Б3807

Ц. ГЕОРГИЕВА Д. ЦАНЕВ

Христоматия по история на България

Том 3

НАУКА И ИЗКУСТВО

Христоматия по история на България

ТОМ 3

БЪЛГАРСКИЯТ НАРОД
ПОД ОСМАНСКО ВЛАДИЧЕСТВО.
РАННО БЪЛГАРСКО
ВЪЗРАЖДАНЕ
(XV–20-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В.)

СЪСТАВИТЕЛИ:
ЦВЕТАНА ГЕОРГИЕВА
ДИМИТЪР ЦАНЕВ

ИЗДАТЕЛСТВО НАУКА И ИЗКУСТВО, СОФИЯ 1982

Б 3804
И
УН. БИБЛИОТЕКА
инв. № 3616
1983
152
000000097276

©
Цветана Борисова Георгиева
Димитър Цветанов Цанев
c/o Jusautor, Sofia, 1982

Индекс 941Б

ПРЕДИСЛОВИЕ

Том трети от Христоматия по история на България хронологически обхваща периода от XV в. до 20-те години на XIX в. В тази продължителна отсечка на времето нашият народ преживява най-тежкия период от своята история. Утвърждаването на османската политическа власт обуславя налагането на една чужда социално-икономическа система и на феодални форми от неевропейски тип, предизвиква забавяне на общата историческа еволюция на българската народност. Едва през XVIII в. българите започват видимо да преодоляват стопанската и социалната рецесия, като засилват темповете на своя икономически и културен живот.

Спецификата на периода обусلови главните задачи при съставянето на този том от Христоматията. При подбора на документите, предназначени главно за семинарни занимания на студентите-историци, се имаше пред вид необходимостта от представяне както на условията, при които е поставен нашият народ, така и на тяхното отражение в неговия исторически живот.

Османското завоевание и налагането на османската власт дълбоко променят общия ход на историческото развитие на българския народ и задачите, които той трябва да решава. Поради това на първо място в тома се документират преките резултати от завоеванието, формите на чуждото управление, наложените от османците аграрни отношения и състоянието на градската икономика. Вторият дял включва документи, които разкриват живота на българите — обществената атмосфера, социалната структура и организация, съпротивата им срещу османския феодален и политически ред. При обемното разпределение на материала бе отделено особено внимание на българската книжовна култура, която допринася много за съхраняването на народността и запазва значителна част от средновековното ни духовно наследство. В двата първи дяла сме се стремили чрез подбора на документите да покажем действието на османските институции и положението на българите в развитие. Третият дял съдържа доку-

менти за Ранното българско възраждане (XVIII в. — 20-те години на XIX в.). При техния подбор главната цел бе да се илюстрират на фона на феодалната османска действителност новите социални, икономически, културни и политически явления, които в своята съвкупност формират началото на възрожденския процес.

Том трети от Христоматия по история на България е първият корпус от документи, които всестранно осветляват историческото битие на българите във вековете на османското владичество. Неговата подготовка бе възможна благодарение на интензивното публикуване в последно време на османо-турски и европейски източници от епохата. Основните видове документи, намерили място в Христоматията, са от османо-турски, български и европейски произход. Османските документи са предимно данъчни и поземлени описи, султански заповеди, кадийски регистри и др. Българската документация типологично е твърде разнообразна — хроники, приписки и бележки, кондики, лична кореспонденция и т. н. Документите от европейски произход имат предимно дипломатически характер или са пътни дневници и писма на различни автори, прекосявали нашите земи от XV в. до 30-те години на XIX в. Имайки пред вид, че домашните извори най-точно отразяват положението на българите и тяхното отношение към действителността, в която живеят, стремили сме се максимално да ги използуваме. Някои от източниците, предимно от европейски произход, се публикуват за първи път. При подбора сме се ръководили от особеностите на документалната база, с която разполага съвременната наука. Съчетавайки тематичния с хронологическия принцип, съставителите се стремиха да подберат документи, които максимално да осветляват определен проблем, предварително посочен в заглавието на параграфите. Навсякъде, където бе възможно, е показана както законодателната норма чрез документи от правен характер, така и житейската практика, засвидетелствувана в български, османски и европейски източници.

Оформянето на тома е съобразено с образеца, утвърден в том първи и втори на Христоматия по история на България. Документите са разпределени в дялове, глави и параграфи, които тематично произтичат от Програмата за обучение по българска история на ИФ на СУ „Климент Охридски". Коментар към документите липсва, тъй като те са предназначени за учебен анализ на бъдещите историци. Част от документите се препечатват по публикации, датиращи от различно време и от различни автори.

Обстоятелството, че в тома за първи път се прави обща документална характеристика на целия период, обуслови и неизбежните празноти. Въпреки стремежа да се достигне пропорционалност в съдържанието, произхода и във видовете документи, които се публикуват, ясно е, че има какво да се желае в това отношение за в бъдеще. Остро се чувствува отсъствието на дипломатически документи за епохата, каквито — както е известно — се съхраняват в архивите на СССР и редица чужди страни.

Наш дълг е да благодарим на колегите, които ни предоставиха преводи на документи, съхранявани в наши и чужди архиви, чиито имена сме посочили в обяснителните бележки. Благодарим и на членовете на Катедрата по история на България при ИФ на СУ „Кл. Охридски". С представения том изпълняваме своето задължение към студентите-историци. Надяваме се, че той ще привлече вниманието и на най-широките читателски кръгове. Бихме искали подбраните документи да им дадат възможност да проникнат в живота на поколенията българи, съхранили настоящето и бъдещето на нашия народ при условията на османското владичество. С настоящия том изразяваме нашата почит към предците, които — запазвайки българското народностно съзнание и дух — осъществиха 400-те най-трудни години от 13-те български века в човешката история.

Издирването, подборът и подготовката на текстовете на дял I и II е направен от доц. Цв. Георгиева, а на дял III — от гл. асист. Д. Цанев. На местата, където името на преводача не е отбелязано, преводът е направен от съставителя на дяла. Показалците на географските имена и речникът на османо-турските думи и термини са изработени от П. Груевски и М. Кусева.

18. II. 1980 г.
София

Съставителите

ДЯЛ ПЪРВИ

ОСМАНСКАТА ВЛАСТ В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ

I. ОСМАНСКА УПРАВЛЕНЧЕСКА СИСТЕМА В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ

1. ПОСЛЕДИЦИ ОТ ОСМАНСКОТО ЗАВОЕВАНИЕ

Из „Пътепис" на Ханс Шилтбергер от втората четвърт на XV в.

Ханс Шилтбергер е участник в кръстоносните войски на унгарския крал Сигизмунд (1387—1437), които претърпяват пълно поражение от армията на Баязид I (1389—1402) в битката при Никопол в 1396 г. Попаднал в османски плен, повече от тридесет години, той обикаля Мала и Средна Азия.

Богатите си впечатления от бурната съдба на тези територии в края на XIV в. и началото на XV в. предава в своя пътепис, достигнал до нас в четири преписа от XV в. В него той отбелязва и кратки сведения, осветляващи историята на българите в този период. Печата се по *Х. Шилтбергер*, Пътепис, Редакция, предговор и бележки *В. Мутафчиева*, С., 1971, с. 34—84. Превод на *М. Киселинчева* от *Hans Schiltbergers*; Reisebuch. Nach der Nurnberger Handschrift herausgegeben von *Dr. Valentin Langmantel*, Tubingen, 1885.

Самсун са два града един срещу друг. В единия са християни — същия по това време владееха генуезците. В другия са езичници — на тях принадлежи земята. Едната кръгла стена е отдалечена от другата на половин изстрел с лък. Владетел на града и на страната по това време беше синът на един херцог, наречен Шишман, от Средна България; столицата на тази страна се казва Търново и по същото време е имала триста крепости и замъци. Баязид завзел същата страна и пленил херцога и неговия син; бащата умрял в затвора, синът приел езическата вяра, за да го оставят жив. И тъй като Баязид завладял Самсун и страната Джаник, той му дал тази страна и града за сметка на бащината му земя до края на живота му. . .

Сега ще отбележа в кои страни съм бил, които лежат между Дунав и морето.

Аз бях в три страни, които и трите се казват България. Първата България лежи там, където се преминава от Унгария през Железни врата и столицата ѝ се казва Видин. Другата България лежи срещу Влашко и столицата ѝ се казва Търново, а третата България лежи, където Дунав се влива в морето, и столицата ѝ се казва Калиакра.

Бях също и в Гърция. Столицата ѝ се нарича Одрин и градът има петдесет хиляди къщи. Един също голям град в Гърция лежи на Италианското море и се казва Солун. В града е погребан един светец, който се казва свети Димитър. От гроба му тече масло,

а в средата на черквата, където е положен светецът, има един кладенец и на неговия ден кладенецът се напълва с вода, а иначе през годината е сух. И в този град бях. В Гърция също има един голям град, който се казва Серес. Земите, които лежат между Дунава и морето, принадлежат на турския султан.

Из „Задморско пътешествие" на Бертрандон де ла Брокиер от 1432 г.

Бертрандон де ла Брокиер е рицар от свитата на бургундския владетел Филип Добри (1419—1467). През 1432—1433 г. с разузнавателна цел преминава през територията на Предна Азия и Европейския Югоизток, използвайки претекста за поклонение на светите места. Той описва точно и обективно положението в земите, завоювани от османците или подложени на пряката им агресия. Спомените му съдържат интересни сведения за историята на българите през първите десетилетия на османското владичество. Печата се по *Бертрандон де ла Брокиер,* Задморско пътешествие. Редакция и бележки В. Мутафчиева, С., 1971, с. 86, 97, 99.

. . . Стигнах един град на име Правища, който някога е бил хубав, древен град, разположен на залив, врязан навътре в сушата покрай града и простирал се на шейсет мили, чак до Атон, където има много монаси. Градът е обитаван от гърци, ограден е със стени, които само на две места са разрушени. Разположен е сред голяма равнина, която стига до Серес и до гореспоменатата планина. . .

. . . Цял ден яздихме покрай река Марица през много хубави места. Преминахме реката със сал. На следния ден вървяхме през гора по твърде добър път. Напуснахме Гърция и навлязохме в Македония.*

Преминахме през много красива равнина между две планини, през която тече река Марица. Тя е поне четиридесет мили широка. Из пътя срещнах около петнайсет мъже и най-малко десет жени с дебели вериги на шията. Те бяха наскоро заловени в Босненското кралство при един поход на турците. Двама турци ги водеха за продан в Одрин.

След това пристигнах във Филипопол [Пловдив], главен град на Македония. Градът е разположен сред тази красива равнина на река Марица. Минава се по мост, околността е много хубава и с голямо изобилие от всякакви храни, добри по качество и евтини. Както някога, така и сега, той е доста голям град. Имало е много добра крепост на един хълм, който се издига сред равнината във вид на тесен и дълъг полумесец. На южния му край е бил царският дворец. Показаха ми стените му, които са още запазени, защото той е разрушен, както и голямата крепост. Има още два хълма и малко по-големи от този, където се намира крепостта на другия край, малко по на юг. Къщи има и по хълма, както изглежда, е бил внушителен. По-голямата част от жителите на града са българи, които изповядват гръцката вяра.

* Б. Брокиер, както повечето от европейските пътешественици, следва средновековната географска традиция на Балканите, според която Македония се нарича районът на днешна Тракия. По-подробно по този въпрос вж. Христоматия по история на България, т. II.

На излизане от Филипопол, преминах по мост на река Марица и още почти цял ден яздих през равнината, докато стигнах подножието на една планина. Преспах в едно село, разположено в планината, до голяма гора. Тъй като преминаването през нея, изглежда, е било опасно заради живеещите там разбойници и убийци, турчинът наредил всеки, който би желал да се настани там, да бъде свободен. Затова сега по тия места има две села, населени с българи, едното от които е разположено на границата между Македония и България.

Планината е лесно проходима; дължината и е от шестнайсет до двайсет мили. Като преминах планината, навлязох в равнината, дълга шест мили и широка — две. След това прекосих твърде красива гора, дълга цели четиринайсет или петнайсет мили, а след нея дойдох до много хубава, голяма равнина, отвред оградена с високи планини и доста гъсто населена с българи. През нея, надлъж, тече река. И така за три дни път стигнах в голям град, който е най-хубавият в цяла България, на име София. Някога София ще да е бил голям град, което личи по крепостните му стени, разрушени до основи, но сега е изцяло разсипан. При него южно има една малка крепост, всред много хубава местност, близо до планината. Равнината е дълга около 60 мили и около 10 мили широка. По-голямата част от населението на града и селата е българско. Тук има само малко турци. Всички хора на тази страна имат голямо желание да се отърват от робство, ако намерят кой да им помогне.

Видях турци, които се връщаха от поход в Унгария. Срещнах един генуезец на име Никола Чиба, който пък ги видял как са се връщали отвъд Дунава. Каза ми, че на десет души най-много един имал едновременно и лък, и меч. Повечето от ония, които видях аз, бяха само с меч; малцина носеха лък и меч. А най-добре въоръжените носеха и малък дървен щит. Струва ми се, велика жалост е, дето такива хора подчиниха християнството. Те в същност чинят много по-малко от онова, което вярваме за тях и за техните подвизи.

Като излязох от София, продължих да яздя през равнината, за която говорих и която се простира на още 50 мили. Цялата тази земя е добре населена с българи, които са християни от гръцко изповедание. После пак навлязох в хубава планинска местност, лесно проходима на кон, и се озовах в друга равнина, сред която е разположен град на име Пирот, на река Нишава. Градът не е укрепен, но в единия му край има крепост, заградена от едната страна на реката, а от другата — от голямо блато. Градът е неголям, близо до една планина на север. В него има само малко турци.

Из „Разказ за пренасяне мощите на Иван Рилски в Рила“ от Владислав Граматик от 1479 г.

Владислав Граматик е един от най-значителните балкански книжовници през втората половина на XV в. Работи в редица книжовни средища и създава многобройни творби. За българското културно наследство особено важен е сборникът му Рилски панагерик от 1479 г. В него е включено и оригиналното съчинение „Разказ за пренасяне мощите на Иван Рилски в Рила“, което наред с литературната си стойност има голямо значение като извор за живота на българския народ през XV в. Печата се по ХСБЛ, с. 465—466. Превод на *В. Киселков,* във Владислав Граматик и неговата Рилска повест, С., 1947, с. 57—58.

Исконният враг на човешкото спасение и противник на смирението, проклетият дявол, който някога се бе опълчил срещу създателя на всичко и заради надменността си бе смъкнат и предаден на адския мрак, и който сам стана мрак поради лукавата си прищявка, навсякъде предизвиква постоянни войни и смутове. Като видя толкова преславните и предивни знамения и изцеления, които дълго време ставаха при ковчега на преподобния [св. Иван], и главно поради злопаметност и вражда, като се озлоби против преподобния много повече, отколкото в началото, той биде напълно обхванат от лют гняв и от горчива завист. И при това, като не можеше да го търпи, той тутакси прибягна до своите обикновени и пагубни войни.

След това, като се измина не малко време и когато властта на гръцкото царство отслабна, дори съвършено се изтощи, по попущението на бога и по неузнаваемите му предопределения, измаилтянският народ съвсем неочаквано нападна всички източни и южни страни в Азия, които бяха под гърците, и ги завладя, па достигна и в Тракия и си я подчини.

След като поразиха напълно сръбските войски, които бяха тогава в Тракия, при така наречената Марица [измаилтяните] веднага се опълчиха срещу сръбското господарство. И стана жестоко сражение в местността, наричана Косово. Всред боя загина и лютият насилник [султан Мурад], който ги предвождаше. Той твърде скоро получи достойна отплата заради своето безбожие, сиреч страшно и непристойно изпусна варварската си и нечестива душа: всред боя той неочаквано бе лишен от живот от сръбски воини. И така прочее, когато грехът надделя — уви, поради нашите престъпления! — сръбската земя падна под властта им.

Малко след това те завладяха и българските области подобно на някое слабо гнездо заедно с оня чуден град [Търново], в който лежаха чудодейните мощи на чудотворния отец. Войската се нахвърли пак буйно и безбожно, като всеки ден и във всяко време извършваше чести опустошения и кръвопролития. Никой не можеше да се противопоставя по никакъв начин на страшния им пристъп. В бойните сражения навсякъде те превъзхождаха всички и им нанасяха сияйни победи. Благодарение на всичко това и тяхното пагубно зло навсякъде се разпространи и се наложи.

Напълно запустяха много области и села заедно със светите манастири и с божествените храмове, унищожени от огън.

Тогава се събори и съвършено запустя и пресветата обител на богоносния отец, която е в Рилската пустиня — където преподобният, когато беше жив, прекара страдалчески и постнически, безплътен и ангелски живот — и която отпосле много добре и благолепно издигна и създаде от основи за прослава на бога и в чест на преподобния прочутият кесар Хрельо, който прие иночески образ под името Харитон.

Из писмо на Бартоломео де Яно до ръководителя на йоантийския орден в Ерусалим от 1443 г.

Бартоломео де Яно е викарий на миноритския монашески орден в Цариград през втората четвърт на XV в. Неговите писма са ценен източник за обстановката на Балканския полуостров в средата на XV в. Печата се по Френски пътеписи за Балканите XV—XVIII в., С., 1975, с. 62. Съставила и редактирала *Б. Цветкова.* Превод от *N. Jorga,* Les avantures „sarrasines“ des Français de Bourgogne au XVe siecle, Mélanges d'Histoir générale, Cluj, 1926, p. p. 31—38.

От шест години насам турците са отвлекли от християнска земя повече от 400 000 хиляди християни, заробили всички, погубили и унищожили множество от царствата и областите на Сърбия, Словакия, Далмация, Трансилвания, България, Босна и особено на кралствата Унгария и Саксония, като не смятаме старите и болните, които убили и обезглавили, понеже не можели да ги откарват; като не вземем под внимание градове, крепости и селища, с цялата им околност, които разориха с огън и меч. Ние го видяхме дори със собствените си очи и го наблюдавахме и сега. За този, който види това, от жалост смъртта би му била по-приятна, отколкото да го види или да го е видял. Особено пък клетите християни и християнки, отвеждани в робство с въжета, железни вериги, навързани двама по двама в този град, в ложите на венецианските търговци и генуезци, християни на брой около 6100 [души]. Много горко е, понеже сарацините докарват ежедневно по 10—12. Безропотно, както се води добитък на пазар, те плачат и пъшкат жално, като молят за божия милост и просят помощ от християните, откъдето и да минат, без някой да смее да им продума и дума. И християнските търговци ги оплакваха, а и ние, които наблюдавахме с мъка голямата жалост и смут на християните, които се озъртаха за милост, мъка и съчувствие към тях. Видяхме и малки деца, и девойчета, водени и носени в кафези, както се носят птици на пазар, на коли и на коне. Много е жално за гледане. О, жалостен взор! О, тежка, печална и жална мъка. Защото малцина от толкова много бедни християни се отказваха сега насила от вярата си и станаха много зли и жестоки сарацини. . .

Из „Книга за пътешествията" от Евлия Челеби от средата на XVII в.

Евлия Челеби принадлежи към висшите кръгове на османската военно-административна върхушка. Предприема многобройни пътувания както в огромните османски владения, така и в редица страни в Европа. Пътешествията си, осъществени между 1640 и 1676 г., описва в десеттомно съчинение, което нарича Книга за пътешествията (Seyahatnamesi). В него се намира богата и интересна информация както за историята на българските земи и българския народ през XVII в., така и за хода на османското завоевание. Печата се по *Евлия Челеби,* Пътепис, Превод от османотурски, съставителство и редакция *Стр. Димитров,* С., 1972, с. 59, 71—72, 78—79, 154—155, 251. Превод от *Evliya Çelebi,* Seyahatnamesi, t. VI, VII, VIII, Istanbul, 1900—1928.

Крепостта Видин

Тя е построена през 870 [1475—1476] г., лично от Баязид, сина на завоевателя. Сред лозята и хълмовете личели основите на предишната [крепост]. Наличната крепост била завладяна през 792 [1389—1390] г. по времето на Баязид Светкавицата чрез победоносната ръка на Гази Евренос бей, който я разрушил до основите ѝ. . .

Описание на крепостта Рахова [*Оряхово*]

. . . тукашната Рахова на брега на Дунава е извънредно оживена. Изградена била от сръбския крал, а била покорена през . . . година от Баязид Илдъръм хан. При завладяването тя им създала трудности, поради което след завземането ѝ някои места от крепостта били разрушени. И понастоящем кулите на крепостта са красиви, изградени от камък. Крепостта има петоъгълна форма, разположена е на един хълм от жълта пръст, на издадената част от една планина, стигаща чак до дунавските брегове. Понеже останала във вътрешната област и не е надеждна, с течение на времето все повече се разрушава. . .

Описание на резиденцията на крал Кале Йороз, т. е. на старата крепост град Серес

В историите на гръцки и латински език при описанието на този град има написани много хиляди приказки. Според казаното от гръко-елинистичните историци градът е описан и представен по следния начин: в старо време този град бил толкова голям, че можел да бъде заобиколен за три дни. В този град бил владетел за последен и никога неповторим вече път един отбил се от правия път — нека срещне проклятието, крал на име Кала Пороз (!). Почувствувал божествен призив, той веднъж в годината устройвал една изложба на несъвършената красота на мястото на панаира Машаклур, като карал хората да си докарват косите и брадите с бисери, яхонти и скъпоценни камъни. Затова

той бил наречен от гръцките неверници Кала Порос, което ще рече „по-добър и от най-големия пророк". Този стар град бил негова столица. Той преминал през много хиляди управления, докато най-накрая през 777 [1375—1376] г. бил завладян от Гази Худавендигяр, чрез ръката на Гази Евренос. След това злосторните и разложени неверници отново окупирали този град, та през 786 [1384—1385] г. Гази Евренос бей отново го завладял и като си казал: „още веднъж на невернишката покорност не бива да се вярва", разрушил на много места крепостта. . .

Стария град Булгар-или, т. е. укрепеният град Ямбол

Той бил един от градовете на крал Адроне и през 767 [1365—1366] г. Гази Худавендигяр, побеждавайки сръбския крал, именуван Деспот — слаб крал на гръко-православните неверници, го отнел от ръцете му. Бидейки един от видните укрепени български градове, и като голям град през 767 г. Гази Худавендигяр, т. е. загиналият при Косово султан Мурад I, го завзел чрез ръцете на Тимурташ баба, осем години преди да бъде покорен Одрин. Територията му е на брега на реката Тунджа, разположен е на един приличащ на остров нос, от двете му страни е реката Тунджа. Крепостта му била разположена на един висок хълм и по време на завоюването ѝ е предизвиквала затруднения, та след като била завзета, била разрушена. И понастоящем в махалата на Суфийската джамия личат и се виждат основите на вътрешната крепост.

Приписка от 1467 г.

Печата се по БСМ, с. 44.

„В годината 6975 [1467]. В тази година пресели цар Мехмед [II] охридчани. Месец октомври, в деня на свети Киприян и Юстина.

Приписка от 1467 г.

Печата се по БСМ, с. 115.

„В годината 6975 [1467]. В тази година преселиха от Скопие 15 къщи православни християни без престъпления и никаква вина в града наречен Конюх в албанската земя, който се изграждаше от царуващия тогава цар Мехмед [II].

Из „Книга за историята на османския двор“ от Мехмед Нешри

Мехмед Нешри е османски дворцов хронист в началото на XVI в. Написаната от него „Книга за историята на османския двор“ дава обилни, макар и не винаги точни сведения за ранната история на империята до смъртта на Мехмед II (1482 г.). За нашата история са важни неговите описания на завоеванието на българската държава от турците, междуособиците на Баязидовите синове, колонизацията на туркмени и татари в нашите земи. Превод *М. Калицин* от *M. Neşri*, Kitab-i cihannuma, Neşri Tarihi, I, Ankara, 1949, s. 115, 166.

Разказ

Говорят, че в земята Сарухан скитали чергари, а зимували в полето на Менемон [селище в най-западната част на Анадола]. В тази земя имало забрана върху солта. Те не зачитали забраната. Тогава Баязид [I] хан пратил вест на сина си Ертугрул и му заповядал да излови всичките скитници в полето Менемон, да ги повери на свои сигурни хора и да ги засели в полето на Филибе. Ертугрул веднага изпълнил бащината си повеля и изпратил чергарите до един в полето на Филибе. Довели ги и ги оставили около Филибе, та те са сегашния народ на тази земя.

Разказ

Говорят, че като превзел Самсун, на път за Бурса султан Мехмед [I] се отбил в Искилион [селище в северната част на централен Анадол]. Там той видял множество татарски къщи. „Какво е това?“ попитал: Казали му: „Това са татарски къщи“. „А де са им бейовете?“ попитал султанът. Отвърнали: „Татаринът Самагар жени сина си, та всички са там.“ Тогава султан Мехмед продумал на везира си Баязид паша: „Уж казаха, че Тимур е отвел татарите от тези земи, а те тук и свои бейове си имали, и сватби вдигали. Що за идими-дойдими правят? Ама на моите походи не се явяват. Още сега трябва да ги изселим!“ Като казал това, той извикал Миниет бей и му заповядал да изсели всички и да ги прехвърли във Филибе и околностите му. Настанил ги около крепостта Конуш...

Из Съкратен регистър на хасове, зеамети, тимари в Никополския санджак от 1479—1480 г.

Печата се по ТИБИ, II, с. 180, 181, 197, 239, 255. Превод на *Р. Стойков* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. ОАК 45/129.

Тимар на Вейсел, човек на влашкия войвода Чепелуш.

Село Калугерово с друго име Плужна. От това село 26 души бяха отвлечени в Цариград. Домакинства — 20, вдовици — 2, приход — 4412. Първоначално 5960, намаление — 150, испенч — 512, останалите [данъци] — 3900 [акчета].

Зеамет Враца. Заими: Ердогрул бей и Мехмед бей

Село Цибра, раята му била откарана в Цариград

Тимар на Хаджи Мурад и сина му Абас. Съдружници [са] и участвуват във военните походи на смени.

Мезра Паша Игит, спадаща към Шумен, юруци я населяват; приход от [живущите] извън мезрата — 600 [акчета].

Тимар на Исхак, син на Капудан. Владее го и участвува във военните походи.

Мезра Кулфалъ обасъ, засяват я юруци: домакинства юруци — 6, приход — 300 [акчета].

Мезра Хаймак, засяват я юруци отвън: домакинства — 10, приход — 450 [акчета].

Мезра Айдън обасъ, засяват я юруци отвън: домакинства — 7, приход — 350 [акчета].

Мезра Азизлер, засяват я юруци: домакинства — 9, приход — 400 [акчета].

Мезра Златово, с друго име *Ак бунар,* засяват я юруци: домакинства — 6, приход — 300 [акчета].

Мезра Русуллур, засяват я юруци: домакинства — 10, приход — 450 [акчета].

Мезра Върбово Влад, засяват я юруци: домакинства — 9, приход — 400 [акчета].

Мерза Терзи Муса, засяват я юруци, домакинства юруци — 6, приход — 250 [акчета].

Мезра Хамза Факих, юруци живеят [там], домакинства юруци — 6, приход 250 [акчета].

Мезра Сару Али, юруци живеят там, домакинства юруци — 3, приход — 150 [акчета].

Всичко: мезри — 11, домакинства юруци — 85, приход — 4000 [акчета].

[Военно задължен]: лично бюрюме, с 1 въоръжен боец, 1 прислужник и 1 палатка.

Тимар на Мехмед, син на Кая. Владее го и участвува във военните походи.

Село Петлян, в него живеят татари ешкинджии, които редовно дават данък: домакинства татари — 20, раи — 5, приход — 1842, първоначално 1650, увеличение — 192 [акчета].

[Военно задължен]: лично, въоръжен и 1 прислужник.

Из „Пътеписи и посланичества“ на Жилбер дьо Ланоа от 1421—1423 г.

Жилбер дьо Ланоа е сановник в двора на бургундския владетел Филип Добри (1419—1467), който посещава с политически и военни задачи заплашения от османците Цариград два пъти — през 1403—1404 г. и през 1421—1422 г. Своите впечатления от критичната обстановка в Европейския Югоизток описва в труда си „Пътеписи и посланичества“. Печата се по Френски

пътеписи за Балканите, с. 48 в превод на *Б. Цветкова* от *Ch. Patvin*. Oeuvres de Guillebert de Lannoy, voyageur, diplomate et moralist, Louvain, 1878, p. p. 118—119.

Споменатият султан на Вавилон има постоянно около 10 000 роби на разположение; държи ги като свои бойци, които воюват за него, щом стане нужда... За отбелязване е, че посочените роби са от чужди народности — от Татария, Турция, България, Унгария, Склавония, Влахия, Русия и Гърция — както от християнски, така и от други страни. Султански роби се считат само ако са купени с негови [на султана] пари или му са дадени или изпратени като дар от чужди земи.

Из „Задморско пътешествие" от Бертрандон де ла Брокиер от 1432 г.

Печата се по *Бертрандон де ла Брокиер*. Задморско пътешествие, с. 90—101.

Ако иска да вдигне голяма войска, както научих от добре осведомен човек, той [султанът] лесно можел да събере сто и двайсет хиляди души в Гърция, но като им дава плата, а именно: по осем аспри на конник и по пет — на пешак. Шейсет хиляди от тях били и добре въоръжени: конниците — с четиривърхи щитове, лък, сабя, а останалите пешаци са зле въоръжени. Тези, които имали сабя, нямали лък, а мнозина са въоръжени само с тояга. Впрочем половината от последните са от Турция. Въпреки това той ги цени повече от ония от Гърция, а те са и по-опасни. Войската, която напоследък беше в Гърция, в по-голямата си част бе християнска. Това означава, че призове ли деспота на Сърбия, той му изпраща един от синовете си с три хиляди наемници-конници, а и много други от Албания и България, които са също християни и които не смеят да откажат. Освен това и много от робите, участвуващи във войните, са християни.

Из Регистър на акънджий от 1472 г., обхващащ вилаетите Нова Загора, Казанлък, Стара Загора, Пловдив и Чирпан

Печата се по *Б. Недков*, Османо-турска дипломатика и палеография, II, С., 1972, с. 176—177. Превод *Б. Недков* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. ОАК 94/73, л. 3 б.

От височайше място пристигна заповед, изискваща послушание, свещеното съдържание на която гласи:

С Мехмед бей, бивш санджак-бей на Албанско, да отидеш и заедно с кадиите на вилаетите Загра-и Йениджe, Акче Казанлък, Ески Хисар, Филибе, Хаскьой и Чермен да опишете тия вилаети. На 30 къщи от неверниците и от мюсюлманите да определите по един конник акъджия. Тридесет и първият да бъде аканджия. От всяка къща да вземете по 33 акчета пари за разноски. 30

къщи да предназначите за ямаци. 990-те акчета, които ще съберете, да определите за акънджиите. Да предадете парите за разноски в ръцете на ония, на които съм наредил, съгласно моята заповед, да се явят при Али бей. Те да излязат [на военен поход] и да придружават Али бея. На ония, които, както изисква заповедта ми, не излязат [на военен поход] с моята победоносна войска, техните пари [за разноски] да се съберат и да останат у кадията ми. Когато излязат [на война], тогава да им се дадат. Ако се намерят измежду неверниците такива, които са годни да станат акънджии, да ги запишат. Ако не се намерят, да запишат от мюсюлманите...

Съгласно получената заповед да се опишат [вилаетите], да се определят акънджиите, да се вземат от всяка къща по 33 акчета и да се предадат на техните акънджии. Това са въпросите, за които е регистрирано да се уредят от съответните кадии, както тук се излага. Това стана през първото десетдневие на реджеб, година 877 според хиджра [2—11 декември 1472].

2. ВОЕННА И АДМИНИСТРАТИВНА УРЕДБА

Из „Задморско пътешествие" от Бертрандон де ла Брокиер

Печата се по *Бертрандон де ла Брокиер*, Задморско пътешествие, с. 84, 87, 88.

От Булгарофигон заедно с пратеника пристигнахме в Одрин, много хубав град — най-хубавият, който турците владеят в Гърция. Той е твърде голямо, оживено търговско средище с многобройно население. В него султанът пребивава повече отколкото във всеки друг град в Гърция. Той е разположен на двата бряга на много голяма река на име Марица. В Одрин има множество търговци: венецианци, каталонци, генуезци, флорентинци. Там живее и управителят на Гърция, когото ние бяхме нарекли губернатор, който е бил султанов роб...

Оттам отидох в друг град, наречен Фереджик. В този град, както изглежда, е имало крепост, която на някои места е била разрушена, а според думите на един грък там е имало и триста монаси. Вижда се още олтарът на църквата, превърната от турците в джамия. Около крепостта турците изградили голям град, в който живеят гърци и турци. Той е разположен на висок хълм близо до Марица. На излизане от него, на около една трета миля, срещнахме управителя на Гърция, който отиваше при Турчина по негова заповед. Придружаваха го сто и двайсет конника. Този управител беше хубав и висок мъж: бил от България и бил роб у казания владетел. Казаха ми, че Турчинът го направил управител на Гърция, защото умеел здравата да пие, като му дал петдесет хиляди дуката приход.

Из „Записки на еничарина“ от Константин Михайлович от Островица

Константин Михайлович от Островица, по произход сърбин, е пленен от османците при превземането на Ново Бърдо в 1455 г. Помюсюлманчен и включен в османската армия, той достига до поста комендант на крепостта Звечан в Босна. След 1463 г. попада в унгарски плен и се завръща в християнския свят. Отива в Полша, където пише своята творба. Тя има колкото исторически, толкова и мемоарен характер и отразява състоянието на Балканите във втората половина на XV в. през очите на един пряк участник в събитията. Печата се по „Записки янычара“, написаны *Константином Михайловичем* из Островицы, Введение, перевод и комментарии *А. И. Рогова*, М., 1979, с. 96—97.

Глава XXXVIII. За управлението, което съществува в турската земя

Порядъкът и управлението в Турската земя се дължи преди всичко на това, че султанът крепко държи в свои ръце всички замъци [крепости] във всички свои земи, като ги завзема с еничарите или своите възпитаници. Той не дава нито един замък на нито един от велможите; и онзи град, който има укрепление и замък в него, султанът, заемайки го със своите хора, също държи сам. А тези еничари, които се намират в замъка, той снабдява сам, така че в случай на обсада те да нямат никакви нужди, но в замъка няма нито вино, нито някаква напитка. . .

А управлението в крепостите е следното: има един човек, който владее всички и когото наричат диздар, подобно на бурггрофа; следващото зад него длъжностно лице те наричат чехаи, подобно на маршалка, а след него бюлюк-паша като десетник; колкото по-голяма е крепостта, толкова повече са в нея служещите и те нямат никакви други доходи освен от службата. . .

И така те обслужват султанските замъци, а също и цялата турска държава от най-високопоставения човек до най-незначителния, бил той богат или беден, всеки гледа в ръцете на султана, а султанът осигурява всички в съответствие с неговото достойнство и заслуги. По такъв начин нито един господар няма нищо наследствено. Впрочем някои големи велможи имат свои наследствени владения, но такива не са много и затова, ако султанът отнеме имението [на някои от тях], те биха могли да задържат при себе си и своите подчинени и да ги държат до разпореждането на султана. . .

И лична грижа на султана е това, че всяка година изпраща от своя дворец четирима велможи в четирите краища на своята земя, за да следят дали някои от бедните не е обиждан от техните господари. И тези велможи имат право да налагат смъртно наказание и да конфискуват имуществата по заслуги. Тези изпращани велможи наричат хайфсоруджи, т. е. разследващи насилията.

И още съществува обичай: ако придворен на султана е изпратен или е отишъл по свои работи [в провинцията] и се случи така, че по някакъв начин той е убит, тогава този, който го е убил, ако е хванат, безпощадно се наказва със смърт, а цялата област, където това се е случило, веднага трябва да внесе в султанската хазна две хиляди [аспри].

Из Подробен данъчен регистър на феодалните владения в югозападните български земи от 1467—1468 г.

Подробен данъчен регистър № 4 от 1467—1468 г. представлява пълен опис на населението в хасовете, зеаметите и тимарите в югозападните български земи. Описът на селищата е извършен по административни райони, което дава възможност да се установи териториалното деление на областта. Печата се по ТДИМН, Опширен пописен дефтер № 4 (1467—1468 г.), Скопjе, 1971, с. 38—575. Превод на *М. Соколски* и *Ал. Стојновски* от ръкописната сбирка на ВА, сигн. Tapu defter № 4.

Вилает Прилеп

. . . .

Нахия Марихова [Мариово]

. . . .

Вилает Кьопрюлю [Велес]

. . . .

Нахия Кирчова [Кичево]

. . . .

Нахия Калкандален [Тетово]

. . . .

Вилает Искюб [Скопие]

Из Съкратен регистър на хасове, зеамети и тимари в Никополския санджак от 1470—1480 г.

Печата се по ТИБИ, II, с. 161—299.

Санджак Никопол

. . . .

Вилает Чернови

. . . .

Вилает Шумен

. . . .

Вилает Никопол

. . . .

Вилает Мраморница

. . . .

Вилает Враца

. . . .

Вилает Ловеч

. . . .

Вилает Киева

. . . .

Из „Описания на България“ на Геор. Март. Рагузиум от 1598 г.

Геор. Март. Рагузиум е дубровничанин, който написал своя труд за България на италиански език. Издаден е през 1598 г. в Брашов. Включен е в „Стари пътувания по Маджарско и Балканския полуостров в 1054—1717“. Публикуван е от унгарския езиковед и историк *Ищ. Самота*. Печата се по Маджарски пътеписи за Балканите XVI—XIX в., Подбор, превод и коментар *П. Миятев*, С., 1976, с. 26—27.

България се дели на три санджака: първият надхвърля другите два и се нарича Силистра, негов главен град е Силистра, край Дунав, седалище на бег и кадия. Под тяхно ведомство се намира Туртукай, Хаскьой [Язахей], Мирлан [Мерин], към Голямото море пък Тулча, тук събират мито за стоките, които идват от морето на Дунав. Всички тия места имат отделни кадии.

Останалите се намират на брега на Черно море. Първото е Карахирман [Карасарманлух], Констанца [Констаница], Тузла, Мангалия, Балчик [Балхие] и Варна. От Тузла и от Мангалия пренасят твърде много ечимик, мед и други за Цариград. Във вътрешността на същия санджак има още шест града: Провад [Прогирх], Айдос [Айтес], Баба-Даг, една част от последния хайдутите изгорили през 1597 г.

В Никополския санджак съществуват следните места: Никопол, силна крепост, оградена с каменна стена и седалище на бег, по-нататък Рахова [Олеховоце], Свищов [Суишово], Туртукай [Тутракан] и Русчук; те лежат на Дунав. На юг от Дунав се намират: Шумен, Ески Стамбул [Константинополи вечио], Разград, Търново [Тарнова], някогашна столица, Ловеч [Лунциа], Плевен [Плеуглие], Враца [Враз], Берковица и Карвуна [Хиаруен].

Бодонският, или видинският санджак, е най-малък, понеже към него се числят само Бодонь и Кладово.

Из „Законника“ на Айни Али от началото на XVII в.

Айни Али е висш служител в османското централно финансово ведомство, който съставя списък на общия брой на различните феодални владения във всички османски административни райони. Този документ показва същевременно военно-административното деление на империята, включително и на българските земи в края на XVI и началото на XVII в., когато управленческата уредба на османската държава достига своя завършен вид. Печата се по ТИИПБЗ, I, с. 103—107. Превод на *Г. Гълъбов* от ръкописната сбирка на IÜK, сигн. № 1392 — Türkçe iazma.

Прочее причината за написване на това изложение е следната: досега не са събрани на едно място [сведения] за броя на висшите мирмирани [бейлербейове] и храбрите военачалници, нито за дефтеркетхудите, нито за тимардефтердарите, нито за броя на санджаците във всяко бейлербейство, нито за колко акчета доход е определен хасът на всеки бейлербей, на дефтертекхудасъ,

на тимардефтердаръ, нито на законите, които уреждат правилата и формалностите, на които се подчиняват бейлербейовете, санджакбейовете, заимите и тимариотите, нито каква е числеността на победоносните бойци във всяко бейлербейство, колко калъч-зиамети и калъч-тимари има във всеки санджак и земите, от които се състои могъщата османска държава.

И понеже се явява мъчнотия, когато стане нужда да се потърси и намери нещо по горепосочените въпроси в регистрите, тъй като не всеки въпрос може да се включи в регистъра, а се налага той да бъде наясно, затова бившият емин на дефтер-и хакани, рабът Айни Али, се впуска в издирвания и изследвания и написва това кратко писание [изложение], извлечено от старите и новите регистри и от кануннаметата [за разните населени места]...

Раздел първи

Пояснява се колко бейлербейства има с феодални владения хас

Те са: Румили, Анадолу, Караман, Диарбекир, Шам, Сивас, Ерзерум, Ван, Будин [Будун], Джезиар, Халеб, Мараш, Кърбъс, Босна, Темешвар, Тарабулус, Шам, Трабизон, Кефе, Рика, Шехризол, Чълдър, Карс, Мусул...

За хасовете на мирмираните [бейлербейовете]

Пояснява се какъв доход дава [носи] феодалното владение хас на всеки бейлербей.

Хасът на мирмирана на Румили има единадесет пъти по сто хиляди [1 100 000] акчета.

Раздел втори

Пояснява се колко санджака има във всеки еялет [бейлербейство]

Румили има двадесет и четири санджака. Този еялет има и дефтеркетхудасъ, тимардефтердаръ и с феодален лен зиамет седем бея [началници] на юруци.

Санджаците му са следните: лива [санджак] Кьостендил, лива Мора, Искендерие, Тирхала, Силистре, Нийеболу, Охри, Авлония, Яния, Илбасан, Чирмен, Селяник, Визе, Делвине, Юскюб, Кърк-клисе, Дукакин, Видин, Аладжа Хисар, Пирзерин, Вълчитрън, Бендер, Акерман, Паша санджагъ, които съставят десния и левия ръкав [на феодалното опълчение във време на война]; Паша санджагъ е на самия бейлербей.

Еялет Анадолу има четиринадесет санджака. [Това бейлербейство] има дефтеркетхудасъ, тимардефтердаръ и с феодален зиамет четири бея [началници] на мюселеми, единадесет яябея [началници на пехотинци]. Кютахия е санджакът на анадолския паша [бейлербей].

Другите санджаци са следните: Сарухан, Айдин, Кастамону, Худавендигяр, Болу, Ментеше, Анкара, Карахисар-Сахиб, Текеили, Кянкъръ, Хамид, Султаньоню, Караси.

Еялет Караман има седем санджака; той има хазинедефтердаръ, дефтеркетхедусъ, тимардефтердаръ. Кония е санджакът на пашата [бейлербея]. [Другите санджаци] са Кайсерие, Нигде, Бейшехри, Кършехри, Акшехир, Аксарай.

Еялет Босна се състои от осем санджака: Той има хазинедефтердаръ и дефтеркетхудасъ.

3. КАДИЙСКИ ИНСТИТУТ И НЕГОВИТЕ ЗАДАЧИ

Из Законника на султан Мехмед II от 1470—1478 г.

Законникът на султан Мехмед II е сборник със закони, издавани през средата и втората половина на XV в. Това е първият граждански кодекс на Османската империя. По това време при напълно изградената държавна и социална организация шериатът, свещеният мюсюлмански закон, не е в състояние вече да задоволи разнообразните правни нужди на османското общество. Това налага кодифицирането на гражданското законодателство, което регламентира главно функциите на държавните органи. Печата се по ТИИПБЗ, I, с. 14, превод на *Г. Гълъбов* и *Ат. Христов* от Kanunname-i Ali Osman, TOEM N. N. 13, 4.

Столичният кадия [по ранг] е равен на бейлербей.

Кадия с триста акчета [дневно] има званието мевлевиет.

Другите кадии със сто и петдесет акчета [дневно] стоят по-горе от дефтеркетхудите и алайбейовете, но ако се случи санджакбей с двеста хиляди акчета [годишен доход], горесказаните кадии стоят по-долу от тях. Никой не се удостоява с длъжност финансов дефтердар, ако не е стигнал длъжност с триста акчета [дневно]. Закон е, щото на вътрешните молли, както и на мюдерисите от висшите медресета да се дава длъжността дефтердар и нишанджия.

Из Законника на Сюлейман Законодател (1520—1566 г.)

Законодателен кодекс, издаден от султан Сюлейман I, който по този повод е наречен Законодател. Значително по-обширен от този на Мехмед II, той регламентира установените аграрни отношения, данъчна система, категории население и др. От него ясно личи, че съдебно-изпълнителните функции и администрирането в провинцията е предоставено на кадиите. Печата се по ТИИПБЗ, I, с. 28—58. Превод на *Г. Гълъбов* и *Ат. Христов* от Kanunname-i Ali Osman TOEM, и № 15, 16, 17, 18, 19.

Не се налага глоба на двама души, които си скъсали дрехите при сборичкване; кадията им налага само бой с тояга; тези, които си скубели брадите и косите и това се докаже, ако са богати, да им се вземат двадесет акчета глоба; ако са бедни, да им се вземат десет акчета; в този случай законът е еднакъв и за неверниците; [все пак] отбелязано е, че от богатите се вземат двадесет акчета.

Ако някой пие вино, кадията го наказва с бой и му взема по едно акче глоба на два удара.

Който открадне гъска, кокошка или патица, кадията го наказва с бой, като му взема и глоба по едно акче на два удара.

Който открадне кон, отсичат му ръката; ако не му я отсекат, вземат му се двеста акчета глоба.

Който открадне броня за кон или тюрбан, да му се отсече ръката, ако не му се отсече ръката, кадията го наказва с бой, като му взема и глоба по едно акче на два удара; това наказание се прилага еднакво и за неверниците.

Ако се установи, че крадецът е привикнал на кражба, кадията издава худжет [съдебен протокол] за административните и полицейските органи [чиновници] и им предава крадеца, за да го обесят, съгласно съдебния протокол, ако е заслужил обесване, или да му отсекат някой член от тялото, ако е заслужил отсичане; в тези случаи кадията не бива да пречи, нито да нарежда отлагането на телесното наказание, а да нареди [изпълнението му] на местопрестъплението.

Записването на азеби да става в присъствието на кадиите и субашиите, азебските началници и доверените лица, които записват, [както и] писарите и патрулите, техни помощници, да не вършат също работа по свое усмотрение, като записват азеби задочно в махалите и по други места.

Във всеки кадийски район, където става записване на азеби, се съставят два списъка: единия държат кадиите, а другият се изпраща на височайшия двор и да се предава в държавното съкровище. Така че когато се прави проверка на азебите или се търси поръчителят, да може да се преглежда списъкът, който държи кадията, и да се действува според този списък, а когато се преглежда списъкът, който е предаден на височайшия двор, да се постъпва според него.

Из съдебен протокол в кадийски регистър на град София от 1550 г.

Цялата дейност на кадията се вписва в специални кадийски регистри — сиджили. Запазените регистри на кадиите от някои български градове разкриват различни страни от дейността на тези органи на османското провинциално управление. Печата се по ТИИПБЗ, II, с. 203. Превод на *Г. Гълъбов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Соф. кад. рег. № 313, отк. II, с. 16.

Немюсюлманите, именувани Милко Райкин, Стойчо, син на Иван, и Джаро, син на Дойко от село Гинче, спадащо към големия град София, доброволно заявиха [пред кадията]: „Станахме поръчители на войнуците от същото село, именуваните Дойко, син на Байкин, поп Станислав и Драган за довеждането и представянето на поменатите пред шериатския съд, когато бъдат призовани. След потвърждаването на казаното станалото в съда се протоколира в регистъра по искане на секретаря Сефер, доверен човек [повереник] на черибашията Мустафа бей. Написано на 19 джемази-юл евел 957 г. [5 юни 1550 г.].

Из съдебен протокол в кадийски регистър на град София от 1550 г.

Печата се по ТИИПБЗ, II, с. 104. Превод на *Г. Гълъбов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Соф. кад. рег. № 313, отн. II, с. 43.

Записано в кадийския регистър за това, че немюсюлманинът, именуван Пейо, син на Радул, от село Биримирче, спадащо към София, се яви пред шериатския съд и в присъствие на съпругата си немюсюлманка, именувана Стояна, дъщеря на Никола, по своя воля се изказа така:

„Дадох развод на поменатата Стояна по лъжливия ни обред; от днес нататък тя е разведена." След това изказване на заявителя то бе потвърдено от поменатата Стояна, срещу която бе направено, и по нейно искане станалото в съда се протоколира. Написано на първия ден от джемази-юл-ахър 957 г. [27 юни 1550 г.].

Из съдебен протокол в кадийски регистър на град София от 1550 г.

Печата се по ТИИПБЗ, II, с. 106. Превод на *Г. Гълъбов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Соф. кад. рег. № 313, отк. I, с. 23.

Вписано в кадийския регистър за следното: немюсюлманите Слав, син на Станислав, син му Тончо и Йово, син на Драган, се явиха пред шериатския съд и в присъствието на държателя на този протокол Мустафа, син на Абдуллах, хлебар, казаният Станислав се изказа, доброволно призна и заяви:

„С окончателна и действителна продажба продадохме на поменатия Мустафа за сто и десет текущи сребърни акчета правото си на владение върху общата наша нива от около три дьонюма, находяща се в землището на село Бояна, спадащо към големия град София — нива, граничеща и допираща се с имотите на казания купувач Мустафа, Стоян, син на Тодор, син на Пейо, Йово [син на] Драган, и с воденичен канал на воденицата на Хасан Челеби; цената получихме, продадената нива предадохме и поменатият купувач я прие."

Поменатият Йово също се изказа, доброволно призна и заяви: „С окончателна и действителна продажба продадох на горeказания Мустафа за сто и десет акчета правото си на владение върху нивата си от около три дьонюма, находяща се в землището на поменатото село и граничеща, допираща се от две страни с имотите на поменатия купувач Мустафа, на войнука Пейо, син на Рале, а, от друга страна — с имота на гореспоменатия Стоян, син на Пейо; цената получих и предадох поменатата нива и казаният купувач я прие." Гореспоменатите заявители на отбелязаните изказвания и казаният Мустафа, в полза на когото бяха направени, потвърдиха присъствено [едни срещу други] горeказаното. По искане [на заинтересованите] станалото се протоколира в регистъра. Написано на 21 джемази юл ахър 957 г. [7 юли 1550 г.].

Из съдебен протокол в кадийски регистър на град София от 1550 г.

Печата се по ТИИПБЗ, II, с. 106. Превод на *Г. Гълъбов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Соф. кад. рег. № 313, отк. I, с. 30.

Написано в кадийския регистър затова, че лицето, именувано Пири, син на Мустафа, призова пред шериатския съд бившия воевода на големия град София Мустафа войвода, славен между равните си, и в негово присъствие заяви:

„Покойният кожар Хамза, по-рано живущ в близост до джамията „Ески джами" в големия град София, е роден син на немюсюлманина Иван, син на Божидар, жител от село Тунавча от нахия Козник, спадащо към кадийската каза Аладжа Хисар; а моят баща, покойният Мустафа, син на Божидар, е син на чичото на поменатия покойник Хамза; следователно наследството от поменатия покойник се пада само на мене; искам от ответника имотите, които е получил като наследство от поменатия покойник."

При така предявения иск разпитан бе и поменатият Мустафа войвода по спорния въпрос; в отговора си той отрече пред ищеца твърденията му.

От ищеца бе поискано доказателство, сходно с твърденията му, и той представи писмени свидетелски показания, удостоверяващи изявленията му, и носещи подписа на настоящия кадия на Аладжа Хисар, Мевляна Хъдър, син на Юсуф.

След като се установи в присъствие на споменатия Мустафа войвода, че съдържанието на представения документ със свидетелските показания се потвърждава и от показанията на свидетелите, записани в края на протокола, а именно Мехмед, син на Хюсрев ходжа, Емир шах, син на Дервиш, станалото в съда се протоколира в регистъра по искане [на заинтересования]. Написано на 18 джемази-юл ахър 957 г. [4 юли 1550 г.].

Из съдебен протокол в кадийски регистър на град София от 1550 г.

Печата се по ТИИПБЗ, II, с. 109. Превод на *Г. Гълъбов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Соф. кад. рег. № 313, отк. II, с. 3.

Записано в кадийския регистър затова, че спахията Хайдар Челеби, син на Чауш Касъм, призова пред свещения шериатски съд немюсюлманина на име Никола от село Хърсовча, спадащо към каза Шехиркьой, и в негово присъствие се изказа така: „Поменатият Никола ме обиди с множество думи — на религия, на вяра, на жена и ме нарече „харамия“ [разбойник]; моля съдът да постъпи с него надлежно.“

При така предявената тъжба разпитан бе по въпроса и поменатият Никола; в отговора си той отрича [твърдението на тъжителя]; при това положение от тъжителя се поиска доказателство, удостоверяващо истинността на тъжбата му. Лицата Ахмед, син на Али, и Ферхад, син на Абдуллах, дадоха свидетелски показания по реда на шериата, с които се потвърди твърдението на тъжителя; свидетелските показания на поменатите лица бяха приети от шериатския съд; те бяха обсъдени от съда в присъствието на спахиите Мехмед, Махмуд бей, син на Абдуллах, Ферхад Чауш, Синан Челеби, син на Муса бей, станалото в съда се протоколира по искане на поменатия тъжител. Написано на 5 реджеб 957 г. [20 юли 1550 г.].

Из съдебен протокол в кадийски регистър на град София от 1618 г.

Печата се по ТИИПБЗ, II, с. 45. Превод на *Г. Гълъбов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Соф. кад. рег. № 1-бис, с. 2.

[Вписано в кадийския регистър] за следното: Стоян и Недо, синове на Велко, жители от село Подуян [днес квартал Подуене], спадащо към големия град София [се явиха] пред високоуважавания шериатски съд, взеха думата и заявиха: „Тъй като немюсюлманинът на име Спас от поменатото село е умрял и не е оставил никакви мъжки деца, половината бащина, която притежава [в землището на] същото село, като подлежаща да се даде [някому] с ново тапунаме, е останала пуста и необработена; Мехмед бей, забит на поменатото село, взе [събра] от нас [берия за] тапия и ни прехвърли поменатата половина бащина. Искаме шериатският съд да прегледа тапията ни и като одобрение да ни издаде надлежен документ.“ При тези изявления шериатския съд разгледа тапията им и тъй като я намери сходна с казаното от тях, написа се настоящото [в кадийския регистър]. Написано на 7 шабан 1026 г. [10 август 1617 г.].

Из „Дневникът“ на Ханс Дерншвам от 1553 г.

Ханс Дерншвам е немец по произход, взел участие в австрийското пратеничество в Цариград начело с Ан. Бранчич и Ф. Зай, което през 1553 г. отнася годишния трибут, който Хабсбургската империя плаща на османската държава. Учен, делови човек, хуманист, Ханс Дерншвам пише своя дневник с документална точност и дава ясна картина за обстановката и атмосферата, в които живее и българският народ. Печата се по Дневникът на Ханс Дерншвам за пътуването му до Цариград през 1553—1555 г. Предговор и бележки *В. Мутафчиева*, С., 1979, с. 80, с. 101. Превод на *М. Киселинчева* от Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553—1555). Nach der Urschrift im Fugger — Archiv. Herausgegeben und erläutert von F. Babinger, München, 1923.

Чрез такова управление всички християнски земи са лишени от стария им ред, честност и граждански права, защото в цяла Турция в нито един град по правило няма истинско гражданство, няма съвет, няма община и пр. Каквото отсъди султанският заместник, когото наричат кадия, т. е. съдия (а те всички са дебели магарешки глави), с това всеки трябва да се съобразява. Ако някой нещо се е провинил, или пък е набеден, кадията го наказва с глоба и освен това нарежда да му ударят няколкостотин тояги...

Лъжливи свидетели тук се намират достатъчно за по 5 и 10 аспри, както е обичайно и в Унгария. Когато нечий въпрос трябва да бъде решен въз основа на клетва, възлагат му — в зависимост от това, какви са вещите и лицата — да се закълне заедно с 10 или 20 души. Той скоро довежда такива хора, дори и от най-позорни места, които му помагат да се закълне в главата си, че е прав и че те също се кълнат вярно. После дава всекиму по няколко бели пари и ги пуска да си вървят по дяволите.

Из „Посланичества и пътувания в Турция и Амасия“ от Ожие Гизлен дьо Бузбек от 1562—1564 г.

Ожие Гизлен дьо Бузбек е австрийски дипломат, който ръководи посланичеството на Фердинанд I Австрийски (1503—1564 г.) в Цариград. Тук той престоява от 1554 до 1562 г. Добре запознат с политическия, икономическия и духовния живот в османската държава, той оставя едно от най-интересните описания на нейното вътрешно състояние. Дава интересни и разнообразни сведения за българите. Печата се по Френски пътеписи за Балканите, с. 135. Превод на *М. Киселинчева* от Ambassades et voyages en Turquie et Amasie de Mr. Busbecuius. Nouvellement traduites en francais par *S. Gaudon* et divisées en quatre livres, Paris, 1646.

Сред турците съществува мнение, че лъжесвидетелстването срещу християнин представлява благочестива постъпка. Те не чакат да ги призоват за свидетели, а сами се явяват, както се случи при онази среща.

Из Доклад на Петър Богдан Бакшев до Източната конгрегация за пропаганда на вярата при Римската църква от 1633 г.

Петър Богдан Бакшев (1601—1674) е католишки архиепископ на България, един от най-големите български книжовници през XVII в. Докладите му съдържат точна и вярна информация за тежките условия, при които живеят сънародниците му под османско владичество. Автор е на първата българска история, създадена в периода на османското владичество, както и на други съчинения с исторически характер. Печата се по Положението на българския народ под турско робство, Сборник документи и материали, Съставител и редактор *Н. Тодоров*, С., 1953, с. 57.

23 юли 1639 г. От тези жалки и нещастни места аз не зная какво по-напред да пиша. Защото никога не е имало такова преследване против бедните християни, както е сега. Те са измъчвани от мнозина. [Гнетят ги] на първо място големите данъци, които те още не са платили, после ги измъчва управителят... и най-после съдията или кадията, който съди тази провинция. И последните не правят нищо друго освен да търсят хиляди начини, за да могат да наложат някаква тегоба на бедните християни, мнозина от които са избягали във Влашко заедно със своите семейства, а други са отишли да се оплакват в Цариград на султана. Отидоха повече от двадесет души, но още нищо не сме узнали.

Султанска заповед от 1699 г.

Печата се по *Т. Тивчев, И. Калудова*, Документи за положението на населението в Европейската част на Османската империя (XVI—XIX в.). ГСУ-ФИФ, LXV, 1971, 3, с. 400.

Гордост на съдниците, извор на добродетел и разум, кадия на Бер..., да се увеличи добродетелта му.

С пристигането на настоящия мой императорски ферман да бъде известно, че раите от казата Бер, подавайки прошение до подножието на трона ми, съобщиха, че макар че внасят налаганите според закона и според съставящите се списъци, данъци, аяните на вилаета Саръджа Али със зет си Исмаил се споразумели с кехаите на града и поднесли на валията на Румелия един кон, за стойността на който наложили на бедните раи седем кесии акчета. Тези пари те събрали насила, ощетявайки ги прекомерно. Сега раите искат тези да бъдат извикани чрез споменатия мубашир пред свещеното съдилище и да се задължат да върнат седемте кесии акчета, които си присвоили.

Затова заповядах с пристигането на моята свещена заповед да постъпвате според съдържанието и ако действително въпросът е така, да отдадете правото и да съберете взетите седем кесии акчета, връщайки ги чрез Али чавуш на бедните раи.

Като знаете тези неща, дайте вяра на свещения ми знак.

4. ОСМАНСКИ РЕЛИГИОЗНИ ИНСТИТУЦИИ И ТЕХНИТЕ ФУНКЦИИ

Надпис от джамия в Хасково от 1394—1395 г.

Надписът показва, че още в хода на утвърждаването на своята власт в българските земи османците са започнали строителство на мюсюлмански храмове. Печата се по *Иб. Татърлъ*, Турски култови сгради и надписи в България, IV. ГСУ-ФЗФ, LX, 1966, с. 584. Превод *Иб. Татърлъ*.

Подкрепа от господа и [близка] победа.
Изградено бе вече това свещено място.
В последния ден на седемстотин деветдесет и седма година.
В обладание на бога. Година 797. [1394—1395].

Из „Дневника на Ханс Дерншвам“

Печата се по Дневникът на Ханс Дерншвам, с. 94—95.

Както в християнския свят, където няколко пъти през деня бият камбаните за утринна, за литургия, за проповед, за вечерня, за здраве и пр., така и при турците има пет пъти на ден време за молитва. Те нямат камбани, а християните там нямат право да употребяват камбани. Вместо камбана турският ходжа, т. е. поп, се качва на минарето пред всяка джамия и вика като луд, сякаш е в дива гора, наподобявайки една мелодия, която селяните пеят по нивята: „А-а-о“. Нямат музика и нищо не разбират от музика. „А-а-о“-то и магарешкият рев са всичко.

Най-напред ходжата вика един час преди изгрев слънце; това се нарича „сабах-намазъ“ — то им е молитвата преди деня, за нея в джамията отива само оня, който иска. Малко хора отиват. И през деня в джамиите влизат малко молители — само стари и свободни хора. Старите носят до един броеници, а когато ходжите се развикат от джамията над целия град, започват да вият и кучетата по улиците. За втори път ходжите викат около 8 часа, това е „ойле-намазъ“ — обедната молитва; и за нея не се струпват много хора. За трети път ходжите викат след обяд в 4 часа — това е следобедната молитва: „намазъ“ значи молитва. За четвърти път ходжите викат вечер, около ... часа, наричат го „акшам“ — това е вечерната молитва. За пети път ходжите викат след залез слънце, около 8 часа: наричат го „ятма“ — молитва за сън. По същото време у нас бият бирените камбани. По това време, и по-рано, вече никой не се вижда из улиците. Никой няма право да излиза нощем и е съвсем тихо. Не се чуват нито викове, нито песни, както при нас. Всичките им жилища гледат навътре, а не навън към улицата.

Когато турците постят по време на техния Великден, който наричат байрам, тогава ходят в джамията сутрин рано и нощем. Джамиите им са обкичени с много лампи и когато започнат постите им през месец юли по новолуние и свършват през месец ... също новолуние, тогава на минаретата се палят и горят лампите,

докато траят постите и дойде Великденът им, който наричат байрам. Постите им приличат на еврейските. Турците, които искат да направят впечатление — като паши, бейове и други, — както и всички, които искат да се издигнат в двореца, не ядат през целия ден до вечерта. Същото правят и други турци, както ги учат ходжите им. Дойде ли обаче вечер, тъпчат се цяла нощ с всичко, което са пропуснали през деня — кой какво си иска, месо или друго. Не правят разлика между ястията и пият по време на яденето вода. Турците са неуки хора, не знаят как да изчислят новолунието с помощта на математиката или астрономията. А едва когато видят новия месец, започват своите пости. От това, кога ще видят пак новия месец, зависи кога ще обявят, че е настанал байрам, т. е. Великден. Оня ходжа, който пръв види новия месец и има за това свидетели, се дарява с няколко дуката. Тогава започва техния Великден, т. е. байрам, но никой от тях не знае какво означава това. Някой казва, че то означавало времето, когато Авраам поискал да пожертвува сина си Исак. Празнуват три дни без прекъсване, изпращат си един другиму ядене и други неща за подарък, както е останал стар обичай още от езичниците.

Из „Книга за пътешествията" на Евлия Челеби

Печата се по *Евлия Челеби.* Пътепис, с. 289—293.

Описание на пътната станция на текето на честития Осман баба

Водачът на ордена на обличащите се в аба дервиши, образецът за подражание на бедния и богатия, султанът на духовно богатите, т. е. сочещият божи път пресвят Осман баба — да бъде свята пръстта на скъпия праведник, беден последовател лично на пресветия хаджи Бекташ Вели. По времето на . . . той намерил жилище и приют в това известно незаселено излетно място и се установил тук. Резултат и свидетелство за неговото усърдие е възвишеното гнездо-обител, което понастоящем се е разположило на брега на гореспоменатата река Маден вляво от пътя, по който се отива в Одрин, на върха на един хълм, сред една равна плодородна земя, изпълнена с дървета като персийски парк, непропускаща слънцето горичка — една местност за излети. Това е каменно-хоросанена постройка, прилична на крепост, от четирите страни на която са се прострели пасища и зелени ливади, приличащи на кадифе.

Възхвала на житието на скъпия покойник. Този Осман баба султан лично бил от чистата жила на потомството на династията на Абаданите. Неговият дядо Саид Али бил един от синовете на седмия син на честития Муса Кязим. Негов син пък бил Сеид Хисамедин, а негов син е този Осман баба. Поради това няма

никакво съмнение и колебание, че той бил от чисто благородно потекло на чудотворци-праведници. Най-напред той получил одобрение за дейност лично от Хаджи Бекташ Вели и ходжа Ахмед Иесеви, след което в Бухара и Балх дошъл на помощ на османската династия и заедно с Орхан Гази участвувал в завладяването на Бурса. След това пак през негово царуване той се съветвал със Сюлейман паша, син на Орхан Гази, и като авангард на Сюлейман паша пръв този Осман баба с триста души сиромаси сложил крак върху румелийските области.

С удари на тъпани и с призиви били привлечени мюсюлмански тълпи. С носени флагове и с развети знамена и байраци те стигнали право при одринския крал, пътешествувайки из Румелия. Те се молили с думите: „Местата, в които е стъпил нашият крак, всички да станат мюсюлмански." Когато ходили и обхождали Балканския полуостров, Испания, Австрия, Дюнкяркия, Дания, областите на римския папа в Париж, те припявали: „Господи наш, нека да станат мюсюлмански областите, черквите да станат мюсюлмански молитвени домове след хиляда и стотната [година]." С една дума, той бил голям султан и много бил преживял. Когато пък при едно пътешествие ходил в Рим през . . . година, дошъл при Гази Худавендигяр и му внушил да завладее Одрин. Когато Мурад Гази със старанията на Осман баба завладял Одрин, той се намирал при него.

Още по-рано при пътуванията си Осман баба харесал мястото на това теке и бил обладан от желанието да изгради на това място една обител. Мурад хан Гази с щедри, разпръскващи перли думи дал в блестящата ръка на Осман баба красноречив царски декрет: „Едно приятно място от земите, на чието завладяване си бил, докъдето стига погледът, нека стане твой вакъф." Така благоволил, при което Осман баба пък с всички свои сиромаси с биене на барабани и свирки дошъл на това място и го завзел от ръцете на неверниците. Той му определил границите до местата, до които стига силата на взора и докъдето прониква погледът, и направил това хълмисто, осеяно с ливади място хижи за нещастниците. В този парк той провел хиляди особени разговори с 300-та бедняци, а по-късно с помощта на Мурад хан I, построил едно полезно неголямо теке на Османската династия. По-нататък с придобитите от него богатства при завоеванията построил много хиляди трайни големи постройки. Най-накрая през . . . година, покóрен и подчинен на заповедта „върни се при своя господар", отпътувал от този свят и се заселил във вечния дворец, а светите му тленни останки били погребани в обителта.

5. ВОЕННИ И ПОЛИЦЕЙСКИ ИНСТИТУЦИИ

Из Съкратен регистър на зеамети и тимари на мустахфъзи в Никополския санджак от 1469—1480 г.

Печата се по ТИБИ, II, с. 313. Превод на *Р. Стойков* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн., ОАК, 45/29.

Джемаат на служещите в крепостите Никопол, Хлуник и Йергьоги

Те били по-рано на заплата, но тя е спряна. Не плащат харач и испенч. Плащат десятъка си и данък върху лозята. Освободени са от всички извънредни данъци. Но мартолосите не плащат десятък и данъци [в пари].

Бьолюк на калафатчиите — 26 души.
Бьолюк на гьолджии и гемиджии — 36 души.
Бьолюк на мартолосите, които пазят границата — 12 души.
Бьолюк на дърводелци и зидари — 25 души.
Бьолюк на дърводелци на служба в гемиите — 7 души.
Бьолюк на зенберегчии — 28 души.
Бьолюк на топчии — 11 души.
Бьолюк на железари и на железари-цигани — 17 души.
Бьолюк на въжари — 6 души.
Бьолюк на мартолосите, които обслужват крепостта и каквато работа да се открие, санджак-беят изпраща тях — 54 души.
Бьолюк на зенберегчиите в крепостта Хлуник — 33 души.
Бьолюк на топчиите в крепостта Хлуник — 8 души.
Бьолюк на зенбергчиите в крепостта Йергьоги на оттатъшния бряг — 55 души.

Джемаат на точилари

Живеят в селото на име Гостина, спадащо към Ловеч. Още от миналото са освободени от данъци с императорска заповед и не плащат испенч и харач. Те доставят на Никополската крепост годишно 6000 ръчни стрели и 6000 стрели с пружини: 6 души, резервни — 2 души, мукатаа на държавната каса сума — 180 [акчета].

Из Доклад на Павел Джоржич до трансилванския княз Сигизмунд Батори от 1595 г.

Павел Джоржич е дубровнишки търговец, който в продължение на 18 години (1580—1598) живее в България. Той е един от организаторите на Първото търновско въстание (1598 год.). Докладите му до европейските владетели разкриват тежкото положение на българите и тяхната готовност да отхвърлят османското владичество. Печата се по Положението на българския народ. . ., с. 43—44.

Прочее има 15 години, откак за пръв път отидох от Италия в Турция. Там престоях четири години, които прекарах в пътуване

из цяла Турция, и във връзка с това аз опознах до известна степен както царство България и положението на християните, така и нравите в Турция.

Християните [някога] живеели извънредно добре както поради свободата, която имали, така и поради благосъстоянието си. От друга страна, турците били добри, не измъчвали християните и не позволявали да бъдат тормозени от никого. Освен това съдопроизводството било много сигурно. Но сега, при моето идване след 1590 г., аз намерих положението на повечето хора съвсем променено. Християните са притеснени от голяма мизерия както поради тежките данъци, които сега им са наложени, така и поради пакостите на еничарите, които са изпълнили всички области и села в България. Отначало еничарите бяха малко, защото си спомням, че в Провадия, където беше работата ни, имаше само четирима, а сега са осемдесет. По същия начин са се умножили и на други места. Това са хората, които потискат християните, като им вземат 100% лихва за три месеца, извън ангарията, която са принудени да им отработват. Към това се прибавя изземването на най-добрата част от земята им, която еничарът ограбва от своя брат. Отначало еничарите не постъпваха така: защото не живееха в такъв разкош, нямаха жени и деца и затова не бяха тъй алчни [както сега], като че по занятие не са войници, а по-скоро търговци. Същевременно в началото на тази война еничарите и спахиите, които отиваха да се бият, лишаваха населението от необходимите [имущества], насилваха децата пред очите на техните бащи и майки, което никога не се случваше в предишните войни. И турците, които вършат подобни престъпления, остават ненаказани, нито пък съдиите смеят да ги наказват.

Из „Втория трактат" на Кочибей Гюмурджински (средата на XVII в.)

Кочибей Гюмурджински принадлежи към висшите кръгове на османската провинциална администрация. Между 1631 и 1648 г. пише два труда, в които под форма на поучения на султана разкрива дълбоката криза, обхванала всички сфери на османската държава в този период. Печата се по *А. С. Тверитинова*, Второй трактат Кочибея, УЗИВ, VI, 1953, с. 230.

„В еничарския оджак има 34 оди секбан. Когато еничарския ага се отправя в поход, сейбанбашията остава в Цариград и началствува вместо еничарския ага. Всички врати на Цариград се охраняват от еничари, които носят името ясакчии. Те се сменят всеки три месеца. На смяна на едните идват други и охраняват. На някои места стоят чорбаджии. Ако някой направи скандал, хващат го и го водят при чорбаджията, където го наказват с пръчка. Те строго пазят [реда]. Субашии и асесбашии през деня и през нощта обхождат Цариград, хващат пияниците, мошениците и крадците и ги хвърлят в затвора. Те ръководят охраната на Цариград.

Не трябва да има нито един град и нито една касаба, в която да няма еничари — ясакчии. На всички граници има еничари и топчии, като например в Будин, Багдат, Ерзерум. . ."

Из султанска заповед от 1684 г.

Печата се по *J. Grzegorzewski*, O Sidzilatow rumelijskih epoki wyprawy wiedenskie. Asta tureskie, Lwow, 1912, p. 149.

До кадиите, мирмиранийте, мютевелиите, еничарските сердари и другите служебни лица по пътя от Одрин до Белград — Пловдив, Татар Пазарджик, София, Пирот, Ниш.

До този момент много тимариоти, а също и членове на оджака — еничари, топчии, джебеджии и аджеми-оглани, не са се явили в своите орти и не са пристигнали на императорския ми поход. Въпреки изричното ми нареждане, те не са се подчинили на височайшата ми заповед. Заповядвам [тези лица] веднага да заминат в своите орти без бавене и закъснение. Някои от тях са избягали от похода, разбойничат и притесняват раята. Заповядвам да вземете бързи мерки, без да се бавите и колебаете, да ги заловите и да ги накажете най-строго, а също и техните ятаци.

Из Доклад на френския посланик в Цариград Пиер Жирарден, сеньор дьо Водрой от 1688 г.

Пиер Жирарден, сеньор дьо Водрой е френски посланик при Високата порта от 1686 г. до 1688 г. Докладът му отразява проявите и причините на кризата, която обхваща османския политически и стопански живот през средата на XVII в. Печата се по *Б. Цветкова,* Френски архивен източник за османската империя през XVII в., ИДА, 32, 1976, с. 150. Превод на *Б. Цветкова* от ръкописната сбирка на АМАЕ, S. Memoires et documents, Turquie, T. I-er (1461—1724), f. 48.—98.

„Увериха ме, че сега има повече от 300 000 такива еничари в Османската империя и че този лош пример се е промъкнал и в другите корпуси на армията. И тъй има безброй войници, за да упражняват монополна власт и да разоряват провинцията, но много малко от тях се явяват, за да отидат на война. Тези еничари се наричат чалък, т. е. списъчна рая, понеже не са на лице при раздаването на заплатите, от които не се ползват вече. Като забелязали, че броят на тези лъжливи еничари е нараснал значително, сметнали, че могат да попречат на насилията им, като им поставят началник във всеки град. Но тази мярка само увеличила злото.

Извън спахийските привилегии, от каквито се ползуват, те имат и такива на началници на военни крепости. Там, където липсва паша, трябва да се излъчи от техния корпус. Но даже и в значителните крепости, командувани от паши, първият от офицерите им носи винаги титлата управител, когото турците наричат диздар; впрочем във всеки имперски град, където няма никакъв гарнизон, установиха еничарски началници, наречени сердари.

Те в последствие заграбиха цялата власт по управлението. Далеч от това да прекратят насилията и самовластието, те ги насърчаваха да участвуват в тях. Освен това те са подкрепяни и покровителствувани от еничарския ага и други главни офицери от корпуса, които им продават това звание и увеличават броя им произволно чак в най-малките паланки до такава степен, че днес има повече сердари, отколкото някога е имало еничари.

II. АГРАРНИ ОТНОШЕНИЯ

1. ПОЗЕМЛЕНА СОБСТВЕНОСТ И ВИДОВЕ ФЕОДАЛНИ ВЛАДЕНИЯ

Из „Законника“ на Сюлейман Законодател

Печата се по ТИИПБЗ, I, с. 68. Превод на *Г. Гълъбов, Ат. Христов* от Osmanli Kanunnameleri, MTM, c. I, s. I, 1915.

Земите в Рум[елийския] край се наричат арз-и мири. Тимариотът, който въз основа на берат или тезкере е овластен да разрешава [прехвърлянето на владение на горните земи], когато [подвластните му] раи и население продават правото си на владение, той взема [събира] обичайните данъци и шериатски берии. Понеже нито тимариотът, нито владелецът нямат право на голата собственост [ракабе-и арз] на тази категория мирийски земи, затова те не могат да ги продават, нито да ги вакафират, нито да ги даряват. Но позволено е даването им под наем за временно ползуване [иджаре ве иаре]. Обаче съгласно закона допуска се продажба с прехвърляне на владението. Допуска се също така наследяването им от мъжките деца.

Всичката земя на този благословен рай е арз-и мемлекет [държавна земя]. Голата собственост [ракабе-и арз] принадлежи на държавното съкровище. Владението на раята под формата на наем първоначално е с тапия. Раите, които я владеят, плащат на спахията харадж-и мувазаф и харадж-и мукасеме, но не могат да я продават, нито да я отчуждават [прехвърлят собствеността й]; когато умрат и оставят синове, последните я владеят, както и бащите им; ако не оставят [синове], спахиите я дават на друго лице с тапия.

Земите, които притежава раята, не са нито юшурие, нито хараджие; те са само държавни земи [арз-и мемлекет], известни под името арз-и мири [мирийски земи]. Голата им собственост е на бейтюлмала [държавното съкровище]; на раята е прехвърлено само владението. Те ги орат и жънат и плащат харадж-и мувазаф под названието чифт акчеси или някъде под названието тасма акчеси и харадж-и мукасеме под название юшур.

Когато раята умре и остави син, последният владее [земята] като него [баща си]; никой не може да се меси. Ако не остави син, спахията я дава на друго лице с тапия.

Из Подробен регистър на хасове и тимари в Софийско от 1462—1463

Печата се по ТИБИ, II, с. 97—103. Превод на *Н. Тодоров* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. ОАК 85/20.

ТИМАР на Илиас, син на силяхдар Махмуд.

Село *Кумарица,* от дела на споменатия Илиас, син на силяхдар Махмуд.

Стар Бойко, Койко, син на Кошимир; Дабижив, син на Кошимир; Иван, син на Бранико; Стоян, син на Тихослав; Петко, син на Рад; Драчо стар; Нанко, син на Драчо; Хали, син на Иван — неженен; Станчо, син на Тодор — неженен; Богдан, син на Радослав; Руси, син на Радослав; Койко, син на Мирослав; Тодор, син на Койко — неженен; Стали, син на Радослав — неженен; Рад, син на Мирослав; стар Кънде; Доброй, син на Милчо; Пръве Бекерин; Рад, син на Иван; Духли, син на Иван; Радослав, син на Иван; Братой Бекерин; Петко, син на Радослав — неженен; вдовица Цура; Мирчо, син на Обрад; Иван, син на Радко; Радослав, син на Миле; вдовица Драгана.

Домакинства — 22, вдовици — 2, неженени — 5, испеч — 687 [акчета].

Пшеница — 86 килета, ечемик — 66 килета, овес — 30 килета, просо — 10 килета, десятък от градини — 30 акчета, десятък от лен — 4 акчета, ресм-и хюк — 13 акчета, будухава — 60 акчета, всичко — 2088 [акчета].

ТИМАР на Солак Хошкадем, гулам-и мир

Град *София,* от дела на споменатия гулам-и мир Хошкадем: Венко, син на Обрад; Реян, син Пондю; Тодор, син на Веро; Тодор, брат на Василко; Драгошин, син на Продан; Стойко, син на Новак; Стойко, син на Стойко; вдовица Драгоя; вдовица Рада.

Домакинства — 7, вдовици — 2, приблизителен доход — 197 [акчета].

Споменатото село *Батковци,* от дела на споменатия гулам-и мир Хошкадем:

Пръфо, син на Михаил, Худо, син на Пройко; Богой, син на Радица; Иван, син на Богой; Драли, син на Драгоман; Станчо, Радослав, син на Драгоман; Дамян, син на Радомир; поп, син на Радомир; вдовица Виликослава; вдовица Ружа; вдовица Рахна.

Домакинства — 9, вдовици — 3, испенч — 243 [акчета].

Пшеница — 25 килета, ечемик — 20 килета, десятък от лозя — 20 медрета, десятък от плодове — 10 акчета, десятък от лен — 5 акчета, ресм-и хюк — 10 акчета, [налог от] воденици на раята — 30 акчета, бадухава — 24 [акчета], всичко — 762 [акчета].

ТИМАР на топчията Яко

Село Банка, от тимара на споменатия Яко:

Доброслав, син на поп; Богдан, негов син; Иван, син на Доброслав; Иван, син на Радой; Крайслав, брат на Вихне; Нанчо, син на Крайслав; Тодор, син на Доброшин; Станислав, син на Драгия; Тодор, син на Добри; Богдан, брат на Муси; Тодор, син на Иванко; Стоян, син на Брайко; Иван, син на Стойко; вдовица Рада; вдовица Ясена; вдовица Стая.

Домакинства — 13, вдовици — 3, испенч — 343 [акчета].

Пшеница — 40 килета, ечемик — 10 килета, овес — 10 килета, просо — 20 килета, десятък от кошери — 30 акчета, десятък от градини — 20 акчета, десятък от лен — 4 акчета, ресм-и хюк — 6 акчета, [налог от] воденици на раята — 15 акчета, бадухава — 25 акчета, всичко — 993 [акчета].

Село Райловци, от дела на споменатия топчия Яко:

Братия, син на Стойко; Добри, син на Братия; Иван, син на Стойко; Койо, син на Стайко; Размир, син на Храно; Добри, негов син; Радой [от] Загорие; Иван, негов син; Драган, син на Радой.

Домакинства — 9, испенч — 225 [акчета].

Пшеница — 20 килета, ечемик — 10 килета, овес — 10 килета, бадухава — 18 акчета, всичко — 513 [акчета].

Из Съкратен регистър на хасове, зеамети и тимари в Никополския санджак от 1479—1480 г.

Печата се по ТИБИ, II, с. 161—165.

Хас на мириливата на Никопол, във владение на Искендер бей.

Град Търново: домакинства мюсюлмани в крепостта — 28, домакинства мюсюлмани — 104, домакинства неверници — 372, вдовици — 64, приход — 49 789 [акчета].

Село Добромирка, владение на мириливата: домакинства мюсюлмани — 1, домакинства неверници — 75, приход — 6843 [акчета].

Село ..., владение на мириливата: домакинства — 75, вдовици — 6, приход — 7272 [акчета].

Село Серговец, владение на мириливата: домакинства мюсюлмани — 1, домакинства неверници — 18, вдовици —3, приход — 1969 [акчета].

Село Ешекли Кавадар, владение на мириливата: домакинства — 14, приход — 1090 [акчета].

Село Средна Липница, владение на мириливата: домакинства — 79, вдовици — 2, приход — 9043 [акчета].

Село Яялар, мюсюлмани, владение на мириливата: домакинства рая [немюсюлмани] — 17, домакинства мюсюлмани — 6, приход ... 747 [акчета].

Село Черновец, ... владение на мириливата: домакинства — 45, вдовици..., приход — 5737 [акчета].

Село Ваничево, спадащо към ..., владение на мириливата: домакинства — 20, приход — 251 [акчета].

Дял от *село Горна Бешовица,* спадащо към Враца, владение на мириливата: домакинства — 4, приход — 390 [акчета].

Село Рудар, спадащо към ..., владение на мириливата: домакинства — 54, приход — 1060 [акчета].

Село Сводье, спадащо към Киево, владение на мириливата: домакинства — 12, приход — ... [акчета].

Село Конопинци, спадащо към Киево, владение на мириливата: домакинства мюсюлмани — 9, домакинства неверници — 44, вдовици — 2, приход — 815 [акчета].

Село Смочани, спадащо към Ловеч, владение на мириливата: домакинства — 47, вдовици — 1, приход — 3367 [акчета].

Дял от *град Никопол* и от зеваиди мартолоси, владение на мириливата: домакинства — 201, вдовици — 27, приход — 30 327 [акчета].

Мезри Горно Ермелу и Петровода дял от *град Никопол,* орна земя на мириливата.

Село Сомовид, спадащо към Никопол, владение на мириливата: домакинства — 99, вдовици — 8, приход — 15 103 [акчета].

Село Крачъндол, спадащо към Никопол, владение на мириливата: домакинства — 28, вдовици — 1, приход — 6234 [акчета].

Село Извор, спадащо към Никопол, владение на мириливата: домакинства — 25, приход — 5204 [акчета].

Село Шаварна, спадащо към Плевен, владение на мириливата: домакинства — 22, приход — 2485 [акчета].

Село Дженгер, спадащо към Шумен, владение на мириливата: домакинства — 72, вдовици — 4, приход — 7461 [акчета].

ДЖЕМААТ НА КАНТАРДЖИИТЕ

Живеят в *село Чанакджъ* и плащат десятъка си; плащат чифт акчеси на санджак-бея: домакинства — 7, „хизмет" на раята — 132 [акчета].

От ниабет на Враца — 2500 [акчета].

От ниабет на селищата Никопол, Плевен, Реселец, Рахово, Мраморница и Неделичко — 5500 [акчета].

От ниабет на Ески Хисар — 500 [акчета].

Данък лозя от неверниците в *град Никопол,* без освободените, половината от ширата на които получава санджак-беят: шира — 4230 ведра, стойност — 12 690 [акчета].

Част от бача дял на мириливата на *град Никопол* — 11 000 [акчета].

Всичко: градове — 1, села — 17, дялове — 4, домакинства мюсюлмани — 159, домакинства неверници — 1587, вдовици — 139, домакинства цигани — 431, вдовици [циганки] — 18, приход — 321 108 [акчета].

Из Съкратен регистър на Видинския санджак от 1560 г.

Печата се по Д. Лукач, Видин и Видинският санджак..., с. 114—115.

ОБЩО:

Хасове на падишаха, убежище на света, нека аллах да увековечи владенията му с пристанища и други:

2 748 156

Приход от пристанища и други	1 002 410
Приход от нови хасове	1 745 746
Приход от филурджийски села	1 215 404
Приход от отделени села от ифраза	530 342
Приход от шахинджии и чакърджии в споменатия санджак заедно с откуп за умряло	29 224
Приход от шахинджии с откуп за умряло	18 358
Приход от чакърджии с откуп за умряло	10 866

Из Карловското вакъфнаме от 1496 г.

Печата се по ТИБИ, II, с. 485—496. Превод на *Б. Недков* от ръкописната сбирка на музея в Карлово.

И тъй великият, славен, щастлив и високоблагороден емир, владеещ сабята и перото, покровител и благодетел Лала Али бей, син на Карлъ, когато разбра, с верен поглед и прозорлива мисъл, че този земен свят е променлив и временен, погледна на него с око на най-голямо съчувствие и състрадание...

И тъй той изповяда и призна с действителна законна, ясна и обвързваща изповед и представи свидетели на благородното дело в пълно съзнание и при пълна законност на постъпката си. Необорима е достоверността на неговата изповед, защото той още по-рано, десет години преди момента на изповедта, увековечавайки набожното си намерение и чистата си и искрена вяра, бе вакфирал, бе определил за религиозна фондация, бе посветил за благотворителна цел, бе дал като милостиня всичко онова, чието описване, очертаване на границите, поясняване и изброяване следва по-долу. Това бяха известни негови недвижими имоти, чиято собственост му е дадена от владетеля на цветущата империя — нека бъде вечен Халифатът му! Те бяха под негова власт, в негово владение, стопанисване и притежание, докато от тях бе учреден вакъфът.

Това са:

Цялото голямо село, наречено село Шахин, а под друго име на езика на неверниците, Шушитче [Сушица], известно като „Балкан етеи" [полите на Балкана], разположено в Румелийския вилает, едно от селищата на закриляния от бога град Филибе [Пловдив]. Границите му от източната страна стигат близо до Араплъ и завършват при ливадата, наречена „Турна чаири" [Соколова ливада], която спада към владенията на споменатото село Араплъ.

От северната му страна [границата] стига до големия камък, наречен „Камъкът Качмар" [намиращ] се на Голямата планина. После оттам тя се отправя и минава през местността, която наричат „Гедик". Там прекарват овчарите всяка година. После оттам границата се отправя за местността, наречена „Буланча", в полите на споменатата планина, с която завършва. После тя се отправя в западна посока по полите на същата планина и минава през местността, наречена „Етлю бурун", а оттам към големия камък, наречен „Деликлю кая", при който завършва. Оттам тя взема посока кълбе [юг] и стига до реката, която се нарича Осма [Осъм]. После тя се отправя по брега на споменатата река в източна посока, завършвайки до полите на големия рид, наречен „Тал ал-Махд" [Люлчин рид]. После оттам се отправя за големия камък, наречен „Дяволски камък". Оттам тя се отправя за реката, носеща името Каваклъ дереси. После продължава по споменатата река и стига до пътя за Акче-Клиса [Бяла черква]. Оттам тя се отправя за трите могили. После отива за плодните дървета, а оттам се насочва към пътя за Акче-клиса и пътя за Павликян [Павликени]. Оттам продължава за местността, която е известна като „Йеничери тарласъ" [Еничарска нива]. После стига до пътя, по който жителите на селото Салих ходят за дърва. Оттам се отправя към големия рид, наречен „Заешки рид". После отива до малкия рид, оттам до реката, наречена „Куру чай" [Сухата река], свързана с границата при Турна чаири, гдето тя завършва.

Също така и двете мелници, разположени: едната от тях, горната мелница [няма мелница над нея], известна под името „Козинявата мелница", а другата, позната като „мелницата на Джафер", построена в самото вакфирано село, по-долу от нея има мост, издигнат над реката.

Двете пасища — ливади [са], разположени: едното от тях под селото, а другото между тях [ливадата и селото] и село Араплъ, от източната му страна.

[Той вакъфира селото] в посочените му граници и с всички права, с всички принадлежащи или подчинени нему места, земи и местности, къщи и жилища, ниви и планини, пасища, хълмове и равни места, населени и укрепени места, постройки и развалини, пусти и цветущи места, потоци и напоителни канали, лозя и овошки освен старите дарения и други недвижими имоти [дадени] за в полза на голямата джамия, за строежа на която бяха определени. Липсваше постройката и от дясната ѝ страна. Той постави основата на построяването ѝ и на постройките ѝ в края на реченото село, от източната му страна. Тя [джамията] граничи на юг с имота на вакфиращия „Лайона", наречен по-рано Ангелина, на изток — със запустялата воденица, на север — с къщата на вакфиращия, и на запад — с могилата на гробищата на неверниците.

Управлението на речения вакъф се условни за най-големия му син Хасан Челеби, докато той е жив; след него за втория му син — Мехмед Челеби, после за средния му и най-прославен син Бали Челеби, после за малкия му син Искендер Челеби, после за най-малкия от синовете му Мустафа Челеби. А след като не остане никой от тях, услови се управлението на вакъфа да мине върху най-благочестивия от техните синове който и да бил той и върху най-благоверния от ония, които ще се раждат и ще се размножават от техните синове за вечни времена. А ако се случи нито един от тях [от потомците на вакфиращия] да не остане жив, услови се правото за управление на вакъфа да мине на най-благочестивия от неговите освободени роби; след него на освободените роби на неговите синове; после на най-благочестивия от децата им които и да са те и най-благоверните, които ще се родят, и които ще се размножат от техните деца за вечни времена, на онзи от тях, който е годен за това. А когато се затрият и не остане нито едно от тях, правото за управление на вакъфа е предоставено на усмотрението на управителя на провинцията, който го възлага на онзи, когото той пожелае да избере.

А постът надзирател на гореописания му вакъф се условни за втория му син Мехмед Челеби, докато той е жив. А когато той почине, правото за надзирателския пост ще мине на неговия [на вакъфиращия] среден син Бали Челеби; след него на Искендер Челеби, после върху най-малкия му син Мустафа Челеби. А когато по божие предопределение не остане никой от тях жив, надзорът се възлага на най-благочестивия от техните наследници който и да бил той и на най-благоверния от ония, които ще се родят и ще се размножат от синовете им за вечни времена. А когато се затрият и не остане нито един от тях, надзирателският пост минава върху най-благочестивия от неговите освободени роби; след него на освободените роби на неговите синове, после върху най-благочестивия от техните синове който и да бил той и върху най-благоверния от ония, които ще се родят и ще се размножат от техните синове за вечни времена; върху най-благочестивия от тях, освен онзи, комуто е възложено управлението на вакъфа.

Услови се за изпълняващия службата управител на вакъфа една десета от цялата зърнена реколта, която ще се получи, след като от общото ѝ количество се предаде рукбата, а също така и от всички шериатски и обичайни приходи. После от това, което остане след [отделянето на] едната десета, услови се, че дневно по 17 драхми ще отиват за благочестивия имам, който строго изпълнява пет пъти на ден службата на имам спрямо богомолците, а в петъчните дни — по 4 от установените в обръщение драхми за извършване на проповедническата служба; за благочестивия благоверен мюезин, който призовава пет пъти на ден религиозното общество за молитва и е предан на възложената му служба — по 2 от споменатите драхми; за прислужника, който изпълнява

службата си да отваря вратата и я затваря, да почиства джамията винаги, когато е нужно, да пали сутрин и вечер светилниците, при условие, че е благочестив и набожен — по 2 драхми на ден; за 5 души четци на Корана, при условие че имат плавен език при четенето на Корана, че са благочестиви, че смирено постоянствуват в четенето по един път всеки понеделник и четвъртък на 5 джюза — всеки един от тях по един от трийсетте джюза на свещения Коран за душата на вакъфиращия, за душата на Пророка и за неговото общество в споменатата джамия — 5 драхми, за всеки един от тях по една драхма, като си ги разделят по равно; на надзирателя за надзирателската му служба — по 2 драхми на ден. Определени са за наливане масло в свещниците на ден по 2 драхми. От всички определени за разпределение суми 17 драхми са за мютевелията, извън определената му 1/10 част за поста управител на вакъфа.

Ако приходът отговаря на разпределението, тогава добре; ако ли не, да се намалят [предвидените възнаграждения]. Останалите девет десети, след като се извади определената за мютевалията една десета, да се разделят на 17 дяла и се раздадат на горния брой [служители]. Ако ли приходът е по-голям от това, което трябва да се разпредели, тогава решението относно излишъците принадлежи на мютевалията, който в съгласие с мнението на религиозното общество увеличава възнаграждението на имама [който е и] хатиб. Ако приходът надвишава, той [мютевалията] увеличава броя на хафъзите и накрая той раздава, за каквото е необходимо, количество, което отговаря на излишъците. Ако пък приходът спадне под нужното, ще изтегли от отделената от излишъка определена за изразходване сума, за да осигури изпълнението на условието на вакфирането. Ако текущият приход е по-добър от предшествуващия, тогава най-ниската [заплата] се заменя с най-високата.

И тъй определи се управлението на вакъфа в реченото село с всичките му къщи за гореказаните негови синове, после за синовете на синовете на неговите синове за вечни времена; после за неговите освободени роби, после за освободените роби на синовете му, после за най-благочестивия от синовете на техните синове за вечни времена; после за най-благочестивия човек до неговата кончина. . .

И стана [селото] вакъф, който е заведен в регистъра, потвърден и осигурен чрез законно съдебно решение от страна на съдията. Той [вакъфът] не се наследява, не се продава, не се подарява и не се владее под никоя от формите на частната собственост дотогава, докато бог наследи земята и всичко, което е на нея, и той е най-добрият наследник. Никой от вярващите в аллаха и в страшния ден, бил той кадия, мюфтия, мюдерис или пък валия, емир, везир, голям или малък, няма право да го променя или изменя, да го намалява или да го прехвърля. А който се опита да го намалява и изменя, или пък да отменя някое от

условията му, той ще получи божия гняв, вечно жилище в ада и най-лоша съдба. Върху него ще падне това, което си е заслужил, разните видове мъки и страшно наказание. Върху него един ден ще падне проклятието на бога и неговите ангели и на всички хора. Няма прошка за насилниците. За тях проклятие, за тях преизподня в деня, в който всеки ще получи възмездие за това, което си е заслужил. Няма да има насилие в деня на страшния съд, защото бог е бърз в равносметката.

Настоящето се извърши на първия ден от месец шабан през годината 801.

Препис от писмо на дворцовия мютеферика Ахмед до кадията на София от 1620 г.

Писмото се печата по Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia, Bearbeitet von *G. Galabov*, Herausgegeben von *H. Duda*, Tünchen, 1960, p. 134.

Мютеферика Ахмед съобщава на кадията, че с берат е станал притежател на тимар в село Бояна и в други села на санджака София. Въз основа на това, той назначава притежателя на писмото, дворцовия капуджия Хасан за субашия на своя тимар. Кадията се умолява да подпомогне споменатия Хасан при получаването на сумите от данъците в тимара за времето от месец март в 1619 г. до месец март 1620 г.

Из съдебен протокол в кадийски регистър на град Битоля от 1635 г.

Печата се по ТДИМН, II, с. 127.

Преди известно време Мехмед, спахия на селото св. Тодор, отстъпи срещу 7000 акчета, платени в брой, всичките си приходи от споменатото село, испенчето за идната година и ресм-и тапу от месец март на 1044 [1635 г.] до март 1045 [1636 г.] г. на лицето Али, от когото той [Али] е взел и приел в откуп споменатото село. Сега пък той отстъпва споменатото село, както е изложено на своя зет Хасан бег, който го взе и прие в откуп. Записа се в регистъра по искане. Написа се през първата десетдневка на шабан 1044 [последната десетдневка на месец март 1635 г.].

Из съдебен протокол в кадийски регистър на град Русе от 1656—1657 г.

Печата се по ТИИПБЗ, II, с. 144. Превод на *П. Иванов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. R/1, л. 14-а.

Причина за написването на [настоящето] е следната: Реджеб ага, образец на своите равни и подобни, да се увеличава мощта му, е молител — кандидат за един от хасовете на Нейно превъзходителство Биджан султан, чиято добродетел да пребъде, а именно хасовете в селата Тутракан, Кула и околностите, Никополски санджак, Румелия, и има намерение да ги откупи през 1067 година [1656—1657 г.] срещу сто шестдесет и пет [хиляди] акчета. Понеже в предплата се взеха шестдесет и пет хиляди акчета, остава да дължи сто хиляди акчета, които ще изплати и внесе накрая на годината, се състави настоящата разписка. Споменатият получава, взима и владее установените за казаната година 1067 [1656—1657 г.] данъци, законен десятък, ресм-и йорфие, джюрмю джинайет, бадухава, ава, качкун, кул-и джарие метрукянеси, налог върху лозята, сватбарина, бейт-юл мал-и аме, и хаса, и тапийска такса, и въобще всичко, което е в рамките на имунитета, малкото и многото добиви и друго каквото и да било. Най-после, за да няма ничия намеса и насилие, състави се настоящият акт, който се връчи на молителя.

Смиреният Али кетхуда.

Из съдебен протокол в кадийски регистър на град Русе от 1635—1636 г.

Печата се по ТИИПБЗ, II, с. 127. Превод на *П. Иванов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. R-1, л. 1-в.

Сюлейман бей, син на Хасан бей заде, с разредена брада, живущ в град Русчук, бе призован в съда и в присъствието на Ибрахим ага, син на Шах Мердан, също живущ в град Русчук, заяви и направи пълна изповед по долуизложения повод. Продадох чрез ръкостискане и с действителна и валидна продажба моя чифлик, находящ се в село Табан в околността на нахията, известна под името Тутракан, спадащо към град Русчук, който чифлик [граничи] от една страна, с Туна, от друга страна, с казаното село [Табан] и от двете страни с края на мерата. Чифликът се състои от два хамбара, една одая, къща за слуга, един сайвант, един обор и един двор, както и намиращите се в него [в чифлика] три мои кобили и находящите се в границата на казаното село [Табан] и известни на жителите мои пет ниви — на споменатия Ибрахим ага, срещу пет хиляди акчета по текущ курс. Получих в брой сумата и предадох продадения имот. От днес нататък споменатият Ибрахим [се смята] закупил казания чифлик и той да разполага с него, както намери за добре, и да бъде щастлив владетел. След съдебно потвърждаване станалото бе вписано по молба [на явилите се] в сиджила на шести зилхидже 1066 г. [25 септември 1655 г.].

Из съдебен протокол в кадийски регистър на град София от 1618 г.

Печата се по ТИБИ, VI, с. 239. Превод на *М. Калицин* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Соф. кад. рег. S_1 /bis, с. 49.

Пазител на настоящия документ стана Абдуллах Челеби, син на Хайдар бей. В негово присъствие жителят на махала Хаджи Хамза на защитения град София — гордостта на заимите Абделазис Челеби, син на починалия Али войвода-заде Мехмед Ефенди, се яви в съда и доброволно заяви и декларира [следното]:

„Посредством сахиб-и арза продадох чрез окончателна и законна продажба на споменатия Абдулах Челеби за 30 000 сребърни акчета, по текущ курс, своя чифлик и спадащите към него ливади и 8 ниви. Те се намират в землището на с. Муса кьой, спадащо към споменатия град. Чифликът граничи с имотите на имама Сафер Ходжа, на Вели, с моя имот, с имота на Хаджи Ахмед Бей и с обществения път. Вътрешната му част се състои от къща със зимни и летни стаи, 6 хамбара, фурна, кладенец; а външната — от 2 обора и място за зеленчукова и плодна градина; 2 чифта волове, 1 кон; ливада, от която се добиват около 100 коли сено, граничеща с арнаутската ливада, специалната ливада, бейлишката ливада и дерето, и в съседство 8 ниви. Взех определената сума от 30 000 акчета и предадох споменатия чифлик и другите имоти, намиращи се в определените граници. Отсега нататък те стават собственост на упоменатия Абдуллах Челеби и той може да ги владее, както желае и предпочита."

След като споменатият [Абдуллах Челеби] лично устно потвърди казаното от споменатия продавач относно описания имот, по негово желание случилото се бе записано и му бе връчен документ, за да му послужи при нужда.

Написаното през първото десетдневие на щастливия месец сафер на 1027 г. [28. I. — 6. II. 1618 г.].

Султанска заповед от 1639 г.

Печата е по *П. Тивчев. Й. Калудова,* Нови документи за еничарството в българските земи, Военно-исторически сборник, 1969, 2, с. 57. Превод на *Й. Калудова* от Ἱστορικὰ ἀρχεῖα Μακεδονίας. Ἐπιμέλεια, Ἰωαν Κ. Βασδραβέλλη, Θεσσαλονίκη, 1952.

С пристигането на настоящия ми императорски ферман да ви бъде известно, че Парисис, Каменос, Кокинос, Зафирос, Йоанис, Тодор, другият Йоанис Филос и останалите от раите на село Флора на казаната Бер, като се явиха пред свещеното съдилище съобщиха, че еничаринът и известният разбойник Ахмед от жителите на гореспоменатото село, наречен „Липаралъ бирадер", освен че завзе своеволно нивите, ливадите и други техни имоти, пренесе събрания строителен дървен материал за поправка на черквата им в чифлика си, завзе своеволно нивите на Хаджи Мустафа и вследствие на жесток бой над данъкоплатеца Ризо той умрял и че завзе и нивата, състояща се от четиридесет дюнюма на наследниците на споменатия Ризо, т. е. на трите му непълнолетни сина и едната му дъщеря, отне от мнозина зърнените им храни и биволите им и извърши много такива злодеяния, които нямат брой. Подадоха подпечатано писмо на офицера на еничарите Мустафа за неговото осъждане според свещения закон и даване на правосъдие чрез офицерите му, като искаха да се даде в ръцете им заповед за изпълнение на кадийското решение, която се издаде съгласно съдебния им иск.

И тъй заповядвам, щом пристигне настоящия ми ферман, да се доведе този разбойник, където и да се намира, чрез началника на еничарите на този вилает пред свещеното съдилище и ако този въпрос не е разгледан и не са минали оттогава петнадесет години, да чуеш иска им с пълно внимание и да получиш намиращото се в ръцете им решение, и ако то е издадено съгласно със свещения закон, и ако тези негови постъпки са доказани, да изпълниш това, което повелява свещения закон, и ако съществуват места, нуждаещи се от запитване, да съобщиш подробно и да не разрешаваш на никого някаква дейност, противоположна на настоящата ни заповед. Тъй че за в бъдеще да се избегне смущаването на спокойствието на мирните хора от страна на злодейците и размирниците и да не даваш повод за повторение на подобни оплаквания. Знаейки това, да уважаваш императорския ми знак.

2. СЕЛСКО ЗЕМЕВЛАДЕНИЕ

Из „Законника" на султан Сюлейман Законодател

Печата се по ТИИПБЗ, I, с. 48—51.

Когато един рая умре и остави непълнолетен син и чифлик [поземлен имот], спахията да не иска чифт ресм-и [поземлен данък], като му каже: „Чифликът е на баща ти; ти не можеш да изпълниш задълженията към чифлика." Докато непълнолетният порасте, нека [спахията] даде чифлика на друго лице за обработване със земеделие и от него да иска изпълнение на повинностите. Пълномощниците [настойниците] на непълнолетния, ако дори кажат: „ние можем да се справим с чифлика и го искаме", нека се запише върху тях [нека им се даде]; а ако кажат: „не можем да изпълняваме задълженията към него" и не го приемат [не го поискат], да не им се записва [да не им се дава], а да се запише [даде] на тогова, който се задължава да го обработва, докато непълнолетният порасне.

Когато непълнолетният стане годен да обработва чифлик, то

в чиито ръце и да се намира бащиният му чифлик, той се присъжда на непълнолетния съгласно султанския закон дори и да е бил взет [от някого] с тапия и същият да е прибрал добива му [произведенията му].

От сирака не се взима [берия за заплащане на] тапия, понеже земята, останала от баща му, се счита като наследствен мюлк [земя в пълна собственост].

От земя, на която расте твърде добър памук или е под вода, да се взема [ресм-и чифт] едно акче на три дюнюма средна земя — едно акче на пет дюнюма най-долна земя. За един чифлик се считат: седемдесет-осемдесет дюнюма най-добра земя или сто дюнюма средна земя, или сто и тридесет до сто и петдесет дюнюма най-долна земя.

Вреда се нанася на спахията, когато един рая остави на почивка [необработена] в продължение на три години земя, годна за земеделие. За да се отстрани тази вреда, допуска се, а има и обичай и закон да се взема от ръцете [от владението] на стопанина и да се дава с тапия на друго лице.

Забранено е обаче да се вземат и дават на друго лице оставените необработени земи, които са по планини или кръщица или които се заливат всяка година от вода и стават негодни за оран [земеделие], защото това не е станало в резултат на една продължителна небрежност от страна на земеделците.

Не е забранено на раята да остави необработени и да превърне в пасище няколко дюнюма своя земя за нуждите на работния си добитък и за харман; такава земя не се дава [другиму] с тапия, колкото и дълго време да е останала необработена.

Забранено и запретено е като обществено вредно държането [като свои] и засяването на земи, които са определени [дадени] още от старо време за мера [общо селско пасище] за селския или градския добитък.

Несправедливо е да се взема земя от ръцете [от владението] на жена, която не е оставила [земята] необработена и която вместо мъжа си е плащала десятъка и налозите; това да не се прави.

Когато чифлици, които са регистрирани за доход [на спахия], останат незаети от наследници [махлюл] или стопаните им са изчезнали, дават се на рая, който се нагърбва да ги разработи и съживи и да плаща налозите им. В ръцете [владението], на когото се намира земята от такива чифлици [местният] кадия по това време издава решение и отнема [земята], като я дава [другиму] за разработване и съживяване. Ако такива хора кажат: „ние взехме земята с тапия“, претенциите им да не се изслушват [разглеждат].

От рая, който изостави чифлика си [орната си земя] в тимара на своя спахия и отиде да обработва друга [чужда] земя, се взема двоен десятък. Когато обаче в тимара на спахията няма годна за земеделие земя, неоснователно и несправедливо е да се

взема двоен десятък от лицето [рая на същия спахия], което върши земеделие в чуждо землище. Този закон е в сила и у неверниците. В такъв случай десятъкът принадлежи на [събира се от] господаря на земята [сахиб-и арз].

Но във вилаета [покрайнината] Семендире [Смедерево], когато един рая не обработва земята, към която е регистриран [като рая], а върши земеделие в земята на друг спахия, дава половината десятък на господаря на земята [сахиб-и арз], а другата половина заедно с налога саларие дава на своя спахия [на когото е записан за рая].

Ресм-и чифт се взема и от тези [лица], на името на които не е записан чифт, но притежават чифт и чифлик [добитък и земя]. В това отношение се взема пред вид размерът на чифлика [а именно]: този, който владее повече земя от размера на един чифлик, плаща повече данък като рая извън [регистрираните раи].

Несправедливо е да се взема ресм-и чифт [поземлен данък] от лице, което се е лишило [от чифта и чифлика си] поради старост, сиромашия или крайна немотия, особено ако напуснатата земя се обработва, и като така не се намаляват в това отношение данъците [събирани от спахията].

Рая, който държи [обработва] чифлик [орна земя] от спахията, плаща цял данък ресм-и чифт за цял чифлик; половин ресм-и чифт — за половин чифт; а за земи, които са по-малко от половин [чифлик], се взема съгласно закона: по едно акче на два дюнюма, и то ако земята е под вода [напоява се] или е първокачествена и се обработва всяка година и дава доход; взема се по едно акче за три дюнюма, ако земята е среднокачествена; и едно акче на пет-шест дюнюма, ако земята е най-долна, защото за чифлик се считат седемдесет-осемдесет дюнюма най-добра земя; сто дюнюма средно качествена земя и сто и четиридесет-сто и петдесет дюнюма — най-долна земя.

Дюнюм е пък земя, дълга и широка четиридесет крачки [разкрача], при все че е мерена с различни крачки.

В миналото данъкът ресм-и чифт и данъкът бенак се вземали през време на вършитба [харман]; напоследък е установено със закон да се вземат през месец март...

Ако чифликът на някой рая е с [необичайно] голяма разлика и повече от регистрираното, така например, ако чифликът е отбелязан за един размер, а излезе един и половина размер, и ако всеки отбелязан половин чифлик може да бъде чифлик, такъв чифлик да се остави [на владелеца му] и да не бъде обезпокоен, ако се задължи да плати данъка в повече от отбелязаното в регистъра и ако се справи с това. Ако не поеме ангажимент за данъка, то чрез кадията повечето да се даде на този, който няма чифлик [поземлен имот].

Ако на някои места чифликът е в по-малък размер от [размера], посочен по-горе, обаче поради обстоятелството, че всичките му земи са производителни, то [тази земя] да се счита за цял

чифлик, ако и да е половин чифлик, съгласно стария регистър; ако [владелците] оспорят [това положение] и кажат: „чифликът ми е в по-малък размер“, да не се слуша искането им; да се действува съгласно регистъра...

Когато раята се разпръсне [напусне] тимарите, закон е тя да бъде събрана [от спахията]; забранено е обаче да бъде взет [от новото му местожителство] рая, който живее там повече от петнадесет години; наредено е да бъде регистриран като градски жител рая, който живее в града повече от двадесет години. Забранено е да се изселва от Истанбул [Цариград] лице, което живее там.

Дъщерята на изселения нека се омъжи за изселник; да не се омъжва за друг; изселените не могат да отидат другаде и там да хванат работа или да работят на държавно или на друго място; ако поискат [потърсят] работа, да не се приемат; щом се яви нужда, да се напише височайша заповед за изселване, това да се докладва на негово величество падишаха.

Ако едно лице, по произход рая, живее петдесет години в един град и това [обстоятелство] не е отбелязано в регистъра, нов закон е такова лице да бъде регистрирано към този град, като прибавен [присъединен] гражданин, без да бъде записван в регистъра на раята.

Из съдебен протокол в кадийски регистър на град София от 1619 г.

Печата се от ТИИПБЗ, II, с. 119. Превод на *Г. Гълъбов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Соф. кад. рег. № 13, огк. 10, с. 1.

Ахмед бей, спахия на село Ивраждебне, спадащо към големия град София, призова на съд немюсюлманина на име Митре, от село Челопеч, спадащо към поменатия голям град София, и в негово присъствие заведе следния иск и заяви:

„Поменатият немюсюлманин е рая от село Ивраждебне, от преди седем-осем години отиде в село Челопеч и живее там; издадена е високопоставена заповед за връщане в първоначалните [родните] им села раи, които не са живели десет години в други селища [където са се преселили]; искам Митре да бъде разпитан и с него да се постъпи по надлежния ред [по закона].“

При това изказване поменатият ответник бе запитан по въпроса и той в отговора си каза: „В поменатото село [Челопеч] живея повече от десет години.“

Но понеже поменатият Ахмед бей отрече това твърдение, поискано бе от поменатия немюсюлманин доказателство, сходно с истинността на твърдението му. След това съдът изслуша свидетелските показания на лицата: Мехмед, син на Абдуллах, и друг Мехмед, син на Мустафа, които казаха: „Наистина поменатият Митре живее в село Челопеч повече от десет години, така знаем

и така свидетелствуваме.“ По искане на [Митре] станалото в съда се протоколира през 1 — 10 сафер 1028 г. [18–27 януари 1618 г.].

Из съдебен протокол в кадийски регистър на град София от 1620 г.

Печата се по ТИИПБЗ, II, с. 124. Превод на *Г. Гълъбов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Соф. кад. рег. № 13, отк. 8, а.

Немюсюлманинът на име Тошо, син на Стоян, жител на село Погледеч, спадащо към големия град София, се яви в шериатския съд и призова на съд държателя на този документ, лицето Мехмед Челеби, син на Али Чауш, и в негово присъствие заведе иск и заяви:

„Повече от десет години има откак поменатият Мехмед Челеби владее бащината ми, която притежавам в гореспоменатото село, моля да се запита ответникът и да се постъпи надлежно.“

След това изказване на ищеца, запитан, поменатият Мехмед Челеби отговори: „Бащината, която иска поменатият ищец, ми е преминала по наследство от баща ми и аз я владея повече от десет години. Не ми е известно тя да е била на поменатия Тошо.“ След това поменатият Тошо каза: „Преди известно време аз прехвърлих върху бащата на поменатия Мехмед Челеби владението на поменатата бащина, която владеех в поменатото село заедно с други земеделски имоти.“

При това положение съдът предупреди поменатия Тошо да се откаже от спорната бащина и станалото в съда се протоколира и се връчи на ответника като документ. Написано на поменатата дата [дата на преходния протокол в регистъра] 1 — 10 реби-юл евел 1029 [5—10 февруари 1620 г.].

Из съдебен протокол в кадийски регистър на град София от 1617 г.

Печата се по ТИИПБЗ, II, с. 117. Превод на *Г. Гълъбов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Соф. кад. рег. № 313, отк. II, с. 15.

Немюсюлманинът на име Стойо, син на Велко, жител на село Панджар, спадащо към големия град София, [се яви] пред шериатския съд и в присъствие на немюсюлманина на име Симеон, син на Радослав, жител на село Бистриче, призна и заяви доброволно и чистосърдечно:

„С окончателна, истинска шериатска продажба продадох на споменатия Симеон за 1500 акчета в обръщение половината свой дял от лозето си от приблизително пет чапалъка, което купих преди известно време от немюсюлманина Петко — лозе, находящо се в землището на село ... при граници: от една страна, лозето на Юсуф [от друга], собственото ми лозе [от друга], об-

ществен път; получих определената цена и предадох описания имот; от днес нататък той е негов имот; да владее, както му е угодно и както може.“

При тези изявления изложените признания на поменатия изявител Стойо бяха потвърдени присъствено от поменатия Симеон, в полза на когото бяха направени, и се одобриха от същия при размяна на мисли между двамата. След това [съдът] постанови валидността на настоящата продажба, за която потребност се написа този истинен документ, който бе връчен на молителя, за да му послужи в случай на нужда. Това стана на 24 шевал честити 1026 г. [25 октомври 1617 г.].

Из съдебен протокол в кадийски регистър на град София от 1618 г.

Печата се по Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia, p. 312.

Михо, син на Йовко, жител на с. Драгалевци, спадащо към София, в присъствие на собствения си син Стоян заяви: „На присъствуващия тук Стоян продадох за 6000 сребърни акчета моята воденица с един камък на рекичката Токмахлу и правото да обработва една нива и една ливада, два бивола и две биволици, петнадесет овце и тринадесет кози, и освен това една кобила. Цената ми бе изплатена изцяло и аз продадох оценените неща. От днес те са негова собственост и той може да ги използва както желае.“ Присъствуващият Стоян потвърди казаното и съдът му издаде настоящия документ.

Из протокол на наиба на Ахъ Челеби от 1684 г.

Печата се по *Стр. Димитров.* Важен документ за историята на Средните Родопи, Векове, 1974, 2/3, с. 105—106. Превод на *Стр. Димитров,* ОДА — Смолян, сигн. ф. 154/К, оп. I, а. е. 25.

Вълчан, син на Белко, и Стою и Курд, синове на Димитър, немюсюлмани, жители на село Райково, подчинено на казата Ахъ Челеби, се явиха пред достойния за уважение верозаконен съд и изповядаха и изразиха желанието си за следното:

В землището на споменатото село, в местността Момчевица, владеем разположени в границите: от една страна, селската курия, от друга страна Курд кьопрюсю [Вълчи мост], от другата страна Ачурумташ [Стръмния камък] и дере, от друга страна, Пепкалова [Пепелова?] нива и, от друга страна, нивата на Ахмед, наши ниви, възлизащи на около два дюнюма и обрасли с гори хълмове, които са ни останали наследствено от бащите ни. Макар че тези кории са наши, някои външни лица, без да имат право върху тях, секат дърветата им.

Искаме, казаха те, да ни се издаде и да ни се връчи едно

съдебно решение, което да ни дава право да се вземат по триста акчета глоба и да се ударят петдесет тояги на всеки, който противозаконно сече дървета.

Ето това се изповяда и стана, както се и записа изцяло и се връчи в ръцете на ищците. Написа се на 24 мухарем 1095 г. [12 януари 1684 г.].

Из „Дневника“ на Ханс Дерншвам

Печата се по Дневникът на Ханс Дерншвам..., с. 31, 39, 40.

Местността тук не е така просторна и плодородна. По-тясна е, обградена с планини, но в средата е доста равна — някъде по-широка, някъде по-тясна. Посевите — пшеница, ечемик и просо — чакаха още неожънати по нивите. Изглежда, че е имало много лозя; сега е запуснато и буренясало. От двете страни в далечината се виждат планини; от ляво — голи, каменисти, без трева и дървета, а от дясно в далечината — голяма планина, там някъде, където трябва да е Орбелус.

На 17 август от Клокотница за 8 и 1/2 часа след 6 мили стигнахме до българското село Харманли, където българи и турци живеят смесено. Там има кервансарай с 24 огнища, в който не отседнахме, защото не ни заведоха. Оттам минахме само през едно българско село, наречено Вирово, а на турски Юнус буюк, където живеят предимно българи. Земята изглежда равна, с хубава и плодородна почва, обаче е запустяла и слабо обработена; селата са разположени далеко от пътя.

3. ФЕОДАЛНА ЕКСПЛОАТАЦИЯ

Из „Законника“ на султан Мехмед II Завоевател от 1488 г.

Печата се по ТИИПБЗ, I, с. 22—24. Превод на *Б. Цветкова* и *Н. Попов* от *Fr. Kraelitz—Greifenhorst*, Kanunname Sultan Mechmeds des Eroberers. Die ältesten osmanischen Staf-und Finanzgesetze. Müitteilungen zur osmanischen Geschichte, I, 1921, s. 23—28.

1. За земя [в размер] на един чифт годишно се плаща три акчета за хизмет.
2. Който използува един сърп, един хамбар, една двуколка, плаща [за това] две акчета буюндрук ресми.
3. Ако срещу тези седем куллука [безплатни работни дни] се вземат пари, да се вземат двадесет и две акчета.
4. За бенак се вземат три, шест или десет акчета.
5. От лозята [които са] в града и [тия] извън него, се взема на десет [едно] [десятък].
6. От дохода на дъскарите и на дърварите се взема годишно по едно акче на [всеки] двадесет акчета [доход].

7. Кираджията или колар, чието занятие е коларство, трябва да изостави обработването на чифта [орната си земя]; при това да не засява през годината два мюда семе; да пренася сол, други предмети и да плаща на своя спахия [сюварият] годишно петдесет акчета. Ако не изостави обработването на своя чифлик, а както по-рано сее по два мюда семе, да не му се взема нищо с твърдението „Ти въртиш кираджилък"; обаче както обикновено той плаща по установения обичай своя десятък [юшур] и своя раятски данък [ресм-и райет]. Но да не плаща нищо като занаятчия, който работи с кола в града. Ако ли поради бедност или старост изпадне в немощ или [когато] поради крайна бедност средствата не му достигат и вследствие на това остави необработен своя чифт [орна земя], да не бъде потискан, като му се казва: „Ти се занимаваш с кираджилък, коларство или дъскарство." Спахията да му отнеме земята, която владее, и да я даде на друг рая: а от него да се събира бенак ресм-и.

9. Ако някой припечелва поминъка си с кон, плаща годишно десет акчета. Който [работи] в града [с кон], не плаща нищо.

10. На петдесет глави овце [се взема] една овца спахийско право [сювар дейюрю]; половината от това е за субашията.

11. От зърнените храни да се взема на десет мюда пет акчета десятък и саларлък.

12. От лена да се взема на сто снопа по десет снопа десятък и три снопа саларлък плюс една пета. Но ленът трябва да бъде размекнат.

13. От памука да се взема на сто ледрета десятък и два и половина ледрета саларлък.

14. Челтукчията, който има чифт [орна земя], не трябва да дава по седем хизмета като обикновения селянин. [От него] спахията да взема три хизмета. [Ако хизметите] не се знаят, да се взема шест или десет акчета.

15. Когато притежаващият овце участвува в походите, от този, който участвува, да не се взема саларлък; такъв да се взема от неговите ямаци [помощници].

16. От [всеки] татарин, който има чифт [орна земя], се вземат три куллука. От зърнените храни, които произвежда, да се взема десятък и саларлък. Този, който няма чифт, не дава куллук.

17. Половината от налога за ерген [ергенство], събиран от раята на спахията, взема субашията, а половината — спахията.

18. Сватбарината обаче се взема изцяло от спахията [сюварията]. Ако се жени дъщерята на спахията [сюварията], сватбарината взема изцяло субашията.

20. Селата, които спадат към града, са длъжни, когато сюварията [спахията] живее в града, да занесат десятъците си в града. Ако спахията живее в селото, трябва незабавно да ги занесат в хамбара му.

21. От плодовете, дребните плодове, тамяна и шафрана се взема едно на десет; саларлък не се взема.

22. Ако на едно място расте тръстика или трева, да остане така и сега, както е било и преди.

23. От пчелни кошери, били те питомни или диви, се взема десятък едно на десет.

24. От водениците с долап за всеки камък се взема по един мюд зърно, пресметнато с одрински мюд — наполовина пшеница, наполовина ечемик. От воденици-караджейки, които работят през цялата година, се взема един мюд за всеки камък. От тази, която работи шест месеца — половин мюд, а пък от тази, която работи още по-малко, се взема [съответно], като се пресмята по същия начин и се измерва с одрински мюд — наполовина пшеница, наполовина ечемик, т. е. взема се по равно. Също и вятърната мелница следва да дава годишно половин мюд зърно, премерено с одрински мюд — наполовина пшеница, наполовина ечемик, т. е. по равно.

25. Татарин, който притежава земя като рая, е давал в миналото през годината за използуване един чифт [волове], един сърп и една двуколка, но ешкенджиите не са давали нищо. Занапред пак да се действува според същия закон.

26. Селянинът, притежател на овце, както и юрукът, да не плащат летовищно и зимовищно право.

27. Когато един рая, който владее земя, я остави необработена и сее върху земята на друг спахия, плаща два десятъка: един за земята, която засява, и един за изоставената земя. Обаче ако спахията [сюварията] е нямал земя, която да даде на раята, и поради това раята е сеял на друго място, такъв рая да дава според обичая десятъка си на местния [спахия, чиято земя е засята].

Раята трябва само веднъж да построи къща на своя спахия. Когато спахията напусне [селището], колкото и спахии да дойдат по-късно, къщата, която раята е построил, на напусналия сювария [спахия] да бъде [на новодошлия]. Той да не кара раята да прави къща повторно.

28. Живущите на село занаятчии, тъкачи, шивачи, чехлари, железари, въглищари, тем подобни и други да дават годишно три хизмета или три акчета. Под предлог, че те са занаятчии, да не бъдат принуждавани да извършват повече работи и насилствено да не им се взема нищо, освен ако се съгласят с определените местни цени и работят доброволно.

29. След като от всички бедни се събере дължимото, както е казано по-горе, съобразно с кануннамето, да не се вземат нито конете им насилствено, нито колите им за куриерска служба, нито пък самите те на принудителна работа. . .

Из „Закон за земята“ от 1609 г.

Печата се по ТИИПБЗ, I, с. 144—145. Превод на *Г. Гълъбов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. 1332.

Времето за събиране на разните данъци и налози

Времето за събиране на данъка за воденици и свине се смята по вдигането на харманите [по привършване на вършитбата].

Събирането на данъка ресм-и бенак и данъка за неженен [ресм-и мюджеред], данък испенче и поземления данък [чифт ресм-и] настъпва в началото на месец март; меродавно е това време. Във временазначението, на когото [на който спахия] попадне този ден, той взема [събира] целия доход от месец март.

Времето за събиране на данъка за овце [адет-и агнам] се смята през месец май; меродавно е това време; меродавно е още и в началото на май овцете да се броят заедно с агнетата след пълното им агнене.

Коситба на пасище [сенокос]. Време за сенокос се смята меродавно, когато в ливадата влезе коса [когато сеното се коси].

Време за събиране на данъка ресм-и духан [димнина]. От женените, които не са раи [на спахията] и не плащат десятък и поземлен данък, но живеят в селото на същия, се взема по шест акчета данък ресм-и духан; от неженените не се взема; това се върши през зимните дни; този данък не се взема по къща, а от всеки човек поотделно [на глава].

Времето [за събиране] на данъка за коневоди е към края на есента като най-удобно време за положението на населението.

Руз-и касъм [денят Димитровден] се смята за меродавно време за събиране на данъка за кожи от рис, куница, лисица, белка, вълк, чакал.

Беритба на черници е меродавно времето, когато узреят и могат да се събират; хараджът им се взема по това време.

[Времето за събиране] на данъка за кошара [агъл ресм-и] е меродавно, когато овцете се настанят по кошарите, за да се агнят. Съгласно закона вземат се по пет акчета на триста овце; следователно повече да не се взема.

Събирането на правото за коситба и [за ползуване от] пасище е по времето, когато тревата порасне и добитъкът може да я пасе. А от тези, които докарват добитък за няколко дни отвън [от други села], това право се взема по времето, когато те използват тревата и водата; право за ползуване от пасище се взема от тези, които не плащат десятък и поземлен данък.

Времето за събиране на правото за кушлак [зимно пасище] е зимно време; това време е меродавно. В чието временазначение се падне зимата, той взема това право.

[Събиране] правото за яйлак [яйлак хакъ] е по времето, когато тревата порасне и добитъкът може да я ползува [може да пасе].

Закон за юшур от лозе [грозде], от овощна градина и от овощия в места, където са записани като приход [на спахията]. Ако поменатите данъци са записани в регистъра [като приход на феодала], юшурът от гроздето и от другите овощия взема този [феодал], в чието временазначение влиза узряването на поменатите овощия и годността им да се ядат; закон е десятъкът да се взема по това време.

Пояснява се в какъв размер се взема данък за пасище [всички пасища]. Данъкът за къшлак и яйлак [лятно и зимно пасище] трябва да се вписва в регистъра като доход на [феодала]; в случай че не е вписан в регистъра като доход, закон е да се взема данък за яйлак и къшлак от тези, които изкарват добитъка си на паша по яйлака и къшлака за използуване на водата и тревата според доходността [на яйлака и къшлака]. Тези, които са използували тревата и водата, не могат да оспорват това, твърдейки: „Ще заплатим данъка според записаното в регистъра.“ Данъкът се взема [събира] според доходността [на пасищата], не се взема според записаното в регистъра.

Из съдебен протокол в кадийски регистър на гр. София от 1550 г.

Печата се по ТИИПБЗ, I, с. 205. Превод на *Г. Гълъбов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Соф. кад. рег. № 313, л. 3-а.

Написано в регистъра за това, че населението на село Губислав, спадащо към големия град София, призова пред шериатския съд Махмуд, син на [бащиното име пропуснато], спахия на споменатото село, и срещу него се изказа тъй: „Поменатият спахия не взема [не събира] в натура десятъка от произведенията ни, а взема ни пари; по пет дни в годината силом ни кара да работим [негова работа]; кара ни с коли да му превозваме дърва; данъка на испенче не събира съгласно закона, а в по-голям размер. Искаме това да му бъде забранено.“

С тази своя жалба те представиха и височайшата заповед относно поменатия въпрос. При запитване как стои в действителност работата, поменатият спахия отговори: „Съгласно височайшата заповед навреме вземам десятъка от произведенията на населението на поменатото село; за данъка им испенче не вземам [не събирам] повече пари [определеното по] закона; не съм карал населението от поменатото село принудително да работи [моя работа]; при събирането на някои извънредни данъци аз помагах на неверниците [немюсюлманското население] от поменатото село; в замяна на това те по свое желание ми превозваха по малко дърва; занапред от гореспоменатите не ще вземам дърва.“

При тези думи поменатият спахия биде предупреден [от съда] занапред навреме да събира десятъка от земеделските произведения на населението, да не взема за испенче повече пари от определеното от закона, да не иска да му носят силом дърва, както и да не кара населението принудително да му работи. По искане на населението от поменатото село станалото в съда се записа. Написано на 6 реджеб 957 г. [21 юли 1550 г.].

Султанска заповед от 1618 г.

Печати се по Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia, p. 267—268.

На кадията се съобщава, че жителите на село Горубляне, намиращо се в подчинената му каза, са отправили молба до Височайшия двор, в която се оплакват, че забитът на тяхното село, еничаринът Ахмед, не съблюдавал времето за събиране на десятъка по жътва, а [го събирал] много по-късно. Освен това той изисквал от тях много повече като десятък, а също много повече и от останалите данъци, отколкото допуска закона. На кадията се нарежда да изследва този случай и да забрани на споменатия забит [да върши] изброените по-горе противозаконния и гнет върху жителите на селото.

Из съдебен протокол в кадийски регистър на гр. София от 1620 г.

Печата се по Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia, p. 338.

Хаджи Бей бен Абдулах, субашия на село Якоруда, Разложка каза, което принадлежи към земята на Мустафа ага, бивш ага на еничарите, загинал в битката при Реван, призова на съд раята на село Якоруда и обяви пред съда: преди известно време аз приех селото за 120 000 акчета. Получих от населението 60 000 акчета и останаха да ми дължат 60 000. Изисквам да се нареди същите да ми бъдат изплатени. Жителите на селото, след като бяха разпитани, казаха: „Ние изплатихме 120 000 [акчета] без остатък и не му дължим нищо, нито едно акче.“ Споменатият субаши отрече истинността на това твърдение. След това съдът поиска от жителите на селото доказателства. Тъй като те не можаха да представят такива, съдът им даде петнадесетдневен срок да представят доказателства и изготви настоящия документ.

Съдебен протокол в кадийски регистър на гр. Битоля от 1634 г.

Печата се по ТДИМН, II, с. 31.

Немюсюлманинът Горго, жител на село Линтоп, каза Хрупище, доведе пред съда немюсюлманина Димо Коста, жител на споменатото село, и в негово присъствие заяви:

„Преди шест месеца от датата на документа, Фазулах ага, който е воевода на споменатото село, дойде там с двадесет-тридесет сеймени, и през нощта нападна село Търново, в което аз живея сега. След като ме затвори и постави във вериги, ми взе хиляда акчета за испенч за една година и други раятски данъци. Споменатият Димо, който отсъствуваше, не можа да падне в ръцете [на войводата]. Затова искаше и за него още хиляда акчета за неговото испенче и другите данъци. Споменатата сума от две хиляди акчета взе от мене. След освобождаването [от затвора] си поисках казаните хиляда акчета, които дадох за споменатия Димо, но той сега не желае да ги даде. Нека да бъде разпитан.“

На разпита споменатият Димо отговори: „Действително Фазулах ага, който е наш войвода, дойде в селото, където живеем, на казаната дата. След като хвана и окова във верига споменатия Горго, му взе известна сума пари и го пусна. Аз пък дадох и изплатих на споменатия войвода испенчето и другите данъци, които ми се полагат, за казаната година, а за парите, взети от него, аз нищо не знам.

Тъй като в закона не е предвидено да се изискват от друг парите, които вземат войводите от раята и е противно на свещения закон, на споменатия Горго се забранява да се саморазправя. По искане се записа в регистъра.

Написа се през първата десетдневка на месец реджеб 1043 г. [1 — 10 януари 1634 г.].

Из съдебен протокол в кадийски регистър на гр. Битоля от 1640 г.

Печата се по ТДИМН, III, с. 210.

Фезли Кетхуда, който е назначен да управлява село Трънован, Битолска каза от хасовете на санджак-бея-на Солун за 1049 г. [26. XII. 1623 — 24. I. 1640], призна, че е получил 600 акчета на юшур от пшеница, петнадесет за испенче, пет коли сено и четиристотин [акчета] за „кафтан акчеси“. [22 декември 1656 г.].

Из „Дневник на едно пътуване до османската порта в Цариград“ от Стефан Герлах от 1573—1578 г.

Стефан Герлах, професор в Тюбингенския университет, е пастор на австрийското пратеничество начело с Давид Унганд в Цариград през 1537—1578 г. Дневникът му обективно и точно информира за състоянието на Османската империя в последните десетилетия на XVI в.

Печата се по *Ст. Герлах,* Дневник на едно пътуване до Османската порта в Цариград. Предговор и редакция *Б. Цветкова,* С., 1976, с. 206, превод на *М. Киселинчева* от *Stefan Cerlach* des Altern Tagebuch der von zween Glorwurdigsten romischen Kayzern, Maximiliano und Rudolpho, Beiderseits den Andern dieses Nahmens und die ottomanische Pforte zu Konstantinopel abgefertigten Gesandschaft, Herfurgegeben durch seinen Enkel M. Samuelem Garlachium, Frankfurt a M., in Verlegung Johann-David Zunners, 1674.

Във всички бейлербейства и из цялата си империя турският император има специални хора, които събират данъка и десятъка и му го донасят. Местата, които не са подвластни на никакъв турчин, като Толна и др., имат още добър външен вид и са сравнително богати. Всички други нямат нищо, защото на повечето места бейлербейовете и санджакбейовете вземат от подвластните и за себе си: който граби и краде много, има много. Такива мошеници изпращат през 3—4 години на султана и на пашата подарък отвлечени момчета, жени, коне, пари и др. в зависимост от условията във всяка страна. Спахиите и чаушите също имат свои села, от които получават тимар или заплата. Те така дерат бедните хора, че едва имат хляб за ядене. Никой спахия не позволява на селяните си да ядат кокошка. Вземат им кокошки, плодове, пари и всичко. А в отдалечените от Константинопол места на това отгоре и позорят жените и децата им и бедните селяни трябва да мълчат. Ако живеят обаче близо до града, могат да се оплакват от такива насилия, понеже понякога наказват някой спахия, който не е подарил нищо на пашата. Защото в Турция „акчето" — аспрата [парите] оправя всичко, без подарък обаче никой не получава нищо.

Из съдебен протокол в кадийски регистър на град София от 1618 г.

Печата се по Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia, p. 138.

„За да се събере данъкът джизие от населението на Софийския санджак за 1618—1619 г. са назначени Сохраб, силяхдар от 45 орта и Али, силяхдар от 42 орта за събирачи на данъка. Заповядва се на всички кадии при пристигането на казаните събирачи по най-висока заповед да доведат до знанието на немюсюлманското население следното нареждане: Щом дойде време за събиране на данъка джизие, от 3650 ханета да се съберат по двеста акчета от всяка хане за джизие и по 30 акчета от хане за бедел-и нузул, което прави по 230 акчета. Тези пари трябва да бъдат предадени на посочените по-горе двама събирачи. При събирането на джизие трябва да се обърне внимание на мъртвите или старите и трябва да се направи списък на техните синове на всички онези, които не са записани от 10 години насам. Този списък трябва да бъде изпратен на съхранение във Височайшия ми двор. Някои раи са избягали по чифлиците и кошарите на спахии, чауши, еничари и др. и се укриват там, за да не плащат джизие. Ако има такива, данъкът трябва да бъде събран изцяло и имената на тези, които спъват [събирането] трябва да бъдат записани. Трябва да се внимава в тези случаи да не се притеснява населението и да не се взима повече джизие, отколкото определя законът. Написано на 20 рамазан 1027 г. [10 септември 1618 г.]."

Из регистъра на данъка джизие във Варненско от 1685 г.

Печата се по *Е. Грозданова, Ст. Андреев,* Поименен регистър на населението във Варна и Варненска каза от 1685 г., ИНМ — Варна, X, 1974, с. 223—228. Превод на *Е. Грозданова, Ст. Андреев* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. ВН 28/3.

Регистър за [данъка] джизие от неверниците във вилаета Варна според новия описен регистър на Мустафа ага [разпореден] с височайши ферман от 18 ребиюлевел 1096 [22. II. 1685] г. Каза Варна в ливата Силистра.

Село Галата, спадащо към казата Варна, вакъф на султан Селим хан.

Манолаки, син на Паскал; Трендафил, син на Стати; Андрони, син на Коста; Кирияк, син на Сава; Паруш, син на Сава; поп Димитри, син на Коста; Пацак, син на Нико; Пацак, син на Коста; Димитри, син на Кашино; Коста, син на Дука; Тодоро, син на Йорго; Йорго, син на Тодоро; Тодоро, син на Константин; Михал, син на Тодоро; Танаше, син на Йорго; Никола, син на Константин; Михал, син на Акониад; Кенариш, син на Кирияк; Йорги, син на Пацак; Морти, син на Бойчо; Кирияк, син на хаймане; Димитри, син на Константин; Яни, син на Михал; Яни, син на Петко; Мавруди, син на Пефтиче; Димитри, син на Михал; Йорги, син на Мармарикьос; Никола, син на Йорги; Димитри, син на Фикако; Трендафил, син на Лефтер; Данил, син на Рад; Тодори, син на Цава; Константин, син на Монешин; Яни, син на Йован, Яни, син на Гальо.

Ханета — 35.

Село Кесриче [с. Виница], спадащо към споменатия регистър, вакъф на султана Селим хан.

Манол, син на Паскал; Ямади, син на Франго; Никола, син на Франго; Саранди, син на Стефани; Курд, син на Далкълъ; Нико, син на Стефо; Тодош, син на Димитри; Йорги, син на Димитри; Стайко, син на Пацула; Тодори, син на Пацула; Кирияк, син на Нико; Кьосето Яни, син на Даница; Станьо — хаймане.

Ханета — 14.

Село Екрене [с. Краневo], спадащо към казата Варна, вакъф на някогашния султан Селим хан.

Поп Йорги, син на Лигури; Пейо, син на Пуло; Курти, син на Слави; Димитри, син на Слави; Войно, син на Райо; Калчо, син на Станьо; Йован, син на Божан; Нойко, син на Цоньо; Панчо, сина на Тома; Панчо — хаймане; Слепият Йован; Петко — хаймане.

Чифлик на Хабиб паша, спадащ към казата Варна. Не [е] включен в райетския регистър. [Намира се] в [землището на] село Челенк.

Димитри, син на Йован; Петко — хаймане; Станко, син на Йован.

Ханета — 3.

Из султанска заповед в кадийски регистър на гр. София от 1550 г.

Печата се по ТИИПБЗ, I, с. 203. Превод на *Г. Гълъбов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. № 313, л. 27-б.

Записано в кадийски регистър за това, че мюсюлманинът, именован Димитър, син на Марко аякмили [слуга] на Яхия, син на Абдуллах, държател на финансовия доход от джизие от неверници в софийска околия, призова пред шериатския съд немюсюлманите: Димо, [син на] Гюро, Ани [син на] Йорго, Стамат, [син на] Коста, Димо, [син на] Петри, Димо, [син на] Йорго, и срещу им се изказа [така]: „Поменатите немюсюлмани са дошли от селища извън вилаета [от далечни места] и от доста време насам работят шивачество в големия град София и припечелват, като отиват и се връщат [в постоянното си местожителство]. Но сега, когато искам от поменатите немюсюлмани да платят данъка джизие, упорствуват и не го дават; искам [да изплатят данъка си].“ При така предявения иск по спорния въпрос бяха запитани и поменатите немюсюлмани, които признаха [следното]: „[Вярно е, че] от три години идваме в София и си отиваме и тук припечелваме, обаче всяка година плащаме данъка си джизие в постоянното си местожителство.“

Но тъй като те не представиха [нямат в ръка] документи за удостоверяване, че са платили данъка си джизие в постоянното си местожителство, съдът постанови поменатите да заплатят на казания аякмили данъка си джизие съгласно закона. По искане на ищеца станалото се записа в кадийския регистър. Написано на 28 джемаз-июл ахър 957 г. [14 юли 1550 г.].

Из съдебен протокол в кадийски регистър на град София от 1618 г.

Печата се по ТИИПБЗ, I, с. 299. Превод на *Г. Гълъбов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Соф. кад. рег. I-бис, л. 130-б.

Султанският служител Мустафа бей, син на Омер, славен между подобните и равните, джизиедар на войнуците в околиите Ямбол, София, Шехиркьой [Пирот], доброволно заяви и призна пред високоуважаемия шериатски съд и в присъствие на султанския служител Елхадж Али бей, син на Сефер, славен между знатните, който е причина за написването на този документ, че съгласно султанския регистър той е възложил на поменатия Елхадж Али бей срещу шестдесет и пет хиляди акчета в брой събирането на данъка джизие от войнуците в повече от околиите

Ямбол, София, Шехиркьой [Пирот], който данък те дължат за времето от 1 рамазан хиляда двадесет и пета година до края на шабан 1026 г. [12 септември 1616 г. — 1 септември 1617 г.], като добавил, че напълно и без остатък е получил от казания Али бей горепоменатата сума. От днес нататък поменатият Али бей може вече да отиде в казаната околия и да събира от мое име джизие от неверниците-войнуци.

Тези думи на заявителя бяха приети и потвърдени от Елхадж Али и написан бе този шериатски темесюк [документ], който бе връчен на последния по негово искане, за да му служи като доказателство в случай на нужда. Написано през първите десет дни от мухарем от хиляда двадесет и седма година [29 декември 1617 г. — 7 януари 1618 г.].

Из изложение на ааните от каза Разлог до султана от 1660 г.

Печата се по Документи за положението на населението в Разложката каза, Родопски сборник, I, 1965, с. 319. Превод на *Стр. Димитров* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. ф. 128, арх. ед. 9.

Закрилник на народа и на сигурността, гонител на злото и насилията, велики и честити царю на вселената!

Изложената молба на живеещите в Разложка каза учени, благочестиви хора, имами, проповедници, еничари, спахии и други бедни и немощни ваши слуги и на раята е следната:

Намиращите се в споменатата каза рая от селата Якоруда, Долно Драглище, Банско, Мехомия [Разлог], Баня и Бабек, придадена по регистъра [за джизието] към вилаета Самоков, по времето на описването на местата във вилаета е била записана с осемстотин осемдесет и три джизие ханета. Обаче по времето, когато бе описана целокупната рая, досега някои са напуснали родните си места и са се заселили в други места, а други пък са изпукали, така че половината от записаните и регистрирани в новия императорски тефтер джизие-ханета са се разбягали. А онези, които преди повече от десет години са забягнали, вече са пръснати и изгубени като платци. Поради това нека се прояви благоволение [и да се отпишат]. С тази цел ние излагаме положението такова, каквото е, пред щастливия трон на султана, а всичко останало по издаването на заповед е право на негово величество. Написа се през последната десетдневка на месец джемази юл-ахър, хиляда и седемдесета година [3—12 март 1660 г.].

Из доклада на френския посланик Пиер Жирарден, сеньор де Водрой от 1688 г.

Печата се по *Б. Цветкова,* Френски архивен източник за Османската империя през XVII век, с. 129—137.

Авариз

„Ако се спрем върху буквалното тълкуване на термина авариз, ще установим, че означава случаен. Това е данък, налаган на всички собственици на имоти... Всички, които притежават къщи или наследствени имоти в полето, са обложени с него... Извършени са описи и регистрации на всички градове и провинции, при които три къщи, или [трима] жители, били образували един авариз, т. е. те били обложени с 300 аспри, събирани от собствениците съобразно обхвата на земята им..."

Нозул

Нозул означава на турски излизане или заминаване на владетеля на война.

В миналото, когато владетелят или великият везир трябвало да тръгнат в поход, за да воюват, се разпращали заповеди в близките на пътя им области, за да задължат жителите им да докарват в определен ден в лагера всички съестни продукти и необходими провизии. За това им се заплащало по текущи цени, така че им струвало само разноските по превоза.

Впоследствие обаче задължили народа с тази глоба и в мирно време, както и във военно време, не само когато владетелят посещавал провинциите си, но дори и при пътуванията на пашите. Най-сетне поради това, че районите, съседни на големите пътища и проходи, са по-натоварени от другите, за да ги приравнят, преди близо сто години превърнали тази тегоба в парична и създали един редовен данък, който се изисква от цялата империя по същия начин, както авариза... Тимарските и другите влиятелни турци в провинциите, без чието съдействие събирачите биха се затруднили да приберат парите си, ги разхвърлят върху бедните християни в съгласие с кадията. Той пък определя частта, която следва да плащат от този данък, съобразно с личните си имущества.

Този тормоз, както и други, допринася много за обезлюдяване на провинциите.

Сюрсат

Поради това, че нозулът превърнат в паричен, просъществувал така през няколко мирни години, не се намерило никакво друго средство при първото обявяване на война, за да се осъществи прекарването на провизии за войската, освен това да се възстанови същия данък, но под друго име. Така нозулът бе считан като данък, дължим във всички тези области и [същевременно] се въведе сюрсат през военно време. Думата е съставена от две думички, което означава носи и продава, т. е. донася провизии в бойния лагер и ги продава по време на война. Той просъществува така като проста ангария в областите в близост с големите пътища чак до времето на везира Кюпрюлю Мехмед паша, баща на този, който завладя Крим и на сегашния каймакам. Този сметна да го превърне в паричен [данък] при условие, че ще се плаща само във военно време, за да може всички жители на империята да допринасят еднакво за покупката и транспорта на провизии. При все, че от тогава имаше няколко промеждутъци на мир не престанаха да го изискват и изглежда, че ще се превърне в постоянен данък...

Ищира

Ето и третата степен на нозула, т. е. третият данък, налаган за снабдяването на войските. Първите два съществуват като обикновени данъци, докато този е между най-старите от 200—250 години насам, но с тази единствена разлика, че докато чрез незула и сюрсата народите са били задължени да доставят провизии по бойните полета, за да ги продават там на текущи цени, султанът е бил заставен с въвеждането на този данък, чието наименование означава покупка, да изпраща чиновници за закупуването на хранителни продукти, като ги заплащат предварително, при условие, че продавачите ги превозват на обозначените им места.

Изпращат доставчици-чиновници по събиране на хранителните припаси само с това им качество и без пари и във всички провинции в съседство с Дунава чак до устието му и по бреговете на Черно море, за да налагат данъци върху житните храни, брашното и другите провизии, които всеки град или село трябва да достави. Така се постъпва и по границите с Полша и Морея, където се определя цената според пазарната цена. Но понеже част от жителите са заставени дълго да напускат семействата си и домовете си в случай, че са длъжни да превозват и при това доставките следва да се измерват само в бойните лагери, те предпочитат да изтърпят притеснение, като доставят безплатно провизии и [дадат] пари за разноските по превоза.

От този източник именно везирът и военоначалниците черпят най-големите си съкровища, тъй като откривайки дюкяни във всички места, откъдето се минава и където се отсяда, те, от една страна, стават причина да се плаща на султана по текущи цени провизиите и, от друга, те ги продават много скъпо на други войскови части и офицери, които трябва да се издържат на свои разноски...

Султанска заповед от 1566 г.

Печати се по Документи из турските държавни архиви, I, (1564—1872). Подбрал и превел *П. Дорев*, С., 1940, с. 3—4.

Овцете, които старите и новите джелепи в подведомствените вам околии според таблицата трябва да дадат, възлизат на 174 290 глави. Реших всичките овце да се съберат за султанския ми поход. След пристигането на натоварения за целта комисар Бали чауш никому да не се доверявате, а сами да внимавате и да прегледате старите и нови джелепи във всяка околия; да изкарате всичките овце, записани по тефтерите, и ги предадете чрез верни хора на онези, които карат овцете и които [от своя страна] ще ги предадат на главния ордуджия. Пишете колко овце сте изкарали и на какви заместници сте ги предали.

Ако записаните върху джелепите в околията овце не пристигнат навреме и напълно, или ако пък не се изпратят с годни за целта лица, поради което овцете се загубят или измрат, няма да се приеме каквото и да било извинение и няма да се задоволим със уволнения, а ще бъдете наказани. Така да се погрижите и не губете нито минута.

Султанска заповед от 1592 г.

Печата се по Документи из турските държавни архиви, с. 16. Превод на *П. Дорев.*

Неотдавна ти описа, въз основа на височайшия ми ферман, джелепите на София и подведомствените ѝ места. В тая околия ти бе записал върху 961 джелепи 30 200 овце и двата тефтера бе изпратил в славната ми столица. Сега назначените на тая служба лица, поднасят един подпечатан от кадията в София тефтер, че било невъзможно да се извадят повече от 13 130 овце, разхвърляни върху 421 джелепи. Следователно изнамирането и изкарването на остатъка от записаните по-напред от тебе джелепи и овце остава върху тебе.

Заповядвам, щом получиш настоящето, сам да отидеш в споменатата околия, да изкараш на самото място записаните, според изпратения от тебе тефтер, джелепи и овце, да ги предадеш напълно на назначените за тая цел лица и отправиш овцете за щастливата ми столица. Длъжен си да изнамериш джелепите и овцете, които си записал. Ако пък си записал неверно, всичкото ще бъде заплатено от тебе. Съобразно с това да се погрижиш, веднага да заминеш и изкараш на мястото записаното количество овце.

Из изложение на кадията на Татар Пазарджик от 1684 г.

Печата се по Положението на българския народ, с. 59—60. Превод на *В. Шанов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Пд. 15/28.

Ние, бедните жители на Татар-пазарджишката околия, долагаме следното:

Нашата околия дължи исканите със заповед ечемик, слама, брашно и сено за пловдивската казарма. Ние възнамеряваме да изпратим на посоченото място известно количество от определените ни единадесет хиляди коли дърва, пънове и кюмюр. Но във връзка със султанския подход към Одрин от нашата околия бяха взети 180 коли и 200 коня. Сега пък дойде човек от страна на отговорника по дървата за споменатите дърва, пънове и въглища. Той поиска те да се пренесат в Одринския мензил посред люта зима и ни угнетяваше и тормозеше. Ние заявихме, че сме бедни и не сме в състояние през тия зимни дни да [ги] съберем и изпратим. За станалото доложи и кадията. Молим височайшото Ви нареждане, изобщо през време на Вашето управление да се отнесете милостиво към бедните, за да не бъдат угнетявани. Реби юл-евел 1096 г. [февруари 1684 г.].

Из „Дневника" на Ханс Дерншвам

Печата се по Дневникът на Ханс Дерншвам, с. 194—196.

Този ден ни настигнаха много българи, които идеха подир нас. Бяха на дружини от по 20 човека. Били вървели 9 дни, ден и нощ от Цариград. Там били изпратени да работят ангария на султана и пашите: да косят сено, да жънат и пр. Два месеца трябвало да работят безплатно, а сега бързаха към домовете си, защото житото им гниело по нивите. Те живеели отчасти край Смедерево и Белград. Така кораво се държат турците с християните, които освен това трябва да плащат и всички данъци.

Същия ден моят хазаин, един българин, ми разказа много неща за невероятното им подтисничество. Той имал четири сина. Единият му взели за султана или за пашата Али, който е техен господар. В тяхното село данъкът за момчета се падал на всеки пет годин.

Освен това домакинът на една къща плаща за 1 година харач — това е данък на султана — 100 аспри за себе си; за всеки син — също по 100 аспри; когато жени дъщеря, плаща на техния спахия — това е надзирател или наместник — 32 аспри.

Също така за 2 овци се плаща 1 аспра, за 2 свини — 1 аспра. От целия добив десятъкът в снопи трябва да бъде овършан, да го изкара на пазара и да го превърне в пари. По същия начин десятъкът от виното в кофи трябва да се обърне първо в пари, през което време никой няма право да продава нищо, нито дори да подарява, наричат го „монополие".

Турците също трябва да дават десятък от всичко и сами да го обръщат в пари, но други данъци на султана не плащат.

От Цариброд и още от едно село трябва да дават на техния паша Али по 50 косача, а за жътва — по 70 души за 100 дни. Освен това за Коледа всеки селянин трябва да даде по една ко-

кошка и ечемик за едно зобане, а пък ако годината е плодородна — и овес за едно зобане.

Когато от Цариград потеглят за война галери, горното село и околността трябва да дадат един човек за гребец. Който не иска да отиде, трябва да плати 2000 аспри на чауша, а който тръгне, трябва да получи от цялото село 2000 аспри за издръжка. Султанът не им заплаща нищо и всяка година от тях и околността трябва да отиват по 5 човека...

Освен десятъка всяка къща трябва да дава на пашата по един товар ечемик и по един товар пшеница, а горният паричен данък трябва да се плати изцяло до Коледа.

Както ми разказа моят хазяин — който за една цяла нощ не можа да ми опише докрай техните мъки, — трябвало, когато при тях идвали еничари и чауши, на всичките да им тъпчат търбусите безплатно. Дори ако пред очите им се гаврят с жените и децата им и освен това бият мъжете, никой няма право да се защитава.

Когато им се роди дете, плащат на своя поп 2 аспри, а когато умре — 6 аспри. Онова, което наричат „парастас" — молитви — то е може би кръщене или по Великден, струва 2 аспри. През страстната седмица сутрин и вечер дават по половин погача...

Този ден срещнахме около 100 коли с олово, което караха към София и Цариград. Срещнахме и един чауш, който пренасяше поща. На излизане, отдясно на пътя, видяхме стар град в подножието на планината.

Срещнахме и българи с коли, които караха големи бъчви с вино от околността на Ниш за София. През цялата година са се занимавали с изпълнението на десятъка върху виното за султана. А тяхното собствено се разваля и на това отгоре, повикат ли някого, той трябва да върви след войската, да работи, да копае и прави окопи.

III. ГРАДСКО СТОПАНСТВО И ТЪРГОВИЯ

1. ОБЛИК И НАСЕЛЕНИЕ НА ГРАДОВЕТЕ

Из Подробен регистър за хасове, зеамети и тимари от 1467—1468 г.

Печата се по ТДИМН, Пописен дефтер № 4 (1467—1468) г.

Михали в град Прилеп

Мюсюлмани

Махала Хаджи Убейд . . . .
Махала Прилепски кеххуда . . . .

Християни

Махала Колчар . . . .
Махала Хроло . . . .
Махала Чико Манко . . . .
Махала Франкопол . . . .
Махала Щенар . . . .
Махала Арменко . . . .
Махала Мелко . . . .
Махала Пустин Дозак . . . .

Мюсюлмански домакинства	Християнски домакинства	Неженени	Вдовици
21	300	89	28

Из Подробен регистър на хасове в гр. Търново от края на XVI в.

Печати се по ТИБИ, II, с. 335—353. Превод на *Б. Цветкова* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. ОАК 4/57.

Град Търново

Мюсюлмани

Махала Касъм паша . . . .
Махала Шехрекьостю . . . .
Махала Тайръ Вермиш . . . .
Махала Касан Ахмед . . . .

Махала „Джамията при медресето Емир Сеид Халил кадъ“ . . .
Махала Хазър Бей . . . .
Махала „Джамията в Търновската крепост“ . . . .
Махала Бали при спомената джамия . . . .
Махала на занаятчиите, които живеят в дюкяните . . . . .
Махала Марна поле . . . .
Махала на джамията при крепостта на укрепения [град] Търново

Неверници от махалите

Махала поп Койо Иван . . . .
Махала Душан поп Стамат . . . .
Махала поп Иван Костадин . . . .
Махала поп Иван Лигор . . . .
Махала поп Койо . . . .
Махала поп Братан . . . .
Махала поп Иван Божидар . . . .
Махала Кошакчи . . . .
Махала поп Георги . . . .

Из подробен регистър на джелепкешаните в българските земи от 1576 г.

Печата се по ТИБИ, III, с. 88—94. Превод на *П. Груев* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. ф. 95, арх. ед. 23.

От самата София

От махала Мансур Ходжа . . . .
От махала Кара Хисар и Хаджи Хамза . . . .
От махала Джам-и атик . . . .
От махала Хаджи Яхши . . . .
От махала Язаджиоглу . . . .
От махала Шиджа-и Факих . . . .
От махала Куршунлу . . . .
От махала Караданишмед . . . .
От махала Касаблар . . . .
От махала Карагьоз бей и махала Имарет . . . .
От махала Коручешме . . . .
От махала Акреб . . . .
От махала Хаджи Исмаил . . . .
От махала Аладжа Месчид . . . .
От махала Джами-и кабир и махала Кара Шахин . . . . .

Неверници в София

От махала Кору чешме . . . .
От махала поп Колоян . . . .
От махала Сонгурлар . . . .
От махала Бузхане . . . .

От махала поп Милко . . . .
От махала Семерджен . . . .
От махала Банишор . . . .
От махала Новосел . . . .
От махала Бело . . . .
От махала Мерджан Бунар . . . .

Из „Дневника“ на Ханс Дерншвам от 1553—1555 г.

Печата се по Дневникът на Ханс Дерншвам, с. 31—32, 38—39.

На 11 август от Белица, за пет и половина часа изминахме около три мили и стигнахме един град, наречен София; изглежда, че преди време е бил голям град. Още е доста голям, без стени и укрепления, с неугледни, ниски селски къщи от дърво, на един етаж; няма построено нищо високо. Всички стаи са обърнати навътре; от външната страна — оградени една от друга с дъски, поставени отвесно; много къщи са с големи порти за коли; до самата порта има по една малка, тясна вратичка; всичките им прозорци гледат към двора. Само занаятчийските дюкяни имат изход към улиците. Не се виждат къщи от камък; само — от просто дърво, неподредени, покрити с шинди, а отвътре са разделени с плет като свинска кочина само колкото да се подслони човек на сушина. Строили са ги роби или пленници, както може да зида всеки с глина, без вар; така строят и с тухли, както не са печени. Улиците са тесни. Отвън преброих 15 „джамии“, т. е. храмове. Малките са построени от дърво. Градът е разположен на красиво място. Има малко жители. . .

В 10 часа преди обяд стигнахме Филипопол и в 12 часа продължихме към споменатото село, където нощувахме. Филипопол българите и турците наричат Пловдив, а някои Филибе. Преди да се влезе в Пловдив, имало било голям зидан кервансарай, вляво от преградието; нас не ни заведоха там. След това преминахме река Марица, по дълъг дървен мост, който ни отведе до града. Там на реката има хубава баня, покрита с олово. Градът вече няма стена, затова и никаква стена не се забелязва. Изглежда, че както другаде, така и тук не става голям пазар, сградите са от дърво, на един етаж, градени направо на земята, и наравно с нея, без подземия или сводести изби, каквито във всички тези страни няма. Градът е разположен под три хълма, спускащи се към реката; не е опасан със стена; прилича на открито пазарище с грозни ниски сгради от глина, кал и дърво. Има много джамии, т. е. турски храмове, всички покрити с олово; една от тях е голяма и красива.

Не се застояхме в града. Минахме през него като по дълга улица; целият е с настилка. Не видяхме добре построена къща, а от две страни — само дървени бараки или дюкяни, както е обичаят на турците. Извън града спряхме на полето за обяд, а някои от нас се върнаха в града да купят провизии, вино, хляб и дини.

При чешмата имаше много големи каменни капаци, които преди са похлупвали стари римски саркофази; имали са — както се вижда — железни скоби и са били запоени с олово. В тях пред чешмата поят конете. Било е гробница на македонски цар.

Като се погледне назад, вижда се, че градът преди време е бил на непристъпно място и застроен по друг начин — на три стръмни скалисти хълма, върху които вече няма постройки. Това е било навярно яка, непристъпна крепост.

Из Пътеписа на Антон Вранчич от 1553—1567 г.

Антон Вранчич, босненец по произход, е виден австрийски дипломат, който заедно с Ф. Зай оглавява пратеничеството на Фердинанд I Хабсбургски в двора на Сюлейман I Законодател, за подписване на мирен договор между двете империи. При сложните международни отношения и подчертаната османска агресивност подписването на договора се проточва и А. Вранчич пребивава в Цариград четири години. Десет години по-късно, 1567 г. той оглавява ново австрийско посолство, този път в двора на Селим II, което през 1568 г. подписва в Одрин друг мирен договор. Пътните му бележки, както и писмата му до австрийския владетел, са богат източник на данни за живота на поробените от османците народи. Печата се по Немски и австрийски пътеписи за Балканите XV—XVI век. Увод, подбор и коментар *М. Йонов,* С., 1979, с. 185—186. Превод на *М. Порталски* от **Monumenta historica hungariae, Ser. II. Verancsics Anton, Összes munkai, I—XII, t. 2—32, Buda Pest, 1857—1875.**

На 10 август оставихме село Цариброд, вървяхме по тежък път и нямахме друго изкачване освен през една гориста планина. Оттам, като направихме няколко крачки, стигнахме с колите до една теснина между две планини, която е като ключ на завършващото вече гористо възвишение. В нея не видяхме нищо друго освен страшни скалисти пропасти и спускащи се по склоновете на планината води и навсякъде неприятна гледка на гориста пустош. Като изразходвахме за минаването на тази теснина шест часа, най-сетне ние стигнахме до открито поле, което беше заградено с много планини и хълмове, проточващи се нашироко, и то от двете страни. В по-голямата си част те бяха каменисти, със закелявели и изсечени гори. У тях няма нито хубави ниви, нито гъсто населени села. Можем да приемем, че там хората живеят доволни само с добитъка си и при все това биват подтискани най-жестоко и ограбвани от пътуващите турци. Ето защо селата им са твърде далеч от главния път, затова пък и ние през целия този ден напълно гладувахме, докато ни доведат до село Белица. На 11 август стигнахме София, където прекарахме самия ден и следващата нощ.

София е един град, разположен сред поле, без градски стени, прострял се надлъж и нашир, гъсто населен и с множество къщи, огромно тържище на българите, прочут с голямо струпване на търговци. Разположен е на равно и малко издигнато място, под планината, наричана от местните жители Витоша, която е завършек на планината Орбелус, където същия Орбелус доближава реката Циабрус и Хемус и продължава по-нататък пет хиляди крачки.

В самия град няма нито една отличителна къща, почти нито една каменна. Всички са ниски, скрити чак в земята и дървени. Ако има някои с по-забележителна направа, това са иззиданите с тухли, но не печени. Впрочем само някои са направени с печени тухли. Градът е украсен само с турски джамии, с техните високи охлювообразни завити минарета, които се издигат много по-високо в сравнение с нашите плоски храмове и придават на градовете некрасив вид. От тях ходжите съобщават часовете на деня и времето за молитва с много висок глас както денем, така и нощем. За никои други сгради не полагат по-големи грижи, както за джамиите, баните, мостовете и държавните странноприемници, наричани кервансараи, сиреч дворци за керваните. В тях са доволни от всичко останало, щом са защитени само от лошото време. Строят старателно четвъртити джамии, бани и мостове за вечни времена с четвъртити камъни и ги покриват с други оловни кубета, формата на които са взели от гърците и римляните. Челната част на джамията, т. е. тяхното свято място, поставят не на изток, а на юг, а минаретата към Африка, т. е. към югозапад. В града ние изброихме 13 минарета.

От разположението му Птолемей заключава, че този град е стар и някога бил наричан Улпианум. Той го поставя в Дардания. За тази Дардания вече не е останал никакъв спомен. Но следи от стара София се показват в многото развалини, а също когато изравят римски монети. Стърчат и не малко части от градски стени. Освен това тук има свещен храм с гръцки строеж с внушителна големина, който сега не се използва. Принуден съм да говоря за него малко, защото нямах време да го разглеждам. Впрочем местните жители разказват следното: имало гръцки император, който, понеже почитали с жена си благочестивата София, построили в нейна чест храмове — мъжът в Константинопол, а жената — в Улпианум. От това време името Улпианум се забравило и било заменено със София. Има река, разделена на две вади заради воденициите, които са разположени във вътрешността на града. Реката е получила името си от самия град, не е голяма освен когато придойде от пролетните дъждове. Едната вада на края на града ние минахме почти с колело, а другата — по малък мост. Тя извира от върховете на планината Витоша и се влива в Циабрус малко под града.

Из доклад на Петър Богдан Бакшиев до конгрегация за пропаганда на вярата при Римската църква от 1640 г.

Печата се по *И. Дуйчев,* Описание на България от 1640 г. на архиепископ Петър Богдан, АПП, II, 2, 1939/40, с. 201. Превод на *Ив. Дуйчев* от ABE, p. 100—101.

30 октомври 1640 г. Посетих селището Кипровец [Чипровец] [не искам да кажа град], за да не каже някой, че го наричам град, понеже съм роден там; но все пак е град, защото досега над селището на планинско възвишение стоят стените [гдето е бил старият град], разположен под планината Хемус, в долините. Тези планини са високи и големи, покрити с гори и дъбрави, украсени с треви и цветя, напоени с води и бистри потоци, богати с всякакви рудници: златни, сребърни, медни, оловни, стоманени и железни. Всички тези планини са изкопани и издълбани, но сега не се вади нищо друго, освен желязо и стомана. Сребро и други неща не се намират толкова, както по-рано и затова турците не искат да се вади; [те] взимат само десета част и затова не излизаха разноските на турците, които купуваха тези места. Това селище Кипровец плаща годишно на султана около шест товара пари данък и други неща. Тази планина Хемус отгоре е покрита с трева и равна, но по върховете няма гори, но има пасища за овце, където през лятото пасат толкова стада овце, че управителят може да взема всяка година около 500 ескуди само за пасенето на овцете, които идват от Загора. Аз не бих искал да имам други доходи, би ми била достатъчна тази планина, ако би била във властта на католиците. По мое време на това място имаше големи къщи с колела и други уреди над водата, гдето се обработваше среброто. Но сега няма никаква, само онези, в които се обработва желязо и стомана. Има воденици, но малки, защото водата не се увеличава, и имат малък доход, защото не идват други [люде], освен на това място, а има 60 воденици само от едно селище. Има много лозя и виното се продава евтино, понеже всички тези хълмове и планини са пълни с лозя. Нашите не сеят жито, понеже всички са търговци и занаятчии, но всички го купуват. Намират се всякакви плодове. От Дунава, който е близо около 30 мили [носят] риба. Това място от всички страни е обградено с планини и може да се дойде с кола само от едната страна. Житото идва с коли на пазара от селата, а нашите, всички, си служат с коне и не държат друг добитък освен крави. Има много поля, където се коси сено, и с него изобилства нашата област. Горите са пълни с диви животни, но малцина са онези, които се занимават с лов. Понеже всички са подтиснати от тегобите на подтисника и не мислят за лов и други неща. По реката има риба, назована от италианците пастърва...

Из „Описание на света" от Кятиб Челеби от средата на XVII в.

Мустафа бен Абдуллах Хаджи Калфа — Кятиб Челеби (1609—1657) е най-известният османски историк и географ от XVII в. Оставил обширно и точно описание на всички османски азиатски и европейски територии през тази епоха. Печата се по „Описание на Румелия и Босна", Географски описал Мустафа бен Абдуллах Хаджи Калфа. От немското издание на И. фон Хамер. Превел и снабдил с обяснителни бележки *Ст. Аргиров,* АПП, I, 2, 1938, с. 97—102.

Санджак София

София, главен град на Румелия, столица на бейлербега, голям град по средата на Белград и Едрене [Одрин]...
Филибе [Пловдив], между София и Едрине. Прекрасен град.
Ески Загора [Стара Загора], градец и кадълък при полите на Балкана...
Янболи [Ямбол], в една равнина, градец и кадълък...
Казълагач, което значи червено дърво, близо до Едрине, кадълък...
Казанлък, един ден път оттатък Стара Загора в Балкана...
Чирпан, градец и кадълък, в областта на Филибе, Татар Базар [Пазарджик], Ески Загора и Казанлък.
Беркофуджа [Берковица], по средата между Иплавна [Плевен], Лофджа [Ловеч] и Уйварджe [Враца], градец с кадълък...
Татар Базар, голям градец от главния път...
Костендже [Костенец] между Самоков и Татар Базар, голям градец...
Самоков, между Кюстендил и София, градец и кадълък.
Ихтиман, една станция отвъд Татар Базар...
Ислади [Златица], югоизточно от Лофджа околия, която брои 30 села...
Сиришник, кадълък по средата между Пиреник [Брезник] и Иснебол [Знеполе]...
Пиреник, кадълък близо до София...
Иснебол, кадълък близо до София...
Ниш е третото падало на пътя от София за Белград. Голям градец и кадълък...

Из „Книга за пътешествията" на Евлия Челеби

Печата се по *Евлия Челеби,* Пътепис, с. 35, 49, 82, 251.

Градът Чирпан

Той е средище на каза в Румелийския еялет с триста и две села, със заплатата на кадията сто и петдесет акчета. Знамет е и има всичко шест молитвени дома: четирите са махаленски месджити, а двата са джамии. На едната казват Старата джамия, а на другата — Новата джамия. Има една масивна баня, построена от Муса Челеби. След печалното събитие с Тимурленг Муса Челеби водил няколко години управлението в Румелия и завладял тукашните места. Това поселение е разположено на едно издигнато скалисто място. Има шестотин покрити с керемиди къщи. Сред тях най-украсен и най-съвършен е старият дворец на кадията Мехмед Ефенди, гарниран с балкон, с прозорци, откриващи изглед към Пловдивското поле. Още от старо време всички везири, когато идват и заминават, гостуват в този дом. Има двеста (!) хана, три начални училища, три текета. Има общо двеста дюкяна, обаче официалният му пазар не е толкова оживен. Много са лозята и градините вътре в града.

Град Казанлък

Това е една каза с 150 акчета, управлява се от войвода и се намира в територията на санджака Чирмен в Румелийския еялет. Съдилището му се намира в центъра на града, на реката Кечидереси, в един дворец подобен на райски. Има местен [спахийски] представител, еничарски сердар, надзорник на пазара, митничар, събирач на хараджа и градски старейшина.

Градът е разположен в полите на един склон; в посоката към Мека дори до град Сливен е поле, другият край на което пък достига дори до намиращата се в околностите на София Златица. Градът е център на извънредно плодородна и широка каза. Има седем молитвени места, но прочути са джамиите Саруджа паша и джамията на Искендер бей, син на Али. Има седем махали, мюсюлманите са много, а християните малко. Жителите му са юруци. Има 1060 едноетажни къщи. Къщата на нашия хазяин Хараджи Мустафа ага, близо до банята Синан ефенди, е на два етажа и е уредена. Останалите са дъсченопокрити къщи от стария тип. Има две медресета. В джамиите се чете свещеният коментар към Корана. В този град учените са на почит. Има три текета и две бани. Едната е банята на Искендер бей, която е пред джамията. Другата е банята на Синан ефенди, въздухът ѝ е хубав. В чаршията има един уреден хан и триста дюкяна, като папукчийските дюкяни са извънредно много. Кафенетата и бръснарниците му са благоустроени. Твърде много и прочути са сочното грозде, ябълките и белите му хлябове.

Описание на оживения град Хасково

Двадесет-тридесет години пътувам по тези страни и не бях видял този град, който наистина бил оживен и приятен град. Намира се в територията на санджака Кърк-клисе и е каза със 150 акчета, а нахията му има ... села. Вакъф е на джамията на Махмуд паша, чийто войвода със 102 души го държи и владее. Има всичко 250 покрити с керемиди от долу до горе уредени къщи, една приятна баня, около 50 дюкяна, един покрит с олово хан, едно покрито с олово медресе, три първоначални училища, три текета и една уредена и натъкмена, покрита с олово, радваща окото и привличаща сърцето джамия. Всички тези споменати благотворителни сгради са благодеяние на Коджа Махмуд паша. Има и една покрита с олово извънредно уредена джамия...

Има пет търговски хана и една благотворителна странноприемница, която оказва милост на всеки богат или беден, мюсюлманин или немюсюлманин. И лозята, и градините му са украса на света. Водата и въздухът му са приятни, разположен е сред плодородно поле. Богато градче е...

Описание на всички особености на крепостта Охрид

Най-напред, тя е разположена на северния бряг на Охридското езеро върху една висока стръмна червена скала и има петоъгълна форма. Това е един голям укрепен лагер, стара яка постройка от изгладен камък, староиззидана крепост, оградена от една стена. Околовръстната ѝ обиколка има 4400 крачки. На един хълм сред външната крепост има една мъчнопревземаема вътрешна крепост с обиколка 1000 крачки, чийто гледащ на север ъгъл е свързан със стената на главната крепост. Стената в целия си ръст е висока 40 стъпки. С чудно майсторство архитектът-строител е украсил крепостта с най-различни кули, с разни здрави стени, та е станала крепост, която няма подобна на себе си. Накратко тази вътрешна крепост е здрава бариера. Има всичко две врати. Едната гледа в посоката към Мека, казва се Голямата врата и дава изглед към султанската джамия. На кулата над тази врата има покрита с дъски беседка, в която денем и нощем свири музика. От външната страна на вратата има също една тераса дворец, от която се открива изглед към целия свят. Другата врата гледа пък на север и отваря пътя за долния град. Вътре в крепостта има параклис, къща на диздаря, склад за зърнени храни и нищо друго. Останалите места са градини.

Стената на голямата външна крепост е висока десет аршина и има всичко 40 извивки на кули, но не съм броил процепите-бойници. Стените са дебели 15 стъпки и са яки и здрави, сякаш ги е градил Шедад. Има всичко три врати. Едната е под вътрешната крепост и гледа на север. През тази голяма порта се отива във Вароша към езерото. Другата се намира от източната страна и се нарича Табашка порта. Третата е Голямата порта към езерото. Външната крепост е източна, северна, североизточна и от западна страна и има яки и здрави крепостни стени, защото от всички тези страни са хълмове...

Вътре в голямата крепост има всичко 160 за показ в света покрити с изкусно направени рубинено-червени керемиди неверническа къщи. Тремовете и прозорците им са обърнати на юг и гледат към езерото. Това са чудесно изградени и оживени, разположени една над друга проклети къщи.

Долу, край брега на езерото, е пашовският дворец, наричан Яхши сарай, който има повече от триста вътрешни и външни помещения, баня, просторен площад и многочислени стаи; покрит открай докрай с керемиди грамаден дом. Вътре в крепостта няма по-голям благоустроен дворец от него. Обаче вече е дом на години и постоянно се руши. Има всичко три михраба.

Имена на султанските джамии в тази голяма райска крепост: Най-напред под пашовския дворец на брега на езерото е джамията на Ая София. Тя е много висока джамия, подобна на джамиите в Солун, в Трапезунд на брега на Черно море и малката Ая Со-

фия в Цариград. Тукашната джамия Ая София била строена при царуването на крал Раджаим, синът на свети Соломон, от брата на Януван, кралят, именуван Охри. И понеже е негов строеж тя била наречена на негово име, а и името на този град е Охри-бан...

Има обаче шест невернически манастира, които са така благоустроени, така украсени и уредени, та във всеки един има по 40—50 калугери на патриаршията. От всички най-оживени са патриаршеският и латинският манастир, в които от сутрин и вечер, след като се раздаде храна от християнските кухни на поповете, правят същите обилни благодеяния и на мюсюлманите. В тази крепост няма къщи, баня, чаршия и пазар. Останалата празна земя е [заета] с лозя и градини, а има и много дюнюми съвсем пусти земи. Прочее това е една грамадна крепост.

Възхвала на големия долен град — райско селище. Много е оживен и украсен, както въжделения райски град Дамаск, та за неговото описание езикът е немощен. Хората, които са видели града, спускайки се от летовището на Изток, казват, че той бил голям като Бурса или Одрин.

За броя и названията на охридските махали. Има всичко 17 махали, от които десет са мюсюлмански, а седемте са на неверниците гърци, българи и латинци. От всичките най-украсена и оживена е махалата Охри-заде, после Теке-махала, махалите Кулоглу, Хайдар паша, махалата при медресето Коджа Сиявуш паша, махалите Зулфия, Хаджи Хамза, махалата при параклиса на Искандер бей, махалите Юнус войвода, Кочи бей, Емин и Кара Ходжа. Накратко казано, от седемнадесетте махали тези са най-украсените, най-хубавите и най-населените.

Из „Пътепис“ на Янош Комароми от 1697 г.

Янош Комароми е унгарски аристократ, секретар на Имре Тьокьоли, който в борбата срещу Хабсбургската империя действува като турски съюзник. Я. Комароми преживява в Османската империя от 1697 до 1701 г. Печата се по Маджарски пътеписи за Балканите, с. 40.

Спускайки се по-долу видяхме, как река Олт, идваща от Трансилвания през Влашко, се влива в Дунав под крепостта на Фогараш; и тук има силно пристанище, а по-долу, отляво, е турският и българският град Кула и той угледно място с изобилие във всичко.

Отдясно на хълма над Дунав е крепостта и градът Никопол. Тук дървата за огрев са оскъдни, защото се носят само с магарета. Има много хубави лозя, добри вина и изобилие във всичко, но жителите му са лоши люде, в него има паша. Тук маджарският крал Жигмонд загуби битката, заради високомерието, като казал, че има толкова войска от копиеносци, че и небето да падне върху тях, копиеносците ще издържат; турците така го разбили, че изгубил двадесет хиляди човека, а сам той избягал с лодка по

Дунав към Константинопол и оттам се докопал до морето, побягнал в Далмация и оттам дома в Маджарско.

Същия ден стигнахме да спим в един град на име Свищов, обитават го турци и българи, на брега на Дунав отдясно, голям град, в него има всичко в изобилие, някога имал и крепост. Русчук, той лежи на брега на Дунав, голям турски град, има и крепост и е пристанище на всички дунавски фуркати, ладии и продоволствени кораби. Тук живее дунавският капудан паша и има голяма евтиния във всичко. Лозята му във всяко отношение са като стафидено грозде, по-хубаво от което не вирее и по токайското възвишение, виното му е евтино. Тук вече слязохме от фурката и прекарахме четири дни.

2. ЗАНАЯТЧИЙСТВО

Из Подробен регистър на хасове и тимари в Софийско от 1462—1463 г.

Печата се по ТИБИ, II, с. 77—79.

Тимар на Хамза, син на доганджи Иса бей.

С. Поповяни [Изчезнало село на западния склон на Витоша]. Угни, син на Милош — в гр. София; кюркчи [кожар] Богдан; Петко Курчар — в споменатия град; Никола син на Дука в споменатия град; Вълче Курчар — в споменатия град; Радослав вместо Радица — в споменатия град; Никола сарач — в споменатия град; Радко, кръчмар — в споменатия град; Радован туджар [търговец] — в споменатия град; Милош туджар — в споменатия град; Райко ... — в споменатия град; Вълкашин механджи [кръчмар] — в споменатия град; Радоман ковач — в споменатия град; Петко халач [въжар) — в споменатия град; Братислав механджи — в споменатия град; Продан шапкар — в споменатия град; Степан саса — в споменатия град; Миле кюркчи — в споменатия град; Радослав чаръкчъ [цървулджия] — в споменатия град; Тричко, брат на Вълкашин — в споменатия град; Радица касап [месар] — в споменатия град; Димитри кушакчи [майстор на пояси] — в споменатия град; Иван ..., син на Ваклица — в споменатия град; ... Димитри папукджи [обущар] — в споменатия град...

Из Законника на Селим I (1512—1520)

Печата се по *Б. Цветкова*, Проучвания на градското стопанство през XV—XVI в., С., 1972, с. 154—156. Превод на *Б. Цветкова* по фотокопие в Книга законов султана Селима I, изд. *А. С. Тверитинова*, М., 1969.

Раздел — За майсторите на ботуши

Подплатата на ботушите да не бъде по-широка и [цената] да не надвишава единадесет на десет [акчета]. Да се проверят и майсторите на ботуши! За пурпурните и червени ботуши от най-добро качество да се вземат до 30 [акчета], за тези от средно [качество] — до 20, за най-долнокачествените — до 18 [акчета]. Ако пантофите или други обувки се развалят, преди да са изтекли два дни, има виновник, да го накажат или да го порицаят; да се взема глоба по едно акче за два [удара] с тояга. Но ако се продъни гьонът или сахтиянът, вината е на кожарите.

Да бъдат проверени и подвързвачите, работата им, [извършена] с усърдие, да бъде добра! Да бъдат проконтролирани и продавачите на стари обувки. Гьонът и сахтиянът им за кърпене да бъде много добър! Да не бъде от коремна кожа и мешина! Шевът да бъде добър. Два ... да бъдат точно за две акчета. Да не бъдат за повече. Какъвто и вид да е суровата кожа, да не я продават на друг извън кожарите. Ако [се продаде], да продадат на лица, които работят в града. Да не продават на чужденци, които щом купят, си отиват. Онези, които не се покоряват, да бъдат наказани! Козите кожи да бъдат червени и пурпурни: хубавите — по двадесет и две [акчета], средните — по осемнадесет, долнокачествените по шестнадесет [акчета]. А козите кожи с други цветове да бъдат доброкачествените — по 16 акчета, среднокачествените — по 14 акчета и долнокачествените — по десет акчета. При препродажба да не се продава по-високо от дванадесет на десет акчета. Касапите да продават овчите кожи от първо качество по 2 1/2 акчета, тези от средно [качество] — по 2 акчета и долнокачествените — по 1 1/2 акчета. Суровите волски кожи и телешките кожи да бъдат: доброкачествените — по 10 акчета, среднокачествените — по 10 акчета и долнокачествените — по девет акчета. Дължината на черния конски чул да бъде 12 каръша, а ширината му — осем каръша; най-доброкачественият да бъде по 26 акчета. Кичето с дължина десет каръша да бъде с ширина седем и да струва 20 акчета. Най-доброкачествените, среднокачествените и долнокачествените черни конски торби да бъдат по три [акчета]. Да бъдат проверени и дръндарите. Да разчесват за едно акче 15 дирхема памук. Да бъдат проконтролирани и железарите. Произведенията им да не бъдат недоброкачествени. Да бъдат проверени и казанджиите. Казаните и дръжките на казаните да не бъдат от желязо, да бъдат от бакър. Калайджиите да калайдисват добре и да не допускат недоброкачествена и делектна [работа]. Да не определят за калая, желязото и тям подобни материали по-висока цена от 11 на 10 акчета. Да продават върху 11 на 10 [акчета]. Да следят у дошлите отвън да няма повече подправено, в недостиг или развалено [нещо от стоките].

Раздел подковачи

Да се проконтролират подковачите. При цена седемдесет акчета на сто подковани крака да подковават конете — за пет, катърите — за четири, и магаретата — за три акчета. Ако някой каже, че гвоздеите на добитъка са изпаднали, [вината] пада върху налбантите. Да бъдат наказани! Да бъдат проверени и ножарите! Да не правят саби по европейски тип, като ги наричат дамаскини. Най-добрите ножници за мечове да бъдат по 60 акчета, средните — по 50, и най-долнокачествените — по 40.

Да бъдат проверени и златарите. Произведенията им да бъдат без примес. Техният дирхем да се купува по три акчета, мискалът злато да се купува по три акчета. А на мискал за тънки изделия да се вземат пет акчета. На дирхем за изливане и за украса на мечове и каквото и друго подобно да има, да се взема по 1 1/2 акче. Дирхемът позлатени изделия да се купува по три [акчета]. Да докарват [на пазара] пшеница, ечемик и каквито и да са зърнени храни; да не биват спъвани [в това].

Да бъдат проверени търговците на сено! Ечемикът им да бъде зрял. Да не си служат с по-малко по размер киле. [Ечемикът им] да не бъде със слама. В противен случай да бъдат наказани, да се събира глоба по едно акче за [всеки] удар с тояга. Килето да бъде подпечатано.

Да бъдат проверени сапунджиите и свещарите. [Работата им] да бъде много добра. Свещите им да не бъдат проядени и да не са от вмирисана лой, а да бъдат здрави и без примеси. Товарът на товарните животни трябва да обема съобразно с количеството, да не бъде повече. Подковите им да бъдат в пълна изправност! Самарите им да бъдат цели! Онези, които се противят [на това разпореждане], да бъдат наказани!

Да бъдат проконтролирани атарите! Техните шафрани да не бъдат мръсни и развалени. Каквато и стока да се продава, да не струва повече от единадесет на десет [акчета]. Да не увиват една глава захар в повече от три хартии. Да не продават лошата захар като глава напълно качествена [захар].

Да бъдат проконтролирани манифактуристите, за да не продават, като примесват към хубавата коприна [лоша]. Аршините им да не бъдат с недостиг. Търгуващите с непълен аршин да бъдат наказани и да [им] се събере глоба едно акче на тояга.

Да бъдат проверени бояджиите! Какъвто и цвят да боядисват, да бъде добре направено, да не бъде дефектно. Да не слагат платното на камък и да го удрят с прът и да не простират над пътя боядисаните тъкани.

Да бъдат проконтролирани баняджиите. Ваните и водите им да бъдат чисти и умерено [топли], а теляците им — умели и сръчни. Бръсначите им да бъдат остри. При бръснене на главата да бъдат сръчни и изправни, да не създават никому безпокойство. Кърпите да бъдат чисти. Кърпите, които се дават на

неверници, да не се дават на мюсюлмани. На кърпите за неверници да има отделен знак. Онзи, който се противопоставя, да бъде наказан.

Да бъдат проверени и бръснарите. Да не бръснат главите на мюсюлманите със същия бръснач, с който бръснат главите на неверниците. Да не изтриват лицата на мюсюлманите със същите кърпи, с които изтриват лицата на неверниците. Бръсначите им да бъдат остри.

Да бъдат проконтролирани и лекарите. Да показват на лекарите домовете за луди. Нека направят преглед. Ако някои не се съгласят [на това], да попречат!

Да бъдат проверени и хирурзите! Да бъдат изправни в професията си.

Да бъдат проверени мелничарите. Да не хранят кокошки във водениците си, за да не нанасят щети на брашното и пшеницата на населението. Да не вземат повече, отколкото е обичайно! Да не мелят едро и да не подменят пшеницата с плява.

Султанска заповед от 1571 г.

Печата се по Документи из турските държавни архиви, с. 8. Превод *П. Дорев.*

С писмо ни донасяш, че си приготвил заповеданите железни котви и гвоздеи, за да бъдат натоварени и изпратени в Анхиало, и че трябвало да се напишат височайши заповеди до кадиите в София, Пловдив, Самоков, Дупница и Радомир, за да изкарат нужното количество коли.

Изпратих царски заповеди до споменатите кадии да изкарат срещу прилично възнаграждение достатъчно количество коли. Побързай да изпратиш за Анхиало приготвените железни котви, гвоздеи и други неща, нужни за потребите на арсенала. Сам ще наглеждаш изкарването на колите и да не повикваш чрез мубашири рая по този случай.

С божие име, султанската ми флота е на път да отплува преди 21 март. Да не бавиш мунициите за арсенала, а да се погрижиш да бъдат бързо изпратени.

Султанска заповед от 1571 г.

Печата се по Документи из турските държавни архиви, с. 9—10. Превод *П. Дорев.*

Каюнъ чауш от султанските ми чауши, който е натоварен [да ръководи] в Самоков изработването на муниции за военни цели, с писмо до трона ми явява, че населението от Софийско се противело на измиването на железната руда в реката, която тече към тоя град, тъй като това нещо увреждало неговите мелници. Те твърдели още, че притежавали и височайша заповед в тяхна полза.

Населението на споменатата околия няма право да се противи на измиването на рудата. Трябва да се вземе от ръцете им дадената султанска заповед, да се запечата в една кесия и се изпрати в славната ми столица.

Заповедвам сериозно да се погрижиш по този въпрос, да не позволяваш никому да се противи на свещената ми заповед за измиването на рудата; а който се противи, да го отстраняваш. Намиращата се в техни ръце заповед да вземеш, запечаташ и изпратиш в престолния ми град. Въпросът е важен, та избягвай неща, противни на славния ми ферман.

Султанска заповед от 1572 г.

Печата се по Документи из Турските държавни архиви, I. Превод *П. Дорев*, с. 11—12.

Ти, който си чаушин от султанските ми чауши, с писмо съобщаваш, че тамошните железари били пръснати по разни места на околията: някои в Самоков, други в Костенец, останалите в селата Радоил и Куриц. И тъй като не си могъл да бъдеш едновременно на всички тия места поради отиване от едно място на друго, някои лица давали тайно на работниците в железарниците цени, по-високи от установените надници, и с това доставките за държавните припаси се забавяли.

Заповядвам прочее, щом получиш настоящото, да припомниш и оповестиш във въпросната околия и в селата, че когато железарите имат да работят материали за държавата, никой отвънка или от вилаетското население да не се намесва в работата им и да не ги подлъгва с изработването на частни поръчки. След като се оповести това, ако помежду държавната работа се намери нещо изработено за някое частно лице, изработеното ще се конфискува, а той ще бъде наказан.

Из съдебен протокол в кадийски регистър на гр. София от 1605 г.

Печата се по ТИИПБЗ, II, с. 113. Превод на *Г. Гълъбов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Соф. кад. рег. № 313, отк. III, л. 15.

Написано за това, че немюсюлманинът Нино, син на Бойо, хлебар в големия град София, се яви в свещения шериатски съд и в присъствието на държателя на този протокол, доганджи башията Мустафа Челеби, син на Месих ага, се изказа и по добра воля призна:

„На поменатия Мустафа Челеби дължа със срок първи зилкаде на долуозначената година [21. III. 1605 г.] сумата пет хиляди акчета от стойност на пшеница. За изплащането на тази су-

ма посочвам за мой имотен поръчител по предложение и приемане [съгласие] присъствуващия в съда хлебар Недялко, син на Чоче. Поменатият поръчител Недялко заяви, че приема възложеното му поръчителство. По искане на Мустафа Челеби горeказаните признания [на длъжника и поръчителя] се протоколираха в кадийския регистър. Написано през последните дни на зилкаде свещени 1013 г. [11—18 април 1605 г.].

Из съдебен протокол в кадийски регистър на гр. София от 1612 г.

Печата се по ТИИПБЗ, II, с. 114. Превод на *Г. Гълъбов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Соф. кад. рег. № 313, отк. VIII, л. 4.

Латинецът [дубровничанинът] Никушо, син на Папаз [поп] жител на махала Гюл-джами на големия град София, се яви пред високоуважаемия шериатски съд и в присъствие на приносителя на този документ, немюсюлманина, именуван Иван, син на Никола, кожухар, с чиста своя воля призна и заяви:

„С окончателна продажба продадох на поменатия Иван за две хиляди сребърни акчета понастоящем в обръщение собствения си дюкян с всички приспособления в границите му и с всички права, който дюкян се намира в Кюркчюлер суку [Кюркчийска чаршия] при граници: от двете страни имотите на Кюркчю Осман и на евреина, именуван Исмаил, от лицевата страна обществен път; дюкянът е построен върху място на вакъфа „Яхя паша“, на който вакъф следва да се плаща месечно по осем акчета наем за мястото; получих означената цена и предадох оценения имот; от днес нататък той е купен имот на поменатия Иван; да го владее, както иска.“

Тези заявления, направени по гореизложения начин от поменатия заявител, бяха потвърдени присъствено и устно оттогова, в полза на когото се направиха. По искане на същия се написа този добър документ като свидетелство за истинността на станалото [в съда] и се връчи на просителя, за да му служи като доказателство в случай на нужда. Написано през последните десет дни на рамазан 1021 г. [5—14 ноември 1612 г.].

Из съдебен протокол в кадийски регистър на гр. София от 1617 г.

Печата се по ТИИПБЗ, II, с. 115—116. Превод на *Г. Гълъбов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Соф. кад. рег. № 308, л. 23.

Синан, кетхуда на хлебарите в големия град София, и други хлебари в огромно множество и голям брой [се явиха] пред шериатския съд, призоваха на съд Мехмед Чауш, титулярен мухтесиб, и в негово присъствие взеха думата и казаха:

„Именуваният Айнаджи Мехмед, който е кулоглан на поменатия Мехмед Чауш, взе насилствено от нас като глоба шестстотин акчета нарх акчеси, молим да бъде разпитан [по въпроса] и да се направи надлежното.“ На запитването [как стои въпросът] Мехмед Чауш каза: „Нямам нищо общо с тази работа.“ При този отговор градският кетхуда Сюлейман, жител на самата София, началникът на пазарището, Хилми, Ахмед Челеби и други служебни лица в голям брой и огромно множество, присъствуващи в съда, заявиха: „Поменатият Айнаджи Мехмед често се провинява в подобно деяние; преди известно време му бе забранено да се меси в градските работи, но той не се вслуша в това предупреждение, а продължи да се бърка в градските работи; ако и занапред той влезе в пазарището ни в качеството на кулоглан, решени сме всички да напуснем дюкяните си.“ При тези изказвания шериатският съд предупреди поменатия Айнаджи Мехмед да не влиза занапред в чаршията и пазарището в качеството на кулоган и станалото [в съда] се протоколира.

Из съдебен протокол в кадийски регистър на гр. София от 1618 г.

Печата се по ТИБИ, VI, с. 245—246. Превод на *М. Калицин* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Соф. кад. рег. S_1 /bis, с. 81.

Пазител на настоящия документ стана немюсюлманинът Данил, син на Кирко. В негово присъствие съпругата му Зафира, дъщеря на Костадин, жителка на махала Новосел в защитения град София, се яви в шериатския съд и заяви, и декларира [следното]:

„Продадох чрез законна и окончателна продажба на споменатия Данил за 8000 сребърни акчета по текущия курс своята къща. Тя се намира в споменатата махала и е оградена и ограничена от имотите на платнаря Якоми (?), на търговеца на брашно Георги, на хлебаря Иван, на златаря Мануш и от обществения път. Състои се от зимна стая, лятна стая, килер, приземен етаж, отгоре чардак, а във външната част — 2 стаи, килер, плодни и неплодни дървета. Взех определената сума и предадох имота, намиращ се в посочените граници. Отсега нататък той става собственост на купувача и последният може да го владее, както желае и предпочита.“

Споменатият Данил лично устно потвърди казаното от споменатата [Зафира] относно описания имот. След това бе написан настоящият документ за истинността на извършената продажба и му бе връчен, за да послужи при нужда. Написано през последното десетдневие на месец ребиюл евел на 1027 г. [18—27. III. 1618 г.].

Из съдебен протокол в кадийски регистър от гр. Битоля от 1634 г.

Печата се по ТДИМН, сер. I, т. II, с. 85.

Зулфикар, Омер, Сюлейман, Димо, Стамо, Павле и всички други свещари и сапунджии в защитения [град] Битоля, в присъствието на искателя на този документ Мехмед, свещар, заявиха пред съда:

„Осман Челеби, който е сега наш кехая, се отказа от споменатата длъжност. Тъй като нямахме кехая, имаме много трудности. Със съгласието на всички нас назначаваме за кехая споменатия Мехмед."

По искане се записа и в първата десетдневка на м. сафер 1044 г. [27 юли — 5 август 1634 г.].

Из Вакъфнаме от 1656 г.

Превод на *Ст. Андреев* от ръкописната сбирка на ОДА — Толбухин, сигн. ф. 239. К, спдж. № 7.

Вакъфнаме

Ебу Бекир, жител на махалата „Елхадж Тимур" на Хаджиоглу Пазар в свещения съд пред служебните лица и новоназначения мютевелия [сина му Ибрахим Челеби], вакафира следния имот:

14 покрити с керемиди стаи, намиращи се в споменатата махала;

11 дюкяна, които се намират на държавния пазар.

Условията са следните: Споменатите дюкяни и стаи да се дават под наем. Полученият приход от наемите да се използува, както следва:

за мютевелията да се заделят ежедневно по 2 акчета

за четците на джюзове — Сюлейман, Ибрахим и Реджеб [синове на лицето, вакафиращо имота] да се заделят ежедневно по 2 акчета

за четеца на сури — Мустафа [също негов син] да се заделят 2 акчета на ден. Останалата сума да се използува за ремонт на споменатия имот [стаи и дюкяни]. Ако отново има паричен остатък, следва да се раздава по равно на поколението на мютевелията.

В момента мютевелия е Ибрахим. След него следва да бъде синът му и така от поколение на поколение, т. е. от син на син, до прекъсването на рода, тогава мютевелия следва да бъде назначен мъж или син от женското поколение на вакафиращия, след това мютевелийството да преминава от син на син. Ако и това поколение прекъсне, следва избирането на нов мютевелия. Първи реджеб 1066 г. [13. V. 1656 г.].

Из „Книга за пътешествията" от Евлия Челеби

Печата се по *Евлия Челеби*, Пътепис. . ., с. 30—32.

Земите на град Самоков. Той е на брега на реката Искър, която се минава по един дървен мост с 12 пролеза. Той е в една обширна каза с 1700 пълни с богатства, благоустроени, добре уредени и от край до край покрити с керемиди оживени домове. От махалите му единадесет са мюсюлмански, а останалите християнски и цигански. Има дванадесет молитвени места. . .

От всичките му многобройни джамии джамията „Хунгяр" в чаршията Малик има едно превъзходно изработено и украсено минаре, от външните балкони на което може да се обгърне светът. Пък в джамията Маркочбей, на която казват нова джамия, има здраво изработено минаре. В джамията Шейх ефенди и джамията Юнус войвода също се служи петъчна молитва. Има осем месчида, две медресета, три начални училища и едно голямо теке, наричано Маркочбеево теке, шест изидани от камък търговски ханища, две бани, двеста и четиридесет дюкяна. Във всеки дом е възприето да има животворна течаща вода. Водите им не са толкова хубави, защото идват от железните рудници. Хората, които имат навици да си угаждат, пият кладенчова вода. На площада, разположена на най-лично място на чаршията, еминът на султанската кухня Мехмед Ефенди, да го приветствува бог, изградил една чешма, още нова четириъгълна постройка, от всяка страна на която има по два дебели колкото човешка ръка чучура, от които тече и шурти водата.

Поради високото местоположение на града зимата е остра, а по планините наоколо се виждат и си личат белите снегове. След като излезе от това леговище, реката Искър минава източно от София под един дървен мост край чифлика на Кенан паша, тече в северна посока през Софийското поле, минава близо край град Плевен, в територията на Никополския санджак, и на един час по-долу, зад селото Зеамет, се смесва с Дунава. Поради лютата зима лозята на града са малко. Има много върби и тополи. От разливанията на река Искър на много места има опустошения и разрушения.

Забележителности: Много са прочути с изработването на клетки и железни фенери, железни брави, поставки за софри, които хората даже на война могат да си носят, разнообразни ключове и катинари, железни капани за вълци и лъвове, железни мелнички за кафе в малки сандъчета, които при нужда мелят и превъзходно брашно, френски гвоздеи, топки [?], люлки, средни тасове, вили и гвоздеи за дъски. В нахията и околностите има сто броя работници, работещи желязото. И десет души не могат да теглят гигантските духала, с които раздухват огъня, наричани в тази област самокови. Водни колела теглят духалата и раздухват огъ-

ня. Когато изваждат от огъня желязото, зачервено като стари еминии, майсторите железари поставят посредством особен вид долапи нагорещеното желязо върху наковални, приличиш на туловища на слон, и удрят с чукове като биволски глави, [движени] пак с помощта на изкусно направени водни колела, зачервеното желязо, разтърсвайки земята и небето. В самата работилница само двама майстори: с водното колело поставят и изтеглят върху наковалнята под чука железа от по един-два кантара и ги чукат. Когато след цялото коване желязото се удължи, тогава с едно изкусно приспособление прекъсват водата, която върти долапа — ден и нощ с тази работа векуват. Много пътешественици са видели тази работа и са се удивявали. Тази работа може да се обхване само с виждане, а така с писане — не може. Около осем хиляди коли с желязо отиват всяка година оттук чрез солунското пристанище из цялата османска империя...

Из „Кондика на Пловдивския абаджийски еснаф"

Печата се по *М. Апостолидис* и *Ал. Пеев*, Кондика на пловдивския абаджийски еснаф, Книга I, от 1685 г. до 1772 г. ГНБМ — Пловдив, 1928—1929 г., с. 5—6.

В годината хилядо седемстотин и първа стана събрание на майсторите абаджии, малки и големи, които подновиха старата книга. Новата я подари на руфета кир Дросин.

За потвърждение и за възпоминание се написа този протокол, т. е. седна за първомайстор хаджи Димо пред най-полезните старци в годината 1685, май 15.

1688

Даде Папу угощение гроша 10
Даде Манолаки гроша 10
На Захарии брат 10
Даде Живко гроша 10
Даде Тони капанджиоглу угощението си гроша 10
Даде Коста Мижо гроша 10
Даде Манолаки Чекирденкоглу угощение гроша 10
Даде Кирияк, племенник на Рад, гроша 10
Даде Константин Мумджоглу гроша 10
Даде Панайот Лангера угощението си гроша 10
Коста, брат на Мизмиза, угощението си гроша 10
Даде Аргир на руфета за душата си гроша 20
Атанас гроша 15
Даде Аркаваноглу гроша 10
Даде Стамат угощението си гроша 10
Сакаджията угощение гроша 10
Чапища угощение гроша 10
Даде Димитър Фороглу угощението си гроша 10

Даде Димитър Мишка угощението си гроша 10
Даде Арибистана гроша 10
Даде Фочо гроша 10
Даде братът на Пейчо угощението си гроша 10
Даде Ямандн Аслани 10
Остави покойният хаджи Алекси на руфета гроша 25
Остави покойният Цветан на руфета гроша 30
Даде Христодул гроша 10
Ангел угощение гроша 10
Даде Ризо гроша 10
Марин, угощение, гроша 10
Христодул, угощение 10
Даде Кулабки [угощението] си гроша 10
Никифор, угощение, гроша 10
Даде Димо, калфа на Ризо, угощението си, гроша 10
Коста Пашамахалелия, угощението си, гроша 10
Константин Копан, гроша 10
Даде Ковачоглу, гроша 10
Христодул Лангера, гроша 10
Даде Димитър, калфа на Санида, угощението си гроша . . .10
Станю, съдружника на Баю, угощението си гроша 10
Атанас Питуни гроша 10
Даде Никола, чичо на Стоянчо, гроша 10
Никола, съдружник на Петър, даде угощение, гроша . . .10
Илчо, угощението си, гроша 10
Даде Стою, съдружник на Димо, угощението си, гроша . . .10
Иван, съдружник на Илчо, угощението си, гроша 10
Димитър, ученик [чирак] на Георги, угощението си, гроша . .10
Дувлетлоглу, угощение, гроша 10
Полизой на Каяли-хаджи даде угощението си, гроша 10
Коста Зазали, гроша 10
Нецо, угощението си 10
Куню, угощението си, гроша 10
Лефтер, угощението си, асл 10
Даде Мандражооглу, угощението си, гроша 10
Константин Репоглу, асл 10
Михал Влаха, гроша 10
Яни Арванит, гроша 10
Гарга Зафир, гроша 7
Василоглу Начо даде угощението си, гроша 10
Димитър Калчоглу, гроша 10
Георги Пурназоглу, гроша 10
Иван, на Петко калфа, асл 10
Петър Кешишоглу, гроша 10
Мавруди Тироглу, асл 10
Мавруди Каракашоглу даде угощението си, гроша 10
Якоми и Константин, синове на Секеларну, дадоха за угощенията си гроша 20

Тодор Влаха, гроша	10
Илия Станимакалия, асл	10
Трендафил, гроша	10
Георги, угощение, гроша	10
Петко, угощение, гроша	10
Трашкоглу, угощение, асл	10
Ангел Станоглу, гроша	10
Мавроди Рафтоглу, гроша	10
Константин, угощение, асл	10
Кирякоглу асл	10
Мавруди Чирчируглу даде угощение, гроша	10
Манол, гроша	10
Цука, гроша	10
Стасин, гроша	10
Брат на Лефтер, асл	10
Илия Станимакалия даде угощение, гроша	10
Сава, угощение, гроша	10

3. ВЪТРЕШНА ТЪРГОВИЯ И ЛИХВАРСТВО

„Закон за пазарния бач в гр. Шумен" от втората половина на XVI в.

Печата се по *Б. Цветкова.* Проучвания на градското стопанство, с. 208—209. Преводът на *Б. Цветкова* от ръкописната сбирка на BNP, сигн. Fonds Turc 85, f. 118 rv.

Ако на пазара в споменатата касаба Шумну дойдат зарзават и лук, от кола с четири колелета се вземат четири акчета бач, от кола с две колелета се вземат две акчета бач. Ако дойдат с кола на пазара ориз, смокини, грозде, масло, мед, сурови продукти, кебе и желязо и се продадат, вземат се четири акчета бач. Ако дойде половин кола [от тях], вземат се две акчета бач. Ако дойдат с товар кюркове, вземат се по две акчета бач. Ако дойдат с кола, се вземат 8 акчета бач. За аба, донесена на ръка, продадена по една, по две, на [всеки] две [акчета] се взема бач по едно акче. За ямурлуци, докарани отвън на пазара и продадени, се взема пак същият бач. От кола дърва за огрев, докарани отвън на пазара за продан, се взема по едно дърво. От кола дъски и малки греди се взема бач по една дъска. Ако дойде пълна кола с дебели дъски, талпи и колове за дворове и градини, от всяка кола се взема бач по едно акче. От големи дърва, докарани и продадени на пазара, се взема бач две големи дървета на всяка кола. Ако отвън дойде в града и на пазара сирене и се продаде, от всяка кола се взема бач по осем акчета. Ако дойде кола с кисело мляко, взема се бач едно гърне кисело мляко. Ако дойде с нещо друго, а не с кола, не се взема бач. Ако дойдат с кошници яйца и мляко, не се взема бач. Не се полагало [да се взема] бач от прясно сирене, докарано на пазара от доячите и продадено. Да

не се взема! От агнета, които са за продан в кошарите близо до града, да се взема на четири [агнета] по едно акче бач. На шест ярета се взема едно акче бач. От дошлите и продадени в града овце и кози — на две [от тях] се взема едно акче бач. От овце, купени на пазара и заклани в кланицата, на четири се взема едно акче бач. Ако се заколят на пазара, взема се едно акче бач за кланицата. Ако дойдат зърнени храни с дисаги, торби и чували и други подобни, и се продадат, не се взема бач. Ако на пазара се продаде товарен кон и необяздена кобила, от купувача и продавача се взема бач по две акчета. За роб, продаден в града и на пазара, се взема бач по четири акчета от купувача и от продавача. Ако дойде в града шира с бъчви и се продаде, взема се бач по осем акчета. Ако с такива бъчви се продаде в града вино, взема се бач петнадесет акчета като данък за обръчи. Ако местен неверник, след като издължи десятъка си, продаде в града бъчви с шира от собственото си лозе, не се взема бач. Ако отвън дойдат в града пълна кола пресни плодове и се продадат, от всяка кола се вземат по две акчета бач. Ако отвън дойдат в града с товари сухи плодове, взема се бач по две акчета на товар. Ако дойдат орехи и сухи плодове с кола, на всяка кола се взема бач по четири акчета. Но ако не се продаде, не се взема бач. В случай, че след като не се е продало, излезе от града и се върне назад, нищо не се взема. Ако някой докара отвън с коли сурови кожи, вземат се четири акчета бач. Ако дойде гьон, бил той суров или обработен, от всяка кола се взема бач по осем акчета. Но ако кожарите излязат вън от града и съберат сурови кожи и гьонови кожи и ги докарат с коли или на товари, не се взема бач. Ако лица от категорията на ренчбери и търговци от друг район докарат отвън в града с коли стока, сукно и други подобни материи, вземат се по осем акчета бач. От конски товар се вземат по две акчета бач. От търговци, които откриват пазар, за докарания в началото конски товар се вземат по две акчета. За останалото не се взема нищо, докато не изтекат три месеца. Ако се докара отвън в града кола, пълна с риба, вземат се четири акчета бач. Ако дойде половин кола, вземат се две акчета. Ако гражданин докара отвън мед, пречисти го, натовари го на кола и го изнесе навън, вземат се по осем акчета бач. От [всяка] свиня, докарана отвън на неверник в града, се взема бач по едно акче. Ако неверник дойде отвън в града, купи шира и с кола я изнесе навън, от всяка кола се взема бач по осем акчета. Ако местен човек изнесе навън с бъчва собствената си шира, взема се бач четири акчета. Ако се натоварят от града мед, пчелен восък, масло и масло за осветление, гьон и кози кожи и се изнасят навън, от всяка кола се взема бач по осем акчета. Ако посочените материи се изнесат с камилски товар, на товар се взема бач по две акчета. Ако се изнесат с кола агнешки кожи, от всяка кола се вземат по четири акчета бач. От коли с държавна сол и храни не се взема бач.

Пазарният бач на касабата Хазарград се задържа пак като пазарния бач на Шумну.

Из „Книга на рабина Ицхак Бехар Шемуел Адраби"

Печата се по Еврейски извори за обществено-икономическото развитие на балканските земи през XVI в., I, Подбор, превод и коментар *А. Хананел. Е. Ешкенази*, С., 1958, с. 503.

Покойният господин Йеуда Бехар Моше Алтабеб получил на консигнация от покойния господин Йеуда Бехар Сулиман бен Алтабеб 228 лакти солунски плат и 20 панис калбидон [златна сърмена прежда], за да ги продаде в Ископие [Скопие] или София или където пожелае. Комисионерът се задължил да даде печалбата на споменатия собственик, а собственикът на стоката се задължил да заплати на комисионера за труда му по три акчета на стоте, според както надълго е обяснено в писмото, което било съставено между консигнатора и комисионера, в деня петък, единадесети ден от месеца сиван на годината 5335 [м. май—юни 1535 г.], което е заверено в съответния съд.

Господин Йеуда Бехар Моше тръгнал на път за Ископие и оттам писал на господин Йеуда Бехар Сулиман в деня петък, 24 сиван, че бил сменил платовете и казаните панис [калема] калбидон срещу съответно [количество] расос [вид атлазен плат], при един търговец, който се наричал Давид Ортас. След това дошло известие, че той [Йеуда Моше] бил убит по пътя за София. Господ да отмъсти за него. . .

Из писмо на Ожие Гизлен дьо Бузбек от 1553—1555 г.

Печата се по Френски пътеписи за Балканите, с. 124—125.

Ниш не е от най-малките градове в тази страна, нито от най-малко населените, каквито обикновено са тукашните градове. В този град отседнах в една обществена странноприемница, която се нарича от турците кервансарай и е обикновен подслон за пътниците по тези места. Тъй като ми се струва, че дълго време ще слушате да ви говоря за тях, а сега има удобен случай, ще ви разкажа какво видях там. Тези кервансараи представляват обширни постройки, чиято дължина превишава малко широчината им. В средата има открито място, където се оставят мулетата, камилите, колите и багажът. Това открито място е оградено с около три стъпки висока стена, свързана с външната стена, която обгражда цялата сграда. Повърхността на тази стена е плоска и широка около четири стъпки. Тя именно служи на турците за спалня и трапезария, а също и за кухня, тъй като във външната стена, която, както споменах, обгражда цялата сграда, са изградени огнища. Широчината на тази стена ги отделя от конете им, чиито глави и шии се подават над нея, и животните присъствуват на вечерята като прислужници, а понякога изяждат от ръката на господаря си кора хляб или ябълка. Върху тази стена турците приготвят леглото си, което се състои от една черга, която носят за тази цел зад седлото си, върху нея постилат едно платно, а седлото им служи за възглавница. Една подплатена с кожа дреха, стигаща до глезените, денем им служи за обличане, а нощем за покривка. Така те си почиват, без някой да може да ги упрекне, че им липсва каквото и да било удобство.

Няма нищо скрито, всичко се прави пред очите на всички и тъмнината на нощта е единствената завеса, която може да скрие нещо от погледа им. Аз изпитвах извънредно голямо отвращение към тези странноприемници, понеже турците не сваляха погледа си от нас, за да ни наблюдават и се учудват на нашия живот и обичаи. Поради това, доколкото ми беше възможно, аз се опитвах да преспивам при някой беден нещастен християнин. Но техните колиби са толкова тесни, че едва можех да намеря място, за да поставя леглото си, и понякога трябваше да спя в палатка или в колата си.

Понякога отсядах в хановете, защото са много удобни, построени добре и имат отделни стаи. Те са отворени за всекиго, за християни и евреи, за бедни и богати, понякога и пашите и санджак-бейовете ги използуват, като пътуват. Когато отсядах там, аз поне се чувствувах по-щастлив от царя на Персия, но не се намират навсякъде. Обичай е да хранят всички, които са отседнали там, и когато дойде време за ядене, един прислужник се появява с огромен дървен поднос, в средата на който има чиния с каша от ечемик и парче месо, понякога и малко мед. В началото се стеснявах да приемам храната, като казвах, че ми приготовляват вечерята и че е по-добре да запазят това за бедните. Те настояваха да не отказвам малкото, което ми предлагат, че това е обичай и пашите също вземат, а за нуждаещите се остава, и че ако не го искам за себе си, да го оставя за моите прислужници. Така се почувствувах задължен да го приема, за да не изпадна в особено и неудобно положение. И след като благодарях на този, който ми го беше донесъл, понякога взимах по няколко хапки. То отговаряше на преценката на Гален за хубаво месо, а освен това вкусът му не беше неприятен. На пътниците е разрешено да остават три дни и да живеят по този начин, но след като минават три дни, трябва да сменят подслона си.

Из „Пътеписа" на Антон Вранчич от 1553—1567 г.

Печата се по Немски и австрийски пътеписи за Балканите, XV—XVI в., с. 178—179.

Пак на това място ние най-напред научихме от нашия домакин, че пътят, по който вървим, е постлан по римски образец, нарича се Траянов път и той започва от Белград и стига до Константинопол. Учудих се, че споменът за този велик император се пази досега всред тези диви варвари. Наистина аз не обърнах внимание на този път от Белград до това село или защото е преместен другаде, или защото е покрит със земя, но след като го разгледах много старателно, установих, че наистина това е така. По-късно същият път е бил настлан, но не с квадратни и неголеми камъни, а с обикновени средни и такива, каквито се срещат навсякъде. Ширината му е 9 крачки при обикновен човешки ход и ние никъде другаде не сме виждали по-малко запазена част или останки от него, както при излизане от град Ниш, която беше дълга около 140 крачки. На други места ту отляво, ту отдясно се изпречват отделни запазени отрязъци, които показват, че на известни разстояния пътят е разбит и изтрит или пък покрит с кал и обрасъл с храсти. Затова едно такова благородно и трайно дело е лошо разбрано, избягва се от пътниците на този век и не се използува от други минувачи освен от пешеходци, и то само при проливни дъждове.

Из „Пътеписа" на Льофевр от 1611 г.

Льофевр придружава Ашил дьо Санси, барон дьо ла Мол — френски посланик при Високата порта в 1611 г. по пътя му от Дубровник до Цариград. Печата се по Френски пътеписи за Балканите, I, с. 185—186, превод на *Б. Цветкова* от ръкописната сбирка на АМАЕ, сигн. Memoires et documents, V. VI, f. 25—b.

Най-сетне стигнахме на юг до Пирот, още в България. При влизането в него минава малка рекичка, в която се вливат много изворни води, бликащи наблизо изпод голяма скала. Тази рекичка минава под дървен мост от 50 до 60 стъпки, много тесен — около две стъпки, поддържан с множество късове от дърво. Щом го минахме, видяхме отдясно малка четвъртита крепост при входа в този град и на пътя, изградена върху скала, малко издигната над околната повърхност, която все пак бе доминирана изцяло към север от планината, отстояща от нея само на сто стъпки.

Този ден имаше панаир в споменатия град на голямо съседно поле. На този [панаир] имаше много стоки. Там бяха дошли повече от 4000 души, всички селяни и жители на околните краища; те са най-вече християни — гърци. Този панаир става ежегодно по едно и също време — деня след техния Великден и в края на петнадесетдневните пости, които започват на 10 август.

На този панаир в Пирот се виждат множество хранителни продукти, селски дрехи, украшения от сребро за жените, които носят висулки на ушите си от сребърни пулчета, съвсем прилични на [украшенията] по юздите на нашите коне и толкова големи.

Из съдебен протокол в кадийски регистър на град София от 1617 г.

Печата се по ТИИПБЗ, II, с. 116. Превод на *Г. Гълъбов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Соф. кад. рег. № 308, с. 204.

Причината да се напише този документ е следната: хлебарите от хлебарския еснаф от големия град София се явиха вкупом в свещения шериатски съд, представиха височайша заповед [ферман] и светла фетва, в чието съдържание се пояснява, че хлебарите са изпратили заявление до султанския двор, и съобщават:

„Докато в миналото се е взимала глоба по едно акче за всеки дирхем [драм] в по-малко на омесен фурнаджийски хляб, и то при хляб, излязъл с двадесет до двадесет и пет дирхема [драма] в по-малко [от нормалното] тегло, а за недоброкачествен хляб се е вземала глоба, понастоящем мухтесибите взимат много повече глоба, с което доста ни притесняват и угнетяват."

[Понеже те молят да заповядам глобата да се взема, както досега], повелявам, занапред от хлебарите да се взема глоба, каквато се е вземала досега. Ако работата стои, както е изложена в заявлението, да разгледаш въпроса и да прекратиш неправдата съгласно свещения шериат и височайшата заповед [фермана]; да не допускаш повече мухтесибите да вземат [глоба] нито акче, нито зрънце в повече; да донасяш за тези, които упорствуват и се противят на разпорежданията ти."

След като се установи, че светлата фетва е съобразена с височайшата заповед, и пред вид това, че тъжителите-хлебари искат надлежен документ по спорния въпрос, свещеният шериатски съд постанови на основание височайшия ферман, на който следва да се подчиним, и светлата фетва, на която следва да се покорим: от хлебарите да не се взема [глоба] повече от тая, която се е вземала от старо време насам, [след което] се написа този надлежен документ, който се връчи на молителите, за да им служи, където им потрябва. Това протече така и [станалото] се написа на седмия ден от месец шевал честити 1026 г. [8 октомври 1617 г.].

Акт за определяне цените на пазара в град Русе от 1656 г.

Печата се по ТИИПБЗ, II, с. 143—144. Превод на *П. Иванов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Рус. кад. рег. R/1, л. 41-а.

Опинчарят Мехмед се яви в съда и заяви следното:

Нормирана цена — хляба по 225 драма;
Нормирана цена — памук по 56 [акчета] оката;
Овче месо — по 5 [акчета] оката;
Говеждо месо — по 4 [акчета] оката.

Написано на четиринадесети от казаната дата (14 мухарем свещени 1067 г. — 2 ноември 1656 г.).

Главният на бакалското съсловие се яви пред шериатския съд и заяви, че желаят да имат един пазарбашия и така бакалинът Хаджи Осман със съдействието на вилаетските аяни бе определен за пазарбашия. Той също пое върху себе си тази служба. Това се регистрира в регистъра.

Свидетели на станалото.

Нормирана цена — нахут по 8 [акчета] оката;
Нормирана цена — лешници по 6 [акчета] оката;
Нормирана цена — бадеми по 30 [акчета] оката;
Нормирана цена — зехтин по 32 [акчета] оката;
Нормирана цена — червено грозде и смокини по 12 [акчета] оката;
Черно грозде по 10 [акчета];
И лен по 32 [акчета];
Нормирана цена — пипер — четири драма за едно акче;
Нормирана цена — риба моруна по 4 [акчета] оката;
Нормирана цена — маслини по 8 [акчета] оката;
Нормирана цена — восък по 16 [акчета] оката;
На сафар 1067 г. [ноември—декември 1656 г.].
Нормирана цена — сапун по 12 [акчета] оката;
Година 1067 [1656/1657 г.].
Нормирана цена — ракия от джибри по 3 [акчета] оката;
Нормирана цена — сирене по 8 [акчета] оката;
Ахмед деде се е записал продавач на ечемик на 23 сафар [1067 г.] — [11 декември 1656 г.]. Касапинът Мусли — записан като касапин.
Касапинът Мустафа — записан като касапин;
Касапинът Хасан — записан като касапин;
Говеждо месо — по 4 [акчета] оката;
Касапинът Мустафа — записан като касапин;
Зелен лен — по 23 [акчета] оката;
Ориз по 56 [акчета] килето;
Пастърма от козьо месо по 5 [акчета] оката.
Написано на 4 реби-юл ахър 1067 г. [20. I. 1657 г.].
Топено масло по 22 [акчета] оката;
Сирене по 8 [акчета] оката;
Написано на 25 реби-юл ахър 1067 г. [10. II. 1657 г.].
Нормирана цена ябълки по 3 [акчета] оката. През [месец] джемазиюл евел 1067 г. [февруари—март 1657 г.].
Риба моруна по 5 [акчета] оката. Написано на 10 реджеб 1067 г. [24 април 1657 г.].

Понеже топената лой е петнадесет [акчета] оката, тогава сапунът ще бъде 14 [акчета], написано на 15 реджеб 1067 г. [29 април 1657 г.].
Нормирана цена — козя пастърма по 3 [акчета] оката, а овча пастърма по 7 [акчета] оката. На казаната дата [29 април 1657 г.].
Хаджи Урудж се регистрира бакалин. Записан на 16 от почитания реджеб 1067 г. [30. IV. 1657 г.].

Нормирана цена на ориза по 72 [акчета] килето по благоволение. Написано на 16 от почитания реджеб [30 април 1657 г.].

Из „Книга за пътешествията“ от Евлия Челеби

Печата се по *Евлия Челеби*, Пътепис, с. 277—280.

Описание на голямото местно сборище

Панаира Долян

Той се намира в границите на казата Струмица в ... санджак. Това е оживено и благоустроено панаирно място, разположено сред широко излетно място, обрасло с дървета, с обширни ливади и пасища, сред равна и плодородна широка площ, пълна с птици. Прилича на крепост с порти от четирите страни, с многобройни едноетажни и двуетажни сгради с много стаи, прилични на големи ханища. От лявата и дясната страни на главния път, застлан с издялани четвъртити камъни, се намират общо над 1000 дюкяна, от край до край покрити с керемиди. Построено е от . . . . . Вакъф е на . . . . . . Над портите му се намират грамадни дворци. През дните, когато се събира панаирът, в тези дворци живеят управителите, кадиите и сердарите заедно с войската си и управляват. Има стаи и складове за емините, в които да се съхранява събираният от емините султански десятък от пазара.

Веднъж през годината в сезона на черешите на това пространство се събират стотици хиляди хора от Румелия, арабските страни, Персия, Индия, Самарканд, Балх, Бухара, Египет, Сирия, Ирак и от всички кътове на Европа, с една дума, всички търговци от седемте климата по суша и по море се стичат със своите различни многобройни стоки на този панаир. Освен онези, които се настаняват на пазара, в чаршията, навън, в долините, се установяват много хиляди шатри, палатки, сергии, навеси и всякакви жалки колиби от платно, черги или просто килими, та става един пазар като военен лагер, сякаш е армията на Александър Велики или пък на Кейхосров или на Дарий. Цялата долина се изпълва от човешко море. Продават се много стотици хиляди товари стока — може да се намери дори птиче мляко, лъвско мляко и човешко мляко. Птичето мляко са яйцата, човешкото мляко е женското мляко, а лъвското мляко е пък безсрамното вино. Тези неща също се намират. Дори сред разните видове яйца се намират яйца от камилска птица, а от адамови пилета — крехки адамови агънца, малки дечица. През дните на този панаир от всички села, паланки и градове се стичат еснафлии, произвеждащи храни и напитки, хлебари, готвачи и пекари, правят с палатките си хиляди разновидни дюкяни, че става навалица като войската

на Чемапур. От хора не могат рамо с рамо да се разминат. Четиридесет нощи и четиридесет дена тук се правят оживени пазарлъци, докато се продадат всички неща и стоки. Нещо повече, дори жените продават тайната си стока тук съвсем открито. Много хиляди хора тук стават притежатели на харуновско богатство, а много хора пък се отдават на живот и развлечения и изпадат в нужда да просят и молят за едно акче, за едно зърно и за дреха.

На това голямо сборище отделно става пазар на овце, като се продават стотици хиляди овце и кози. На територията на конския пазар се продават много хиляди коне и мулета. Понеже в Румелия няма камили, няма пазар за камили, но има пазар за биволи и волове.

Става и човешки пазар, на който се продават и купуват хиляди разцъфтели като слънчогледи и като млада луна красавици и красавци, момци и девойки. На пазара стоят и черноцветни арапи. Идват почти 40—50 хиляди души и купуват черни арапи. Прочее в тези области чернокожите мъже и жени са много търсени роби.

Всички еснафлии си имат по едно място, където пребивават, т. е. чаршии. Притежаващите стотици хиляди грошове тежки търговци живеят в описаните по-горе прилични на крепости местни дюкяни и в многобройните покрити с керемиди и изградени от камък и хоросан домове. Там те излагат на вниманието на публиката всякакъв брокат, поплин, златотъкани материи, тафта, бархет, атлаз, кадифе, опал, рубин, яхонт, изумруд, диаманти, топаз, бисери, ахат, аметист, янтар, перли, седеф и още много хиляди скъпоценности и накити. Лицевата страна на всеки дюкян е с кукли, демонстриращи платовете, та е заприличала на кътче от картинна галерия. Всички редки стоки се продават на скъпа цена. Прочее понеже тези прилични на крепости ханове са защитени места на пазара, всеки, който има ценни стоки, ги показва на лицевата страна на техните дюкяни.

Другите, освен тези тежки търговци, продават и купуват навън по дюкяните и палатките на панаирната чаршия. Сред пустошите на това поле те правят много хиляди дюкяни и много хиляди шатри; наброяват се 20—30 хиляди палатки и шатри от килими и платнища, подредени в редици правоъгълни навеси, които превръщат това поле в осеяна с палатки като лалета ливада, в която се продава и купува. Освен грамадните, като че ли царски кухни може би на хиляди места се въртят за кебап цели овни и агнета; има повече от хиляди кафенета, бозаджийници и кръчми. Онези, които имат средства и се напият свръх границата, ако започнат разпри и сблъсквания, то веднага кадията в град Серес, чорбаджията на еничарската дружина, еминът, войводата и мютевелиите, които всички пребивават тук, дават заслуженото на биещите се, като ги глобяват и наказват. Много надеждно и сигурно място е.

Каквито фокусници-играчи има по земното лице — играещи по площадите или в шатри фокусници, факири, жонгльори, хазартни играчи, мимици, жонгльори с чаши, джуджета, съдържатели на домове за хазартни игри, атлети, фокусници на огън, демонстратори на кукли и манекени, сношаващи се с призраци, гълтачи на саби, шмекери, мечкари, дресьори на маймуни, на кози, на магарета, борци, жонгльори с ласа, укротители на змии, дресьори на птици, жонгльори върху ремъци, картоиграчи, фокусници с огледала, фокусници с чинии, гримасници — с една дума, всички хора на ловкостта и фокусници от света, всички родени от жени познавачи на бялата магия се намират на това грамадно сборище. От всички страни тук пристигат странстващи свирачи на саз, танцьори, певци, смешници, комици, певци-декламатори на епически или лирични поеми, мускулести борци, стрелци с лък, храбреци, очарователни красавици на времето, певци на любовни песни, правдолюбиви повествователи и дори евини щерки — всичко се намира на този хубав пазар по всички шатри и по чаршийските пазари. Става едно грамадно сборище и който не го е видял, който не е видял прорязващия Египет Нил, който не видял намиращото се близко до Кайро и правено от шейх Ахмат ал-Бадауви и шейх Ибрахим Дасуки, напразно е съществувал на този свят. Много неща съм видял — да не казвам, но на това високо сборище и нощите чак са като дните на щастливия новогодишен ден на Хорезмийския шах.

С една дума, в хода на този панаир всеки по какъвто начин може, по такъв начин работи и препечелва, а после по лошите пътища някои се разделят с имането и главите си. Оцелелите, след този приличащ на празника на жертвоприношението панаир, си отиват по родните места и на мястото на това сборище не остава нито човек, нито човешки крак. Казват „както на воденицата, чиято вода е отбита, така и на този площад няма повече нито човек, нито крак“. И тези думи дават вярна представа. Но като че ли и целият този свят е една измамна празнична работилница.

Из съдебен протокол в софийски кадийски регистър от 1550 г.

Печата се по ТИИПБЗ, I, с. 204. Превод на *Г. Гълъбов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Соф. кад. рег. № 313, отк. II, л. 30-б.

Записано в кадийския регистър за това, че немюсюлманинът именуван Димитър, син на Драган, живущ в махала „Поп Милой“ на големия град София, се яви на свещения шериатски съд и в присъствието на Хасан, син на Мустафа, архитект, който е причина на настоящето регистриране, се изказа, доброволно призна и изповяда [следното]: „На поменатия Хасан имам да давам от заем хиляда акчета; тази сума понастоящем е мое задължение [към Хасан] и е изискуема за плащане.“ Щом каза това, гореопи-

саното признание на поменатия заявител биде потвърдено присъствено от поменатия Хасан, в полза на когото се направи, и по негово искане станалото се записа в кадийския регистър. Написано на 3 реджеб честити 957 [18 юли 1550 г.]

След това поменатият в предходния съдебен протокол Димитър заяви: „Срещу дълга си от хиляда акчета към поменатия архитект Хасан заложих на последния двата къса мои, собствени лозя от около 4 дюнюма, находящи се в местността „Конювица", при граници: лозята на муезина Али Халифе, Хъдър Али, Алекси Марков и обществен път; заедно с това назначих тук присъствуващия немюсюлманин Пронто, син на Димитър, за пълномощник по прехвърлянето на двата къса горепоменатите мои лозя, които да продаде с окончателна продажба и да изплати поменатия мой дълг."

Щом каза това, поменатият пълномощник от своя страна прие гореизложеното пълномощие в съда на упълномощаването и по негово искане станалото се записа в кадийския регистър. Написано на същата дата [3 реджеб 957] [18 юли 1550 г.].

Из съдебен протокол в кадийския регистър на град Битоля от 1635 г.

Печата се по ТДИМН, I, с. 122.

Немюсюлманите Кръсте, син на Тодор, Кастре, сина на Никле, Велчо, син на Тодор Пройко, Никола, син на Владко,... [не се чете] син на Раме, Марко, син на Стоян, жители на с. Света [вероятно с. Св. Петка], прилежащо към Битолската каза, както и всички останали жители на споменатото село, пред съда, който трябва да се почита, в присъствието на притежателя на документа Синан-ага, султански слуга, заявиха и казаха:

„От споменатия Синан-ага вземахме четири хиляди и петстотин акчета. Сега споменатите пари са наш дълг. И докато споменатата сума от четири хиляди и петстотин акчета е наш дълг, дотогава всяка година ще даваме по двеста и десет аргати за жътва на реколтата в неговия чифлик, а той да не иска от нас нито едно акче за лихва на споменатата сума."

След като казаният Синан-ага потвърди казаното, по искане на двете страни се регистрира. Написа се в третата десетдневка на м. реджеб 1044 г. [втората десетдневка на м. януари 1635 г.].

Съдебен протокол в кадийски регистър на град София от 1663 г.

Печата се по ТИИПБЗ, II, с. 145. Превод на *А. Христов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Соф. кад. рег. № 3, с. 47.

Християнката на име Стойка, дъщеря на Стою, жителка на град Самоков, се яви в шериатския съд и в присъствие на евреина

на име Аврахам, син на Еския, жител на големия град София, заведе иск против него и се изказа така:

„Девет години преди настоящия протокол взех в заем и получих от казания евреин Аврахам шестотин акчета, срещу които му дадох в залог една ока сребро; при изплащането на казания ми дълг, въпреки че поисках да ми върне гореспоменатата ока сребро, която му бях дала в залог, той отказа да направи това; моля съдът да го разпита и да го осъди да ми върне залога."

При това изказване и след като запитаният ответник отрече [горното твърдение на истцата], бяха поискани доказателства от казаната християнка Стойка в подкрепа на иска ѝ, но тя не можа да докаже твърдението си; на поменатия евреин бе предложена клетва в смисъл, че не е приел и получил от поменатата истца Стойка в залог гореизложения залог от една ока сребро; понеже той се закле в името на бога, който изпратил на пророка Мойсей стария завет, [съдът] забрани на казаната Стойка да повдига спор безпричинно и станалото в съда се протоколира по искане на заинтересования. Написано на 22 рамазан честити 1073 г. [30 април 1663]

4. ВЪНШНА ТЪРГОВИЯ

Из „Разпоредби за пристанищни такси в поддунавието от 1520 г."

Печата се по *Б. Цветкова*, Проучвания на градското стопанство, с. 156—159. Превод на *Б. Цветкова* от ръкописната сбирка на BNP, сигн. Fonds Turs 85, f. 265—278.

Преписът от регистъра е, както следва:

Според регистъра на мевляна Кючук Пири, кадия на Акча Казанлък, [тук] са изложени основните гюмруци, возарски такси и др. на дунавските пристанища, които са хас. Станало на 26 ребн II 926 г. [15. IV. 1520 г.].

Когато возарите прекарат овце през дунавските пристанища, след като се събере едно акче на две овце, вземат пак на пет овце по едно акче. Заповядано е половината да се задържи за съкровището. Тъй като в някои пристанища се вземало по [1 акче] на шест овце, наредено е да се събира по една четвърт.

От рибата, уловена в дунавските пристанища, каналите и някои езера, се вземало десятък. Заповядано е в бъдеще да се взема половината.

Заповядано е от лицата, които са купили зърнени храни откъм Ефляк и са натоварили на кораби, да се взема гюмрук при пристигането в едно пристанище. Наредено е да им се връчи документ, за да не им се вземат пак [гюмрук] в друго пристанище.

На риболовците е заповядано да не продават рибата другаде освен в пристанището. Издадена е разпоредба да се продават чрез емините и кадиите да го регистрират в сиджилите.

Наредено е, като дойдат с кораби материали, да не се преглеждат корабите, а да се преглеждат [пристигналите] материали. Като се приведат в известност намиращите се вътре материали, съобразно с това да се събират бачовете.

Заповядано е според закона от робите от двата пола, преминали от отвъдната страна, от големи и малки да се събира пенджик.

Заповядано е пенджикът да се събира по 20 акчета.

Заповядано е, ако през пристанищата преминат коне, след като се вземе налог, на отсамната страна и повторно дойдат и преминат от отвъдната страна, пак да се взема налог.

Заповядано е, когато търговци на платове преминават през пристанищата било оттук за нагоре или отгоре за насам, и стоките им, когато преминат отвъдната страна, било за размяна, било за продан, от платовете и от дрехите да се събира гюмрук.

Срещу пристанището Исакча в Богдан в нашите предели имало 15 езера и със султанска заповед две езера от тези езера били дадени на бившия войвода на Богдан като „бейлик". По силата на това те владеели петнадесетте езера, без да дават нито гюмрук, нито десятък. Направена е била проверка. Заповядано е да се задържат според закона десятъкът и данъкът от езерата за риболов извън езерата, дадени на войводата на Богдан. Наредено е, ако не дават, да не принадлежат на Богдан, [тази страна] да се откаже от [тези езера].

В споменатите пристанища има някои езера и острови и когато настъпи зима и Дунав замръзне, неверниците от Богдан и Ефляк са прехвърляли овцете си покрай посочените езера и на [тия] острови и са зимували [там]. На всеки сто овце се събирали по три овце като „грощина" и се задържали за съкровището. През тия последни две години хората на санджак-бея са помагали при събирането и са взели за себе си насила две трети, а дали една трета на емините. Заповядано е пак да се задържа за съкровището, както е било отпреди по обичай и закон, и на санджак-бея да не се дава нищо.

Една трета да се дава на санджак-бея, две трети да се задържат за съкровището.

На отсамната страна населението на Добринче срещу пристанището Исакча има сто овце за разплод. Давали са им фураж и храна на отсамната страна. Но [непрестанно] се е купувала и се е давала на овцете за ядене сол от Богдан. Заповядано е необходимата сол да се дава от пристанището, да не се дава от друго място.

Наредено е на лицата, които осоляват риба в Поддунавието за рибата, която ще осоляват, да не вземат морска сол, да вземат от пристанището.

Заповядано е в пристанището Силистра да се вземат возарието и налогът на овце, коне и говеда, както се е вземало в пристанищата — Нийболу и Рахова.

Срещу пристанището Мачин има канал, познат под името Боянгьолю, в който раздвоеният срещу Хърсова Дунав се слива пак в едно. Браилските неверници са устроили в посочения канал на девет места даляни и ловели риба. Ако се взема една трета от уловената риба, се получава значителен приход. Заповядано е в бъдеще от споменатите даляни да се взема една трета.

Това е кяфирската страна, не било удобно да се събира.

Когато неверниците от Ефляк докарат с коли сол от пристанището Рахова, от всяка кола сол се вземал по един чатал сол като такса за кораб със странични гребла. [Това] не се събирало в пристанището Нийболу. Заповядано е занапред да се събира и в споменатото пристанище.

След като в пристанищата Рахова и Видин се събере налог по едно акче на две овце, взема се возарска такса на пет овце по едно акче. Половината се е задържала за съкровището.

За коне и говеда се дава по четири акчета налог — вземат се акчета за возарска такса. Половината се е задържала за съкровището.

В пристанището Йеркьоки пък, ако са по-малко от сто овце, половината возарие не се събирало. Заповядва се отсега нататък в пристанището Йеркьоки да се вземат возарие и други [такси], както се вземат те в пристанищата Нийболу, Рахова и Видин.

В пристанището Видин един къс сол се е продавал за две акчета. Когато било направено запитване, отговорили, че те са принудени да го продават по-скъпо, защото са го купили в Ефляк на по-висока цена. Заповядано е занапред, ако се купува пак от Ефляк сол, да се продава с едно акче [по-скъпо].

Заповядано е от рибата, която живеещите в Капуджипазар неверници улавяли по Дунава с кораби, да се взема десятък.

Когато търговци натоварват на кораби и салове платове и бъчви в пристанищата Видин, Нийболу и Силистра и ги изнесат за продан в Капуджипазар заповядано е и откъм страната на Ефляк да се събират гюмруци за съкровището.

Когато неверници от Ефляк докарали сол в пристанището Рахова, от всяка кола се е вземал по един чатал сол като такса за кораб. Заповядано е занапред и в пристанището Видин от всяка кола сол да се взема по един чатал сол.

В пристанището Видин по време на „несние" на един къс сол, купена от Ефляк, се е давала цена по едно и половина акче, а по [режима] „несние" се е продавала по две и половина. След това било отменено „несние" и се продавала в пари по две акчета и два пула. Заповядано е занапред, когато се купува къс сол, добита от Ефляк, да се продава с по едно акче в повече.

При канала, известен, под името Мош, в пристанището Силистра, когато Дунав придойде, се разлива към страната на Ефляк и се образуват доста езера. След това при оттеглянето на водите неверниците от Ефляк преграждат този канал, слагат даляни и ловят риба. В миналото този канал известно време бил за силистренското население във властта на държавното съкровище, а из-

вестно време бил владение и на силистренския диздар, а в същност принадлежал на Ефляк. Заповядано е да се провери сега, ако притежават документи [за владение] на езерата, да се пише и да се докладва, ако не — емините да сложат ръка на доходите и за съкровището.

В търговския център, именуван Ибраил, постоянно идват черноморски кораби от Трапезунд, Кафа, Синоп, Самсун, Истанбул и други градове. Като дойдат от Дунав в Ибраил, те се противят да дават два пъти гюмрук, както в Нийболу, Силистра и други пристанища. Те не давали гюмрук на емините под предлог, че напускат Ибраил, продавали са стоките си и са наторвали зърнени храни. Жителите на споменатия Ибраил и от другите категории [население] — ренчберите, като пристигнели в Нийболу, Видин и в други пристанища, натоварели на кораби и салове платове и зърнени храни, щом дойдели до Мачин, не плащали гюмрук, давали тамо транзитния бач от кораби и салове. Противели се [да платят гюмрука]: „Ние не продаваме тук, ще продаваме, като отидем в Ибраил." Специално за пристанището Мачин, ако емините вземат гюмрук от бъчви, платове и други стоки, хората на влашкия войвода вземат [от другата страна] един гюмрук. В Ибраил се случва от морето да идват 70—80 кораба, докарват стоки, продават ги и като натоварват пак зърнени храни, се връщат. Когато емините им поискали гюмрук, те се противопоставяли, казвайки: „Продадохме в Ибраил и в Ибраил натоварихме", и не давали гюмрук. Нарежда се в бъдеще за съкровището да се събира една трета от рибата, уловена в даляните, устроени в каналите. И от стоките, дошли с кораби с Ибраил, да се взема гюмрук, както и в другите пристанища. Наредено е жителите на споменатите тържища и от други категории и ренчберите, като пристигнат в Нийболу, Видин и други пристанища, натоварят и кораби, и салове платове, и зърнени храни, щом дойдат в Мачин, да се вземат според закона гюмруците от стоките. Заповядано е, ако се докара стока от Черно море в Ибраил и се продаде, от натоварените зърнени храни пак в пристанището Мачин да се вземат гюмруците. В случай че притежателите на корабите упорствуват да дават, заповядано е да се свалят платната, да дойдат да платят горните гюмруци и след това да се разпореждат със стоките си и да ги продават.

Из сметководната книга на венецианеца Джакомо Бадоер от 1436—1440 г.

Печата се по *В. Гюзелев, А. Маргос,* Нови извори за средновековната история на град София (XIV—XVII в.), сб. Сердика—Средец—София, I, С., 1976, с. 171—172. Превод на *В. Гюзелев* от Il libro dei conti di Giacomo Badoer (Constantinopoli 1643—1410). Testo a cura *di Umberto Dorini e Tommaso Bertelé,* Roma, 1956, p. 740, 743, 745.

В деня 22 ноември [1439 г.] за Яков евреина от София за продажбата на 8 вързопа загорски восък, тегло 18 кант[ара] 30 ро [толи], тара по две църковни свещи на върззоп кръгло 2 ро [толи], тара за топене по 1 1/2 на сто, ро [толи] 24, нето 18 кан [тара] 4 ро[толи], по 27 перп[ери] на кантар, в замяна на платове майоркини, стойност 487 перп[ери], намаляване за тара на 10 топа кръгло 1 перп[ер] 18 кар[ата], остатък чисто 485 перп[ери] 6 кар[ати], и за казания Яков за платове майоркини за моя сметка, с[траница] 370, перп[ери] 479 кар[ати] 6, и платени в брой от казания, от което остава, с[траница] 371, 6 перп[ери] обща сума посредник Пуликсото евреина . . . . с[траница] 370, с[траница] 371 пер[пери] 485 кар[ати] 6 и за разход за маркиране: на мерача по

10 кар[ата] на кантар . . . . пер[пери] 1 кар[ати] 8
И за хамали за пренасяне в къщата . . пер[пери] 0 кар[ати] 20
и за чувал и въже и правене на върззоп
по 15 ка[рата] на върззоп . . . . . . пер[пери] 7 кар[ати] 12
и за депо и за пазене от слугата . . . . пер[пери] 2 кар[ати] 0
и за хамали и лодка за пренасяне на
галерата до нейното закотвяне . . . . пер[пери] 1 кар[ати] 12
и за разрешение на собственика и съпридружвачите на галерата . . . . перп[ери] 1 кар[ати] 12
и за посредничество . . . . перп[ери] 4 кар[ати] 0
Обща сума . . . . на с[траница] 372 перп[ери] 18 кар[ати] 16
и за печалба по едно на сто . . . . . .
на страница 404 перп[ери] 8 кар[ати] 12

Общо перп[ери] 877 кар[ати] 16

На ден 22 ноември [1430 г.] на Яков евреина от София за продажба на 9 топа по 53 1/4 перп[ери] парчето, в замяна на загорски восък по 27 перп[ери] на кантар, посредник Пуликсото евреина, и за восък за моя сметка на казания Яков евреина . . . . с[траница] 369 перп[ери] 6 кар[ати] 0 на казания ден [27 ноември 1439 г.] от Яков евреина от София, платени на същия за остатък от восъка и за восъка за моя сметка на казания Яков . . . . на с[траница] 369 перп[ери] 6 кар[ати] 0.

Из писмо на Сюлейман I до полския крал Зигмунд Август от 1550 г.

Превод на *Цв. Георгиева* от ръкописната сбирка на AGAD—AK. сигн. Dz. turecki, t. 124 и 242.

Султанът изпраща специален пратеник до краля с писмо за следното:

Кадията на Акерман Али, съобщи до Високата порта, че търговецът Ахмед от Никопол се е оплакал. Когато отишъл да търгува в Полша, заедно със слугата си Ферхад с посредничеството

на кастелана на Каменец, той наел на служба християнина на име Франко. Казаният Франко в съдружие със споменатия Ферхад му откраднал стоки на стойност 16 000 акчета. И въпреки че на кастелана е било казано и съобщено, то за порицание на този кастелан, стоките досега не са намерени и върнати. С това писмо се настоява кралят да помогне на търговеца Ахмед от Никопол да намери стоките си и споменатият Ферхад. Написа се в Цариград. Първата декада на шабан 957 г. [15—24 юли 1550 г].).

Из съдебен протокол в кадийски регистър на град София 1550 г.

Печата се по ТИИПБЗ, II, с. 108. Превод на *Г. Гълъбов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Соф. кад. рег. № 313, отк. II, с. 60.

Записано в кадийския регистър за това, че известният [с прозвището] Шируд, латинец [дубровчанин], на име Степан, син на Милош, призова пред шериатския съд латинците [дубровчаните] Стоян, син на Вук, и Андрея, син на Биби [Бибо], и срещу тях се изказа така:

„От поменатите двама дубровчани имам да вземам тринадесет хиляди шестотин петдесет и едно акчета, произходящи от стойност на сукно [чоха], искам сумата.“ При така предявения иск бяха запитани по спорния въпрос поменатите двама дубровчани, които признаха горното твърдение [на ищеца]; съдът постанови изплащането на поменатата сума, но тъй като стана ясно, че осъдените отлагат изплащането [на дълга си], те бяха изпратени с разсилния Чакир на настоящия мухтесиб за събиране на сумата и станалото в съда се протоколира в регистъра по искане на заинтересования. Написано на 3 реджеб честити на 957 г. [18 юни 1550 г.].

[Под протокола написано]: След това дубровчанинът на име Иван, син на Богдан, заяви: „Станах личен поръчител на поменатия дубровчанин на име Андрея, син на Бибо, за явяването му в съда при повикване.“ Станалото в съда се протоколира в регистъра по искане на кредитора — ищец, дубровчанинът Степан. Написано на 3 реджеб честити 957 г. [18 юни 1550 г.].

Италиански портолан от 1563 г.

Портоланът представлява описание на пристанищата и крайбрежната ивица за практическо използуване в мореплаването. Печатаният портолан е част от една универсална космография от XVI в. и е ползувал италианските моряци при плаванията им в Черно море. Превод на *Б. Димитров*, от ръкописната сбирка на Bibl. Laurenziana, Firenze, сигн. MEd. Pal. 127, f. I. rv.

Глава първа

Град Константинопол — столица на великия турчин, е разположен близо до протока, който води към Черно море срещу Азия и е на дължина 56 градуса и ширина 43 1/2 градуса.

Този град днес е управляван от султан Сюлейман, който е седемдесет годишен — вече минаха четиридесет и три години откак беше коронован [за владетел] на тази голяма империя, оставена му от неговия баща — великия Селим. Малко над Константинопол се намира град Пера, където резидират търговци от различни нации. Над Пера, на север, е входът на протока, който влиза в Черно море от брега на запад, наречен Фанале и оттам, плувайки на запад, се достига Малита [Малатра] отдалечена на 100 мили.

От Малита, плувайки покрай брега в северозападна посока, се достига Месенби [Несебър] отдалечен на 100 мили. От Месенби до Варна са на север 90 мили.

От Варна до Каяска [Калиакра] на север са 70 мили.

При Месенби има една река, която се влива в морето в източна посока.

Варна е една река, която се влива в морето на изток.

Кироска е първия ръкав на Дунав на южния бряг.

Договор за съдружие на дубровнишки търговци от 1620 г.

Превод на *Е. Вечева* от ръкописната сбирка на DAD, сигн DF, t. 42, f. 284—288.

1. XII. 1620 — Дубровник

Антун Мартинов Глегиевич, от една страна, Марко Стиепанов Глечиевич, от друга страна, се съгласяват да основат компания според този документ.

Казаният Антун да стои и търгува тук в Дубровник, а казаният Марко до стои и търгува в Прокупле. И да има грижа за сметките на компанията от името на Антун Мартинов Глегиевич в частта С. . . . И да се счита казаната компания от днес първи декември 1620 г. до тригодишен срок . . .

Аз реченият Антун внасям свой капитал в различни платежи и версии останали от старата компания и своята къща, дюкяни, лозе, което е равно на 9000 дуката по 40 дубровнишки динара дуката — 9000.

Аз реченият Марко внасям свой капитал в различни платежи и версии от старата компания, който, както се вижда от инвентара, възлиза на — 2052.

Всички пратки, които ще бъдат изпратени от Леванта от споменатия Марко или от някой друг за сметка на казаната компания, да се получават от Антун и да се продават, както му изнася повече, и да изпраща в Италия в ръцете на, който му се струва най-добре, под името, което горе се отбелязва С. Заявяваме, че всички пратки, които отправя в Италия, ще бъдат за негова сметка, а разходите в Дубровник за пратки от Италия да се поемат от казания Антун за осигуровки и всички други да падат върху Антун.

Споменатият Марко да има търговска свобода дотолкова, че да може да продава за компанията и да може да изправя съдов (?) по суша и вода според случая за сметка на компанията. От версиите да се пази, колкото може повече... при негово арбитриране и което прави да е добре направено. Заявяваме, че освен длъжник, на който се дава за вълна, останалите, които... в Прокупле, а с който търгува за по-голяма сума разписка да подпише.

Споменатият Марко е длъжен да води книга за всичко направено и търгувано и да изпраща отделна сметка за всички пратки, които изпраща в Дубровник, и за което продава; също споменатият Антун да има книга, в която да записва всички платежи, които изпраща и продава, да изпраща копие от сметките, които от Италия получава.

Заявяваме, че всички платежи или стоки, които се изпращат из Леванта са за сметка на компанията.

Всички книги [писма] разменени между тях [съдружниците] да са валидни и приемани като верни.

Заявяваме, че нито един [от съдружниците] не може да задържа документи на компанията, което ще бъде свързано с отлъчване от спомената компания.

За разноските на казания Марко и на момъка — заплатата на [слугата] момъка да бъде за сметка на компанията.

Споменатият Антун да дава всяка година по 140 дуката от 40 дубровнишки динара дуката, от които да се плаща на момчето, което ще поддържа книгата на компанията и ще помага в търговията, както и за останалите разходи около споменатите писма.

Къщата и дюкяна, и лозето, което споменатия Антун внася като капитал, свободни от всичко [става дума за данъци и ипотеки], когато се разтури компанията, ако поиска може да вземе и където иска да ги вложи.

Заявяваме, че от сделките в Италия и тук в Дубровник, което се получи, да се дели, както следва, на Антун два дяла, а за Марко третия дял. Ако е имал някой някаква щета, тя да бъде за сметка на страните в компанията по същия начин.

Заявяваме, че което се получи от длъжниците, които са тук в Дубровник, Марко Андриашевич, Тома Кавричич (?), Петър Водопич и Лука Стиепанович, да се раздели както следва на Антун два дяла, а на Марко — третия, тъй като казаните длъжници са задължени на самия Антун.

Заявяваме, че взетото от длъжниците от Леванта да се дели наполовина. . . .

При изтичане на срока на компанията споменатият Марко да получи всички вземания от Леванта за търговията и да направят сметка с Антун.

Най-първо да се плати на кредиторите, после да се извади капитала, а това което се спечели или загуби според божията воля да се дели наполовина.

Което бъде получено от длъжниците на Антун от Леванта, да бъде използувано за нуждите на компанията до завършването ѝ, ако бъде изразходвано за покупки, разбира се. Казаният Марко може при среща с длъжниците да се споразумее с тях и да прекъсне [по иска да му бъде изплатен] дълга, както му изглежда най-добре.

Разписка на дубровнишки търговски посредници от 1653 г.

Превод на *Е. Вечева* от ръкописната сбирка на DAD, сигн. DF, t. 96, f 151—152.

10. IX. 1653 — София

Според това писмо нека се знае, че Вуин Райчевич от Джуровица (?) и Стоян Райчевич крамари [посредници] получихме от Бена Пелегрини и за сметка на същия Бена биволски кожи 312 броя и говежди кожи 350 всичките са в добро състояние. Биволските кожи са дамгосани със знак BP, а говеждите ГА. И още — фина софийска вълна 22 чувала, отбелязани със знак BP на чувала с катран и на . . . същия знак, по 70 оки всеки чувал, за които споменатите посредници отговарят с всички свои настоящи и бъдещи богатства да бъдат отнесени в Дубровник и предадени на Томазо Алберизи. А за кирията до Гаргуре казаният Бено тук всичко ще плати, а от Гъргуре като кирия да даде 16 000 акчета, а останалите да се платят в града, както и за прехраната щом стоките пристигнат добре в града. . .

Из регистрите на митническия пункт в град Сибиу от XVII в.

Подбор и превод на *С. Панова* от ръкописната сбирка на AS—Sibiu., сигн. Magistratul Sibiu, Register Socoteli Vegesima № 41, 5, 6, 13, 15; 41—a, 3, 4, 5, 6; № 42, 3, 1, 2, 6, 7, 9, 10; Register Socoteli Tricesima № 18, 2, 4, 6, 8; № 15, 3, 6, 8, 9, 10; № 10, 4, 6, 9, 17, 18, 26 29, 35.

1616 г.

	платил мито във флорини
19 май	
Добри от Никопол —	
3 топа платно	4,50
25 юни	
Матко от Никопол	
1,50 литри шафран	5,25
1 козя кожа	0,25
14 февруари	
Нико от Търново	
5 топа платно	7,50
1 топ четириъгълно ленено платно	1,50

11 лакътя сини конци	0,56
2 топа кърпи за ръце	1,60
1 топ богасия	1,50
17 февруари	
Никола от Никопол	
14 овчи кожи	2,80
8 март	
Симеон от Никопол	
7 топа аба	14,00
1 кармазинена кожа	1,00
1 овча кожа	0,20
30 либри памук	4,80

1618 г.

6 април	
Петър от Никопол	
2 топа аба	4,00
3 януари	
Тодор от София	
100 либри памук	20,00
Петър от София	
37 либри памук	7,40
Станислав от Окна	
1 топ богасия	1,50
2 май	
Симо от Никопол	
4 жълти кармазинени кожи	4,00
13 овчи кожи	2,60
2 топа аба	4,00
29 май	
Апостол от София	
10 овчи кожи	2,00
11 август	
Добри от Никопол	
3 топа платно	4,50
4 топа боядисана богасия	6,00
10 престилки	4,00
9 лоши жълти кармазинени кожи	9,00
1 либра шафран	3,50
10 септември	
Георги от Търново	
1 топ богасия	1,50
5 топа джобни кърпи	4,00
7 престилки	2,80
2 топа четириъгълно ленено платно	3,00
3 кармазинени кожи	3,00
1 чифт ботуши	0,80

1 септември	
Иван от Никопол	
18 топа ленено платно	27,00
31 декември	
Шафар от Видин	
10 топа аба	20,00

1622 г.

30 май	
Андрей от Черна вода	
4 топа четириъгълно ленено платно	6,80
1 топ коприна	1,50
1 топ богасия	1,70
3 топа кърпи за лице	2,40
3 май	
Дука от София	
1 лакът сини конци	0,50
13 топа прежда, основа за тъкане	3,77
150 либри памук	30,00
8 май	
Вука от София	
6 лакътя гранат	16,50
11 май	
Димо от Никопол	
1 топ четириъгълно ленено платно	1,70
1 топ богасия	1,70
1 топ кърпи за ръце	0,80
2 топа аба	4,50
14 май	
Добри от Никопол	
53 либри памук	10,60
30 юли	
Делимарко	
12 центнера памук	5,60
8 август	
Михаил от Свищов	
6 кармазинени кожи	6,00
15 септември	
Алекси от Силистра	
1 топ аба	2,25
7 януари	
Михаил от София	
6 топа платно	9,00
11 януари	
Коста от Търново	
3 либри шафран	12,00
1 ледре коприна	4,00

1682 г.	
28 април	
Панайот от Мелник	
16 оки коприна	0,48
Михал от Търново	
4 1/2 товара румелийски стоки	40,50
14 май	
Васил от Черна вода	
1 товар кордовани	10,80
Манол от Мелник	
1 товар коприна	2,60
Павел Владика	
2 товара аба	11,00
6 юли	
Миклос от Арбанас	
170 кордовани	8,50
Крачун от Търново	
1 1/2 товара фейтьо [вид конци]	8,75
1 товар румелийски стоки	9,00
1 товар коприна	2,70 (за Полша)
1683 г.	
Хаджи Иван от Търново	
2 1/2 товара кордовани	9,66
Димитър от Чипровци	
15 оки коприна	0,45
20 оки кордовани	1,00
Тома от Търново	
2 товара одрински стоки	12,00
Панайот от Румелия	
50 оки коприна	1,50
Ангел от Търново	
160 оки кордовани	7,50
1684 г.	
Манол от Мелник	
55 оки коприна	4,65
Исак от Търново	
100 оки фейтьо	5,00
1 товар богасия	6,00 (за Полша)
Манол от Мелник	
100 лакти аба	4,80
150 оки тамян	4,50 (за Полша)
Панайот от Мелник	
2 товара румелийски стоки	18,00
100 оки фейтьо	5,00 (за Полша)
Стамо от Търново	
1 товар коприна	6,00 (за Полша)

1688 г.	
Георги от Мелник	
3 товара цариградски стоки	18,00
Козма Георги	
3 товара цариградски стоки	18,00
Манол турчина	
3 товара сахтиянени кожи	13,00
Павел от Черна вода	
2 товара кордовани	6,00
Даниел от Черна вода	
3 товара кордовани	14,00
Марко от Чипровци	
2 товара тютюн	
4 1/2 товара кордовани	
1/2 товара цариградски стоки	24,00
Георги от Мелник	
1 товар цариградски стоки	9,00
Димитър турчина	
2 товара кордовани	
3 чифта ботуши	10,00
Марко от Чипровци	
2 товара тютюн	
1 товар коприна	
1 товар румелийски стоки	6,00
Крачун Георги	
2 товара румелийски стоки	
10 товара аба	45,50 (за Унгария)
Михай от Чипровци	
1 товар коприна	2,00
Карагеорги	
18 товара тютюн	7,20 (за Унгария)
Илия от Чипровци	
2 1/2 товара тютюн	
50 товара сахтиянени кожи	5,00
Кирияк от Търново	
2 товара цариградски стоки	24,00
Фока от Мелник	
2 1/2 товара аба	12,00

ОБЩЕСТВЕН ЖИВОТ НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД ПРЕЗ XV—XVII в.

I. БЪЛГАРИТЕ И ОСМАНСКАТА ВЪТРЕШНА ПОЛИТИКА

1. НАРОДНОСТНА И РЕЛИГИОЗНА ДИСКРИМИНАЦИЯ НА БЪЛГАРИТЕ

Приписка в ръкопис от манастира Нерези (Скопско) от 1535 г.

Печата се по БСМ, с. 108.

В годината 1535 разрушиха църквите в Скопие.

Из съдебен протокол в кадийски регистър на град София от 1550 г.

Печата се по ТИИПБЗ, II, с. 107—108. Превод *Г. Гълъбов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Соф. кад. рег. № 313, отк. II, с. 56, д. II.

Написано в кадийския регистър за следното: жената на име Махи, дъщеря на Абдулах, призова в шериатския съд немюсюлманина, свещаря Никола, син на Манол, и в негово присъствие се изказа и заяви:

„Поменатият свещар Никола владее незаконно жилището ми, което ми премина по наследство от майка ми, немюсюлманката Трайка, още когато бях неверница [християнка], жилище находящо се в големия град София, махала Папучу Драган, при граници и допир с имотите на грънчаря Недялко, певеца Първан и обществен път."

След така предявения иск запитан бе по спорния въпрос и свещаря Никола, който отрече [твърдението на истцата] и заяви: „Жилището, описано в гореспоменатите граници, аз купих за сто и осемдесет акчета от немюсюлманката Стефана, дъщеря на Богдан, и то е мой закупен имот, то не е преминало на споменатата истца от покойната ѝ майка."

След това пред шериатския съд бе призована и разпитана поменатата Стефана, която също изрази и заяви: „Поменатата къща аз купих за сто и петдесет акчета още през живота и пълното здраве на майката на казаната истца Махи и впоследствие продадох на казания Никола за сто и осемдесет акчета." Поменатата Махи отрече това твърдение и каза: „Къщата, за която става дума, поменатата ми майка Трайка преживе не е продала на казаната Стефана."

[При това положение] съдът поиска доказателство в подкрепа на твърдението, че поменатата къща, сега във владение на свещаря Никола, казаната Трайка още преживе е продала на поменатата Стефана. Тъй като Стефана не може да представи исканото доказателство, по нейно желание бе предложена клетва на поменатата Махи, че „не знае покойната ѝ майка Трайка да е продала преживе на казаната Стефана гореописаната къща". След полагане на клетвата гореописаната къща бе присъдена на Махи и станалото в съда се протоколира в регистъра по искане [на заинтересованите]. Написано на 29 джемази-юл ахър 957 г. [15 юли 1550 г.].

Из „Дневника" на Ханс Дерншвам от 1555 г.

Печата се по Дневникът на Ханс Дерншвам..., с. 189.

Българите нямат право да носят хубави дрехи. Ходят всички в сиви и бели ямурлуци, нямат нито обуща, нито ботуши, а само цървули от необработена волска кожа и чорапи до коленете. Шапките им са от бяла плъст или бяло сукно, а също и от кафяво просто сукно, със заострена форма. Мъжете нямат горни дрехи, ходят само по ризи зиме и лете. Не са остригани като турците, а отзад им висят дълги кичури коса, по които се познава, че не са турци. Никой не носи оръжие, само големи тояги. Те се оплакват много от турците, трябва да ходят по ангария на 50, 100 мили и освен това да плащат у дома си всички данъци и налози, така че направо могат да измрат от глад. Защото турците грабят само бедните християни и всеки ден измислят по нещо, както правеха унгарците. Поради това бог ще накаже и едните, и другите. Много българи, около 100, били отведени по Дунава до Амасия в Персия, за да пазят конете на султана, на пашите, спахиите и други, а при това трябвало да нощуват на открито. Турците искат само да господствуват, а други да работят за тях.

Из доклад на Петър Богдан от 1663 г.

Печата се по *Н. Милев*, Католишката пропаганда в България през XVII в., С., 1914, с. 58—59, Превод на *Н. Милев* от ръкописната сбирка на HHSA—Wien игн., Bulgaria, I, f. 370.

В манастирите идват често турци, на които духовниците и даже сам архиепископът прислужват. За голямо свое неудобство, последният трябва да седи с тях, да яде, да им дава подаръци, понякога, когато се напият, да стои с тях и да ги търпи до сред нощ, да слуша мръсни и неприлични думи, да има последно място, да им става смирено да им угажда, както робът на своя гос-

подар. На това отгоре, трябва да дава за конете им сено и ечемик, а на тях — както на слугите, така и на господарите — да слага богата трапеза, да им постила, да им пали свещи, а зиме да им приготвя огън и дърва и да им докарва по позволен и непозволен начин всичко, каквото им се иска: брашно, масло, месо, кокошки. Впрочем понякога към думите и укорите се прибавят плесници и удари, на които той не може да отвърне. От софийските паши архиепископът търпи много несгоди, заедно с монасите. Той, както и те, биват не само връзвани и ругани, но и влачени пред съдилищата, от които трябва да се освободят срещу немалко пари. Архиепископът живее в постоянен страх — особено когато пашата пребивава лично в София. И тогава по необходимост, за голямо свое неудобство, той се пренася във Влашко, или се укрива, ако няма възможност да се откупи, в случай че попадне в турски ръце.

Султанска заповед от 1572 г.

Печата се по Документи из турските държавни архиви, I, с. 10. Превел *П. Дорев.*

До кадията в Ямбол

С писмо ни съобщаваш, че именуваният Кючук Али, заедно със субашията Сарач Али от с. Камарок, насилствено затворили подчинените християни Драгуш, Фиток, Димитри и Георги капукехая, взели жената на последния и вършели сума злочинства. Явяваш ни, че справедливи мюсюлмани свидетелствуват за това.

Прочее постановявам, когато получиш тая ми заповед, ако въпросът е така, както го представяш, да заловиш горните лица, да ги вържеш, затвориш и изпратиш в Цариград на каторжна работа.

1 сефер, 980 г. [13 юний 1572 г.]

Из „Дневник на едно пътуване до Османската порта в Цариград“ в 1573—1578 г. от Стефан Герлах

Печата се по *Ст. Герлах,* Дневник на едно пътуване до Османската порта в Цариград, с. 163—164; 211—212.

На 19-и XI. 1573 г. дойде на обяд у нас старият Зигомала и се оплаква какво лошо нещо му се случило, когато си отивал към къщи, след като беше у нас преди два дни. Отишъл към Пера или Галата и купил риба, но по пътя за в къщи, като стигнал хълма на патриаршията, срещнал един турчин, когото, както и баща му, добре познавал. Турчинът попитал какво носи. Той отговорил: „риба“. Турчинът казал: „Във вашето евангелие е писано: „който има две дрехи, трябва да съблече едната и да я даде на този, който няма никаква“.“ Той, старият, бил виден служител на патриаршията, а досега никога не бил подарявал нищо — нито на него, нито на баща му. Като разбрал какво цели, Зигомала веднага извадил кърпичката си с рибите и му дал половината. Турчинът ги взел ядосан и отминал, но неговият слуга тръгнал подире му, като подвиквал тяхната известна и срамна ругатня „бре гяур“ — „ти куче“, и измъкнал от ръцете му кърпата с останалите риби и 8 или 9 райхсталера, завързани в нея. Помолил го да задържи рибите и да му върне само кърпата, но напразно. След това се върнал, отишъл в къщата на турчина и се оплакал от насилието на неговия слуга. Той му отговорил: „Какво! Да не би да ме считаш за разбойник, че аз или някои от моите хора да вземем насила нещо твое?“, и с големи заплахи го изгонил от къщата си. Зигомала се оплакал на патриарха от това безсрамно насилие, но той му отговорил: „В Турция има обичай, когато турците вземат нещо от някого и той, понеслият насилие от тях, се оплаче, трябва веднага да отиде при тях с подарък, за да се сдобрят отново с него.“ . . .

Султанът беше заповядал три дни подред да разгласяват из града, че някой християнин или евреин, които са под негова власт [с изключение на търговците и чужденците], не бива да носи нещо от коприна, дори не и фини кърпи, а само груби за по половин талер. Може да носи също само прости, некрасиви обуща, чисти чалми, но груби и неголеми и само шалвари, без чорапи. Когато заптиета видят копринен колан на християнин или евреин, откъсват го от тялото му и го водят при съдията, който на туй отгоре нарежда да му ударят и няколко тояги. Защото наказанието е такова — който носи копринена дреха, вземат му я, трябва да изтърпи няколко удара по стъпалата и да плати няколко дуката. Такава заповед е издавана преди също от султан Селим и Сюлейман.

Няма думи да се изкаже с какъв страх живеят християните в Турция — винаги се страхуват за главата си.

Из „Пътеписни бележки“ на Пиер Лескалопие от 1579 г.

Пиер Лескалопие е участник във френско дипломатическо пратеничество в Цариград през 1574 г. Прекосил е на два пъти българските земи. Той оставя интересни пътни бележки, които разкриват бита на българите и тежестите на чуждото владичество. Печата се по Френски пътеписи за Балканите, I, с. 157. Превод на *Б. Цветкова* от ръкописната сбирка на Библиотеката на Медицинския институт в Монпелие.

На 10-и [юни] — в Мокран, село на християни-българи, където започват планините на България с мъчни пътища.

На 11-и — в Тисче, село на християни-българи. Те държат за православието. Там започват кръстовете по пътищата. Минава се през различни планини, изпълнени с гори.

На 12-и — в Конак — село на православни християни-бълга-

ри, до което се стига по планински, но приятни пътища. Във всички тия села и по-нататък, чак до Трансилвания, не бяха посмели да сложат камбани на черквите. Те си служат само с големи бронзови парчета, увиснали във въздуха, по които удрят с чукове, за да [вдигат] шум и да събират народа.

Из „Някои тълкувателни отговори на правни въпроси“ на мюфтията тълкувател Хамза Ахмед Кемал Паша Заде от 1581 г.

Печата се по ТИИПБЗ, II, с. 77. Превод на *Б. Ачков* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. 73, л. 42-б.

Въпрос: Благоволете да отговорите, което ще бъде благодеяние, как следва да се постъпи по закона с наследството (имуществото) на мюсюлманина Зеид, след смъртта на когото са останали сестра му немюсюлманка, и нейните синове мюсюлмани.

Отговор: Наследството остава само за синовете мюсюлмани. Хамза Ахмед.

Из „Закон за земята“ от 1609 г.

Печата се по ТИИПБЗ, I, с. 151—152.

От неженени синове на рая мюсюлмани, способни да припечелват самостоятелно, вземат се годишно шест акчета ресм-и мюджеред [данък за самец, ергенски данък]. От синовете на неверниците, било, че са женени, или неженени, взема се годишно по двадесет и пет акчета испенче. От синовете на мюсюлмани и неверници, неспособни да припечелват самостоятелно, не се взема налог ресм-и мюджеред и испенче. От синовете на рая мюсюлмани, които бидейки неженени, се оженят, взема се данък бенак двадесет акчета. Ако жената на рая мюсюлманин, който плаща данък бенак, умре, на такъв рая отново се взема данък за самец; това е закон и се издава височайша заповед.

Султанска заповед от 1613 г.

Печата се по Документи из турските държавни архиви, с. 20, Превел *П. Дорев.*

До кадията на Силистра, мевлана Кями Зааде

Раята от споменатата околия със заявление до султанския ми престол се оплаква за това, че ако някой от раята починел, ти — противно на свещеното предписание — не си им позволявал да го погребат, догдето не платели няколко хиляди аспри. След като воеводите събирали данъка на уврат върху земите, ти им си взимал и други пари. Те заявяват, че си правел такива и други подобни злосторства. Ферманът ми е — бързо да дойдеш в престолния ми град и дадеш отговор на това.

Заповядвам, при получаването на настоящето, да се погрижиш и в изпълнение на височайшия ми ферман веднага да дойдеш в славната ми столица заедно с оплакващите се. Ще бъдеш съден в султанската ми канцелария пред кадъаскера. Ще се разгледа по закона поведението ти и ще се реши необходимото. Внимавай, не търси повод да се противиш на заповедта ми. [20 април 1613 г.]

Приписка от 1618 г.

Печата се по БСМ, с. 248.

Завърши [преписването на] този миней в годината 1618, при митрополит кир Йеремия. Тази година изписвах в Света гора в манастира Зограф църковните сгради.

И когато започнахме обновлението на храма на свети Георги, изведнъж дойде икона от сарацинската земя, и дойде на това място срещу манастира.

В тази година бе велика скръб в Света гора, тъй като запусте църквата от агаряните (Пострадаха) дворът на манастиря Кастамонит и Руския (манастир) . . . .

Нека крепост и утеха да бъдат молитвите на Богородица.

Султанска заповед от 1619—1620 г.

Печата се по ТДИМН, I, с. 43.

До гордостта на кадиите и съдиите, извори на благодетелност и справедливост, кадиите които се намират на територията на моя щастлив праг до Битоля и Костур — нека се увеличи благодетелността им, когато стигне до вас високият ми царски знак да знаете:

Съобщава се, че от старо време досега не е позволено на никои от немюсюлманите и раята, освен от редиците на сюрюджиите, да носи пушка, щит и други военни оръжия, да язди кон, да навива на главата си чалма и да носи военен калпак. Въпреки това мнозина от раята и немюсюлманите ходели по горе изложения начин . . .

Заповядвам, когато стигне до вас [свещената ми заповед]. . . да се доведат в съвета на свещения шериат [кадийски съд] пред споменатия мой слуга такива лица, заловени във вашите кази и да им се вземат пушките, щитовете и всички военни оръжия, които имат, белите чалми, които са на главите им и военните калпаци.

Отсега нататък строго да им напомните и предупредите в присъствието на споменатия мой слуга, отсега нататък да не хо-

дят като левенти, да не яздят коне, както е гореизложено. Тези, които се противопоставят и не се покоряват, да ги накажете, както изисква шериата. Никои от споменатите, противно на моята заповед и никои от тези, които постъпват по свое желание, не трябва да се позволи да се противи.

Написано в третата десетдневка на м. мухарем 1209 г. [28. XII. 1619 — 6. I. 1620 г.].

Съдебен протокол в кадийски регистър на град Битоля от 1622 г.

Печата се по ТДИМН, I, с. 81.

Дервиш бей, спахия на селото Грамос, каза Хрупища, заяви в съда: „Искам да се изпрати съдебен разсилен, за да се доведат в съда Гин, железарят Колчо, Папа Христо, Доке Куюнджията, Никола Гин, Коте Лазар и други селяни от село Маловище, каза Манастир, за да платят полагаемото им испенче."

Когато бил изпратен от страна на съда съдебният разсилен Осман, те [му казали]: „Ние не идваме в съда, ще те убием с камъни и ще избягаме в планината!"

Това се записа, както споменатият съдебен разсилен го съобщи.

Свидетели: гордостта на честните кадии Абдул Керим ефенди, Мехмед — съдебен разсилен, Халил Челеби, Осман — съдебен разсилен.

1—15 рамзан 1031 г. [10—24. VII. 1622 г.].

Султанска заповед от 1624 г.

Печата се по Документи из турските държавни архиви, с. 23. Превод *П. Дорев.*

Назърът Ахмедъ на вакъфското село Станимака, евкаф на покойния султан Сюлейман хан в споменатата околия, с писмо ни явява, че християните на това село, противно на заповедите и на свещения закон, били съградили една нова и голяма църква, която била украсена с мрамор и други изобретения. Той предполага, че някои разбойници и бунтовници биха намерили прибежище в тая църква, която така става причина за много смутове и некрасиви работи, поради прибирането и закрилянето на разни хора. Назърът се стараел да уталожи оплакванията на мюсюлманите, но сега не могъл повече и молил да се издаде височайша заповед, за да се разруши въпросната църква, тъй като разрушението се налагало от верските закони на държавата.

Заповядвам, щом получиш това, основно да видиш и се погрижиш, щото — ако въпросната църква не е от старо време, а е от после съградена, както ни се представя — да разрушиш по законен ред наново съградената църква и да не позволиш никому да се възпротиви на свещения закон и на султанската ми заповед.

Султанска заповед от 1631 г.

Печата се по *Н. Тодоров,* Положението на българския народ под турско робство, с. 93—94. Превод на *В. Шанов* от *A. Refik,* Istanbul Hayati, t. I, p. 52.

Установено е от гледна точка на шериата и закона, щото кяфирите да личат чрез облеклото и външния си вид въобще, че са презрени и унижени, като не яздат на коне, не се обличат в дрехи, приготвени от разни копринени и атлазени материи, не надяват самурени кожуси и калпаци, а жените им да не се разхождат с облекла като тия на мюсюлманките и да не надяват фередже, приготвено от персийски плат. Обаче от известно време насам на тоя ред е погледнато с пренебрежение, като с разрешение на кадиите кяфирите и евреите почнали да се разхождат из улиците, яздейки на коне, надянали самурени кожуси и облечени със скъпи и луксозни дрехи.

Що се отнася пък до жените им, те не слизали от калдъръма, за да отстъпят място на срещналите ги из пазара мюсюлмански жени. Въобще както мъжете, така и жените им се носят повеликолепно от мюсюлманите, което показва, че тия хора не се смятат за презрени и унижени. Належащо е тия наредби да се обявят и разгласят наново, за да се постъпва съгласно гореизложеното. Затова заповядах:

Щом като получите фермана, да постъпите в тоя случай съгласно издадената заповед, според която за в бъдеще, по силата на шериата и закона, да личи по шалварите и другото им облекло и въобще по тяхната външност и походка, че кяфирите са презрени и унижени. Да се заставят отсега нататък; да не яздят на коне, да не надяват самурени кожуси и калпаци, да не се обличат с копринени и атлазени дрехи; жените им да не носят високи пракии и фереджета от персийски плат, въобще да не се обличат като мюсюлманките. Такива случаи да бъдат запретени и забранени, за което ти [кадийо], да не губиш нито минута, а да туриш за изпълнение моята свещена заповед. 21 шабан 1040 [25. III. 1631 г.].

Из „Книга на пътешествията" от Евлия Челеби от 1664 г.

Печата се по *Евлия Челеби,* Пътепис, с. 215.

Удивителности и бележити места за обхождане в крепостта Воден. В ръцете на мюсюлманите също има свещен султански декрет. Според него, когато Мохамедовите последователи извършват молитвата си на празника на жертвоприношението и щом я свършват и излязат от джамията, ако в този ден на празника и молитвата някой неверник излезе извън вратата си, веднага го убиват. Впрочем понастоящем, без да му дадат време и да му оказват пощада, обрязват половия му орган и го правят мюсюлманин.

Това е едно голямо зрелище. Веднъж, когато Мохамедовата община си правела молитвата по повод на празника на жертвоприношението, всички неверници се вдигнали, нападнали мохамеданите в джамията и избили много от тях. Слава богу, поради благословията, получена при празничната молитва, Мохамедовата община излязла победителка и прекарала под острието на меча много хиляди неверници. След това те взели свещения декрет от тогавашния властелин Гази Мурад хан I. Поради това понастоящем в деня на празника неверниците не могат да излизат извън портите си.

Султанска заповед от 1693 г.

Печата се по Документи из турските държавни архиви, I, с. 29. Превод *П. Дорев.*

Мюсюлманското население от с. Каварна, дойде и заяви какво тамошните кяфири претендирали, че наблизо до джамията в мюсюлманската махала на същото село имало от по-преди църковен двор. Те съградили там църква, която по-после със султанска заповед била разрушена. Сега те наново си построили църква и метох, та погазили свещените закони.

Тази заповед се написа, за да се изследва по закона намиращата се в мюсюлмански ръце свещена фетва, и, ако е истина, че църквата е наново построена, тъй като не са допустими кяфирски обреди до джамии, да се разруши и унищожи според изискванията на свещения закон.

Средата на шабан 1104 г.

Втората половина на 1 април 1693 г.

Султанска заповед от 1695 г.

Печата се по Документи из турските държавни архиви, I, с. 34. Превод на *П. Дорев.*

Раята от Видин и подведомствените околии, които са хас владения на днешния ми велик везир Мехмед паша, даде заявление до султанската ми квартира и се оплаква, че вие, които сте кадии, не сте позволявали, да се погребват умрелите, преди да вземете пари, а ако пък бивали погребвани без ваше позволение, взимали сте им отпосле пари, така че умрелите престоявали на открито три-четири дни и понеже много сте ги измъчвали, молят да им се издаде заповед за премахването на тия работи.

Когато някой почине, трябва да се погребе според неговите обреди; никой не трябва да се намесва и ако чуем, че било кадията, било воеводата, било други чиновници взимат дори една парица за погребението на техните умрели, няма да се задоволим само с уволнението на кадии и воеводи — решено е да им дойдем дохак, в тоя смисъл е височайшият ми ферман.

Втората половина на октомври 1699 г.

Съдебен протокол
в кадийските сиджали на гр. Битоля от 1669 г.

Печата се по ТИААМ, II, Скопје 1961, с. 41—42.

Улемите, хатибите, имамите от град Манастир и много други жители от областта, присъствуващи в свещения шериатски съд, заявиха и изложиха следното:

Разбойникът Марко, неверник от село Бонца, спадащо към каза Манастир, отпреди петнадесет години е ту хайдутин, ту сариджe. Върши разбойничество и бунт, грубо оскърбява негово величество падишаха, покровител на света, улемите и всички мюсюлмани. Освен че не плаща султанските данъци и джизието, подбужда и другите злосторници от раята. С извършването на много нередности стана причина да се забави събирането на данъците за 1079 г. [1668—1669 г.]. Неотдавна Якуб ага, който събираше данъка нозул, се оплака от споменатия Марко.

За него пристигна и свещена заповед да бъде призован в съда. Искаме да се потвърди действителното положение в негово присъствие и да се извърши необходимото според шериата.

Когато вилаетският забит призова споменатия Марко в свещения шериатски съвет, Ахмед ага, събирач на данъка нозул за 1078 г. [1667—1668 г.] пръв се оплака и заяви:

„Изпратих мои хора с писмо и свещена заповед. Когато го извикаха в съда, споменатият Марко оскърбяваше с груби думи свещения шериат, свещената заповед и мен."

Посоченият Марко заяви: „Оскърбявах ги, понеже бях пиян."

Справедливите мюсюлмани Хаджи Ибрахим, син на хаджи Яхя, и подковачът Устад Осман заявиха:

„Ние сме свидетели и също така свидетелствуваме, че споменатият Марко каза:

— Вие рушите нашите черкви, ние също ще рушим вашите джамии. Нашите попове са по-добри от вашите ходжи."

Хафъзът Мехмед ефенди и Мехмед Халифе заявиха:

„Ние сме свидетели и също свидетелствуваме, че чухме от споменатия Марко оскърбителни думи, те са основание да бъде убит — те не могат да се изкажат, понеже съдържат обида на свещената глава на негово величество щастливия владетел на своето време — да се увековечи неговото управление със сигурност и безопасност."

Шейхът на хатибите Хюсеин ефенди, хатибът Мехмед ефенди, Мустафа Челеби, Осман ефенди, Ебу Бекир ефенди и Мустафа бей заявиха:

„Ние сме свидетели и също свидетелствуваме, че неотдавна споменатият Марко бе войник на бунтовника Хасан паша. В на-

ше присъствие призна, че направил много бунтове. Той е хайдутин и разбойник. Мъчи се да прави бунт. Нужно е да бъде премахнат.“

Щом бяха разгледани условията за приемане [на свидетелствата] и щом се извърши свидетелствуването, основано на шериата, и като се приеха техните свидетелства, този добър документ се написа за онова, което е истинно, за да се постъпи според шериата, и се връчи на споменатия забит.

Написа се през последните десет дни на зилхидже, 1079 [22—31. V. 1669 г.]

Султанска заповед от 1697 г.

Печата се по Документи из турските държавни архиви, I, с. 30—31. Превод *П. Дорев.*

Християнката Стана, жена на Неделчо, който живее в махалата Бехтиар на град Пирот, преди време се ощастливила с приемането на мохамеданската вяра, после се отрекла и за да я повърне в мохамеданската вяра, кадията на Пирот, мевлана Ахмед, я затворил, но след това била освободена. Сега тя живеела съпружески с нейния мъж Неделчо.

Най-ученият от учените, днешният кадъаскер на Румели, мевлана Абдулах, изпрати мевлана Ахмед в споменатия град и на свиканото от него заседание се доказа горното, поради което живущият в продължение на четири месеца в съпружески отношения с нея Неделчо заслужава да бъде строго и дълго затворен, а отреклата се трябва да се върне в ислямската вяра, или пък да бъда затворена до нейната смърт. Споменатият по-горе мевлана е дал решение в горния смисъл.

Ти, който си управител, да затвориш ренегатката в Егридеренската крепост и догдето не се ощастливи пак с ислямската вяра, да не я пуснеш на свобода. Така също и мъжът на отреклата се, Неделчо, да се затвори на друго место в същата крепост и да не бъде освободен, догдето не се поправи.

Началото на мухаррем 1109 г.

Втората половина на юлий 1697 г.

2. ОСМАНСКИТЕ ОПИТИ ЗА АСИМИЛАЦИЯ И БОРБАТА НА БЪЛГАРИТЕ СРЕЩУ ТЯХ

Из Допълнение към законника на Сюлейман законодател от 1605—1606 г.

Печата се по ТИИПБЗ, I, с. 98.

Закон: (Има случаи), когато спахийски раи са плащали испенче, когато са били немюсюлмани, но впоследствие обаче, когато са приели мюсюлманството, спахията им е казвал: „преди това като немюсюлмани вие плащахте [данък] испенче; ще взема от вас и сега испенче“, и е започвал да ги безпокои. По този повод е била издадена височайша заповед, според която ресм-и бенак се взема от мюсюлмани, но от тях испенче не се взема. Закон от хиляда и четиринадесета година от Хиджра [от 19. V. 1605 до 8. V. 1606 г.]

Из писмо на Барталомео де Яно от 1438 г.

Печата се по *J. A. B. Palmer*, The Origins of Janissaries, Bulletin of John Rylands Library, XXXIII, 2, 1963, p. 36.

Освен това във всички области, градове и крепости, подчинени на неговата [на султана] власт, които са повече от 1000, съществува данък, с който се вземат една десета част от момчетата християни, което никога по-рано не се е правело. Вземат ги на възраст от 10—20 години, правят ги специални роби, и което е по-лошо — мюсюлмани.

Из „Записките на еничарина“ от Константин Михайлович от XV в.

Печата се по Записки янычаря, с. 98.

Когато те [османците] нахлуват в нечия земя и залавят пленници, то султанският писар върви след тях и колкото момчета има всичките ги взима за еничари и за всяко [от момчетата] дава по пет жълтици, а тях ги изпраща през морето (в Анадола). Такива момчета са около две хиляди. И ако не му достигат пленници от неприятелите, тогава той взема в своята земя от тези християни, които имат юноши, събира ги от всяко село, определяйки кое село може да даде повече, но така, че общият брой да бъде събран напълно. А тези юноши, които той взима от собствената си земя се наричат чилик. . . .

Тези [момчета], които той взема от враговете си, се наричат пенджик и те нищо не могат да завещават след своята смърт, но цялото им имущество отива у султана.

Из „Хрониката“ на Ашик Паша Заде от XV в.

Печата се по *П. Петров*, По следите на насилието, С., 1972, с. 128. Превод на *Стр. Димитров* от *Fr. Giese*, Die altosmanische Chronik des Aşik paşa zade, Leipzig, 1929, S. 50.

Един ден един учен, Кара Рустем, казал . . . на везира. . . защо не се взема законната петинка от пленниците. . . Джандарли Кара Халил [велик везир] докладвал на [султана] Мурад и било решено: поставили Кара Рустем в Гелиболу [дн. Галиполи], за да взема от всеки пленник по двадесет и пет акчета. . . Това било съобщено също и на Гази Евренос [един от най-видните тур-

ски военачалници]. Казали му: „От всеки пет изкарвани при набезите пленници вземай по един. От ония, чиито пленници не са пет, вземай по двадесет и пет акчета." Съобразявайки се с този ред, Евренос също назначил един кадия и събрал много момци, които изпратил на хана [султана]. [Джандарли Кара] Халил казал: нека тези да ги дадем на тюрките да ги научат на турски език и тях също да ги направим войници. И наистина станало, както той казал. С всеки ден те се умножавали и станали напълно мюсюлмани. След като били използувани за работа известен брой години между тюрките, те били изпратени в двореца. Там им сложили бели калпаци и им турили името еничари. Ето в това време се създало еничарството.

Из Житието на Георги Нови Софийски от 1539 г.

Житието на Георги Нови Софийски от 1539 г. е написано от руския монах в Псков Илия. Той пресъздава разказа на двама български монаси от Атон, които пътували за помощи в руските земи. Освен разказа за мъченическата смърт на българина Георги, загинал от турските насилия в 1515 г., житието съдържа и други сведения за положението на българите. Печата се по *А. И. Яцимирский*, Из истории славянской проповеди в Молдавии, СПб, 1906, с. 100.

Това стана в царуването на нечестивия, безбожен и скверен турски цар Селим. Защото този нечестивец повдигна голямо гонене и прикрито насилие против християните, каквото никой от древните гонители, нито пък от нечестивите царе не бе извършил над тях. Защото древните вдигнаха открито гонене против християните, а нечестивият и наистина скверен антихристов предтеча ухапа като змия много мъченици и изяде християнските деца от мъжки пол. Тайно, с някаква хитрост, на третата година той изпрати своите пратеници и писари по всички свои области, по много царства и им заповяда да отидат с войници, където има християнски жилища. И ако намереха у някой християнин трима синове, те вземаха двама за царя, а третият оставяха на родителите му. Ако ли пък някой християнин имаше един син, и него вземаха за царя с насилие. И събраха от тези християнски деца до дванадесет хиляди, а понякога и до двадесет хиляди, от 5 до 10 години — по-големи от тях и по-малки не взимаха. Те ги отведоха при царя. Царят заповяда на своя талишман, наречен свещеник, и на дедербаша, наречен игумен, и на шейха, наречен архимандрит, и на сеита, наречен владика, да ги обрежат в неговата скверна и нечестива вяра. Те извършиха всичко над тях според царската заповед, обрязват ги в нечестивата сарацинска (мохамеданска) вяра и ги научават на Мохамедовото измамно учение. След това царят им заповяда в училище да ги научат на всякакво военно дело, на бой и на яздене на кон. Царят ги удостои с голяма чест, когато достигнаха мъжка възраст, и бяха наречени от него еничари. И те дотолкова биват заблудени, че започват дори и над своите родители — всеки над своя баща и майка — да безчинствуват над християните и да ги убиват по-лошо от сарацинския род.

Така правеха те. Защото, ако поганците научеха за някой богат човек, заможен, силен, храбър, висок на ръст и хубав на лице, те безпричинно ставаха негови издайници и клеветници пред царя и пред пашите, и пред шейха, като казват: „Този човек хули преданията на нашата Мохамедова вяра." И те самите стават свидетели. Веднага над оклеветения християнин се извършва насилие. Без всякакво разпитване бива обрязан в скверната сарацинска вяра и [принуден] да се откаже от честната и непорочна християнска вяра. Ако ли не се подчини на тяхната нечестива вяра, то те го измъчват до смърт със страшни мъки, а имуществата му вземат в царската съкровищница. И мнозина проляха кръвта си за Христа.

Из „Дневника" на Ханс Дерншвам от 1553—1555 г.

Печата се по Дневникът на Ханс Дерншвам.... с. 81—82, 90, 96—97.

Турчинът има обичай: в християнските земи и царства, които е завладял и потиснал, а това са Босна, Хърватско, славянските страни, Гърция, Албания (където хората се наричат арнаути), Молдавия, Влашко, Унгария и др. той редовно взема през три години най-избраните, красиви, сръчни, стройни момчета, навсякъде по градове и села толкова, колкото си иска и колкото му трябват. Момичета не взема. Изключени са Цариград, Галата, Одрин и Бруса, която е в Азия, другите три града са в Тракия; от тях той не взема детски десятък, въпреки че и там има много християни. И от евреите не взема детски десятък, тях не ги пленяват и продават като християните, за да ни се подиграват и осмиват. От турските и мохамеданските земи също не се взема детски десятък.

Всички деца, които се раждат и отрасват в горните страни, се описват от къща в къща. Ако някой нещастник умее да се пазари, той може да освободи или откупи тайно сина си срещу няколко стотин аспри; по този начин събирачите на десятъка тайно получават много пари. Тези момчета, които са на около 8, 9, 10, 12 години, се наричат „аджемоглани": това значи неопитни или необучени хора. Обличат всички в нови дрехи за сметка на султана, остригват ги и на всеки дават жълта островърха шапка, направена от плъст. Тези аджемоглани карат като обикновен добитък и ги отвеждат по места, където султанът има сараи, т. е. дворци. Най-известните места са Цариград, Галата, Одрин, Бруса. Тук ги обрязват. Началниците и офицерите на тези момчета се наричат „аджемоглан-аги". От тези момчета, наречени аджемоглани, отбират и отделят най-хубавите и най-сръчните. Тях настаняват в сараите, т. е. дворците на султана, и ги учат да пишат и говорят

турски или пък — на военни игри. От тях султана произвежда еничари, капуджии, бейове, паши, чауши, спахии, санджак-бейове. Те са най-видните в двореца и в турските земи; изпълняват според длъжността си всички служби, отнасят се с народа като с добитък. Принадлежат на султана, който е бич и наказание за света. . .

Ако наведнъж бъдат убити много хиляди, или умрат по друг някакъв начин, султанът може да запълни броя им с нови млади войници от аджемогланите. Наричат ги синове или деца на султана, на които никой никъде не може да направи каквото и да е; има ги достатъчно. Аджемогланите се връщат и работят в двореца на султана само при нужда. Ако пък аджемогланите (това са гореописаните младежи, които са се паднали на султана от десятъка от християнските земи) избягат някак у дома при родителите си, и родителите ги приемат и препратят някъде другаде, бият ги и ги наказват най-жестоко или даже ги продават. Заради това те трябва пак да доведат сами децата си, както стана през 1553 и 1554 г., когато аз бях тук в Цариград и бащи доведоха синовете си. . . .

Турците знаят много хитрини, за да измамят християните, да ги оплетат с думи и ги потурчат силом — да им наложат принудително вярата си; иначе ги изгарят или им вземат имота. Ако им трябват пари, получават ги веднага, както си искат, с право или без право. Когато двама от тях искат да измамят християнин или евреин, те започват да говорят с него за своята турска вяра и ако християнинът каже нещо на шега, или си наложи бялата им чалма, или ако повтори подир турците тяхното верую, което винаги е в устата им, и гласи „Ля илах ил аллах ве Мохамед ресул — аллах“, което ще рече: бог е вечен и Мохамед е справедлив, — тогава двамина отиват при кадията, свидетелствуват и казват: „Чухме, че този християнин иска да стане турчин.“ Даже ако той веднага отрече, не може да си помогне. Достатъчно е двамата свидетели да имат дълги посивели бради и да кажат, че брадите им не са посивели току-така, че на тях трябва да им се вярва и щом се закълнат в брадите си, клетвата не може да е лъжлива. Щом при някое дело между турци единият успее да доведе лъжесвидетел против своя противник, това означава вече, че той е спечелил. А свидетелите са такива като двамата старци против Сузана.

Приписка в Четвероевангелие от средата на XVI в.

Печата се по *Б. Цонев,* Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека, III, С., 1923, с. 26.

+ Ох, ох, ох, ох, горко на мен, окаяния. Братя, в тези тежки времена, когато пишех тази книга на спокойно място, дойде съобщение, че са дошли да събират [момчета] за еничари, и моите

деца още са малки за еничари, а проклети клеветници [ги] съобщили на проклетите агаряни, и [те] избягаха с мой приятел при мен и много се наскърбих, и не знаех какво пиша. Да не знаят клеветниците сами себе си и своите чеда. Амин.

Султанска заповед от 1564 г.

Печата се по *Г. Гълъбов,* Османотурски извори за българската история, ГСУ—ИФФ, XXXV, С., 1939, св. II, с. 18—19.

Чу се [имаме сведения], че момчетата [за еничари] по моя височайша заповед, събрани преди [известно време] от подведомствените ви селища, дойдоха в щастливата ми столица, и след като станаха мюсюлмани, някои от тях избягаха и стигнаха обратно по местата си и се отметнаха от мюсюлманството. Заповядвам, и щом пристигне височайшата ми заповед, да провериш и изследваш истински тази случка и да видиш дали действително има като тях взети по моя височайша заповед питомци-еничари, които сега са избягали и са се отметнали от мюсюлманството; колкото души и да са, да съставиш списък с имената и отличителните им белези, а самите тях да оковеш във вериги, да ги дадеш за придружаване на годни хора и да ги изпратиш в щастливия ми двор. Но добре да предупредиш хората, с които ги изпращаш, навсякъде из пътя да се предпазват, за да не би по немара да им се даде възможност да се отлъчат; тъй да знаеш.

Султанска заповед от 1564 г.

Печата се по *Г. Гълъбов,* Османотурски извори за българската история, II, с. 18.

Ти, който си кадия, изпрати писмо и съобщи, че именуемият Давуд яябашия, преди [известно време] дошъл там за събиране на питомци-еничари, е взел седем души момчета от село Меке, завел ги на агата и след като ги приобщил [към исляма], изпратил ги за Цариград и сменил дрехите им. [Но] някои поданици-немохамедани, роднини на поменатите, съпроводили момчетата и отново ги отвели в казаното село, въвели ги в църква и по лъжливия им обред ги приобщили [към християнството]. Заповядвам, и с пристигането на височайшата ми заповед да видиш и ако случката е, както си я доложил — нека това се установи, — да заловиш поменатите момчета и неверниците, които са ги подвели, и всички да изпратиш в императорския ми двор, да вземеш мерки, за да не пуснеш да се отлъчат; тъй да знаеш.

Приписка в четвероевангелие в Зографския манастир от 1567 г.

Печата се по БСМ, с. 244.

Написа се тази истинска и божествена книга с помощта на бога, на пречистата [богородица] и на всички светии — слава и хвала на тях за началото и за свършването. И мен, който се трудих, благословете, а за всичко на бог и [неговата] майка хвала в този век и в бъдещите. Амин.

Писах тази книга от неверен извод [и] на днешния, друг верен, наричан Матеев [я] поправих. Писах [я] в дните на цар Султан Селим, кръвник, блудник, винопиец. Тази година във всички свои земи той събира еничари, а след това тревнина и на люто зло [бе] причинител. Е много теглих и много зло в тези люти и прискръбни времена [преживях], поради това не можах добре да пиша, простете, Амин. . .

Из „Пътеписа“ на Жан Палерн Форезиен от 1582 г.

Жан Палерн Форезиен е френски аристократ, който през 1581—1582 г. пътува продължително в Леванта. След като посещава Египет, Сирия, Палестина и островите Родос, Кипър и Хиос, пристига в османската столица. Прави интересни описания и констатации за османски централни и провинциални институции, чиито организация и дейност засягат и съдбата на българския народ. Печата се по Френски пътеписи за Балканите, с. 164—164, 170—171, Превод на *Б. Цветкова*, от Pérégrinations du S. Jean Palerne Foresien, Lyon, 1606.

Султанът поддържа 15 000 момчета в различните дворци, които отхранва като пажове и обучава на мюсюлманския закон да въртят ятагана или късо копие и [да извършват] други татарски упражнения. Това са ичогланите, което значи деца на господарите, които се събират като данък всеки четири или пет години от християните в Гърция. От три мъжки деца едно се взема по волята на изпратените чиновници, които често злоупотребяват със служебното си задължение; щом видят, че са красиви, и ако те по външност са обещаващи, вземат ги и трите. Невъзможно е да се изплъзнеш от това, защото навсякъде има кадии, които държат списък за всички родени и умрели. Те го показват после на чиновниците, отишли да извършат събирането, което обхваща 3000—4000 души. Най-красивите и тези, за които може да се съди по образа им, биват избирани, за да ги поставят в султанския сарай — до 500—600 души. Между тях пък се избират 24 от най-красивите и приятните, за да го обслужват в покоите му. Един от тях ежедневно му поставя в джобчето по 50 златни султанини, за да раздава на бедните, когато излиза, или на онзи от споменатите деца, който е най-усърден, когато отива да ги [т. е. децата] види при обучение. Те го обслужват и на масата му и му доставят обичайните му удоволствия; по този път те най-често се до-

бират до първите постове — паши или бейлербейове, според любовта, която проявява към тях султанът. Те обикновено вървят пред него, когато той отива на джамия, яздейки най-красивите коне, като един от тях носи обувките му, друг — лъка и колчана му, трети пък — съд, пълен с вода за миене преди молитва.

Останалите ичоглани са изпращани по други дворци, откъдето никога не излизат. . ., пазят ги евнуси, както жените. От тях правят спахии и еничари. После се издържат от заплати и тимари. Ония от категорията, които се окажат най-недодялани, ги използват за практическа работа: да носят вода, дърва, да почистват двореца, да превързват конете, да събират сняг през зимата в зимниците и да го запазват за изстудяване напитките през лятото; други са градинари, а трети метачи на кухните (200 на брой). Най-обучените от тях са пазени за дворцовата кухня. Наричат всички тях аджемиоглани. Те носят островърхи жълти шапки, както качулките на монасите от ордена на свети Бруно. Както ичогланите, така и аджемиогланите са най-зловредна и лоша пасмина. След като ги отнемат от родителите и ги обучат в мохамеданството, те не искат повече да признаят ни баща, ни майка и така се обявяват с думи и дела като смъртни неприятели на Христовото име. Има и т. нар. азапи (доброволци), които са зли, както другите. Това са доброволци, които гребят лодки, когато липсват роби, и получават за това заплата. Носят тъмнозелени шапки с много връхчета, които висят чак до над очите. Те си подстригват брадите, като оставят мустаците. Лошо е да ги срещнеш, когато са пияни; щом ги срещнеш в такова състояние без еничарин, трябва да се постараеш своевременно да се отдръпнеш или да се решиш да получиш добри удари с тояга, на каквито те са много щедри спрямо християните. . .

Из Регистър на тезкерета от санджаците Паша и Кюстендил от 1591 г.

Печата се по ТИБИ, III, с. 274—358. Превод на *А. Манолов*, от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Сф. 21/15.

Нахия Тиквеш, лива [Кюстендил].

Тимар на Сефер, нов мюсюлманин, по прехвърляне от починалия [Мустафа].

Село Ивановче [неуточнено], спадащо към гореспоменатата [нахия] — 14 500.

Мезра, спадаща към същата [нахия] — 1000. Общо 15 000. Част — 300. Според заповедта — 3000 акчета.

Гореспоменатата част от 300 акчета се отделя поради прехвърляне на тимара на починалия Мустафа. Понеже този тимар е вакантен, заповядано е да се даде първоначално върху 3000 акчета на гореспоменатия Сефер, който, бидейки немюсюлманин, се е явил пред султанския диван и приел ислямството. Тъй като

споменатият представи височайша заповед за това с дата първите 10 дни на сафар 998 година [10—19 декември 1589], съгласно с тази височайша заповед му се даде горният тимар върху 3000 акчета и [му] се издаде тезкере [за получаване на] султанския берат. Написано на 7 ден от месец рамазан 999 година [28 юни 1591].

Тезкере (издадено) от Хасан паша.

Нахия Кочане, лива Кюстендил.

Тимар на Курд, син на Али, син на Ильо, по прехвърляне от починалия Мустафа.

Село Удоляниче, спадащо към гореспоменатата нахия — 7805. Част — 4377, част — 300. Съгласно със заповедта — 3000 акчета.

Гореспоменатата част от 300 акчета се отделя поради прехвърляне от тимара на починалия Мустафа. Понеже този тимар е вакантен и румелийският кетхуда с обоснован доклад е съобщил, че гореспоменатият Курд, който не притежава тимар, е рожден син на починалия преди 15 години като владелец на тимар с доход 3155 акчета в кюстендилския санджак Ильоглу Али, съгласно със заповедта му се даде споменатият горе тимар върху 3000 акчета и се издаде тезкере за султански берат, 9 шевал 998 г. [12 юли 1590].

Тезкере [издадено] от Хадър паша.

Султанска заповед от 1601 г.

Печата се по *П. Тивчев, И. Калудова,* Нови документи за еничарството в българските земи, с. 53—54.

До славния и могъщ бейлербей на Румелия, бог да увеличи силата и славата му, до предобродетелните и премъдри съдници на селата и градовете от областта на споменатия бейлербей и до агите на еничарските оджаци.

С пристигането на настоящия мой императорски ферман да бъде известно, че от учредяването на великата османска държава и на богохранимия халифат на богоизпратения пророк на правоверните има обичай за създаването и организирането на моите храбри еничарски дружини да се повикват на военна служба и да се изпращат в еничарските оджаци младежи от неверниците от 15 до 20-годишни, снажни, здрави и годни за война.

Като знаете височайшата ми воля и тази година да се приложи тоя обичай за усилване на еничарските оджаци, заповядваме и нареждаме с пристигането на височайшия ферман да назначите и изпратите незабавно достатъчен брой мубашири, щото чрез тях да предприемете най-бързо подбора и изпращането на новите еничари.

Знайте също, че изпратените мубашири, според височайшето ми нареждане, ще имат правото, когато се яви нужда, да прилагат заповедите на известната свещена фетва, на шейх-юл-исляма, съгласно с която, ако някои от неверниците родители или друг

някой се противопостави да предаде за еничарин сина си, да се обеси веднага на прага на вратата му, като кръвта му се счита без стойност.

Накрая заповядах да известите на жителите настоящия мой императорски ферман, като съобщавате съдържанието му чрез глашатаи по султанските пътища на великата ми държава. Така, като изпълнявате неотклонно съдържанието на настоящия мой императорски ферман, бъдете уверени, че изпълнявате моята височайша императорска воля.

Така да ви бъде на помощ пророкът и свещеният му Коран.

Султанска заповед от 1621 г.

Печата се По следите на насилието, с. 142—144.

Тъй като вземането на момчета за еничарство от раята в закриляните императорски земи [Османската империя] е стар закон още от древно време и понеже съгласно със следваната практика в миналото и досега е заповядано да се съберат момчета за еничари, то за избирането, събирането и изпращането в щастливата столица на годните момчета, достойни за еничарство, е назначен ветеранът и стар ага, чест между подобните и почтените, турнаджибашията. . ., да бъде увеличена славата му, и да бъде изпратен до вас заедно с настоящото приятелско и сърдечно писмо. С пристигането му строго да предупредите всички поданици от областите, селата, паланките, селищата, градовете, ленните владения хас, вакъфските селища, ленните владения зиамет и тимар и чифлиците, че бащите следва да съберат всичките си деца, без да оставят нито едно, и да ги заведат при казания ага. Поменатият ага лично да ги прегледа и от бащите, които имат много синове, да избере по едно момче, годно и извънредно добро [хубаво], на възраст от петнадесет до двадесет години, да го вземе за еничарство, да го запише в списъка си и да го задържи. И като се взема по едно годно и извънредно хубаво момче от поданиците, които имат много синове, останалите да се връщат на бащите им; годното момче, като се запише в списъка, да не се сменя вече; всяко взето момче да се записва в списъка със собственото му име, с името на баща му, на майка му, на селото му и на спахията му заедно с отличителните белези, качества и особености на момчето, каквито са. Така че ако някое момче след записването му в списъка се отлъчи, като се направи справка в списъка и се узнае кое е и откъде е, да се залови и доведе обратно. И когато се събират такива момчета, да не се вмъкват външни момчета, а да се събират момчета от местните поданици; да се предпазвате от лъжа и измама.

Когато се съберат сто, сто и петдесет момчета за еничари, да се дадат за придружаването им на доверен човек и се изпратят в Цариград направо в еничарския отряд. По пътя и по пре-

стоите да се пазят строго, за да не се дава възможност да се изгуби някое. За всяка купчина да се пишат по два списъка, единият да се пази от самия него [агата], а другият да се дава на човека, с когото се изпраща купчината; в отряда купчината да се изпраща и предава със списъка; впоследствие двата списъка да се съпоставят, за да не се дава възможност да се сменя някое от събраните момчета. На човека, който придружава момчетата, строго да се напомни да води момчетата по правия път, да не ги развежда, да не взема от никого нито аспра, нито зрънце, да не им обърква местата за почивка, да не се отбиват в село, в което веднъж са се отбили, за да не се яви затруднение за селяните с даване хляб на момчетата за еничари и с приемането им и задържането им в къщите; кадиите, субашиите, войводите, управителите на вакъфските селища, притежателите на ленни владения тимар и зиамет и местните управители да не се бъркат ни най-малко в събирането на момчета за еничари и по никой начин да не се месят, нито противят, а да действуват, според както иска и както намери за добре поменатият ага; относно друго да не се месят, защото в това отношение работите са предадени нему; да се внимава строго, щото никой от тях да не се меси и да не взема в дома си синовете на никого, да не ги укрива, да не има дава възможност да бягат; да се предпазват и от всякаква измама; никому, който ще и да е, да не се дава възможност било в тимара му, било в зиамета му, било в дома му, било в чифлика му да укрива някое момче и не го показва на поменатия [ага] или го оставя да бяга, или измамливо вмъква момчета отвън, или показва небрежност и немара, а да знаят, че ще бъде наказан с царско наказание; в това отношение задоволството и оплакването на поменатия [ага] ще бъдат чути и уважени. Според това да се стараят и да се предпазват.

При събирането на момчета за еничари [случвало се е, щото], местните кадии, воеводи, субашии и административни чиновници и някои други лица да са покровителствували по едно-две села и не са допускали да се съберат момчета или пък са поисквали да се съберат; [да се знае, че] за такива работи няма императорско съгласие. По молбата или ходатайството на някого да не се оставят от събиране момчета, а да се събират и изпращат; при проверка и изследване, ако се узнае, че не са били събрани момчетата, извинението ви не ще се приеме, а решено е да бъдете наказани с царско наказание. Ако [жителите] на някое село кажат: „Ние сме села рударски или вакъфски и притежаваме в ръцете освободителни [удостоверения] за невземане от нас на извънредни и тежки данъци, както и момчета за еничари“, и ако те представят заповеди за това, те да им бъдат взети от ръцете, поставени в кесии и изпратени в щастливата ми столица; никой да не се покровителствува, а момчетата за еничари да се съберат, според както е заповядано; да не се допусне никой да се противи.

Приписка в евангелие от 1623 г.

Печата се по По следите на насилието, с. 144.

Да се знае кога изпрати цар Мехмед силния Склав, та дойде в село Мъглиш през януари, 13 ден, та взеха от Мъглиш 8013 еничарчета. Склав рече на селяните: „Къде ви е попът?“, а селяните отговориха: „Поповете, рекоха, избягаха в манастира.“ Склав изпрати 8 колчии в манастира за поповете, а поповете не бяха там, а [там бяха] само монасите — йеромонах Гервасий, монах Анастасий, монах Богослов и монах Стефан. Избиха калугерите и оплениха манастира. Така да знаете, братя, които дойдете след това, когато чуете, че иде силният Склав, вие далече да бягате от силния Склав, защото колко страх преживяха тези братя. Ох, ох, ох, окаяни грешни. [Написа се] в годината 7131 [1623] при търновския митрополит Гаврил.

Летописни бележки за масовото помохамеданчване на българите в Родопите

Летописните бележки са публикувани от *Н. Начов*, като лист от хроника, намерена в село Голямо Белово. Вероятно са писани през XVIII в., но текстуално са близки до другите български източници за масовото насилствено налагане на исляма на българите в Родопите през 1666 г. Печата се по По следите на насилието, с. 258—259.

В годината 1620 [по-точно: 1670] султан Ахмед [Мехмед] вдигна войска срещу Мора [Пелопонес], та изпрати по морето 105 гемии с войска и по суша до 150 хиляди войска. Тогава дошли по филибелийската страна [Пловдивско] да заминат за [Пелопонес] 6 паши. Та някой си паша на име Мехмед заплашил планинските села, че на връщане всичко ще заробят и ще изколят християните, ами да се потурчат, за да бъдат всички свободни от данък и ангария. Та всички планински села тогава се потурчиха от страх. Тогава и чепинци потурчил някой си Хасан ходжа, който бил с пашата. Първо се потурчили поп Константин и поп Георги, и поп Димитър на ден „Свети Георги“ [Гергьовден]. Потурчвали ги до 15-ия ден на август. Тези се съпротивяваха и убиха мнозина, за да се уплашат [другите]. И така, като се потурчиха, дадоха им свобода да разсипват манастирите и църквите. И разсипаха от Станимака до Самоковска баня 218 църкви и 32 манастира. Много пакост направиха потурчените. Тогава разрушили и беловския манастир „Възнесение Христово“.

Този манастир бил съграден от някой си Георги, който бил брат на врачанския княз Дамян. Той не се оженил, ами се покалугерил в манастира край Искъра, който се нарича „Седемте престола“. Този е съградил до двадесет църкви и 8 манастира. Калугерското му име е Гаврил. Той съградил манастир на планината Лефка, където е сега Спасовата църква, на име „Възнесение Христово“. Към манастира имало 5 малки параклиса на име „Успение

Богородично", „Свети пророк Илия", „Свети апостоли Петър и Павел", „Свети архидякон Стефан" и „Свети апостол Йоан Богослов". Имало 90 братя калугери и църква на метоха „Свети 40 мъченици".

Когато се Чепинци потурчили в 1620 [т. е. 1670], тогава по планините [родопски], по Гюмюрджинско, по Филибелийско се потурчили 74 села.

Из „Исторически бележник от Кръстогорието" (Средните Родопи)

Историческият бележник от Кръстогорието (Средните Родопи) вероятно е писан в епохата на Българското възраждане, за което говорят езикът и приповдигнатото патриотичният дух на изложението, но при написването му е използувана по-стара манастирска кондика или хроника, която разкрива насилственото налагане на исляма на българите в Смолян и околния район. Печата се по По следите на насилието, с. 260—262.

1. В 1661 г. [по-точно: 1669], в двадесет и първата година от царуването на султан Мехмед IV, излезе заповед да се потурчат българите в Кръстогорието.

С огън и меч турците успяха и потурчиха населението в следните села: Виево, Смолен [дн. Смилян], Упорово [дн. Влахово], Бяла река, Подвис, Витлово [дн. Рудозем] и една малка част от селата Езерово [дн. Смолян] и Беловидово [дн. Златоград].

А селата Райково, Устово, Долно и Горно Руеново [дн. Момчиловци и Соколовци], Кутлово [дн. Славейно], Петково, Очинево [дн. Чокманово], Левочево, Пещера, Осиково [дн. Полк. Серафимово] оказаха голям отпор на насилниците турци и запазиха вярата си.

2. В царуването на Мохамед IV през месец юли 1661 [по-точно: 1669] г., когато стана страшното и с насилие помохамеданчване на българите в областта около Смолян, турците направиха много пакости. От жителите едни помохамеданчиха, други избиха, а трети избягаха из горите. Турците изгориха църквата „Св. апостол Петър и Павел", митрополията и богословското училище. Всички книги и помагала унищожиха, а скъпоценностите разграбиха.

Турците поискаха да заловят епископ Висарион, но той с голяма група българи през една нощ успя да избяга и се настани в Райково. Там бяха намерили прибежище и много българи от околните села.

Народът, като виждаше, че между него се намира духовният му водач епископ Висарион Смолянски, окуражи се, съвзе се за нова борба с турците и упорито бранеше вярата си. Така той запази от помохамеданчване околните на Райково села и самото Райково.

При помохамеданчването на Смолян и областта му, както казахме, турците избиха много мъже, жени и деца, които не склониха да приемат мохамеданската вяра. Много вдовици и малолетни сирачета от двата пола, които не можаха да избягат в Райково, бяха принудени да нощуват из горите, изнемощели от глад и за сън. Много от тях бяха застигнати от турските орди и подложени на най-мръсни деяния, които може да извърши само потъналият в невежество турчин. Тия мръсни дела не мога да ги опиша — челюстите ми се схващат. Но ще настъпят светли дни и за това измъчено българско племе. Нека то знае до каква безнравственост е паднал завоевателният турчин и каква варварска религия е разпространявал.

Епископ Висарион Смолянски преживя в Райково една година. Турците обаче търсиха сгодно време да го погубят, та да няма кой да поддържа борческия дух на българите, защото те бяха отпаднали духом от сполетялото ги зло. Помощ им не идваше отникъде другаде и само епископ Висарион ги укрепваше във вярата и надеждата, че това зло ще мине и ще настъпят пак добри дни.

В ранно утро, на 29 юли 1662 [по-точно: 1670] г., Висарион Смолянски бе тръгнал, придружен от 10 души телохранители, всички на коне и добре въоръжени, от Долно Езерово за Горно Езерово. Но ненадейно между къщата на Ревача и воденицата на Сурото, в долината, излезе голяма въоръжена чета от турци и потурнаци. След голям и кървав бой заловиха живи епископа и неговите телохранители: Момчил Глуховски, Гего Сухарски, Найден Гривнински, Дечо Ругански, Белко Мечкаря, Страхил Бойчев, Грудю Грънчовски, Вълко Гръздански, Стойко Мирчовски и Райчо Раев. Турците ги обезоръжиха, вързаха им ръцете отзад и бързо ги отведоха към Смолян, за да не би да ги застигне християнска чета, да ги освободи и люто да си отмъсти.

В Смолян по заповед на властта най-първо с добро и кротко се помъчиха да убедят епископ Висарион да откупи живота си с цената на приемане мохамеданската вяра, понеже смятаха, че щом той се съгласи на това, много скоро и останалите българи-християни безропотно ще последват примера му. . .

Тогава турците го съблякоха и го оставиха съвсем гол, почнаха да го щипят по тялото с нарочно приготвени клещи, с които откъсваха парчета месо от тялото му. Епископ Висарион изтърпя тия адски мъки, без да се уплаши и без да иска милост. Кръв ручеше от тялото на тоя мъченик. След това най-немилостиво го биха с железни пръчки по тялото, докато епископът падна в несвяст. След като се свести, турците го мушкаха с ножове и режеха късове от тялото му, туриха на главата му нажежена пиростия и се гавреха с него. Но това не стигна. Поругаха го публично и го развеждаха гол из селото за показ. Епископът понесе и тая гавра със смирение. Най-сетне един освирепял турчин излезе от тълпата и с остър нож прободе гърдите на епископ Висарион. Той се повали на земята и [започнал да се моли]. Освирепелите турци помислиха, че той говори нещо обидно за тях, затова злобно се

нахвърлиха върху него с камъни — обезобразиха го и тялото му направиха на пита.

Турците заповядаха на телохранителите на епископа да изкопаят гроб в една градина, близо до хорището в Смолян, и там заровиха трупа на епископ Висарион Смолянски.

Така на 29 юли 1662 г. [по-точно: 1670] в Смолян умря мъченически епископ Висарион.

Десетте телохранители на починалия епископ освободиха и пратиха в Райково да разкажат за това, що се случи. Турците мислеха, че с убийството на Висарион Смолянски ще се отнеме напълно духовната упора на християнското население и то ще приеме без повече насилие мохамеданската вяра, но това само озлоби българите, които бяха решили да измрат до един, но вярата на праотците да запазят. Събраха последни сили и образуваха чети, които закръстосваха отново из горите и водеха люта борба за запазване вярата, честта и живота.

А самите телохранители заминаха за Ксанти, за да потърсят закрила от Ксантийската митрополия за осиротялото родопско население. Ксантийският гръцки митрополит им обещал защитата си и по негово и това на патриаршията застъпничество помохамеданчването за останалото християнско население спря. Цариградската патриаршия изпрати духовни представители в Райково и другите села вместо избитите български такива.

И прибра се пръснатото из горите българско население.

Молба от новопомюсюлманчен до султана от 1671 г.

Превод на *Ст. Андреев* от ръкописната сбирка при Ор. отд. при НБКМ, сигн. НПТА XX — 1/28, л. 6.

Ваше величество, честит и щастлив мой султан, бъдете жив и здрав!

Аз [вашият] роб — стар и сляп, понастоящем съм удостоен със славата на исляма. Понеже не съм способен да печеля и не владея нищо поради дълг, и свободата ми е келява.

Умолява се моят милостив султан да се дават няколко акчета пенсия от одринската митница за неговия беден раб.

[подпис]: раб Сюлейман, новопомохамеданчен.

21 зилкаде (1. IV. 1671) г.

Из „Дневника“ на Дьолакроа от 1673—1675 г.

Дьолакроа е един от най-добрите френски познавачи на Османската империя през втората половина на XVII в. Пребивавал дълго в Леванта и османските балкански провинции като официален френски представител, свързан с османските управляващи среди, той оставя в своя дневник обективни и богати сведения за състоянието на империята и положението на поробените балкански народи. Печата се по Френски пътеписи за Балканите, I, с. 254. Превод на *Б. Цветкова* от Memoires du Sieur de la Croix, cydevant secrétaire de l'Ambassade de Constantinople. Coutenants diverses Relations tres curieuse l'Empire Ottoman. II, Paris 1684, p. 248.

Една много неприятна за султана злоупотреба, която се стоварва при това върху християнските му поданици, е изнудването или лъжата, която се устройва на негово величество при събирането на девширмето, данък върху децата. Този данък, който в миналото се събирал само на 30 години веднъж, е бил по-значителен от сега, когато го събират на 10 години веднъж, при все че трябваше да се утрои.

Това не е, защото липсват деца, а защото изпратеният заинтересуван ага препродава доста скъпо децата на бащите им, които пък му доставят такива, купени от бедни турци, без да са обрязани. По такъв начин починът на негово величество е измамен.

Смятайки, че извършва акт на милосърдие при религиозна преданост, като увеличава броя на мюсюлманите, той събира в сараите си турци вместо християни.

Молба от новопомюсюлманчен до султана от 1686 г.

Превод на *Ст. Андреев* от ръкописната сбирка при Ор. отд. при НБКМ, сигн. НПТА XX — 1/28, л. 2.

Ваше величество, честит и щастлив мой султан, бъдете жив и здрав!

[Аз], вашият раб, който бях презрян неверник, станах мюсюлманин. По причина за това, че не съм способен за нищо, моля Ваше величество моя султан, да се направи едно благодеяние от Ваша страна. . .

[подпис]: раб Мехмед.

20 джамаз-юл евел 1097 (14. IV. 1686) г.

Молба от новопомюсюлманчен до султана от 1689 г.

Превод на *Ст. Андреев* от ръкописната сбирка при Ор. отд. на НБКМ, сигн. НПТА XX — 1/28, л. 1.

Ваше величество, щастлив и великодушен мой султан, бъдете жив и здрав!

[Аз], вашият раб съм почетен с приемането [ми] в божествения ислям. Тъй като съм удостоен със славата на исляма и понеже нямам близки, като премина на издръжка на моя султан, ще се покажа негов добър молителствувател, докато съм жив. . .

[подпис]: раб — новопомохамеданчен

21 зилкаде [6. IX. 1689] г.

Изложение на кадията на Карнобат от 1690 г.

Печата се по По следите на насилието, с. 266—267. Превод на *Ст. Андреев* от ръкописната сбирка при Ор. отд. на НБКМ, сигн. 36/14.

Изложението на нищожния молитствувател до величествената порта на щастието гласи:

Немюсюлманите Драган, син на Иван, Кесер, син на Николче, Чудал, син на Боте, и Мишинко, син на Иван, жители на село Бей гебран [с. Огнен], спадащо към казата град Каринабад [Карнобат], по следния начин декларираха и разясниха желанието си пред шериатския съд:

„Споменатото село е към вакъфа на покойния Ракас бей. Ние сме 262 зияде-и джизие [ханета]. От раята на споменатото село тридесет души приеха ислямя [и] ние бяхме обложени и с техните джизиета. Тъй като не сме в състояние да платим споменатото джизие, [молим] да ни се окаже състрадание и милост. За да бъде намалено известно количество [от] джизиетата ни, известяваме за нашето положение щастливата порта."

Като се настоява в този смисъл, това е положението, за което се доложи на щастливата порта. Впрочем заповедта принадлежи на справедливия.

[подпис]: Най-немощният слуга Мустафа, наиб на Каринабад.

II. СТРУКТУРА И ОРГАНИЗАЦИЯ НА БЪЛГАРСКОТО ОБЩЕСТВО

1. КАТЕГОРИИ НАСЕЛЕНИЕ И СОЦИАЛНО РАЗСЛОЕНИЕ

Из Регистър на тимари във Видинско, Берковско, Белоградчишко, и поречието на река Тимок

Печата се по ТИБИ, II, 139—141. Превод на *Н. Попов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Вд. 110/18.

Тимар на Кузи, Вини и Кузма. Съдружници са, една година Кузи участвува във военен поход и една година споменатите [двама] неверници. Съгласно берат от Сюлейман паша.

Село Килючовче, от тимара на споменатите, спадащо към Гелвие: домакинства — 20; неженени — 1; вдовици — 3; приход, включително испенча — 2380; испенч — 534; приход от десятъка — 1837 [акчета]

Село Станулoвци, от тимара на споменатите, спадащо към Гелвие: домакинства — 10; неженени — 2; приход, включително испенча — 1965; испенч — 425; приход от десятъка — 1540 [акчета].

Село Ветовци, от тимара на споменатите, спадащо към Гелвие: домакинства — 5; неженени — 1; приход, включително испенча — 821; испенч — 150; приход от десятъка — 671 [акчета].

Общо: села — 3; домакинства — 40; неженени — 4; вдовици — 3; приход, включително испенча — 5166, испенч — 1180; приход от десятъка — 4048; първоначално — 2944; увеличение—2222 [акчета].

Тимар на Богдан, син на Димитър. Преминал у него от баща му, съгласно берат на Сюлейман паша с дата джемазиюл ахър 881 [септември 1474] г.

Село Слатина, от тимара на споменатия, спадащо към Черна река: домакинства — 17; вдовици — 1; испенч — 431; приход от десятъка — 974; общо, включително испенча — 1405, първоначално — 674; увеличение — 731 [акчета].

Тимар на Яко [записан] в стария регистър на имената на Вони и Кузма. Съгласно берат на Сюлейман паша с дата реджеб 881 [октомври 1476] година.

Село Бучия, от тимара на споменатия, спадащо към Черна река; домакинства — 21; неженени — 3; приход, включително ис-

пенча — 2233; испенч — 600; приход от десятъка — 1633 [акчета].

Тимар на Иван [записан] в стария регистър на името Тимурбаши, беваб на крепостта Видин. Съгласно берат на Сюлейман паша.

Село Орешница, от тимара на споменатия, спадащо към Загорие: домакинства — 13; вдовици — 1; приход, включително испенча — 1100; испенч — 331; приход от десятъка — 769 [акчета].

Село Ризище, от тимара на споменатия: домакинства — 5; неженени — 2; вдовици — 2; приход, включително испенча — 896; испенч — 187; приход от десятъка — 709 [акчета].

Мезра Николец [приход извън тимара] от ливади и ниви — 100 [акчета].

Мезра Белбусовци, приход [извън тимара] от ливади и ниви — 100 [акчета].

Общо: села 2; мезри — 2; домакинства — 18; неженени — 2; вдовици — 3; приход, включително испенча — 2196; испенч — 518; приход от десятъка — 1678; първоначално — 1533; увеличение — 663 [акчета].

Тимар на Рад и Черне, съгласно стария регистър

Село Черни дол, от тимара на споменатия, спадащо към Черна река: домакинства — 4; испенч — 100; приход, включително испенча приблизително — 300 [акчета].

Тимар на Иван, син на Бранислав и на Никола, съгласно императорска заповед

Село Горна Вестница, невписано в стария регистър, спадащо към Загорие. Селото било празна мезра. Чрез труда на споменатия Иван тя била почистена. Домакинства — 6; испенч — 150; приход от десятъка — 300 [акчета].

Из съкратен регистър на Видинския санджак от 1454—1455 г.

Печата се по *Д. Лукач,* Видин и Видински санджак..., с. 77.

Тук са споменати тези, които живеят като муселеми между Исфирлиг и Шехиркьой и притежават свещен знак. Заповядано им е да довеждат чужденци, неподлежащи на харадж, и тези от раята, които [не принадлежат] на никого, за да пазят прохода.

Фрузин — княз; Стоян, негов син; Стойко, негов син; Станислав, негов син.

4 души.

Из „Закон за войнуците“, включен в регистър от средата на XVI в.

Печата се по ТИБИ, V, С., 1974, с. 21—23. Превод на *Б. Цветкова,* от Ö. L. Barkan, Kanunlar, Istanbul, 1943, p. 265—266.

Харачът, испенчето [на войнука] и десятъкът от това, което е посял и пожънал в бащината си, десятъкът върху пчелните кошери, данъкът върху свинете и ако има овце — данъкът до сто овце — са опростени. Ако са повече от сто, да се взема данък едно акче на две овце за тия, които са повече от сто. Ако [войнуците] обработват земя в повече от бащината и на друго място в спахийските тимари или пък засадят лозе, плащат десятъка и саларнето си според закона, но са освободени от аваризите.

Онези, на които се полага поред ежегодно да служат, да изпълняват службата си в императорския поход. Извън това забранено е санджак-бейовете им и местните субашии да заставят споменатите [т. е. войнуците], определени за служба, да им доставят ечемик и да косят ливадите им, и да им служат. Но ако посочените войнуци не се явят в султанския поход или се отлъчат от служба в императорската конюшна, след като бъдат наказани, да им се вземат по триста акчета за [личната] императорска каса.

Ако някой войнук извърши престъпление, след като бъде наказан в присъствието на кадията, черибашията да му наложи наказание и събере глобата му според закона. Да не се вмесва в това санджак-беят му, освен ако не подлежи на обесване или отсичане на част от тялото.

Към споменатите войнуци са зачислени ямаци на тройки. Закон е тези трима войнуци да плащат ежегодно по 16 акчета гьондер акчеси. Комуто е ред да отиде на война, дава шест акчета, а [останалите] двама дават по пет акчета. Тъй като налозите „гьондер“ от по-рано са били зачислени [като доход] на санджак-бея и понастоящем бяха записани доход на санджак-бея. Времето [за събиране на този данък] са дните [когато се събира] испенчето.

Посочените войнуци са били записани в стария дефтер разпръснато с оглед на това, че имат деца. Те бяха събрани и на сто и петдесет села бе зачислен доход от 45 000 акчета, който бе даден на субашията, именуван Махмуд. Понеже бяха пръснати, той не бе в състояние да ги събира и се отказа. След това те бяха поделени и бяха раздадени на спахии под формата хисе.

Понеже понастоящем лицата от споменатата категория са регистрирани разпръснато, не се е намерил тимариот с тимар от пет хиляди акчета [за да му се добавят като хисе доходите от войнушките села]. Затова остатъкът се оказа изгубен.

Щом сега бе докладвано положението на споменатите, от онези войнушки села, които са само с войнуци, и то такива села, откъдето войнуците са в повече [извън] раята, бяха отделени четиридесет и седем села и бяха събрани със селата, населени с техни [т. е. на войнуците] синове и хайманета и бе образуван [от тях] хас със свещена заповед на негово величество султана, покровител на света. Ако някои от поменатите войнуци умрат по време на служба, остареят, заболеят или станат немощни и негодни за служба, на мястото им биват записвани годни войнуци, те да бъдат освободени от харач и данъци. От попълването на

техния недостиг да не бъде ощетяван тимарът на спахията и да бъде причина с време за събиране на хайдути. Такива войнуци, които са пръснати във всяко село по двама, по трима, са се смесили с раята, била тя в повече или по-малко, и са заживели [там]. Техните синове били регистрирани като раи в селата, дето живеели. Занапред от тях да не бъдат регистрирани войнуци, освен ако се намерят синове или роднини, които не са вписани в регистъра [на спахиите]. Те да бъдат регистрирани, за да не претърпи щета тимарът на спахията. Но ако не се окажат синове и роднини и редиците им останат извън [бъдат съкратени], да се попълват от синовете на ония войнуци, които са определени за гореспоменатия императорски хас.

Ако синовете на посочените войнуци живеят с бащите си, да дават освен харача и по 25 акчета испенче. Ако са задомени и живеят с бащите си, да дават по 25 акчета, по 12 акчета сено и дърва и по 30 акчета еквивалент на натуралното даждие от хляб. Ако са женени и обработват земя отделно, да дават еквивалент на даждието от хляб по 50 акчета. Ако имат пчелни кошери, да дават десятък от тях. Ако имат свине, да плащат данъци на базата едно акче за две [глави].

Ако имат лозя повече от бащината, записана на бащите им, да дават законния им десятък. Ако войнук или войнушки резерв докара отвън вино в бъчва и го продаде, щом е войнук, да дава на черибашията си 15 акчета налог за бъчва. Ако е син [на войнук] и ако е от тези, които са отделени за хаса, да се задържа налогът за виното му в полза на хаса. Ако е определен за тимар, да го задържа държателят на тимара.

Глобите за престъпления, а също и другите глоби на войнуци, са на черибашията, а глобите на синовете, които са определени към султанския хас, да се задържат в хаса, а на [ония, които са] определени към тимара, да се задържат за тимара.

Из „Дневник на едно пътуване до Османската порта в Цариград в 1573—1578 г.“ от Стефан Герлах

Печата се по *Ст. Герлах*, Дневникъ на едно пътуване до Османската порта в Цариград, с. 247.

През месец април тук [в Цариград] идват на групи няколко хиляди българи, за да карат на султана и пашата ечемик за конете, да ги пазят на полето, да косят сено и да вършат друга подобна работа.

Из султанска заповед от 1663 г.

Печата се по ТИИПБЗ, I, с. 301. Превод на *Г. Гълъбов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Кад. рег. № 3.

Най-справедливият от мюсюлманските кадии, най-добрият от управителите, които изповядват еднобожието, рудник на добродетел и на положително знание, наследник на познанието на пророците и на небесните пратеници, заложба на правото над цялото население, особено обдарен със съвършената милост на помагащия цар, мевляна софийски кадия, нека му се умножат добродетелите, щом пристигне височайшият императорски знак [ферман], да знаеш, че гордостта на прославените и благородните, настоящият началник на втората султанска конюшня Ахмед, да бъде увеличена славата му, сега е изпратил изложение от добре защитения град Едрине [Одрин] в щастливата ми столица [със следното съдържание]:

Някои войнуци, числящи се към малката конюшня, са избягали от бащините си, в които са живели от старо време, и отишли, та се настанили [приютили] в селата и чифлиците на някои силни [влиятелни] лица. Това обстоятелство затруднило събирането на данъците и налозите им.

Понеже той моли да издам височайшата си заповед в смисъл чрез съдействието на войнушките черибашии гореспоменатите войнуци да бъдат върнати и настанени в предишните им села и бащини, без оглед в чии села и чифлици се намират, както и за недопускане вмешателство на никого, който би твърдял, че е изминало вече доста време [и войнуците биха могли да останат при тях], а, напротив, да се забранят противодействията на тези, които пречат, то повелявам да се действува съгласно закона и регистъра [за данъците]. [Прочее] заповядвам [следното]:

С пристигането на . . . . с височайшата ми заповед да се погрижиш относно гореспоменатия въпрос и видиш, ако действително работата стои, както излага [началникът на втората конюшня], в такъв случай да действуваш съгласно закона и регистъра. Чрез съдействието на войнушките им черибашии да вдигнеш [от сегашните им местожителства] и да настаниш в бащините, в които са били записани още от старо време, всички войнуци, зачислени в стария регистър и подведомствени на малката конюшня, понастоящем в чиито села и чифлици да се намират; да не допуснеш по никакъв начин противодействие от страна на стопаните на селата и чифлиците, които биха твърдели, че е изминало време [давност]; но да разпоредиш за събирането на даждията и налозите им [от войнуците] съобразно със закона и регистъра; да отстраниш противодействията на тези, които биха пречили; да съобщиш писмено имената и отличителните белези на непокорните. Но в това отношение да се постараеш и твърде много да се пазиш да не безпокоиш и тормозиш раите, записани в друг регистър; нито да ги угнетяваш противно на закона и шериата; да не предизвикаш нужда от изпращане на втора заповед. Тъй да знаеш; да имаш доверие във височайшия ми знак. Написано на двадесет и пети ден на сафер 1074 [28 септември 1663 г.].

В седалището на град Едрине [Одрин].

Из „Законника“ на Сюлейман Законодател

Печата се по ТИИПБЗ, I, с. 54.

(За положението на власите [ефляклар])

Власите в Браничево и Видин не плащат харадж, десятък и испенче; те са опростени и освободени от всички аваризи [извънредни данъци], не дават също и налог ресм-и гердек [сватбарина], дават глоба за злодеяния; кнезовете [селските кметове] вземат десятък от глобите за престъпления, които се дават на санджак-бея.

Поменатите власи дават по едно копие [гюндер] за всеки петдесет домакинства; стоят караул на местата, които следва да се пазят; при неприятелско нападение всички власи се снабдяват с коне и участвуват в боя; плащат на санджак-бея годишно по осемдесет и три акчета от всяка къща.

Власите от Семендире [Смедерево] не плащат харадж, десятък, испенче, данък за овце, налог за женитба и други налози; по рождеството на Христа или както религиозно го наричат Божик, се събират по четиридесет и пет акчета [вместо] по един флорин от всяко домакинство; петдесет акчета, стойността на един овен и петдесет флорина, които [правят] една черга [палатка], наречена канута; два овена или стойността им; две пити кашкавал и две въжета за два повода по три акчета — или всичко стават по шестдесет и три акчета. Това дават по Божик [Коледа], а напролет, на деня Хъдрелес [Гергьовден], както го наричат, [дават] двадесет акчета — стойността на една овца с агне, или всичко [дават] по осемдесет и три акчета. За пет флорина един служи войнушка служба; на смени пазят места, които подлежат да се пазят. Когато се случи нападение [в неприятелска земя], един от всяко домакинство отива на поход [война]. На всеки петдесет домакинства дават на санджак-бея един прислужник [турича], който служи като слуга шест месеца. Съгласно закона дават глоба за престъпления, от която кнезовете вземат десятък. Те не доставят борина [чира] и дъски; не пазят крепости. Власите къща на санджак-бея или на друго място те не строят и не косят ливадите му. Без вина не се отнема примикюрството от примикюрите. При спазване на условията те са опростени и освободени от всички извънредни данъци [тузджу].

Войнук или влах, който се занимава със земеделие в тимара на друг спахия, а не в селото, дето е регистриран, плаща половин десятък [на последния]. Ако продадат вино, получено от своё лозе, в тимара на кой и да е спахия, те дават по четири акчета за всяка бъчва. Ако купят виното отвън и го продадат, плащат по петнадесет акчета на бъчва, също както раята.

Из „Пътеписа“ на Антон Вранчич от 1553—1556 г.

Печата се по Немски и австрийски пътеписи за Балканите, с. 187.

От Търново стигнахме до първите възвишения на Хемус, които бяха толкова неравни и неудобни, макар и не много стръмни и високи, че при изкачването им не без риск за колите се изпотихме в разстояние на две мили, докато излезем към залез слънце при село Вакарел. Там се разстила широка равнина, разположена между високи планини и заобиколена от много селища, намиращи се в полите им наоколо. Същата равнина много прилича на широк площад в голям град и се вижда много приятна гледка. Впрочем селяните от това място разправяха, че тук в предишните времена изобщо не е имало обитатели поради многото разбойници. По същата причина пътниците трябвало да се събират в групи, когато искали да минат там. По-късно, след като ни отнеха Белград по настояването на някакъв си паша, султан Сюлейман засели жители, и то не само на това място, а и по целия път, където се преминава билото на Хемус. Освен това навсякъде по онези места, известни като по-опасни, наредил близките села да организират пазенето им със стража, която жителите си разпределяли наред, като получавали възнаграждението си от общината. Поставят стражата така: избират твърде високо място в планините, надвесващи се над държавния път така, че пазачът да има пред погледа си и самия път, а и накъдето се обърне, да може да вижда най-далеч. Тук в една малка сламена колиба бди само един човек. Неговото задължение е, когато види хора някъде по пътя или в гората, да удря тъпан и с този знак да напомня на хората, че са забелязани от стражата. Ако случайно някъде има извършено разбойничество, веднага жителите на същото място се подлагат на разследване и ако не признаят, че техни хора са извършили разбойничеството и не посочат извършителите, биват наказвани, като че ли те самите в действителност са го извършили. В резултат на това сега тези планини биват преминавани спокойно дори и от малко пътници, защото всяко село, което преди това само е пращало разбойници, сега от страх за наказание пази своята територия.

Из подробен регистър на джелепкешаните в българските земи от 1576 г.

Печата се по ТИБИ, III, с. 118—121.

Каза Радомир

Съгласно с височайша заповед чрез мубашира Мехмед Чауш от султанския двор се състави списък на джелепкешаните от каза

Радомир за овце [необходими] за месеците [които се падат] в половината на тежкия сезон.

Написано през средните десет дни на месец реби юл-ахър 984 г. [8–17. VII. 1576].

Град Радомир

Маджар Мустафа — 30; Сефер, син на Ибрахим, и Сюлейман — 50; Димитре Рале и Малко Димитре — 75; Тодор Петре и Петко Ломан — 60; Петко Стоян — 50; Велко Степан — 50; Мано Степан — 50; Аврам Велчо и Петко Радобре — 50; Иван Сено и Стрезе Руйно — 50; Фуад, син на Вели — 30; Рамазан, син на Салих, лихвар — 60; Янкул Милю — 25; Стоян, ковач — 25; Ибрахим, син на Лютфи — 50; Реджеб, калайджия — 50.

Село Беловода

Илия Йове и Спас — 40; Стоян Марко — 25; Тодор Стоян — 40; Аврам Йове — 25; Аврам Стале — 30; попът домазет — 30.

Село Върба

Стаю Раин Поп и Илия Раин Поп — 150; Пею Поп и Йове Поп — 80; Димитри Дамян — 30; Йове Велю и Бончо Нако — 60; Дамян Петри — 25; Марко, домазет — 30; Стоян, ковач — 30; Степан Пейо — 25; Хали, син на Сюлейман — 25; Али, син на Рамазан — 35; Емир Инехан — 35.

Село Златарча, с друго име Милюфче Ушовича

Аврам Мино и Сено Неделко — 60; Сено Поп и брат му — 70; Бою Петри и Белчо Рале Пласиче (?) — 50.

Село Почерненче

Лазар Сено — 30; Стениле Бошко — 40; Стою Михал и Сено Никола — 50; Михаил Гердан — 25; Стою Тодор — 25; Тодор Михал — 40; Петко Стале — 20.

Село Червена могила

Стоян Сено и Бошко Пено — 60; Стою Рую и Рале Петко — 50; Иван Милю — 50; Стоян Тодор и Малю Йове — 50; Стою Ралю и Петко Бою — 60; Петре Йове и брат му Райко — 50; Велю Митре и Тодор Рую — 50; Мино Лазар и Раю Бойче — 50; Бою Драгил и Йове Степен — 40; Стоян Бою — 20.

Село Радибожек Гелекофча

Мино Йове — 30; Димко Стоян — 30; Стою Лазар — 25; Петри Бочо — 30; Продан, пришелец — 50; Йован Стоян — 25.

Село Долна Ипчелна стена

Марко Радивой — 50; Сено Михал и брат му Илия — 50; Продан Мино — 30; Пею Милкю и Иван Милке — 50.

Село Горна Ипчелна стена

Стоян Пею и Стою — 40; Пею Радослав — 30; Пею Ботурко и Миле Никола — 60; Койке Степан — 50; Михал Сено — 40; Стою Михал и Пею Сено —50; Петко Продан — 50.

Село Райкилофча

Поп Стоян —50; Петко Поп и Велчо Бодю — 25.

Село Ювание истена

Йове Стале и Стойе Петри от село Смедан — 100; Тодор Тоше — 60.

Село Горна Райче

Петре Иван — 40; Стале Тилке — 40.

Село Пещера

Йове Бейли — 40; Райко Грую — 50; Пею Стоян и Стоян Нако — 70.

Село Жабяни

Иван Михаил — 30; Цоню Стоян — 40; Рашо Къню и Йове Михал — 60; Степан Йове — 50.

Село Белатешиче

Филип Стоян — 30; Малю Тодор — 35; Марко Степан — 50; Драган Тодор — 30; Иван Марко — 30; Иван Поп — 30; Петри Радивой — 35; Михал Марко — 25.

Село Секирне

Марко Иван — 30; Дойке Илия и Драгуш, ратайче — 75; Чуче Джурин — 50.

Село Кошарева

Юсуф Абдулах — 30; Мартин Сено и Пенчо Пею вместо баща си — 50; Тоше Даин — 50; поп Стене и Ботю Стене — 50; Димко Велин — 50; Иван Никола — 50; Джуро Ралин — 50; Йовиче Стойкин — 50; Добробре Пею — 50; Йове, домазет — 40; Пею, грънчар — 40; Йове Радослав и Милкю Койне — 50.

Гореказаните са избягали. Изпрати се човек [да ги повика], но не се явиха. Поради това се записаха в регистъра, тъй както и по-рано. [Впрочем] те и в миналото също така не са идвали да се запишат. Юсуф [първият поред от тях], който е налице, не докара овце. Да се изискат.

Из съдебен протокол в кадийски регистър на град София от 1550 г.

Печата се по ТИИПБЗ, II, с. 108—109. Превод на *Г. Гълъбов,* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Соф. кад. рег. 313, отк. II, с. 63.

Съдебен протокол за присъждане възнаграждение по договор

Записано в кадийския регистър за това, че немюсюлманинът, именуван Кузман, син на Стоян, призова пред шериатския съд немюсюлманина Гюро, син на Радослав, хлебар, и в негово присъствие заяви и се изказа така:

„От поменатия Гюро имам да вземам хака си [правото си] от наемен труд сто и тридесет акчета; искам ги." При така предявения иск запитан бе и поменатият Гюро, който по спорния въпрос каза: „Действително услових поменатия ищец за сто и тридесет акчета на работа за шест месеца; тридесет акчета от поменатата сума му изплатих, остава да му дължа още сто акчета като негово право."

Понеже поменатият Кузман отрече да е получил казаната сума [от тридесет акчета], поискано бе доказателство от поменатия Гюро, че е изплатил речената сума. Но тъй като това доказателство не бе представено, съдът постанови изплащането на сумата от сто акчета на основание признанието му. Но понеже стана явно, че изплащането на тази сума се отлага умишлено, той бе изпратен на настоящия мухтесиб със съдебния разсилен Шеджаа за събирането на сумата. Станалото в съда се протоколира в кадийския регистър по искане [на заинтересования]. Написано на 5 реджеб 957 г. [20 юли 1550 г.].

2. ЕЛЕМЕНТИ НА ВЪТРЕШНО САМОУПРАВЛЕНИЕ ИЗ ЗАКОННИК НА ВИДИНСКИЯ САНДЖАК ОТ 1586—1587 Г.

Печата се по *Д. Лукач,* Видин и Видинският санджак..., с. 178—179. Превод на *Д. Лукач* от ръкописната сбирка на Cenel tapu ve kadastro müdürlüğü — Ankara, сигн. M. F. № 57.

1. Кнезовете и примикюрите от споменатия санджак помагат на служителите, пристигнали да събират хараджа, и на емините на фиска при събирането.

2. Кнезовете и примикюрите са натоварени да намират [избягалата] от техните села рая и отново да я връщат по местата ѝ.

3. Тъй като бяха отменени „ратаите", които от старо време [кнезовете и примикюрите] са имали, срещу службата си те са освободени и опростени само от харадж, испенче, данък върху овцете, десятък върху зърнените храни от владените от тях бащини, десятък върху ширата, [други] данъци и всички аваризи и обичайни данъци.

4. Сватбарината и данъкът върху воденици от споменатите кнезове и примикюри да бъдат събирани за фиска.

5. Ако някой от споменатите умре, да се даде [службата му] на [един от] годните му синове.

6. Докато споменатите служат изправно на фиска, бейовете да не ги угнетяват и да не ги изпращат насилствено на поход. Вярно!

Из съдебен протокол в кадийски регистър на град София от 1550 г.

Печата се по ТИИПБЗ, I, с. 203, Превод на *Г. Гълъбов* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. кад. рег. № 313, л. 30-а.

Записано в регистъра за това, че немюсюлманите, именувани поп Радослав, син на Кирко, Пейо Грудеманчо, Пейо, син на Иван, Тодор, син на Белю, Стоян, син на Петко от село Волуяк, спадащо към големия град София, се явиха пред шериатския съд и в присъствие на Сюлейман бей Челеби, син на Махмуд, спахия на поменатото село, изказаха се и доброволно признаха: „Ние и цялото население на казаното село дължим на поменатия спахия Сюлейман бей сумата деветстотин тридесет седем и половина акчета от стойност на тридесет седем и половина килета жито, пресметнати по двадесет и пет акчета едното киле, със срок три месеца от датата на настоящото регистриране. Всеки от нас чрез взаимно нареждане [съгласие] стана един на друг имотен поръчител. Щом казаха това, гореизложеното признание на поменатите заявители присъствено бе потвърдено от поменатия Сюлейман, в чиято полза се направи, и по негово искане станалото се написа в регистъра. Написано на 3 реджеб честити 957 г. [18 юли 1550 г.].

Из „Пътни бележки“ на Фридрих Зайдел от 1592—1596 г.

Фридрих Зайдел е бил аптекар в Австрийското посолство в 1591 г., което трябвало да предаде годишния трибут на султана. Османците, настроени враждебно към Хабсбургската империя, арестуват посланика фон Кревиц и цялата му свита. Кратките сведения на фон Зайдел за българските земи разкриват различни страни от живота на народа ни. Печата се по Немски и австрийски пътеписи за Балканите, с. 502. Превод на *М. Йонов* от Merckwürdige Reise — Beschreibung aus Teutsland, Wien, Oesterreich, Ungarn, Türkey dis Konstantinopel an die Ottomanische Porte, Leipzig, 1733.

При София построихме по същия начин нашия лагер и палатките пред града в една ливада. След като на това място почивахме един ден, аз и моят другар Хайнрих Джон се разходихме из града да го разгледаме и намерихме, че градът е пълен с външни турци, татари и войници, които също като нас обикаляха, за да си купят някои необходими неща. Защото никой турски войник не може да се настани в градовете или в селата, но при проход всички трябва да останат на полето под своите палатки. Понеже голям брой хора бяха избити на купове от всички страни, ние не само изнемогвахме поради голямата горещина и липса на вода, но и можехме да се задушим от голямата воня и прах. Защото тук и там не само бяха проснати мъртви хора, но също и много добитък — коне, магарета, камили бяха нападали и издъхнали и от тях излизаше такъв ужасен смрад, щото, ако някой беше седнал или легнал дори в закрита каруца, дори да е заспал като убит, на един такъв при спане така лошо му стана, че не само почувствува безсилие, но след това последва голямо повръщане и разстройство, че човек би могъл да си повърне червата и дробовете.

Приписка от 1643 г.

Печата се по БСМ, с. 268.

Тогава преброи (?) черабаша войници от пловдивския кадилък и плениха валията. След това бяха събрани множество войски на Пловдивското поле, 160 хиляди. Тогава беше дошъл царят на Дринопол. Тогава бяха събрали 7 (. . . .?) български кнезове на Руса (?).

Султанска заповед от 1650 г.

Печата се по Б. Цветкова, Хайдутството. . ., с. 176.

Щом пристигне документът, снабден с височайшия императорски знак, да се знае следното.

Ти, споменатият капуджибашия Махмуд, да се увеличи славата ти, си изпратил писмо до моя праг на щастието и си съобщил:

Село Гяват от споменатата каза е дервентджийско. Там минават пътища от седем-осем кадълъка. Жителите на Гяват са изпровождачи на харамиите разбойници от Река и Черменика, а жителите и аяните на Манастир твърдят, че те са и причина за ограбването на много градове и села. Жителите на споменатото село Гяват трябва да си гарантират взаимно и да дойдат в града или селото да съобщят за харамиите.

Затова се издаде моят височайши ферман да дадат гаранция един за друг, че ще извършват надзор над населението от споменатото село, както вече е обяснено.

Заповядвам! Щом пристигне, действувайте според моята височайша заповед. Да си гарантират взаимно, че ще вършат надзор според правото и истината над населението от споменатото село.

Строго да ги предупредите да дойдат в града или селото и да съобщят за харамиите, когато се появят и грабят. Много да се предпазвате по този повод да не извършвате претърсване или да нападате онези, които си гледат работата, а причина за това са фанатизмът и омразата ви.

Да не закъснеете нито минута да изпълните моята свещена заповед, издадена, както е обяснено.

Така да знаете. Имайте доверие в свещения знак.

Написа се през месец джемази юл-евел 1060 г. [2—31. V. 1650 г.].

Из съдебен протокол в кадийски регистър на гр. Русе от 1655 г.

Печата се по ТИИПБЗ, с. 125—126. Превод на *П. Иванов*, от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. R/1, л. 2-а.

Настоящото се състави във връзка с издирването и разследването на убиеца на убития Хюсеин беше, първенец от село, известно под името Кадъкьой в района на град Русчук. [Това се извършва] от назначения от каймакамина на Нийболу мубашир Абдурахман ага, който за целта се яви пред съда и като възбужда дело против явилите се в съда жители на казаното село [Кадъкьой], [а именно]: Михаило, Каракале, Тодор, Пенчо, баща му, Рахиле, баща му Велчо и други, заяви:

„Преди шест месеца от днес [от явяването ни в съда] жителите на казаното село [Кадъкьой] са убили жителя на казаното село, еничарина Хюсеин беше. Моето искане е да бъдат разпитани [явилите се] и наследниците да получат правото по закона.“ Запитани, явилите се направиха възражения, като отговориха: „Ние наистина сме в неизвестност и нищо не знаем по споменатия случай“. Те отрекоха всичко. Обаче, когато се поиска от мубашира да подкрепи с доказателства обвинението спрямо споменатите, и бидейки до голяма степен безсилен да стори това, тогава се пред-

ложи на жителите от казаното село да положат клетва за това, че те в това отношение са в пълна неизвестност и не знаят нищо. Тогава всеки един поотделно се закле в своето евангелие на Исуса и във великия Ислям. [При това положение] на споменатия Абдурахман ага се забранява да оспорва [да поддържа обвинението]. По искане на жителите на казаното село се вписва в регистъра.

3. БЪЛГАРСКИ РЕЛИГИОЗНИ ИНСТИТУЦИИ

Из приписка от 1466 г.

Печата се по БСМ, с. 151.

В годината 6974 [1466]... След преселението на ... архиепископа български кир Доротей за приемник на престола Охридски бе назначен кир Марко, бивши патриарх на Константина града [Цариград] по заповед на царствения [Мехмед II].

Тогава и още в спокойното си устроение на казания същий архиепископ Охридски кир Доротей обхождаше всички и села, и градове в областта на своята държава. Църквите направляваше и верните люде господни във вярата поддържаше. Сврърши се . . .

Приписка от 1548 г.

Печата се по БСМ, с. 45.

Прахор, по милост божия архиепископ на Първа Юстиниана, на всички българи, сърби и прочие. Моето смирение пише да се знае кога дойдох в богохранимото място Шиево при всеосвещения митрополит кир Никанор, и дойде при нас кир Петър терзии, и приложи тази книга четвероевангелие в църквата на архистратега Михаил и Гавраил в Плаканичката махала и да си имат писание във всяко съхранение и утвърждение в годината 7056 [1548].

Приписка в служебник от XVI в.

Печата се по БСМ, с. 246.

Много години сътвори [дай] на блажения и преосвещен архиепископ в българските земи, владетелю и господин наш, на кир Йеремия много години, владико.

Из „Дневник на едно пътуване до Османската порта в Цариград от 1573—1578 г."

Печата се по *Ст. Герлах*, Дневник на едно пътуване до Османската порта в Цариград. . . , с. 66—67, 73, 94, 131, 261.

Гърците подаряват няколко дуката на кадията, спахията или на някой друг турчин, който повелява, и той пише на епископа или митрополията на съответното място: „Направи този или онзи свещеник, помощник-свещеник или др. там или там", където е по-изгодно. Митрополитът трябва да изпълни това, дори и ако гъркът [християнинът] не може да чете литургия. Също така, когато някой много иска да стане епископ на някое място, подарява на турчина, който е поставен да управлява там, няколко дуката и той заповядва на митрополията да го направи владика. Същото става и с митрополитите: който има пари, подарява на пашите и на Кантакузин няколко стотин дуката и този или онзи пише на патриарха: „Направи този митрополит там или там." Патриархът не може да противоречи нито с дума, а веднага трябва да изпълни нареждането. . .

През този месец, когато бях болен, направиха архиепископ в България. . . на Мехмед паша, т. е. сина на брат му. Седалището му е на десет дни път от Адрианопол в град Охрида, между Епир и Сърбия (в него стои и санджак-беят) и му са подчинени четиридесет епархии. При посвещаването му константинополският патриарх и патриархът на Александрия, учен мъж, който по това време бил в Константинопол, чели литургия с много церемонии. . .

Патриархът има . . . и винаги двадесет, рядко повече монаси при себе си в патриаршията, които му прислужват и също живеят в неговия двор. През деня там стоят протосингелът, протонотариусът и други, които живеят близо до патриаршията и вечер си отиват. Също така при него постоянно има един еничарин, който пази него и приближените му и когато излиза или заминава, го придружава и охранява. Там се намират винаги и други двайсеттрийсет монаси, които обикалят почти целия свят и събират милостиня — мързеливи търтеи, които не знаят да вършат почти нищо, освен само да четат. Тъй като тук идват винаги чужди митрополити, епископи и др., за да излагат своите въпроси пред патриарха или пашата, патриархът ги кани при себе си, или когато няма такива — кани други свещеници или добри приятели.

Сред своите духовници те самите знаят само трима учени мъже: първият — митрополитът на Търново, на име Арсений, който също е архиепископ и екзарх на цяла България; вторият — митрополитът на Навпакт и Акарнания, наречен Дамасценус, и третият — йеромонах Матей, който единствен през време на пости проповядваше тук всяка неделя и бе изпратен от патриарха тази година да събере данъка за султана. . .

Когато някой иска да стане митрополит, трябва да откупи длъжността от пашата, дефтердаря, Михаил Кантакузин и духовниците в патриаршията.

Един богат митрополит трябва да даде на дяволското изчадие Михаил (така турци и гърци наричат споменатия Кантакузин) 1000 дуката, на свещениците, които са много по 10, на протосингела — 10, на сакелария — 10, на логотета — 10 и т. н. Само па-

триархът не получавал нищо. Монасите обслужвали патриарха 7—8 години само срещу храна, за да могат да станат митрополити, която служба в крайна сметка трябвало да изкупят от висшестоящите. . .

И това място е също като ключ и врата за България и граница на страната Тракия. Турците го наричат Асаржук, българите — Ведрено, т. е. което постоянно е на вятър. Както споменах, то лежи между две високи планини и има един свещеник, който притежава библията на склавонски или илирийски език, трима дякони и четири черкви: 1. „Възкресение Христово"; 2. „Възнесение на св. Илия"; 3. „Св. Георги", в която аз ходих, е дървена сграда, сглобена от дълги греди във формата на гръцките черкви; има две части: светилището или олтарът, където свещеникът чете литургия, и външна част с иконостас, на който са изрисувани 12-те апостоли (чиито имена са написани отгоре с хърватски букви), Христос, Благовещение, Св. Георги и някои други; 4. „Св. Тома".

Това село, също както и други в България, спадат под митрополита на Пекио и повечето им свещеници учат в София, където имат хърватско училище.

Когато свещеникът кръщава дете, бащата и кръстникът (може да бъде само един, и то мъж) трябва да дадат по 2 аспри на свещеника.

Вечернята им е също както на гърците. Богослуженето изпълняват на хърватски език (от който обикновените хора не разбират всичко) всяка неделя в определена черква. Обикновените хора знаят само „Отче наш" и веруюто на своя език (както ми разказа един българин в присъствието на г. Ауер, който тогава ми беше преводач), но 10-те [божии] заповеди не знаят.

Из протокол в кадийски регистър на град Битоля от 1623 г.

Печата се по ТДИМН, I, с. 113.

Свещеникът Порфириос, който е охридски патрик [патриарх] пред съда, в присъствието на притежателите на този документ, свещениците поп Стойко и поп Никола, заяви:

В хиляда тридесет и първа година [между 16 ноември 1621 и 4 ноември 1622 г.] на споменатите [свещеници] доверих делата на християните във връзка с митрополията, която се намира в казите Джума, Лерин, Дебър и Острава за единадесет хиляди и петстотин акчета.

По негово искане се регистрира.

Написано на 20 реби юл-евел 1032 [22 януари 1623 г.].

Султанска заповед от 1646 г.

Печата се по Документи из турските държавни архиви, I, с. 24. Превод на *П. Дорев.*

До моллата въ София; ако ли пък не е там — до началника на еничерите — заповед

Главният предприемач Юсуф, от гвардейците ми, моли за султанско постановление за събиране 500 рияли гроша, които софийският митрополит му дължел и отказал да плати, макар да са изпратени 3—4 свещени решения по този въпрос. Ако въпросният духовник не плати напълно сумата на пълномощника на горе-споменатия, ковчежника Мехмед, да бъде хванат митрополитът и изпратен в престолния ми град.

Щом получиш, заповедта ми е в горния смисъл. 18 шабан 1056 г. [29 септември 1646 г.].

Из Доклад на Петър Богдан Бакшев от 1640 г.

Печата се по *Ив. Дуйчев,* Описание на България. . ., АПП, II, 2, с. 176—180.

И най-напред ще опиша накратко онова, което сега се разбира [под името] България. Зная много добре, че има цели книги за царство България, но на мен ми се струва добре да засегна първо накратко докъде се простира днес България, за да дам на четците да разберат големината на царството и малобройността на католиците, които се намират в него. . .

България сега се нарича всичко онова, което по-рано се наричало Горна Мизия и част от Долна Мизия, цяла Тракия, въпреки че сега около Галиполското море се говори гръцки език и по-голямата част от Македония, и цяла Морава до Охрида и до границите на Албания, и на Турция, и на Сърбия, а към Изток се простира до Черно море; от север към Дунав я дели от Влашко и Молдава, някога наричани Стара Дакия оттатък Дунав" и прочее. .

И казват, че българското царство само е по-голямо от цяла Сърбия, Босна, Далмация, Хърватско и Унгария и има толкова градове, области, паланки и села, че не могат да се преброят. В тях има милиони души и всички са във властта на дявола, бидейки обвързани в схизмата, а също и в разни ереси. Турци обитават само градовете и големите села; към Черно море турци има също и по селата; обаче в онези, които са в планините, и в онези, които се наричат Загорие, по селата не живеят турци. . .

Това царство България е прекрасно и е украсено с широки поля, високи планини, хълмове, приятни гори и дъбрави, напоено от различни реки и води. В това царство има обилно от всякакъв

вид житни храни, вина, овце, биволи, крави и волове, добри коне, злато, сребро, мед, стомана, желязо и олово; има риба, която се лови от Дунава и от другите реки; произвежда различни плодове, освен „морските плодове“, треви за добитъка, всякакви цветя; изобщо мога да кажа, че ако това царство би имало един господар, християнин и добър, то не би отстъпило на много царства в Европа. . .

„На светата църква е позната схизмата както на гърците, така и на българите и на другите народи; но българите имат незная що повече [в сравнение с другите], защото те, бидейки люде прости и невежи, вярват във всичко онова, което намерят писано. Даже намерих една тяхна книга и извлякох много безумства, които те поддържат — и които са чиста ерес. И ако ги запитате, не могат да отговорят разумно. . .

Аз имам една печатана в Московия славянска библия, която купих за 16 1/2 реалии от един калугер, който идваше от Московия. Те не посещават църквите и ако отиват понякога в църква, не разбират нищо. Нямат проповеди. Само когато отиват в църквата да ядат и пият, тогава отиват всичките и се напиват като животни. В това се състои цялата тяхна набожност. Монасите и свещениците са дори най-големи пияници от всички. . .

Има старци по на 80 години, които не са се изповядвали. На Великден се причестяват, без да се изповядват. Много съблюдават постите. . . Постят също всяка сряда и петък.

Евхаристията, която освещават в светия четвъртък, я запазват през цялата година, за да причестяват болните. Свещениците по селата я поставят, когато е суха, в една платнена торбичка и я дават на жена си да я запази; когато има нужда, тя я изважда, цяла в прах; и така без никаква набожност я взема, сякаш е къс обикновен хляб, носи я и взима една лъжица, слага малко вино, което разбърква, казва молитва и без да изповядва болният, го причестява. Това е много скръбно и плачевно, да се видят светите тайнства, така злоупотребени от лоши свещеници. И въпреки това ги търсят, целуват им ръцете, назовават ги духовни отци и ги почитат, като им дават всичко, което им се пада — хляб и други милостини.“

Техните епископи почти всичките са гърци и когато правят посещение, водят със себе си еничари и правят хиляди несъобразности. Бият тия бедняци, вземат им онова, което намират в къщите, когато нямат да им платят що им се пада. Също и свещениците плащат годишно известна част на владиката, а за бракосъчетанията извън онова, което се плаща на свещеника, плаща се също нещо и на владиката.

Между тези техни епископи има голямо озлобение, защото си отнемат един другиму епископството. Когато вече има един назначен епископ, идва друг и плаща нещо повече на патриарха и този веднага изпъжда първия и дава епископството на втория. И този,

който е бил по-напред, трябва да си отиде насила. И после, ако той намери пари, отива и прогонва другиго и така нататък. . .

Имат съвсем малко книги за църковна служба. Ръкописи, евангелие и други книги за църковна служба — се продават по 40 скуди. Има монаси, които се наричат „даскали“ и не се занимават с друго освен с [пре]писването на книги, без проверка, без издирване. Задоволяват се да ги направят такива, каквито ги намерят и затова се пораждат много ереси, защото всеки пише посвоему и както намери и ако намери хиляда грешки, не знае как да ги оправи. . .

Из документацията във връзка с посещението на папския визитатор Пиетро Мазарекио в България през 1623—1624 г.

Документацията съдържа доклад на Пиетро Мазарекио за неговата обиколка в България, компендиум за състоянието на католишката църковна организация в българските земи след смъртта на Петър Солинат, резюме на доклада и придружително писмо към преписката от кардинал Людовико Лудовизи до папа Григорий XV. Посочените документи разкриват както състоянието и проблемите на католишката пропаганда в българските земи, така и някои по-общи сведения за положението на народа ни. Превод на *К. Гатова* от *K. Draganović.* Izvješce apostolskoj vizitatore Petra Masareckija o prilikoma katol. naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoni i Bosni, g. 1623 u 1647 Starine, XXXIX, 1938, s. s. 7—9, 10—17, 19—23.

Височайши и светейши господине,

Накратко се излага пред Ваша Височайша светлост посещението на Пиетро Мазарекио, визитатор на четири царства, които са под турско владичество. И първото е България. Тя е много голяма земя, чиито области и градове са обитавани от много християни, селата пък от българи — схизматици, неподатливи да се подчинят на Римската църква, както е известно от докладите за посещението, предадени вече в Светата Конгрегация.

Католиците, разпръснати на различни места из споменатата провинция, ще да са около 7—8 хиляди души. На тях беше даден за епископ от блаженопочившия Климент VIII фра Пиетро Солинат от Босна, който по-късно покръсти по-голямата част от еретиците — павликяни, които обитаваха дунавския бряг и редутите на чипровските земи, към по-голямо благочестие и религиозност; вече измина една година откакто гореспоменатите християни останаха без своя духовен пастир. Катедрата на тази епископия е София, главен град на България, където резидира бейлербегът на Гърция. За тази област и за католиците, които се намират в нея, и за техните обичаи визитаторът надълго и широко разказва в сведенията си, в които се докладва толкова за тази област, колкото и за останалите, които следват. За тези християни не можеше да има по-удобен епископ, нито по-добър управник от онзи фра Алберто, който сега е управител на отците за наблюдение на областта на Рагуза.

Кратък компендиум за посещението на Пиетро Мазерекио, албански свещеник на Призрен в Сърбия.

До височайшия и блажен сеньор господин кардинал Барберини!

Католиците от четири царства под турска власт:

България

1. В България има турци, схизматици и католици; схизматиците са най-много на брой, католиците са приблизително 8000 души. Метрополия на царството е София, тук има нужда да се постави епископ след смъртта на фра Пиетро, който покръсти приблизително 10 000 павликяни. За епископ предлагам фра Алберто от Рагуза.

2. За манастирските братя трябва да се вземат мерки от страна на висшия клир, тъй като са несговорчиви и не се ценят един друг.

3. Трябва да се възпре злоупотребата да се взимат жени за прислуга.

4. Трябва да се дадат някакви възнаграждения на трима или четирима епарси [домакини] от 20 или 30 скуди годишно, за да не изоставят епархиите по бедност.

Кратко изложение за казаното в доклада, който послужи също за отговор на 56 въпроса на инструкциите.

1. Броят на християните под турско владичество в България и Сърбия, както в областите на част от Албания, посочени когато ставаше дума за Сърбия, е приблизително 12 000, които имат голяма нужда от духовна помощ.

2. Езиците на споменатите народи са различни. Католиците от Призрен говорят албански и славянски, а някои в селата само албански. В Босна, Сърбия и България на славянски или илирийски. . .

3. Сектите в Сърбия, България, Босна и Унгария са схизматични, като се изключат вече споменатите католици. . .

7 и 8. Вече е казано колко бяха католиците. Няма резидиращи католически епископ, тъй като и двамата епископи на София и Призрен са починали. . .

11. . . . Павликяните в България са земеделци, бедни по отношение на парите. Земите на Чипровци произвеждат разни вещи за амбулантна търговия и са познати в страната като донякъде богат край. Сега енорията държат свещениците от Сирмиум, които живеят по долината на река Драва, но на други ще бъде възложена грижата за покръстването на еретиците в Унгария и павликяните в България — необходимо е да бъдат подпомогнати.

15. Става ясно, че трябва епископът на София да ръководи [да води със себе си] двама братя или трима [рагузанци], за да ги постави да управляват тези манастири, и че епископът трябва да резидира в Чипровец, в манастира, както предшественика си, или пък в Търново. Затова е добре той да бъде от францисканския орден, а не босненец, защото се оказва, че босненските свещеници не са много желани от тези народи, както се отбелязва другаде. . .

20. Необходими са училища за България и Сърбия; не би имало по-добро място от Чипровец: ще има 15 българи и други 15 от Сърбия и от някои околности на Призрен. . .

25. В брак, доколкото е възможно да се проумее и да се знае в трите провинции Сърбия, България и Унгария, да не се свързват помежду си в забранените степени на родство, нито пък с еретици, а още по-малко с турци. . .

32. Църквите на Сърбия имат стари и почти изпокъсани отежди; потири имат колкото е необходимо. За мощите и другите неща, принадлежащи към олтара, ако не им се наложи да ги проверяват често, както направи епископ Мазареки при своето управление, малко си дават грижа да ги пазят чисти. Земите на Чипровци в България са снабдени с необходимото, но то е бедно. . .

33. Мирото за Сърбия няколко години пристигаше от Рагуза в Чипровци и сега вече три години църквите са без [миро] поради смъртта на епископа Катич, заедно с Унгария, също както и България поради смъртта на фра Пиетро, епископ на София.

40. Не всички следват новия календар и тези, които го нямат под ръка, не могат да се уговарят, а малко по малко ще се приобщат с времето. Не бива да се насилват, защото наблизо има еретици и схизматици, които казват, че папистите проповядват нова вяра. Всички християни в Сърбия следват новия календар, както Призрен и околностите му, земите на Чипровци и някои павликяни, но населението от долината на Драва е много упорито. . .

51. . . . София и земите на Чипровци искат заедно с павликяните последовател на добрия фра Пиетро. . .

Доклад за посещението на Пиетро Мазареки от Призрен, албански свещеник, избран апостолически визитатор на Унгария, Босна, Сърбия и България в 1623 г., започнат на 18 април същата година:

1. Отначалото — за България. Тя е твърде голяма провинция и започва от река Морава близо до Ниш, град, който поради руините, които се виждат сега, и по разположението му показва, че е бил твърде великолепен: но сега е обитаван предимно от турци и българи. Няма никакви католици, освен малко унгарци-роби. Оттам, където започва България, до Пловдив има 7 дни път. На ширина ще трябва да се започне от река Дунав до река Вардар, наричана от древните Аксиос. . .

2. Главното място на тази провинция, където резидира бейлербег, е София. Обитателите ѝ са от много секти. Най-голям брой са турци. Има много евреи и българи-схизматици. Католиците са 20 семейства и те са от Рагуза — една част търговци, а друга занаятчии.

3. Имат си капела и поддържат капелан, който им дава достатъчно духовна храна. Тази капела монсеньорът на София фра Пи-

етро успял да овладее от малцината, изпълняващи закона така, че да зависи във всичко от него и той да ѝ осигури капелан. Но търговците, като им се противопоставяли в миналите години с помощта на Апостолическия престол, извоювали, както те казват, не само избирателно право, но още да не се наричат простолюдие от посочения монсеньор, още повече че те се задържали на това място само с цел търговия. . .

4. Те са добри християни и щяха да бъдат още по-добри, ако поради някаква особена природа не се месеха самонадеяно в църковните дела. . .

5. Някога някои се подхлъзваха да купуват робини за себе си и някои взимаха жени за прислуга по турски обичай или нещо подобно. И правеха това, за да не бъдат наказвани от турското правосъдие; някои не позволяват на жените си да се показват публично и т. н. И намирайки някого в подозрителна къща и с лоши жени да го наказват лошо, а ако е с туркиня, такъв човек или загубва живота си, или да бъде отстранен от вярата. . .

7. Тръгвайки от София визитаторът отиде в Чипровци от другата страна на Хемус. Това е земя, разположена в една долина на споменатата планина; има 800 семейства. Половината са българи-схизматици, а другите католици, приблизително 1200 души. Близо до Чипровци са Копиловци с 200 семейства, Железна и Клисура от 150 къщи и 400 души или малко повече в тези три селца. . .

8. Преди идването на монсеньор фра Пиетро бяха епархии под грижите на православни свещеници, но от момента, когато беше пристигнал някой си Д. Николо, този фра Пиетро от Босна взе управлението над християните за известно време и тъй като имаше познанства с павликяните и тяхната ерес, отиде в Рим и като докладва работите си на блаженопочившия Климент VIII, беше направен епископ и избран да резидира в горепосочените земи, чиито обиталища на свещеници превърна в манастири и когато някой от свещениците, които се намираха под грижите му, умираше, намираше последователи от братята послушници, карайки ги да пристигат от Босна, докато се възпитат родени от горепосочените земи. . .

9. В Клисура, близо до Железна, има малко християни и те не поддържат отделно епарх, а ползват тези на Железна, където винаги има двама свещеника, които изпълняват своите задължения.

10. Преди време тези християни бяха не дотам благочестиви, нямаха достатъчно познания за важността на добрите дела, но чрез споменатия епископ постигнаха голям напредък в благочестието и вярата. Затова сега те много ревностно приемат причастието. С даренията на тези хора се поддържат споменатите манастири и, изглежда, има нужда и от друга помощ, тъй като тези отци страдаха от липса на дрехи и дадоха сметка за това на визитатора, който го докладва на негово преосвещенство и на Светата Конгрегация.

11. Християните от тези места упражняват амбулантна търговия с малки вещи и техните грехове са да излъжат в продажбите и покупките. Отдадени са твърде много на пиянство, но това е без вреда, тъй като не скандализира ближния, понеже това е нещо обикновено в тези земи.

. . . .

14. След като направи това посещение, визитаторът отиде в един град, наречен Слатин, населен отначало от българи-схизматици, но след това напуснат. Там са се оттеглили няколко фамилии павликяни, които били малтретирани в техните родни села с ангария. И сам той навлезе в много села, в които или защото са имали лош господар, или защото са били около главни пътища, турците изсмуквали им кръвта, и за да избягнат неприятностите, избягали на други места: но където и да отидели, все ги намирали бедните. Този град е отдалечен от Чипровци на 2 мили и има около 30 семейства от 230 души, всички покръстени. Понякога свещениците от Чипровци отиваха там за служба, да проповядват католическата вяра, но не е сигурно да са оставали в този град. Но жителите имат желание да си имат свещеник. Поради което Светата Конгрегация трябва да обсъди въпроса за свещеника, който ще бъде даден на тези хора, като има пред вид грижата за тези християни да им предостави удобни и в достатъчно количество свещеници, защото може би биха ги накарали да се установят и да не променят местоживеенето — тъй като обикновено се налага единствено със собствената си покъщнина да се скитат по разни места.

15. От това място тръгна към павликяните, живеещи към реката Дунав, и първо достигна до Търничевица, село от 40 къщи — всичките покръстени, без свещеник, но твърде желаещи да го имат. Защото в минали времена имали добър свещеник, посял в тях добра храна за християнско милосърдие; но не се намира свещеник, който да иска да живее между тях, защото като всички павликяни не са свикнали да дават нито милостиня, нито десятък. Защото, ако не им се предостави свещеник, миналите усилия на църквата ще бъдат забравени. Гореспоменатият се задържал между тях няколко години с особено усърдие, което имал служейки на бога и защото бил подпомаган от фра Пиетро, епископ на София.

Из „Дневника“ на Антоан Галан от 1672—1673 г.

А. Галан е секретар на френския посланик в Цариград маркиз Оливие дьо Ноантел. Той неколкократно пътува из османските балкански провинции и оставя интересни бележки за условията, при които живеят българите. Печата се по Френски пътеписи за Балканите, с. 247. Превод на *Б. Цветкова* от *Ch. Schefer*, **Journal d'Antoine Galland pandant son séjour à Constantinople (1672—1673), I—II, Paris, 1881.**

Относно режима както в областта на духовния, така и на светския живот ето какво научих от лице, което се бе осведомило за това. Първо за духовния живот на 80-те семейства, от които се състои селото; има само един свещеник или папас, за да извършва службата и да извършва църковните тайнства. Целият му доход е едно киле жито, което всяко семейство е длъжно да му дава годишно, и от това, което може да прибере от изповеди, сватби и погребения (казват, че не заравя никого, ако не му се даде 1000 аспри за труда). Що се отнася до хляба, с който се прави приношение, доставят го на свещеника и понеже не се използува целият за освещаването, останалото е за свещеника. Светеният хляб се дава пак така последователно от всяко семейство.

Манастирите

Султанска заповед от 1402 г.

Печати се по *Б. Недков*, Османо-турска дипломатика, II, с. 14. Превод на *Б. Недков* от ръкописната сбирка на Национален музей Рилски манастир.

Най-славен между кадиите и управителите, рудник на добродетел и слово (нашият господин, кадията на Ълъджа — нека бъде дълготрайно достойнството му), когато пристигне височайшият императорски декрет, да бъде известно, че сега носителите на императорския ферман, монасите от манастира на име Рилски се явиха в султанския ми двор [и съобщиха следното]: „Обръщаме внимание, че с течение на времето, противно на шериата и на кануна, [някои] се намесват и оспорват земите ни, които са наши.“ Ако е така, заповядвам:

Да прегледате хюджетите, които те [монасите] притежават за този случай. Ако се установи, че съдържанието им е достоверно и съгласувано със стария шериатски закон и с кануна, да се съобразите с техните изисквания и да ги запазите в сила. Да не допускате никой, който и да бил той да се меси и да оспорва [земите им]. Така знаете!

Написан през последното десетдневие на месец ребиюл-евел, година осемстотин и пета [18—28. X. 1402].

Във военния лагер при Пловдив.

Из Съкратен регистър на Видинския санджак от 1560 г.

Печата се по *Д. Лукач*, Видин и Видинския санджак..., с. 99—100. 103, 107, 111, 119, 125, 129, 131.

Хасове на падишаха, убежище на света

Нахия Поломие

Манастир „Свети Йован“	150 (приход)
Манастир „Свети Спас“	50
Манастир „Дедовче“	150

Нахия Кривина

Манастир „Свети Никола“	150
Манастир Калугеровче	450
Манастир „Свети Спас“	100
Манастир „Свети Никола“	150
Манастир „Свети Георги“	150
Манастир „Свети Арахангел“	100
Манастир „Свети Димитър“	100
Манастир „Петровден“, с пазарните такси	150

Нахия Черна река

Манастир „Калайева“, с пазарни такси	800
Манастир „Лофче“, с пазарни такси	500
Манастир „Ягода“, с пазарни такси	500
Манастир „Чума“	400

Нахия Тимок

Манастир „Виратна“	300
Манастир „Света Торопче“	150
Манастир „Въведение пречиста“	180
Манастир „Свети Никола“	180
Манастир „Света Торойче“	100

Нахия Видин

Манастир „Пречиста“	30

Нахия Черна река

Манастир „Свети Никола“	150
Манастир „Пречиста“	100
Манастир „Арахангел“	50
Манастир „Благовещение“	50

Надпис в манастира Матка от 1497 г.

Печата се по БСМ, с. 129.

С изволението на отца и със съдействието на сина, и с изпълнението на светия дух [в] този божествен храм на светата владичица Богородица, приснодева Мария дойде Милица и намери открита [без покрив] църквата и покри църквата, и изпи-

са..., и купи лозя. Помени своите раби Тошинко, и сина му Никола и владеещия митрополит кир Анастасий в 7005 [1497].

Надпис в църквата на Курилския манастир св. Иван Рилски от 1596 г.

Печата се по *П. Мутафчиев*, Из нашите старопланински манастири, Избрани произведения, С., 1972, с. 259

С изволението на отца, и съдействието на сина, и с изпълнението на светия дух!

Божественият храм на св. Иван Рилски се изгради в годината 7101 [1593] с труда и усилията на ктитора кир йерей Драгне от село Доброславци и Теодосий йеромонах от село Кумарица, Иовшо от Требич, Петко от Прими ... И изписа се в годината 7104 [1596] с труда и усилията на ктитор кир Стоян хлебар, софиянец, и също Стоян семитчия, софиянец. Да приеме господ бог труда им в царството небесно. Амин.

И бе настоятел йеромонах Теодосий, игумен на този храм.

Започна да се пише през месец март, 13 ден и се свърши ... месец май, 12 ден.

Надпис в манастирската църква св. Богородица в с. Слимница от 1607 г.

Печата се по БСМ, с. 61—62.

С изволението на отца и съдействието на сина, и с изпълнението на светия дух този божествен храм на пречистата наша богородица се изгради и изписа с труда и съдействието, и настояването на кир Никанор, йеромонах, игумен манастирски и ктитор в годината 7125 [1607] и същата година се изписа. И владичествуваше тогава кир Мадеа Прескопски и ктитор приложи 3000 и бе майстор Навар. И други ктитори, които приложиха: кир Михайло Петков от Битоля (9000) и брат му Грую (1000 — хиляда), Йоан [от] Милешево (2000), Стойко Милев (1000) от Слимница, Стоян и Милко (1000) от Сохотино, Тодор Вълчев (2000) от село Любоино, Вълчин Петков (3000) от Тресказец, йеромонах Йосиф (1000) от Хървати, Стефан Йеромонах (1000) от Кономлати, Якакия монах (1000) и брат му Сотир (500), и брат му Никола (500) от Бохуна. Поп Михайло (1000) от ... Рамо ... (1000) от Градешница. Йеромонах Стефан (500) и Михайло от Пустец. Мали йеромонах Никанор (500).

Иноците, които тогава се трудиха: йеромонах Теодул, йеромонах Мелентий, йеромонах Вардомей, йеромонах Паиси, монах Никодим, дякон Сидор, монах Макарие, монах Никифор, монах Стефан, дякон Ксенофонт. Бог да ги прости. Амин.

Надпис върху кръст в Чипровския манастир от 1511 г.

Печата се по *К. Шкорпил*, Старовремски надписи из разни краища на България, СбНУНК, 7, 1892, с. 99.

Този божествен кръст [бе завършен] в годината 7019 [1511] през месец април, ден 4, във времето на христолюбивия епископ кир Гаврила и изкова го майстор Никола и Пала, в мястото Чипровец, в манастиря, наречен Касинец, храм на свети Иван Богослов и в това време дойдоха скакалци, те нямаха брой и изядоха цялата плът на земята.

На този честен кръст настоятел бе папа [с] Сергии, вечна му памет.

Надпис на мраморна колонка за свещник в Кремиковския манастир от 1517 г.

Печата се по *П. Мутафчиев*, Из нашите старопланински манастири, с. 280.

Село Кремиковци. Този свещник се направи с настояването на поп Койчо и се приложи в църквата св. Петка от ръката на Вучо, син Радивоев. В това време дойдоха 3 топа от маджарите и 50 ярема теглеха единия. И беше мор велик тогава, в годината 7025 [1517].

Надпис в църквата св. Тодор Стратилат в с. Добърско от 1614 г.

Печата се по БСМ, с. 212.

В годината 7122 [1614] хаджията, ктитор на храма, с голям труд отиде в Йерусалим ... и поклони се на светия гроб и на другите свети места и след това дойде сам и съгради този храм в годината 7122 [1614].

Приписки в евангелие от 1622 и 1646 г.

Печата се по *Ив. Гошев*, Стари записки и надписи, св. IV, ГСУ—БФ, XIII, 1935—1936, С., 1936, с. 52.

Да е известно на всеки християнин за тази божествена книга, наричана четвероевангелие, как я заложи поп Костадин за владичин дълг у евреите. И стоя [при тях] 12 години. И тогава настояха Адам и брат му Петко и дадоха 2000 и го приложиха в храма на св. Никола да служи за техните души и за родителите им и ако някой пак се изкуси, или свещеник, или инок, или който и да е, да е проклет от 318 отци в Никея, и да бъде причислен към Юда и Ария, а които го приложиха вечна им памет. И нека да бъдат векил Никола Бранков и Цено Ма-

нов, да наглеждат тази книга. Писа се в годината 7154 [1646].

. . . .

Да е известно как беше заложено това евангелие [и] го откупи Йон Глав, като с Петра Бозаджи дадоха за него 2500 нови аспри. Да служи за тяхната душа и за бащина и за съпругата Мария в [църквата] св. Никола и който се изкуси, пак да го заложи, да е проклет и завързан от свети Никола и от спасителя на всички — Бог. Амин.

В годината 7176 [1668].

Надпис на икона в манастира Трескавец от 1657 г.

Печата се по БСМ, с. 69.

Изписа се тази божествена икона в годината 7165 [1657], митрополит прилепски Йосиф, игумен Максим и настоятел Цветко хлебар, Василко мутафчия.

Надпис на кръст в Етрополския манастир св. Троица от 1666 г.

Печата се по *П. Мутафчиев,* Из нашите старопланински манастири, с. 323.

Направи го [този кръст] майстор Иван, Иванов син от град Враца в годината 7174 [1666], бог да прости, в царството небесно [този], който тази икона направи.

Ерей Стоян от Хръле, близо до града Оряхово, над река Огоста край Дунава, приложи този кръст в храма на етрополския манастир св. Троица.

Из приписка от 1666 г.

Печата се по БСМ, с. 154.

Да се знае кога приложи Петко Пепелар от Ритак, от Павлещенци това евангелие от Романовата келия, и го взе от турски ръце, и го откупи за 1350, и го приложи в град Кратово, в съборната църква на нашия отец, христовия архиерей Никола. И ако отново се намери някой брат да пребивава в келията на Богородица Романова, пак да му се даде [върне] евангелието без аспра. Така да е. Ако не се намери никой, то да остане в [църквата] на светия отец наш Никола до свършването на вековете.

И писа се това писание в град Паланка в година 7174 [1666], месец февруари, първи ден. . .

Приписка от 1672 г.

Печата се по БСМ, с. 165.

С изволението на отца и съдействието на сина, и с изпълнението на светия дух в годината 7180 [1672]. Като дойдоха ортаци от Крива река в манастира Лесново на поклонение на светия отец Гаврانл и видяха този манастир. И видяха порушената трапезария и келиите, до разрушение стигнали, и платиха на майстора и за всички ортаци от Паланка: ортак Петър, ортак Йокум Божик, ортак Стефан, ортак Петко, ортак Стоян, ортак Мартин. И дадох сребърно кандило [да стои] пред светия арахангел Михаил, архистратиг.

Надпис върху кивот в Етрополския манастир св. Троица от 1692 г.

Печата се по *П. Мутафчиев,* Из нашите старопланински манастири, с. 322.

Този общ кивот, където почиват мощите на светите безсребърници Козма и Дамян, се прави в село [Е]трополе. Настоятел бе Симеон йеромонах. В годината 7260 [1692].

Из Послание на монасите от Рилския манастир до руския цар Михаил Феодорович от 1627 г.

Печата се по *Ст. Цанков,* Нови данни за историята и уредбата на Рилския манастир, ГСУ—БФ, XIII, С., 1936, с. 16—17. Оригиналът се пази в Националния музей Рилски манастир.

> На Царя и господаря, великия княз московски Михаил Феодорович, самодържец на цяла Русия и на многото негови царства благодетел, тази грамота в ръцете царски дава се!

До боговенчания от превисокия престол, почтения, благочестив и христолюбив ревнител, поборник за православие и на истинската вяра красител, в догмите тайни на вярата най-светеещ, Царя, Господаря и Великия княз Михаил Феодорович, самодържец Московски и на цяла Русия, Владимировски, Новгородски, цар Казански, цар Астрахански, цар на Севера, Псковски, Смоленски и на много земи господар и владетел. Има в областта Сардикийска, в планината, наречена Книшава, царско здание, свещена обител Рила, храм на светия и преподобен наш отец Иван пустиножител, където с божията благодат, цели и нетленни неговите мощи отпочиват. Игуменът Арсений и свещеноиноците, и дяконите, и старците, и целият събор от братя в Христа, на тази обител се кланяме смирено с лице до земята на твоето великодържавно царство и молим господа Бога наш Исус Христос и пречистата негова майка с преподобния наш отец Иван,

Рилски силно да те дарува господ бог в почитаемата Троица на великодържавното ти царство на твоята царска милост с многолетен живот, мир, здраве и светло ... победа, с победа над всички противни ереси...

Известяваме на великодостойната твоя царска милост [и] изпращаме ... в светлеещото ти царство, във великата Москва, архимандрита, началника на нашия манастир — Стефан с братята йеромонах Симеон и дякона Дамаскин и колара Яков, и Николай, наеменик... за обичайното даруване и милостиня, тъй като имахме русоволни грамоти, дадени на манастира св. Иван Рилски, на светата памет на Отеца от великия княз Иван Василевич, самодържец Московский и на цяла Русия, и друга грамота от царя, великия княз Феодора Ивановича, самодържец Московский и на цяла Русия. Тези наши царски книги потънаха в река Дунав, заради нашите грехове. Затова ... молим твоята царска милост, бъди милостив към светия манастир Рилски ... молим прилежно, простри ръка за помощ на светия отец Иван Рилски. И описваме великата нищета на светия наш манастир, [който] поради насилията на великия агарянски род, както всички свещени съдове, кръстове и евангелия, [така] и всички царски одежди даде в залог. Ние в своята нищета и нужда, от великото насилство на неверния в Христа род не можем да откупим без помощта на щедрата ръка на твоята царска милост. Със сълзи се молим заради Бог, имай ревност в светолепната своя царска душа, помогни от твоите съкровища, дадени ти с божа промисъл, за всичко като от бога се молим, за да не дойде пълното опустяване и разрушение на светата обител ... Написано ..., в обителта на преподобния отец Иван Рилски, в годината 7136, а от въплъщението на сина Божи, година 1627, декември, 7 ден.

III. БЪЛГАРИТЕ В ЕЖЕДНЕВИЕТО

1. БИТ

Из „Пътеписа" на Бенедикт Курипешич от 1530—1531 г.

Б. Курипешич е славянин по произход, който участвува в австрийското пратеничество до Високата порта в 1530 г. за сключване на примирие между двете държави. След завръщането си издава пътните си бележки, в които съобщава интересни данни за политическите и религиозни отношения в османските владения. Печата се по Немски и австрийски пътеписи за Балканите, С., 147. Превод на *М. Йонов* от Benedict Curipeschitz, Intinerarium. . ., Insbruck, 1910.

От планината Чемерник до дългия каменен мост или до град Одрин цялата тази страна е България. Това е една хубава, равна и добре обработена страна, в която има много повече хора и добитък, отколкото в другите [страни, подчинени на султана]. Причината е, че тези краища не се намират близо до границата и по-малко се боят от неприятели. Тук има в изобилие всякакви потребни за човека неща. Жителите изповядват също вярата на св. Павел, както и сърбите. Имат свои свещеници и църкви, боят се твърде много от бога, пазят се, доколкото могат, от злото, срамни дела, пороци и грехове. На нас оказваха голяма чест и почитание и ни посрещнаха радушно в къщите си. И те говорят на един славянски език, който за нас беше малко по-неразбираем от сръбския.

Че страната България в християнско време е имала големи свободи, богатства и всякакво изобилие, може да се види и да се разбере по това, че мъже, жени и деца, всички носят дрехи и ризи, извезани с копринени конци, макар и груби. [Жените] окачват на шиите и ушите си сребърни пръстени, а там, където нямат сребро — месингови, оловни и пиринчени. Жените и момите носят плитки, стигащи от главата до петите, също с много украшения по тях.

Из „Дневника“ на Ханс Дерншвам от 1553—1555 г.

Печата се по Дневникът на Ханс Дерншвам..., с. 45, 191.

На споменатото място, където нощувахме, наблюдавахме как гърци и турци си вършеят житото. За тази работа те имат една дъска, дебела педя, дълга 2 лакти и широка 4—5 лакти. Отпред е извита малко като шейна, а от долната ѝ страна по дължината са набити здраво остри, натрошени дребно кремъци, дълги два пръста. Нарича се „диканя“. Затова селянинът отъпква в полето или в двора твърд харман и разхвърля житото върху него, впряга два вола в диканята, застава или сяда върху нея, с една дълга пръчка кара в кръг воловете, вързани за въже, докато сламата се надроби също като нарязана или накълцана. Две дикани се движат по хармана в кръг една след друга, а след това веят зърното с накълцаната слама. С такава кълцана слама се хранят добитъците, защото имат малко ливади и сено. Нямат слама на цели купи, както при нас на село...

На 16 юли тръгнахме рано заранта от Вакарел и към 10 часа стигнахме София, но отседнахме извън града в едно българско село, наречено Малашевци. Понеже в града мнозина измирали от чума, видяхме голям брой пресни гробове и като преминахме оттам, видяхме 13 души да копаят нови гробове. Този ден извървяхме 5 мили. На турски селото се нарича Крипиутц Итхиу. Там почивахме един ден до 17 същия месец.

Приписка от 1540 г.

Печата се по Љ. *Стојановић*, Стари српски записи и натписи, I, с. 18.

В годината 7084 [1540] беше мор по овцете в Шар планина и по всички планини.

Из „Пътеписа“ на Антон Вранчич от 1553—1556 г.

Печата се по Немски и австрийски пътеписи за Балканите, с. 177, 183—184.

Като излязохме от село Ливада на третия ден на споменатия месец и бързо без трудности изминахме голямата гора, за която казах по-горе, че се нарича Ломница, след третата миля дойдохме до брода на реката Морава, наричан по името на съседната планина Дервент. С това име се назовава и близкото село. Гората, макар и малка и немного гъста, има лошата слава, че е удобна за разбойнически засади. Когато започнахме да минаваме реката, пред нас се изпречиха други турци, между които един беше по външност и облекло по-високопоставен

от другите. След тях вървяха петима египтяни, които сега наричаме цигани или цингани, вързани за шията с една верига и влачени в една редица. Те издаваха жални викове и окайваха немотията си. Тогава аз попитах турците какви са тези и каква е причината, за да бъдат те оковани във вериги. Отвърнаха ми, че са събрани вместо данъци, когато могат да се състоят както в пари, така и от малолетни деца. Ужасих се от този жесток данък-десятък и от това оскърбление.

Тогава научих, че имало някога обичай на всяка пета година да се събира този данък от малолетни деца. Сега това правят на втората и третата година, и то по-жестоко, отколкото позволява приетият закон, дори заграбват забранени деца и макар да са се договорили за цената, поради алчност развалят пазарлъка и пак го възстановяват. Поради това става така, че нещастният народ, като чуе за събирането на този данък и щом разберат, че турците са дошли някъде, завеждат децата си в гората или ги изпращат другаде, докато мине бедствието. До тази жестокост турците не прибягваха в началото на победите си, но по-късно, когато изнесоха далеч напред граничните черти и вече държат здраво властта си над завзетите земи. Такъв данък трябва да плащат тези, които се домогват до престола на турците и вярват, че те могат да проявяват снизходителност към нашия род. Живели са с тази измамна надежда и гърци, и мизи, и траки, и други, които са били подчинени по-рано. Дори и сега, след като владенията им са стигнали до нас, турците измъчват всички останали...

През този ден ние минахме през достъпните места, на планината Куновица и дойдохме до село Суха Клисура, сиреч суха скалиста местност — едно незначително и бедно място.

Тук за първи път видяхме с какви накити се красят българските жени. На нас тези накити ни се виждаха, от една страна, странни и прости и, от друга, леки и твърде смешни. Ако тази простота не беше у един потискан от турците и предимно селски народ, ние мъчно бихме допуснали, че това са съзнателни хора. Не трябва да се говори за облекло у тях. Изобщо то е рунтаво, грубо и евтино, каквото са може би носили първобитните, направено от влакнести кожи. Само ръкавите и надгръдната част на връхната им дреха са изпъстрени с по-дебели копринени шевици. По-внимателно трябва да разгледаме украшенията на главата, шията и ушите. Разделят косата си от челото и я събират на тънки и гъсти плитки. Така събраните коси прокарват покрай слепоочието си над ушите. Прибавят в плитките вълнени нишки, боядисани в цвета на косата, добавят в тях допълнителни украшения, за да изглеждат по-богати, мятат плитките зад гърба си, завързват ги в нещо като мрежа и ги спускат чак под пояса. Това е за девойките. Омъжените жени пък събират косите си по-високо и спускат краищата на завързаната панделка, разнообразени с пришита коприна като коси

от тила. Следващите неща, които ще кажа, са общи и за едните, и за другите.

Носят шапки като блюда, направени от много тънки пръчици така, че тази част, която у нас покрива главата, и отгоре, е затворена, у тях е открита. Слага се на върха на главата, обърната с по-широката си част към небето, също както, ако вдигнеш ресните на дрехата на раменете, те ще останат по-ниско. Държат косите си отдолу изобщо открити, така че шапката прилича донякъде на египетска диадема, която е равна на диск. Самата шапка отвсякъде е обвита с ленено платно и е украсена навсякъде отвън с пришити или привързани някакви неща, подобни на монети от олово, мед, стъкло или други подобни лъскави предмети. Те не са нещо особено, но при всяко раздвижване дрънкат силно. На главата си също поставят в кръг всякакви било цветя, било треви, които имат особена своя красота. Освен това поставят във вид на венец грозде, желъди, ягоди и други подобни. Продупчват ушите си на 4—5 места и закачват на тях обици от олово, не толкова скъпи, колкото тежки. Имат от подобна материя гривни и браслети. По-старите жени, безразлично моми или възрастни, имат твърде много медни пръстени и чак до глезените си са отрупани с подобни обвивки. Освен това носят и огърлици, но не от злато или сребро, а някакви особени и разнородни предмети, подобни на морски миди. Също речни перли, направени, както у нас, от стъкло. Към тях прибавят халки, каквито ние поставяме на ястребите. След тях идват монети, камъчета, бъбрековидни фигури и стоманени, кукообразни късчета от ризница и най-сетне, каквото намерят лъскаво, го поставят на огърлиците и отрупват шията си с много спиралки. Тези, които са по-лични в селото, не се задоволяват с една огърлица, а прибавят две, три и четири. Веднъж, когато бяха застанали много жени до нас, те се учудваха на нас, а ние на тях и на техните украшения, една запита дали нашите жени се украсяват така хубаво. Щастливи бяха тези жени, които не познаваха нашия разкош, а своя свеждаха до предмети, некостващи нищо. Те бяха не по-малко доволни от своята бедност, отколкото нашите от своето богатство.

Из „Пътеписа“ на Пиер Белон от 1574 г.

Печата се по Френски пътеписи за Балканите, I, с. 101.

Те имат особен начин да жънат житото, с по-голяма сръчност, отколкото французите. Техните сърпове са също по-различни, понеже са по-плоски, широки и без зъбци и са по-малко извити. Като жънат, ги държат в дясната си ръка, а в лявата държат едно извито дърво, което е малко издуто и заострено в края; на него има три отвора, за да се пъхат трите пръста на

лявата ръка, а именно малкият, вторият и третият един след друг. Палецът и показалецът им остават съвсем свободни, за да обхващат по-лесно житото. И като отварят ръката си и обхващат житото, те отрязват много по-голямо снопче. След това вършеят житото не с бухалки, както в нашата страна, а с волове, както из цяла Гърция. При това воловете влачат дъски, набучени с камъни от Касидония, които раздробяват сламата и я смачкват...

Из „Дневника“ на Пиер Лескалопие от 1574 г.

Печата се по Френски пътеписи за Балканите, I, с. 157—158.

На 13-и [юни] спахме в Кацело, последната планина в България, откъдето през скали и пресечени пътища дойдохме в Русци, град на брега на Дунав до Влахия.

На 14-и юни ние дадохме пак почивка там на нашите коне, изтощени от тия планини, гори и лошите пътища в България, толкова слабо населена, където често и ние, и конете ни оставахме през нощта навън. Къщите им не са издигнати на етажи. Имат само едно приземие, оградено с пънове и пръти, забодени в земята, преплетени със ситни пръти като плетовете в Пикардия. Тия стени са измазани с пръст, [смесена] с начупена трева, от която те приготвят мазилка. Тези къщи са издигнати на шест стъпки височина и са покрити със слама, с един отвор всред покрива, за да излиза димът от огнището, което се прави в средата на мястото. Под един и същ покрив живеят всичките им животни с тях така нечисто, че не можейки да понасяме миризмата, ние често се настанявахме под някое дърво. Една нощ дъждът ни изненада заспали. Бяхме принудени да се облечем съвсем мокри и да пътуваме целия ден, без да можем да се изсушим до вечерта.

Из „Дневника“ на Мартин Грюневег от 1582 г.

Мартин Грюневег е немец по произход, роден и израсъл в Полша. Неколкократно пътува до Османската империя заедно с арменски търговци от Лвов. Делови човек, той е наблюдателен и непредубеден свидетел за живота на населението в Балканските османски провинции. Печата се по немски и австрийски пътеписи за Балканите, с. 395—396. Превод на *М. Йонов*, от *R. Walczak*, **Pamietniki Marcina Grunewega, Studia zrodloznawcze, v. 1960.**

Споменатите българи са християни от православната вяра. Хубав скромен народ, който говори славянски език. Затова поляците, понякога и руситe могат да разговарят с тях. Къщите им са еднакви с татарските, но при все това са по-големи, по-високи и без слама. Изградени са от дърво и покрити с дъски. Огнището, където правят целия си огън, се намира в стаята до

вратата и е също като нашите камини, а не както при татарските [къщи] в средата на стаята. Над менсофата през цялата стая се намира един прът; там окачват всичките си дрехи, доста подредени като в магазина. Отдолу горните дрехи, които простират навън от едната стена до другата. Отгоре поставят пък везаните кърпи, ризи и каквото имат. Своите ризи и особенно кърпите си те обшиват с разноцветна коприна. Мъжете по облекло са почти еднакви с унгарците. Всички дрехи им са тесни. Жените пък по носията си са почти еднакви с полските селянки. Носят надиплена фуста, главата си забраждат с бели кърпи, като част от косите оставят да висят отзад с обшити краища до пояса. Ръкавите на ризите по цялата си дължина са изпълнени с пъстри шевици. Отпред на гърдите под шията носят престилка, обвесена със сребърни и златни пфениги. Пръстите им са отрупани с пръстени.

Момите имат същото облекло. Те носят отзад плитка, спусната под пояса; на главата в косата си забождат две или три цветчета от боядисани пера, злато или коприна. На ушите си окачват обици, на големина един талер и дебели като сламка. Онези, които са сгодени, носят на главата си шапка, напомняща татарско седло с много украшения и сребърни пфениги под копчетата. Тези неща поставят отпред. Жените обаче, чийто мъж е умрял и желаят да останат вдовици, особено попските жени, на които според източноправославния закон (на св. Павел) не е позволено да се омъжват за друг, както в Гданск, носят голяма халка, закачена на дупка в носа. Мъжете носят пък шапки с така изрязани краища.

Из „Дневника" на Жан Палерн Форезиен от 1582 г.

Печата се по Френски пътеписи за Балканите, I, с. 169.

На другия ден заминахме оттам [Пловдив] и пристигнахме в Барсаги, хубава паланка, а на следващия ден — във Виетрон, всред планините. Оттам нататък по посока на Дубровник има съвсем малко кервансараи. Те са само лоши конюшни, тъй като този път се посещава малко. Затова трябва да се отсяда по селските къщи, повечето от които са построени от кравешки тор. Жените из тези планини са твърде приветливи и приемат любезно пътниците. Но те са толкова нечисти, че никак не са желани. Носят косите си сплетени отзад с бродерии от разноцветна коприна и вълна по ризите и на корема им. На главите си имат забрадки, изцяло покрити със сребърни пари, които подреждат като рибешки люспи. Отрупани са с халки, верижки, гривни и обици, извънредно големи и толкова тежки, че те прикачват отдолу малки синджирчета, прекарани над ушите, за да поддържат тежестта, изцяло от олово или калай, освен при някои, които имат сребърни [украшения].

Из „Дневника" на Мелхиор Безолт от 1584 г.

Мелхиор Безолт е участник в посолството, изпратено от Рудолф II в Цариград през 1584 г. Бележките му отразяват впечатленията от живота на българите, живеещи в селищата по пътя Белград — София — Пловдив — Одрин — Цариград. Печата се по Немски и австрийски пътеписи за Балканите, с. 442.

Изобщо казано, България е една твърде приветлива страна с поля, пасища, гори, планини, долини, реки и потоци, обаче и тя не е много по-добре обработена, отколкото бе споменато по-горе за Сърбия. И в тази страна пихме малко хубаво вино. Причината не е в земята или лозята, защото гроздето е извънредно хубаво, а вината е в това, че жителите нямат изби, каквито биха могли много добре да имат. Те оставят виното да прекипи добре в къщите си, където стая, спалня, кухня, изба — всичко е едно и също помещение. Иначе го оставят да стои дори пред къщите, като покриват бурето с малко лозови листа. Аз видях също, че оставят виното да стои така в колите, както са го изстискали или докарали в големи съдове, каци или чебри след свършване на гроздобера или пък са го купили от съседните селяни. И така точат от него, колкото им трябва на ден или за продан.

Приписка от 1593 г.

Печата се по Љ. *Стојановић,* Стари српски записи и натписи, I, с. 248.

Оле, оле. Беда [бе] в това време за рода християнски. Като къртове в земята живеем всички в тези дни.

Из „Пътепис" на Льофевър от 1611 г.

Льофевър е секретар на френския посланик А. дьо Санси, барон дьо ла Мол, който посещава Цариград в 1611 г. Пътува от Дубровник до Цариград и описва впечатленията си от южните български земи. Печата се по Френски пътеписи за Балканите, I, с. 190. Превод *Б. Цветкова* от ръкописната сбирка на АМАЕ, сигн. Turquie, S. Memoires et documents, VI, f. 29. b—43. a.

В петък на 2 септември, господинът [А. дьо Санси] замина към три часа от Филипополи и тръгна към юг в равнината, където извървя около 2 мили почти все по река Мариса от лявата страна. Отминахме я и прехвърлихме по брод малка рекичка, наречена . . ., която наблизо се влива в Мариса. На нея по пътя има нисък каменен мост с три свода, дълъг само около тридесет стъпки. Около два часа след това пристигнахме в хубава гора около една левга разстояние. Пътят в нея е широк, наляво минава Мариса, покрай която вървяхме известно време. После накрая на същата гора преминахме дървен мост от

около 25—30 стъпки, под който минава малка рекичка; после оставяйки назад гората, се изкачихме по една малка могилка и пристигнахме в село, наречено ..., където споменатият господин прекара нощта. Там видяхме леглата, на които поставяха да спят децата им: едно парче сукно или тънък вълнен плат, прикачено на две въжета, вътре децата спят съвсем голи. Тласъкът, който им дават с ръка, е достатъчен, за да ги люлее четвърт час. И там, както в други села, си служат с елхов талаш. Понеже е много смолист, той неудържимо се разпалва. Тия пламъци им служат за свещи.

Приписка от 1622 г.

Печата се по БСМ, с. 248.

В годината 7130 [1622] в месец май, 30 ден, при дякон Силвестър йеромонах. Подвързах тази книга петогласник със свои средства, за своята грешна душа [аз] смиреният Лазар архимандрит ... Също моля ви се братя и отци, четете и нас простете, за да бъдете сами простени. В това лето и в този месец беше чума в манастира Изограф заради нашите грехове. И мнозина от братята отидоха при Господа. Да бъде вечна паметта им.

Приписка от 1626 г.

Печата се по БСМ, с. 93.

В годината 7134 [1626] бе цената на товар пшеница 600 сребърни аспри.

Приписка от 1634 г.

Печата се по *Ив. Гошев,* Стари записки и надписи, с. 45.

Град Дупница. Димитър Кожухаров, попов [син] поклони [подари] на св. Араханглела Михаил и Гаврил в [църквата] на безплътните, евангелие за своята душа, за своя баща, и за майка [си] да служи на арахангела. Който го помести [изнесе] да му е съперник свети арахангела Михаил и Гаврил в съдния ден.

В годината 7142 [1634], в тази година бе голяма суша.

Из „Пътеписа“ на А. Пуле от 1657—1658 г.

А. Пуле е един от многобройните французи, пътували през XVII в. през българските земи до или от Цариград, които проявяват жив интерес към живота на населението. Печата се по Френски пътеписи за Балканите, I, с. 228—229. Превод на *Б. Цветкова* от Nouvelles relations du Levant . . . , Paris, 1668.

Първото бе за хубостта на страната, чиито планини са съвсем сенчести, с големи дървета и покрити със сено и зеленина, а равнините са толкова тлъсти и силни, че десет или дванадесет бивола с мъка могат да порят в тях земята. Правеше ми удоволствие да гледам сръчността, лекотата и ... на тримачетирима селяни, затруднени при влаченето на едно единствено рало, с което те прескачаха ту от едната, ту от другата страна от средата на веригата, към която бяха вързани животните им, мушкаха ги с железен остен открая и ги изчакваха, за да ги накарат да теглят всички заедно...

Селяните са създали образцово облекло на тиролци. Липсва му само тяхната шапка от плъст, която прилича на нашите шапки с изрязани на четири части крайща: две от тях остават затворени, а другите — висящи на ушите им.

Жените им съвсем не са с покрити лица, както останалите жени от Изтока. Всички те са окичени с цветя и плодове. Косите им са отпуснати и сплетени на една плитка отзад. Накрая те прикачват златни или сребърни копчета, та чак и малки блестящи стъкълца или камъчета. Всички те носят огърлица, която вместо мъниста има само един ред медни, сребърни или златни монети според възможността им [т. е. на жените]. Те [монетите] висят на кордон също като месали. На гърдите [жените] имат платнени кърпички, така покрити с някои от тия монети, че те скриват всичко отдолу — чак до доста ниско, наредени и пришити върху това бельо също като керемиди на покрив: от това може да се предполага, че подтисничеството не е такова, каквото ни го рисуват нашите писатели.

Тия жени са нежни, почти еднакви с нашите французойки. Те имат техния темперамент и изглеждат толкова учтиви, че идват сами пред керваните отрупани с хляб, плодове, топло и подсладено мляко, с няколко парчета печено месо, яйца и всякакви плодове, които продават на нищожна цена, но с толкова изящество, че не мога да си ги представя без сълзи в очите.

Ако времето, през което останахме на това място бе подълго, моето разсъждение и наблюденията ми биха били по-ясни, отколкото са те обаче в моя „Трактат по физика“. Но нужно бе да изоставя и едното (т. е. разсъжденията), и другото (т. е. наблюденията), както и тия хубави момичета, за които нямахме кога да съжаляваме, защото срещнахме други като тях в Лебенита, Нова село, Татар Базарджик.

Приписка от 1666 г.

Печата се по *Хр. Кодов,* Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките, С., 1969, с. 81.

Това писах аз, грешният йеромонах Иван в годината 7174 [1666]. В тази година бе голямо изпитание от господа... и велика мъка за християните, и много земи разсипа.

Приписки от 1667 и 1687 г.

Печата се по *Б. Цонев*, Опис, II, с. 231.

Нека да се знае. След като [за]мина везира, [който] седя в София 5 дни в годината 7173 [1667], месец юни, 17-ти. Това бе гладна година. Софийско киле жито по 3 хиляди, а ока 40 аспри. Та месеха хлебарите овес и ечмик и измряха хората от глад по Загоре, и в Белград без чет измряха, ох, ох, ох, нужда, заради нашите грехове.

. . . .

Да се знае кога се тресе земята в годината 7196 [1687], месец октомври, 23.

Приписка от 1686 г.

Печата се по *Б. Ангелов*, Старобългарски книжовни средища, в Из Историята на старобългарската и възрожденска литература, С., 1977, с. 107.

С изволението на отца, и със съдействието на сина, и с изпълнението на светия дух, амин. Изписа се тази божествена книга, наречена дамаскин, в село Ханджар, от ръката на грешния даскал Недялко и сина му Филип в годината 1794, а от рождество Христово 1686. Тогава беше глад велик, беше киле пшеница 500, а киле ръж 380, а киле просо ходеше като ръжта, че го нямаше никак. И продаде се в село Ханджар шиник просо за семе за цял грош. Който продаваше, та пееше, а който купуваше, та плачеше. Дали за цяр, дали за гърло. След това даде бог мор голям по всички градове и села заради гордостта на хората и заради тяхната забрава. Бяха забравили бога, и сираците да пожалят, и за своята душа да подадат. На бога слава и държава във вековете. Амин.

Из прошение на населението в Кърджалийско от 1693 г.

Превод на *Ст. Андреев* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. ф. 94, а. е. 1.

Ваше величество, честит и щастлив мой султан — бъдете жив и здрав!

Ние, бедното население на казата Султанйери, сме рая на вакъфа Шах султан, който е под надзора на честития ни султан. По волята на бог всевишният, голяма част от раите на казата ни измряха от чума, а някои са юруци.

Тъй като техните данъчни единици останаха на нас и ние не сме в състояние да ги плащаме, повечето [данъкоплатци] се разпръснаха...

9 рамазан [1] 1204 [14. V. 1693] година

[Подпис]: покорните слуги, бедното население на Султанйери.

2. ОБИЧАИ И НРАВИ

Из „Дневника" на Якоб Бетцек от 1563—1573 г.

Якоб Бетцек е висш служител в австрийския двор, който по нареждане на император Максимилян II (1564—1576) посещава Цариград три пъти — през 1564—1565, 1572 и 1573 г. Впечатленията му, описани в неговите Дневници, разкриват разнообразни страни от живота и положението на българския народ. Печата се по Немски и австрийски пътеписи за Балканите, с. 291, 298. Превод на *М. Йонов* от ръкописната сбирка в Ръкописния отдел на Виенската национална библиотека, сигн. Cod. 9026.

Сега влязохме в България, също слабо населена, но хубава страна, плодородна на пшеница, ориз, лозя и друго, от което се нуждаят хората. Жителите са също християни, груби и прости хора, както и в Сърбия. Тяхното облекло на мъжете и жените е направено по една и съща кройка, само че роклите на жените отпред са разрязани до средата на слабините. Всичко е изработено от груб филц и шаяк. Украшенията на жените се състоят в това, че окачват на ушите си много унгарски монети, турски аспри и големи сребърни медали. Момите сплитат косите си само на една плитка, но иначе си правят плитки от кафяви и черни конски косми, които [те] поставят на главата си една до друга и надолу ги събират пак като една дълга плитка. Всичко това после окичват със стари токи, сини стъкла, каквито се окачват в Испания на мулетата, а също и с много украшения, каквито преди време много се поставяха на конските принадлежности в Германия. Те носят също така много месингови пръстени на пръстите си. Жените слагат на главите си широки шапки като голяма дълбока паница, отпред на челото окачени с много пари. Около шията си носят сини и червени стъкълца, мидени черупки, каквото могат да намерят. Мъжете пък носят на главите си калпаци, ушити от синьо сукно, горе заострени, а отзад и отпред краищата разрязани. Те имат обичай, когато някой прави сватба, годеницата му прави венец от всякакви цветя, които тя избира. Тя поставя на главата си прозрачна кърпа, та този ден никой да не може да види лицето ѝ. Когато годеникът води годеницата си, той ѝ връзва една кърпа за пояса, ако е малко изтънчен човек, дава ѝ я в ръце, върви отпред и я води след себе си. Когато играят, хващат се много един друг за ръце като кръг и играят встрани. Също така, когато на някого умре жената или по-близък приятел, той си изподрасква и наранява лицето така, като че ли е полуобезобразен, и дълго време ходи изпълнен с жал и тъга; ожени ли се скоро, той бива презиран и другите казват, че не е обичал жена си или приятеля си и т. н...

На 28 август [се настанихме] на нощен лагер в София, един град, където бейлербеят на Гърция с около 20 хиляди войници беше се разположил на полето.

И следният ден почивахме тук и присъствувахме на църковна служба на дубровчаните, а също имахме за гости няколко дубровнишки търговци. Привечер обаче неколцина, които бяха пленници и потеглиха с нас, напълно пияни, започнаха разпусната кавга, така че Волфшрайбер трябваше да ги изведе, и заради това Хаби Ахаций им взе една филцова дреха.

На 30 август през нощта бяхме на път, а надвечер в Драгоман, едно село. Тук бяха извикани Райхелщайнер и другите, които предишната вечер при напиването се държаха арогантно, и им бяха дадени указания как да се държат занапред по време на пътуването. Освен това им беше посочено, че всички ние, доколкото бяхме немци, трябва да служим за пример. В същата нощ един стар българин продаваше хубаво червено вино за пари, нещо, което нашите слуги от колите веднага научиха. Надвечер в същата къщичка пили и играли чак до полунощ, а освен това старият им свирил на гайда. Когато те обаче, пияни до гуша, се опитали да задирят и да хващат дъщерята на българина, той затворил вратите и с жена си, дъщерята и двама други българи, които били при него, уловили каруцарите и с тояги и запалени цепеници, взети от огъня [запален] в средата на къщичката, ги натрепали здраво и след това ги изхвърлили из вратата.

Из „Анонимен пътепис" от 1572 г.

Пътеписът е съставен от участник в австрийското посолство до Цариград през 1572 г. Авторът не е оставил своето име, но неговото съчинение съдържа редица подробности за живота на балканските народи под османска власт. Печата се по Немски и австрийски пътеписи за Балканите, с. 312—313. Превод на *М. Йонов* от Beschreibung einer Legation und Reise. . . Anno, 1582.

На 23 с. м. пътувахме по постлан с камъни път, който дарданите, също и българите наричат Траянов път. Същият трябва да е бил построен по нареждане на император Траян и по него зимно време в сняг и кал той е превеждал войската си. Оттам минахме през село Калотина и се спряхме на нощен лагер при село Белица. Привечер, когато пристигнахме там, повечето мъже и жени от селището се бяха събрали в една дървена черква, разположена на една височина. Всеки от тях беше донесъл от къщи една паница с варено жито, също и погачи и бял хляб и това се поставяше на две дълги маси на два реда в черквата. Над него застана свещеникът, а до него старейте на общината. Той чете и пя известно време. Тогава жените излязоха от сборището всяка с горяща свещ в черковния двор край черквата и всяка залепи свещта на надгробния камък на своите кръвни роднини, някои от които починали преди 20 години. Те падаха ничком на гроба и с все сила призоваваха, всички едновременно плачеха и викаха, а някои си дращеха

лицето до кръв. След като това продължи известно време, някои от присъствуващите жени, които носеха на главите си венци, се утешаваха и биваха въвеждани наново в черквата. Там свещеникът пак дълго време четеше и пееше, кадеше с тамян и благославяше. Тогава поднасяха на свещеника житото и хляба, от които той заедно с придружаващите го си взимаше, а енорийашите сядаха долу, ядяха и всеки подаваше на другия от своето. След това свещеникът наново пя и ги благослови, тогава те станаха и си отидоха по домовете. Този обичай те правят три пъти в годината, всеки петък след най-големия празник на черквата. На един олтар те имат много восъчни свещи и на Дева Мария.

Из „Дневник на едно пътуване до Османската порта в Цариград" на Стефан Герлах от 1573—1578 г.

Печата се по *Ст. Герлах,* Дневник на едно пътуване до Османската порта в Цариград, с. 266—268.

Почти в подножието на планината лежи едно българско село Гуручешме или Куручешме, което както и предишното Пирот, принадлежи на Синан паша в Константинопол. Християните празнуваха деня на Петър и Павел и аз дойдох тъкмо за литургията. Черквата се казва „Св. Георги", разположена е на един хълм между дървета. Пред вратите, както пред всички други гръцки и български черкви, има много пейки и дълги маси. Черквата е тясна и по време на службата вътре стояха само няколко стари мъже, жените бяха отпред и без всякакво внимание или набожно смирение бъбреха една с друга както на обикновено място. Единствено свещеникът в олтара, който твърде малко се вижда, и дяконът отпред, който му отговаря, изпълняваха литургията. Първо двамата пяха заедно на два неравно съгласувани гласа, единият в олтара, а другият пред вратата му. След това пеене свещеникът замълча малко, така че изобщо не се чуваше: четеше тайно част от литургията (а това той правеше често)... След това постави паницата или подноса с хляба, покрит с платно, върху главата си, а потирът взе в ръка и излезе с тях от олтара в черквата, а народът се поклони почти до земята и се прекръсти, докато той излезе от другата врата. После започва да кади към олтара и към народа и приготви светото причастие. В дървения потир изсипа пълна каничка горещо вино и пусна вътре две големи късчета хляб, като правеше кръст. С месинговата лъжичка събра останалите трохи от подноса в потира, разбърка хляба и виното, целуна олтара и известно време държа главата си наведена, като че ли се молеше. После поднесе три пъти едно след друго потира до устата си, като че ли опитваше дали не е много

горещо, след това доля от една каничка студено вино, взе в ръка потира и една кърпа. Хората отиваха един след друг при свещеника, който стоеше пред олтара, и даваше всекиму пълна лъжичка от потира. Всеки, който отиваше, целуваше на свещеника ръка, държеше кърпата пред себе си, за да не падне нищо, гълташе пълната лъжица, избърсваше си муцуната с кърпата и пак целуваше ръка на свещеника... Това се вършеше обаче много непочтително: когато някои отиваха при свещеника да вземат причастие, той ги питаше нещо и се смееха заедно и разменяха няколко думи, след това им го поднасяше и пак говореха известно време с него. Водеха и две-три годишни деца, на които даваше причастие, и аз видях как едно дете го изплю. Като приключиха, свещеникът отнесе потира и каквото беше останало вътре на една странична пейчица и го изпи с пълни лъжици, каквито сам броих, имаше десет. При олтара стоеше и една доста висока каничка, пълна с вино, което той изсипа в потира, надигна го и го изпи, след това го избърса с гъбичката. След като всичко завърши, едва тогава започна гулянът: донесоха хлябове, вино и пресни плодове, които бяха оставени в много стомни и паници в черквата, и свещеникът ги благослови. Хлябът нарязаха в пръстени паници, сипваха отгоре вино и го изяждаха заедно — някои в черквата, а другите се разположиха навън около нея и ядяха и пиеха заедно. Свещеникът не живее в това село, а дойде тук от друго селище. И когато си тръгна, хората се струпаха, целунаха му ръка и му дадоха няколко хляба, които той взе със себе си за в къщи. (Подариха и на мен два хляба.) Видях също, че някои му дадоха аспри по време на причастието. В черквата имаше около 8 книги на илирийски език, като библията, псалтира и други. Черквата беше украсена и с рисунки, особено с образа на Христос..., също на Мария с детенцето Христос, на св. Георги, св. Николай, св. Илия, Възнесение и др. Свещеникът носеше отгоре бяла богослужебна дреха, а отдолу друга. Подстриган е по гръцки (също както и другите българи — отзад на главата си оставят да расте дълъг голям кичур коса, а отпред се постригват съвсем късо). Извън богослужение той ходи облечен като другите българи, само че носи попска шапчица.

След яденето момите танцуваха в редица и пяха хорово, две по две заедно, като постепенно извиваха колело, което можеха да правят непрекъснато половин ден.

Недалеч от това село в подножието на планината има един манастир, наречен на св. Димитър, в който петима монаси държат българско училище и учат другите да четат и пишат, също и да пеят българската литургия. И тукашният дякон е един от тях. Покрай това село тече богата с риба река.

Из „Дневника" на Пиер Лескалопие от 1574 г.

Печата се по Френски пътеписи за Балканите, с. 151—152.

На 27 [март] в Клисуриса, село на гърци в България, отделено от тази страна с планината Куновиса; близо до нея видяхме крепостта Копривац — вдясно.

Жените в страна режат косите си и не ги оставят да растат, докато се оженят. Тогава те ги сплитат и ги провесват отзад с дълга висулка от конопени влакна чак до колената; другите носят големи плоскости на главите като ония [жени], които във Франция се наричат египтянки. Отвсякъде наоколо висят сребърни монети, кехлибарени и оцветени стъкла; те имат висулки на ушите, големи колкото яйца, от калай или олово, с малки верижки от жълт тел. Когато им умре някой роднина или приятел, те си издраскват лицето до кръв, скубят си косите и ги прикачват на гроба на мъжете си. Това повечето от тях правят по-скоро по обичай, отколкото от траур. Някои девойки дойдоха да поиграят пред нас, за да спечелят пари, и се украсиха като невести, поставяйки си плоскост, обкръжена с разноцветни пера, прикрепена на главата. Танцът им бе по две една срещу друга, като се сменяха, избутвайки леко едната на мястото на другата, и накрая ритъмът се ускори — те подскачаха и тупаха с крак в един такт. Песнопойките им бяха четири техни другарки, които се държаха две по две и си предаваха едни други една и съща песен.

Из „Пътеписа" на Райнхолд Лубенау от 1587 г.

Р. Лубенау е немец по произход, роден и живял в Литва. Аптекар по професия, той извършил множество пътувания. През 1587 г. посещава Османската империя като член на свитата на австрийския извънреден пратеник Б. Пацен. Въпреки че ползува съчиненията на множество европейци, посетили преди него Балканите, той предава много свежи данни за бита и обичаите на българите. Печата се по Немски и австрийски пътеписи за Балканите, с. 457, 462, 463. Превод на *М. Йонов*, от Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau. Herausgegeben von W. Sahm, 2, Königsberg, 1930

Тук при Ягодина видяхме обредите, които местните жители извършват на своите умрели. Тези обреди имат същия вид, както тези, които са имали старите пруси, и които, както пише, в Китай са още в употреба. Те донасят своите умрели на носилка в черквата. Тогава идва жената с дъщерите, най-скъпо пременени до умрелия и го питат защо е умрял, дали не е имал да яде или да пие, дали те нещо някога са му отказвали, молят го да им обясни какво иска от тях, падат ничком пред него. Сетне оставят куп ястие и пиене до умрелия и си отиват в къщи. Тогава идват поповете или просто бедни хора и ядат

храната или ако липсват такива, излапват я кучета. Преди обаче жената да си отиде от умрелия, тя връзва на мъртвия си мъж една червена кърпичка, каквито носят момите на село, като тази кърпичка се набожда просташки с пуешки пера. Когато го закопават, жените и момите започват да издават жален писък, раздират си бузите и един разказва за негова хвала и неговите дела от младини до края му. Такъв начин за погребение на мъртвите се спазва в Епир, България, Дакия, Расция, Сърбия и цяла Далмация, които са запазили още от езичеството. . .

В тази страна България изобщо няма благородници, както и в цялата турска земя. Някой, който иска да се слави с благородство или родословие, не може да се изрази изискано. Почита се само османският род. Мнозина от родовете на стари владетели, също и от рода на Палеолозите, се женят за овчарски дъщери, така че аристокрацията е напълно изкоренена. Такива наши благородници, които твърде много се възгордяват и презират другите край себе си, нека добре да си помислят върху това, че тук сега нежни девойки от царски род се омъжват за селяни. . .

Привечер свърнахме настрани от пътя в едно село, наречено Драгоман, което беше подчинено на Мехмед паша. Надвечер дойде една българска булка с майка си и по-първите си приятелки при нас и поднесе на господин оратора от нейното сватбено питие. Тя се беше накичила хубаво по техния обичай. Обаче валеше много силно. Хората поканиха нашите служители на тяхната сватба и неколцина, както и аз, отидохме там и гледахме техните церемонии. Те изпълняваха своето хоро със същата грация и припеви, както и нашите литовски жени. При тези народи се счита за голям грях някой да даде доброволно дъщеря си или приятелката си на мъж. Ето защо, когато гостите са най-весели, годеникът открадва тайно своята невеста, независимо от сватбата и я завежда в своя дом. Веднага обаче настъпва вълнение, един вид те не са били доволни от това, че годеникът е отвлякъл годеницата. Все пак караницата и враждата се потушават бързо и накрая се смеят за това.

Из „Пътеписа“ на Льофевър от 1611 г.

Печата се по Френски пътеписи за Балканите, с. 186.

На този панаир имаше всякакви хора; между тях слепи жени, които съпровождаха с глас звуците на гъдулка, направена от лошо издялана цепеница и без дъска, само с една струна от 10 и 12 конски косъма, събрани заедно, без да се усукват. Звънтяха на нея с лък, направен по същия начин, като докосваха струната с пръстите на лявата ръка, за да сменят звуковете според песента си. [Инструментът] имаше твърде висок и приятен тон. Извън това имаше разни акробати, каквито не липсват в Турция, и са много сръчни в безброй неща, необикновени за християнството.

Из „Дневника“ на Йохан фон Киндсперг от 1674 г.

Йохан фон Киндсперг е австрийски императорски резидент в Цариград между 1672 и 1674 г. Своите пътувания през османските балкански владения, както и пребиваването си в османската столица, подробно описва в своите „Дневници“, за сега публикувани само частично. Печата се по *М. Йонов*, Българските земи преди 300 години, отразени в дневниците на Киндсперг (1672—1674) ГСУ—ФИФ, LXV, 3, 1971, с. 341—342.

На 1 ноември пътувахме два часа до едно село, наречено Шипка, намиращо се в полите на една твърде висока планина Ески Ченге Балкан. Там трябваше да останем, докато заплатихме за няколко товарни коне, които ни бяха нужни и докато бяха докарани достатъчно хора от околните села, за да придържат колите, понеже поради трудните пътища иначе не можеше да се продължи.

На 2 трябваше да останем там, понеже не бяхме намерили нито товарни коне, нито хора. Междувременно същия ден падна сняг, който направи положението от лошо още по-лошо.

На 3 се явиха към 80 души с 12 товарни коня. И така от всяка кола бяха разтоварени толкова неща, колкото да се натовари един самар. Споменатите хора повече носеха облекчените коли нагоре по планината, отколкото да ги бутат и целия ден от 7 часа сутринта до към 8 часа вечерта не можахме да отидем по-далеч от средата на склона, където вкупом при голям сняг трябваше да пренощуваме под открито небе. За защита от студа запалихме много дебели дървета и с някои от тях направихме огън. Тази планина в началото има такъв склон, че конете и без товар едва могат да вървят нагоре. Един човек я изкачва за повече от час и половина. Научихме също, че нито веднъж кола с четири колела не е преминала тази планина, по която се пътува само с двуколки и товарни коне. Впоследствие русенският кадия при нашето пристигане слушаше с учудване за това наше балканско пътуване как е било възможно с каляски и други коли да преминем една такава планина, добавяйки, че немците били първите, които са опитали да сторят това и са показали на турците занапред един нов голям път.

На 4 октомври от този студен лагер за нощуване трябваше да прехвърлим останалата половина на планината. Това стана постепенно, понеже имаше особено високи склонове и различни тераси, които позволяваха на конете да починат. При все това имаше три лоши прохода поради тесния път на две места дълбоки ями и до тях една пропаст. При тръгване нямаше нищо, което да пречи, освен непроправеният път между скали и

гори, така че всички коли с изключение на една трябваше да останат в планината през настъпващата и следващата нощ. Отвъд тази планина стигнахме в съседното село Габрово. Жителите и техните жени там всички са българи и са твърде склонни да заявяват открито своеобразната си склонност към пиене на вино. При донасяне на такова отговаряха на наздравицата открито и по мъжки, като при това се хвалеха, че те са били истински българи, давайки да се разбере, че те са храбри хора и че не бива да бъдат считани за лоши. Край това село тече една река, наричана на български Йестра котелис, а на турски Янтра, която по-нататък се увеличава от други реки, става плавателна и идва да се влее в Дунав над Русе.

IV. БОРБА НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД ПРОТИВ ОСМАНСКАТА ВЛАСТ

1. СЪПРОТИВИТЕЛНИ ДВИЖЕНИЯ ПРЕЗ XV В.

Из писмо на унгарския крал Сигизмунд до бургундския херцог Филип от 1404 г.

Печата се по ХБИ, I, с. 375—376. Превод на *А. Милев* от *E. Hurmuzaki*, Documente privitoire la Istoria Romanilor, I, p. II, Bucureşti, 1890, p. 429.

Освен това известният господин Остоя, крал на Босна, както е редно и както е право, се подчини на наше величество и показа готовност за послушание, което и каквото се дължеше на нас и нашите предходници от него, и неговите предшественици. И в знак на това подчинение и покорство лично той с храбрите си войници и с всичките си средства, като присъедини предварително към себе си силна войска от наши народи, която решихме да му изпратим в подкрепа, възнамерява вече да тръгне победоносно срещу Владислав, син на покойния крал от Дурацо, срещу Хейвоя, който някога беше решил да воюва със същия крал на Босна и с нас, и срещу някои други наши неприятели. Също и знатният господин Стефан, деспот и дук на Рашка, подчинявайки се на нашата власт и господство, като се присъедини към нас, реши да се отправи срещу турците и други наши врагове, по-право врагове на Христовия кръст. Воювайки с пълен успех срещу тях и печелейки победа, която бог дава на своите верни, той надви и в последното бойно нападение погуби в битката и уби почти десет хиляди от тях.

И сам известният Константин, благороден владетел на България, и Мирчо, войвода на Трансилванска Влахия, които също се върнаха в лоното на наше величество под наше подчинение, много пъти нападаха смело гръцки области и други области, които и досега се владеят от турците, спечелиха триумфална победа над враговете и слава за себе си. А сега, като присъединихме към тях и наши народи, чиято силна войска ще им изпратим в помощ, толкова са годни да напредват с могъщата си военна сила, та може смело да се вярва, че като бъдат отстранени и унищожени [враговете] на кръста, а след това и другите неверници и езичници, в бъдеще спасително ще се разпространява католическата вяра и ще расте броят на християните.

Из „Житието на Стефан Лазаревич“ от Константин Костенечки от първите десетилетия на XV в.

Печата се по ХБИ, I, с. 375. Превод на *П. Петров* от *В. Jагић* Константин философ и његов живот Стефана Лазаревића, деспота српского, Гласник српског ученог друштва, XII, Београд, 1875, с. 392.

Също така и българските градове се бяха отметнали [от турците начело] със синовете на българските царе, [т. е. с Константин и Фружин]. Преди всичко срещу тях се вдигна цар Мусулман [Сюлейман] и като дойде в Темско [долината на р. Морава], превзе ги с бой.

Из сръбска хроника от XV в.

Печати се по *Љ. Стојановић*, Стари српски родослови и летописи, Зборник за историји, језик, и књижевност српоског народа, I, XVI, Београд, 1927, с. 224.

[В годината] 6921 [1413] победи Муса българите и ги пресели на 23 април.

Из „Задморско пътешествие“ на Бертрандон де ла Брокиер

Печата се по Бертрандон де ла Брокиер, Задморско пътешествие, с. 96.

Посланикът ми разказа как последният път, когато турчинът разбил императора, който обсаждал Голубац, господин Адвис, полски рицар, бил убит с шест хиляди власи. Тогава той, споменатият посланик, идвал от Турчина, та се явил пред императора едва един ден преди поражението. Той ми каза как се е случило всичко и как Жан Висконти бил предупреден, че султанът наближава, как преди това той бил преговарял с българите да се подчини на императора цяла България до София и да избият всички турци, намиращи се там, нещо, което императорът не желаел да предприеме. Същият тоя господин Адвис бил одран и главата му била отрязана, същото сторили и с още други трима души — нещо покъртително. След това напълнили кожата му със слама и я занесли на султана. Разказа ми още много други неща, станали тогава, и които не е необходимо да споменавам тук.

Из Послание на Владислав III Ягело до турските гарнизони в северно-българските земи от 1444 г.

Печата се по *Б. Цветкова*, Паметна битка на народите, Варна, 1979, с. 303. Превод на *Б. Цветкова* от ***Dlugosius***, Historiae Polonicae, l. XII. IV, 718.

Вас, които не зачитайки християнската религия, сте завладели крепостите Шумен, Махорач [Мадара], Петреш, Варна, Каварна, Галата и други крепости в провинция Тракия [т. е. Мизия] и държите под иго и в робство християни — гърци и българи, които, за да живеят по божия закон, се отказаха от обредите на източната църква и в най-последно време при папа Евгений IV минаха от източната църква към съюза със западната, съветваме ви и ви заповядваме да върнете свободата на християните, за чието освобождение ние дойдохме тук чак от нашите кралства Полша и Унгария и с божие ръководство ще идем и още по-далеч, да предадете в ръцете на нашите войници всички, които ще служат на бога и римската църква, като предадете на нашата и католишката власт гореспоменатите крепости и се оттеглите в Галиполи и в Азия, в древното ваше седалище Анадол... Ако при наличието на това послание вие продължите да не ни се подчинявате нам, които водим с успех нашата войска срещу вас, ние ще предоставим на нашите войници да ви грабят и избиват. Защото съм се заклел ... да нападнем с божия помощ вас и вашия крал Амурат ... и да ви преследваме и воюваме с вас като с врагове наши и на целия християнски свят.

Из „Хрониката“ на Валеран дьо Ваврен от 1445 г.

Валеран дьо Ваврен, командувал четири галери, изпратени да подпомогнат кръстоносците на Владислав III Ягело в 1444 г. Пристига на Балканите късно и не участвува в сраженията. В по-късно написаните спомени В. дьо Ваврен показва обстановката в нашите земи след погрома на кръстоносците при Варна. Печата се по Френски пътеписи за Балканите, с. 68—69. Превод на *Б. Цветкова* от ***N. Iorga***, La campagne des croises sur le Danube (1445), Paris, 1927.

Като се пръсна из страната вестта как нашите хора побеждаваха неверниците, християните, живеещи в България се пробудиха, сговориха се и заявиха, че не желаят повече да понасят турското господство. Решиха и натовариха на коли и каруци всичките си имущества, жени и деца, като отведоха целия си добитък с тях, за да се предадат на господаря на Влахия и на тези от галерите [кръстоносците], на които изглеждаше, че те са достатъчни, за да окажат отпор на турците, пребиваващи там. Споменатите български християни уведомиха за пристигането на господаря на Влахия и кардинала, като молеха в името на бога да ги приемат. Но турците, които узнали, че споменатите българи са се разбунтували, ги преследваха с около 800—1000 души.

Откриха ги на една левга от района до Росико, където ги обсадиха на един хълм. Узнал истината за това господарят на Влахия нареди конете да преплуват реката и мина с 4000 души, за да подпомогне обсадените. Турците не чакаха повече и

щом узнаха за идването му с такава сила, избягаха кой как може. А споменатите българи се предадоха на господаря на Влахия, като го молеха смирено да благоволи да подпомогне преминаването им през Дунава, и да им даде или увеличи в страната си място за живеене. Тогава господарят на Влахия, който имаше голяма и просторна страна, слабо населена в някои гранични райони, удовлетвори на драго сърце искането им, като ги приe свободно за свои хора. Заведе ги в Росико. После споменатият влашки господар поиска от кардинала и господин Ваврен да благоволят да го подпомогнат да прехвърли тези български християни отвъд река Дунав, за да ги постави в страната си извън опасност. Три дни и три нощи ги прекарваха, понеже бяха 12 000 души, мъже, жени и деца, извън багажа и добитъка ..., когато всички преминаха реката владишкият господар изрази доволството си, че е овладял толкова многоброен народ, и казваше, че българският народ се състои от много храбри люде. Благодари много на кардинала и на господин Ваврен за добрините, които са му направили, казвайки, че дори тази армия на вседържателя и на бургундския принц да не бе извършила нищо друго при това пътуване, освен да спаси 11 000—12 000 християни и да ги изтръгнат от опасност и от ръцете на сарацините, това му се вижда много голямо дело.

2. БУНТОВЕ И ВЪСТАНИЯ ПРЕЗ XVI В.

Султанска заповед от 1565 г.

Печата се по *Д. Шопова,* Македонија во XVI и XVII в., Скопје, 1955, с. 16.

Ти, който си кадия, си изпратил писмо, в което съобщаваш: Раите Димитър Стале от село Сатока, поп Димитър от село Градешница, Матьо Никола от село Белище, Стоян Пейо и поп Яко от село Старавина са разбойници и под тяхно подстрекателство раите от споменатата нахия [Марнево] са въстанали и са отказали да се подчиняват на шериата. По-рано беше изпратена свещена заповед и беше наредено да се заловят, но те не се предали и избягали. Ако този път не бъдат наказани, сред неверниците от споменатата каза няма да се въведе ред и мир. Поради това нареждам да бъдат заловени споменатите раи.

Заповядвам, когато пристигне моята свещена заповед, да проявиш усърдие и старание за залавянето на споменатите раи, където и да са те. Съгласно с моята по-рано издадена свещена заповед по това искане да накажеш със смърт няколко души от онези, които заради своите бунтарства и злосторства заслужават смърт, а някои от тях да изпратиш до моята щастлива Порта, за да бъдат поставени в галери. Този въпрос изисква усилия, поради това внимавай. Да се пазиш този път от опущения около залавянето на споменатите бунтовници.

Султанска заповед от 1566 г.

Печата се по *Д. Шопова,* Македонија во XVI и XVII в., с. 17—18.

Ти, който си кадия, преди известно време си изпратил писмо, в което съобщаваш:

Раите Димитър Стале от село Сатока, поп Димитър от село Градешница, Матьо Никола от село Белище, Стоян Пейо и поп Яко от село Старавина са разбойници и под тяхно подстрекателство раите от споменатата нахия са въстанали и са отказали да се подчиняват на шериата. По-рано беше изпратена свещена заповед и беше наредено да се заловят, но те не се предали и избягали. Ако този път не бъдат наказани, сред неверниците от споменатата нахия няма да се въведе ред и мир. Поради това е дадена свещена заповед на бившия [санджак] бей Увеис — нека да пребъде славата му, да бъдат заловени споменатите раи и съобразно със свещената заповед, издадена по-рано, да накаже със смърт няколко души, които според техните престъпления и злосторства заслужават смърт, а други да изпрати в галерите.

Но тъй като споменатият по-горе [бей] бе преместен в друг санджак, споменатите [бунтовници] не са наказани.

Заповядвам, когато пристигне моята свещена заповед, да постъпиш по този въпрос, както трябва. Да заловиш споменатите раи и съобразно с издадената по-рано моя свещена заповед да накажеш със смърт някои от онези, които според техните бунтарства и злосторства заслужават смърт, а някои да изпратиш до моята Височайша Порта, за да бъдат поставени на галери. Този въпрос изисква усилия, поради това внимавай, да се пазиш този път от опущения около залавянето на споменатите бунтовници.

Писмо на Павел Джорджич от 1597 г.

Печата се по *Н. Милев,* Един неиздаден документ за българската история, ИИД, 4, 1915, с. 93—94. Превод *Н. Милев* от ръкописната сбирка на Statthalterei — Archiv в Инсбрук, сигн. Amraser Akten, 1597, Einkommene Schriften.

Светлейши Кралю и милостиви мой Господарю,

Внезапното заминаване на Ваша Светлост и малкото опит, който имам в тоя град, дето съм новак, е причина, дето аз не дойдох да целуна ръка на Ваша Светлост и да стана най-предан и най-привързан слуга, какъвто съм, като Ви помоля да се омилостивите и ме приемете за такъв. Но тъй като щастието не ми даде такова благоволение и такава милост, то не ми пречи вече да дойда чрез настоящото ми писмо да се поклоня най-смирено на Ваша Светлост и да Ви помоля да ме приемете за свой покорнейши слуга, за какъвто се предлагам и обричам. И понеже гос-

подин Джовани Марини ми каза, че Ваша светлост желаел да бъде осведомен за някои подробности от царство България, за да удовлетворя желанието на Ваша Светлост и да се подчиня на Вашата заповед, веднага седнах да стъкмя едно кратко изложение върху душевното разположение на християните, които се намират под турска власт, а също и за причината на решението, което са взели, и за начина, по който се е действувало, за да възприемат това мнение почти всички царства и области; това малко изложение изпращам на Ваша Светлост и Ви моля да остане при Вас, тъй като ми се налага да не разисквам с никого по тоя въпрос: прочее оставам моята чест във Вашите ръце. Ще имам случай да разбера, че сте го получили, макар да съм уверен, че няма да Ви задоволи. Светлейши мой Господарю, цялата тая работа аз съм я създал и ръководил, както и много други, които са останали без следа, аз жаля за редките случаи, които са изгубени; а ако бях имал възможност да споделя толкова свои мисли с Ваша Светлост, уверен съм, че Вие бихте спечелили вечна слава, а аз не бих изгубил толкова труд и време, нито придобитият от мене опит би останал без почести. Като не ми остава друго да кажа, целувам с всека обич и преданост [ръката] на Ваша Светлост и моля Господа да Ви даде вечна слава, която предвиждам, че предлежи да се спечели тая година срещу неприятеля.

От Прага, 22 [12] февруари 1597 г.
На Ваша Светлост най-привързан
и най-предан слуга
Паоло Джорджи

Из мемоар на Павел Джорджич до австрийския ерцхерцог Максимилиан от 1597 г.

Печата се по *Н. Милев,* Един неиздаден документ за българската история, с. 96—99.

Има две години откак аз предложих услугите си на Светлейшия Трансилвански княз да привлека всички християни от българското царство да му бъдат предани, както това става явно от направеното от мене тогава изложение, и макар Негово Височество да желаеше и да се стремеше, щото това добро дело да успее, не можа да го осъществи, понеже попречиха много мъчнотии и особено поради татарите; освен това не била такава и волята божия.

Но миналата година, след като Негово Светлейшество се завърна от тоя двор, наново тази работа, с благосклонността на Пресветлия Нунций и на Великия Канцлер на казания Княз, доби своето значение и се постави началото ѝ, което се състоеше в това, че Светлейшият княз написа едно писмо на Преосвещения Търновски архиепископ от семейството Рали, шурей на господин Одоардо Гаяни и племенник на Кантакузените; същото направи и пресветлият Нунций, което беше направено; по същия начин се постъпи от Негово Височество и от Пресветлия Легат с господин Теодор Балина, пръв благородник в никополския санджак, който се ползува с много голямо влияние пред християните от тая страна поради благородния си произход и своето достойнство; тия писма аз му изпратих в Никопол по нарочно избрания за тая цел мой човек. След получаването на тия писма казаният господин Теодор се отправи за Търново, за да връчи на Преосвещения архиепископ писмото на Негово Светлейше Височество и на Пресветлия Нунций и за да му съобщи желанието на Светлейшия княз, както и начина, по който трябва да се действува в такава една важна работа — която работа, след като мислили и обсъждали, взели решение, за слава на Господа Бога, за спасението на християнския свят и на тяхното отечество, да я прегърнат с истинска преданост и искрена вяра. И при това се заели да наложат същото това мнение на четирима владици, сиреч първият Преосвещения Иеремия—русенски владика, вторият Спиридон—шуменски владика, третият Ловчанския — наречен Теофан, и четвъртият от Романия, назован Методий, и дванадесет търновски свещеници и осемнадесет миряни от първенците и видните хора на тоя град, които, всички заедно с архиепископа, отишли в черква, дето с голямо благоволение положили клетва пред евангелието, че до смърт ще останат съгласни в тая работа и че ще се стараят да я изкарат на добър край, с помощта, която ще им се даде от християнските владетели.

След като направили това, решили да изпратят господин Теодор Балина в Трансилвания до Светлейшия княз; за това същото аз го бях убедил, като при това обаче му бях говорил да обиколи лично цяла България като човек почитан и уважаван от всички българи; това той стори в продължение на цели двадесет и един ден, като в това време не остави християнско село непосетено и без да закълне поповете и по-първите и богати хора, особено ония села, които са в подножието на Стара планина, заселени от хора храбри, мнозина от които имат пушки. Всички тия предложили да завземат проходите на тая планина, за да не може да избяга нито един турчин.

Като свършил това, което му е било възложено от Преосвещения архиепископ и което той счел за удобно да направи при такава обиколка, върнал се в Никопол у дома си, където положил клетва за същото нещо заедно с двадесет и трима свещеници и с четиридесет други първенци миряни от същия град, макар да е укрепен със стени, предложил да [го] предадат вътре в три дни, понеже знаят къде му е слабото място.

И така делото за завладяването на Българското царство, както виждате Ваше Императорско Величество, е толкова назряло, че не може да се желае повече; това се потвърждава от писмото на Преосвещения търновски архиепископ до Светлейшия

княз и до Пресветлия Нунций, написано след пристигането на господин Теодор в Трансилвания, и от ония, които постоянно пишат никополските свещеници в съгласие с други попове от други места и села; така щото, Ваше Свещено Императорско Величество, и Преосвещеният [търновски] архиепископ, и господин Теодор, и аз, който поставих началото и съм автор на това тъй славно дело, толкова присърце вършихме тази работа и този дълг, колкото трябваше. За да има това предприятие щастлив край, не остава друго освен Ваше Императорско Величество и Светлейшия княз да ни дадете помощ; тая помощ трябва да бъде такава, каквато изисква това велико дело; ако, както се надявам с помощта на Бога, това се свърши благополучно, убеден съм, че ще последва не само превземането на Царство България и изтреблението на турците там, но и чак до Одрин; това ще причини такъв страх у тях, щото те ще хванат пътя за Азия, без да се обърнат.

По начина за завладяването оставам други да говорят, а относно времето за това, аз казах мнението си, дето трябва; ако се определи времето, предприятието ще бъде най-лесно, защото това е, което повдига всичките мъчнотии.

Нека Ваше Императорско Величество погледне окаяното положение на тия нещастни християни, което единствено е причина да вземат те гореказаното решение; нека вземете под внимание и идването на г-на Теодор, който заради християнския свет и за освобождаването на своето отечество е оставил жена, синове, дъщери, братя и роднини; и това никак не е сторил за своя нужда или необходимост, защото, ако се касае за почести, той имаше в отечеството си, колкото искаше; беят и кадията на Никопол толкова го обичаха, щото гледаха чрез неговите очи. А що се отнася до охолността в поминъка, той има предостатъчно и за себе си, и за да поддържа други; за това негово качество може да свидетелствува господин Джовани Марини, който се познаваше с него в ония места на Турция. Ако той не познаваше настроението на християните за леснината на предприятието и за закрепването му, никога не би влезнал в тоя заговор и не би оставил семейството си, което никога вече няма да види, ако предприятието не се осъществи. И аз също не бих го убедил в това решение, ако не знаех и ако не виждах, че е лесно това предприятие, чрез което се отстранява идването на татарите в тия страни, нещо, което ще бъде много изгодно и много полезно за земите на Ваше Императорско Величество и за Вашата войска, и при това дава сигурна надежда за победа против Вашия неприятел. Прочее, той и аз, от името на всички християни в Царство България, най-смирено молим Ваше Императорско Величество да благоволи да се трогне от милост към тия народи и да им даде онази помощ, която ще се счете достатъчна за такова едно предприятие — дело, което ще бъде възнаградено от Господа Бога, освен облагите и ползата, която ще принесе; при

това донасяме до знание, че на десет българи едва се пада един турчин — толкова те [българите] са много. Накрай най-смирено молим Господа Бога да Ви дарува дълъг живот и най-честито положение.

На Ваше Императорско Величество
най-покорни и най-предани слуги.
Паоло Джорджи — дубровничанин

Из писмо на австрийски емисар до император Рудолф II от 1598 г.

Печата се по ХБИ, I, с. 398. Превод на *Н. Милев* от *E. Hurmuzaki*, Documente privitoare . . ., XII, p. 370.

Влязохме във връзка с търновския архиепископ, гърка митрополит Дионисий, до който по-рано бяхме изпратили писмо на гръцки език, та цяла Македония и Гърция да отхвърлят игото на тиранина — щом като бъдат съгледани отвъд Дунава в България знамената на Ваше неприкосновено величие, водени от войводата Михаил или от някой друг, когото ще одобри Ваше неприкосновено величие. Също това нещо те сами и по своя воля замислят, обещават честно и заявяват, че в продължение на малко дни ще станат 200 хиляди и сами могат да създават често трудности на Византион [Цариград] и ще изгонят дори самия тиранин. Но това ще стане така, ако главната сила на турските войски ще се отправи срещу Унгария.

Из писмо на влашкия войвода Михаил Храбри до ерцхерцог Максимилиан от 1598 г.

Печата се по ХБИ, I, с. 398—399. Превод на *В. Паскалева* от *E. Hurmuzaki*, Documente privitoare . . ., p. 411.

Относно тукашните работи аз не искам да оставя Ваше Княжеско Благородие в неведение как преминах с моите войски Дунав; при Никопол се срещнахме с 13 000 турци заедно с 2 паши и 12 санджак-бея и се сражавахме с тях; най-после с божия помощ ги разбихме, така че много от тях останаха в рова, а пашите успяха да избягат. След това изгорихме до основи град Никопол, в който имаше около 6000 къщи, а жителите му (колкото се намираха в града) всички убихме.

След това тръгнахме към Видин. Тъй като отново срещнахме 2 бея с 1000 турци, пак се заехме с отбрана, така че те многократно бяха бити от нас, а знамената им отнехме и взехме в плен знатни турци. Скоро след това в деня на битката подпалихме град Видин, в който имаше 12 000 къщи; от нашите паднаха малцина. Освен това такива известни градове като Плевен, Враца, Флорентин [Видинско] и Оряхово всички бяха изгорени, а жителите турци бяха избити. Що се отнася до областта от

Трансалпина чак до София, ние изгорихме над 2000 села, а жителите им, които се намираха там, християни или българи, бяха доведени заедно с нас през Дунава, мало и голямо, по моя сметка над 16 000 души заедно с имуществото им, и бяха заселени там, гдето бяха най-бедните в моята страна и гдето можеше да бъдат настанени, като им беше дадено и предоставено толкова място, че те могат да се прехранват. И оставихме областта [на юг от Дунава] напълно обезлюдена и опустошена.

Из писмо на Дионисий Рали до австрийската дворцова камара от 1617 г.

Печата се по ХБИ, I, с. 398. Превод *М. Йонов* от *A. Veress*, Dokumente privitoare la istoria Ardealului, Moldavei şi ţării Romîneşti, IX, 1938, p. 149.

В моята най-вярно изпълнявана служба при негово римско императорско величество Рудолф... с моите верни слуги събрах лично към 1000 християни в седмоградската война, обаче наследственият враг, турчинът, връхлетя с голяма сила, разгроми тази войска [въстаниците], отне ми епископството и аз трябваше да избягам.

Из „Житието на архиепископ Варлаам Охридски“ от XVII в.

Житието на убития в 1598 г. Охридски архиепископ Варлаам е познато само частично от частта, включена от украинския писател Иван Вишенски в написан от него ръкописен сборник. Иван Вишенски, борец срещу полското владичество на Украйна през XVII в. емигрира в Атон, където се запознава с житието на Охридския архиепископ.

Печата се по *М. Миноски*, Непознато житие за Варлаам Охридски како извор за настаните во Македонија от 1598 година, Гласник, 1976, 3, с. 181—190.

Новина или вест за намирането на тялото на убития Варлаам, архиепископ Охридски, в град Велес, пострадал за правдата, и в реката, наречена Вардар хвърлен, който беше намерен и след това преблажено тяло се пренесе в Охрид, и сега, като мъртъв прави повече чудеса, отколкото през живота [си], и тайнството на възкресението и на надеждата за бъдещия век проповядва на света, и миродържеца дявол разобличава и накрая—засрамва.

. . . .

Убит и хвърлен в реката Вардар, оня блажен отец, в това време поради гонения и клевети на други християни, никой не смееше да следи тялото и да го извлече... Тялото остана във водата няколко седмици, докато поне малко не се смири тревогата и не олекнаха гневно развълнуваните от дявола яростни турски сърца... [Един] благороден мъж познал тялото [на Варлаам] по раните и по слуховете за това убийство и за хвърлянето в реката... [Тялото било тайно пренесено и погребано в ол-

тара на църквата на едно село, отдалечено] на близо два дни път от Велес...

Из „Писмо“ на Луи Жедоен — Турчина от 1624 г.

Луи Жедоен, наричан Турчина, е един от най-добрите европейски познавачи на Османската империя през първата половина на XVII в. Неколкократно посещавал различни нейни райони, той оставя компетентни сведения за настъпващата криза и общата политическа обстановка. Печата се по Френски пътеписи за Балканите, I, с. 212—213. Превод на *Б. Цветкова* от A. Bopp, Journal et correspondance de Gedoyn le Turc, consul de France a Alep (1623—1625), Paris, 1909.

Колкото повече навлизам в страната на Турчина, толкова повече се натъквам на смут и стъписване в духовете. Тук е сигурна вестта за превземането на Вавилон от Персиеца и за всеобщо въстание в цяла Месопотамия. Азия е цяла разбунтувана и по-силно към Сирия, където трябва да отида. Емирът на Сайда, наречен Маногли, който преди три-четири години бе в Испания и Флоренция, се въоръжи мощно, напредва бързо в страната и се говори, че сега отива в Ерусалим, за да премине оттам в Египет, оповестявайки навсякъде произхода си по пряка линия от Готфрид Булонски, завоювал Светата земя, която той [емирът на Сайда] иска на това основание да отвоюва. Говори се, че скоро самият Цариград ще бъде обсаден от нарастващата бунтовна армия в Абаза. Всичко отива към война, която още не се е пренесла в Европа. Но сега се узнава, че великият везир, пашата Мере Хюсеин, събира войски в Албания.

Левантинските християни се пробуждат обаче навсякъде и копнеят за помощта на европейските князе. Изглежда, че имат някакви надежди по отношение на лигата, за което ви споменах в последните си писма.

Във всеки случай ще се примиря само да видя коренното преобръщане на тази държава, която, по всичко изглежда, е застрашена. Мога да Ви кажа, че според мен 10 000 смели мъже, водени от храбър началник, биха могли да отпочнат действия откъм Босна и Сърбия, където биха намерили 100 000 хиляди християни, готови да съдействуват с имуществата си и с кръвта си за славата на едно не толкова леко завоевание.

3. ПОЛИТИЧЕСКИ ДВИЖЕНИЯ И ВЪСТАНИЯ ПРЕЗ XVII В.

Доклад на испанския посланик във Венеция маркиз Де ла Фуенте до испанския крал Филип IV (1621—1665) от 1650 г.

Документът е издирен от Б. Цветкова. Превод на *Б. Цветкова* и *Ст. Савов* от ръкописната сбирка на Archivia General de Simancas сигн. Estado, leg. 549, 1537—12.

Всичко, което върша, гледам да стигне до Сената като мнение на мнозина, но ще го представят две влиятелни и благородни лица. И ако в скоро време пристигне секретарят [Петър Парчевич] на архиепископа на България [Петър Богдан], който, както Ваше Величество е разбрал от граф Де Лумиарес, носи предложения, които биха могли да дадат някаква надежда, въпреки че според мен не много основателна, аз ще се опитам да използувам успехите, които войските на Ваше Величество ще имат във Фландрия, и това, че флотата на Ваше Величество ще се освободи след начинанието в Пуетро Лонгон и от мира в империята, за да им внуша надежда, че ще получат помощ от Ваше Величество. Накрая ще положа всички възможни грижи, за да попреча на онова най-вредно дело, което представлява отстъпването на кралството на Кандия.

Писмо от венецианския сенат до краля на Полша

Печата се по *Б. Цветкова*, Документи за Петър Парчевич от венецианския държавен архив, ИДА, 27, 1974, с. 146—147. Превод на *Б. Цветкова* от ръкописната сбирка на Венецианския архив, сигн. Senato I, R 26, Secreta Corti, 1650, f. 99 rv.

До краля на Полша

При нас дойде този български духовник [Петър Парчевич], който напоследък има честта да бъде изпроводен от Ваше Величество при нашия посланик Сагредо, на когото [българския духовник] оказахме подобаващото му уважение. Бяха изслушани изложенията му, изразено бе подходящо съчувствие към окаяното положение на тези народи [народите от Европейския Югоизток] и бяха приветствувани благородните им намерения да си възвърнат свободата.

Когато той си тръгна от нас, пред него заявихме, че ще улесним това тяхно най-справедливо намерение както чрез неотклонно упорство в продължаване на войната против турците, така и като приобщим към християнските владетели нашите лични усилия в полза на това най-достойно начинание, към което Ваше Величество показа отлично колко е разположен, като отправи към Негово Императорско Величество същия духовник. Не се съмняваме, че това не е само за да потвърдите същите чувства, но и за да [потвърдите] всичко това, което би могло да се отнася до общата кауза на християнския свят, докато у Вас еднакво блестят милостта и силата и сте установени от Великия Бог в пристан, най-благоприятен да победите и унищожите неприятелите на неговото светейшо име. В тия дела нашата република ще бъде най-подготвена да помогне и с продължаването на военните действия, и с всички възможни средства прославените домогвания

на Ваше Величество, за когото молим от небето всички удовлетворения и дълги цветущи и най-щастливи години.

Из дневника на Фридрих Зайдел от 1596 г.

Печата се по Немски и австрийски пътеписи за Балканите, с. 502—503.

Когато пристигнахме край Ниш, турците бяха поставили там от двете страни на пътя в чест на турския султан много стотици пресни човешки глави на християни, бедни български селяни, всички с унгарски или хърватски кичури или коси, всеки един до друг, пред двете градски врати, като стигаха далеч в полето. Жално беше да се гледа това. Турците разказваха, че те се били разбунтували срещу турския султан. . .

Из писмо на никополския католически архиепископ Антон Стефанов до източната конгрегация за пропаганда на вярата при Римската църква от 1689 г.

Антон Стефанов е роден в Чипровец през 1617 г. Учил е в Италия и като болшинството от българските католици се завръща в родния си край. Ръкоположен е за епископ. Без да е участвувал в организирането на Чипровското въстание, той е дълбоко засегнат от неговото потушаване, за което свидетелствува неговото писмо. Печата се по ХБИ, I, с. 407. Превод на *Ж. Николов* от АЕВ, с. 304—305.

Бедствията на настоящите войни причиниха големи вреди и разрушения на бедните католици от моя роден край Чипровец и на околните земи, гдето всичко заедно с манастирите и църквите беше подложено на огън и меч за пълно отчаяние. Каква беше причината, не зная, но мисля, че е само божия воля. Татарите, виждайки бойните успехи на християните и тъй като тяхната пъклена ярост не можа да се излее върху тях, насъбраха безкрайна омраза спрямо бедните католици: и започнаха да правят тайни сговори, за да извършат това, което по-късно извършиха; но малко по-просветените католици, съзнавайки това и научавайки, че Белград е превзет и очистен [от турците], като предполагаха че кайзеровата армия ще се придвижи по-нататък, и като вярваха, че българите ще се присъединят към тях, вдигнаха оръжие против турците. Но като видяха, че нещата не се развиват така, както те искаха, и като знаеха, че са твърде малко, а и бяха изоставени от българите, изгубиха всичко. . .

Всички тези наши католици от Чипровец и от околните села бяха осъдени от турците и навсякъде, гдето успяваха, те ги залавяха, убиваха или ги вземаха роби.

Свидетелство за участието на Иван Станиславов в Чипровското въстание от 1725 г.

Печата се по ХБИ, I, с. 409. Превод на *А. Милев* от *Л. Милетич* Заселване на католишките българи в Седмоградско и Банат, СбНУНК, XIV, 1897, с. 436—437.

Долуподписаните свидетелствуваме за изложените неща под гаранция на нашата вяра, че когато августейшият император на романите, достославният Леополд, беше започнал войната срещу отоманската порта, българският народ не по-малко от албанския беше подтикван от много епископи и францискански отци от средата на същия народ, подчинени на властта на споменатото негово високо величество, за да вземе оръжие срещу този най-жесток враг на християнското име и по този начин да се покаже верен на августейшия австрийски двор. Този същият съвет следва и дадената милостиво от негово неприкосновено величество и запазена до днешния ден диплома на неотдавна починалия, който постоянно е давал, изглежда, същия съвет — да се надигне [българският народ] срещу споменатите [врагове] и по този начин да стане участник в неговата царска милост. Българският народ, като прие с пълна преданост и смирение това милостиво обещание на негово величество, не сметна за нищо живота си и като излезе от четирите селища Кипровец, Железна, Копиловец и Клисура, нападна град Кутловица [Михайловград], гдето изби мнозина от враговете и други изгони. В това време между другите първенци знаменосецът Иван Станиславич, наричан още и Павлиганич, брат на Михаил Станиславич, и Лука Андренин, пръв техен приятел, така засвидетелствуваха своята усърдна грижа за католическото християнско изповедание и августейшия австрийски двор, че със слово и дело непрекъснато подбуждаха и останалите българи никога да не престанат да проливат кръвта си и предано да се сражават за успеха на свещения божествен култ и за напредъка на християнската държава, доколкото можеха да бъдат полезни със своите малки сили. Те, макар и да се сражаваха разпалено, но малкото техни хиляди не можаха да устоят срещу силата на враговете, понеже не им идваше друга помощ. Поради това едни от тях бяха избити заедно със семействата им, а други бяха отведени в плен. Тогава фамилията на Станиславич понесе по-голяма загуба в сравнение с другите, понеже турците ѝ заграбиха новата къща, построена със стени, лозята, ливадите и мелниците... А достойно е за по-голяма скръб това, че осем еднокръвни роднини на тази фамилия бяха хванати и откарани. За петима от тях и до днес няма никакво известие, а трима бяха откупени от варварите със собствени пари на същата тази фамилия и заедно с останалите избягаха боси, нещастни, ограбени напълно и само живи в Цизалутанска Влахия, хранейки надежда, че могат да живеят там в съседната страна под покровителството на воеводата и княза Бранкован, понеже той е близък на негово божествено величество, докато войската на нашия августейши император не стигне дълбоко навътре в Тракия. Че всички неща са станали така, както са изложени, ние потвърждаваме нашето свидетелство с подписите на нашите имена и с нашите печати.

Крайова, 28 декември 1725 г.
Тома Бригин, Блаж Томенанин, Георги
Томодохей, Иван Латин, Никола Блаж.

Из свидетелство за участието на Иван Станиславов в Чипровското въстание от 1726 г.

Печата се по ХБИ, I, с. 408. Превод на *Ал. Милев* от *Л. Милетич.* Заселване на католишките българи..., с. 437—438.

Ние, долуподписаните, разпитани без насилие, с това си писмо честно свидетелствуваме, че по време на неотдавнашната турска война под щастливите знамена на августейшия романски император, благочестивия Леополд Първи, българският народ и албанският бе подтикван от много генерали на негово неприкосновено царско величество, от епископи и от благочестиви членове на светия францискански и серафимски орден да се дигне на оръжие в помощ на августейшия австрийски двор срещу отоманската сила. Към техните съвети се прибавя и дипломата на споменатия по име и всесилен августейши император, която се пази с почит и сега от споменатия народ. Тя ги съветва по същия начин за това и обещава, че в бъдеще ще бъде отдадена почит на верните и добре заслужили поданици... Българите и албанците в известните селища Чипровец, Копиловци, Железна и [Клисура] и в други близки и съседни градове... грабнаха оръжие поради своята благородна смелост срещу заклетите врагове на католическата вяра и веднага нападнаха турския град Кутловия, наричан от народа Кутловица [Михайловград], и там предадоха на сеч много врагове, а други изгониха от границите. В този поход Иван Станиславич, брат на Михаил Станиславич, прояви по блестящ начин верността си към августейшия австрийски двор и отличната храброст на своето геройско сърце. Той взе знамето, излезе пред всички други и с думи и пример смело ги въодушеви да не се колебаят да пролеят кръвта си и да дадат живота си за вечната истина на католическата вяра и за верността си към августейшия австрийски двор. Те направиха това по отличен начин. Но по-късно, когато императорската войска се оттегляше към Белград, българите и албанците били притиснати от прииждащата силна турска войска, мнозина били избити, други били отведени в плен... Лишени от всичките си богатства, те се оттеглиха във Влахия и Трансилвания. През време на това преследване и споменатият Иван Станиславич, водач на останалите, заедно с брат си Михаил Станиславич, освен че загуби всичките си ценни

движими и недвижими имоти, но за голяма своя скръб загуби и пет жени от своето семейство: Габриела, Анастасия, Петронила, Ана и Луция, които бяха откарани в плен от турците. Останалите, голи, гладни, жадни и измъчени от много и различни скърби, можаха с бягство едва да си спасят живота. А те попаднаха в тези беди не за друго, но заради защитата си на католическата вяра и заради показаната си вярност към августейшия австрийски двор. Ние знаем, че всичко това е станало така, и свидетелствуваме. За потвърждение на това наше свидетелство се подписваме собственоръчно и сложихме своите печати.

Крайова, 3 януари, 1726 г.

Калфин, Михаил Николантин, Георги Марканин, Стефан Хитин, Иван Андренин, Георги Бибич, внук на светлейшия и досточтим архиепископ Деодат, чипровенец, Йоан Бибич, внук на светлейшия и досточтим архиепископ Деодат, чипровенец.

Султанска заповед от 1699 г.

Печата се по Документи из турските държавни архиви, с. 32—33. Превод на *П. Дорев.*

До кадията на Берковица — заповед

Когато се разбра, че раята от Чипровци, който е хас с 380 000 аспри на пашовия [софийски] санджак, е напуснала пътя на покорството и въстанала, тя биде изцяло разпръсната и досега селата ѝ са разорени. От направените на няколко пъти изследвания излиза, че там сега нямало нито един човек от раята, селата им били разрушени и опустошени.

Живелите по-преди в околностите на Белград и Темешвар и дошли в Никопол маджарски и трансилвански кръстоносци, около 712 души пешаци и 526 конника, напуснаха преди няколко години своето отечество и прибягнаха под сянката и закрилата на османската ми държава. Преди време на боевете те служиха честно и вярно. Сега те влизат под султанската ми закрила. Ферманът ми е — на техните семейства и деца да се раздадат места.

Споменатите лица да се заселят в земите — хас на Чипровци. Посредством техните началници те да бъдат поименно записани в един тефтер, та да не би след време друга рая да се смеси с тях. Също да се запише в колко села от въпросния хас трябва да се заселят и да си разделят полюбовно помежду си земите наспроти своето положение. Всички да се настанят и след като си поставят граници на определените им земи, които да им служат за земеделие и изхранване, каквото остане гола земя, и тя отделно да се запише и осигури. И ако на земите на тоя хас има рая от други страни, или пък са се завърнали някои от избягалите при въстанието, нека те да бъдат настанени със султански ферман на други удобни места, като се запишат и регистрират пред кадиите техните имена, отличителни знаци [а също] и къде са били бившите им места.

От тази тайфа (маджари) няма да се иска до 5 години поземлен данък; те ще бъдат облагодетелствувани. След изтичането на 5 години, каквото право върху земята се определи, ще плащат само определената такса. Освен това няма да им се иска военен данък и ще бъдат освободени от другите данъци. Друга рая не трябва по никакъв начин да се смесва с тях; тяхното освобождаване от данъци не важи за чужди лица. Ако същите [маджари] искат да се заселят на друго място, нямат право да казват, че са били освободени, а както другата рая ще плащат данъци в новите места, гдето са се настанили.

Те ще извършват своите обреди в църквите на заселените от тях села в поменатите землища и ако църквите са разрушени, ще ги поправят със султанска заповед, както законите позволяват. Отсега нататък няма да се строят нови църкви. И духовниците им са свободни да вдигат умрелите, да венчават и извършват други обреди. Никой не трябва да им иска пари за това и да им се меси по какъвто и да било начин.

И ако те сами не дойдат и доброволно не признаят пред кадията, да не се принуждават да стават мюсюлмани чрез неверни свидетели, [които биха твърдели], че те [уж] били приели мохамеданството.

Всеки да бъде притежател на къщите и дворовете, които със свои средства би построил в землището, разпределено между тях. Той ще е собственик до края на живота си, след като е платил правото на земята, която е получил като своя част. След смъртта му земите минават върху наследниците, и никой да не им се меси, противно на свещения закон и на султанската ми заповед.

И споровете, и процесите, които биха изникнали помежду им, да се разглеждат със съгласието на самите страни, не се ли постигне съгласие, тогава кадиите от съседните места да ги разрешават, както повелява шериатът.

Кадии, мутеселими, воеводи! По никакъв начин да не влизате помежду им, да стоите настрана — ако не вършат буйства в околностите и в съседните пътища и села; ако стане някое буйство от тяхна страна, вън от землището им, да се определи заслужено наказание, както изискват законите. Но в този случай да се направи нужното разследване, както изискват законите, и никой да не пострада противно на наредбите.

В султанските ми територии те могат свободно и с доверие да търгуват и веднъж като платят превозното мито и вземат тескере за това, да не се измъчват с искането на бач и други данъци.

И ако нямат в ръцете си султанско решение, да не отиват в задгранични места и се връщат оттам.

И ако по търговия пристигнат в някое място на империята и някой от тях почине, неговите неща да не се взимат в полза на съкровището, а да се предават на наследниците. Ако пожелаят помежду си, те могат свободно да си назначават хора да им гледат работите и за това няма да се иска нищо от тях.

И тъй като са верни и честни, ако си гледат работата и не излезе някое предателство, да се закрилят в тези земи в рамките на тия условия и постановления. Никой да не ги измъчва безпричинно против султанската ми заповед. Правото на земята се определя и се предава на държавното съкровище.

И след като са живели на тези условия в споменатите земи, ако последва султански поход, с условие да им се плаща дневната храна от фиска, ще дават на всеки пет души по един въоръжен войник, който със своите капитани и знаменосци ще дохождат на поход. С условие да се явяват на султанска служба, земите на горния хас им се дават като султански дар; в ръцете им съм дал султанска грамота.

Посредством назначения... мубашир всички горепоменати се настаняват по селата; основният тефтер, който се написва на самото място, както и тефтерът, който описва селата и границите, в които са настанени, се предават на мубашира, за да бъдат донесени в столицата. И главният ми тефтердар ще издаде нужния план, за да се действува по него. Записано в края на месеца залхидже 1110 г. [Краят на юли 1699 г.].

Из историята на Силяхдар

Силяхдар Финдикли Мехмед паша е участник във войната между Османската империя и коалицията на европейските сили Австрия, Венеция, Полша и Русия в 1683—1699 г. Съчинението му съдържа множество сведения за въстанието на Карпош и вълненията, обхванали българските земи при широкото настъпление на австрийските войски в 1689 г. Печата се по *Б. Цветкова*, Хайдутството..., 268—271. Превод на *Б. Цветкова* и *Г. Гълъбов* от Silahdar Tarihi, II, Istanbul, 1928, p. p. 430—434 498, 506, 519.

Нахлуването на неверниците в територията на Румили и идването и заминаването на татарския хан и на Махмуд паша за отблъскване на враговете.

Австрийският генерал Ветерани като главнокомандуващ бил заблудил кнезовете, свещениците и видните първенци, че османското управление е към края си, и подбудил раята от София, Пловдив и селата да се притекат към Ниш. С началници на кръстоносната армия и със знамена възбунтувалите се в полята и по пътищата са вършили жестокости над мюсюлманското население. Грабили и опожарявали селата. Измъчвали жителите. Неверникът, наречен Карпуз [Карпош] начело с три хиляди бойци нападнал Юскюб, като са избили много мюсюлмани, между които жени и деца. Оттам нападнали и Ициб, и селищата Ипек, Призрен, Калкан Делен, Прищина, Вълчитрън, Косово, Йени пазар, Митровиче, Лесковац, Чачка, Валово, Баня, Шехиркьой, Куманова, Юркюб, Пилевне, Аладжа Хисар, крепостта Семендере, крепостта Видин, паланката Хисарджик и др., от които само една трета мюсюлманско население е могло да се спаси и избяга в Истанбул или в Анадола. Османската войска се разпръснала; останали били

едва три хиляди еничари и две хиляди спахии и чауши. При везирите и военачалниците са били останали само ичогланите и караколукчиите. Това безредие произвело голяма тревога у мюсюлманското население. Такава грозна беда връхлетя над османската държава, каквато никога от създаването ѝ не бе виждала.

При това положение кримските султани Селим Гирай, брат му Бахт Гирай, синовете им Саадет Гирай, Гази Гирай, Тохатмъш Гирай с тридесет хиляди татарска войска са тръгнали от Крим на осми шевал, понеделник, но на втория престой поради неразположение се забавили с единадесет дни. Все пак през Буджак, Влашко, Нийболу са могли да пристигнат и да се влеят в султанската армия при София на втори сафер, понеделник. Това предизвика голяма радост сред мюсюлманските бойци и в шатрата на Махмуд паша. След четиридневна почивка и след общо съвещание на седмия ден начело със свещеното знаме и командуващия войската везир Коджа Махмуд паша с кримския хан и татарските бойци тръгнаха за Юскюб със задача да заемат ислямските градове.

В една планина близо до Кюстендил войската срещна около стотина хайдути, които бяха до един изклани. След Кюстендил към града Паланка, като научиха, че са се затворили там известен брой немци — те били разбити. След това армията стигнала в паланката Егри Дере — там бидоха избити намиращите се немски, унгарски войски и хайдутите разбойници. При пристигането на армията в Юскюб се узна, че хайдутинът Карпуз бил там. Назначени били татарски бойци, които изловили придружаващите го около двеста неверници злосторници, като избили всички, ограбили имуществата им, а главатарят им Карпуз бил завързан и заведен пред хана и бил набит на кол. Свещеникът от Манастир, който тръгнал с мечти за кралство, бил заловен и обесен.

При известието, че в паланка Качаник се приютили немски и унгарски войски и хайдути в изобилие, цялата татарска войска с хана и с петнадесет хилядите албанци, везирът Халил паша, румилийският бейлербей Зорнапа Мустафа паша, албанецът Джафер паша и други паши, дигнали се от Юскюб, стигнали в Качаник и го обсадили. Започнал се ожесточен бой с намеса на три оръдия. На немците пристигнала помощ от дванадесет хиляди подбрани немски неверници и четиридесет и пет оръдия. Сражението било неописуемо страшно. Надвечер всички проклетници били избити. Едва могли да избягат двама души неверници. Всичките им вещи били взети. След това паланката Качаник отново бе обсадена. Предалите се около тридесет немски и унгарски воини са били пощадени. Всички останали са били избити и около хиляда хайдути. Румилийският бейлербей Зорнапа Мустафа паша бил назначен за мухавъз на паланката. Оттам армията се насочила към Прищина, Призрен, Ипек с избиване на много неверници и плячкосване на имуществата им. Предалите се немски и унгарски воини са били пощадени, но хайдутите били избивани.

Жените и децата били взимани като пленници, имотите им оплячкосвани. Навсякъде около седемдесет-осемдесет немци и унгарци са бивали пощадявани, но хайдутите — избивани, а семействата им — взимани в плен. След тези боеве армията се върнала в София, като из пътя са били избивани срещнатите хайдути.

Кримският хан си заминал за Крим, изпратен на няколко престоя от главнокомандуващия везир Халил паша. Помощта, която дал на Османската държава, била записана [в историята].

Съобщено е, че неверникът, именуван Сравил [Страхил], рая на Иеникьой, каза Татар Пазарджик, е развял байрак и заедно с двеста хайдути нападал пътниците и оплячкосвал някои села. Разпратени са заповеди до казите Филибе и Татар Пазарджик за набиране на опълчение, определени са двама началници и петдесет бостанджии с два отряда делии и гюнлю на великия везир и бе заповядано заловените да бъдат незабавно наказани. Изпратени бяха бързо на 11-ти във вторник. Обаче проклетниците научили и вдигнали семействата си. Разчу се, че са преминали през сръбските планини и заедно със свинете, които водили, влезли в крепостта Ниш. Преследвачите хванаха тези планини, но, като не заловиха никого, се отказаха.

Невернишкото ограбване на Кюстендил

На местното население е било известно намерението на запилелия се преди време из Нишкия капан неверник, именуван Страил [да нападне] Кюстендил с 4000 немци, маджари и хайдути и то поискало помощ от софийския мухафъз везиря Кандерджи Хюсеин паша. Те се оплакали, че ако един-два дни не дойде тя [помощта], областта не само ще падне във вражи ръце, но ще ограбят имуществата им, ще ги заробят със семействата им. Хюсеин паша назначи намиращия се пак в София с цялата си свита мютесариф на Хамид Ахмед паша и Мехмед бей — на лива Джаник. Докато те се противяха да отидат, неверниците потеглиха и събраха местното население научавайки, че откъм полето са поставени за охрана 300 секбани, минаха през планината и нападнаха през нощта вароша Кара Келебек. Стана ясно, че са избили много мюсюлмани, заробили жени и деца, ограбили имущества и нанесли щети, запалили от разни страни вароша и си отишли. Настанените в крепостта излязоха, дойдоха откъм полето и охранителните секбани и с част от населението на вароша преследваха враговете на вярата. Като ги настигнаха, завърза се сражение и погубиха повече от 200 неверници, една част пък от ислямските бойци се насладиха от мъченичеството [т. е. загинаха]. Освободиха известен брой пленници и ги изпратиха. Понеже мнозина от населението на вароша изгинаха, кадията донесе на Хюсеин паша, а той от своя страна до рикяб-и хумаюн, че поради предателството на назначените от него паши неверниците са успели да минат. [Затова] дворцовият капуджибашия Генч Мехмед ага пристигна с хат-и хумаюн и свика диван в София, за да бъдат отрязани главите на двамата [паши]. . .

Завладяването на крепостта Ниш

. . . Оттам хайдутбашията, известен с лоша слава, именуван Сераил от раята на Пазарджик, който не веднъж бе нанасял щети на мюсюлманското население и бе избивал хора, бе избягал със семейството си и се бе затворил в Ниш. Преди идването на ислямската армия вероятно се изплашил и с опасението: „Ако турците превземат Ниш, [австрийците] ще ме предадат и [турците] ще ме убият," подвел генерал Ветерани: „Турската войска е малко и щом пристигне да обсади крепостта, аз да се намирам отвън и като събера хайдутите, да се нахвърля върху тях и да извърша нощно нападение. Ти пък, като излезеш отвътре, ще сечеш турците и ще ги унищожиш в гръб, да се уговорим." С тези празнословия той излязъл от крепостта и избягал. Майка му, жена му и едно момиче, които били вътре, бяха заробени и бяха подарени на един бюлюкбашия от храбрите арнаути.

4. ХАЙДУШКОТО ДВИЖЕНИЕ В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ

Приписка от 1454 г.

Печата се по *Љ. Стојановић*, Српски родослови и летописи, с. 90.

1454. В тази година Мехмед цар плени Радич, български войвода в София.

Из султанска заповед от 1528 г.

Печата се по *Б. Цветкова*, Хайдутството..., с. 78—80. Превод на *Б. Цветкова* от ръкописната сбирка на BNP, сигн., Fonds Turc 80, f. 66—v—67—v.

Относно разследването на разбойници и харамии.

В казата Ново Бърдо, а понастоящем — в санджаците Кюстендил, Вълчитрън, Призрен, Аладжа Хисар, в кадийските околии Юскюб, София, Йени Пазар и към ... пазар се събират и се явяват разбойници и харамии. Те се групират на едно място, нападат през нощта селата, избиват хора, ограбват имущества. . ., нахвърлят се из пътищата, избиват керваните. . . и изобщо вършат различни такива метежи и злини. Санджакбейските субаши из посочените места подпомагат разбойниците и харамиите и санджакбейовете дори подпомагат делата на субашиите. Такива метежи и злини стават из санджаците. Въпреки че им е възможно да залавят разбойниците и харамиите и да ги наказват, те не

само си затварят очите, но даже освобождават заловените разбойници, като им вземат пари. И понеже не ги наказват, разбойниците и харамиите са се умножили и условията са много обезпокояващи. Понеже [всичко това] е донесено и известно до височайшия праг, назначен си ти за муфетиш по тази работа и за военен, образеца между прославените и благородните — Ахмед игиткетхудас на [отрядите] гариб при щастливата ми порта, да се увеличи славата му.

Заповядвам следното. Щом пристигне със свещената ми заповед, без да се бавиш нито миг и час, тръгни сам и се прикрийте със споменатия ми роб и с голямо внимание и усърдие разследвайте изобщо случая с разбойниците и харамиите. Ако такива лица нападнат къщи и избиват хора, те са виновни.

Разбойници и харамии, ятаци и другари на разбойници и харамии, лица, които ги подпомагат, и изобщо такива, които са се разчули с престъпление, с разбойничество и харамийство, да се задържат, делата им да се разгледат според шериата и да се види по установения обичай кои са по шериата и закона и кои са задължителни по закон и съобразени с обичая. И който и да е извършил станалите злосторства в споменатите санджаци и кадийски околии и колкото и да има от категорията на разбойниците и харамиите в тия санджаци и кадилъци, било те живущи там от по-рано или дошли отвън, изобщо каквито и да са — да се заловят разбойници и хайдути и да се донасят до щастливия ми праг ония, които са се проявили с разбойнически и харамийски действия. Незабавно едни да бъдат обесени, а други — набити на кол и да бъдат наказани, като ги малтретират по този начин. Ти да не проявиш склонност да освободиш някого от разбойниците, появили се досега и извършващи метежи, да ги задържиш всички, да ги заловиш и накажеш.

И да наредиш да се издирят, като се приканят скритите им ятаци, хора, при които отсядат, съплеменниците и близките им и изобщо онези, които трябва да се издирят по шериата и закона и да не действуваш против заповедта.

Да се разследват санджак-бейове и субашии. Ако субашия, заемащ субашийски пост, върши метеж и злочинствува, да се разследват и накажат и такива метежници. В случай че помагат на разбойник или ако след като стане известно разбойничеството на разбойник и харамия и той бъде заловен, го освободят, като му вземат пари, изобщо ако подпомагат разбойници, и те самите са като разбойниците. Такива лица да се задържат и наказват надлежно.

Ти да постъпваш спрямо другите според обичая и съвета, да не допускаш субашията да постъпва така, те да охраняват и пазят, както трябва субашилъците си, да не даваш отдих на разбойниците и харамиите, да не им даваш сила по местата, гдето са заловени, и да бъдат наказвани. Изобщо тези неща са крайно необходими. Да вложиш усърдие. Понеже имам доверие в честността и прямотата на този мой роб, затова той бе изпратен. Ти също да се стараеш, както следва. На всяка цена имай грижата да намериш и да наредиш да се издирят разбойниците и харамиите из онези места, които подпомагат разбойниците, ятаците, които им дават храна, и онези, които им дават убежище. Да се издирят всички метежници и да не допуснете [те] да се спасят. Колкото и разбойници и харамии да се намерят, съгласно свещената ми заповед да бъдат убити, да се запишат подробно метежите им и да се представят във височайшия ми двор по споменатия ми роб. В случай че докато провеждаш разследване на основание на заповедта ми в поменатия район такива разбойници и харамии избягат и се озоват по други места, да се изпрати човек от санджак-бейовете и кадиите на тези места той да изиска и да накара да го приемат и да разследва на основание на заповедта. Понастоящем бе издадена пак моя свещена заповед до санджак-бейовете и кадиите да предадат когото вие поискате. Но при разследването да се действува според правото. Да не бъде никой угнетяван по този повод противно на шериата и закона. Предпазвайте се да не вземате пари. Вещите и храните, взети от онези, които са се изявили с разбойнически действия, се присъждат на стопаните им; да им бъдат предадени без остатък! Да запишеш подробно станалото и да го докладваш. Така да знаеш.

Написа се на 10 реби юл-евел 935 [1. XII. 1528 г.]

Султанска заповед от 1578 г.

Печата се по *Б. Цветкова,* Хайдутството. . ., с. 84—85. Превод на *Д. Шопова,* в Македонија во XVI и XVII в., с. 53—54.

Изпратил си писмо, в което донасяш:

Когато кадията на Пирлепе и назърът Мустафа чауш съобщиха, че преди известно време са се появили 78 души харамии от селата Пуста река и Дивиак, спадащи към каза Манастир, че нападат къщи, кръстосват пътищата, избиват хора и не прекратяват злодеянията си, издадена бе заповед: „В който и санджак да се намират споменатите, постарайте се да ги заловите и да ги накажете надлежно.“ Разследването е проведено на място и са заловени няколко души ятаци на споменатите харамии. Запитани кои са им другарите, те признали, че имат много ятаци и другари в нахиите Пирлепе, Кърчова и Манастир. Но понеже прилепският кадия не присъствувал, станало необходимо да се отложат смъртните им наказания. Жителите на Пирлепе и селското население се събрали на едно място и заявили, че ако има отлагане на смъртното наказание, те непременно ще напуснат нашия вилает и ще избягат. Поради това споменатите разбойници са екзекутирани по шериата и след това според техните показания е съставен списък на ятаците и другарите им. [Този

списък] е изпратен в запечатано кисе до споменатия Мустафа чауш за наказването [на ятаците] и другарите. Но жителите на Пирлепе и населението на други села дойдоха да се оплачат: „Населението на посоченото село Дивиак е изцяло разбойническо и харамийско, не престава постоянно да кръстосва пътищата, напада домовете, граби имота ни. Така че, ако те не бъдат наказани, положението ни ще се влоши и населението от нашия район непременно ще избяга."

Поради това нареждам да се разследва населението на това село и да се задържат метежниците в него. Заповядвам следното: щом пристигне заповедта след добро обмисляне да заловите метежниците и злосторниците от жителите на това село. Да накажеш по шериата ония, за които се докаже, че са разбойници и харамии. Ако са спахии, залови ги и донеси [за това]. Ако не — направи необходимото по шериата.

Предадено на Мехмед, който донесе изложението.

2 реби юл-ахър 986 [8. VI. 1578 г.]

Из Подробен регистър на мюлкове и вакъфи в Никополско от средата на XVI в.

Печата се по *Б. Цветкова,* Хайдутството. . ., с. 95—96. Превод на *Б. Цветкова* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. ОАК, 217/8, л. 28-а.

Вакъф на текето Бали бей, син на Яхя паша.

Село Сърнево, близо до споменатото теке, спадащо към Чернова.

Понеже посоченото място било много опасно харамийско свърталище, споменатият Бали бей като субашия на Тутракан построил на това място отбелязаното теке. Той събрал и поселил посочените неверници, за да косят трева за конете на проходящите лица без постоянно местожителство и да докарват дърва. Оттогава посоченото място станало сигурно поради въпросното теке и мюсюлманите минавали без страх. Понастоящем със заповед му бе зачислен приход. Понеже бе докладвано на негово величество падишаха-господар, негово величество падишахът господар вакъфира на посоченото завие целия доход на споменатото село и бе вписано в регистъра. Тъй като горното бе докладвано, пак бе потвърдено и регистрирано в новия дефтер.

Мюсюлмани: Балабан, син на Абдулах — женен.

Неверници — Малин, син на Никола, Кало, син на Нягул, Петко, син на. . .

Из Съдебен протокол в кадийски регистър на гр. София от 1618 г.

Печата се по *Б. Цветкова,* Хайдутството. . ., с. 101. Превод на *Ст. Андреев* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Соф. кад. рег. 1 бис., с. 262.

Поръчителство за Пейо, син на Иван от село Кремикофче.

Споменатият бил задържан, тъй като по-рано е обикалял с разбойници, обаче няма обвинение срещу него, че е извършил убийства. За него поръчителствува Мехмед беше, син на Абдулах, жител на махалата „Гюл джами" и [гарантира], че той ще се яви лично в свещения съд, щом бъде призован.

Написан през последните десет дни на месец джемази юл-ахър 1027 г. [15. IV. 1618 г.]. по желание на субашията Ахмед бей.

Из Съдебен протокол в кадийските регистри на гр. Битоля от 1646 г.

Печата се по *Б. Цветкова,* Хайдутството. . ., с. 167. Превод на *Ал. Матковски* в ТИААМ, I, с. 70.

Причината да се напише този документ е следната: Мехмед ага, един от бостанджиите на султанската градина, определен да събира [пари] за джелепкешанските овце в Манастир, дойде да заяви в съда:

„Оставих на съхранение в безистена сто и двадесет хиляди акчета от парите на споменатия [данък] за овце „джелепкешан". Сега харамии нападнаха безистена и ограбиха намиращото се вътре имущество. Споменатите сто и двадесет хиляди държавни акчета са изгубени. Искам да бъдат разпитани мюсюлманите, които присъстват в съда, и да ми бъде даден документ."

Наистина в съда присъствуват мюсюлманите Осман ефенди, копринарят Мустафа, Ридван от безистена и други, които заявиха:

„Вярно, споменатият Мехмед остави на съхранение в безистена сто и двадесет хиляди акчета от споменатите пари, които са изгубени."

Щом съобщиха това като свидетелствуване, станалото се записа. [1646 г.]

Из „Книга за пътешествията" на Евлия Челеби

Печата се по *Б. Цветкова,* Хайдутството. . ., с. 192—197. Превод на *H. Šabanović,* Êvlya Celebiğa, Putopis, II, Sarajevo, 1957.

Нишката крепост

. . . На крепостните стени стоят за украшение набучени на копия хайдушки глави. . .

[Манастир — 1661 г.]

. . . И безистенът е също така солиден. Но когато бяхме в този град, хайдутинът Байо и петстотин неверници дойдоха от планината Шипка с факли и безстрашно разбиха вратите на безистена, задигнаха разкошни тъкани [на стойност] 70 000 гроша и като [изразиха] задоволството си с топовни и пушечни изстре-

ли, отидоха в равнината. И в такъв голям град не се намира никой да им възрази. Какво зрелище и малодушие!. . .

Понеже в планините Шехшан в околностите на касабата Наклебенд пак бе хайдутинът, наречен Байо, който бе оплячкосал град Манастир, приходът [данъците] от селата в тези планини бе останал несъбран.

Аз, смиреният, като оставих всичките си придружители, само с един мой прислужник се метнах на коня и за два часа се изкачих в планината Шехшан.

Приключението на смирения

Видях да идва един неверник с гола сабя, който каза: „Бре турчине, какво правиш из тия планини?" Аз, смиреният, отвърнах: „Дойдох при нашия приятел. Трябва да се срещна [с него]." Неверникът отиде и пак се върна, като каза: „Ела да идем!" Вървейки пеша навлязох в гъстата гора, минах отдясно и отляво сред около 500—600 неверници, въоръжени с къси копия, с по два-три пищова и с хубави саби. От двете страни се приготовляваше кебап може би от 300 овце и свини. Стотина терзии крояха и шиеха чохата, взета от града Манастир и от панаира от Маскалур. Като ги оглеждах, продължих напред. Един енергичен човек, гологлав, с червен елек и с бръсната брада скочи и каза: „Брей, човече, добре дошъл!" Аз, смиреният, отвърнах: „Добре заварил, дойдох на драго сърце." „Абе, човече, как дойде в тия планини, без да се побоиш?" „Аз съм смирен, идващият доброволно според Мохамедовата и Христовата вяра, не умира. Но аз дойдох да умра. В селата на тези планини останаха за събиране три товара акчета от зехире беха. Кадията даде списък от съда. Ако Мелек Ахмед паша ме попита: „Къде е прихода ми?", и аз кажа, че не съм го събрал, той ще попита къде е писмото от кадията. А кадията не дава писма. Пашата ще ме затвори и ще вземе от мен прихода от [хората] в тези планини. [За да спася] душата си от горчивини, сложих главата си в торбата и дойдох при вас. Каквото трябва да направиш, стори го. Ето и душата ми, ето и главата ми" — рекох. Ти нямаш вина — каза Байо. — „Вина имат вашите кадии, те дават списъка. Кадиите и местните угнетители вършат безчинства над раята. Но ако е рекъл бог трябва незабавно да убием този съдия за назидание на всички. . ."

Оттук [от Кратова], като вървяхме два часа, минахме през цветущи села с кули. Понеже из тези места българските хайдути са много, из селата има високи гевгирени кули с великолепни железни врати. Като продължихме напред, дойдохме в касабата Кочани. . . Тя спада към нахия Кратова и е хас на кюстендилския бей. Управител е субашията. Но и субашията даже е привърженик на хайдутите. . . Цялата рая открито се изявява като хайдутска. . .

[На път от Казанлък през Шипка]

500 въоръжени мъже от онези ни настигнаха и тръгнаха срещу нас. Ние бяхме 36 души. Като минавахме всички през едно място, прекосихме го едни пеша, други на коне, казвайки: „Трябва да преминем благоразумно!". . .

На половината път, изкачвайки се в тази планина, около обяд в едно тясно мъчнодостъпно, каменливо и с хайдушки засади място, неприятелят ни обгради от двете страни и в тази тясна клисура стреляхме един върху други, хвърлихме се в ръкопашен бой и се сражавахме. На мястото не можеше да се действува с коне, не употребихме оръжие, а всички след това се спешихме и влязохме в такова сражение, че не е за разказване. Неприятелят бе многоброен. Като ни победиха, ние се разбягахме, разпръснати из горите. Но не отидохме далеч. Неприятелят не ни прогони, а щом се каза, да хванем най-напред конете, конете дойдоха право при нас и докато те скитаха, много наши бойци се впуснаха, хванаха конете и ги отведоха. Неприятелите откараха нашите хубави коне и други коне в планината и пред очите ни почнаха да си делят нашето имущество. Веднага щом се посъбрахме, рекохме помежду си: „Бре, юнаци, що да сторим, отидоха ни конете, отиде ни имуществото."

Като възлязохме на по-високите върхове над неприятеля, всички ведно стреляхме. А веднага затичаха надолу, изпосякохме ги всички. Спасихме всичките си богатства и освен дето избавихме главите си, взехме и 70 глави. Главно попадналите там хайдутски главатар и шестима [души] набихме на кол, подкарахме 40 пленници, взехме дрехите по труповете им, девет кобили и четири магарета с товар от вино и сухар. Намерихме в торбата на едно от магаретата две кисета с грошове. Сутринта ще да са ограбили в полите на планината някой керван и бяха дошли там да си поделят ограбеното. Щом ни видяха, ни обградиха, като си казаха — „ето удобен случай за плячка". От нас загинаха четирима юнаци и четири коня. Деветнадесетина юнаци бяха ранени. Като слизахме надолу по склона с толкова плячка и с четиридесет пленници, 80 бойци бешлии, метнали се на коне, навлязоха между нас и викаха: „Гледайте тези бунтовници! Гледайте тези неверници! Вие нападате селото, вие унищожавате овчарите, които бяха с овцете по лятното пасище. Те са обвързани с държавното съкровище овчари. Дайте овцете, тук е хасът Кърова на великия везир!" И като се присъединиха към зависимите овчари, зананасяха удари с тояги и сопи върху много юнаци; разбиха даже главата на слугата, именуван Кязим. Аз, смиреният, се стъписах и колкото и да прикривах неприязнеността си, те все пак се размесиха с нас и взеха от ръцете ни няколко хайдути. Като излязохме от гората и дойдохме на един конски скок място, с едногласно викане „Аллах! Аллах! се нахвърлихме върху тях, а те побягнаха като вятър и си отидоха. Ние убихме хайдутите, които бяха с нас. Слизайки победоносно надолу по склона, стигнахме до Кърова, на брега на Янтра, кое-

то е хас на великия везир. Отседнахме с конете на една поляна при устието на прохода. Тутакси срещу нас дойде хасовият ага със селяните неверници. Те бяха 530 конници, а ние се приготвихме за сражение. Аз смиреният рекох: „Виж, аго, ако ти си ага на великия везир, то аз съм Евлия Челеби, ходжа на Ибрахим кетхуда. Сега като идем в поход, ще се оплачем от тебе на Ибрахим кетхуда и на сина на Кьопрюлю. Що е това, което вършиш? Искаше учтиво да изтръгнеш от нас хайдутите ли? Е добре, ние убихме тези четиридесет хайдути. Дадохме толкова жертви в планината. Там имаше и толкова ранени измежду нас. Седем часа се сражавахме, а ти не само не ни дойде на помощ, а искаше с празен шум да отнемеш плячката. Подобава ли това на правоверните? Като разговаряхме дълго така, между нас се вмесиха наиби, имами и много достойни за доверие слоеве и ни накараха да се помирим. Като пристигнахме, дадохме припасите си и ни купиха на двойна и тройна цена хайдутските пушки и секири, които бяхме разпродали помежду си. Всеки две дойдоха по шест гроша. А ние, щом превързахме раните си, починахме и конете ни си починаха. Минаващата оттам река Янтра тече на север от планината Шипка и се влива в Дунав недалеч от крепостта Нийболу.

Това село Кърова е хас на великите везири и има 700 български къщи, покрити с тръстика и керемиди, и 10—12 000 българи. Боже, прости, то е бунтовническо село и не могат да отседнат в него пет-десет души. Даже докато бяхме там, из къщите на някои имаше ужас и мъка, някои бяха като болни. Близките на хайдутите, които се биха с нас в планината, бяха в траур. В много къщи имаше болни, дошлите ранени. С една дума, тия селяни разбойничествуваха из планината Шипка. Не се разквартируваха всред селяните 100—200 конници: не изпращаха безопасно насила настанените. С една дума, благоразумните да не отиват из тия планини, защото и лете, и зиме разбойниците [там] са много и защото, като дошъл един управник, не можал да се наложи на населението [понеже то се позовавало на това], че [там] е хас на великия [везир]... За отиването от Истанбул към Белград и София пътят, който прехвърля планината, е с 10 конака по-близък и изгоден. Но тия пътища са страшни и опасни. Оттам рано сутринта, яздейки, като натоварихме добитъка си и украсени с взетите от неприятеля тъпан, байраци с кръстове, много глави на върлини, си рекохме: „Да вървим към град Ловча." Тутакси същият ага на Кърова се яви с един полк сбирщина и като рече: „Къде отнасяте тия глави, тъпани и байраци с кръстове" — ни нападна и уби един алай. Бойците се стекоха около нашия господин хасовия ага и заудряха него и подчинените му със секири и копачки, стана неописуем бой — нощта, в която ни сполетя това в споменатото село, всички разбойници не ни оставиха на мира и чак до сутринта ни държаха будни. Слава богу,

ние им отмъстихме. След това откарахме стоките си и като вървяхме предпазливо от това злокобно село 6 часа на север, навлязохме в каза Селви и отседнахме в село Русдере. То е с 300 къщи, мюсюлманско село с джамия. Цялото население излезе да ни срещне и като видя тъпаните, главите и кръстовете, каза: „Добре сте ни дошли бойци!" Разквартируваха ни по къщите. Като ни оказаха почит и уважение по татарски, веднага всички ние пристигнахме като пратеници да обясним в шериатския съд и разказахме за станалото. А те рекоха: „Вярно! Един ден ние отивахме там на сватба. Чухме отзвука от седемчасовата голяма битка. Избягалите от вас няколко ранени хайдути ни паднаха: имаме двама в село, а третият сега са изгорили ранен." Така засвидетелствува кадията и местното население. Като взехме от кадията изложение — оплакване за нашето положение, накарахме да се впише..., че хасовият ага е изкарал срещу нас войска. Получихме връчени хюджети и документи, изясняващи битката, и дадохме на кадията таксата от пет гроша...

Като ги минахме [няколко села], пристигнахме в крепостта Лофча... Най-сетне всички влязохме в този град Лофча с въоръжената група и особено с главите, байраците с кръстовете и тъпаните, отидохме като пратеници в шериатския съд и разказахме онова, което ни се случи. „Вярно, ние чухме — засвидетелствуваха те — как чудно сте се били! Нека свещената ви война е мощна. Бъдете щастливи! Вие освободихте яйлака Кумарбаз от това мръсно неверничество." Връчихме на управителя хюджети и илямите на кадията от Селви. Нека Аллах бъде щастлив, това бе учен, разумен и благороден кадия. Веднага направи изложение-оплакване за делата на този кадия с изрази и стил, които не могат да се опишат.

Господин кадията даде на всички ни с книжата жилища в града. „Те са отряд бойци, трябва да се окаже уважение на ония, които отиват на свещена война!" — обяви той на вилаетските аяни. Всички ние с книжата дойдохме до квартирите. Престояхме в този прекрасен град два дни, поддържахме връзки с аяните и знатните...

Прехвърлихме Карадаг. Спасявайки се от неверници хайдути, стигнахме в 12 часа в село Бане. То е българско село с 1000 къщи и е зиамет...

Поради многобройността на хайдутите из тези планини в този град [Петрич], не могат да живеят уважавани хора и тези краища не са толкова населени. Специално в 1062 година [1651—1652 г.] нашият господар Мелек Ахмед паша и валията на светлия град София Кемали Халил ага извършиха лов на хайдути неверници из тия планини с 10 000 въоръжени раи. Улавяха ежедневно из тия планини по 40—50..., сърни и много зайци. Като ядяха кървави кебапи, ежедневно залавяха по 40—50 неверници с тъпаните и зурлите на хайдутите неверници. Заловените невер-

ници бесеха на всеки ъгъл в касабата Петрич, в града Кюстендил, в касабата Дупниче, в града Самоков и в града София.

(Около Лъгадинско)

Населението на тези села носи отпечатъка на тревогите от харамиите, наречени хайдути, и от явните безчинства на турците.

Султанска заповед от 1690 г.

Печата се по *Б. Цветкова*, Хайдутството. . ., с. 273—274. Превод на *Б. Цветкова* от *A. Refik*, Türk idaresinde Bulgaristan, İstanbul, 1935, p. 169.

Заповедта до войводата на Ефляк е следната.

Хайдутите Андрей от село Бешевиче, спадащо към каза Видин, Стойе от село Лешовиче, Столе, от село Пирехоща, спадащо към каза Поломие, Мирчо Вълчо от село Вълчидръм, Курмуш от село Караш, Кълоре, Согун, Вълчо, Белян, Шахин, Захни [?], Брегун, Димитри Влашчо, Павло, Пойраз, Кара Никола и друг Димитри и познатите под името синове на Харте Горундже [?] — дванадесет разбойници, и попът на Черна река — тези именувани разбойници заедно с подведените от тях повече от сто разбойници се разбунтували из Видин, Бане, Кутлофча, Беркофча и околностите. Изпратеният срещу хайдутите действуващ одрински бостанджибашия Реджеб, прослава между славните и знатните, да се увеличи славата му, научил, че те са в планините „Магарешки рудник“, и пристигнал там. Щом се научили, три дни преди това те намерили убежище при Димитрашко, капудан на Бистриче, и при капудана на войводата на влашка земя. Като ги покровителствували, те преминали на отвъдната страна в Ефляк и се спасили от дошлите да ги заловят бойни сили. Това бе съобщено. Това, че споменатите капудани са се осмелили [да вършат] такъв бунт, се дължи само на твоята небрежност и ти си отговорен. Понеже е наложително необходимо незабавно да се издирят посочените разбойници, бе назначен и изпратен за мубашир образецът между равните и еднаквите си Мехмед Уста от одринските бостанджи уста, да се увеличи мощта му.

Сега ти, който си споменатият войвода, щом пристигне свещената ми заповед, да наредиш споменатите капудани да издирят незабавно с помощта на казания мубашир отбелязаните разбойници, да ги оковеш всички, и да ги изпратиш в столицата ми заедно с посочения мубашир. Издадена е заповед да се въздържаш много от немарливост по този повод и под такъв предлог да угнетяваш раята, която си гледа работата, и да не взимаш нито едно акче и зърно от никого.

През първите десет дни на реби юл-евел 1102 [3—12. XII. 1690 г.]

Султанска заповед от 1698 г.

Печата се по *Б. Цветкова*, Хайдутството. . ., с. 285—286. Превод на *М. Калицин* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Рус. кад. рег. R/2, л. 78-б.

Блюстител на шериата, господин кадията на Нийболу и господа кадиите на целия санджак — да расте добродетелта им!

Гордост на равните им аяни на вилаета и служебните лица — да расте силата им!

Съобщава се следното:

Нийболу, бидейки [част] от правоверната Османска империя, е един от онези ислямски градове, които през настоящата благословена година подлежат на пълна мобилизация и трябва да бъдат готови да окажат помощ в императорския поход.

Образец на най-достойните — нашият мютеселим — да расте силата му, е изпратен да обиколи целия санджак и да съобщи за мобилизирането на честните чиновници, жители на градовете, нахиите и селата на санджака и за [необходимостта] да се прогонват и унищожават хайдутите и разбойниците, щом те се появят някъде. По този повод, както бе обяснено, се издаде и заповед за мобилизиране на местни чиновници, които не са заели службите си във военния поход и са останали по местата си.

Щом пристигне [тази заповед] и споменатият мютеселим обиколи санджака и уведоми за мобилизацията и за прогонването и унищожаването на хайдутите и разбойниците, които обикалят с цел да грабят имуществото на мюсюлманите, всички вие да действувате в единство и съгласие и много да внимавате да не бъде пропуснат някой. И ти, който си споменатият мютеселим, да обиколиш както е заповядано, всички градове, нахии и села на санджака и да ги оведомиш както за мобилизацията на местните чиновници от санджака, така и за разгонването и унищожаването на хайдутите и разбойниците, появили се, за да причиняват вреди на мюсюлманското население.

Проявете голямо старание в това отношение, въздържайте се от небрежност и най-вече от покровителствуване на когото и да било, като действувате според заповедта!

[Написан] на 22 зилкаде 1109 г. [1. VI. 1698 г.].

Султанска заповед от 1699 г.

Печата се по *Б. Цветкова*, Хайдутството. . ., с. 289. Превод на *Ст. Андреев* от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. Вид. кад. рег. 13, л. 27-б.

Образец на кадиите и съдиите, рудник на добродетел и слово, нашият господин, кадията на Видин — да расте добродетелта му!

Щом пристигне документът, снабден с височайшия императорски знак, да се знае [следното]:

Войници от Белоградчишката крепост бяха изпратили до моя императорски дворец човек и молба, с която бяха съобщили, че през 1100 година [26. X. 1688 — 14. X. 1689 г.] най-благородния от емирите — Хасан, да продължи щастието му, който е [един от] защитниците на Видинската крепост, без да има право и насилствено е отнел от ръцете им двама роби, които те са били задържали по-преди в околностите на Белоградчик през време на битка с неверници хайдути. Тъй като бяха поискали моя императорска заповед да им се върнат робите, след съответното допитване до свещения закон издадох нареждане да се проучи закона и заповядах: щом пристигне моето свещено разпореждане, да действуваш в този случай според издадената от мен заповед, като призовеш в шериатския съд пълномощника на споменатия мир-и миран и в присъствието на противната страна още веднъж да поставиш за разглеждане този въпрос пред закона. Да внимаваш той да се разреши правилно и справедливо. А що се отнася до присъдата, във всички случаи постъпвай в съответствие със стария закон и след като се докаже, че споменатият мир-и миран е задържал незаконно робите, възстанови справедливостта, като наредиш [те] да бъдат върнати. Отсега нататък да не се отнасяш към никого по начин, противен на свещения закон и на моята императорска заповед и да не предизвикваш ново оплакване по споменатия случай и изпращане на нова заповед.

Така да знаеш, имай доверие в свещения знак!

Написан през първите дни на мухарем 1111 година [29. VI. — 8. VII. 1699 г.]. В резиденцията Едирне.

V. ДУХОВНА КУЛТУРА И КНИЖОВЕН ЖИВОТ

1. КНИЖОВНИ И УЧЕБНИ СРЕДИЩА

Светогорският манастирски комплекс

Приписка от 1562 г.

Печата се по БСМ, с. 242.

Това четвероевангелие започна Павел, а Ефрем направи [написа]. И направи се в Света гора Атонска в годината 7070 [1562].

Приписка от 1589 г.

Печата се по БСМ, с. 245.

Този октоих свърших в Света гора Атонска, в светата обител Зограф, където е храмът на великомъченик Георги от ръката на многогрешния от монасите Симеон Русин при игумена йеромонах кир Паиси, в годината 7097 [1589].

Приписка от XVI в.

Печата се по БСМ, с. 247.

Видях аз, най-окаяният и последен от човеците, четецът на име Василии, че много са църквите в Зографския манастир и (в) един месец се чувстваше, че не достига славословие божие. Обхванат от ревност и непринуждаван от никого написах, ако и с груби думи, тази книга и я приложих в църквата на светия великомъченик и победоносец Георги.

. . . Затова като слуга моля всички четящи и преписващи, недейте да злословите, а най-добре споменавайте и моето клетничество във вашите молитви, да се сдобиете и вие с награда от даващия молитва на молещия се и благославящ в годините праведни. Амин.

Приписка от 1644 г.

Печата се по БСМ, с. 251.

Написа се тази книга, наричана петогласник в името на честния и славен великомъченик и победоносец Георги и тази честна обител, именуема Зограф... и за спомен на пишещия поп Манасий, недостойния, от град Търново, наричан Трапезон, от село Дряново. Моля ви отци и братя, четящи или преписващи, ако нещо намерите сбъркано и вие поправете [в] търновски извод и ресавски. И гледайте добре, понеже бе велик смут в манастира, когато започнах да пиша и малко бях написал, и дойдоха френци и оплениха Арасана и поради това не ме оставиха да пиша и от голяма необходимост ме изпратиха на път и пътувах една година и пак се върнах и започнах да пиша, и с божия помощ свърших в годината [от сътворението на света] 7152 и от рождение Христово 1644.

Охрид

Приписка от 1543 г.

Печата се по БСМ, с. 45.

Написа се тази книга, наречена палея с труда и грижата на преосветения архиепископ кир Прохор. [Написа я] последният от иноците Сисой.

Приложих тази палея в светата и велика църква [св. Богородица] и който я повреди да е проклет от господа бога вседържател и светий, и да подлежи на анатема от съда [на бога], в годината 7052 [1543].

Приписка от 1547 г.

Печата се по БСМ, с. 45.

Написа се тази книга, наречена дамаскин, и Григорий Палама по повелята на блаженния архиепископ кир Прахор и се приложи в светата и велика църква на Първа Юстиниана и който я изнесе от великата църква да е проклет от господа бога вседържателя, и от пречистата му майка, и от 318-те свети отци в Никея и от всички светии. И написа се в годината 7055 [1547], месец август, 15 ден.

Приписка от 1617 г.

Печата се по БСМ, с. 72.

Тази книга осмогласник се написа от смирения черноризец Цветан, по повелята на господаря Георги, блажейший архиепископ на Първа Юстиниана, на всички българи и сърби, на Македония, Албания, Босна, Угровлахия и на останалите дакийски земи партиарх и обладател, в годината от Рождество Христово 1617.

Рилски манастир

Приписка от 1536 г.

Печата се по БСМ, с. 267.

Написа се това житие на светия и чудотворящ отец Иван пустиножител в пречистия Рилски манастир по повелята на найчестния от свещеноиноците отеца игумена йеромонах Иларион и на цялото братство. В годината 7044 [1536]... И даде се на манастиря, наричан Ксеноф в Света гора, в храма на светия великомъченик Георги за благославяне и за полза на четящите, най-много на желаещите доброто, и съподвижниците Христови.

Приписка от 1542 г.

Печата се по *Љ. Стојновић,* Стари српски записи и натписи, I, с. 166.

Изписа се тази книга в храма на преподобния наш отец Иван Рилски, с повелята на отца игумена йеромонах кир Калиник, с труда на нашия брат йеромонах Анастасий... в годината 1542.

Приписка от 1653 г.

Печата се по БСМ, с. 252.

Написа се тази божествена книга с благоволението на светата троица в Рилската обител, храм на преподобния отец, с настояването и труда на йеромонаха игумен хаджи Атанасий, [който] я написа със своята ръка, а я подвързах аз, поп Милетий. Да служи на св. Георги в манастиря, наричан Зограф в годината 7161 [1653].

София и софийско

Из „Дневника“ на Стефан Герлах от 1578 г.

Печата се по *Ст. Герлах,* Дневник на едно пътуване до Османската порта в Цариград, с. 263—264.

На 24-и [юни] почти на разсъмване изминахме 2 мили до София през приятни, хубави ниви и ливади и от двете страни течаха много поточета. Градът е открито селище, твърде голям,

къщите покрити със сини шинди. Там живеят много рагузанци и над 300 евреи, които си имат свои немски, италиански и гръцки синагоги, но повечето говорят немски. Имат много пленени християни, особено жени, които също поеврейчват.

На 20-и [25-и] бях с нашия Йохим, закупчика, при митрополита. Той е фин, любезен човек, по външност прилича на патриарха. Главната му черква е „Св. Марина", засводена и цялата изрисувана, иконите са подновени. При вратата на олтара в един ковчег лежи тялото на св. Стефан, който е бил български цар и трябвало да стане монах. Ръцете му са открити, но лицето и останалата част от тялото са покрити. На гърдите му е поставена паничка, в която хората, които го гледат, оставят аспри. До нея гори свещ. В тази черква има българско училище. В града има още едно училище, където учат момичетата да четат. Гръцки училища нямат, а от тези две училища излизат повечето български свещеници. Българите и гърците тук ходят в една черква, защото имат еднакво богослужене. Когато присъстват много българи, литургията се чете на български. До нашата къща стои една висока кръгла кула, която българите преди 40 години са имали още за своя черква, но турците им са я взели и направили от нея джамия, т. е. турска черква. Тук има както 12 свещеници, така и 12 черкви. 1. Споменатата главна или катедрална черква „Св. Марина", три черкви „Св. Никола", две — „Св. Параскева"... 7. „Кириаки" — на „Господ Христос" или черква на господа, 8. „Св. Архангел", 9. „Възнесение", 10. „Всех светих", 11. „Св. Йоан, предтеча на Христа", 12. „Св. Лука". Към този митрополит спадат над 300 села или черкви. Тук има също малък безистен, където получих 21 езически пфенига.

Приписка от 1469 г.

Печата се по БСМ, с. 266.

Поп Никола писа [в годината] 6977 [1465]. Започна и свърши това четвероевангелие в места на царска обител, храма на пречистата владичица наша Богородица Витошка при игумена поп кир Павел и при тези от братята в Христа, които бяха под него [вото управление]. Това държеше престола на светителството на велика Сардакия кир Силвестър. Молим четящите — поправяйте. Дух бодър, но плът немощна писа.

Приписка от 1497 г.

Печата се по *П. Мутафчиев*, Из нашите старопланински манастири, с. 279.

Тази божествена книга се написа по повелята на преосвещения митрополит на София Калевит в годината 7005 [1497], месец април, 22-ри.

Приписка от 1578 г.

Печата се по *Е. Спространов*, Опис на ръкописите в библиотеката при св. Синод на българската църква в София, С., 1900, с. 46—47.

Писа се това божествено четвероевангелие в областта Сардакийска, в село Пролеша. От битието в годината 7086 [1578]... Писа многогрешният и последен от свещениците Петър...

Приписка от 1598 г.

Печата се по БСМ, с. 278.

Началото и края во веки, амин.

Почна се този псалтир в град София, в храма на светия отец Николай. Писа го посветения монах Даниил до 39 катизма, а третата на десетте катизми писа брат му граматик Стоян, чийто живот тогава свърши. От третата на десетте катизми дописах аз грешния дяк Владко, в планината Буковик, в храма на св. Богородица. Ако нещо е сбъркано — простете, а на вас бог да прощава. Амин.

Написа се тази божествена книга в град София в годината 7106 [1598].

Приписка в Боянския поменик от 1612 г.

Печата се по *Б. Ангелов*, Старобългарски книжовни средища, с. 118—119.

Изписах този поменик аз грешният, и слабият, и непотребният Йов, богат на грехове и беден на добри дела, далечен пришелец при чужди, от град Темишвар. Отседнах да почина от умората на пътуването близо до този град София, в храма на пречистата Богородица, другояче наричана Витошка Богородица, над село Драгалевци.

Приписка от 1623 г.

Печата се по БСМ, с. 267.

Свърши се тази книга, наречена осмогласник в годината 7131 [1623] месец януари, 5 ден сутринта. А даскалът се именува Драган от Ново село Чардак, а отечеството ми е от София, а майка ми е земята. Писах тази книжчица за поп Петър от село Царацово и Бог да ви спаси. Амин.

Приписка от 1630 г.

Печата се по БСМ, с. 250.

[Завър]ши се тази книга, наречена [апостол] Благовещение Богородично в Черепиш от грешната ръка ... в годината 7138 [1630].

Приписка от 1671 г.

Печата се по *Е. Спространов*, Опис. . ., с. 80.

Писах аз граматик Никола от село Горни Лозен да се знае. Тогава беше духовник Яким от София, та ме учеше. Бог да го прости и вечна му памет и лека му пръст, амин, и бая Спас от Новоселци, Йован от Допи връх и Стоян от Челопечене в годината 7179 [1671].

Етрополе

Приписка от 1600 г.

Печата се по *Е. Спространов*, Опис. . ., с. 137.

. . . Написах аз йеромонах Рафаил тази книга, наречена миней, при ловчанския епископ Симеон и при цар султан Мурад и я купи Радослав Кукуманов, зет на Кръстю Никшев и я приложи в манастиря св. Тройца, наричан Варовитец, при игумена Захарий да служи за неговата душа и за неговите родители. И който начене да я извади от манастиря без благословия игуменска или братска да е проклет. В годината 7108 [1600].

Приписка от 1639 г.

Печата се по *Б. Райков*, Йеромонах Даниил и Етрополския книжовен център през първата половина на XVII в., Сб. Старобългарска литература, I, С., 1971, с. 270.

С изволението на отца, и със съдействието на сина, и с изпълнението на светия дух — амин. Писах аз йеромонах Даниил тази книга, наречена петогласник и я купиха Йоан и Стоянка Давидица от Етрополе. И я поставиха в храма на светия славен архистратег Михаил, в сръбската махала, да служи за тяхната душа. И който се опита да я изнесе, освен от огън и пламък, да е проклет от господа бога и от пречистата Богородица и от светиите 318 отци, които бяха в Никея; и от всички светии — амин. В годината от създаването на Адам 7147 [1639].

Приписка от 1642 г.

Печата се по БСМ, с. 251.

Този миней написа йеромонах Василии Софиянинът в мястото Етрополе в манастира, наричан Троица и бе занесен в Света гора в манастира Зограф, и се приложи в църквата, в дар на светия мъченик Георги. 7150 [1642].

Приписка от 1643 г.

Печата се по *Б. Райков*, Йеромонах Даниил. . ., с. 76.

С изволението на отца, и със съдействието на сина, и с изпълнението на светия дух, в годината от създаването Адамово 7151 [1643] преписах аз многогрешният Даниил йеромонах този [миней] за месец юли и го поставих в храма на светата и живоначална Троица при игумена Рафаил йеромонах — хаджия, в дните на турския цар султан Ибрахим и везира Мустафа, везиразам. В тази година излезе заповед да се опише цялата турска държава, като и в дните на кесаря Августа. И имаше голяма уплаха сред людете, такава, и не можеше на човек нищо да се каже, само на вишния бог. Тогава беше митрополит на Търново кир Макарий, епископ на Преслав — кир Калиник, епископ на Червен кир Гавраил, и епископ на Ловеч кир Кирил. Близо до селото Етрополе в Ловешкия кадилък. . .

Враца

Приписка от 1608 г.

Печата се по *Б. Ангелов*, Старобългарски книжовни средища, с. 118.

Свърши се тази свята и божествена книга, наречена миней . . . в годината 7116 [1608] с труда и настояването на кир игумена Варлаам йеромонах и от ръката на многогрешния Йов Шишатовац.

Приписка от 1616 г.

Печата се по *Б. Райков*, Йеромонах Даниил. . ., с. 269.

По настояване на духовника Варлаам, аз многогрешният и последен от свещеноиноците йеромонах Даниил изписах това редовно евангелие в манастиря — храм на светата и живоначална Троица близо до град Враца. И купи го монах Макарий за хилядо аспри и го постави в този манастир света Троица да работи за неговата душа. И който го изнесе от тук да е проклет от господа.

В годината 7124 [1616]. . . При турския цар султан Ахмет. През тази година имаше голям глад в Загорието. Тогава беше митрополит на Търнов град кир Гавраил. Моля ви, отци и братя, които четете или преписвате тази книга, когато намерите нещо, което е сгрешено от любов заради Христа — поправяйте, а не кълнете, а вас бог да ви спаси в своето царство — амин.

Приписка от 1632 г.

Печата се по *Б. Ангелов*, Старобългарски книжовни средища, с. 120.

С изволението на отца, и със съдействието на сина, и с изпълнението на светия дух — амин. Написах аз, многогрешния монах Даниил, този петогласник в манастиря св. Троица, с настояването на йеромонах игумена Варлаам в годината от създаването Адамово 7140 [1632], при Търновския митрополит кир Макарий и при царя турския султан Мурат.

Приписка от 1632 г.

Печата се по *Б. Ангелов*, Старобългарски книжовни средища, с. 122.

Тази боговдъхновена книга писах аз, грешният поп Тодор. Писах я да се учат момчетата, които идват на учение. Който се научи да чете и да слави бога, да поменува грешния поп Тодор.

Писах я в годината от сътворението на света 7140 [1632], а от рождеството на бога в плът 1632, индикт 2, месец януари.

Приписка от 1656 г.

Печата се по БСМ, с. 253.

Да се знае, тази книга, наречена пролог донесох аз, грешният хаджи Сава. Купих я от поп Петър във Враца за 620 и я донесох в манастира Зограф, храм на светия великомъченик Христов Георги. Който се изкуси и иска да я изнесе от горереказания манастир да бъде проклет от св. Георги. Тогава пътувах Висок не намерих нищо. Обра [?] владиката софийски прос... въса. Аз, грешният, отидох на Враца, благодаря на бог и свети Георги. В годината 7164 [1656] при дякон Анакия.

Тетевен

Приписка от 1600 г.

Печата се по *Е. Спространов*, Опис..., с. 87—88.

Трудих се за това писание аз, грешният, и много окаяният, и най-малък от йеромонасите, йеромонах Василии от манастиря св. Илия, близо до село Тетевене. Баща ми е [в] Загоре, шивач от град Угреша, близо до манастиря „Св. Петка". Моля ви, отци и братя, и на колене падам, дали с ръка, дали с език, ако нещо е сбъркано, четейки или преписвайки, заради любовта поправяйте и допълвайте, и мене неусърдния грешник не кълнете, не ругайте... Свърши се тази книга, наречена молитвеник от битието в годината 7108, а от рождество христово 1600...

Приписка от 1644 г.

Печата се по *Б. Ангелов*, Старобългарски книжовни средища, с. 154.

С изволението на отца, и със съдействието на сина, и с изпълнението на светия дух изписа се този апостол в годината 7152 [1644] при нечестивия цар султан Ебрахим и митрополита търновски кир Гаврил, и при неговия син кир поп Ненчо, и при духовника Стефан. И откупи я ктитор манастирски кир Райко Стойов и съпругата му Вълка, Рашо в храма на светия и славен пророк Илия над село Тетевене, да служи за Райковата душа, и за Стойовата, и за Нейкината душа. А който ще се изкуси да я изнесе от манастиря, без благословия игуменска и братска, освен от вода и огън, да е проклет от събора в този век и в бъдещите.

Из „Наблюденията" на Пиер Белон от 1547 г.

Печата се по Френски пътеписи за Балканите, с. 91—93.

Причината за унищожаването и загубването на много книги в Гърция и за основаването на манастири в Атонската планина

Това унищожаване на гръцките книги трябва да се отдаде на нехайството и невежеството, проникнали сред народите на страните в Гърция, които са напълно западнали. И не само откакто ние помним, но от дълго време в Гърция няма никакви учени. Или може да има някои, които да говорят гръцки или латински, но тук става дума за знания, придобити чрез учение, както сега става в цялата страна на латинците. Сред шестте хиляди калугери, намиращи се на планината в такова множество, едва биха могли да се намерят двама или трима от всеки манастир, които да знаят да четат и да пишат. Защото висшите духовници на гръцката църква и патриарсите, врагове на философията, отлъчвали всички свещеници и монаси, които съхранявали, пишели или четели други книги освен богословски. Те внушавали и на други хора, че на християните не е позволено да изучават поезия и философия. Духовниците били наказвани с отлъчване, от което можело да бъдат освободени само чрез дълги пости срещу известна сума пари и други телесни наказания, преди да бъдат опростени...

Според правилата на гръцката религия сред тях, ако някой беден човек, вдовец или пък млад човек, който желае да се отдели от света, иска да стане калугер и ако случайно има някакво малко имущество, то се дава за общо ползуване на манастира. Те не се назовават „брат", а „отец" и „син". Приемат

едни за да орат земите, други за да копаят или грапят и ги използуват за това, за което са най-сръчни. А ако знаят да четат гръцкото писмо или са малко по-образовани, те понякога се ползуват с по-голямо уважение, отколкото другите. На тях възлагат да пеят преди другите, защото имат обичай в черквите си някой да чете на глас това, което другите трябва да произнасят, като пеят.

Има малко калугери, които са свещеници и служат литургия. И макар да са свещеници в манастира, това не ги освобождава от задължението да работят ръчен труд, както всички други монаси: всеки трябва да участвува в месенето на хляба. Поради това обаче те не могат да се занимават нито с учене, нито с писане и дори не знаят да четат на собствения си език: така сред тях цари невероятно невежество.

2. ИСТОРИКО-ЛЕТОПИСНА КНИЖНИНА

Летопис от XV в.

Летописът е от типа на византийските кратки хроники и обхваща събитията от превземането на Галиполи от турците до падането на Ниш. Не всички посочени дати и имена са точни. Печата се по дописка на *Ст. Захариев*, в. *Гайда*, 1866, 13, с. 206.

В годината 6867 [1359]: дойдоха турците в Галипол.

В годината 6869 [1361]: уби цар Осман Момчил юнака и превзе Галипол и Ксанти. В тази година Осман уби крал Вълкашин на река Марица и деспота Углеша, брат му, в Македония на 26 септември, тази година прие сръбското началство княз Лазар Прибайчев и Прилепа града, родом македонец.

В годината 6894 [1386]: превзе цар Мурат Пловдив и други градове и плени българската земя.

В годината 6901 [1393]: превзе цар Баязид Велико Търново, 17 юли.

В годината 6903 [1395]: цар Баязид разби Мирчо, войвода влашки на Ровине и погина Кралевик Марко, и Константин и Драгаш Комнинови.

В годината 6904 [1396]: разби цар Баязид краля Жигмунда при Никопол и три години след това изгоря Раваница.

Тази година цар Баязид превзе Бдин от краля — българския кир Георги Страшимиров и град Никопол.

В годината 69..7 [?], умря влашкият воевода Мирчо и на другата година цар Сулиман плени Влашко.

В годината 6941 [1439]: цар Мурат превзе Солун и други градове.

В годината 6992 [1484]: цар Баязид ходи на Карабогдания и превзе Килия и Бели град от влашкия воевода Стефан Богданов.

В годината 7017 [1509]: умря Радул, влашки воевода.

В годината 7021 [1513]: уби Мехмед бег Владе — влашки войвода.

В годината 7001 [1493]: Цар Баязид уби бана Михаил Шишманов и постави турска войска в София.

В годината 7869 [2361 [?]]: Цар Мурат превзе и покори княза Лазара да му дава годишен данък и войска 12 000 сърби.

Из Сарандапорския летопис от XV в.

Летописът е писан в манастира свети Яков Осоговски или Сарандапорски в Осоговската планина. Печата се по БСМ, с. 150.

В годината 6971 [1463] завзе цар Мехмед цяла Босна, и дойде в манастира Сарандапор на Крива река, и хвана босненския крал и [го] закла... В тази година умря и Тома Кантакузин, юни, 25.

В годината 6996 [1487] избиха арабите и египтяните войската на цар Баязид на своята земя. Тази година умря и благочестивата царица Мара, дъщеря на деспота Георги в Ежево, месец септември, в петък, 10 ден, и същата година умря и игуменът сарандапорски Арсений.

В годината 6999 [1491] излезе цар Баязид с войската си до Македония и стоя три месеца в град Филибе, и отново разпусна войската. Върна се в Цариград.

В годината 7000 [1492] излезе цар Баязид пак с войската си и стоя при град Сардакия, наречен София 5 [пет] седмици и от тогава започна да пленява арбанасите, наричани крулеши.

Из летопис от XVIII в.

Летописът е съставен по образец на средновековните кратки хроники. Вероятно е препис на по-ранен летопис. Следвайки традицията, започва от сътворението на човека и маркира хронологичните отсечки между някои основни библейски събития до Христа. След две бележки, които посочват събития от средновековието, отбелязва основните моменти от османското завоевание до смъртта на султан Мехмед II. Завършва с летописна бележка от края на XVII век.

Печата се по *М. Георгиевски;* До сега необјавен словенски летопис од XVII век, Гласник, XV, 1971, с. 163—184. Оригиналът се пази в Историческия музей в Крушево, сигн. № 68.

Съставиха се нашите слова от свети Кирил в годината 6368 [860]
В годината 6552 [1044] отстъпиха латините от православието
В годината 6820 [1312] роди се цар Стефан
В годината 6864 [1356] представи се цар Стефан
В годината 6867 [1359] дойдоха турците в Галиполи
В годината 6868 [1372] умря цар Урош и бе убит крал Вълк[ашин]

В годината 6893 [1385] беше убит княз Лазар
В годината 6904 [1396] беше убит Марко, Костадин
В годината 6906 [1398] уби Баязид под Никопол краля
В годината 6911 [1403] беше убит цар Баязид
В годината 6917 [1409] плени Вълк Враня и Сърбия
В годината 6921 [1413] беше убит Муса
В годината 6928 [1426] беше убит цар Султан [Сюлейман]
В годината 6937 [1429] представи се цар Деспот
В годината 6938 [1430] прие цар Мурат Солун
В годината 6941 [1433] помръкна слънцето на възкресение и стана тъма и звездите се видеха като през нощ и беше трус по цялата земя
В годината 6941 [1435] беше тъма по цялата земя
В годината 6948 [1440] прие цар Мурат Смедерово
В годината 6960 [1452] умре цар Мурат
В годината 6957 [1449] разби Мурат Янкула на Косово
В годината 6960 [1452] прие цар Мехмед Цариград на Скутари
В годината 6961 [1453] прие Мехмед Цариград
В годината 6963 [1455] оплени цар Мехмед Сърбия
В годината 6966 [1458] умря деспот Георг[и]
В годината 6981 [1473] яви се звезда с опашка от изток. В тази година ходи цар Мехмед срещу Узун Хасан
В годината 6984 [1476] беше зима люта и много снежна
В годината 6989 [1481] умря цар Мехмед
В годината 6910 [1402] прие цар Баязид царството
В годината 7207 [1699] избита беше турската войска на река Тиса, загинаха, даже сам царят избяга от тези немци.

Исторически бележки за град Охрид от Петър Богдан Бакшев от 1655 г.

Превод на *Б. Димитров* от *E. Fe mendzin*, Izprave ticuce se Çrne Gore, stare sibije, Starine XXV, p. 191—192.

Град Акрида, наричан на славянски Окрида или Охрид, е разположен до езерото, наречено Лихнидско, на славянски блато Охридско. Построен е от император Юстиниан и наречен от него Юстиниана Прима — [тя] е негов роден град. Мнозина казват, че е в провинция Македония, Епир и Дардания. Защото в Свещената география на Източен Илирик, на фолио 200, Никифор поставя споменатото Лихнидско езеро в Нови Епир; според Зонара е [в] Дардания в България, а [според] Юстиниан във втора Панония, но това име [Юстиниан] постоянно нарича Далмация, понеже Панония в широк смисъл без съмнение включва в тази [област] Превалитания, която е част от Далмация.

Аз съм чел за споменатата Превалитания в стар ръкопис на

кралската библиотека, [в] същата Свещенна География на абат Фулий в източен Илирик по-точно при разделянето на Провинциите, фолио 210 [четем] „Провинция Превалитана Акрида“; В новела XI на император Юстиниан е наречена Превалис; в един много стар гръцки кодекс на кралската библиотека се чете: „първо беше епископия, след това митрополия“. Но днес е царство България и е негова столица и днес всички, които живеят в града, са българи и управляват и обслужват сами в този град — това им е позволено от турчина, когато превзел крепостта над града.

Това го доказва също Обертус Миреус Брусулензий в своите „Епископски бележки“, фолио 91: „Архиепископите на Кипър и България: Български примас е Акрида или епископията Юстиниана Прима“. В „Римския провинциал“ се споменават български архиепископии и епископи. Истинските им имена обаче не можем да установим. Същият [автор] казва на фолио 184, глава 11: „България и Гърция: Акрида, простонародно Охрид, е разположен между две езера и е българска столица; и същият този автор на фолио 349 [казва]: „Юстиниана Прима е Акрида, или Ахрида, днес Охрид — българска столица“ .Зонара в повествованието за Василий Багренороди [също] нарича [града] българска столица.

Абатът Мавро Орбини в своята книга, наречена „Царство на славяните“, фолио 435, не само казва, че градът Охрид е в България, но [още] че той е столица на българските царе и че те винаги са пребивавали в този град, докато турчинът не завзе царството. Това е известно на целия свят и го казва цяла България.

Същият автор Мавро [Орбини], говорейки за един архиепископ на Охрид, наречен Давид, го нарича само архиепископ на България. Това се потвърждава [също] от известния със своите [книжовни] работи Теофилакт, който бил архиепископ на Охрид и се наричал само „Теофилакт архиепископ на българите“. И този сегашният грък, архиепископ на споменатия Охрид, се назовава примат на България и няма нищо общо със Сръбското царство. Назначава го цариградският им патриарх, а не този [сръбският] на Печ; И колко е отдалечен споменатият град Охрид от пределите на Сърбия, може да се види при Ортелиус в описанието на Гърция и също при Паоло Форлани веронезеца в неговата карта с описанието на Европа, а и в съчиненията на много други автори и географски карти. Същото може да се види и в картата на Свещената география за Източен Илирик и също в картата на Римския патриарх (Папския престол).

История на България от Петър Богдан Бакшев от 1668 г.

Запазени са Предговорът и първата глава от препис на част от считания за загубен ръкопис на Историята на България, написана от архиепископа на София и България — чипровчанина Петър Богдан Бакшев. От една при-

писка в началото на ръкописа става ясно, че този труд е бил отпечатан във Венеция от наследника на Петър Богдан, т. е. след 1674 г., но досега не са открити нито печатан екземпляр, нито ръкописът на „Историята...“ Печата се по *Б. Димитров*, Петър Богдан Бакшев и неговата „История на България“, ИПр., 1979, 1, с. 102—109, Превод на *Б. Димитров* от ръкописната сбирка на Ватиканската апостолическа библиотека, сигн. Cod. Borg. Lat. 481.

Мнозина са описвали българската история, всеки както е смятал за вярно или похвално. Разумно изглеждаше да се помоли някой от това племе да хвърли светлина не само върху тези неща, които е чувал или прочел в книгите, но и за научените за бащината земя от собствен опит, и за наследените от прадедите, като различава истината от лъжата, и разкаже за земите и областите, реките и планините, които сам познава добре. Мен ме роди българската земя и сега, почти грохнал от старост, същата родина ме крепи като разпадаща се лодка след дълги и разнообразни пътешествия; но не мисля да обхвана всичко, а смятам да изясня някои само неща, да разпръсна заблудите, разпространявани необмислено от други, да защитя древността на католическата вяра и управлението на църквата в тези земи, да разкажа как се установи на това място общността на Серафическия институт, като се надявам тези неща да размеся с много други, които ще бъдат за читателя не по-малко приятни с разнообразието, колкото и полезни с истинността си.

Съзнавам, разбира се, слабите сили на таланта си, и колко малко блясък и изящество може би ще даде на човечеството грубото ми перо; но към този дълг ме тласка природата и насърченията, които чувам, та всеки като частица от света да действува за общото благо, да се стреми да принесе полза и особено да се старае да бъде от съгражданите си, а още и силното безпокойство, че би било жалко да си отида от този свят, без преди това да изплатя, така да се изразя, данъка, който с право се изисква от мен.

И така, за да бъде прав пътят ми към истината, поставих си за задача да не се разпростирам по-широко, отколкото е редно, нито любовта ми към родината да преувеличи нещо, нито да опровергая неща, казани от други случайно, а нека да се отсъди за всекиму с една мярка достоверно и справедливо.

Глава I

За царството България и за идването на българите през Истър

Царство България обхваща много провинции, чиято големина описва подробно Бонифаций в Декади 3, кн. 5: „България, казва, започва сега от изворите на река Циабер, която

разделяше някога трибалите от мизите, простираше се през билото на планината Хемус и към север, и към юг, на юг извива към Дунава, до голяма степен обхваща Мизия“. Циабер е за Птоломей реката, която нашите наричат Морава. Оттам следователно носи името си началото на българското царство, от българския народ, който населявал тези места. Но откъде и кога е пристигнал тук, обясняват писатели, които не са за пренебрегване: „През 499 г. от Р. Хр. от далечните северни земи в Тракия нахлу племе, непознато по име, което странствуваше, напредвайки със силни бойни редици“ — казва известният епитоматор на Бароний: в Кромериус в „За полската държава“, кн. I, гл. 8, помества най-древните земи на българите „в Азиатска Сарматия към Ра или река Волга и със съседи русите, или като минавали покрай тях, или повикани за съюзници, завзели Мизия“, така [казва] наказаният от бога Анастазий, нечестният император, който отказал да се подчини на предупрежденията на папа Симахий да не защищава еретиците, а дори сам общувал с всички тях и останалите свещеници, патрони на католическата вяра, подтиквал да общуват с тях. И така варварите, като нахлули в римските провинции, унищожили войската на римляните... И когато обаче се разширили към тях, възгордели се, казва Петър Дякон, и завзели лагерите на римската република и, както пишат Зонара и Кедрин, във [времето на] Анастазий, българите проникнали не само в Тракия, но опустошили даже Илирик, като убили техния цар Акум. И наистина дотогава били насърчавани от победата, че като станали за ужас на всички, принудили да им плаща данък императорът, на когото те сами преди плащали. Без съмнение беше учудващо, казва Павел Дякон, както за живеещите наблизо, така и за тези, които живеят надалече, да чуят, че този, който беше направил всички свои данъкоплатци — и тези, които на изток и запад, и тези, които на север и юг живеят, е поробен от това отвратително племе. Това потвърждава и справедливия гняв на бога срещу цезаря; когато този Анастазий, предупреден от папа Симахий да не общува с еретиците, не само не се подчинил, но дръзко продължил и други подтикнал към връзка с еретиците, вижда гъстите редици на варварите да нахлуват в римските владения, да завземат провинциите и почти да му отнемат властта.

И така по този начин в Европа българите завладели Тракия и съседните ѝ провинции, и като преминали Истър, цялото пространство на тези земи нарекли България, където му е поверена столица Сердика и където е Кипровац [Чипровец] — любезната ми родина.

Кога и как маркоманите [моравите] прегърнаха христовата вяра

Анонимен (или на Петър Богдан) летопис от XVII в. за моравската мисия на Кирил и Методий. Печата се по *Б. Димитров.* Анонимен ватикански летопис за Моравската мисия на Кирил и Методий. Palaeobulgarica 3, 1978 г. Превод на *Б. Димитров* от ръкописната сбирка на Ватиканската апостолическа библиотека, сигн. Cod. Vat. Borg. Lat 484, f. 212.

Около 871 г. Сватоплук, крал на маркоманите, осведомен от своите придворни за християнската вяра, изпрати незабавно пратеници при император Василий Македонец, с който имаше голямо приятелство, молейки го да му изпрати учители, които да го обучават с неговите [поданици] в Христовата вяра и да го покръстят. Споменатият император му изпрати Црху [т. е. Кирил], който малко преди това покръсти в християнска вяра хазарите, славянски народ в Херсонес, пренасяйки от там тялото на Свети Климент; и който вече малко преди [това бе] приет заедно със своя брат Страхота [т. е. Методий] от папа Адриан II, когото назначиха за апостол и учител на славянската нация; [Кирил] прегърна доброволно тежкия труд, водейки със себе си своя брат грижливо към страданието при крал Сватоплук. Пристигнал във Велеград, държа с краля един разговор, с който му изложи тайните на светата вяра дотам, че кралят прие Светото кръщение; с този пример се извършиха и много други кръщения. И веднага след това се поставиха основите на една църква във Велеград в чест и възхвала на преблажената Света дева Мария, обявена за глава на цялото маркоманско кралство, и от папа Йоан VIII украсена с архиепископска катедра — Кирил бе първият ѝ архиепископ. Школи също така бяха подготвени, за да обучават младежта и така имаше своето начало християнската вяра [в Моравия].

След Кирил, който в 877 година отиде в Рим, Страхота [Методий] се възкачи с авторитет на апостолското седалище при Архиепископската катедра във Велеград и с благополучие се движеше по своето призвание, управлявайки от свещеничеството в Юзавена [сега Залцбург], беше обвинен пред папата, че проповядва неща, противни на църквата, и главно това, че Месата и другите божествени възхвали се четат и пеят не на латински език, а на моравски език. Поради това бе повикан от папа Йоан в Рим, където изложи и обясни своето учение, имайки също за свидетел посланика на кралството, наречен Семисна, с пълно право не се съгласи с обвинение и се защити от лъжата и подлостта на обвинителите и клеветниците.

Беше разрешено тогава на моравите и българите да четат и пеят Месата и другите божествени възхвали на майчин език, и както пише Еней Силвий, докато Съветът работеше, шумейки и смятайки [че в] тези духовни неща [имат] много противни [на църквата], един глас от небето заповяда с тези думи: всеки да слави господа и на всеки език да се изповядва.

И тъй като крал Сватоплук беше изпратил на папата своя посланик не само за да даде добро свидетелство на архиепископа, но също така да изложи пред него своето подчинение и послушание на Римската църква; поради тези причини папата в замяна му показа любов и всякакви доброти, като му изпрати също с писмо, особено правейки го честито, благосклонен отговор, в който отначало му изказа бащин поздрав, че доброволно го приема като послушен син на Светата църква, отбелязвайки да приеме всички свои поданици, отново дошли във вярата, да прибавя овците на бога в Кошарата и броя на своите покръстени. Второ му изказа, че с останалите епископи е изслушал каузата на архиепископ Методий и така го признава за истински и законен католически учител и го изпраща отново в неговото архиепископско седалище. Трето: Свещеникът Вихин [Вихинг], който кралят определи за епископ на Нитрия или Нитриензе и го изпрати в Рим, за да го посвети, беше посветен в това достойнство. И толкова още спечели Архиепископът, че се избира един друг свещеник, достоен за епископ, и с това се издига още едно друго място в равно достойнство на епископския престол, т. е. за да бъдат и двамата съединени в архиепископството на неговото кралство, но отначало също този се изпраща в Рим, за да бъде посветен. В останалото — ако в неговото кралство се появят необходими други епископи, архиепископът заедно с тези двама епископи има възможността да ги посвети. Четвърто, че разрешава Месата и другите божествени възхвали да се четат и пеят на славянски език. Датата на писмото бе месец юли, индикт 13, г. 880.

И така архиепископ Методий, завръщайки се щастливо, с повече усърдие разпространи по цялото кралство християнската вяра; епископ Вихин [бе] въведен в катедрата на Нитриендзе и след това вторият в епископската катедра Подивиензи. През следващите години бяха посветени други пет епископи в местата, предложени за тях, и въведени от архиепископа, който упражняваше върховната си власт над тях.

В годината 884 Страхота, честният Методий, покръсти във вярата Борджиноджо [Борживой] и Людмила, неговата съпруга, света жена и мъченица, князе на Бохемия.

Година 918 Методий умря в Рим и с неговата смърт завърши Архиепископското достойнство в кралството на маркоманите и също кралството със Светолоджо, син на Сватоплук.

Летописен разказ на поп Методи Драгинов от XVII в.

Разказът, вероятно написан от местен свещеник, разкрива насилственото помюсюлманчване на българите, живеещи в Чепинското корито. Печата се по По следите на насилието, с. 256—257.

Когато турският емир цар Мехмед, наречен Ловец, започна сефер [война] в Мора [Морея, Пелопонес, в Гърция], та изпрати 105 хиляди [по-точно: 105 ладии] войска по море и 150 000 по сухо, тогава дойдоха в Плодин [Пловдив] град 6 паши, та преминаха през Пещера. И Мехмед паша с много еничари дойде в Чепино на Костантово [Костандово] и събра всички попове и кметове, та ги окова във вериги и каза:

— Бре, хаинлар [предатели]. Вас Али Осман патишя [господар] ви обича, та не давате царевото [данък]. Само когато трябва, помагате на нашата войска. И ние ви обичаме като нашите еничари, а вие сте искали да вдигате глава против вашия цар.

Тогава бан Велю и протопоп Константин отговориха:

— Честни везирю, нашите момчета доскоро са били с царските войски по Тунос [Тунис], по Траболус [Триполи] и Мисер [Египет.] Че какво грозно [лошо] видяхте от нас?

А пашата каза:

— Вие лъжете. Мен ми обади карабашот [черноглавият, владиката] във Филибе [Пловдив] — (проклетият пловдивски митрополит Гаврил).

А тези казаха:

— Той не ни заповяда на нас, тъй като не му даваме верим [данък], та ни клевети.

И пашата отговори:

— Нали и вие сте кауре [неверници, християни], защо да не давате? Ето че сте асии [бунтовници].

И заповяда на еничарите да ги изколят всичките. Тогава някой си Кара имам Хасан ходжа измоли от пашата да ги опрости, ако се потурчат. И на Гергьовден се потурчиха бан Велю, протопоп Константин, поп Георги и поп Димитър в Костантово, и всички кметове и попове от другите села. И тъй като имаше голям глад, пашата остави още четири ходжи да ни потурчват и които се потурчат, да им дадат жито за ядене. А той отиде през Разлог в Солун. Нашите се потурчваха до Богородица [август]. Които не се потурчиха, едни изклаха, други избягаха по гората, а къщите им изгориха. Хасан Ходжа изпрати много коне в града [Пазарджик], та докараха жито от Беглик хан [по-късно Куршум хан] и го стовари в църквите „Света Петка" и „Свети апостол Андрей" в Костантово и раздаде на потурчените къщи по две мери ръж и по две мери просо. Та на петковден дойде ферман от царя да се съберат българите, да станат рая, да дават харач и верим и да ходят на ангария, само турците да отиват във войската. И събраха се бежанците, та съградиха къщи в Каменец и Ракитово. Тогава повечето бежанци от страх отидоха при Стара река, та съградиха ново селище, Батево. Хасан ходжа за кашмер [подигравка] накара потурнаците, та разрушиха всички църкви от Костенец

до Станимака — 33 манастира и 218 църкви. И така по божие благоволение бяха разсипани българите в Цепина. Помени, господи, грешния и недостоен твой раб поп Методи Драгинов от село Корова. Записа се в годината 16. . . . . .

Летописен разказ на поп Петър от Мирково от края на XVII в.

Краткият летописен разказ засяга важни събития в българските земи в края на XVII в., настъплението на австрийските войски, размириците в османските провинции и Чипровското въстание. Печата се по ХИБ, I, 1965, с. 406—407.

Пиша аз, йерей Петър, да се [знае] какво време беше. [Бях] поп на село Мирково, беше и поп Стоян, заедно държахме село Мирково при злочестивия цар султан Мехмед, да го убие бог и да го порази, че той разсипа християнската вяра и големи църкви, и големи градове. . . [раз] бяга веститата земя Загора, та се яви войска от запад, та дойде до сред земята от Беч [Виена], от [Будим] Буда, от Янек, дори от Златна ябълка [Венеция]. Та се провървиха турци и презморци, татари и каталани, и хинди и минди, и опашата вяра. Та ги вдигна цар Мехмед на война, та тръгна сам [той] и Кара кехая му бе везир, та тръ[гнаха]. . . Това лято изгина турската войска, изби ги латинската войска. Едва избяга цар Мехмед и Кара кехая назад. И да знае, който чете, да види, че беше от бога, че даде бог житото скъпо; сиренето скъпо. . ., а в Загора ръжта вървеше грошове. Та беше зло и неволя и зли зими. Да не даде бог вече такива зли години. [Писа се] в годината 7198 [1690]. Та пак излезе Еен [Еген Осман] паша от през морето, та дойде в Цариград при цар Мехмед. И цар Мехмед му даде да владее пашалъка София. Еен паша отиде на война в Будим и през тази година се би с аламанци. И той не можа нищо да направи на аламанците, но се върна, та събра цялата турска войска, насочи се срещу цар Мехмед в Цариград и нападна цар Мехмед в Цариград. И стана чудо в Цариград: погинаха аяни, тефтердари, капуджии и бостанджии, а цар Мехмед затвори и това направи брат му Сюлиман. През тази година се случи плодородие на жито, а Еен паша се върна в София. Дойде [!] в София, а където мина, той разори аяните. Като дойде в София, поради страх от Еен се изпотровиха аяни, кадии и молли. В София той стоя един месец и цар Сюлиман изпрати куриер до него да отиде да се бие при Белград, но той не пожела да отиде. А царят направи нифрам срещу него, за да се бие. И затвориха клисурите и пътищата, за да не го пуснат. Цял месец стояха турци, рая и кадии по проходите, та Еен паша не можа да мине. Тогава той тръгна да отиде в Белград, но тогава дойдоха аламаните, та превзеха Белград и Ниш. И Еен се спря в Ниш, а

тези отидоха в Босна, за да превземат Босна. А Еен изпрати войска, та опустоши Қипровец, и погуби и пороби...

Приписка от 1572 г.

Приписката е в сборник Различни потреби, печатан във Венеция. Печата се по БСМ, с. 106.

...Този извод намерих аз, Яков, в книгите на българския цар Петър, който имаше за престолен град Велики Преслав и умря във Велики Рим.

Приписка от 1658 г.

Печата се по *М. Стоянов, Хр. Кодов,* Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека, IV, С., 1971, с. 17.

Да се знае кога премина на горе везирът и беше беда голяма и София се виждаше като кораб, [който] плува по море от множеството шатри. В годината 1658.

Приписка от 1690 г.

Печата се по БСМ, с. 69.

Помени ги [господи] душите на своите раби: Недо, Стоян, Цвятко, Калина, Петко, Иван. Тази книга евангелие преподвързa йеромонах Нектарий от село Лъжани, а харча плати Неда Чипровица и за евангелието, и за осмогласника. Бог да я прости в царството небесно. В годината 6198 [1690]. Тогава разби Халил паша с войските си Скопие и Качаник и сече Скопска нахия. Тогава беше тежко зло и скъпотия.

Приписка от 1690 г.

Печата се по БСМ, с. 135.

Да се знае отнеха немците от турците [земите] от Будин до Щип, до Баня, до Велес, в годината 7198 [1690].

Приписка от 1690 г.

Печата се по *Е. Спространов,* Опис..., с. 103.

Да се знае кога дойде татар хан в град Плевен, та не остави никакъв добитък, ни жена, ни девица в годината 7198 [1690], месец октомври.

3. КНИЖОВНИ ТВОРБИ

Из „Разказ за пренасяне мощите на Иван Рилски в Рила“ от Владислав Граматик от 1479 г.

Печата се по ХСБЛ, с. 466—472.

...След дълго време, когато престанаха военните сражения, които по-преди ставаха по българските земи, и когато общественият живот потече пак спокойно, явиха се едни мъже миряни. Те бяха благочестиви и благородни по потекло, а по народност — българи. Те живееха край Кюстендил, в едно село, което отстоеше от него на две поприща и нещо и което се наричаше Граница. Те бяха украсени със свещенически сан и при изпълнението на службата си заставаха пред бога подобно на онзи Захарий в древността, който е баща на св. Ивана Предтеча. Богу те принасяха безкрайни жертви заради себе си и заради людските прегрешения.

Когато изпратиха при бога своите съпруги, те напуснаха мирския живот, като се натовариха със сладкото Христово бреме. И бидейки обхванати от голям страх от бога, заселиха се в Рилската пустиня, в горерказаната обител на преподобния, която беше тогава пуста и необитаема, както се каза по-рано. Те станаха образ и пример на добродетелен живот за всички, които дойдоха след тях. Те постоянно се упражняваха в труд и подвизи, в голямо търпение, в молене и пеене, в пост — и в четене на божествени книги и в други подобни неща, които сега нямам време да опиша — за това е необходима друга, по-тежка работа.

Те бяха трима на брой и братя по плът. Те бяха синове на блаженейшия епископ в Крупник кир Яков, който със светителстването си в онова време твърде добре опази словесното стадо Христово. Единият от тях по име се наричаше Йоасаф. Още от началото той заемаше първо място помежду им. Вторият се казваше Давид, а третият — Теофан.

Както се каза, тримата дойдоха в гореспоменатата пустиня, защото искаха да се поселят в нея. При това те дойдоха не едновременно, нито пък заедно, а късно един след друг. И понеже намериха всичките манастирски здания съвършено съборени и разрушени, освен единствената църква и кулата, те, подпомагани от бога, тутакси пак въздигнаха всичките от основи. И те съвършено ги поправиха и изградиха, и благолепно ги украсиха, като положиха за тях много труд и грижи и като изхарчиха средства. Ала това извършиха не сами и не само със свои средства и средствата що притежаваше всичкото братство от целия манастир, но и с пожертвованията на някои боголюбиви мъже и преди всичко с настояването и помощта на благочестивия господин и нов ктитор на светата обител, кир Георги, който хубаво и много изрядно набави всичко, от което се нуждаеха манастирските зда-

ния. Тяхното изящество и тяхната украса подобно на някой силен магнит при вида на желязото подтикват и сега към боголюбива ревност не само мнозина местни жители от тамошната област и съседните ѝ страни, но вече и от далечните. Те идват там с най-голяма ревност и със силна вяра и свръх силите си поднасят на светата обител от онова, що имат. А след като получат благословение и най-голяма полза там, особено когато се празнува денят на светеца, с радостни души и с най-голямо веселие се завръщат пак по домовете си.

Когато те вършеха всички тия неща и други подобни на тях, и се трудеха, и работеха още повече по изграждането на манастира, та за тях започна да се говори навсякъде из околността, внезапно достигна до тях една неочаквана, но много радостна вест. И като огласи слуха им с истината, тя изпълни душата им с множество наслади и с духовна радост.

Един свещеник по име Яков, който беше протопоп в гр. Пловдив, в Тракия, и който имаше голяма вяра и любов към преподобния отец и пустинен светилник Иван, когато дойде при тях в манастира, им разказа за чудотворния ковчег на преподобния: че дори още лежал от много години в Търновската архиепископия, покрит някак и неизвестен, и че напълно бил достъпен в това време за външните. Той казваше още и това, че сам го е видял, когато ходил там със своя митрополит и с немалко други с него по някаква работа и когато се поклонил на свещените мощи на преподобния, и че си изпросил от тамошните свещеници една частица от тях за благословение.

Като чуха това, тогавашният предстоятел на обителта, честният йеромонах кир Давид и останалото во Христе братство, много се зарадваха от душа и най-грижливо го разпитаха за това. Йоасаф, който им беше пръв игумен, който най-напред постави у тях начало и основа на добродетелите и който по плът беше по-стар брат на тогавашния [предстоятел], беше вече заминал при господа, като замени временния с вечния нетленен живот.

Но ето че след малко време и друг вестител дойде при тях и им разказа същото. Също така и той рече, че бил по някакъв случай в Търново и че с очите си видял чудотворния ковчег на светеца, и че узнал всичко за него.

Обаче те все още не бяха напълно убедени в това. Даже и да беше то истина, те не можеха напълно да повярват, защото дотогава дори не бяха слушали, нито пък бяха разбрали, че ковчегът на преподобния тогава наистина бе в Търново. Въпросът беше предаден на дълбочините на забвението поради това, че беше изминало много време, и най-вече поради неуредиците и метежите, които бяха станали в града през времето, когато нахлуха в него варварите. Те мислеха, че когато бог го предал в ръцете на врага поради нашите прегрешения и всичко свето и ценно, що се е намерило у него, било неочаквано заграбено и

отнесено другаде, тогава и [ковчегът] е бил отнесен някъде.

И тъй като не можаха, както се казва, напълно да повярват на донесението и като искаха да се осведомят за него дали то е истинско, веднага изпратиха едного от тамошните манастирски братя, който познаваше оная земя. Те му поръчаха да се осведоми за всичко и сам да види мощите на преподобния, та когато се завърне оттам пак при тях, да им разкаже подробно какво е видял и какво е научил.

Прочее така и стана. Пратеникът, като се осведоми най-подробно за всичко съгласно с поръката и като се завърна скоро при тях и им извести, че всичко това е истина, с голяма бързина и ревност [братята] тутакси съобщиха за това на благочестивата царица госпожа Мария, която беше дъщеря на благочестивия деспот Георги [Бранкович], сръбски владетел в ония времена, а жена на великия и самовластен амир Мурад [II], който от древните най-много се прослави с множество войни и бойни победи. Тогава тя живееше в село [Ежово]. В него тя си имаше и жилище, което отстоеше на немалко стадии южно от гр. Серес.

Вкупом те я молиха и убеждаваха да се погрижи да се пренесат оттам свещените мощи на преподобния в светата му обител в Рила, като казваха, че за това тя ще получи от бога възмездие на небето.

Като ги изслуша и като биде обхваната душата ѝ от още по-голяма обич към бога, тя се преклони пред молбата им и се погрижи по-скоро да се осъществи желанието им. В удобно време, като се яви пред самовластния велик амир Мехмед [II], който управляваше тогава царския скиптър, и като му говори за това, понеже пред него имаше голяма и силна смелост, тя получи исканото, без да се измами в надеждата си.

И като получи от царската власт писмена заповед до търновския съдия, за да им се предаде с най-голяма бързина исканото, след като се завърна от столицата в жилището си на село, ги повика при себе си и тутакси им предаде заповедта.

Щом получиха заповедта, най-усърдно и с голяма бързина се завърнаха в манастира. И като се свика събор, по общото решение на цялото братство и по заповед на игумена бидоха отредени и изпратени за Търново, които щяха да отидат за светеца. Поименно те бяха тези: йеромонах кир Теофан, йеромонах кир Варлаам, брат Киласий, презвитер Йоан от Белчин и някои други. В тази важна служба те се предвождаха от йеромонаха Теофан, който беше същински по плът брат на тогавашния предстоятел на светата обител и втори след него попечител на всичко, що се отнасяше до манастира. Той беше надарен богато с всички способности и познаваше свещеното писание. С постническите си подвизи и със силата на ума си особено пък превъзхождаше тези, които бяха в манастира. А оттук пък е явно,

че той надвишаваше останалите и по други добродетелни качества на примерни монаси.

Когато пристигнаха пратениците в царствения български град Търново, настаниха се вече да живеят там, гдето светецът лежеше.

Но като узнаха причината за тяхното идване, градските първенци по повод на това повдигнаха у населението немалка глъчка и голям метеж. То се караше и спореше с тях. То не искаше по никой начин да им позволи да изнесат светеца от града и всячески се грижеше да ги изпрати у тях си празни и без успех. И понеже прението и несъгласието между двете страни по този въпрос вече стана много голямо, почти цели три дни, а крамолата достатъчно обхвана и другите люде, дори проникна до онези, които решават тези работи, двете страни взаимно се съгласиха да отидат при градския съдия, за да разреши той веднага прението за мощите.

Тогава монасите връчиха на съдията царското писмо, което му заповядваше да предаде най-скоро на пустинните мъже пустинния светилник Иван. И съдията веднага им предаде в ръцете желаното от всички съкровище, с което нищо не може да се сравни на света — всечестният ковчег на богоносния отец. И така крамолата съвсем се прекрати, а спорът между двете страни напълно се разреши.

А монасите тутакси получиха с голяма почит и радост свещения ковчег на преподобния и обвиха мощите в най-чисти покривки и ги поръсиха с благовонно миро. И без да се бавят ни най-малко в града, на следния ден, след като натовариха ковчега на светеца на муле, заедно излязоха из града и тръгнаха за дома си. От гражданите никой не ги съпроводи освен неколцина от бедните, както и от иноците.

В шестия час от тоя ден стигнаха до една река, от тамошните люде наричана Росита [сегашната Росица], която не отстои много от града. Реката беше много придошла и беше изпълнила цялото си корито, та по никакъв начин никой не можеше да я премине поради нейната буйност и стремителност. Те бяха завладени от силна скръб заради това, гдето не могат да преминат реката. И докато стояха в недоумение, ненадейно из ковчега им се показа един благоуханен дим и изпълни околността на два часа разстояние. Тогава те се осмелиха, нагазиха реката и водени от молитвите на светеца, безвредно я преминаха и продължиха своя път радостни и весели.

Но когато наближиха град Никопол и щяха вече да влязат в него, срещна ги на две поприща вън от града заедно с други боляри някой си велможа, Богдан жупан. Той беше много христолюбив и с голяма вяра в св. Иван. Всички влязоха заедно с него в града, отидоха в палатите му и внесоха в неговия молитвен дом ковчега на светеца. Там имаше много запалени свещи, дим от благоухаен тамян и други аромати. След това, като

извършиха божествената служба на светите тайнства на Христа бога, те влязоха в църквата на името на светеца и пак се върнаха в дома, гдето бяха удостоени с голямо внимание и ги чакаше готова трапеза, изпълнена с всичко в изобилие. Тук се събра почти целият град с жените и децата, и малки, и големи, радващи се и пеещи божествени песни. А дивният велможа заедно с гологлавите си слуги се разпореждаше и не пожела никак да седне на стола си дори до четвъртия час на нощта. И едва когато веселието се привърши, всеки от тях отиде у дома си.

На заранта пък, когато станаха и изпяха обикновените песни и приготвиха всичко за път, зачуха пак глъчка и шум: целият град вече се беше стекъл, за да изпроводи светеца. И пак, както по-рано казахме, от ковчега на светеца се появи силно благоухание, което не престана да се разнася оттогава и деня, и нощя. След това гореспоменатият велможа, като обсипа с почит и дарове носителите на ковчега на преподобния и ги снабди обилно с необходимите за път неща, а те поставиха на съответната носилка светеца, заедно с останалите боляри ги изпроводи чак до реката Осъм. И всеки от тия, след като прегърна там ковчега на светеца и го обля с множество сълзи и се сбогува с тях, всички се отправиха за у дома си, като поглеждаха от време на време към другите.

Като пътуваха така, славейки бога, след няколко дни стигнаха в главния град Средец и внесоха ковчега във великия храм на светия великомъченик Георги, гдето лежи и светия крал Милутин, наричан Бански. И там, понеже двамата светци бяха на един одър и издаваха двойно благоухание за почуда на всички, тутакси се стече при тях целият град със свещи и кадила. Вече на другия ден иноците решиха да съобщят в манастира за своето пристигане заедно със светеца, като изпратят по едного от служителите си писмо със следното съдържание: „До честнейшия между свещеноиноците йеромонах кир Давид, наш отец и игумен на светата обител на преподобния и богоносен наш Иван Пустинножител и до другото братство во Христе — от най-малкия между иноците Теофан заедно с братята. — Радвайте се в господа! Нека ви бъде известно, че носейки със себе си всечестния ковчег на преподобния, излязохме из европейските земи, във всичко добро подпомагани от божията благодат и от вашите молитви. Сега сме в град Средец и тук ще престоим пет или шест дни, след което ще тръгнем за манастира. Нека вашата светост се погрижи да излезе да посрещне светеца с подобаващата се чест. — Молете се за нас!“

След като изпратиха пратеника иноците си отпочинаха през шестте дни в града, както вече се рече. През това време всички ги славеха и почитаха.

А една жена от тамошните софийски богаташки, ктиторица, направи на светеца ковчег от негниещо дърво на цена сто перпери. И след като положиха светеца в новия ковчег, ктитор Геор-

ги, мъжът на жената, даде шест златици, та купи скъп покров, за да се покрие ковчегът на светеца.

Като дойде седмия ден и вече се извършваше обикновеното утринно славословие, гражданите узнаха, че [рилските иноци] ще си заминат заедно със светеца. Тогава всички — с жените и децата си, се събраха в църквата и помежду си решиха свещениците в светите си одежди и със свещи и кадила да изпроводят светеца. Но някои от народа не позволиха и казваха: „Боим се от завистта на агаряните; може нещо неочаквано да ни напакостят." Този съвет се понрави на всички. И така, като вдигнаха светеца, народът потегли: мнозина, по-избрани мъже — на коне, други пеша, а по-голямата част от жените и децата — боси.

Когато стигнаха на четири поприща вън от града, те се притекоха със сълзи и стенания, целуваха ковчега на светеца, както си беше на носилката, и казваха: „Отхождаш си от нас, дивни отче, а нас оставяш пак сироти, както преди!" И като се биеха в гърдите, те се връщаха назад.

А велможите заедно със свещениците и иноците отидоха до местността, наричана Лешница [при с. Владая]. И като нагостиха там [рилци] и се простиха с тях по обичая, върнаха се. Но някои от тях заминаха с другите чак до манастира. Оттам нататък почнаха да носят светеца на раменете си, като го снеха от мулето, което го носеше.

Като се научиха за пристигането на светеца, жителите от околните места се събраха при реката, наричана Герман [Джерман], в едно село далеч от манастира на ден и половина път, и там го очакваха. Заедно с братята, като узна и игуменът, че светецът се приближава, вдигна се с подвластните нему свещеници и дякони в манастира. Взе свещи и кадила и тържествено го посрещна в гореказаното село при реката. На това място престояха един ден и една нощ, за да си отпочинат. А на заранта, като запалиха свещите и кадилата и като извършиха молебствия, игуменът със свещениците взе мощите на светеца и тръгна пред ковчега, като се радваше и пееше, както в древността богоотецът Давид пред скинията. И заедно с целия народ така вървяха дори до голямата планина [Рила].

Когато стигнаха до подножието на планината, игуменът поръча да седнат да закусят да не би някой от глад да изнемогнат. И така народът наляга по зелената трева, както било някога при чудесата на моя Христос. И много народ се беше насъбрал на това място! И за спомен на светеца поставиха знак там, където и досега всяка година на тоя ден народът от тази местност празнува паметта на светеца.

След това, като станаха оттук, стигнаха манастирския метох, наричан Орлица, в църквата на Светите апостоли; някога нея с усърдие беше издигнал от основи на това място самият тогавашен настоятел на манастира — кир Давид. На следния

ден беше празникът на върховните апостоли Петър и Павел. Заедно с народа, като празнуваха и като почетоха деня, отправиха към бога благодарствена възхвала. На заранта, 30 юни, след като стана, пак игуменът със свещениците и с епископа кир Йосиф, който също му беше роден брат, взе ковчега и го понесе, пеейки „Господи, помилуй", а народът вървеше пеша отподир, чак до самия мост, що е над метоха. Тук някои от народа, като взеха светеца, окрилени от бързоходната лекост на божествения дух, скоро станаха невидими за другите, защото те тичаха по-силно от бързите елени и от летежа на орлите. Сякаш не те носеха светеца, а той ги носеше невидимо. Но това чудо бе последвано от други чудеса. Някои се качиха на коне и се втурнаха по тях, като ту възхождаха нагоре, ту се спускаха надолу, ала не можаха нито да настигнат светеца, нито пък с очи да го видят. Зачудени много от това, що видяха, мнозина завикаха: „Какво ли ще бъде това дивно и преславно чудо!" А мъжете, които носеха светеца, с мъка едва успяха да удържат ковчега, за да дочакат там конниците и изостаналия народ.

Като се вдигнаха пак оттам и като изминаха нещо около половин поприще от това място, ето че изведнъж бяха посрещнати с икони и хоругви от братята, които бяха останали в манастира, в местността, наричана Върбица, по-долу от сливането на двете големи реки — споменатата вече Рила и така наричаната Илийна. И като се събра там заедно манастирското братство, запяха божествени песни, целуваха светеца, целуваха се един друг взаимно. Оттам всички вкупом отидоха в манастира, внесоха светеца в църквата и с големи почести и псалмопения го положиха на мястото, което беше предварително приготвено за него в нея, в 6977 [1469] година, индикт втори, 30 юни. И до днес от неговите честни мощи, които почиват там, извира вечнотекущият поток на безвъзмездното изцеление за онези, които с топла вяра прибягват към тях!

А след като извършиха всенощното бдение и чествуваха деня, отредиха занапред всяка година на 1 юли заедно с почитането паметта на светиите безсребърници Козма и Дамян да се извършва бдение в обителта на преподобния и тържествено да се празнува възвръщането на честните мощи на свети Ивана. Така също отредиха да му се пее и параклис в четвъртък всяка седмица.

След това те уведомиха и благочестивата царица госпожа Мария за светеца и за светото шествие по пътя. Като прочете писмото и като узна за пристигането на светеца, тя много се зарадва заедно със своите благородници и им писа благодарствено писмо, казвайки: „Благодаря на моя господ бог, че в наши дни се възвърнаха мощите на светеца." Там тя предаде на пратеника и скъп покров, за да бъде поставен върху ковчега на светеца за прослава на бога, в чест на преподобния и за нейно всегдашно възпоминание.

Прочее тия неща така се случиха със светеца отначало, та дори до днес. Откакто бидоха пренесени свещените мощи на светеца от Средечката митрополия в Търново от българския цар Асен до тази година има 274 години. През нея година светецът извърши различни чудеса. Също и във възпоминателния ден на светеца [оздравяха] мнозина, които, мъчени през дванадесет и повече години, боледуваха от нечисти духове. Също така оздравяха и някои жени, които по неволя са напуснали мъжете си, и се завърнаха при тях. За слава на бога такива изцеления и досега върши светецът на ония, които отиват при него с вяра.

И тъй така бе пренесен от преславния град Търново и от Загорската земя в славния манастир, който се намира в Рилската пустиня, предостойният за похвала наш отец Иван — наистина велико светило на целия свят, стена и основа на вятъра, красота на пустинята и украшение на монашеството.

И това бог извърши някак чинно и той съизволи то да бъде така, че чрез пристигането му и западните български земи пак да се осветят и да се напътят към добро.

Из „Молитва към Богородица" от Димитър Кантакузин

Димитър Кантакузин е един от най-видните балкански писатели през XV в. Оставя значително творчество на славянски език. Най-известна е неговата поетична творба Молитва към Богородица, която отразява песимистичните настроения на епохата. Печата се по ХСБЛ, с. 473—475.

Блага майко на царя и бога на всички,
майко на създателя на всички,
живот на всички и благост на всички,
краю на всичко добро и желаемо!
Отде да почна плача си, о дево!
Отде да почна да се моля, блага майко!
От коя дума, от кой звук, чиста!
От кое сърце, от кой език?
Цял съм омърсен и нечист, окаяният аз!
Цял смраден и потънал съм в грехове, уви!
Изцяло съм отхвърлен, понеже съм беззаконник.
Отначало и досега цял съм в плен на греха.
С изповед се приближавам сега,
със срам и смирена съвест,
със сълзи, въздишки и стонове,
и само с твоята надежда.
Престъпих всичко законно и благодатно,
престъпих всичко и преумножих:
всички бесовски измами,
всички беззакония, уви!
По-блуден и от блудния син станах дори;

по беззакония надминах блудницата,
надминах митаря и разбойника,
надминах Анания и Сапфира, уви!
Заприличах на Каин, погубил душата на
малкия си брат,
Като Исак съм нечист и невъздържан,
като содомяните чакам огън и жупел,
като всички стари грешници жадувам греха.
Какви злини съзнателно не извърших,
кои гнъсоти не направих сладострастно,
кой срам не извърших прелюбодейно!
Какво да река или да кажа — не знам,
какво мога да направя, блудният аз — не знам:
какъв отговор ще дам на съдията?
Коя от болестите по-първо да оплача — не знам.
Да оплача ли блудния мой живот?
Да оплача ли тежките си клетвопрестъпления?
Да оплача ли разбойничеството и неправдите си?
Да оплача ли тъгата и отчаянието си?
Да възридая ли над множеството си невъздържания?
Да възридая ли над високоумието си?
Да възридая ли над суетните си помисли?
Да възридая ли над изгубеното си време?
Плачи, моя окаяно душо, плачи!
Плачи, сърце, с цялата си вътрешност, плачи!

Ти, владичице, си моя надежда,
Ти си моя вяра и прибежище,
Ти си ми застъпница и спасение,
Ти си закрила, ходатай и помощ,
чрез тебе аз стоя и до днес между добрите,
чрез тебе живея още между православните,
чрез тебе ще получа и бъдещ живот;
чрез тебе дано се насладя от райската храна!
На тебе, моя царице, всичко възложих,
на тебе, девице, цял се предадох,
на твоя промисъл само се надявам аз,
от тебе очаквам всичко, за да не бъда посрамен.
Сама ти промишлявай за мене, блага!
Сама ти ме удостой с участта на праведните;
сама ти се помоли за мене на своя син,
сама ти ме избави от вечните горчиви мъки!
Тая моя изповед ти поднасям,
тия молитвени възгласи ти изливам,
това малко мое славословие,
Това, което е по силите ми, о моя радост!
Приеми, о царице, всичко приеми!

Приеми, не отхвърляй и не гнуси се;
приеми, както прие бога в утробата си,
приеми, като двете лепти на вдовицата;
подари ми, каквото желаеш и искаш;
дар ми дай, достоен за твоята благост,
дари ми милостта на моя бог,
дай ми прошка за злините и сладост за добрините!
Радвай се, за да викам винаги радостно:
радвай се, зарадвана и чиста,
радвай се, защото бог е с тебе!
О, девице Марийо, просвети душата ми,
тежко помрачена от житейски сласти,
чиста гълъбице,
нескверно агне,
майко на агнето и пастиря!

Из „Житие на Георги Нови Софийски" от поп Пейо от втората половина на XVI в.

Поп Пейо е представител на Софийската книжовна школа от XVI в. Висше духовно лице, той играе важна роля в събитията около делото на софийския златар Георги, отказал да приеме исляма. За своята вярност към българския народ и вяра златарят Георги умира с мъченическа смърт. Православната църква го канонизира за светец. Житието е познато по множество преписи. Печата се по ХСБЛ, с. 487—494.

Той бе роден в Кратово от благочестиви родители. Името на баща му бе Димитър, а на майката — Сара. Когато детето стана на шест години, родителите му го дадоха да изучава свещените книги, които скоро изучи. След това го заведоха да изучава златарско изкуство, което също тъй добре усвои, като задоволи напълно и в двете неща учителите си и получи и от двамата благословение и молитви. В това време баща му Димитрий почина и той остана сирак без баща. Понеже бе личен момък и много красив, та в града никой не можеше да се мери по хубост с него, страхуваше се да живее в това място, защото тогава царуваше измаилтянският цар Баязид бег и от страх да не бъде насила заведен в двореца му, напусна родното си място и отиде в Сардакийския град, наричан София. Там той живееше в къщата на един от свещениците и придобиваше добродетел след добродетел. Свещеникът с наслада виждаше неговото послушание и доколкото му бе възможно, поучаваше го в Светото писание. А той бързаше да изпълни на дело поученията му, което и направи.

И както е невъзможно да се укрие град от върха на планината, и както никой не туря свещ под шиник, а я слага на свещника, за да свети на всички, които влизат [в стаята] — така стана и с тоя момък. Видяха го мръсните мохамедански попове и насъскани от дявола не можаха да търпят неговото благочестие в християнската вяра, помъчиха се с всички сили да го привлекат и обърнат към себе си. И тъй те избраха едного от много учените си хора, известен и ловък в словото и готов да даде всекиму отговор, и го изпратиха да беседва с него. Той отива при него с хитрина, донася му едно ръчно изделие, дава му голяма цена и му носи още ядива, за да завърже уж с него приятелство. И така почва да го примамва с тънко ласкание и хитри думи, казвайки: „О, момко, ако ти би желал да напуснеш тая вяра, препълнена със скръб и непотребна на света, и да дойдеш при нас да възприемеш нашето хубаво и леко учение, ти би получил голяма слава и чест, би се оженил за дъщерята на първия и най-богат човек в нашия град, би наследил голямо богатство, би приел почестите и поклоните на всички жители от града поради красотата си и наистина всички биха те имали за пръв човек в целия град. Недостойно е твоята хубост да живее робски в такава нищета, но нека роби и робини те заобикалят и да ти служат."

Като чу това Георги, рече му: „Благодаря ти, че ми мислиш доброто, но отговори ми право на това, което ще те запитам. Зная, че ти добре знаеш, и чувах за тебе, че ти основателно познаваш всичко, което е било досега и което ще стане в бъдеще според вашата вяра. Ако ти откровено искаш да говориш с мене, кажи ми: в тая слава, за която ти спомена, вечно ли ще пребивава човек, или тя ще престане тук?" Той отговори: „Всичко се свършва тук, но които добре поживеят и държат Мохамедовото предание, всички оттук ще идат в рая." А Георги рече: „И какво значи добре да живееш тук, както ми рече?" Той отговори: „Преди всичко добра вяра и телесна чистота." Георги каза: „Добре отговори — вяра добра, а каква чистота?" Той рече: „Често да се миеш и често да се кланяш." Георги отговори: „Ако човек живее в блудство или прелюбодейство, или пиянство и чревоугодие и се предава на всевъзможни плътски удоволствия, ще го приеме ли бог в рая?"

Той не пожела да засвидетелствува истината, но рече: „Всички тези бог няма да приеме, ако не се обърнат към него с велико покаяние, но ако умрат неразкаяни за делата си, ще отидат в мъките." Георги каза: „Право отсъди, но всички ваши царе и князе, и съдии, и велможи, които виждам сега, са потънали в такива нечисти дела и до края на живота си без покаяние зле загиват, както и ти сам каза." Но сарацининът пак каза: „Но бог може да бъде умилостивен и да прости греховете и чрез милостиня. Погледни колко църкви, мостове и чешми в божие име са направили нашите царе, князе и велможи за хората." Георги отговори: „Давид с дух свети пише: „Жертвата на нечестивите е мръсота за господа." И понеже, както виждам, от векове насам много царе и властители са направили големи добрини, но поради неверието си всички загинаха, без да оставят и спомен дори, а най-вече от вашия

род всички загинаха и не може да се намери нито един свят във вярата или праведен — било цар, било паша, било войвода, било съдия, било учител, било някой от простите хора, — но всички загинаха. А в нашата вяра има и царе, и архиереи, и прости хора, от времето на Христа дори до днес, които са свети и праведни, и телата им пребиват цели и невредими от много години, и всички с разни недъзи, които идват при тях с вяра, се изцеряват; те прогонват и бесовете от хората. Ако не вярваш, ела с мене да ти покажа крал Милутин, на име Стефан, който лежи в тоя град — как почива, като че е заспал в ковчега, и мощите му издават приятна миризма като от крин, и вярвай, че той е свет и всички ние сме свети, защото също така вярваме, както и той. Та как можеш ти да ме учиш да напусна истинската вяра, която ще ме заведе при бога и ще ме направи наследник на царството небесно? И аз зная, че всичко това ти е добре известно, но съблазните на тоя свят не те оставят да пристъпиш към истинската вяра и да се спасиш. Понеже сам искаш да загинеш, и другите караш да споделят твоята гибел, но иди след мене, не ме мами, ти не можеш да ме разделиш от моя Христос."

Като чу това, сарацининът остана посрамен и не можейки да отговори нищо, скри яда в сърцето си, па отиде, та събра своите другари и им разказа всичко по тънко, като им говореше: „Ако го оставим така, всичко наше е поругано от него." И така ги настройва към вражда.

И отидоха при съдията и му разказаха всичко за него, като прибавиха и лъжа, казвайки: „Той поруга цялата наша вяра и нашият законодател, тъй също и царете, и князете, и съдиите — всички обрече на вечната мъка; ако го оставим християнин, да знаеш, че тяхната вяра ще се възвеличи, а нашата ще бъде поругана." С тия думи те хвърлиха в ярост съдията. Той изпрати същия оня, който бе беседвал с Георги, като му каза: „Иди и го доведи при мене с хитрост, без да му казваш нещо за говореното." Той отиде при него и след обикновения поздрав му каза: „Знай, о Георги, че нашият съдия има нужда от тебе. Казах му, че си много изкусен в златарството; той има нужда да му направиш много ковани изделия, за което ти ще бъдеш много обикнат от него и ще получиш награда, каквато му поискаш; стани да отидем при него!" И той, бидейки незлобив и навикнал да вярва на всяка дума, помисли, че това е истина. И така двамата отидоха при съдията.

Като го видя, съдията се учуди на хубостта му, покани го близо до себе си и му заговори с тих и умилен глас: „О момко, обадиха ми, че си бил майстор в изкуството; можеш ли да ми направиш ковани изделия, каквито обичам?" Той му отговори: „Дай ми да направя и мисля, че ще ги харесаш." А този му каза: „От това разбрах, че си изкусен в тая работа, но ще ти кажа още едно и ако ме послушаш, ще бъдеш добре — в противен случай зле ще загинеш." Той запита: „И какво ми заповядваш?" Съдията рече: „Отречи се от Христа, приеми нашата права вяра и ще се насладиш на всички блага тук, а след смъртта си ще отидеш в рая." И много други измамни думи му говореше. Георги, като чу всичко това, каза на себе си: „Виждам, че съм докаран тук не за изкуството си, а за да изменя на вярата си, но, господи мой, Исусе Христе, дай ми разумни думи да отговоря и научи ме според твоята воля." И в тоя миг му се даде слово на премъдростта и той каза: „Христос е началото на нашия подвиг; когато ви предават на съдилищата и синагогите, не се грижете предварително какво или как ще говорите, защото не вие ще говорите, но светият дух." И рече на съдията: „Вашето племе води началото си от Мохамед; къде отиват след смъртта техните души?" Той каза: „В рая." Георги отговори: „Какво свидетелство, знамение или чудо ще приведеш за това?" Той каза: „Какви други знамения искаш? Не сме ли ние царе и не побеждаваме ли ние силни царства и превзимаме градовете им? Не покланят ли се нам царете и князете от целия свят и ни плащат данък? Ако бог не беше наш, той не би издигнал нашата сила." Георги рече: „И в древните племена имаше силни царе, които господствуваха над вселената и придобиха големи богатства и слава, но понеже не служеха на Христа, всички загинаха, без да оставят спомен дори; тяхното царство и земна слава не им принесоха никаква полза. Само християните, които служеха вярно на бога, получиха оправдание: и царете, и простите се оправдаха и са праведни и свети. Ти сам много добре знаеш това, но царската сила не те оставя да изповядаш истината." А той каза: „Нашият началник Мохамед е разговарял с бога."

А Георги му рече: „Не е вярно, че Мохамед е разговарял с бога, защото, когато бог слезе на Синайската планина, в подножието на планината имаше множество евреи, които трепереха от страх, като видяха, че бог слиза в светкавици и огнен облак; той повика Мойсея и с него разговаряше. Като се роди Христос, персийските царе, предвождани от звездата, дойдоха и му се поклониха. И той пак направи много чудеса пред всички: на слепите даваше зрение, прокажените очистваше, болните изцеряваше, мъртвите възкресяваше, по водата ходеше като по сухо. И пак, когато се възнесе от Елеонската планина на небето, много хора заедно с майка му стояха там, чудеха се, като го гледаха да се издига от облака; и в тоя час двама ангели дойдоха и казаха на хората: „Тоя, когото виждате, че се възнася от вас, ще дойде пак да съди живите и мъртвите и да въздаде всекиму според делата — и които не повярват на това, ще загинат." А кой е видял вашия Мохамед или кой го е чул да говори някъде с бога или какво знамение е направил той през живота си? Аз зная добре, че нито едно. Той сам съчини едно удобно и лъжливо учение, плътски мъдрувания, което пре-

даде на хората и на неизкусните във вярата: това учение прие цялото персийско племе; и вкорени се учението му в сърцата им, и както той не беше нито свят, нито преподобен, тъй и всички, които му повярваха, загинаха, както и вие самите гинете досега."

Стоящите наоколо множество агаряни, като чуха това, извикаха всички: „Махни го от нашата среда, защото той всякак ни поруга." И съдията заповяда да го отведат в тъмницата. И като вързаха ръцете му отзад, едни го биеха, други го блъскаха, а трети го плюеха. И го вкараха в тъмницата.

II

Като чу това, събраното множество се развика със силен глас и се устреми към него, скърцайки със зъби, и щяха да го разкъсат, ако съдията не бе забранил чрез слугите си да го бият. И им каза: „Защо тъй се нахвърляте върху него като диви зверове? Нима аз нямам власт от царя? Ако аз го осъдя, ще бъде осъден, и ако го освободя, ще бъде свободен." А те викаха: „Щом ти е дадено право да съдиш, съди праведно по нашия закон, защото и ние знаем целия наш закон, макар и да нямаме власт от царя!" А съдията каза: „Като знаете какво трябва да направя с него?" А те казаха да бъде изгорен с огън и пепелта му да развеем във въздуха! А съдията каза: „Тъй като хвали своята вяра, а не приема нашата, затова ли да го изгорим?" А те казаха: „А който хули нашия законодател, а също и царя, и воеводите, и съдиите, просто всичко, нима той трябва да остане жив?" Съдията каза: „Не чух от неговите уста такива думи, които вие казвате." А те крещяха: „Не само това, което казахме, но целия наш закон и кланянето, и мнението оскверни и обруга." Съдията каза: „Така ли е, Георги, както тези свидетелствуват против тебе?" А Георги отговори: „Да не дава бог аз, божият твар, да похуля човек; не приемам само грешните дела, проповядвам истината за Христа и за него съм готов да умра." И съдията им рече: „Хула ли е това, което чувате?" А те казаха: „Това не е хула, но по-рано, преди да го доведем при тебе, изрече хулни думи. Ако го пуснеш, и ти си разорител на нашата вяра и закон и ние знаем какво да направим за тебе пред царя."

Като видя, че нищо няма да успее, но повече се увеличава възбуждението, съдията се обърна към момъка: „Признай Георги, това, което тези свидетелствуват срещу тебе." А Георги каза: „Това, което рекох, рекох — няма да намериш лъжа в моите уста." Съдията каза: „Аз вярвам на тяхното множество повече, отколкото на тебе един и понеже не се отричаш от Христа, заслушаваш смърт." А на агарянския народ, който гледаше към него, рече: „Нека грехът за него легне върху вас и вашите души; каквото искате, правете с него." А те се нахвърлиха на мъченика, както вълци да разкъсат агне, и едни го удряха по лицето, други го плюеха, а трети го тласкаха насам-натам. И така, като му вързаха ръцете отзад, а също и врата му с желязно въже, преведоха го през целия пазар, а техният проповедник пред всички викаше със силен глас: „Елате всички пазители на нашата вяра и донесете дърва да изгорим тогова, който обруга нашия закон и който не иска да се отрече от Христа." И така събират се множество перси и едни го плашеха, други го препъваха или му обещаваха много дарове и не успяваха нищо, защото на всяка тяхна дума той отговаряше същото. Отведоха го близо до Света София.

Като се приближи, свещеникът му говореше: „Претърпи, Георги, днес малко, за да ликуваш вечно с Христа." А Георги рече: „Моли бога за мене, отче, да ми дава сили." Като чуха това, ония, които го водеха, веднага прогониха свещеника да не се приближава повече. Свещеникът бе близък с един сарацинин, изящно облечен със сарацинско облекло, който в сърцето си имаше голяма любов към християнската вяра, но поради страх не смееше да я изповяда. Което презвитерът тайно му заповядваше, той приемаше всичко с радост. И му заповяда да върви близо до мъченика и да слуша всичко онова, което те ще му кажат и което той ще им отговори. А свещеникът, като събра свещениците и християните, които се намираха на това място, им каза: „Братя, молете се бог да му даде сили!" И всички почнаха да се молят на бога със сълзи за мъченика, говорейки: „Господи Исусе Христе, който някога си направил знамения със своите свети мъченици, ти си тук и сега и дай сили на тоя момък да те изповядва до смъртта си в тия последни дни. Направи с него някакво знамение, та тези, като видят и чуят за него, да прославят твоето име, защото си благословен во веки, амин."

А агаряните събраха много дърва, направиха голяма грамада и започнаха да ласкаят Георги и да му обещават много дарове. Но той им каза: „Рекох ви веднъж и дваж, че аз от своята вяра няма никога да се откажа, та ако щете хиляди мъчения да ми нанесете." Като чуха това, заповядаха бързо да донесат огън и тъй мнозина побягнаха към близките къщи, и едни взеха главня, тичаха, други носеха горещи въглени, един друг се надпреварваха, тичайки кой пръв да запали кладата, защото всеки мислеше в ума си, глупецът, че ще стори голяма служба на бога. Като ги гледах, казах си, че сега се сбъдват над Георги Христовите думи: „Ще дойде време, когато всеки, който ще ви убива, ще мисли, че принася служба богу." И така запалиха кладата. И съблякоха му дрехите, оставиха го само по риза, завързаха му ръцете отзад и така го хвърлиха в огъня, и пак го извадиха и му казаха: „Окаяни, защо така се погубваш? Ние искаме да те съветваме добре, а не както ти си получил лош съвет от оня сребропродавец поп. Нима не знаеш, че

той се радва на твоята смърт, защото ще наследи всичко, което имаш, и ще се похвали на своите приятели? Но ние се боим от бога и не искаме да умреш сега тук на тоя огън и да изгориш като восък. Послушай ни, откажи се от Христа днес пред нас, изпълни нашата воля и даровете, които ти обещахме, всичко ще ти дадем. А след това, ако ти е угодно, ще живееш с нас по нашия закон, ако ли не царската земя е пространна, а има също така и много други царства. Тогава иди с мир, където искаш да идеш, и изпълни желанията си, само сега пощади своята младост и не се погубвай така безумно.“ А Георги им каза: „Знаете ли, че в последния ден Исус ще съди всички, които са родени от Адама, и ще отдели праведниците от грешниците, както овчарят отделя овцете от козите, и грешниците ще изпрати във вечните мъки и в неугасимия огън, и ще се мъчат безкрайни векове заради малките сладости на тоя свят. А праведниците ще отдели и едни ще изпрати в небесното царство, а други — в райските селения, трети — в блажените жилища, всекиму според подвига, както тук се е подвизавал или е постъпил, или е давал усърдно милостиня въпреки насилията, или е претърпял различни мъки и не е пощадил тялото си заради бога. Всички те ще получат голяма слава и чест ще наследят, веселие и безкрайна радост. Защо ме съблазнявате като някой невежа и препрост човек? Защото моят Христос рече: Който ме изповядва пред хората, и аз ще го изповядвам пред моя отец, който е на небесата. Както го казах и в началото, нищо не може да ме отдели от любовта на моя Христос. По-добре да ме изгори огънят докрай, но само да ме преселите от тоя свят в онзи, а вечният огън ще изгори всички невярващи, както ви казах.“

А те му рекоха: „Да знаеш, че така скоро няма да те преселиме от тоя свят, но много ще пострадаш, доде се преселиш.“ И започнаха да го блъскат в огъня, да се изприщи цялото му тяло. И пак го върнаха и му казаха: „Е, Георги, не усещаш ли огъня?“ А той им рече: „Да, не усещам, понеже творецът на огъня го превръща в роса; вас грешните тоя огън може и в бъдеще да ви изгори. А аз с благодатта Христова не се боя нито от този огън, нито от бъдещия.“ Като чуха това, веднага го хвърлиха в огъня, дори на три пъти го блъскаха и отново го изваждаха, и като видяха, че няма да успеят нищо, хвърлиха го сред огъня. И той лежеше прострян в огъня възнак към изток. И като прегоряха въжетата на ръцете му, дигна дясната си ръка, прекръсти се и извика със силен глас: „Господи Исусе Христе, предавам в твои ръце моя дух!“ И ония чуха това, и един от тях взе едно голямо дърво и го удари по главата, и така той изпусна дух. И макар небето да беше ясно, изведнъж излезе облак над кладата и такава голяма роса пусна, че се удавиха всички, които бяха се събрали да гледат. Като видяха това, християните силно прославиха бога, а агаряните със самия дявол останаха посрамени. И видях, че мнозина от тях си триеха сълзите от очите и си отиваха посрамени.

Християните получиха голяма смелост, отидоха при княза на града и му казаха: „Ето този християнин умря заради Христа. Дайте ни тялото му да го погребем.“ Като чуха това, всички агаряни извикаха: „Не се надявайте, че ще получите някоя част от тялото му. Ние ще го изгорим и пепелта му ще развеем с вятъра, както направихме с други в Адрианопол и в царствуващия град.“ А онези отново казаха на съдията така: „Ето нашият Георги умря заради Христа, дай ни тялото му да го погребем.“ А той, като чу това, чудеше се и обърна очи към презвитера, казвайки: „Знам добре, че ти си виновен за гибелта му и ти ще отговаряш пред бога.“ А презвитерът каза: „Ако аз съм направил нещо лошо, нека бъде, както ти казваш, но аз го поучих на полезни неща. Бог постъпи, както пожела, и днес Георги умря в нашата вяра заради бога. Ето защо ние сме длъжни да го погребем.“ Свещеникът каза: „Дай ми един от твоите служители, за да ги разгони, а аз ще взема тялото от огъня, тъй като го исках, а те ми отказаха: да не се надяваш, че ще получиш нещо от него, ние и пепелта му ще разсеем из въздуха.“ Съдията му рече: „Понеже е така, дори аз да ида с голяма сила, не ще мога да го взема. Но иди, дано можеш да го получиш с молба.“

Като отиде с другите на мястото, където блаженият лежеше върху огъня, свещеникът започна едного да моли, другиму да обещава дарове, за да не го изгорят. Онези още по-лошо се спуснаха и хвърлиха дърва на кладата върху мъченика. А той лежеше сред огъня цял. И започнаха да чупят близките огради и да трупат върху него. Но и от това бяха недоволни и ако някой знаеше умряло животно, влечеше мъртвото му тяло и го хвърляше върху него. Мислеха, че с техните тела ще могат да смесят неговото тяло, за да изгори и то. Ония тела бързо изгаряха и ставаха пепел, а мъченикът оставаше цял. Като виждаха това, те недоумяваха що да сторят и подбудени от дявола, се посъветваха и казаха: „Тоя поп чака да вземе тялото му и да го прослави като светец, но ние нека го горим до утре и ако не изгори, да го занесем и хвърлим в тъмния ров.“ Това решение бе съобщено на презвитера от онзи, който, както казахме по-рано, бе облечен в сарацински дрехи. Като чу това, презвитерът го разказа на всички намиращи се при него християни. Един християнин, който бе на работа със заплата у някой агарянин от близките къщи наоколо, каза на презвитера: „Идете си всички оттук и, надявам се на бога, тая нощ няма да заспя, докато не го открадна и не го донеса в твоя дом.“ Като чу това и като го посъветва, презвитерът му даде няколко сребърника и му каза: „Ако направиш това, голяма чест и дарове ще получиш от нас.“ И така християните се разотидоха всеки в своя дом. На сутринта още по тъмно дохожда

някой си Йоан, презвитер от същия град, и намира огъня още да гори силно, но няма никого. И той отива в двора на онзи, който бе дал обещание, и като почука на вратата, онзи се явява и му казва: „Когато отидох на първа стража през нощта и ги намерих всички да спят, взех го от огъня и го поставих в чувал, но боейки се от нощната стража, не посмях да го занеса на онзи презвитер, както му обещах вчера, но ако искаш, отнеси го ти.“ Той с радост го взе и като го сложи на раменете си, занесе го в своята черква и отиде при презвитера и му разказа всичко. Презвитерът прослави бога и рече: „Редно е да го занесем в съборната черква.“ И така стана.

И като изгря слънцето, събраха черковните клирици, разказаха им всичко станало и ги накараха да го погребат със слава. А те казаха: „За да не попаднем в беда, погребете го никой да не разбере. Ако не искаш, иди и попитай съдията; ако ти разреши, тогава ще го погребем.“ И свещеникът отиде и молейки се богу, говореше: „Боже, научи ме какво да кажа на съдията.“ И така отиде при него и му рече: „Да знаеш, о съдия, като станах тая сутрин и влязох в черквата по обичая си, ето сред черквата намерих Георги. Какво да направя с него?“ Като чу това, съдията се удиви и каза на присъствуващите: „Да знаете, че е свет, защото ми казаха сутринта ония, които го горяха и тая нощ говореха: „Всички ние стояхме и седяхме и накладохме дърва върху него, а въпреки това рано внезапно стана невидим.“ Всички слушаха и се чудеха. И съдията каза на презвитера: „Иди и го погреби с чест, както знаете.“ И тъй презвитерът си отиде и разказа това на всички. И така събраха целия клир и останалите християни и със славословие и песни го погребаха в храма на света мъченица Марина в 7023 [1515] год., месец февруари, ден 11. Случи се тогава месопостна неделя, в третата година от царуването на измаилтянския цар Селим, при митрополит Панкратий.

Из „Житието на Никола нови Софийски“ от Матей Граматик от XVI в.

Матей Граматик е бил висш духовник в Софийската митрополия през втората половина на XVI в. Написал е Обширно житие на Никола Софийски, осъден на смърт и зверски убит в 1555 г. поради отказа му да се помюсюлманчи. Най-ранният препис на житието е от 1564 г. Печата се по ХСБЛ, с. 496—500.

...Скоро безбройното множество богопротивници начело с градския епарх заобикалят тъмничното предверие, подир което става следното: един, който бе с епарха, се одързости да влезе при светеца преди всички. „Иди — заповяда му епархът — при оня, който иска да умре зле, и му речи: „Виждаш ли колко те щадим! Ако се покориш и вървиш по наша воля, то дори и от гърлото на смъртта ще те извадим и ще ти дарим живота. И ако успееш да го увещаеш, ще се удостоиш заедно с него с голяма чест.“ И като влезе, почна да се приближава с ласки до светеца, мислейки накрая да заплаши доблестния. „Покори се, о Никола — говореше, — престани да изповядаш Христовата вяра; ако не сториш това, днес ще умреш, изгорен на огън.“ Светецът стоеше на молитва неподвижен и бе вдигнал очи и ръце към небето. По едно време едва отговори тихо: „Труд си правиш само, нечестивецо; защо заплашваш със смърт вечния ми живот? Па ми показваш и огъня; ти и тия, които мъдруват с тебе, ще изгорите във вечния огън, задето се отрекохте от Христа и почнахте да служите на дявола. Сегашният огън не може да ме разлъчи от любовта на моя Христос и бог. Аз се надявам, че той ще превърне огъня в хладина, както направи някога с трите момци в пещта, когато превърна пламъка на роса. Ако ли се грижите за държавата, аз сам ще им заплатя стойността. Кажи на тия, които са те изпратили, това, което чу от мене. Прибави към това, че аз съм се отказал завинаги от вашата служба и я проклинам; аз се привързах към моя Христос бог — на него възлагам надеждата си за спасение и за неговото славно и свето име готов съм да умра, за да ликувам с него до веки в царството му. Повече от това няма да чуете, както ви казах още в първия ден на страданията си.“

Като каза това, светецът го изпрати. А варваринът, като не получи исканото и като се обезнадежди, сложи ръка на устата си и се завърна безсилен, като предаде на епарха подробно отговора на доблестния светец. Когато сбирщината на ония убийци чу това, като че изгуби разума си и се лиши от надежда, та почнаха един по един да тършуват тъмницата, като крещяха с голям глас, за да сплашат светеца, носейки в ръце невъзможни мъчителски оръдия. И неочаквано почти целият град се стече: онези бързаха да присъствуват при убиването на подвижника, а християните — да видят доблестния Христов страдалец увенчан и да се удостоят със светите му молитви; те единогласно повтаряха: „Господи помилуй!“ Достохвалният Николай, като почувствува, че ще отиде при бога, зарадва се духом твърде много и като се обля с горещи сълзи, падна на колене, дигна ръце към небето и после се помоли, като каза: „Боже велики и безначални, който сам царуваш над всички! Единородни сине и божие слово, който стоиш в пазвите на отца, който си животворящо слово от живия отец, който пребиваваш от самото начало у вечно съществуващия бог, който представяш сиянието на славата и изобразяваш образа на вечния отец, който си непостижимо начало от безначалното начало, чрез когото всичко мина от небитие в живот и чрез когото всичко се крепи, комуто всички твари се покланят, както на отца и на животворящия свети дух. Сам, човеколюбче господи, погледни в тая част от своето високо свето

жилище и подкрепи немощта на своя раб! Ето настана вече денят на моята радост! Но плаши ме огромността на моето грехопадение — да не би поради това да бъда отхвърлен от тебе, щедри боже! Затова припадам към преголямата дълбочина на твоето милосърдие. Ти си бездна от щедрости; сгреших, откривам ти греховете си и моля да ме очистиш от тях, преди да дойде краят на живота ми. Ей боже мой, надеждо на моето спасение! Не ме посрамявай пред ангелите и човеците, но излей върху мене милостта си и прати тих и милостив ангел да земе окаяната ми душа от страдалческото ми тяло, та да мога да се спася под негова закрила от митарствата, които ще срещна във въздуха от лютите и лукави духове! И не си спомняй моите безбройни грехове, които съм извършил от детинство до днешен ден било с дело или слово, или с помисъл! Ти никога не искаш смъртта на грешника. Избави ме от геената и страшните мъки и удостои ме с участта на твоите избраници, които ти добре угаждаха, та чрез това да се прослави твоето свето име во веки. Амин."

Така прочее светецът, като отдаде на бога своя последен обет, зарадва се и се развесели духом твърде много, защото се удостои да получи като Христа желаната мъченическа кончина. Но, о любимци, кой ще изкаже всичката оная достохвална благодарност и славословие, които духовният му език пожела да изрече на господа, неговия бог! Най-чудното бе, че сред тия мъки и подвизи смъртта бе постоянно пред очите му. И с какви смущения се пълни душата на човека в такива дни и часове! Но светецът бе винаги с бога и това, което се случваше с него, като че ли ставаше с чуждо тяло. Такава е, братя, любовта в бога и който има такава любов, блажен е, защото има у себе си бога, тъй като бог е любов, както каза апостолът. Но нека чуем какво става по-подир. Страдалецът, предаден вече на велик подвиг, се намираше във вътрешността на тъмницата и се грижеше как ще се яви пред страшния божи престол. Той, за когото по думите на апостола не бе достоен целият свят, бе оставен на безбожната агарянска сган, прилична на диви лъвове. „Дайте ни — викаха те на стражата — непокорника!" А непреклонният духом и безболезнен Николай, приготвен за това, излезе при тях, като даде благоговейно наставление на другарите си по окови, които му дадоха обещание, че ще се молят за него. А агаряните сложили тутакси ръце върху него, немилостиво го повалиха на земята, освободиха го от тежките железни окови, с които ръцете и краката му бяха оковани, и го оставиха почти гол, само по риза. После бързо му извиха ръцете отзад и ги вързаха с въже. А блаженият сияеше със светлото си лице, както някога боговидецът Мойсей, като пееше псаломски песни и говореше: „Хвала ти възнасям, Христе боже, защото извади душата ми от тъмницата, за да се изповядя пред твоето свето име! Ти ме

спаси от падането ми в ямата и не ме затвори във вражески ръце, но постави нашироко краката ми!" И като се обърна и се поклони с глава, благослови християните, които бяха там, като желаеше твърде много да ги види. Но богопротивниците, като видяха това, завидяха на християните и като вълци ги разгониха. О, помрачени от нелеп помисъл, които си мислеха, че подвижникът ще се стресне от тяхната дързост! Те мислеха, окаяните, че ще могат да го уплашат в последния час. Откак бидоха прогонени християните, дойде заповед от епарха никой от християните да не се мярка и да не присъствува при светлото зрелище на мъченика.

После ето що стана: уловиха един момък от християните и му дадоха светеца да го води вързан на заколение. И това беше божия наредба, та поне оттук да се наслади на гледката на светите братя. Но и друг брат, който преди беседваше със светеца и беше възприел в тъмницата словото и заветите му, си спомни казаното от него: „В деня на моето веселие, ако е възможно, нека който и да бил от нас да се яви" — както малко по-горе по-обширно бе казано. Момъкът, като видя светеца тъй усамотен като овца, определена за хвърляне сред зверовете, отблъсна далеч от себе си малодушие и леност, запали се от любов към мъченика и като се въоръжи с оръжието на кръста, уповавайки се на молитвите на светеца, изправи се пред всички и дързостно застана пред лицето на светия мъченик, минаваше пред него, вглеждаше се, обменяха се един друг с чести погледи и се изпълваше с любов в Христа.

И в това се вижда благоразумието на светеца, че не каза ни една дума на възхитения от него поклоник. Макар и в такова трудно положение, той гледаше да не би с някоя дума да открие смелостта на онзи брат, та той да пострада нещо заради него. И само на бога благодареше за това, като непрестанно се молеше. Когато узна, че са наближили до мястото, наречено „Меден пазар", дето бе светият храм „Възнесение господне", той се поклони и бързо излезе напред, радвайки се. Па изпревари водача си и с духовните си очи видя царя на царете — Христа бога и зрелището на ангелите, които го очакваха. И пламна от любов или от ревност към бога, както някога Илия. Вървейки по-напред от всички, той пристигна на определеното място, дето трябваше да се сражава и с мъчителя-дявол, за да го победи със силата на кръста и да получи след победата желания венец от Христа. Страдалецът имаше сила от светия дух, която го укрепяваше. И като пренебрегна всичко низко и размишляваше само за небесни неща, очакваше кога ще се раздели от тялото си, за да съжителствува с Христа. Такава е ревността на светците! За тях смъртта е като сън, като красота; те преминават от смъртта към живот вечно млад, защото са готови да изпълнят брачния чертог. Както щяха да кажат на това ония, които треперят от смъртта и живеят по-

стоянно с низките си страсти? [Смъртта] дохожда и ни грабва без да искаме; но горко тогава на неготовите, когато чертогът се затвори и чуем: „Идете си — не ви познавам." Ще има ли полза, кажи ми, за тленните и каква ще бъде тогава? — Никаква; това е ясно. Но да се върнем на предмета и да видим какво правят побеснелите убийци. Те бяха сбрани в хилядно множество начело с яздещия пред тях епарх с първенците си, тържествено и суетно носещи мъчителски жезли и сопи и придружени от някакви викове и крясъци. Глашатаите викаха, а те цепеха въздуха с молитвите си. Но доблестният Николай дори не даваше ухо на техния устрем, защото бе обзет изцяло от мисълта за бога и се взираше постоянно във венеца.

След това, когато мъченикът излезе извън града, преди да стигне на мястото, един от богопротивниците взе голям камък и тежко нарани светеца в главата, та той почувствува силна болка и изтече много кръв. И увенча се свещената му глава; зачерви се рамото на светеца като от някой червен орар. Но епархът искаше да накаже заради удара този варварин, който без заповед дръзна да нарани мъченика. Търсеха го дълго, но убиецът, като видя това, скри се в човешкото множество и избяга от наказанието. А светецът полека достигна до мястото на мъчението си, намери се на мястото, което се нарича Три кладенци, на запад от град Средец, и там го вързаха на върбите при малката шумлива рекичка, която течеше под краката му. Когато мъченикът се изправи мъжествено до върбите, смел и непреклонен, пред очите му застана пак каланият вече мъчениколюбец и измолваше с очи от светеца последни молитви. Многострадалецът Николай го благослови с движение на главата си и с радостни очи посочи на духовния си брат своето отиване от земята на небето. И двамата се поклониха с глава за последен път, без да ги види някой, защото ослепяха техните очи от силата на вишния, но продължаваха да го връзват с въжа о дървото. Светецът издигна очите си към небето и от видението на божествени неща почувствува блаженство. Светлият му зрак блестеше като огън; той шепнеше и се молеше: „В твоите ръце предавам духа си" — каза той. И още недоизрекъл молитвата си, неочаквано почнаха да го бият с камъни като първомъченика Стефан, когото изпърво удариха с три големи камъка в името на света троица. След това благодарствено преклони колене. Един от убийците взе един голям камък от потока и с всичката си сила удари светеца по темето. И като уби тутакси мъченика, направи себе си най-скверен от всички мъченикоубийци.

Из „Абагар" на Филип Станиславов от 1651 г.

Филип Станиславов е един от дейците на католишката пропаганда сред българите през XVII в. Роден е в Никополско в началото на XVII в. и умира в 1674 г. През 1651 г. за проповеднически нужди издава молитвеник Абагар, който е печатан в Рим. Печата се по ХСБЛ, с. 516—518.

Послесловие

Както пчелата събира мед и восък от различни и благоуханни цветя, тъй и Филип Станиславов, епископ на Велика България, събра и нареди от различни книги на светите отци тоя сборен Абагар и го дари на своя български народ да го носи при себе си вместо силни мощи. Тоя Абагар бе напечатан в 1651 година, на 6-ти май, в светия град, дето почиват телата на Петър и Павел, във време на нашия цар Ибрахим, на честния влашки войвода Матей и на богданския добромирен Лупул, наричан Васил войвода.

Навеки да се хвали и слави тялото Христово.

Исусе и Марийо, вам дарявам сърцето и душата си.

Молете бога за мене, грешния. Амин.

Писмо на цар Абагар до нашия Христос господ

Абагар цар, княз на Едесийския град — молба, дълбоки и непрестанни въздишки и сълзи, проливани в ден и нощ.

Тъй говоря и казвам на господа наш Исус Христос: „Ето заради какво писах писмо и ти го изпращам. Не отказвай да дойдеш при мене, защото ме е налегнал тежък недъг, та от шест години насам не мога да се дигна от леглото си. Но моля ти се от душа, смили се, защото не мога да стана. Искал бих да дойда при тебе, но поради немощ не мога да дойда да ти се поклоня. Само молба и това писмо написах. Чухме, че ти вършиш големи изцеления само с една дума, и велико нещо ще бъде онова, което ти ще ми заповядаш.

Чухме за тебе, господи боже мой, и за твоите изцеления, които си направил — че ти вършиш всичко без вълшебство, без билки, а цериш само с думи; на слепите даваш зрение, на глухите — слух, на хромите даваш да ходят, гърбавите изправяш, прокажените очистваш, лекуваш и ония, които дълго време са страдали от някоя болест, нечистите духове прогонваш с една дума. Прокажената кръвотечива жена се изцери с едно допиране до дрехите ти и мъртви възкресяваш. Такива неща чувахме за тебе, господи, и намислих в сърцето си да ти пиша, за да дойдеш и ме изцериш."

И изпрати Христос апостола Тадея и го изцери. И не с билки, нито с чародейство или магия, а само с дума, както пише сам Абагар: „Да ме изцериш без билки, само с дума."

Как вие, вещици проклети, с дявола церите чрез баяния, чародейство и магия? Тъй ли ви научи Христос? Тъй ли ни научиха апостолите, евангелистите, мъчениците, калугерите, пустинниците, които заради Христа подложиха тялото и плътта си на различни мъки? Така ли ви научиха съборите и светите отци и предадоха чрез писмо по книгите — да търсите чарове и магии и дяволски билки? Вижте, че Христос само с дума го излекува. Слушай какво казва апостол Яков, Христовият брат: „Братя, мъже и жени, ако се разболее някой от вас или се поболи, да повика попа да му прочете и да го помаже със свето миро и да изповядва греха си на своя духовник и бог да го освободи от мъките и ще облекчи болестта му." А не казва: „Повикай баба да бае и да лее куршум." Апостол Павел пише, тръби и вика: „Не знаете ли, казва, че в царството небесно няма да влязат нито идолопоклониците, нито прелюбодейците, нито безчестниците, ни блудниците, нито тия, които разпиливат, нито ония жени, които ходят с остригани коси, нито разбойниците, нито ненаситните за богатства, нито пияниците, нито ония, които се кълнат, нито вещиците и магесниците, нито които грешат с животни." Павел вика: „Навън такива! Навън от божия рай и от Христовото обиталище, от благата на агнеца и от съдния престол!" И пак Павел казва: „С вещиците, с магесниците, баячките не бива да се яде, ни да се пие, ни да се говори, нито в къщи да се пускат, защото са прокълнати." Как вие, драги братя и мили сестри, пускате в къщите си, ядете, пиете и разговаряте с тези проклетници, неприятели божии?

Това би ви се простило, ако Христос не бе дошъл на света, нито страдал, но сега сте умити, очистени, просветени, оправдани в името на Христа и духа и на нашия бог, който казва: „Дадена ми е всякаква власт на небето и на земята; идете с мъдрост по целия свят и учете всички народи да правят всичко, което ви заповядах; кръщавайте ги в името на отца и сина и светия дух и които се кръстят, ще бъдат спасени, а които не се кръстят, ще бъдат осъдени. Ако не бих дошъл на света, не биха имали грях." Тогава дъхна в тях и рече им: „Приемете светия дух! Комуто простите грехове, ще бъдат простени, а комуто не простите, не ще бъдат простени."

О, вие мои братя, архиереи! Кому е казал това Христос? — Не нам ли, наместниците на апостолите и наследниците на Христа — да връзваме и развързваме грехове? Кой от нас архиереите е седнал да изслуша греха на своето стадо и да го развърже от грях, както е заповядал Христос на апостолите да отвързват, а не на вещиците и магесниците? Защо вие, о архиереи, попове, калугери, духовници, допускате да се вършат и правят такива неща у вашите стада, между неграмотните християни? Де ви е ключът на Петър, де ви е мечът или сабята на Павел? А то е проклетство да прокълнете, да отхвърлите, отделите, отлъчите такива от вашите сърца. Ала вие не за друго, а за благата допущате това. Но горко ви, когато ви рече Христос: „Олеле вам пастири, защо не научихте моето стадо, ами допускате да се разврати, техните души ще търся от вашите ръце." Затова мислете си, о вие архиереи!

РАННО БЪЛГАРСКО ВЪЗРАЖДАНЕ (XVIII—20-те години на XIX в.)

I. КРИЗА В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ

1. ПРОМЕНИ В АДМИНИСТРАТИВНОТО УПРАВЛЕНИЕ

Из молба и доклад до султана от 1714 г.

Печата се по *Б. Цветкова,* Хайдутството.., Т. I, 1971, г., с. 317—320. Превод на Б. Цветкова от оригинал в НБКМ, Ор. отд., ОАК 60/40.

...Ние войнуците и бедната рая, облагаема с ханета, от казата Лофча, наемаме ежегодно измежду хората в казата мартолоси и бюлюкбашия за охрана с помощта на населението от казата и на шериатския съд поради появата на хайдути и разбойници в казата от султанската победа насам. Те [т. е. мартолосите] са натоварени да пазят пътниците от щети. От три години насам бостанджията Чъкма Бейли Мехмед от Софийското бекчийство е взел под форма на маликяне [службата] мартолоски бюлюкбашия. Той не си гледа работата, за която е назначен. Без заповед и законно основание залавя с користни подбуди и окова във вериги някои заможни раи между нас и селата от нашата каза. Като им казва: „Вие помагате на хайдутите и сте хайдутско свърталище", отрязва им главите заради имуществото, взима им имуществото, нарежда да изпратят главите им във височайшия двор. Той не престава да издевателствува и угнетява, за да създаде фалшиво мнение за значението на работата си. Освен това преди три години залови войнука, наименуван Радо от с. Зелбун от селата в нашата каза — войнук в султанската конюшна. ...След като му взе сто гроша, безнаказано и против свещения шериат, го уби... Ние правим това заявление с молба за благоволение в името на всевишния Аллах.

Из съдебен протокол от 1728 г.

Печата се по Румелийски делници.., 184. Превод на М. Калицин от оригинал, съхр. в НБКМ — Ор. отд., Видински сиджил, № 19, с. 46, док. II.

В специалната къща на агите-назъри, намираща се в крепостта Видин, и пред шериатския съд се явиха всички заедно следните неверници: от Вароша на град Видин: Яни, син на

Илия; Георги, син на Недялко папас; другият Георги, син на Никола; Аджи Гино, син на Яни; Глогино, син на Станула; от село Вълчидрът, което е едно от селата на мукатаата Поломие: поп Стан, син на Стамен; Игнат, син на Стоян... В присъствието на управителя на видинското маликяне аяна Али Бейзаде Юсуф ага всеки един от тях заяви и пожела както и по-рано за техен пълномощник да бъде определен и назначен същият Юсуф ага по някои важни дела на областта, като... установяване на пазарните цени на овцете и козите, набавяне дърва за горене на кухнята, оказване на почит към минаващите големци, идващи от столицата, уреждане на разходите на вилаета...

Из султанска заповед от 1757 г.

Печата се по *И. Калудова, П. Тивчев,* Документи.., ВИС, 1, 1970, с. 62. Превод на И. Калудова от I. Βαcδραβελλη, ор. cit.

Беше строго заповядано владетелите на еялети и управителите на санджаци освен определените пари за поздрав да не взимат нито едно акче в повече от бедните като подарък за благополучно пристигане, за обиколка, стойност на облекло, стойност на жита, подкови, десятък, кръвнина или пари под други предлози и оправдания. Кадиите също да не взимат нито едно акче в повече от определените им от закона такси и аяните на вилиета да не прибавят и вписват при разпределенията на наложените чрез височайши мои фермани данъци и налози нито едно акче в повече за себе си... Валиите, които преминават от едно място в друго, не купуват с пари храната си, ечемика и сламата на животните си от казите, през които минават, а, напротив, разпространяват между първенците и жителите, че ще останат и ще отпочинат в мензилите или че ще станат насилия. Под влиянието на тази печална новина жителите им предлагат много пари. Аяните на вилаета и кадиите, също очаквайки печалба от парите, които ще бъдат дадени, не създават пречки за тези забранени постъпки, като изоставят страха към бога, спомагайки за разоряването...

Из султанска заповед от 1760 г.

Печата се по *И. Калудова,* Документи.., ИДА, 24, 1972, с. 223. Превод на И. Калудова от I. βαcδραβελλη, ор. cit.

...Събирачите на държавните данъци и ръководителите на държавните хасове, мютевелии, бирници, заими и тимариоти съгласно с намиращите се в ръцете им берати и съобразно с данъчните списъци, извлечени от императорския кадастър и височайшите ми фермани, да не взимат нищо повече и да не искат нищо повече под формата на канцеларски разходи, лих-

ви, пари, фураж и други неща и да не взимат нито едно акче в повече от искания десятък и други данъци, определени от закона. Началниците и агите на еничарите да не безпокоят и притесняват бедните под различни предлози. Аяните на вилаета също да не налагат и да не товарят раите нито с едно акче за себе си под формата на годишни разходи, а да разпределят напълно справедливо наложените с императорски ферман данъци. Също събирачите на поголовния данък да не взимат повече поголовен данък, отколкото определят намиращите се в ръцете им берати. . .

Из „Пътешествие" на Еспри-Мари Кузинери от 70-те—90-те г. на XVIII в.

Френският дипломат и изтъкнат пътеписец Кузинери извършва многобройни пътувания из Балканския полуостров и събира множество стари монети и медали. Той оставя точни и сравнително обективни наблюдения и описания на многообразната действителност в обиколените от него райони. Печата се *по Б. Цветкова,* Френски пътеписи. . ., с. 385—386. Превод на Б. Цветкова от E. M. Cousinery, Voyage dans la Macédoine contenant des recherches sur l'histoire, a geographie et les antiquités de ce pays. I—II, Paris, 1831.

Податните земи от района на Серес, както и в околните райони, са разпределени по добива им между джамии, конници, наречени тимари, и военачалници, наречени заими, и други части. За да се обрисува сегашното положение, би трябвало да се напише подробна история на злоупотребите и скудоумието на турското правителство. В това отношение може да се прегледа безупречното съчинение на Мураджа д'Осон. Беят на Серес поддържа тази сложна данъчна система. В това отношение той упражнява власт на паша, като узурпира за себе си колкото може правата на правителството подобно на предшествениците си. Главното предимство на това му положение е, че той не е зависим от никой паша.

След като се прочете съчинението на Мураджа д'Осон, човек би могъл да си състави представа за грабителствата на едрите собственици върху старите военни ленове, превърнати повечето в семейна собственост със служебни задължения, които никога не се изпълняват точно.

Един чиновник, назован войвода, поддържа полицейската власт над раите и деспотично съди всичко, което е под властта му. При него служат военни, има и затвор в жилището си. Той налага и телесни наказания. Но тъй като назначението му зависи от бея, който е управител, той си позволява изстъпления само дотолкова, доколкото началникът му ги търпи и доколкото не предизвикват заплаха от изяви на възмущение от страна на архиепископа и първенците. . .

Из „Пътешествие. . ." на Гийом Антоан Оливие от 90-те години на XVIII в.

Френският учен-естественик и доктор по медицина Оливие, натоварен с научна мисия, обикаля редица райони на Османската империя. Между 1793 и 1798 г. той посещава и българските земи. Въпреки реформаторските си настроения спрямо Османската империя Оливие оставя проницателни наблюдения върху обществено-политическия, икономическия и народностен облик на империята, включително и на българските земи. Печата се по *Б. Цветкова,* Френски пътеписи. . ., с. 480—488. Превод на Л. Генова от G. A. Olivier, Voyage dans l'Empire Ottoman, l'Egypte et la Persé, fait par ordre du gouvernement pendant les six premières années de la Republipue Paris, an 9, 1801.

В по-маловажните градове на империята има един обикновен кадия, който съди безапелационно всички спорни дела не само на мюсюлманите, но и тези на евреите и на християните. Често един заместник, наречен наиб, заема мястото на кадия или молла и съди като тях безапелационно. Наибът е мюдюрин и се стреми към съдебна кариера. Той обикновено се назначава кадия на следващата година и се изпраща да заеме друго място. Кадиите запазват този чин и не получават друго повишение освен по-голямо съдилище, което носи повече доходи. Те стават обаче молли, но от по-долен ранг: такива са тези в Багдад, Филипополис и др.

Но трябва да се признае, че ако процесите са по-редки и по-евтини, отколкото при нас, ако в същия ден, в който се заражда един спор, той се и решава, от това правосъдието не е по-добре раздавано: продаването на всички служби е породило във всички съсловия и във всички класи в тази империя алчността за печалба и такава поквара, че и най-малката любезност и най-малката услуга се получава с подаръци. Купува се решението на съда и показанията на свидетелите, така, както се купува една служба, така както се купува разположението на служителя.

В никоя страна на земното кълбо лъжесвидетелите не са така много и така безсрамни, както в Турция, и рядко се случва един кадия, един молла да бъде толкова смел, че да се противопостави на волята на един паша, и толкова честен, че да пренебрегне златото, което му предлагат просителите.

Мюсюлманите изпитват такова презрение към всички, които изповядват друга религия, че обикновено в дела, които ги засягат, не допускат до показания евреите и християните като противна страна на турските свидетели; ако понякога ги допускат, те толкова малко ги уважават, че десет свидетели от тях не струват, колкото един мюсюлмански свидетел. Същото е и при дела, които не ги засягат: свидетелството на един мюсюлманин не може в никой случай да бъде поставено наравно с това на много евреи или християни.

Ако гражданското и църковното право се намират в ръцете на улемите, пашите съединяват военната и администра-

тивната власт; те са управители и военни коменданти в техните области; вследствие на твърде пакостно злоупотребление с интересите на населението мнозина от тях са едновременно и главни откупвачи на данъци.

Пашата с три туга е облечен с много голяма власт; както султанът, който представлява, и той има ужасното право да наказва със смърт всички свои служители без друга формалност освен тази да докладва на султана причините, които са го накарали да вземе такава мярка за възмездие или за назидание. Той поддържа по-малък или по-голям военен щат според положението и приходите на пашалъка и застава начело на въоръжените сили на цялата област, когато получи заповед от владетеля или когато границата е заплашена. Той се грижи за разпределянето на данъците, за поправката и поддържането на обществените сгради, крепостите и пр.

Пашата с два туга няма такава широка власт и такава голяма област: не може да осъди някого на смърт без законна присъда; той е, както другият, началник на въоръжените сили в областта, но когато тръгва на война, той е задължен да присъедини своите знамена към тези на пашата с три туга и да върви под негово началство.

Мютеселимът е заместник-управител — наместник на пашата: в околията си той се ползува с всички права, които му дава изпълнителната власт, той е началник на въоръжените сили, но той е подчинен на пашата, от когото зависи и от когото получава заповедите.

Войводата е управител на някоя малка област или град, който не влиза в пашалъка и понякога е апанаж на някоя султанка, на великия везир, на капитан-пашата или на някой друг висш сановник в империята. Той се ползува с всичките права на паша с два туга, но има по-долен чин. Когато му е наредено да върви начело на въоръжените сили на своята област, той присъединява знамената си към тези на някой паша с три туга. И едните, и другите са длъжни да прилагат в своите области съдебните решения.

В островите на Архипелага мюсюлманинът или гъркът, натоварен от Портата да събира данъци и да пази реда, е наречен също с името войвода.

Едно време управителите на области са се наричали еднакво паша и бейлербей: днес бейлербейове са само пашите на Манастир и на Кютахя; те имат предимство над останалите паши и командуват войските по време на война. Манастирският бейлербег командува европейските войски, а кютахийският бейлербег — азнатските. Те обаче се подчиняват на великия везир, когато последният става главнокомандуващ. . .

Турците, след като прогонили гърците от Мала Азия и Европа, постепенно се настанили на тяхната територия, установили една феодална система, от която нашите прадеди толкова дълго трябвало да страдат. Господари според техните обичаи на съдбата, свободата и живота на народите, които били победили, султаните след победата разполагали според волята си със земите, които току-що били присъединили към тяхната империя: раздали за вечно ползуване без облагане известни дялове земя близо до градовете и вътре в тях на офицерите и войниците, които искали да възнаградят за тяхното старание и храброст; определили едно значително количество земя за религиозния култ; запазили една част като апанаж на големите административни и правни длъжности; останалите части превърнали в господарска земя под името заим и тимар, за да я раздават пожизнено като военно възнаграждение и насърчение.

Почти всички богати гърци били лишени от техните владения: по-голямата част от богатите хора били безмилостно избити и техните имущества конфискувани. Що се отнася до земята, разделена на малки дялове, една част станала плячка на завоевателя, другата останала в ръцете на старите собственици с правото за всички да я предават на наследниците си, да я продават или да я заменят; но те били обложени с ежегодни данъци; за сведение една пета от продуктите за раята или неверниците и само една седма от тази, която се падала на мюсюлманите. . .

Броят на заимите в Европейска Турция е 914, а този на тимарите е 8356. Приблизително толкова се наброяват и в Азия; заедно с джебелите това прави една войска от повече от 60 хил. души, по-добре обучена и привикнала към войната повече, отколкото спахиите и еничарите. Дълго време тази войска е представлявала основната сила на Османската империя. . .

След смъртта на заим или тимариот султанът трябва да изтегли едногодишен приход от владението, при все това да го отстъпи отново на сина на някой ага, някой спахия или на някой друг военен, на този главно, който се е отличил в някоя битка. . .

Но откакто султаните предпочитат спокойствието на двореца и удоволствията на харема пред несгодите и опасностите на войната и особено откакто поради долна и глупава алчност се е стигнало до продажбата на службите, които някога са се давали по заслуга, владенията са станали бащиния на богатите и интригантите. . .

Из донесение на шуменския кадия до султана от 1798 г.

Печата се по превод, публикуван в Положението. . ., с. 180—182. Оригиналът се съхранява в НБКМ, Ор. отд., № 1326/1951.

Скромно долагам на Ваше Величество следното:

Учените, праведните, имамите, проповедниците, бедните и слабите, жители на близката нам околия Козлуджа, събрани

вкупом, пристигнаха в Шуменското съдилище и изложиха своето оплакване за вършените в околията им пакости, както следва:

„Понастоящем добришкият аянин Саръклъоглу Мехмед ага с цел да подчини под своята власт тукашните околии почна да насилва както нашата, така и околните околии. За тая цел търновският аянин Кьопрюлюзаде под прикритието на сеймени събра едно голямо множество разбойници и като постави начело на разбойниците, които върлуваха около Делиорман, а именно Меджик, Сатъоглу, Каракул, Коджа Али и други тям подобни долни елементи, нападна града ни и опожари съвсем селата ни Пашиат, Аккоюн, Юнусбунар и Шади. При това същият Саръоглу задигна всичкия ни добитък — овце, говеда, хергелета и други добитъци и ги закара в своя чифлик. Същевременно ограби и всички житни храни от хамбарите ни и ги изпрати в Добрич, където ги складира в своите хамбари. След като присвои по този начин всичкото задигнато, накара своите разбойници да посегнат върху вещите и дрехите на жените и другата челяд, намиращи се в сандъците и панерите.

Безбройни са избитите, ранените, глобените и битите хора. Те посегнаха и върху честта на женската челяд и не остана безчестие, което да не са извършили тия зверове! Чрез своите разбойнически действия те така опропастиха околията ни, че [това] не може да се сравни с никакво опустошение от страна на кяфири върху покорена от тях мюсюлманска страна!

След като обсаждаха града ни цяла седмица, те ни нападнаха няколко пъти и се водиха сражения. Но понеже бяхме се изтощили, отнесохме се за помощ, както към близките нам околии, към аянина на съседния ни вакъф на Пири паша, така и към Илъкзаде Хасеки Сюлейман ага [силистренски аянин]. Същите поради съседството и религиозната общност ни дойдоха на помощ с известно количество войници. Когато доближиха до селото Халиджик [?], отстоящо на около един час разстояние от околията ни, поменатият Саръклъоглу ги нападна близо до същото село и в станалото сражение, което траело около 2—3 часа, били ранени поменатият Меджик Хюсеин и няколко други отвратителни паразити, като мнозина от разбойниците били избити. Разгромен по тоя начин, поменатият Саръклъоглу се върна обратно там, отдето беше дошъл. Макар че тия градове засега да не са разнебитени, но тъй като същите разбойници са ограбили и отнесли от селата на околията ни всичко, което се нарича стока, а и ние всички останахме голи, то нашето положение стана непоносимо.

Макар че както поменатият Илъкзаде Сюлейман ага, така и другите в случай на нужда може би пак ще дойдат да ни помогнат, но не е изключено също така [да дойде] и реченият Саръклъоглу, чието намерение е да извърши изключително, както и по-рано, своите разбойнически действия. По тоя начин нашият град ще бъде изравнен със земята и затова би било от голяма полза, ако се напомни със специална заповед на поменатия Илъкзаде Сюлейман ага да ни се притече на помощ. При това, тъй като са установени вече по шериатски ред вредите и загубите от ограбените имоти и предмети, възлизащи на повече от 150 кесии акчета, молим да се издаде височайши ферман, адресиран до силистренския валия, с нареждане да ни се върнат ограбените предмети и да се наложи заслуженото наказание спрямо отвратителните разбойници Саръклъоглу, Сатъоглу и Меджик Хюсеин, та по тоя начин да се тури край на техните пакости и злочинства.

Ползувайки се от съседството ни, ние изложихме пред Вас нашето положение и Ви молим да го представите с илям на по-високото място."

След това се осведомих за истинността на тяхното положение, което се потвърди и от присъствуващите в заседанието учени, проповедници, молли, хатиби и въобще от всички сведущи по въпроса лица от Шуменската околия, които засвидетелствуваха, че действително изложението и молбата на жителите от поменатата околия са верни и доложиха още в същото заседание истинския факт, че същите разбойници са разрушили окончателно още и селото Михалич, съседно до Козлуджанската околия, като ограбили имотите, вещите и добитъка, а жителите му били опропастени, и след това изказаха мнение, че молбата на козлуджанци заслужава да бъде доложена пред надлежното високо място...

Заповед на Великия везир до румелийския валия от 1816 г.

Печата се по ДБИ, III, ДТДА, I (1664—1872), С., 1940 г., с. 57—58. Превод на *П. Дорев.*

Получи се Вашето донесение, с което съобщавате, че поради смъртта на аянина на Радомирската околия, Хюсеин ага, следвало за радомирски аянин да се назначи брезнишкият аянин — капуджи-башията, Кара-Фейзи ага, обаче с неговите неправди и тирания тая околия ще бъде съсипана. Освен това Билял ага, който понастоящем управлява като аянин казаната околия, като възпитаник на починалия, е един несправедлив човек. Също и кехаята на чаушите, макар да е от знатните семейства на околията, бил бунтовник и интригант, който ще разбунтува околията и постоянно ще измъчва бедното население. По тая причина нито един от тях не би следвало да бъде назначен за аянин, а да бъде избрано някое друго честно и почтено лице, което да обича раята и бъде назначено за аянин от Вас.

Със специален такрир донесох на Негово Императорско

Величество по тоя въпрос. Понеже речената околия е под Ваше управление, ще посочите също честно лице, годно да управлява и пази околията от близките роднини на Кара-Фейзи ага.

26 мухаррем 1232 г.
[16 декември 1816 г.]

Султанска заповед от 1825 г.

Печата се по *Б. Недков,* ОТДП, II, с. 25—28. Превод на Б. Недков от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. П. Х., № 208, инв. 61/1929.

[*Тугра*]:

Махмуд хан, шах, син на Абдул Хамид, винаги победоносец. Образец на кадия и съдия, рудник на добродетел и слово, нашият господин кадията на Осман пазар — нека расте достойнството му, — когато пристигне височайшият императорски документ, да бъде известно:

В една молба, която са подали раята джелепи и собственици на кошари, жители на село Казган, спадащо към Османпазарска каза, Силистренски санджак, се казва:

След като те своевременно платили дължимия данък върху овци и кози и таксите за руната вълна на лицето, натоварено със събирането им, и след като не се налага да бъдат измъчвани и насилвани с изискване и на нещо повече, ааните на казата, като не се задоволявали със споменатите такси, разхвърляли, налагали и насилствено събирали за всяко дребно рогато животно значителни суми под формата на гюмрюк. Като съобщават за това, те писмено молят да се издаде моя свещена заповед за забрана и недопускане на това нещо. От справката в графата за този данък, която се направи, се вижда следното:

Дял от 3/8 части от данъка за овци и кози на фискалния участък Силистра и спадащите към него райони е отдаден за определена сума на някои си Хасан и Исмаил като съдружници и за доживот. А дяла от 5/8 части държи и управлява държавната ми монетарница. Записано е, че както е обичай от отдавна да бъде събиран веднъж в годината, в началото на м. март, данък върху дребен рогат добитък, данък „гулямис" и такса за кошара за овци, агнета, кози и ярета, които се намират в кази, градчета, села, летни и зимни пасбища, разположени в районите на фискалните участъци за данъка върху дребния рогат добитък в моята държава, да продължава по същия начин да се събира; че в провъзгласената напоследък с мое височайше „ираде" система стои уговорката да не се упражнява от страна на валия, войвода или друг някой гнет и насилие върху бедното население, като се изискват повече такси, отколкото е било в миналото.

И така, ако е истина, че раите от въпросното село, след като са си изплатили напълно, както гласят условията, данъците върху дребен рогат добитък за притежаваните от тях овци и кози на натоварения с неговото събиране, те са били измъчвани и насилвани с изискване на още такси, то тогава е наложително издаването на моя свещена височайша заповед за забраняването и спирането му по законен ред. Понеже така е отбелязано в справката от службата за хасовете и тъй като няма мой ферман да се действува и постъпва съгласно тия условия, издаде се с телхис и се изпрати настоящата моя свещена височайша заповед. Сега, когато тя пристигне, ти горе-споменатият кадия, като се запознаеш от съдържанието ѝ с въпроса, както е описан по-горе, ако излезе истина, че раите от горното село, след като са платили и предали на натовареното лице напълно данъците си за притежаваните от тях овци и кози, и то съгласно условията на данъка за дребния рогат добитък, те са били угнетявани и насилвани с изискване на още такси, да побързаш и по законен ред да забраниш и спреш това. Затуй се издаде настоящият ми височайши ферман и заповядах: щом той пристигне да действуваш съгласно високото съдържание на настоящата свещена високославна моя заповед, която благоволих да издам по този въпрос. Така да знаеш, да имаш доверие в моя свещен знак. Написан на 16 мухарем 1241 г. (31. VIII. 1825). В резиденцията, град Константинопол.

2. КЪРДЖАЛИЙСТВО

Писмо на Мехмед санджак-бей на Русе до Великия везир от 1761 г.

Печата се по *Б. Недков,* ОТДП, II, с. 131—135. Превод на Б. Недков от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. ОАК 89/23.

Милостив, състрадателен, милосърден, благодетелен, великоблагороден господарю, Ваше Величество, мой султан.

Преди Ви беше донесено, че в изпълнение на издадени по-рано височайши ферман и високо емирнаме на Ваше велико благородство, съгласно които, след като се наложат законните наказания на Кара Мемиш и брат му Кьор Сюлейман от село Юнус абдал в Делиормана, Разградско, разградчанина Кел Мехмедоглу Осман и намиращите се под командата им техни съучастници и привърженици, които през това време нападнаха Разград и извършиха всевъзможни мерзости и гадости, да се възстанови и осигури редът в самия град и в Делиормана. Заедно със сердарите в околните кази, с определените да ме съпровождат турнаджибаши Осман ага и баш чауш при корпуса в столицата се-

ид ага се отправихме за местоназначението ни. Преди да влезем в Разград, още по пътя пристигна известие, че горереказаните разбойници са побягнали. Така че, като определихме и изпратихме да ги преследват хора от нашето управление и от съпровождащите ни лица, бяха заловени над 30—40 души измежду най-ниско падналите от техните привърженици и съмишленици. И когато с божията помощ пристигнахме в Разград, на следния ден бе устроено заседание на шериатския съд, на което в присъствието на двамата гореспоменати командири, назначени от страна на корпуса, улеми, богочестиви хора, аги, старейшини и др. от речения град бяха отворени и прочетени височайшият ферман и високата Ви заповед и бе прогласено възвишеното им съдържание, на което светът дължи подчинение. На заловените негодници, които са последвали Кара Мемиш в разбойничеството и са участвували в избиване на населението и в грабежа и плячкосването според това, което са заслужили, на което трябваше, са изпълнени законните наказания.

Когато се събраха сведения, за да се издири кой е повикал въпросните разбойници в града, и като ги е докарал, е станал причина и повод за извършване на толкова терор и насилие, установи се следното:

Мюфтията на речения град Осман ефенди повече от петнадесет години насам е бил привърженик на разбойниците и поощрявал техните смутове и бунтове. Разкрило се и в съседните кази и се разпространило, че по-преди, когато баш чауш ага се стараел да постави в добър ред споменатата каза (Разград), въпросният мюфтия уведомил Кара Мемиш и последвалите го разбойници и като им писал, ги подбудил да дойдат в града. По-преди Портата на високата държава е била уведомена поотделно с „илями" на господа наибите в казите Търново, Хезарград (Разград), Шумен и Ески Джумая (Търговище), че едно уволняване на известния в казаните кази мюфтия от гореспоменатия град и изгонване и интерниране в далечно селище ще означава прочистване на страната и затвърдяване на реда в областта. И сега, като бяха повторно запитани жителите на града, които присъствуваха на съдебното заседание, всички в негово присъствие потвърдиха, че мюфтията се е отделил от честните хора и се е присъединил към разбойниците; че той е единствената причина за убийството чрез насилие и измама на хаджи Муртеза ага и малката му дъщеря и на много още честни хора, за събаряне и разрушаване къщите на хора без вина и грях, за разграбване и оплячкосване на стоката и покъщнината им, за нанасянето на толкова пакости. Те молят да бъдат избавени от неговите злини и вреди.

С оглед на това, понеже е явно и ясно, че ако бъде заточен в някоя от близко разположените съседни крепости Тулча, Варна или Русчук, той пак не ще се откаже от подстрекаване към смут и бунт, съгласно молбата на всички изпрати се на заточение в крепостта Айнос. Гореспоменатите 5 броя илями и махзарът на населението, приложени към писмото на кетхуда-бея, са изпратени на Ваша висока милост. Предоставяме на Вас, да благоволите и измолите височайшата милост за издаване на ферман, съгласно който, за да бъде с божията помощ укрепен редът, който ще се създаде, мюфтията да бъде оставен в споменатата крепост, да се застави да се откаже напълно от речения град и да прекъсне всякакви връзки с него.

Тъй като от споменатите във високата заповед Кара Мемиш и Осман — син на Кел Мехмед, засега не е открита никаква следа и те са изчезнали, войниците на придружаващите ни командири и хора от нашата военна свита не престават ден и нощ да дирят и дебнат, като претърсват едно по едно всички посочени им или предполагаеми места, насилват и заплашват и по такъв начин всички техни привърженици и съучастници един след друг биват залавяни и докарвани. Осмелихме се да напишем настоящето покорно кайме с цел да доложим и заявим, че ще се употребят всички сили и възможности за залавяне на въпросните разбойници, за поставяне на Разград и разградските общини в добър ред и за свеждането на разбойниците до незначителен брой. Господ, който улеснява всяка работа — нека се величае славата му, — да удостои с успех наказанието и усмиряването на разбойниците, а почтените хора и бедното подвластно население да получат покой и спокойствие, та по този начин да постигнем и великодушното Ваше щастливо одобрение, с което ще бъдем горди! Амин!

Когато, ако е рекъл бог всевишният, успеем да осигурим добрия ред в речената каза, както това заповядва ферманът, щом Ваше просветено сиятелство нареди, допълнително с необходимите документи ще бъдат донесени до праха на Вашата щастлива стъпка подробности по въпроса.

5 джемазиюл-ахър [1] 174 (12. I. 1761) г.

Султанска заповед по повод бунта на баща и син Пазвантоглу от 1787 г.

Печата се по *Д. Ихчиев*, Турски държавни документи за Осман Пазвантоглу Видински, СбНУНК, XXIV, 1909, 11—12. Превод на Д. Ихчиев от оригинал-препис, съхраняван от Ор. отд. на НБКМ — София.

До славните, достойни и предани мои велики везири: Мехмед паша, комендант на гр. Видин, и Абди паша, комендант на гр. Белград. До съдебно-шериатските власти в лицето на посветените и предани мои кадии в казите на Видин и Белград и други околни кази, в които се навъртат долуименуваните разбойници. До славния ми сер-торнаджи Елхаджи Мустафа — висок военен чиновник при еничарския ми военен оджак, сега командирован в тия страни. Също и до висшите и нисшите офицери

на еничарите във Видин и Белград, до сердарите, старейшините и други висши длъжностни лица в казаните кази.

Нека бог продължи славата и службата ви!

От съдържанието на настоящия ми царски ферман ще узнаете, че аз съм силно възмутен от смутовете и размириците в тъй голямата ислямска погранична крепост Видин. Възмутителен е тоя печален факт, че размирниците се стараят да подтикнат населението към общо въстание срещу установените от шериата и закона власти, и то тъкмо в тия тежки и опасни за държавата ми минути. Подстрекателите разбойници са започнали да вършат всякакви беззаконни действия, като са заграбвали насилствено имуществата на някои невинни хора и присвоявали живата стока заедно с всичкия останал имот на раята.

Алчни за огромни богатства, те ограбвали цели села и махали, като не пощадявали дори живота на невинните собственици.

След едно внимателно изучаване донесе ми се, че имената на по-главните бунтовници са: Юмер Пазвант-Заде и син му Осман, които се числят за военни началници на 31 еничарска дружина. Техни съучастници били Ходжа-Огру от 62 дружина, Муса Калфа от 15 рота, Хюсеин Пехливан от 5 рота, Погачеджи от 61 рота, Емин Юмер от 25 дружина, Кара Коллукчи от 11 рота, Кара Ахмед от 61 дружина и Халил от 17 дружина.

Всички тия бунтовници по-преди заседавали във Видин, дето проектирали и решили да подигнат общ бунт против законите и властта и за тая цел агитирали между населението. След това те избягали от Видин и сега според донесенията се намират в околните на Видин градове и села, дето свободно сноват и насилничат над мирното население и рая.

По повод на това получих колективна жалба от населението около Видин, в която ме умолява да издам височайши ферман за преследване и изтребване на разбойниците, като поставя един пратеник [мубашир] за изпълнението му. Това искане аз удовлетворих. От височайшата ми канцелария се издаде ферман, важността на който стана наложителна и по други причини. Видин и околностите му съставят едни толкова здрави и отбранителни крепости, щото неприятелите на исляма биха се безвредно домогнали до Цариград.

Ето защо заповядвам тия крепости да се пазят с най-сериозно внимание, за което властите трябва да употребяват всички грижи.

Вам, господа кадии на Видин, Белград и други погранични кази, г. г. офицери и забити, делегирани от главния ми оддажбубашир, и г. г. коменданти на градовете Видин и Белград, вам се налага свещеният дълг да вземете всички мерки за изтребването на разбойниците. Само вашите мерки могат да донесат желаното от мен умиротворение на страната.

Те ще се помъчат, а може би и ще сполучат да се промъкнат в крепостта, като поставят пред вас предлог, че уж имали да

събират от длъжниците си някакви заеми, но вие на това не придавайте сериозна важност, защото те няма да направят друго, ами ще повдигнат населението към общо въстание.

Ето защо нито едно лице от тях да не се пропуща в крепостта, макар и с риск на живота. Безпрекословно отблъсквайте всякакъв натиск от страна на разбойниците, които се стремят да се домогнат до крепостта. Около пределите на Видин [Видин-худудуна] не трябва да се мерне разбойнишки крак. Онези обаче от еничарските орди, които биха ги защищавали, разпръснете ги из другите погранични крепости. За всички ваши разпоредби длъжни сте да ме уведомите с един обстоен протокол.

А вие, г. г. съдии, офицери и старейшини от видинския гарнизон, дайте гаранция, че обичате отечеството си. След това, за да се констатират вашите разпоредби, съставете съдебно шериатско решение и с препис от закона за военноеничарската организация ще се отнесете до главния счетоводител [баш мухасабеджиян], за да отбележи и той от своя страна в главните регистри имената на ордите и тия на йолдашите еничари, които се преместят от видинския гарнизон в други погранични крепости за дисциплинарно наказание.

Щом главният счетоводител отбележи станалия факт, той ще ви повърне обратно преписа от закона, по силата на който вие ще наказвате провинените еничари. За тая цел предварително ще се издава височайша заповед.

Поради това изпраща ви се и едно писмо от моя велик везир — Негово Високопревъзходителство Хасан паша, сега заемащ длъжността еничари агаси в корпуса при моя палат.

Прочее, господа командири [мухафъзи] на Видин и Белград, издавам настоящия ферман, за да ви внуша сериозността на писмото на еничари агаси и заповядвам точното му прилагане.

Старайте се да отбягвате всякакви мерки, които биха противоречили на настоящия ми ферман. Отдайте нужните почести. Тъй да знаете, тъй да действувате.

Първо число от месец раибюл-ахър 1202 г. [дек. 1878]

Издаден от султан Абдул Хамид Хан I

Приписки от 1787... 1799 г.

Печата се по *В. Мутафчиева*, Кърджалийско време, С., 1977, с. 340—341.

...Да се знае когату даалиите бастисаха Трявна, сене 1787, м-ц иуниа, ден 27.

...В лято от Христа 1797 февруариа. Дойдоха харсазите изгуриха село Трявна и много хора избиха, церквата гуриха, па пак минаха натам.

...1798. Убиха Хаджи Миха.

1799. Убиха бакал Миха и Осман Келеша.

1790. Убиха чорбаджи Стоян отоври ид в ниделя и убиха капуджи башия и стана войвода Емин ефенди в Самоков и държа 3 години.

1793. Стана войвода Кара Хасеки имного хайдути наби на кольои. И държа Тарново 3 години...

...1795 година обраха кърджалите колата сливенски. Вечна им мука било!...

...В лято 1799 куга царуваше султан Селим, та пущаше влъхви по Урумели, та гориха градове и села и стана тогава пленство на Калофир, месец десемвриа 22 ден. Такава неволя нападна на християни, та ги на огън гориха и други маки кой да изкаже.

...Да се знае кога дойде Кара Фейзи у Брезник да е ага, та изеде сво заире по своето, теше да помре свет за леб. Та изсече кирие и що имаше дърво по вилаета и по сва софийска каза и по знеполска каза. По све села от е зулум направил и не остави ни мома, ни невеста необезчестена...

Съдебен протокол на кадията от Никопол от 1794 г.

Печата се по *Б. Недков*, ОТДП, II, с. 136—138. Превод на Б. Недков от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. ОАК 89/9, л. 2.

Донесението на нищожния молитствувател до величествената Порта на щастието гласи:

Живеещите в Никопол улеми, благочестиви хора, имами, хатиби, шейхове, аги, алемдари, в напреднала възраст, старци и други мало и голямо се явиха съвкупно пред лъчезарния шериатски съд и изповядаха и милостиво замолиха, както следва:

„Понеже жителят на разположения в най-близко съседство с нас град Плевен Генч Мехмед, сердар на същия град, е религиозен и справедлив човек, който отдавна се проявява като презиращ негодниците, помагащ на бедните почтени хора, записал се и се заел със сердарска служба по собствено предложение, пазещ и охраняващ ден и нощ населението от споменатия град от речените негодници и разбойническите им банди и осигуряващ защитата и интересите на бедните и слабите в страната, като решава въпросите и случаите им, прилагайки свещения шериат и височайшия канун. Целокупното население на град Плевен е доволно от него, одобряващо го и признателно. Той в никакво отношение не заслужава да бъде оклеветен. В писмото, което Али ага, войвода на близко съседния град Севлиево, без да притежава илмю-хабер, представил на Високата порта, са включени лъжи и измами единствено от желание за пакост, за да засили осъществяването на скритата си вражда и ненавист, и клевети и злословия, като например:

20 души разбойници даалии, като минали през Сапунджиево, Ловешка каза, и дошли в Плевенска каза, реченият войвода ги нападнал, убил едного от тях, а останалите 19 забягнали при гореспоменатия Генч Мехмед и там се окопали. Те и сега се намирали при него. Той бил помощник на разбойниците. Съгласно съдържанието на височайшия ферман, издаден на основание представено от него до Високата порта писмо, споменатият Генч Мехмед за наказание бе заточен и интерниран без право чрез мубашира Исмаил Чауш в Свищовската крепост, докато се поправи. Всички ние знаем, че въпросният войвода до този момент не е нападал разбойниците даалии, че те изобщо не са минавали през гореказаното място и че писмото до Високата порта на речения войвода е изпратено единствено от желание за пакост от ненавист, за да оклевети и озлослови речения Генч Мехмед, че то съдържа лъжи и измами. В името на всевишния алах и на възвишения дух на неговия пророк, от състрадание към жалкото положение на Генч Мехмед с молба за осъществяване благопожеланията на бедните той да бъде удостоен с височайша милост и помилван и освободен от гореспоменатата крепост. Ние, като съседна каза, ходатайствуваме, като изпращаме до Портата на милосърдието настоящия илям. За всичко, което стана, в името на всевишния цар донасяме до височайшия престол. И тъй заповедта принадлежи на Н. Величество, който е властен да заповядва. Написа се на третия ден от м. сафер на годината 1209 (30. VIII. 1794).

[Подпис]: раб молитствувател за високата османска държава ес-сеид Идрис, кадия в Никопол.

Изложение на ловчанския кадия от 1795 г.

Печата се по превод, публикуван в Положението..., с. 172—174. Оригиналът се съхранява в НБКМ, Ор. отд., № 443/1951.

Скромният молитствувател излага до високославното място следното:

Живеещите в гр. Ловеч и околията просветени, преподобни, имами, хатиби, бедни, слаби и рая вкупом се явиха в заседанието на шериатския съд и изложиха своите мисли и намерения както следва:

„Разбойниците-даалии, против които често са били издавани заповеди, от известно време насам не преставали да разрушават градовете и да причиняват пакости на населението. Така преди няколко дена те минали отсам Балкана и на четвъртия ден от месец зилхидже нападнали град Севлиево. Обаче изпратеният срещу тях, за да ги преследва, силистренски валия и чирменски мютесариф — Везирът Хаджи Абди паша — се съюзил с тях и заедно престояли в града 33 дена.

През това време, след като ограбили и опожарили Севлиево, по настояването и упорството на същия везир бил отстранен от длъжност севлиевският войвода — дворцовият капуджибашия

Али ага, след което назначили за севлиевски аянин разбойника Кючюк Хасан, който по-рано бил пак тамошен аянин, но избягал, понеже бил издаден ферман за неговото убиване.

След това той дал високи постове на Хаджи Манаф, Коджа Ахмед и някои други разбойнически главатари и на осмия ден от месец сафер заедно с казаните разбойници потеглили от Севлиево. Поменатият везир заедно с войската си нахлу в едно село от горната страна на града ни, отстоящо на един час разстояние, а пък разбойниците навлязоха в друго едно село от долната страна на града ни, отстоящо също на един час разстояние. В това време селяните от казаните две села — мюсюлмани и рая, за да спасят живота си, голи и боси, заедно с челядта си побягнаха в града ни. Непосредствено след това няколко души от градските първенци, придружени от учените богослови, праведните, агите и старейте, отидоха при поменатия везир да му се молят, като занесоха в квартирата му исканите от него провизии, обаче той не прие тяхната молба.

През това време той назначи за ловчански аянин лицето Чохадароглу Хюсеин, който от 4—5 години насам скитал заедно с казаните разбойници, и заяви на гражданите следното: „Ако вие не го приемете за аянин, нека да знаете, че ще разруша и опозоря вашия град повече. После да не се каете!“

На следващия ден поменатият везир нареди войниците му да отидат на друго място. Те навлязоха в едно село, близко до селото, дето бяха настанени другите разбойници. Тогава пак се явиха при него горeказаните лица и му отговориха, че те се съгласяват да заведат Чохадароглу Хюсеин в Ловеч и да го настанят в жилището му, ако представи гаранция и шериатски хюджет, че не ще увреди и напакости никому. Но тъй като гражданите не се съгласиха да бъдат назначени за аяни Чохадароглу Хюсеин и Манафа, те се върнаха отчаяни от пашата.

На петнадесетия ден на месец сафер, неделя вечерта, в три часа, горeказаните разбойнически главатари, заедно със своите разбойници, нападнаха града ни и се почна сражението. Сутринта призори потегли също и поменатият везир заедно с шест оръдия и ни заплаши така: „Непременно ще назнача за аянин и хаджи Манафа, вие си излезте извън града и идете на друго място“. Казвайки това, той нападна града и почна да обстрелва с гранати мюсюлманското население, и без да проявява нито капка състрадание към плача на децата и воплите на жените и мъжете, до един час може би бяха изстреляни повече от двеста изстрела върху нас. Що се отнася до нападението и изстреляните гранати в събота, ние своевременно с колективно заявление и илям донесохме в столицата.

Понастоящем поменатият везир заедно с казаните разбойници съвсем явно и в тясно съгласие с тях обикаля петнадесет дни из околията ни, като опустоши 24 села. Тук той ограби и

задигна всичко, що се нарича имущество, и подкара повече от шестнадесет хиляди глави едър и дребен добитък, като го изпрати в Севлиево и Плевен. . .

Из султанска заповед от 1796 г.

Печата се по превод на *Д. Ихчиев,* Турски държавни документи за кърджалиите, док. № 1, с. 3—7.

Тия мръсници като някои паразити и влечуги са наводнили и нахлули в много села, паланки и градове на нашата държава, а населението, особено раята на тези места, е страшно пропищяло от техните нечувани нападения и грабежи. От ден на ден те все повече се увеличават и най-упорито преследват целта си — да опропастят и обезлюдят най-хубавата страна на империята ни. . . Села, градове и цели селища в империята ни са опустошени и обезлюдени поради тия разбойнически вълнения. Земеделските работи, поминъкът и търговията са окончателно спрени, поради което и приходите на държавната машина са подбити, а на императорското ми съкровище са нанесени най-чувствителни загуби.

Понеже редът на нещата в страната ми е компрометиран, държавните закони не се зачитат и се пренебрегват, като че ли в империята ми съществува пълна анархия. Не ще е чудно, ако един ден от пакостите на тези шайки на много места в империята ми спрат най-важните държавни дела, поради което не ще могат да се изпълняват дори и най-главните функции на властта. . .

За безопасност на живущата там рая и дума не може да става, защото тези хищни зверове, алчни за грабеж и богатство, оставиха вратите на анархията отворени и се впуснаха за плен и плячка. По тоя начин животът, имотът и честта на раята останаха на произвола на съдбата и на божието великодушие.

С една реч, положението на раята стана непоносимо и плачевно. В просбата си за милост тези мръсни и пълзещи изчадия, погрешно създадени по-подобие на хората, изявиха най-лицемерни обещания и покаяния, най-низки подмазвания и признания за верноподанство. . . Но уви! Всичко това било хитрост, скроена измама и горчива подигравка за височайшето ми царско достойнство и величието на империята ми!

Тия архиразбойници, щом се спасиха от вратите на затворите, от бесилките и ножа, използуваха великодушието на височайшата ми особа и изведнъж забравиха думи и клетви — не устояха на обещанието си, не се поправиха. Още от първия ден на височайшето ми помилване те като хищен орляк се впуснаха и повторно нападнаха градовете Хасково, Султанйери, Гюмюрджина, Чаглиян, Ахъ челеби, Енидженските планини и в областта на Неврокопското поле до града Неврокоп. А казаната Енид-

женска планина е окупирана отвсякъде от тази бясна сган.

Всички междуселски пътища, лежащи по билото на планината, отстрани, в полите, по пещерите, по долините и по обитаемите друмища, водещи за градове и села, за кази и нахии, са завзети от разбойниците, които достигнаха дори до съседното на град Одрин село Юскюдар. Навсякъде, гдето са минавали, те са превръщали всичко на прах и пепел с огън и меч като са опожарявали, убивали и грабели. Освен това тия разбойнически орди обсадили и започнали да нападат и градовете Гюмюрджина, Димотика, Пловдив и Пазарджик. А на бедната рая в тези области нанасяли всевъзможни мъчения, тиранства, изтезания. Имотите обсебвали, обезчестявали жени и моми, убивали, като изгаряли села, градове и жилища с покъщнина и други имоти. Но и какви ли още нечувани и невиждани престъпления и насилия не са вършили! Броят е неописуем — само бог знае!

Така положението на населението и раята е плачевно и непоносимо. Всичко е оставено на божието провидение и на произвола на съдбата...

В Румелия съществува пълна анархия, властта е отречена, законите не съществуват и редът не би могъл да се възстанови, защото е излязъл вън от определените рамки. Още отсега се забелязва, че бедната рая, живуща по градове, села и селища и притеснявана най-безмилостно, ще бъде принудена да се разпилее по гори и планини...

Из инструкция до еничарските ръководители в Румелия от 1797 г.

Печата се по превод на *Д. Ихчиев,* Турски държавни документи за Осман Пазвантоглу Видински, док. XXX, с. 40—43.

Реченият Пазвантоглу с внушителна военна сила от вън и отвътре се втурнал в града Видин и нападнал дружината, състояща се от видинските ямагани, разбил я и след като надвил целия крепостен гарнизон, лесно успял да покори град Видин с цялата каза.

Като не се задоволил с това, той изпъдил началниците на съседните кази, завладял ги и поставил свои хора за войводи, тахсилдари, субашии и бюлюкбашии. Бедната рая, па и населението на покорените кази са били подложени на големи налози и глоби и насила били заставени да работят на узурпатора и за негова лична облага...

И най-после той нападнал Търновската каза, в която погубил и ограбил невинни жени, деца и семейства и плячката пренесъл във Видин.

Вън от всичко това, тоя безчовечен тип в кратко време превърнал в прах и пепел всичко, що му попаднало, и опожарил цели 80 села, лежащи в Никополската и Севлиевската каза. В числото на тия безчовечия влиза и това, че в същото време

той събрал внушително число жени и деца от раята в една кошара и ги изгорил живи. Изглежда недоволен от това, той си простира ръцете още и към Плевенската и Ловешката каза, за да утолява вероломната си пъклена душа. Всичко това е накарало населението да трепери от неговото име и страшно да пищи от неговите дела...

По този начин поменатите банди дошли чак до Никопол, обсадили го от пет страни и започнали да го бомбардират с оръдия. Никопол потънал в пламъци, богоугодните заведения се рушели и беззащитните жители били изгаряни в пламъците. Голяма част от градското население могло да се подслони във вътрешната крепост, но всичко друго останало срещу лицето на разбойниците. Писъците и риданията на жените и децата — о, Аллах да пази! — се чували дори до небесата!...

Освен това наскоро разбойниците нападнали Севлиево, Русчук и други околни области...

Питания на Високата порта до шейхюл-ислямa от 1797 г. за бунта на Пазвантоглу

Печата се по *Д. Ихчиев,* Турски държавни документи за Осман Пазвантоглу Видински, с. 35—40. Превод на Д. Ихчиев от ориг., съхр. в НБКМ—Ор. отд.

Първа фетва. Разбойникът-революционер, носещ бележитото прозвище Осман Пазвантоглу, събрал на своя глава известно число разбойници, на които станал главатар. Като такъв той се одързостил да убива публично хора, да пролива човешка кръв, да заплашва царските поданици, да опустошава градове и села в империята на султана, да тиранизира бедното население и рая и да върши много още нечовешки злодеяния.

Освен това той самозвано се провъзгласил за независим господар, като излязъл извън реда на покорността към султана и станал тиранин. Той събрал многобройни свои съмишленици, настанил се в една от султанските крепости и тръгнал да воюва и напада мирните общества. Ако всичко това е доказано, в такъв случай допустимо ли е от свещения закон да се воюва с подобни революционери, да се почне истинска война срещу тях с всичките родове оръжие, като артилерия, пушки, саби и пр. средства за война? Отговор! „Да, законно и допустимо е!"

Втора фетва. Разбойникът-революционер, именуван Пазвантоглу Осман, събрал известно число разбойници, на които станал господар. Като такъв се одързостил заедно с шайката си да убива хора, да пролива невинна кръв, да разорява градове и села, да тиранизира бедното население и да върши небивали злодейства. Той с викове и песни публично се разбунтувал и се гаврел с властта, като излязъл вън от подчинеността към султана, убежището на света. Сега тия лица, които са се разбунтували и са вдигнали глава пред величието на султана като ре-

волюционери начело с речения Осман и са негови покорни и послушни съучастници, допустимо ли е според предписанието на свещения Коран да се наказват със смърт? Отговор: „Да, законно и допустимо е!“

Трета фетва. По тоя начин, ако проводените от свещената особа на султана бойци-мюсюлмани за сражаване с поменатите въстаници и ако последните бъдат победени, бойците-мюсюлмани считат ли се по закона за победители за вярата? Ако пък бъдат убити и загинат на полесражението, могат ли въз основа на свещения шериат да се числят като паднали в защита на отечеството и да се считат загинали за вярата? Отговор: „Да, и в единия, и в другия случай се числят за такива.“

Четвърта фетва. Ако поменатият Осман и неговите подчинени разбойници-пълчища биха успели да се сгрупират на постоянно местожителство в някоя султанска крепост, която е здраво и солидно укрепена и която е обсадена от султанска войска — в такъв случай следва ли по предписанията на шериата заловените живи разбойници и самият Осман да се екзекутират веднага? Отговор: „Да, трябва да бъдат веднага убити.“

Из австрийски дипломатически доклад от 1799 г.

Из доклада на австрийския интернунций в Истанбул барон Херберт

Рат Кеал до барон Тугут от 3 юни 1799 г. Печата се по *Л. Попов*, Принос за изучаване миналото на българското отечество, СбНУНК, XXIV, 1908, с. 40.

От друга страна, нищо не е по-печално от положението на Румелия и безредната безнаказаност, с която се върши разбойничеството. Последният панаир в Сливен, един от най-богатите, за които си спомнят, главно със стоки от Германия, приключи този път по най-задоволителен начин. Обаче търговците, които тръгнаха да се връщат със своите покупки, и сарафите със своите пари, бяха нападнати от Кара Фейзи с банда от кърджалии близо до Дервент на четири часа от Одрин. След упорита битка те станаха господари на кервана, оценен в пари и в стока на повече от три милиона пиастра. . .

Изложение на Осман Пазвантоглу до султана от 1799 г.

Печата се по *Б. Недков*, ОТДП, II, с. 90—92. Превод на Б. Недков от ръкописната сбирка на Ор. отд. при НБКМ, сигн. ОАК 9/36.

Ваше Величество, честит, благосклонен, милосърден, състрадателен, многоблагодетелен, към всички щедър мой султан! Пристигна с височайши ферман ес-сеид Мустафа ефенди,

катиб в главното счетоводство, за да обходи и преброи военните припаси, намиращи се в мунициониия склад, в артилерийския арсенал и в казармата на арабаджиите във Видин и да изготви списък на намерената наличност. Към него бе назначен от страна на свещения шериат наибинът, а от моя страна — един мубашир. Бяха обходени на място, проверени и преброени всички налични военни съоръжения. Според издадения от шериата илям и съгласно подписания списък наличните видове военни съоръжения са достатъчни, обаче от бойните припаси малко е черният барут и заради това отправям моята специална молба да благоволите и наредите да ни се изпратят 15 000 кантара[1] барут. Тъй като гореспоменатият господин изпълни възложената му задача и се връща обратно, давайки израз на своята искреност, написах скромната си арзна и я отправих на височайшата Ви особа. Когато, ако е рекъл бог, тя стигне до милостивото императорско знание, смилете се и изпратете 15 000 кантара чер барут, боеприпаси, от чието наличие имаме най-голяма нужда, за да можем, ако благоволите и изпълните нашата молба, да положим най-големи усилия за укрепването на императорската гранична линия. Отново оживявайки и благоустроявайки граничната линия, надявам се, че аз, който съм привикнал на хубави, отбрани дела, и занапред, както е било досега, ще бъда потвърден и признат в правата си. Правото на заповед, великодушие и благодеяние принадлежи на честития, благосклонен, милосърден, милостив, благодетелен, великоблагороден господар, Ваше Величество, мой султан, 9 реджеб [1] 214 (7. XII. 1799 г.).

Из донесение на русенския аянин Тръстениклиоглу до Високата порта от 1800 г.

Печата се по Румелийски делници. . ., с. 205—207. Превод на *М. Стайнова* от оригинал, съхр. в НБКМ — Ор. отд., ОАК 29/29.

Преди няколко дни твоят роб, т. е. Тръстениклиоглу, аян на Русе, изведох нова елитна войска в Русе и след работата по организирането ѝ, напредвайки през равнината, стигнахме войските на Плесли Мехмед паша и се прехвърлихме заедно оттатък Балкана. Тогава ми беше съобщено посредством шпионаж, че разбойниците, намиращи се в Плевен, имали злостното намерение да нападнат Търновската каза, та аз изпратих бързо известен брой наемни елитни войници и лично веднага отидох в Търново и взех своевременни мерки, за да бъдат охранени селата, намиращи се в границите на казата. В [същите] тези дни пристигна, придружена с чест и достойнство заповед. . ., според която да се

[1] Един кантар се равнява на 44 оки, или около 54 кг. Цялото количество на искания барут възлиза на 846 000 кг.

вдигна от Търново и да замина за Никопол при честития везир Муса паша и да се присъединя към него. И докато аз бях вече в пълна готовност за тръгването и пътуването, дойде известие, че всички разбойници са излезли от Плевен и са нападнали селата в Търновска каза и са се сражавали със сеймените ни в покрайнините на казата. Веднага написах писма до аяните на околните кази и бяха изпратени известно количество конници от Търново в помощ на сеймените ни, като разпратих писмата с мои хора. И освен че поисках войска, при все че задължих с писмата си въпросните аяни да изпратят войска, аз водих продължително сражение със сеймените си срещу споменатите разбойници в с. Върбовка и др. села в границите на казата. [Всичко това] бях изложил по-рано с арзухал до Високата порта и още че пред вид това, че цялата войска — и намиращата се под командата на споменатия никополски везир и онази, която охранява Свищов, и тази, която се намира под мое командуване е недостатъчна...

Из летописните бележки на Жендо Вичов за 1800—1818 г.

Печатат се по *Г. Киров,* Летопис на Жендо Вичов, СбНУНК, XII, 1895, с. 359—361.

В по-предните години що е било и каквото сме чували, не го описахме, а пишем само от 1800 г. Защото около 1800 г., когато чорбаджувал Божил Чорбаджи, Котел бил заграден наоколо с дувар и измазани плетове. И тогава нападали кърджалиите, за да запалят и оберат целия Котел и да направят с него каквото направили с Жеравна и с много други села. Ала ако и да напирали два-три пъти, нищо не можали да сторят в Котел, както разказваха тогавашните хора (с. 361).

Л[ето] 1808 подир смъртта на Божил Чорбаджи се подигнала междуособна бран в цялата тази провинция, сиреч в Османпазарската, срещу аянина Алия. Тогава всичките наши котленци, събрани с всичките други турци и българи от казата, отишли в Османпазар. Като изпъдили оттам Алия, той избягал в Разград, а нашите хора от казата взели що взели, разбили сарая на аянина и отстъпили всеки в селото си, като мислели вече, че са победили аянина си. И подир малко дни реченият Алия взел сила от своя приятел, сиреч от разградския аянин, идва пак в Османпазар и се явява по-страшен от преди. И тогава пак се вдига цялата каза и пак отиват срещу него, заедно стават и нашите котленци отиват четири часа далеч, в Ешиловете, и там почват сражение с аянската войска. Тогава надвила аянската войска и нашите наченали да бягат — кой накъде видял, нататък побягнал: едни си дошли с по един цървул на краката и бягали през глава, неколцина били убити там, а няколко пък

избягали в онова село — Еш. Изпокрили се по къщята — из таваните, ала не можали да се отърват, защото ги намерили и ги изловили живи, закарали ги в Османпазар и неколцина били избити или набити на кол, а девет души проводили на русенския паша за „аферим“. А той заповядал да ги хвърлят в Дунав, и ги хвърлили окаяните хорица...

Из летописа на поп Йовчо

Печата се по *П. Р. Славейков,* Извлечение из летописа на поп Йовча от Трявна, СбНУНК, II, 1890, с. 382—385.

1786 окт. 19, роди ся Йовчо поп Николов.

В ная времена восташа разбойници многи, които се назоваха дахалии и кърджалии. Изгориха села много и дойдоха на село Трявна, февр. 20, 1798, в неделю мясопустную. И оловиха много человеци и обраха и изгориха селото, токмо четверта част оста от кащията цели оставиха. Но ми милостию божиею спасени и покровом святыя богородици сохранены и архангелском собором ограждени, бегством през планината до Ески Захра, отидохме, кроме дядо наш, тогда уже духомник бивый, който беше останал назад, когото и ухватили двама дахалии и узели му колкуту пари имал и го отпуснали. И он избегнал...

...

Того же лета [1811] французкий цар Наполеон Бунапарте, из консола императорскую титлу приемий, и вся западная царства покоривый, имал намерение да покори и Русия. И понеже руската войска беше срещу Турско, вознамерил он удобно време и събрал от двадесят язиков и от толика царства сила велика, каквато казуват седемстотин хиляди избрано войнство, и рекъл: „Понеже вся царства вселенныя покоришися мне кроме Росию, рех да побеждую сию.“ И тако сам со всею више поменутою тою силою вступил в Росию, без обичного извещения. Тогда Росия принуждена согласи мир со отоманскую портою, возвратися противу французов, и понеже видеша какво немогат да станат срещу толкози сила голема, дадоха позволение да се упразни Москва. И тако пустиха ги внутр града... И потом събра са вся Росия, и утесни их и принуди всех бежати из Росия, уже и погибоша побеждены и помръзнали от великаго мраза, и разсичаша ся съвсем.

Между това време и аз возвратих ся от Молдова и незабавно преминах през Букурещ и си дойдох за Тревна: декемврия 11.

Из Житие и страдание грешнаго Софрония

Автобиографичните бележки на Софроний Врачански, написани през първите години на XIX в., съдържат интересни данни, както и непосредственото наблюдение на участник в събитията за икономическото, политическото и културното състояние на българите в края на XVIII и началото на XIX в. Печата се по *Софроний Врачански,* Житие и страдание грешнаго Софрония, С., 1966, с. 47—49.

...И повдигнах ся да поида на епархия моя, декември, на 13 ден, ала беше лютии студ и сняг. Имах намерение да постигна на епископиа моя за Рождество Христово. И като пойдох на Плевен, почудиха ся християните, като с'м дерзнул да поиду на каковое време на Враца.

Ето первая смущенная вест ся зачена!

И аз попитах: „Какво е това нмущение камто Враца?" А они ме рекоша, като има Пазванджиоглу крамола сас Генч-ага и сас Хоманджиоулу, що ти й изгонил из Видин, и они собрали няколико войска турци и арнаути да се бият сас Пазванджиа. Ала като не могат да поидат на видинскиа кадилик от Пазвановая воиска, седят по врачанский села. Ами като да поидем ний на Враца? Седях на Плевен три дни и на четвертия ден востанах и потеглих камто Враца. Пратих напред человеци селяни, ако има войска по селата, да потекут насреща нас, да ми скажат да са вазварним пак на Плевен. И тако поидохме до село Коинларе, що е пол пут до Враца. Ала посреде нощи придоша человеци и сказаша како доишле на село Браница до 440 пандури Пазвански, що е един час близо то село до Коинларе. Ала то име пандури ний камо не знаим обзе ни един страх, чудяхми ся като да поидем. Пратих человеци да ми фатят ясакчий, ала от студ и от страх не хоче никой да поиде. Стана обед, человеци не дохождат, а мене страх да не припаднат пандурите да ни саблякат.

Ала едвам наишле едного турчина, повдигнахми са от тое село. И като приближихме до Враца, гледаме толико воиска излази от Враца и иди насреща нас, ала не знаяхме какова е тая воиска. Докле разбирем, колико страх потеглихме? А то били врачани, отхождали да гонят оная воиска, почто разсипали и соблякли врачанските села.

А в лето 1796 нападнаха Пазванските хайдути и исполниха вси села и касаби. Вече не можих да изляза нигде. Провваждах поповете да собират мириата, ала нужно половината не можаха да уземат. На тая са година повдигна Урумели-валиси Мостафа паша сас 40 хиляди войска верх Пазвантоулу. И держаха Видин много време на маисере, и не можаха да му сторят нищо. И като си поиде Мостафа паша, Пазванските хайдути пак исполиха апархията моия все.

И лято 1797 смесиха се карджалиите сас Пазванските человеци и придоша верх Враца, и держаха я маисере осм дни и бияха са, ала не можиха да влязут внутре. А аз два дни понапред нощема побягнах да поидем на Рахову, та да приминем на Влашкая земля. Откъса ся тварнику кон наш у тая нощ и липса ми за двесте гроша нящо. И докле приминем на Дунава, колико страх потеглихме — Бог знаи. И поидох на Арбанаси.

Поседях мало, докле се махнаха карджалиите от епархията и пак пойдох по есен на Враца.

В лето 1798 пак са повдигна воиска царская верх Пазвантоулу множество многое, почто беше обладал до Русчук и до Варна. Повдигна се Капетан паша от Цариград сас толкова войска и сас толкова топове и прехвалнии Кара Османоулу от Анатолиа, и другии двадесят и четири паши, а вси аяни от Урумели. Сказуваха — до триста хиляди воиска ся било собрало верх Видин. И держах го маисере шест весец и бияха ся, ала не можиха да му сторят нищо.

Ами аз тогива где не бегах! На една офчарская кошара седях на ианувариа месец двадесят дни, докле примине первая воиска. Като са мало послаби путя, нощем поидох на Тетювен. През гората вершените очите ми хочеха да извадят. И тамо седях два месеца. И като поиде воиската первая камто Видин близу, востанах от Тетевен да поида на Враца за Воскресение Христово. И на пут хочеха някои турци в мале да мя убият заради една чуждая причина.

Тогава силихтар Худеин паша, като отохождаше на Видин, изгори Габрову, и Арбанаси разграбиша карджалиите, що ги имаше сас себе. И нашея дом и книжа, що имах, все узеша, и всия дом разкопаша, а децата побегнали на Котел, а от тамо на Свещов поишле. А аз като не би возможно мене от войска да хода по епархията моя, ами поидех сас терновския протосингел да собираме Терновская епархия. И после поидох на Свещов, наидох децата голи седят на рогозина. И аз пари не имах да им купя дрехи. Скорб голям!

По август месеца поидох на епархиа моя. И все воиска беше на Видин бияха го да го уземат. Ами каков ли страх потеглих, като ходях по селата да собирам мириа! Вращаха са и бягаха турци делии от урдиата, собличаха селата и субашите обираха. А аз ходях по селата. Най-после, като развали и разсипа Пазвантоулу по святаго Димитриа царската урдиа — аз бях по селата, — сипнаха са от Видин турци по селата да бягат. Ами сас каков труд и страх пострадах, докля са добия веднош до Враца! Каковий ли гори и холми и доли не обиколихме!

И тамо мало някой ден поседях, приидe вест, како иди на Враца Алю паша сас пятнадесят хиляда войска. Нощем придоша конакчий. И аз като чюх, востанах тая нощ на осм часа да бяга от Враца навон. Нощ темна, време беше дождевно, а планина стръмна, висока. Колико ли крати падах на путю, докле поидем на Черепиш манастир. И като поидохме на монастир, не наидохме никого: калугери побегнали, монастиря затворен и не знам где са. Хели се случи един поп на пут, селянин, та ги знаял, како бягат у една пещера. И заведе ни при тях. И седях тамо при них у оная пещера двадесят и четири дни, и узех студ и разболях се, и четири дни болен лежах тамо. После ся згреях и мало поуздравях.

Във Видин

Имаше един калугер на име Каллиник, у Влашко, на Маркуца монастир игумен. Ала беше человек опорлив, не подклоняваше главу никому, а най-вече на уггровлахийския митрополит. И он по някои суд беше го закличил у затворка. А той по неговая противност що да учини? Пратил человека на Видин и обещал на Пазванджиа четиридесят кесии пари — да го учини архиереа на Видин, почто Пазванджиа имаше гняв и ненавист на видинскаго архиереа по някоя причина. Оня Каллиник калугер, като знаеше това, все затова и поиде на Видин сас някоялест. И разпади Пазванджиа ония архиереа и узе му все, що имаше, и прати того Каллиника на митрополи, да седи наместо архиереа, докле му принесе позволение от патриарха да го учини видинский владика.

И аз сас того Каллиника като имах приятелство от ветхое време, пратих молебное писмо до него, като има дерзост до Пазванджиа, да ми извади от пашата или от кихаята му едно тескере писмо, да поида да собира мириата. И от ми пиши: „Да приидеш на Враца и да пратиш человек да ти пратя тескеря". И аз не знаях неговая лест, но востанах и поидох на Враца. И помина са някои ден. Докле да пратя аз человек мой на Видин, он прати пазванскоя тескеря за мене сас мубашир, да мя уземе да пойда на Видин.

И поидох на Видин. Два-три месеца служих по церквите. Тако му пишеши и тескерята пашовая, какво трябвам на християните на малое време, да им сверша слугувание, а пак да ся пойда на епархията. И аз като наченах да искам позволение, прииде до мене пашов человек и рече ми: „Докле не буде той Каллиник владика, тебе не е възможно нигде до поидеш." Ами какво да сторя аз сиромах — зле се верзах. И седях на Видин три години. Ама що потеглих аз от того Каллиника калугеря! Седях при него като някои последнии слуга, не хочеше да мя знай никак за человека, а остави за архиереа. Беше сас турците, сас Пазванските хайдути ведно и не смеях да продумам нящо хорати. Не пущаше мя нигде да ся проходя, токмо у церква, и то сас някого священника. Ала да мя и пущаше, боляха ме нозете, не можех да ходя в церква все сас каруца ходях. И то маисере держа две години и пол. Каков ли страх потеглих, колика ли скорб и грижа имах!

II. НОВИ ЯВЛЕНИЯ В СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИЯ ЖИВОТ

1. ПРОМЕНИ В АГРАРНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Съдебен документ от 1700 г.

Печата се по превод, публикуван в Положението..., с. 61. Оригиналът се съхранява в НБКМ, Ор. отд., Видински кадийски регистър № 14, л. 11-а-III.

Досежно разглеждането на въпросното дело получих адресиран до мене височайши ферман чрез коменданта на Видин — Сюлейман ага.

Иван, синът на Никола от град Видин, махала Караман, се яви на заседанието на шериатския съд в присъствието на бербернна Уста Юмер, син на Али. Той е завел дело против него за следното:

На баира в местността Козловец Иван имал лозе от 3/4 ара, придобито по наследство, при следните съседи: лозята на Мануш, хлебарина Йован, Никола и държавния път. Поменатият Юмер го присвоил незаконно. Нека той бъде разпитан, след което да му се отнеме и ми се предаде.

Разпитан, Юмер казал следното: преди известно време той купил казаното лозе при същите съседи за 15 гроша от чиновника по държавните имоти като безстопанствено. След смъртта на предишния му стопанин Иван Симитчията, който умрял, без да остави наследници, то станало държавно.

Никола възразил, че казаното от Юмер не било вярно, и представил двама свидетели, които потвърдили, че действително лозето било негово.

След това съдът казал на ответника да представи свидетели, които да потвърдят неговите показания, и му определили срок. Понеже до изтичането на срока [Юмер] не можал да представи свидетели, съдът му предложил клетва в смисъл, че той действително е купил лозето като безстопанствено. Юмер приел клетвата и се заклел в името на бога. Въз основа на това съдът решил да се забрани на Иван да води дело за лозето.

Из „Пътуванията“ на А. дьо ла Мотре от началото на XVIII в.

Френският пътешественик А. дьо ла Мотре се интересува от съдбата на Османската империя и разнородното ѝ население. Преминава през българските земи по диагоналния път Цариград—Одрин—Пловдив—София—Белград заедно с шведския крал Карл XII и свитата му. Печата се по *Б. Цветкова*, Френски пътеписи..., с. 293—294. Превод на Б. Цветкова от Voyages du Sr. A. de la Motraye, en Europe, Asie et Afrique, I, La Haye, 1727.

След това яздихме и стигнахме Татар Базарджик на шест левги по-нататък до 2 часа след обяд и привечер пристигнахме в Иеникьой. Полето там е чаровно и изключително плодородно. Между последните две станции за подмяна на конете или по-скоро малко преди първото отляво започва да се извисява малка планинска верига като полумесец, която обкръжава чудна малка равнина. В тази равнина, прорязана от голяма река, расте ориз, какъвто не бях виждал никъде в Европа. Слязох от коня, за да изуча отблизо растението. Има много листа, много подобни на праза, но несравнено по-дълги и по-тесни. Стъблото трябва да е три стъпки по-високо и надвишава по големина това на ечемика: има повече коленца и поддържа различни малки клончета, всяко с по един клас, чието зърно е с жълта шушулка.

Из съдебен протокол от 1728 г.

Печата се по ТИИПБЗ, II, С., 1971, с. 160. Превод от оригинал, съхр. в НБКМ — Ор. отд.

Днес се разглежда молбата на Тодор и Никола, синове на Анто — жители на село Биримирци, пред светлия свещен духовен съд, които като тъжители предявиха следното искане пред Омер Али бей, син на Мустафа, жител на град София, махала Хаджи Исмаил: „Ние дължим на Хаджи Исмаил бей срещу получен от него заем сумата четиридесет и един гроша. Поради невъзможност да изплатим задължението си бяхме задържани в затвор от полицейската власт съгласно заповедта на съдията. Понастоящем ние сме в несъстоятелност и нямаме нищо; не притежаваме никакви имоти освен вехтите дрехи на гърба ни. Молим, след надлежна проверка, да бъдем освободени от затвора.“ На зададения му въпрос споменатият Али бей отговорил: „Отричам, че споменатите немюсюлмани са в несъстоятелност да плащат; имат достатъчно възможност да изпълнят своето задължение.“ По този повод бяха поискани доказателства от Али бей, с които да се установи платежоспособността на въпросните немюсюлмани. Понеже той се оказа безсилен да стори това, то съдът определи да бъдат представени доказателства от тъжителите за тяхната несъстоятелност. Разпитани бяха следните лица — мюсюлмани, свободни справедливи, а именно: Али ага, син на Абдуллах и Осман, син на Абдуллах, жители на София,

махала Мансур Ходжа. Те дадоха следните показания: „Действително немюсюлманите Тодор и Никола понастоящем са в несъстоятелност и нямат нищо, което би могло да се нарече имот, освен дрехите, които имат на гърба си. Ние ги знаем като такива и свидетелствуваме за това.“ Съдът прие горните свидетелски показания за истински, и то след като беше проверена честността на свидетелите по таен и околен начин. Поради това и съдът прие, че споменатите са в несъстоятелност и реши да бъде отложено плащането до установяване по надлежния законен ред, че са подобрили материалното си състояние, и дава заповед да се освободят...

Султанска заповед до заместниците на кадиите в Лозенградска, Визенска и Бунархисарска каза от 1730 г.

Печата се по ДБИ, III, ДТДА, I (1564—1872), С., 1940 г., с. 38—39. Превод на *П. Дорев*.

Научаваме се, че от раята в казите и нахиите, числещи се към пристанищата на нахиите Деркос и Мидия надолу до Ахтопол и пристанищата на Инеада, българската рая в селата на Лозенградско, Бунархисарско и Визенско, от старо време всяка година от Гергьовден до жътва се явява с 1000—2000 коли, изсича дърва от близките планини и ги продава с печалба на притежателите на кораби; но горските пазачи, ловците и някои от насилниците извънредно изнудват и измъчват въпросната рая, пречат на раята, идеща от други кази, несправедливо я глобяват и наказват и, като последица от това, раята в споменатите кази, изплашена, тази година не дошла да сече дърва от местата, които не са така близко до пристанищата; последните пристанища останаха без дърва, в славната ми столица има оскъдица от дърва и населението страда от люта зима.

Вие, чиито имена споменахме по-горе, нямате абсолютно никакво султанско съизволение нито да се измъчва по този начин раята, нито пък божиите слуги (населението в Цариград — б. пр.) да страдат от немотия; върховното ми царско желание е раята да живее добре и спокойно; сиромаси и богати да бъдат доволни; категорично напомням и повтарям, горските пазачи, ловци и разни лица да не измъчват по никакъв начин нито едно едничко лице от раята и — след като притежателите на горите, както е било в миналите времена, се задоволяват — да не вземат от никого парица и трохица, а да ги закрилят и защищават. Онези от раята, които отдавна се занимават с тази работа, да бъдат оставени óвреме да секат дърва, да ги свалят на пристанищата, за да ги продават с печалба на капитаните на кораби. На пристанищата да не допускате нито един от спекулантите и насилниците да купуват дърва и да ги наказвате...

Из султанска заповед от 1737 г.

Печата се по: *П. Тивчев, И. Калудова*, Документи..., ВИС, 4, 1970, с. 71. Превод на И. Калудова от I. βα δραβελλη, op cit.

В Румелия и Анадола ще започне мобилизирането и въоръжаването на много и достатъчно войници за проектирания и сигурен поход през пролетта срещу неверниците австрийци и руси. Цели се демонстрирането с божия помощ на мюсюлманското величие. Но през време на такива походи се изисква подсилването на мюсюлманските войски и раите, за да може да смогнат лесно във внасянето на данъците, трябва да се занимават повече с обработката на земята, а разпръсналите се и изселилите се раи е необходимо да се върнат и настанят в първоначалните им места. Налага се през периода на справедливото ми царуване да не бъде засегнато имуществото на никого. През щастливото ми царуване трябва първо да се уреди въпросът за страха на раите, който те имат, казвайки „реколтата ни ще се стъпче от войската". Идващите войници—конници и пехотинци, при отиването и връщането им трябва да бъдат водени от изтъкнати офицери, назначени от оджаците им. При преминаването им през местата, в които ще правят престой, да пазят както подобава посевите на жителите и да полагат старание да възпират и командуват войските тъй, че да не бъдат стъпкани посевите на никого, да не взимат и да се забрани да взимат безплатно провизии и да не засягат по никакъв начин семействата и децата на бедните, както и имуществата им. Да се препоръча и да се заповядва строго на офицерите, в случай, че някой от раите бъде засегнат или бъдат стъпкани посевите му, или се вземе макар и едно негово въже, да се налага и изпълнява изискващото се строго наказание на виновните. Ако офицерите са безразлични по въпроса, трябва да им се заповядва и да се заплашат и те, че несъмнено ще бъдат наказани.

В сътрудничество по въпроса с кадиите и тимариотите на селата да върнете оттам, където се намират, в старите им места раите, които са напуснали местата си и са се разпръснали в други части, като ги успокоявате, че са в сигурност всичките им неща, имущества и посеви и да ги поощрите да се отдадат на обработката на земята и посевите повече от предишните години. Ако нямат волове и семена, да се намерят под форма на заем от тимариотите на селата и от благоденствуващите първенци необходимите количества, а може би и повече волове и семена, тъй че да не остане нито педя необработена. Преди да мине времето, да побързате спешно да бъдат засети всички земи в района на управлението ви. Тимариотите и надзирателите да останат в селата, защищавайки и покровителствувайки бедните и безсилните.

Написа се в Константинопол на 29 шабан 1150 г. (22 декември 1737 г.)

Из османски съдебен регистър от 1739 г.

Печата се по *Стр. Димитров*, Османски кадийски документи за Североизточна България и Добруджа през XVIII в. С., 1982. Превод на Стр. Димитров от оригинал в ОДА — Толбухин.

Ахмед, син на Омер, владелец на тимар от 3749 акчета в село Алъджа, нахия Варна, Силистренски санджак, по време на отбраната на моста в полето при Бендер от страх пред руските табори избягал и от 15 дни не се намирал под знамето и е напуснал службата. По този начин тимарът му станал вакантен. По доклад на силистренския алай бей Али, анадолският валия и главнокомандуващ на армията при Бендер честитият везир Елхадж Вели паша от 23 ден на джемази юл-ахър 1152 г. го връчил на мюлазимина от този санджак Муртиза, висок ръст, пъстри очи, открити вежди, приносител на настоящия берат"... В тимара се включват части от селата Алъджа, Ййляни(?), Дурбали, Саръджа и Диване муса куюсу. 23 джемази юл-ахър 1152 (26 септември 1739) г. Селото Диване муса куюсу е от Силистренската нахия.

Из съдебен протокол в кадийски регистър на гр. София от 1749 г.

Печата се по *Б. Цветкова*, Хайдутството..., Т. I, С., 1971, с. 349—354. Превод на Б. Цветкова от оригинал в НБКМ, Ор. отд., Софийски кадийски регистър 311/1, л. 5-6, док. I.

Списък за разхвърляне върху наличните ханета в долупосочените села на общата сума 374 гроша от споменатите заплати, която трябва да събере бекчибашията на посочената Софийска каза Ахмед за 17 пеши секбани, на човек по 22 гроша, които с общо съдействие да пазят селяните, живущи в селата от околията на град София, и пътниците от хайдути, друмски разбойници и други разбойници от 17 джемази юл-евел, т. е. от Гергьовден на 1162 г. (5. V. 1748 г.) до навършване на шест месеца.

Написа се на 10 от щастливия рамазан, 1162 г. (24. IX. 1749 г.).

Със задължението за събиране от негово благородие мютеселима Есеид Мехмед ага: с. Брезник — неверници — 1 хане — $1^1/_2$ руб, с. Кътне — 3 ханета — $1^1/_2$ руб, с. Маслово — $^1/_2$ руб, с. Харасник — 1 хане и $^1/_2$ руб.

Със задължение за събиране от негово благородие заима Есеид Осман ага: с. Кърбовина — 4 ханета и $^1/_2$ руб, с. Ислафче — 4 ханета и 1 руб, с. Ярджиловче — 3 ханета и $^1/_2$ руб, с. Дивотино — $4^1/_2$ ханета, с. Радуй — 2 ханета и $2^1/_2$ руб, с. Хан-и джедид

ли Търнова — 10 ханета и 3 руб, с. Хан-и джедид — мюсюлмани — $1^1/_2$ ханета.

Със задължението за събиране от негово благородие черибашията Сеид ага: с. Биримирча — $2^1/_2$ ханета, с. Оградище — 4 ханета и $^1/_2$ руб, с. Кючукоба — $1^1/_2$ руб, с. Доганово — 5 ханета и $1^1/_2$ руб, с. Кючукоба — мюсюлмани — 1 хане и $3^1/_2$ руб.

Със задължение за събиране на заима Абдулатиф ага: с. Курила — 3 ханета и $1^1/_2$ руб, с. Бухова — 5 ханета и $1^1/_2$ руб, с. Елешниче — 1 хане и $3^1/_2$ руб, с. Лакатник — 1 хане и $3^1/_2$ руб, с. Кладнича — 1 хане и 3 руб.

Със задължението за събиране от заима Измаил ага: с. Челобеч — 3 ханета, 13 руб, с. Харкова — 4 ханета и $^1/_2$ руб, с. Слатина — 2 ханета и $1^1/_2$ руб.

Със задължението за събиране от Ессеид Хюсеин ага: с. Желява — 5 ханета и $3^1/_2$ руб, с. Малина-и баля — 2 ханета, с. Чеканча — 2 ханета и 1 руб, с. Обеля — 1 хане и $^1/_2$ руб, с. Подгумер — 1 хане и $^1/_2$ руб, с. Волуяк — 2 ханета и $^1/_2$ руб, с. Бездел — 2 ханета и 1 руб, с. Лесковдол — $1^1/_2$ руб.

Със задължението за събиране от заима Елхадж Мустафа ага: с. Сеслафча — 5 ханета и $1^1/_2$ руб, с. Балша — $3^1/_2$ руб.

Със задължението за събиране от чарибашията Мехмед ага: с. Карабулат — $2^1/_2$ ханета.

Със задължението за събиране от черибашията Мустафа ага: с. Малашевча — $^1/_2$ ханета, с. Войнугофча — 1 хане и 1 руб.

Със задължението на Юсуф от Обрадовча: с. Обрадовча — $1^1/_2$ ханета, с. Осеновлук — $4^1/_2$ ханета, с. Реброва — 2 ханета и $2^1/_2$ руб, с. Гьореджи — неверници — $2^1/_2$ ханета, с. Брайкьовча — 1 хане и 1 руб, с. Градеч — $2^1/_2$ ханета.

Със задължението на пълномощника Мифтах ага: с. Сългърлъ — мюсюлмани — 1 хане и $3^1/_2$ руб, с. Сългърлъ — неверници — $1^1/_2$ ханета, с. Богдановдол — 3 ханета, с. Малина-и зир — 4 ханета и $1^1/_2$ руб, с. Новосел — 8 ханета и 3 руб, с. Костимброд — 1 хане и 3 руб.

Със задължението за събиране на доганджибашията Рустем ага: с. Златуша — $1^1/_2$ хане и $^1/_2$ руб.

Със задължението за събиране на Елхадж Хасан ага: с. Гайтанево — 5 ханета.

Със задължението за събиране на драгалевския забит Молла Хасан: с. Драгалефча — 5 ханета, с. Панчар — 1 хане и 3 руб, с. Лозене-и зир — 3 ханета и $^1/_2$ руб, с. Бурлеша — 1 хане и $3^1/_2$ руб, с. Райлово — $2^1/_2$ ханета.

Със задължението за събиране на Елхадж Хюсеин: с. Мешинча — $2^1/_2$ ханета.

Със задължението на бусманския забит Ибрахим ага: с. Бусманча — 3 ханета и 3 руб, с. Богроф мензил — 3 ханета, с. Огой — 3 ханета и $^1/_2$ руб.

Със задължението за събиране на Хюсеин ага: с. Чукурова — 3 ханета и 3 руб, с. Кумарича — 2 ханета и 1 руб.

Със задължението за събиране на Махмуд ага: с. Филиповчи — 1 хане и 1 руб, с. Вердекална — $1^1/_2$ ханета.

Със задължението за събиране от Хюсеин ага от Храбско: с. Пожарева — $1^1/_2$ руб, с. Храбска — $6^1/_2$ ханета, с. Иваняне — 3 руб, с. Сохуляне — 1 руб.

Със задължението за събиране на боянския забит Ахмед ага: с. Подуяне — 1 хане, с. Световрач — 1 хане и $3^1/_2$ руб, с. Михалово — 3 руб, с. Диване Даут — мюсюлмани — $2^1/_2$ ханета, с. Диване Даут — неверници — $1^1/_2$ ханета, с. Равна — 1 руб, с. Желен — 1 руб.

Със задължение за събиране на пълномощник на румилийския кетхуда: с. Махала Мехмед паша — $2^1/_2$ ханета, с. Мошина — $3^1/_2$ руб, с. Гиляне — 1 хане, с. Бучина-и Кючук — $1^1/_2$ руб, с. Чуряк — $2^1/_2$ ханета, с. Калканджи — $1^1/_2$ руб, с. Бучино-и Кюмюрджи — 2 ханета, с. Мърчай — 1 хане и 1 руб.

Със задължението за събиране на Абди ага: с. Хюсеинлу — 3 ханета и $1^1/_2$ руб.

Със задължението за събиране на Омер ага: с. Драгичева — 1 хане и 1 руб, с. Лукова — $2^1/_2$ ханета, с. Богданлъ — 1 хане, с. Кубратова, с. Куманча — $1^1/_2$ ханета.

Със задължението за събиране на Осман ага: с. Бакянлу — 1 хане.

Със задължението за събиране на Молла Халил: с. Орман — 3 ханета и $^1/_2$ руб.

Със задължението за събиране на железнишкия забит Хюсеин ага: с. Железниче — $7^1/_2$ ханета, с. Кирмикофча — 2 ханета и 3 руб, с. Ботоп — руб, с. Чепинча — $1^1/_2$ руб.

Със задължението за събиране на горублянския забит Халил ага: с. Горубляне — 5 ханета, с. Дираговищинча — $2^1/_2$ ханета, с. Земляне — 1 руб.

Със задължението за събиране на Елхадж Мустафа: с. Лозене-и баля — мюсюлмани — $3^1/_2$ руб, с. Лозене-и баля — неверници — 10 ханета.

Със задължението за събиране на спахията Ахмед: с. Овчиндол — $1^1/_2$ ханета.

Със задължението за събиране на Ахмед ага: с. Басарел — 2 ханета.

Със задължението за събиране на Кокалянския забит: с. Кокаляне — 1 хане и $3^1/_2$ руб.

Със задължение за събиране на Ислям бюлюкбаши: с. Дръмша — 1 хане и 3 руб; с. Игнатича — 2 ханета и 3 руб; с. Добърчин — 3 руб; с. Ракофча-и Кючюк — 1 хане; с. Бучино-и Дербент — 1 хане.

Със задължението за събиране на спахията Мустафа: с. Ак. Данишменд — мюсюлмани — $3^1/_2$ руб; с. Ак. Данишменд — неверници — 2 ханета и $^1/_2$ руб.

Със задължението за събиране на Али Челеби: с. Бейлер Чифтлиги — 1 хане, с. Шума — $^1/_2$ хане; с. Манастирище — 3 руб.

Със задължението за събиране на мухтесиб Ахмед ага: с. Враждебна — $2^1/_2$ ханета; с. Бушкович — 1 хане; с. Гинча —1 хане.
Със задължението за събиране на пазарбашията: с. Сарача — 1 хане.
Със задължението за събиране на Ахмед ага: с. Локорска — 5 ханета и $1^1/_2$ руб; с. Бутккьофча — 1 хане и 3 руб; с. Мировяне — $1^1/_2$ ханета.
Със задължението за събиране на Хасан Челеби: с. Мусакьой — 5 ханета и 1 руб.
Със задължението за събиране на орманлийския забит: с. Орманлу — мюсюлмани — 4 ханета и $^1/_2$ руб; с. Орманлу — неверници — 4 ханета и $^1/_2$ руб.
Със задължението за събиране на Ессеид Хасан челеби: с. Ябланча — 2 ханета и 3 руб.
Със задължението за събиране на Бейоглу Халил: с. Ретин — $3^1/_2$ руб.
Със задължението за събиране на Осман челеби: с. Коджа Ахмедлу — неверници — $2^1/_2$ ханета; с. Ташкесен — мюсюлмани — $3^1/_2$ руб; с. Ташкесен — неверници — $2^1/_2$ ханета; с. Берник — мюсюлмани — $2^1/_2$ руб; с. Сводие — 1 руб, Оплетна — $2^1/_2$ руб; с. Бирмечлево, заедно с Балван — $2^1/_2$ ханета; с. Гурмазова — $3^1/_2$ руб; с. Черчел — 1 руб; с. Богледеч — $1^1/_2$ руб; с. Илианче — 3 руб; с. Искърч — 1 хане и 1 руб; с. Ракофча — 2 ханета и $2^1/_2$ руб; с. Столник — 3 ханета и 3 руб; с. Гърдоман — 1 хане и 1 руб...

Из „Наблюденията“ на Жан-Клод Флаша от средата на XVIII в.

Френският търговец и промишленик Жан-Клод Флаша пътува много и престоява доста години в Османската империя. Впечатленията му от пътуванията из българските земи съдържат интересни подробности относно живота и материалната култура на поробеното население. Печата се по *Б. Цветкова*, Френски пътеписи..., с. 300—301. Превод на Б. Цветкова от Observations sur le commerce et les arts. *D'une partie de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique et même des Indes Orientales. Par Jean-Claude Flachat.* A Lyon, 1766, t. I.

Поради чумата не се спряхме в Керкеселесия, град, който дължи името си на 40-те черкви, които се наброявали някога там. Повечето от тях били превърнати в джамии и почти няма турци там. Гърците там биват много тормозени. Изглежда, този град е стар — на това навежда начинът на строеж на пътищата. Те са калдъръмосани като старовизантийските. Едва тук забелязах, че житото се вършееше в Турция съвсем различно в сравнение с нас. Всеки си има начин — не ще реша кой е най-добрият, но ще се задоволя да съобщя нещата, както съм ги видял. На голям харман разстилат класовете, като ги нареждат в голям кръг, за да са навсякъде по равно, да излезе житото и сламата да се смеле добре. Те правят от нея дебел пласт и се грижат постоянно да я обръщат. За целта имат две дъски, дълги по пет стъпки, широки всяка по стъпка и половина и дебели три пръста. От едната страна свършват с остър ъгъл, където се свързват с конския или волския впряг. От едната страна се забиват множество малки режливи камъни... Над сламата се поставя брана, притискат я с голям камък, служещ за седло на този, който държи поводите в едната ръка и камшик в другата, за да направлява по свое усмотрение животните. Той обикаля така цял ден ту от едната, ту от другата страна, докато сламата добре се скълца и класовете се очистят. Тогава той (камшикът) се хвърля във въздуха, както го правим по нашите хармани. Житото остава струпано на куп на няколко крачки и скълцаната слама образува пък друг — малко по-далеч. Жал ми бе, като гледах как се кълца сламата, защото мислех, че тя е загубена така. Казаха ми обаче, че добитъкът я яде така с удоволствие и че я продават доста скъпо на крина.

Никъде не бях видял толкова жито, колкото имаше край градовете и селата, откъдето минахме. То бе струпано из пожънатото поле. Би казал човек, че селяните искат да си направят от него укрепления — всяка купа бе около 50 стъпки дълга. Това е главното богатство на страната.

Из съдебен протокол от 1766 г.

Печата се по Румелийски делници..., с. 64. Превод на *М. Калицин* от оригинал, съхр. в НБКМ — Ор. отд., Соф. сидж., 22, с. 87, док. II.

...Продадохме със законна и окончателна продажба при условия, приети и съгласувани от двете страни, изключващи всякакви недоразумения, на споменатата Хатидже Хатун, за 1865 гроша чифлик и принадлежащите към него земеделски имоти, които до сключване на сделката бяха наша собственост, получена в наследство от споменатия починал. Чифликът с вътрешна и външна част се намира в село Кациляне, спадащо към Софийска каза. В неговата вътрешна част се числят: 8 чифта волове, 1 бивол, 1 биволица, 2 малака, 16 глави малки и големи говеда, 31 глави коне, малки кончета, катъри и магарета, 101 броя дойни овце и шилета, 1 черен товарен кон, 20 софийски килета пшеница, 20 килета ечемик и в хамбара 3 шиника, или 15 килета пшеница, 57 килета ечемик и 10 килета овес, 5 кошера, 9 коли, 9 рала; 3 плуга, 8 брадви, 8 железни вили, 1 железен ръжен, 3 мотики, 1 лопата и пр. оръдия и принадлежности. Освен това към споменатия чифлик спадат обработваеми 13 броя ниви, даващи по 60 софийски килета зърно и ливада, даваща реколта по 200 коли сено. След извършване на предаването и приемането на имота, определената сума от 1865 гроша беше напълно предадена и ние я получихме и приехме изцяло, лично като наследници и по поръчителство...

Из съдебни протоколи — опис на имуществото на починалия Чолак Осман Беше от София, 1762 година

Печата се по Румелийски делници..., с. 61—63. Превод на *М. Калицин* от оригинал, съхраняван в НБКМ — Ор. отд., Соф. сидж. 21, с. III.

...Къща в махалата „Хас Бига", 1 — 24 120 акч.; друга къща в споменатата махала — 21 600 акч.; дюкян в близост на двореца — 24 600 акч.; лозе в село Курило, 1—1200 акч.; шуба-джюбе от бяла „чоха" — 1010 акч.; шуба-биниш от синя „чоха" — 3685 акч.; шуба-биниш от зелена „чоха" с кожа от главата — 2410 акч.; шуба-биниш от червена „чоха" — 1205 акч.; чакшири от „чоха", 1—500 акч.; антерия от дамаска „аладжа", 1—351 акч.; антерия от „кутни", 1—310 акч.; шуба-джюбе от зелена „чоха" — 357 акч.; пояс от о-в Хиос, 1—363 акч.; ямурлук от „оба", 1 — 200 акч.; пушка фълънта, 1 — 660 акч.; пушка бойлия, 1 — 161 акч.; пищови, 1 чифт — 631 акч.; черна сабя, 1 — 161 акч.; друга сабя, 1 — 120 акч.; 1 бакърена тепсия от 4½ оки, по 201 акч. — 904 акч.; оглавник и нагръдник — 31 акч.; изтъркан фенер, 1 — 90 акч.; малък сандък, 1 — 45 акч.; стари дисаги — 91 акч.; 2 железни халки и една брадва — 25 акч.; теглилка, 1 — 30 акч.; бакърени съдове, 29 оки по 151 — 4374 акч.; кожа от камила, 1 — 130 акч.; стари чували, 2 — 70 акч.; други два чувала — 70 акч.; железен търнокоп, 1 — 24 акч.; стар бакър, 2 оки по 91 — 182 акч.; стар нож ханджер, 1 — 600 акч.; тъмночервен товарен кон с принадлежностите — 4440 акч.; пшеница в хамбара, 36 килета по 480 — 17 280 акч.; ечемик, овес и смесено зърно в хамбара, 7 килета по 480—3320 акч.; бяла пшеница, ½ киле — 600 акчета; камъни, 50 коли — 240 акч.; мед 50 оки — 1050 акч.; налични пари — 3480 акч.

ВСИЧКО ИМУЩЕСТВО — 121 127 акч.

[ВЗЕМАНИЯ:]

Дадени като откупуване за мезрата Балван за 1762 година — 10 920 акч.; дадени за откупуване на сина на Нух Ефенди от село Банчовци за същата година — 12 000 акч.; дадени като откупуване за село Ибричево за същата година — 4800 акч.; дългът на Игнат, Марко, и Тодор от с. Горни Богров, с разписка — 3420 акч.; дългът на Чукура Миладин, Паун, Стойчо и Митре, Стойчо от с. Горни Богоров, с разписка — 630 акч.; дългът на Молла Ибрахим и Ессеид Осман Беше, с разписка — 1320 акч.; дългът на Петко и сина му Симеон от с. Банчовци, с разписка — 2580 акч.; дългът на Бошка от с. Погледец, с разписка — 1008 акч.; дългът на поп Стоян от с. Бухово, с разписка — 1260 акч.; дългът на Ильо Атанас от с. Горни Богров, с разписка — 360 акч.; дългът на Стоян Цветко и Татар Цветко от с. Хаджи Караман, с разписка — 2520 акч.; дългът на Велчо от с. Хаджи Караман, с разписка — 840 акч.; дългът на синовете на Спас от с. Синделци, с разписка — 168 акч.; [тук са пропуснати 6 страници от списъка на длъжниците и техните дългове]... дългът на Нено Цветан от с. Хаджи Караман — 1 и ½ килета и 3 чанака пшеница — 729 акч.; дългът на Стоян и Коце от с. Бистрица — 1 и ½ килета пшеница — 180 акч.; дългът на Лило Стоян от с. Банчовци — 1 киле и 3 чанака пшеница — 840 акчета; дългът на Митре от с. Богров, от фуража — 240 акч.; дългът на Стоян от Волуяк, от фуража — 120 акч.; и от заем — 240 акч.; = 360 акч.; дългът на Геро и Карло от с. Богров, от фуража — 240 акч.; дългът на куция ескинджия Ахмед Беше от с. Мрамор, от фуража — 240 акч.; взети и продадени овце, според подробния регистър, които представляват дълга на раята — овце и агнета — 124 по 201 акч. и 18 шилета по 120 акч. = 27 064 акч.; взети и продадени 32 бр. крави, юници, телета-бозайници, кобили и кончета, което представлява дълг на раята — 31 200 акч.; друга крава с теле — 990 акч.; 1 черен кон — 2160 акч.; друга крава с теле на съхранение у Катъроглан в с. Черква — 600 акч.; други 4 телета, по 600—2400 акч.; килим от Шехиркьой, 1 — 960 акч.; 1 каца и 4 малки бъчви — 360 акч.; стари ботуши, 1 чифт — 120 акч.; свещник, 1 — 180 акч.; 2 яна от басма — 180 акч.;

ВСИЧКО: 440 649 акч.

ИМУЩЕСТВО — 121 127 акч.

Султанска заповед от 1787 г.

Печата се по *Стр. Димитров,* Османски кадийски документи...

Ферман до кадиите на Силистра, Умур факъх, Ямбол, Невахи-и Ямбол, Русокастро, Хатун-или, Сливен, Месемврия, Мангалия, Нови пазар, Козлуджа, Айтос, Анхиало, Чардак, Кара су с друго име Текфур гьол, Баба даг, Хаджиоглу Пазарджик, Балчик, Провадия, Карнобат, Хърсово, Варна, Мачин, Исакче, Тулча и Бургас, до другите офицери в казите. „За сметка на 1202 г. на споменатите кази, разположени в Силистренския санджак, придадени в му катаата джелепкешан-и агнам на канцеларията на дясното крило, се числят 44 583 глави джелепкешан-и агнам и 879 гроша суми на отсек, които са дадени като маликяне на съдружниците ходжаганът от султанския ди ван Кенан и на Абдурахман. След като са внесли откупа за тях, даден им е подпечатан и украсен с тугра списък от мукатаата за овцете, за да събират онова, което е определено в списъка... да се вземат за всяка глава по 36 акчета за държавата, по 8 акчета адет-и гулямие и по 4 акчета като заплата или всичко по 48 акчета, които да се внасят и предават на назначените от тях лица. Да не се допуска никой да се отклонява от плащането на вписаното в списъка под предлози, че „ние сме ешкинджии, или дербенджии, или мостари,

или оризари (чалтъкчии), или на някаква подобна служба, заради което сме освободени“. 14 мухарем 1202 (26. X. 1787) г.

Каза Хаджиоглу Пазарджик: овце — 1903 1/2

Овце на отсек — с. Осман факъх	— 18 гроша
с. Азиз бей	— 45 гроша
	63 гроша

Султанска заповед от 1788 г.

Печата се по *Стр. Димитров*, Османски кадийски документи...

[Ферман до валията на Очаков, до кадията на Варна.] „Мустафа от тайфата, която доставя соколи, е изпратил в щастливата ми столица изложение. Той владеел със свещен императорски берат соколарски тимар от 3760 акчета в село Кьопеклю и др., Провадийска нахия, Силистренски санджак. Към него се включвал а общината (джемаат), наричана Дер-вади Дюдюкчи (на реката Дюдюкчи) от село Мустафа факъх, подчинено на Варненската нахия, с доход 4500 акчета. Понеже тя била регистрирана в императорския регистър и записана като съдружническа, била вписана и в берата му, то никой не трябвало да му се месва и да не му пречи, когато съобразно закона и списъка пожелае да взема и да събира получаваните произведения и налози, тъй като никой нямал връзки с тези приходоизточници.

Пак на Варненска нахия било подчинено селото Каварна, което било част от императорските хасове и се владеело като малкияне от онези, които станат войводи на хаса. От 1190 (1776) г. насам онези, които владеят това село от страна на споменатия хас, не се задоволявали само с него, но му казвали и за общината Дер вади-и Дюдюкчи на селото Мустафа факъх: „Ти нямаш дял и връзка тук; тя е придадена към хаса!“ и с тези думи противозаконно и противно на императорския списък произволно се вмесвали и го задържали за себе си, събирали и вземали за себе си приходите от производството и на лозите, с което ги ощетявали. Той и преди бил съобщавал за това, а сега иска да се издаде заповед и да се нареди общината Дер вади-и Дюдюкчи на селото Мустафа факъх съобразно императорския дефтер да се държи лично от него като съдружник и той да събира и задържа закона и списъка, произведенията и налозите му, а също така да се забрани и възпрепятствува на онези, които държат като войводи споменатия хас, противно на императорския закон и списък да правят разнообразни пречки и да се вмесват.

След като се направи справка в сумарния и в подробния регистри, пазени в рузнамето на императорската ми хазна, се оказа, че намиращата се във Варненска нахия община Дер вади-и Дюдюкчи на селото Мустафа факъх, с 18 души рая и с доход от саларие, от облагане с ресми-и чифт, от пшеница, ечемик, ниябет, десятък от градини с плодове, джурм-и джинает, ресми-и арусане, дещебани, ресми-и хаймане-ресми агъл с къшлак за външните, ресми-и тапу-и земин и други всичко 4500 акчета номинални, които в подробния регистър са описани перо по перо, а в сумарния регистър са събрани заедно с тези на подчиненото на Провадийска нахия село Кьопеклю и др. и са обединени в един тимар от 17 520 акчета, предоставен на лицата, донасящи соколи. От този общ сбор сумата 8760 акчета са записани на Мустафа, а остатъкът — на съдружника му.

Пак във Варненска нахия е записано с махалите и хората му село Каварна с доходи от саларие, от облагане с испендже, от пшеница, ечемик, ниабет, джурм-и джинает, ресм-и арусане, захан (?0, хаймане, дещибане, ресм-и агъл, къшлък от външните, юва, качкун, бейт юл-мал, мал-и гамбмал-и мефкуд и всичко с другите 32 666 акчета номинални, които в подробния регистър са записани перо по перо, а в сумарния регистър са посочени като мой императорски хас.

При това положение според императорския регистър общината Дер вади-и Дюдюкчи на село Мустафа факъх се владее като съдружническо владение от споменатия соколар Мустафа, а владелците на императорските ми хасове не трябва да имат с нея никаква връзка. Макар че това е трябвало да бъде така, бившият дефтер-емини е направил доклад, за да се действува според доклад, през първата десетдневка на сафер 1191 (11—20 март 1777 г.) и после пак през 1194 и 1195 (1780, 1781) г., че онези, които са станали войводи на споменатия хас, противно на височайшата заповед и в разрез с императорския списък са се вмествали в споменатата община Дер вади-и Дюдюкчи на селото Мустафа факъх, за което се е донесло...

Из съдебен документ от 1789 г.

Печата се по превод, публикуван в Положението... Съст. и ред. *Н. Тодоров*, с. 169—170. Оригиналът се съхранява в НБКМ, Ор. отд., Шум. 14/87.

Скромният молитствувател долага на височайшата държавна власт следното:

Праведните, благочестивите, имамите, проповедниците, благородните и цялата бедна рая, живущи в град Шумен, масово се явиха в шериатското съдилище и изложиха своето окаяно положение, както следва:

„Бившият капудан, Негово Превъзходителство Хасан паша, назначен да замине за фронта, като се настани със своята войска в село Чалъкавак, Шуменска околия, изпрати в града ни предписание чрез своя оръженосец, придружен от около 70 души делии, с поръка да му приготвят хранителни продукти за 10 дни, достатъчно количество хранителни припаси за войската и фураж от 3000 дажби за конете, и да се пренесат в казаното село. За след-

ния път, понеже възнамерявал да се настани в село Драгой, той заръча да се набавят двойно повече провизии и хранителни продукти, да се наемат ангария коне и коли и да се изпратят и предадат на приемчиците. Без да се отклони от правия път, той се отбил и в селото Кюлефча, Новопазарско, отдето със заявление и съдебно решение му било съобщено, че поради сушата в селото настъпил глад и немотия и жителите, освен че били лишени от насъщния хляб, но нямали с какво да нахранят добитъка си вечерно време. Пашата не обърнал никакво внимание на това, казвайки, че той имал височайши ферман да прибере всичките държавни храни и изпратил фермана в шериатското съдилище.

След това той разгънал шатрите си в местнотта „Кушмейдан", под самия град, и наредил да се прибере всичката реколта по нивите на един час разстояние от града, и да се отнесе в армията за храна на добитъка. Същевременно той поискал от шериатския съд да му предаде ключовете от държавните складове с ечемик и изнесъл оттам всичкия ечемик. . .

Списък на тимари от последната четвърт на XVIII в.

Печата се по Румелийски делнициi. . ., с. 132—133. Превод на *Ст. Андреев* от оригинал, съхраняван в НБКМ — Ор. отд., НПТА 10/37

Тимар на Хумбараджъ Ахмед, син на Хумбараджъ Нуман. Село Кривводол, спадащо към споменатата нахия Враца в ливата Никопол. [Приход] — 3000 [акчета]. 17. XII. 1781 — 6. XII. 1782 г. [Бележка]: С височайша заповед се обясни, че [Ахмед] е бил назначен за комендант на крепостта Бендер. 12. XII. 1788 година.

Тимар на Хумбараджъ Мехмед, син на Хумбараджъ Али. Село Горно Глогефче, спадащо към споменатата нахия Сиришник в ливата Кюстендил. [Приход] — 7188 [акчета]. 26. XI. 1783 — 13. XI. 1784 година. [Бележка]: С височайша заповед се обясни, че [Мехмед] служи в крепостта Браила. 14. V. 1788 година.

Тимар на Хумбараджъ Осман, син на Хумбараджъ Давуд. Село Якорит, спадащо към споменатата нахия Самоков в ливата Паша. [Приход]: 3475 [акчета]. 26. XI. 1783 — 13. XI. 1784 година. [Бележка]: Тъй като [Осман] е умрял без наследник, по официално предложение на военачалника му Мустафа и по донесение на главния дефтердар Сюлейман, [тимарът] се даде на Мехмед, син на Осман. 20. X. 1787 година.

Тимар на Хумбараджъ Мустафа, син на Хумбараджъ Хюсеин. Село Сиракова, спадащо към спометатата нахия Враца в ливата Никопол. [Приход]: 600 акчета. 4. III. 1775 — 20. II. 1776 година. [Бележка]: С височайша заповед се обясни, че [същият] е бил назначен на секретарска длъжност в крепостта Варна. 22. IV. 1791 година.

Тимар на Лагъмджъ Мустафа.
Село Охатлар, спадащо към споменатата нахия Пловдив в ливата Паша. [Приход]: 6000 акчета. 17. XII. 1781 — 6. XII. 1782 година. [Бележка]: С височайша заповед се обясни, че Мустафа е бил назначен в крепостта Силистра. 17. II. 1790 година.

Из „Пътешествие" на Еспри-Мари Кузинери от 70-те — 90-те г. на XVIII в.

Печата се по *Б. Цветкова*, Френски пътеписи. . ., с. 379—380, 384—385. Превод на Б. Цветкова от E. M. Cousinery, op. cit., I—II, Paris 1831.

То [вероятно Киречкьой (Пейзаново), дн. Азвестохорион в Гърция] от цялата община единствено е населено с българи. Това население, което говори старинния си език, а също и гръцки и турски, понеже няма много земи за обработка, е избрало занятие, което най-много подхожда на природата на местожителството му. Прави вар и с това е станало много полезно. Дружина от тези селяни никога не пропуска да посети Предна Азия и след като прекара известно време там, бива заменена от друга. Тези българи пътуват на мъскй, които използуват за пренасяне на варта; движат се по пътя през крайморска Тракия. Щом стигнат бреговете на Марица, древния Хебрус, вървят покрай залива Мелас и минават в Азия през Галиполи. Там намират големи кораби, които ги прекарват от единия бряг на другия: щом пристигнат в Азия, обикалят много области.

. . . Едно от най-забележителните между обичайните изнудвания, на които бях свидетел, е това, което принуждава жителя на някое село спрямо агата, да чисти памука, произхождащ от десятъци, като го очисти от сърцевината, към която е прилепен. Десятъкът се събира върху най-добрата част от реколтата.

Чиновникът на агата разпределя шушулки във всяка къща според данъка; ако даде за чистене десет квинтала неочистен памук, иска да бъде върнато същото количество очистен. Така след продължителен и мъчителен труд жителят трябва да даде и една част памук, равна на теглото на сърцевината и шушулката, които остават.

Основното очистване на реколтата ангажира всички членове на всяко семейство от седем-осемгодишните деца до старците и трае почти цяла зима.

От четири часа сутрин цялото семейство е накрак. Мъжете търкалят шушулките в голям върбов барабан, за да отстранят остатъците от сухи листа, залепени отвътре, докато още са на растението. После децата измъкват памука от шушулката, а жените изваждат сърцевината с малък цилиндър, който държат и въртят на колените си.

Из данъчен регистър от XVIII в.

Печата се по Румелийски делници и празници от XVIII в., С., 1978, с. 59. Превод на *Ст. Андреев* от оригинал, съхраняван в НБКМ — Ор. отд., ф. 79, а. е. 1393.

... Село Кяфир хаджъ (Благунци, Хасковско), [към] нахията Юскюдар, подчинена на Одрин.

Земя на Коста, син на попа:

Засети ниви — 169 дьонюма, лозя — 1 дьонюм, незасети ниви — 105 дьонюма. Всичко: [Ниви] — 274 дьонюма, лозя — 1 дьонюм...

Земя на Ябанджи Стойко:

Засети ниви — 8 дьонюма, незасети ниви — 32 дьонюма. Всичко: [ниви] — 40 дьонюма...

2. РАЗВИТИЕ НА ГРАДСКАТА ИКОНОМИКА

Из кондиката на абаджийския еснаф в Пловдив 1703... 1800 г.

Печата се по *М. Апостолидис, А. Пеев.* Кондиката на пловдивския абаджийски еснаф — ГНБМ — Пд., 1928—1929, I—II, с. 12, 14, 65, 88, 95, 96.

... Събра се руфетът на абаджиите, малки и големи, и свещениците и миряните, и намериха за полезно и се съгласиха всички, та поставиха първомайстор най-почитания Киричи Христодулаки, да го имаме първомайстор — за каквото дело се случи на руфета да ни го решава заедно с другите десетима: благочестивия поп кир Константин и кир Дросин и кир х. Димо и кир Димитър Битли и кир х. Захо и кир х. Папу и кир Атанас Кесабоглу и кир Константино и кир Вълко и кир Димитър. Тези намерихме за добре да изберем. Каквото съединат или разединат с Бог и с душата си, всичко приемаме до следущата година. И туряме чауш Папазооглу Киричи Никола... [1703].

... Спомен, че се събраха майсторите абаджии, стари и млади, в църквата на светия славен великомъченик Димитър и намериха за разумно, та направиха първомайстор кир Георги Сонтала, пазител на правдините във всички дела на руфета, т. е. каквато и работа да се случи на руфета да я свършва добре — да се счита добре свършена. И ако някой измежду нас по някакъв начин се покаже непокорен, да го накаже с каквото намери за добре. За това стана настоящето съгласително писмо в присъствието на най-уважаваните духовни лица и благочестиви свещеници и най-честните майстори. И ако се случи някой да излезе майстор без съгласието на събранието, да плати гроша 200 извън угощението си... [1706].

... Съгласиха се майсторите да отидат в манастирите поред. Куклен — 1785.

Втори път на следната година — в Бачковския манастир.
На третата година — в манастира „Св. Кирик".
На четвъртата година — в манастира „Св. Петка Молдовска".
На петата година — в манастира „Св. Георги." [1784]

... За спомен, че дадохме за царската орда данък — асл. 336.

Взехме от калоферци асл.	140
От аджарците взехме асл.	44
От карловците взехме асл.	44
От копривщенците взехме асл.	45
От клисурците взехме асл.	32
	321... [1788]

... Константин, син на Фосиф доктора, чирак на Иван, плати майсторството си 40 гр. Даде и ергенския си данък гр. 8.

Манол, син на примикиря Теодор, чирак на Никола Аджар, плати майсторството си гр. 40. Плати и ергенлика юний 6, гр. 10.

юний 7. Авраам, син на Нено, чирак на Андон Амасяхли, плати майсторството си гр. 40. Плати и ергенлика си гр. 15.

юний 7. Васил на Никола Такяджи, чирак на Добри Казанджи, плати майсторството си гр. 40. Плати и ергенския данък гр. 40.

юний 7. Сотир син на Сондали, чирак на хаджи Георги Гюмюшгердан, плати гроша 20 и ергенския данък плати гр. 10.

юний 8. Анастас на Никола, чирак на Димо Сливненеца, плати гр. 40, даде и ергенския данък гр. 40.

1795 юний 11. Плати Илия на Стойко чирак на Къврака гр. 40. Даде и ергенския данък гр. 10... [1794]

... Дадохме на калаузите на Трандафил гр. 130.
За свещите, дето даваме на черквите на свещаря, гр. 1 п. 20.
За кафе и захар, които изпратихме на мюфтията, гр. 12 п. 30.
Дадохме за бакърите наем на стаята гр. 15.
Едни шалвари на Яшим гр. 3.
Шаек на Яшим гр. 4.
Милостиня за моста 1:5 асл.
На бирника кантар парасъ и аршин парасъ гр. 56.
На един беден за пленените му деца дадохме гр. 3.

Изложение на самоковци от 1727/28 г.

Печата се по превод, публикуван в Положението на българския народ под турско робство. Документи и материали. Съст. и ред. *Н. Тодоров*, С., 1953 г., с. 69. Оригиналът се съхранява в НБКМ, Ор. отд. ОАК 45/8.

Още от старо време за нашата каза се изпращаха 4200 листа за данъка джизие, [плащан] съвместно с Ихтиманската каза. За споменатата каза имаше отделно 480 листа. Общо двете кази получаваха 4680 листа. Но в нашата каза има работници и в железните рудници и разхвърлянето на джизието съвпадна с летните дни, когато в казата ни се намираха кяфирите-работници в руд-

ниците. Затова в казата ни бяха раздадени 1800—1900 листа по-вече. По тази причина бяха облекчени Скопската и Кюстендилската кази. При това положение в нашата каза дойде през зимата джизиедар, който е наел събирането на джизието с 5800 листа. При раздаването на листовете той обложи [с данък] грохналите старци, слепите, куците, юношите и децата. А след това, за да не остане дял от джизието, който да не бъде събран, той разпредели и останалите листове така, че на къща в селата се падат по два-три дяла. Тъй като парите бяха събирани насилствено, положението на бедната рая в казата се влоши твърде много. Освен че тя е угнетявана и тормозена, нанесени ѝ са и големи щети. Понеже мъките и неправдите нямат край, повечето раи се пръснаха, а ония, които са останали, ще бъдат разорени по същите причини. Молим да се издаде височайши ферман разхвърлянето на данъка да става зимно време и листовете да бъдат раздавани в установения от старо време брой.

Цени на някои стоки в Русе в 1736 г.

Печата се по *Н. Тодоров,* Балканският град XV—XIX в. Социално-икономическо и демографско развитие, С., 1972, с. 130—131.

Цените, уточнени от събранията на еснафа и градските първенци за град Русе през 1736 г.

	акчета		акчета
180 драма хляб	1	1 ока грозде резекия „коту“	16
115 драма симид	1	1 ока грозде резекия „турия“	15
1 ока гов. месо	5	1 ока червено грозде	15
1 ока чисто масло	40—50	1 ока черно грозде	15
1 ока чист мед	17—20	1 ока нахут	9
1 ока сирене	12	1 ока бадеми	40
1 ока тлъста пастърма	9	1 ока сусамено масло	30
1 ока египетски ориз	15	1 ока зехтин	45—46
1 ока евтина пастърма	8	1 ока пипер	180
1 ока пловдивски ориз	13	1 ока желязо	15
1 ока ленено семе (безир)	30	1 ока европейска стомана	50
1 ока лимонена вода	20	1 ока дебела памучна прежда	110
1 ока измирски сапун	36	1 ока навлажнен памук	42
1 ока бял лен	45	1 ока суров памук	50
1 ока пепеляв лен	38	1 ока обработен памук за дрехи и прежда	60
1 ока смокини	10	1 ока хубава черна прежда	100
1 ока смокини в кутии	14		
1 ока смокини жълти	8—12		
1 ока леблебии	15		
1 ока лешници	10		

Из „Проучването“ на Шарл дьо Пейсонел от 50-те—70-те г. на XVIII в.

Френският дипломат и книжовник Шарл дьо Пейсонел има лични впечатления и натрупана документация върху различни страни от действителността в Османската империя през XVIII в. С оглед на френските търговски и икономически интереси Пейсонел дава описание на търговската дейност и перспективи на българския черноморски бряг. Печата се по *Б. Цветкова,* Френски пътеписи. . ., с. 306—314. Превод на Б. Цветкова от Charles de Peyssonnel, Traité sur le commerce de la Mer Noire, I—II, Paris, 1787.

Бургас е едно от главните пристанища на България за черноморската търговия. Там достигат всички стоки от Татария и други крайбрежни райони, предназначени за Румелия. Това е голяма паланка, в която има много търговци: пристанището е много добро; дъното е пясъчно и всякакви плавателни съдове могат да намерят там убежище през зимата.

Независимо от транзитната търговия, която е много значителна в Бургас, както вносната, така и износната, там се докарват много стоки за нуждите на жителите. Вносните стоки са ориз, кафе, френски такета, шалове, вълнени пояси от Жербе, зехтин, черни маслини, сапун от Смирна, ямурлуци, елеци и гащи от Солун, сиво ленено платно, кърпи от Кайро, барут, стърготини, малко дърво за боядисване, памук, вълна, анатолийски платна, сол от Крим, помучен или копринен плат от Бруса и Цариград, малко платове от Хиос. Продажбата на френски сукна е незначителна там, от тях консумират само съвсем малки количества. Цената на всички тези стоки е същата, която посочих за анадолските райони. Областта на Бургас не произвежда нищо друго освен зърнени храни, от които в Цариград се докарват 30—40 товара, и малко сирене.

Варна е най-голямото пристанище на България. Това е транзитно място за всички български и влашки стоки, предназначени за Цариград, и онези, които се прекарват от столицата за двете провинции. Градът е малък, но добре населен. Там се наброяват 16 000 жители. Има пет джамии, един обществен пазар и около 200 дюкяна. Градът е разположен в дъното на един залив, дълбок 8—10 мили, обкръжен от високи планини. Всякакви видове плавателни съдове могат да влязат и зимуват там с пълна сигурност. Има 14—15 канка, 20—22 пики дълги и много други малки съдове, отредени за пристанището. Почти всички жители са еничари, но доста отдадени на търговия. Във Варна могат да се продават доста голямо количество стоки за потребление в града извън транзитните. Вносната му търговия се състои в следното:

5 бали сукно от Франция — от 110 пари до 3 пиастра пиката;
20 чувала кафе мока — от 90—100 пари оката;
10 квинтала френска захар, чиято цена не знам;
2000 пики ангорски шалове;
за 5000 пиастра венециански атлаз;

за 5000 пиастра златни и сребърни жици по 24—25 пари мискала от един и половина дирхема;
за 2000 пиастра ширити;
6 сандъка с кинкалерия от всякакъв вид;
2000 оки калай — по 80—90 пари оката;
за 4000 пиастра подправки: пипер, канела, индийско орехче, каранфил и др.
1000 оки стомана;
20 бали памук;
4 сандъка френски и туниски такета — големи и малки;
2000 пояса от Жербе, разноцветни, но не от високо качество — по 30—40 пари;
2000 шала от Кайро — по 45—50 пари;
10 бали малки кърпи от Кайро — по 12—15 пари едната;
500 чувала сапун от Смирна — по 12 пари оката;
1000 чифта черни ботуши с подкови — от 110 пари до 3 пиастра;
1000 платнени чалми — от 100 пари до $3^{1}/_{2}$ пиастра;
50—60 квинтала каирски лен — по 20 пари оката;
50 товарни коли ориз от Дамиета — по 55—60 пари килето;
50 квинтала къна́ — по 10 пари оката;
10 сандъка стъкла — по 4—5 пари парчето;
1000 аби или солунски гащи — по 55—60 пари едната;
30—40 бали хартия — по 2—4 пари педята;
4 товара сол;
няколко товара сухо грозде и смокини — по 7 пари оката;
5 товара лешници — по 5—$5^{1}/_{2}$ пиастра квинтала;
товар орехи и пестил, пестилът по 6 пари оката, а орехите — по 20 пари голямо количество от тях.

Износната търговия на този град се състои от зърнени храни и дървен строителен материал. Районът му произвежда такива в много голямо количество.

Вносна търговия на България

Вносната търговия на България е огромна. Няма нито една вносна чужда стока, която да не се продава там с печалба. Но понеже всички градски търговци отиват в Андринопол и на прочутите панаири в Селимна и Узунджова, тази вносна търговия се отдалечава от темата ми и ще предизвика много дълго изложение. Одринската търговия и тази, която се извършва на посочените два панаира, е при това толкова известна, че ще бъде безполезно да се говори за нея. Ще се огранича с износната търговия, която е по-близо до темата ми, защото главното ѝ дебуше е Черно море.

Износна търговия на България

Износната търговия се състои във восък, коприни, вълни, биволски и волски кожи, мед, масло, тютюн, сахтияни, желязо, селитра, солено месо, коне, ориз, вино и др.

Восък

От България се изнася огромно количество восък. Той е жълт, великолепен по качество. Продават го чист, без фирата. Цената му е 38—42 пари оката според годината. Главни места, откъдето го събират, е Тернови, Ямболи, Плевна, Ниеболи, Систов, Русджук, Тутраки, Силистрие, Преват, Базарджик, Айдос, Загора, Казанлик, Чирпан, Шумла, Разград.

Коприна

Коприната е извънредно изобилна в България, без да говорим за тази в Одрин, която е станала сега значително търговско перо. В този град има близо 300 работилници за точене на коприна. Този артикул се дължи на жителите на Бруса, които са дошли да се настанят в този край и са посадили там огромно количество черници. Българската коприна е много доброкачествена. Тя почти винаги е съвсем бяла, приближава брусенската. Най-висококачествената излиза от Загора, Чирпан и Казанлик. Обичайната ѝ цена е около 10 пиастра оката. Второкачествената идва от Хаскени: пасмата ѝ са по-къси, най-често я употребяват в работилниците за копринени ризи. Цената ѝ е осем пиастра оката. Почти изцяло отива в Цариград.

Вълна

От цяла България се събират вълни. Количеството е огромно. Всички тия вълни са неперани, не мият никак овцете, преди да ги острижат. Тя е от две главни качества: едното — къдраво, другото — плоско. Къдравата вълна е най-ценена, тя е много по-тънка от другата. Най-търсена е тази от Никополи. Обичайната ѝ цена е 8—10 пари оката. Правата вълна струва само 5—6 пари. Има малко черна вълна — една четвърт от всичката. Търговците, които я продават отделно в различни краища на Европейска Турция, където има манифактури на ямурлуци и аби. Вълните на Южна България минават в Цариград, а тези от Северна се разпространяват из Германия и във Венецианската република. Никополските са откарвани най-вече от немците. Говори се, че тези вълни могат да служат за производство на сукно. Увериха ме, че ако се направи внимателно прочистване, може от [тази вълна] да се извади по-висококачествена, годна да замени испанската вълна. Това е проблем, който много заслужава да бъде задълбо-

чен. Ако това е вярно, не ще бъде трудно да ги докарват с малки разноски до Цариград по Дунава и Черно море. Би могло дори по същия път да се докарват и вълните от Босна, които са много хубаво качество и в много голямо изобилие. От Йени Базар, Зибра, Чаница, Йенидже, Ташелидже, Препол — градове в Босна, излизат повече от 20 000 бали ежегодно от по 85—90 оки всяка. Тези вълни отиват във Венеция за сукнените манифактури — прекарват ги с коне в Спалатро, Зара и Дубровник, трите търговски пристанища на Босна. Дори има пет-шест години откак гърците са започнали да ги докарват в Германия и на панаира в Лайпциг. Те се упътват по Дунава. Цената на тези вълни е също 8—10 пари оката според редкостта или изобилието ѝ. Дубровничаните започнали тази търговия от незапомнени времена, но от неотдавна я изгубили и са допуснали турците и гърците, на които те отворили очите, да им я отнемат. Във Венеция и Германия правят прочистване на тези вълни и уверяват, както вече казах, че изкарват от тях качество като испанското.

Кожи

От България се изнасят огромни количества биволски и волски кожи от различно качество. Биволските кожи тежат между 18—70 оки, продават се по 2—13 пиастра, волските — 12—25 оки, цената им е $1\frac{1}{2}$—$3\frac{1}{2}$ пиастра.

Мед

Медът е съществен артикул на търговията в тази страна. Той е по-добър от този на Влахия и Молдавия. Най-хубавият идва от околностите на град Ямболи. Обичайната му цена е 7—8 пари оката. Този мед отива в Цариград, изнасянето му оттам е дори забранено и само с много труд може да се транспортира в други райони на Черноморието.

Масло

Маслото е доста изобилно в България, по-малко обаче, отколкото във Влашко и Молдавия. В големи количества го събират покрай Дунава. Цената му е 13—14 пари. Изцяло го събират за Цариград. Другаде може да отиде само контрабандно.

Лой

Лойта, която се изнася от тази провинция, е огромна. Събират я във всички села. Цената ѝ е 8—9 пари оката. Най-голямата част отива в Цариград, Одрин и Родосто. Другаде може да се откара само контрабандно.

Тютюн

Тютюнът е един от главните търговски артикули на България. Има много качества от него. Първото е йениджеиското. От това първо качество има различни класи — от 12 пари до 1 пиастър оката. Второто качество е от Кумарлу, което се продава 8—10 пари оката. Третото качество е от Кирджали на малко по-ниска цена. Четвъртото качество се нарича казил дели, страшно силен тютюн, който отива в Египет и Арабия. Цената му е 8—9 пари оката.

Сахтияни

В България се произвеждат огромни количества разноцветни сахтияни, кожи и...(?). На много места има работилници. Но главните са в Русджук на Дунава.

Желязо

В Самоков и в Кюстендил в България има извънредно богати железни мини. Те доставят на Цариград и на всички райони по Черноморието. Този метал е един от главните търговски артикули на посочената провинция. Тези мини са имущество на султана, давано на откуп. Той продава желязото на място по $4\frac{1}{2}$—5 пиастра квинтала. От тази провинция се изкарва също огромно количество обработено желязо. Цевите на пушките и револверите в Сливен са извънредно търсени и съперничат на тези от Цариград. Продава се и огромно количество подкови и клинци от всякаква големина, които се произвеждат в София и Одрин и които се разпространяват по цялата Османска империя.

Селитра

Във Филипополи, Базарджик и Ямбол се събира много доброкачествена селитра. Но я вземат изцяло за държавата. Частни лица могат да я купуват само контрабандно.

Солено месо

Търговията с пастърма и солени меса в България е също много значителна. Тя има огромно дебуше в Черно море. Вече надълго говорих за тази стока и посочих цената ѝ в различните кранца, където я докарват.

Коне

Българските коне и най-вече тези от Доброже са много ценени. Те са малки и силни, както татарските коне, но по-стройни и по-тънки. Красотата и добротата им определят цената.

Зърнени храни

България и най-вече тази част, която е от провинцията покрай Дунава, е неизчерпаем извор на зърнени храни. Не без основание турците наричат тази река баща-хранител на Цариград. Износът им е забранен под страх на най-строго наказание. Те могат да се прекарват само в столицата. Житото обикновено се продава по 35—36 пари килето, което е от 48 оки в Южна България, но в Северна килето е от 120 оки и струва 60 пари. Цената на ечемика е 18—20 пари съответно за малко и за голямо киле. Просото е на същата цена. Сусамът струва 65—70 пари.

Ориз

Областта на Филипопол произвежда огромно количество много доброкачествен ориз, но много по-лошокачествен от каирския. Разпространява се в цялата Османска империя. Обичайната му местна цена е 35—36 пари килето от 10 оки. Този ориз е имущество, давано на откуп от султана, и Портата дава от този откупен обект пенсии на лица, които иска да възнагради. [Пенсиите] са определени в ориз — известно количество килета на ден.

Вино

България и Доброже произвеждат твърде голямо количество червено вино, но лошокачествено. Изнася се от Исакча, Тулча, Дая кьой, Мачин, Мизеврия, Дели Орман. Ежегодно идват 5000—6000 коли от Русия и Полша, за да товарят вина, които обикновено струват на място 50 пари квинтала.

Забележки

Монетите в Турция, венецианските секини, тези на Холандия и империята, екюто на Германия, тия на Дубровник, монетите на Испания, наречени патини, и изобщо всички монети, които минават в Цариград, имат същия курс в България, както в столицата. Монетите имат няколко разновидности по панаирите, за да се насърчи търговията. Севилската монета никак не е позната. По всички места по дунавското крайбрежие се срещат плавателни съдове, построени специално за корабоплаването по тази река — от 150 до 4000 квинтала обем. Може изцяло да се плати навлото им или да се плати навло само за стоките, натоварени на тях. Малките кораби са по-подходящи от големите и по-пъргави — движат се денонощно при всякакво време и спират навсякъде. Големите плавателни съдове се движат само денем, много се плашат от бури, понеже не могат да спират навсякъде. Използуват ги само за прекарване на зърнени храни. Навлото е по-голямо, когато са срещу течението, отколкото по течението на ре-

ката, защото тогава вятърът е насрещен, екипажите страдат много и са задължени да теглят съдовете с шлепове.

От Русджук до Видин за плавателни съдове с обем 200 квинтала, когато се наемат срещу навло, се плащат по 14—15 пиастра. На връщане за онези, които се наемат с навло, за да се смъкнат от Видин до Русджук, се плащат само 6—7 пиастра. Ако някой наеме с навло тези същите съдове, когато иска да иде от Русджук до Видин, тогава за тях се плаща 12—13 пиастра и на връщане могат да ги имат срещу 9—10 пиастра. Ако тези съдове се наемат от Видин до Галац —15—20, от Видин до Сюние — едно от устията на Дунав, се плаща 50—55 пиастра. От Галац до Черно море обикновено не се намират речни плавателни съдове освен тези, които се връщат от Русджук и Видин и ги наемат евтино. Тук говорих само за плавателни съдове с обем 200 квинтала. Другите навла са съобразно с големината на съдовете и отдалечеността на различните места. Стоките от Дунавска и Средиземноморска България поемат обикновено пътя от Варна по суша и ги натоварват оттам по Черно море за Цариград или за различните места, за които са предназначени. Транспортът става на волски или конски коли. Волските и биволските коли носят обикновено 500—800 оки. Конските — 6—150 оки според броя на впрегнатите коне. От Русджук до Варна се плаща за конски коли в размер на 34—35 пари стоте оки и до пиастър зиме. Волските и биволските са по-евтини, защото вървят по-бавно. Кирията за други места е съобразно с отдалечеността им. Дубровничаните използуваха дълго време почти единствени търговията на България. Те бяха установили значителни колонии в Русджук, София и различни други места. Но тези колонии изцяло западнаха. Вече няма никой в София и когато минах в Русджук през февруари 1759 г., имаше вече само 3—4 дубровнишки къщи, които живееха много бедно и не изглеждаше да вършат голяма търговия.

Откак съставих този труд, французите разгърнаха много търговията си в България през Одрин. Някога тук имаше само представители на цариградските търговци. Но днес там са установени 4—5 френски търговски къщи, получават направо от Марсилия вносни стоки и също експедират там износните през пристанищата Енос и Родосто.

В България възникна ново търговско перо, за което не успях да говоря, защото по това време то бе съвсем непознато. Това е артикулът заешки кожи, от които през Одрин се изнася за Франция огромно количество и чиято продажба е толкова значителна, че цената им в Марсилия се покачи. . .

Ако продължават да се търсят така, както сега, търговията ще намалее скоро, защото не е възможно селяните в България, които имат от лова на зайци големи печалби, да не намалят или може би да унищожат напълно този вид.

Из съдебен протокол от 1761 г.

Печата се по Румелийски делници..., с. 274—275. Превод на *М. Калицин* от оригинал, съхр. в НБКМ — Ор. отд., Соф. сидж., № 21, с. 88, док. I.

Гъркът Мано от казата Костур се е заселил в с. Горна Малина, спадащо към Софийската каза. Той се яви в шериатския съд и направи оплакване срещу жителя на с. Потоп — Мустафа, син на Вели, който стана причина за записване на документа. В присъствието на неверниците от споменатото село [Потоп] — Велчо, син на Донке, Коле, син на Пелид, другият Велчов син на Геро, Ванчо, син на Пелид, Павле, син на Мишо — той [Мано] заяви следното: „Бидейки от сдружението на гърците, аз продавам стоки по селата, спадащи към споменатия град София. Преди 7 дни обикаляйки, стигнах до споменатото село Потоп. Докато бях зает с разпродаването на стоката, споменатият Мустафа ме нападна с пищов, поради което аз избягах, а стоката ми (10 топа плат „богасъ", 6 оки коприна, 20 мискала конци, 5 лакти чоха, 30 топа бяло златишко платно, 5 топа червено мосулско платно, 15 броя колани, 10 оки различно боядисана вълна, 20 лакти бяла аба, 10 тестета памучни такета, 2 топа груби забрадки, 2 топа фини забрадки; 5 топа истанбулски гайтан, 10 тестета ибришим, 100 дирхема каранфил, 1 ока сакъз, 2 оки тамян, 10 тестета такета от синя „богасъ", 10 тестета такета от плат сандал и други дребни неща) изгоря в споменатото село. Една част от тези неща раята спаси и ми ги предаде в съда, а една част е оплячкосана..." Стойността на оплячкосаната и унищожена стока възлиза на 50 гроша. Тъжителят я получи от споменатия Мустафа, за което на последния бе издаден документ...

Из „Спомените" на Франсоа дьо Тот от 60-те—70-те г. на XVIII в.

Френският генерал и дипломат барон Франсоа дьо Тот (от унгарски произход) заема и служба на военен консултант на турската армия. В „Спомените" му за пътуванията, наблюденията, служебните му впечатления се критикуват открито недостатъците и слабостите на Османската империя. Печата се по *Б. Цветкова*, Френски пътеписи..., с. 318, с. 324. Превод на М. Киселинчева от Mémoires de Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares, I—IV, Amsterdam, 1784

Според думите на европейците би могло да се повярва, че митата при турците са по-леки, отколкото при другите народи. Наистина французите плащат само три на сто. Аз няма да включвам в сметката униженията, които трябва да се понасят при всички обстоятелства; те са чужденци: тяхното положение не ни интересува при изследването на нравите и управлението на местното население. То е задължено да плаща седем на сто, а за много стоки за потребление и десет на сто мито. Поради милост, с която дори се хвалят, този данък се събира в натура: но какво се

получава? От сто калкана, които един рибар носи, вземат му се десетте най-хубави, които само струват колкото всичката дребна риба, която му оставят.

Използуването на постоянни гарнизони от турците, прибавено към недисциплинираността на войските, им дава известно чувство на собственост върху мястото, където са настанени. Там те упражняват права, осветени от обичая, които техният съюз пази и които постоянно противоречат на реда, който би трябвало да се въведе. Съгласно този принцип галионджиите, които имат правото да продават агнета в Константинопол, с принуда ги изкупуват от стопаните им. Турските войски във всеки град се ползуват от подобен вид привилегия за монополно право на търговия с някаква стока; тяхното единство поощрява стремежа им към измама, при което страда фискът. Тази нечестност се забелязва по цялото крайбрежие на архипелага, където извличането на жито е станало основа на контрабандна търговия...

Сеченето на дървета по бреговете също е изложено на грабеж. Най-могъщият собственик на страната си присвоява правото да разполага с тези собствености и морският капитан, който купува контрабанда се стреми винаги да подобри пазара си, поощрява естествено този грабителски дух, унищожаващ всяка дисциплина, и оставя на държавата, осигуряваща му моряците, само неизчислими загуби.

Из съдебен протокол от 1761 г.

Печата се по Румелийски делници..., с. 96. Превод на *М. Калицин* от оригинал, съхраняван в НБКМ — Ор. отд., Соф. сидж., 21, с. 3, док. I.

... 200 дирхема хляб — 1 акче; 132 дирхема баница и симит — 1 акче; 44 дирхема бюрек — 1 акче; 1 ока овнешко месо — 12 акч.; 1 ока овче месо — 8 акч.; 1 ока говеждо месо — 6 акч.; 1 ока овче масло — 18 акч.; 1 ока краве масло — 12 акч.; 1 ока масло за горене — 28 акч.; 1 ока чер сапун — 26 акч.; 1 ока рафинирано олио — 40 акч.; 1 ока мед — 18 акч.; 1 ока дървено масло — 40 акч.; 1 ока чисто масло — 30 акч.; 1 ока ориз — 16 акч.; 1 ока шарлаган — 42 акч.; 1 ока влашка сол — 5 акч.; 1 ока нишесте — 30 акч.; 1 ока бакла — 5 акч.; 1 ока фасул — 5 акч.; 1 ока леща — 5 акч.; 1 ока оцет — 10 акч.; 1 ока чисто сирене — 12 акч.; 1 ока бито сирене — 6 акч.; 1 ока катран — 6 акч.

Из съдебен протокол от 1772 г.

Печата се по Румелийски делници..., с. 85—86. Превод на *М. Калицин* от оригинал, съхр. в НБКМ — Ор. отд., Соф. сидж., 26, с. 79, док. I.

... Пред шериатския съд се явиха Абдулбаки Ефенди от обущарското пазарище на големия град София и кехаите на това пазарище — Елхадж Ахмед, син на Абдуллах, Халил Ага, син на

Ибрахим, Махмуд Ага и Осман Ага, синове на Елхадж Мустафа, другият Мехмед Беше, син на Мустафа, Исмаил Беше, син на Иваз, Менля Абделгафур, син на Осман, Елхадж Осман, син на Абдуллах, Йомер Беше, син на Хасан, Сюлейман Беше, син на Салих, Мехмед Ага и Мустафа Ага, син на Елхадж Ахмед. В присъствието на членовете на дикиджийския еснаф немюсюлманите Павун, син на Кръстю, Тоне, син на Никола, Велко, син на Стоян, Вучан, син на Димо, Нено, син на Игнат, Велчо, син на Герго, Митре, син на Станчо, Тодор, син на Петре, Миладин, син на Златан, Игнат, син на Стоян, Тодор, син на Стоян, Коле, син на Стоян, Паун, син на Михаил, Анто, син на Миладин, и Славко, син на Недялко, които станаха причина за написването на документа, те заявиха следното:

„От старо време членовете на дикиджийския еснаф можеха да продават на намалени цени обувките, изработени в специално определените за тях работилници, след като задоволят нуждите на споменатия пазар, продавайки при посредничеството на кехаите. От няколко години насам няколко ленове на споменатия еснаф работят некачествено и като не изнасят на споменатия пазар [стоката си], я продават в своите работилници. Така те причиняват загуби на хората и пречат на нашата печалба. Нашето желание е те да не работят лошо и като предоставят на кехаите [своята продукция] и я продават с тяхно посредничество, да задоволяват нуждите."

След като бяха запитани, дикиджиите дадоха следния отговор: „Наистина както по-рано, след като изнесем на споменатия пазар достатъчно количество от видовете обувки, които сме произвели в нашите работилници и ги продадем посредством кехаите, ние продаваме с намалени цени на търговци, дошли от други места, и на бедните от споменатия град. Майсторите, недоволни от това положение, без да имат право, под наблюдението на кехаите на пазарището, закупуват цялата изработена от нас стока на пониска цена. [По такъв начин] те стават причина за загуби в печалбата ни и за разпръскване на еснафа ни. Поради това преди известно време майстори от нашия еснаф влязоха в съдебен спор с майстори от еснафа на обущарите, след което двете страни поеха задължение да спазват [досегашния] ред и ни бе връчен хюджет в този смисъл, че щом изнесем на споменатия пазар достатъчно количество от произведените от нас обувки, ние можем да продаваме на дошли от други места търговци и на бедните от споменатия град."

След като всичко това беше заявено и шериатският хюджет показан още веднъж, противната страна беше разпитана отново и след като го отрече, от споменатите [дикиджии] бяха поискани неоспорими доказателства за станалото. [Тогава] присъстващите в шериатския съд компетентни и незаинтересовани мюсюлмански големци Ешшейх Ибрахим Ефенди, син на Ешшейх Хюсеин Ефенди, и гордостта на проповедниците — Абдулрахман Ефенди, син на Хасан Ефенди, запознати с мнението на мюфтията, заявиха следното:

„Наистина на дикиджийския еснаф бе връчен шериатски хюджет в смисъл, че двете страни трябва да постъпват според старите принципи и да действуват според установения ред, като споменатите дикиджии продават част от произведените от тях обувки на дошлите в техните работилници чужди търговци и на бедната рая, след като са предали достатъчно количество от тях на майсторите на обущарите. Ние така знаем този случай и така свидетелствуваме."

Според свидетелските показания, които всеки един от тях направи, съдът постанови следното: забранява се на обущарските майстори да оказват съпротива на шериатското решение...

Из „Пътешествие" на Шарл Сонини от 70-те години на XVIII в.

Френският пътешественик Шарл Сонини е автор на много съчинения върху търговията с Леванта, по земеделие и др. През 1977 г. заминава с експедицията на барон Дьо Тот в Леванта. Пътува из Египет, Гърция, Мала Азия, Крит и др. Печата се по *Б. Цветкова,* Френски пътеписи..., с. 328. Превод на Б. Цветкова от Charles Sonnini, Voyage en Grèce et en Turquie. Poris, 1801, I—II.

Считан за военен град, Солун в същност няма такова значение. Една обкръжаваща крепостна стена без рохове и зле поддържана и още по-зле отбранявана от съвсем малко лоши артилерийски оръдия и позволяваща само слаба съпротива. А недисциплинираните войскови сили, които образуват гарнизона, са неспособни да заместят със смелостта и тактиката си тази липса на укрепления. Но ако този град не представлява никакъв интерес като крепост, той е от много голям интерес заради съсредоточената в него търговия, която при друга власт би процъфтяла много повече. Разположен в един от най-хубавите краища на Европейска Турция, той е значително търговско стоварище. Там се товари много памук, събиран най-вече из богатите и просторни равнини, обкръжаващи града Серес, древния Серо...

...Корабите взимат оттам голямо количество много ценен тютюн, зърнени храни от удивително плодородните полета, много хубави вълни, коприна и пашкули, от която я изваждат, восък, мед и пр. Какъв обилен източник на благосъстояние! Какво просторно поле за индустрията! Първото изисква само отстраняване на пречките, които спират развитието му, а второто налага едно не така разпръснато и не така робско население.

Из „Пътуване“ на Жан-Батист Льошьовалие от 80-те г. на XVIII в.

Френският пътешественик Жан-Батист Льошьовалие е частен секретар на френския посланик в Цариград (1784—1786 г.). Престоява известно време в Яш на служба при молдавския княз. Събраните от него сведения и наблюдения върху търговията в Черноморския басейн са интересни и с оглед на българските земи. Печата се по *Б. Цветкова,* Френски пътеписи. . ., с. 354—355. Превод на Б. Цветкова от J.-B. Lechevalier, Voyage de la Propontide et du Pont Euxin . . . , I—II, Paris, 1801.

От Кара Харманлък до Варна, главно пристанище в тази област, се намират Кюстендже, Каварна и Балчик, където корабите отиват да вземат някои хранителни припаси. Но те товарят в други безлюдни заливчета дърва, с каквито са покрити планините, и зърнени храни, докарани от вътрешността на страната. Варна, голям град на морския бряг при устието на река, образуваща голямо езеро и блата в долината му, е била оградена в предпоследната война в обърнатата към полето част с прост землен окоп без фланкове. Откъм морето и реката, които обкръжават почти половината ѝ обиколка, плетовете на градини, къщи, палисадите и някои малки части от окопа са ѝ служели за ограда. Този град, единствен устоял на напора на русите, има едно старо укрепление с кули. Работено е да се възстанови лошият ходник, който го покрива, като се следва същото трасе, но придавайки повече ширина на рова и дебелина на парапета. Заливът на Варна, който изглежда сигурен и годен да приеме една ескадра, е ограден от едната страна от нос Галата, а от другата — от този на Соганлик. Там непрестанно пристигат голям брой плавателни съдове, които товарят за Константинопол зърнени храни, птици, яйца, масло, сирене и вино за Херсон.

. . . В Бургас именно, главното пристанище на този залив и стоварище на голяма транзитна търговия за Константинопол и за различни пристанища из Черно море, се товарят аби или вълнени платове, самоковско желязо, зърнени храни, вълна, масло, сирене и вино.

Из „Пътешествието“ на Еспри-Мари Кузинери от 70-те—90-те г. на XVIII в.

Печата се по *Б. Цветкова,* Френски пътеписи. . ., с. 385. Превод на Б. Цветкова от Е. М. Cousinery, op. cit., I—II, Paris, 1831.

Новият град Серес е главно средище за продажба на такъв вид производство. В него се намират пазарите, през които минават всички търговски прехвърляния. Там се виждат да пристигат през пазарните дни земеделците от цялата долина, прорязана от Стримон от Меленик до района на Зигна. Отдалеченият от пазара жител докарва там мостри от памука си, върху този показен материал се уговаря цената и се споразумяват за деня, в който

всяко село ще може да получи доставката. Купувачът докарва после на уречения ден плъстените торби. Там се правят балите, които се товарят на коне за различни направления.

Много народности посещават панаира на Серес. Някои от тях създават там постоянни колонии. Турците, които населяват придунавските области, идват там ежегодно, за да правят едри закупки на памук, който дават в голямата му част да се изпреде в собствените им страни и го експортират в Полша или чак из черноморското прибрежие. Забелязва се, че тези турци са всички емири; не е ясна много причината за това общо сродство с Мохамедовата раса, нито пък защо на тези търговци се дава името кержал или кержали — гърците от Серес, както и власите, търгуват главно в Германия. Броят на балите памук, който те изпращат там, се изчислява на повече от тридесет хиляди. Те изпращат също и марокени, стока, чиято изработка е най-красива в Турция. Тези търговци изнасят от Германия много манифактура, украшения, платове и най-вече сукно. Последното средство за размяна (т. е. сукното — б. пр.) придоби голямо значение за Германия, откак нашето сукнено производство не се цени вече в Солун, където ние някога имахме твърде значително дебуше. Гърците и власите овладяха тази продажба. Фабриките на Брабант и на Белгия ни изместиха в този вид производство.

Тези сукнени материи се внасят в Македония през Серес. Броят на ежегодно внасяните бали се изчислява на 1200. Европейците купуват ежегодно на този пазар от 7 до 8 хил. товара памук от долината на Стримон, който прекарват по пътя през Лахана и по големия път, когато са натоварени в Драма или Орфано.

Из „Пътешествието“ на Еспри-Мари Кузинери от 70-те—90-те г. на XVIII в.

Печата се по *Б. Цветкова,* Френски пътеписи. . ., с. 379. Превод на Б. Цветкова от Е. М. Cousinery, op. cit., I—II, Paris 1831.

Производството на по-тънки и по-дебели аби изглежда много старо в Европейска Турция. Преди употребата на нашите сукна турците са се обличали през зимата с такива платове; днес те са в употреба само у селяните, хората от народа и незаможните пътешественици. Казвам, че това производство е главно в Европейска Турция, защото не познавам никакви манифактури в съседните на Смирна земи; знам само, че ежегодно гръцки търговци заминават за Солун и се пръскат из вътрешността на Азия било за да продават абите си на едро, било за да станат шивачи на този род облекла.

Доста дълго време нашите солунски къщи доставяха в Марсилия аби, които пак се изнасяха в островите ни, където служеха

за опазване здравето на негрите, като ги предпазваха от зловредното въздействие на росата; днес този клон от търговията е съвсем западнал, без съмнение там става попълнение с някой нов плат от нашите фабрики.

Из съдебен протокол от 1792 г. — Опис на стоките на починалия търговец Павел от София

Печата се по Румелийски деляници. . ., с. 96—98. Превод на *М. Калицин* от оригинал, съхраняван в НБКМ — Ор. отд., Соф. сидж. 23, с. 192, док. 1.

. . . Гребени от чимшир 1000 — 8 гроша и 30 пари; „манта" 40 топа по 80 пари = 80 гроша; боядисани памучни конци 12 оки по 90 пари = 27 гроша; бели памучни конци, 21 оки по 80 пари = 42 гроша; драмско платно, 215 топа по 35 пари = 163 гроша и 5 пари; ленени конци, 4 оки по 80 пари = 8 гроша и 25 пари; плат за чалми, 25 топа по 25 пари=15 гроша; черги, 11 по 95 пари = 26 гроша и 5 пари; хавлии, 36 чифта по 25 пари = 20 гроша; маниста, 79 оки по 40 пари = 79 гроша; „богасъ", 25 топа по 55 пари = 34 гроша; плат за тюрбани, 40 топа по 35 пари = $52\frac{1}{2}$ гроша; синьо платно, 20 топа по 45 пари = $22\frac{1}{2}$ гроша; вносно платно, 98 топа по 50 пари = 122 и $\frac{1}{2}$ гроша; „басма", 90 топа по 25 пари = 56 гроша и 10 пари; гладки кърпи, 27 по 16 пари = 10 гроша; „докузлук", 60 топа по 45 пари = $67\frac{1}{2}$ гроша; копринена „аладжа", 20 топа по 3 гроша = 60 гроша; „богасъ" 110 топа по 50 пари = 137 гроша и 30 пари; друго синьо платно, 22 топа по 45 пари = 24 гроша и 30 пари;, груб „йашмаклък", 32 топа по 30 пари = 17 гроша и 10 пари; „докузлук", още 43 топа по 37 пари = 37 гроша и 25 пари; газена ламба, 1 = 50 пари; дюшеклици, 5 по 5 гроша = 25 гроша; още маниста, 48 оки = 48 гроша; колани, 4 тестета = 8 гроша; сини кърпи, 2 тестета по 110 пари = $5\frac{1}{2}$ гроша; токатска „басма", 8 топа по 3 гроша = 24 гроша; груб „шал", 172 лакти по 30 пари = 129 гроша; памучна „аладжа", 25 топа по 110 пари = 68 гроша и 31 пари; фесове, $2\frac{1}{2}$ тестета по $8\frac{1}{2}$ гроша = 21 гроша и 10 пари; лен, 13 оки по 60 пари = $19\frac{1}{2}$ гроша; пипер и бахар, $1\frac{1}{2}$ оки по 3 гроша = $4\frac{1}{2}$ гроша; конци, 122 топа по 30 пари = $91\frac{1}{2}$ гроша; бронзова тел, 1 ока от 100 дирхема по 90 пари = 2 гроша и 22 пари; тенеке, 90 листа по 6 пари = 13 гроша и $\frac{1}{2}$; бакърена тел, 3 тестета по 26 пари = 2 гроша; отрова „балък оту", 7 оки по 50 пари = 8 гроша и 30 пари; хавлия, 103 топа по 25 пари = 64 гроша и 15 пари; тамян, 10 оки по 40 пари=10 гроша; шикалки, 40 оки по 80 пари = 80 гроша; боядисан плат за чалми, 5 топа по 45 пари = 5 гроша и 25 пари; още „богасъ", 5 топа по 70 пари = 8 гроша и 30 пари; още плат за тюрбани, 4 топа по 35 пари = 3 гроша и $\frac{1}{2}$; пояси, 8 по 8 пари = 1 грош и 24 пари; прах за почерняне, 2 оки по 55 пари=2 гроша и 30 пари; платно за възглавници, 2 топа = $5\frac{1}{2}$ гроша; калай, 4 оки и 100 дирхема по 60 пари = 6 гроша и 15 пари; още „докузлук", 45 топа по 35 пари = 39 гроша и 15 пари; анасон, 3 оки по 12 пари = 36 пари; груб плат за чалми, $34\frac{1}{2}$ топа=41 гроша и 16 пари: пищимал, $3\frac{1}{2}$ тестета по 5 гроша = $17\frac{1}{2}$ гроша; груб „йашмаклък", 13 топа по 30 пари = 9 гроша и 30 пари; ножове, 13 тестета по 12 пари = 39 гроша; груби кърпи, 9 тестета по 100 пари = $22\frac{1}{2}$ гроша; кеневирени конци, 2 оки = 4 гроша; възглавници, 2 чифта = 10 гроша; памучни конци, 300 дирхема = 3 гроша; още 36 оки маниста = 36 гр.; памучни конци, 12 оки по 70 пари = 21 гроша; груба „чоха", 5 лакти по 90 пари = 257 гроша и 25 пари; червена „чоха", $8\frac{1}{2}$ лакти по 3 гроша = $25\frac{1}{2}$ гроша; нишадър, 100 дирхема по 4 пари = $8\frac{1}{2}$ гроша; оловен окис, 26 оки = $6\frac{1}{2}$ гроша; коприна, 13 оки по 16 гроша = 208 гроша; хартия, 23 тестета = 63 гроша и 10 пари; бакам, 10 оки = 4 гроша; кантар, 1 — 4 гроша; ендазе, 2 — 10 пари; ножици, 2 — 1 гр.; бяла коприна, 3 оки= 39 гроша; памучни конци, $17\frac{1}{2}$ оки = 35 гроша; коприна, 5 оки = 80 гроша; конци, 32 топа по 30 пари = 24 гроша; самоковски гайтан, 36 топа — 4 гроша и 2 пари; дамаска „аладжа", 1 топ — 10 гроша; куркума, 3 оки — 3 гроша; други фесове, 8 — 10 гр.; бели фесове, 5 — 5 гроша; още платно за тюрбани, 13 топа — 11 гр. и 15 пари; още „богасъ", 4 топа — 8 гроша; груба „басма", 44 топа — по 30 пари — $60\frac{1}{2}$ гроша; кърпи, 1 тесте — 2 гроша и 30 пари; други кърпи, 5 — 2 гроша и $\frac{1}{2}$; „мютеневи", 6 — 12 гроша; копринена „аладжа", 1 топ — 7 гроша; дребни маниста — 1 грош; памучен ширит, 250 лакти — 5 гроша; пищимали, 2 — 1 грош; книги — $4\frac{1}{2}$ гроша; газена ламба — 50 пари; влашки „шал", $25\frac{1}{2}$ лакти = 9 гроша и 27 пари; „иплик аладжасъ", 2 топа = 6 гроша; груб „йемени", 10 деирми=10 гроша; ризи, 2=$3\frac{1}{2}$ гроша; памучни конци, $2\frac{1}{2}$ оки = 10 гроша; „басма", 5 топа = 7 гроша; още хавлии, $5\frac{1}{2}$ чифта=3 гроша и 27 пари; „йешмаклък", 3 топа = 2 гроша и 10 пари;. . . 8 топа — 24 гроша; салеб, 10 оки — 8 гроша; чивит, 1 ока и 100 дирхема — 10 гроша; игли, 22 топа — 2 гроша и $\frac{1}{2}$; калай, 2 оки — 3 гроша; варак, $1\frac{1}{2}$ тестета — $1\frac{1}{2}$ гроша; още пиринчена тел, 2 оки и 100 дирхема — $4\frac{1}{2}$ гроша; едра захар, 1 ока и 80 дирхема — 3 гроша; самоковски гайтани още 2 топа — 3 гроша; антерии, 7 — $10\frac{1}{2}$ гроша; лица за елеци, $1\frac{1}{2}$ тестета — 2 гроша и 10 пари; бял плат за тюрбани, още 3 топа — 2 гроша и 35 пари; боядисан плат за тюрбани, още 4 топа — $4\frac{1}{2}$ гроша; още маниста — 119 оки — 119 гроша; още плат за чалми, 30 топа — $2\frac{1}{2}$ гроша; платно за възглавници, $1\frac{1}{2}$ топа — 4 гроша и 5 пари; чорапи, 5 чифта — 5 гроша; арсеник, 2 оки — 1 грош; още тамян, 6 оки — 6 гроша; още памучни конци, 1 ока — 2 гроша; черги, 3 — 3 гроша; хартия, 1 тесте — $1\frac{1}{2}$ гроша; драмско платно, 2 топа — 2 гроша; още „йашмаклък" — 2 топа — 2 гроша; още „басма" — 55 пари; „шал", 1 лакът — 30 пари; дреболии в дюкяна — 4 гроша; везни, 2 — 2 гроша; ножица — 25 пари; „манта", 27 топа — 54 гроша; вълчи кожи, 5 — 6 гроша и 10 пари; чалми, 10 чифта — 11 гроша и 10 пари; още бакам, 2 оки — 1 грош; още една газена ламба — 50 пари; още хар-

тия, 3 тестета — 8 гроша; филджани, 41 — 8 гроша и 8 пари; още един лист тенеке — 24 пари; още един топ плат за чалми — 1 грош; везна, 1 — 1 грош; ножица — 1 грош, вземания според подробния регистър — 540 гроша; налични пари в дрехите — 30 гроша;

ВСИЧКО [СТОКИ В ДЮКЯНА]: 3750 гроша и 39 пари...

Из Хрониката на Арие от 1793 г.

Печата се по Румелийски делници..., с. 274. Превод на *Е. Ешкенази* и Хроника на семейство Арие от Самоков. 1768—1900. Ръкопис.

... Част от евреите в Самоков били занаятчии — златари, които изработвали предмети от злато и сребро, бронз и мед; тенекеджии, които изработвали фенери, джезвета, котли и фунии, таблички и всичко онова, което се изработва от тенекия; опинчари, които купували волски и биволски кожи, изсушавали ги на слънце, като ги опъвали и заковавали на дъски. След това ги режели на ленти с ширина колкото един крак (20—25 см) и на дължина 35—40 см и ги продавали на селяните и на някои граждани, тъй като те служели за обувки. Други от тях ходели по улиците, където живеели турците и християните, с бохчи на рамо, пълни с разни видове платове. Те носели и един аршин, мярка за количество, което продавали. По този начин по цели дни ходели и викали, за да узнаят хората, че минавал бохчаджията...

Из „Пътешествие..." на Гийом Антоан Оливие от 90-те години на XVIII в.

Печата се по *Б. Цветкова,* Френски пътеписи..., с. 488—497. Превод на Л. Генова от G. A. Olivier, op. cit., Paris, 1801.

Слабото доверие, което вдъхва правителството, което много често е несправедливо, несигурността за богатствата на частните лица, увереността за загубата на парите, ако човекът, на когото са дадени назаем, умре на служба или бъде осъден на смърт за истинско или мнимо злоупотребление, тиранията, която упражняват всички, които имат власт, продажността на съдилищата, всичко това в Турция вдъхва такова недоверие в търговските работи, че човек дава парите си само срещу много голяма лихва и предоставя стоките си на кредит само на извънредно висока цена. Много често никаква сделка не става, ако кредиторът не получи предварително залог, превишаващ стойността на парите, които е дал в заем, или стока на кредит. Паричната лихва се е повишила поради риска: за европейците тя е от 8 до 10 на сто, за търговците мюсюлмани, евреи, арменци и гърци е от 15 до 20 на сто и 30, 40 и дори 50 на сто за турците, които са правителствени чиновници. За частните лица тя е 25 и 30 на сто, но почти винаги в градовете се иска гаранция за сигурността на кредита.

Добросъвестността не е напълно прогонена от Османската империя. Европейските търговци знаят, че селянинът изпълнява почти винаги без затруднения задълженията, които е поел, че посредникът е роб на думата си, че е рядко търговецът да не изплати дълга си...

Евреите и арменците са се натоварили с подробности, за които европейските търговци не са способни. Биха ли отишли като тях по селата да пръснат парите си предварително, за да купят на ниски цени продуктите от реколтата? Биха ли искали да получат незаконен лихвен процент от парите си? Могат ли да ги следят и биха ли направили като тях постъпки и обичайните парични жертви по отношение на пашите и кадиите, когато трябва да се събират дълговете от лошите длъжници? Не по всяка вероятност. Е добре! Да оставим на тези евреи и арменци всички подробности на една покупко-продажба, което може да бъде изгодно само за тях, и да се ограничим да разменяме с тях нашите произведения, за които по-добре от нас знаят да намерят купувач, които продават на дребно в градовете или които дават на селяните за сметка на техните продукти.

Вълна

Вълната е главният артикул за износа от Константинопол и вторият за целия Близък Изток. Средно годишно вълната от Константинопол, Родосто, Дарданелите и Енос, която френските търговци изпращат в Марсилия, се оценява на 1 500 000 франка. Тази стойност надминава понякога 2 000 000. Вълната произхожда от околностите на Босфора, Пропонтида и Хелеспонта, както и от Румелия, България, Бесарабия и южните брегове на Черно море. Само месарниците на столицата доставят значително количество. Вълната на овцата с проста опашка от България, Бесарабия, която идва в Константинопол през Варна или през Андринопол, за да се натовари в пристанището на Енос, се цени най-много.

Биволски кожи

В Константинопол се донася голямо количество от Румелия, България, Бесарабия, Влашко, Молдова и много малко от вътрешността на Мала Азия. Кожите на биволите са по-ценени от тези на биволиците. Те са по-дебели, по-здрави и много по-тежки. Годишно в Марсилия отиват пет-шест хиляди кожи, чиято цена едно в друго е 15 франка. В Анкона, Ливорно и Месина също се употребява голямо количество... Тези, предназначени за Марсилия и Анкона, само се насоляват, докато тези, които се пренасят в Ливорно и Месина, се приготвят и щавят с жълъда на дъба велани.

Биволски език

Пусненият биволски език, който се приготовлява в Румелия, е много ценен: много се употребява в Константинопол. Всяка година се изнасят 700 до 800 парчета в Марсилия. Италианците също купуват голямо количество...

Заешки кожи

Заекът е толкова разпространен в цяла Мала Азия, Румелия, България, че го ловят за кожата му и я изпращат от Адрианопол, Бруса, Константинопол само за Марсилия от 300 до 400 бали, оценени 400 000—500 000 франка.

Сахтияни

Фабриките за сахтияни в Галиполи, Дарданелите и в някои градове в Мала Азия са най-известните в Близкия Изток. Те обработват кожите на козите и пръчовете, заклани в столицата, и тези, изпратени от Румелия и от вътрешността на Азия.

Обикновените сахтияни се продават по 2,50 франка парчето. Френските търговци изпращат годишно от Константинопол хиляда и двеста до хиляда и петстотин. Другите европейски народи купуват също, но малко количество.

Коприна

Преди вълненията в Персия кервани донасяли в Константинопол и в Смирна много коприна от Гуилан, Шивран и от Азербайджан, която французите и англичаните бързали да закупят; от известно време тази коприна отива по Каспийско море в Русия, а една част минава оттам през Балтика в Англия... Днес в Константинопол е известна само коприната от Бруса, Адрианопол и България. Тази от Бруса е повече и е по-ценена. Тя е почти цялата бяла, конецът е фин, много гъвкав.

Коприната от Адрианопол и от България е почти цялата бяла и по качество се доближава до тази от Бруса.

Восък

Голямо количество восък идва от всички брегове на Черно море, Пропонтида и Хелеспонта, а също така и от Румелия, България, Влашко, Молдавия, та френските търговци, установени в Константинопол, изпращат всяка година за 300 000 франка. Изпраща се също в Генуа, Ливорно и Венеция. Англичаните и холандците също купуват; между другото се употребява много восък в гръцките и арменски черкви и във всички частни къщи, особено през рамазана.

Конски влакна

Конският косъм е артикул, който годишно възлиза на 4000 франка. Идва главно от България и Бесарабия.

Жито

Житните райони са задължени да доставят в столицата на свои разноски известно количество, цената на което се определя и се плаща от Портата според реколтата и обстоятелствата.

Житата от Румелия и България и всички, които се произвеждат в изобилие в околностите на Дунава, се смятат за много по-добри по качество от всички останали в Османската империя.

Въпреки че износът на жито е забранен, но понякога се намира начин това да става с един или повече натоварени кораби, идващи от западните и северните брегове на Черно море в Дарданелите.

Хранителни продукти

Константинопол получава от Филипополис голямо количество ориз, който се цени по-малко, отколкото този от Египет... Кайсиите, прасковите, гроздето, смокините, тиквите, краставиците, дините, младите тиквички, патладжаните и различните други зеленчуци идват от съседните села, от крайбрежието на Пропонтида и от западната и южната част на Черно море. От всички брегове на Черно море докарват мед, масло и лой.

Най-хубавото сирене в Близкия Изток е от Канди, донасят много от България, Влашко и околностите на Пропонтида.

В България, Бесарабия и придунавските страни се предпочита кафето от Америка пред това от Йемен и повечето от него се доставя в тези страни през Константинопол.

За горивен материал се използуват дърва, доставяни от южната част на Пропонтида и от крайбрежието на Черно море, от Босфора до Синоп. От същите места се получават въглищата, строителният и дърводелският материал...

Из „Военно пътешествие" на Луи-Огюст Феликс Божур от 1794—1799 г.

Печата се по *Б. Цветкова*, Френски пътеписи..., с. 411. Превод на М. Киселинчева от Felix Beaujour, Voyage militaire dans l'Empire Ottoman, ou description de ses frontières et de ses principales défenses, soit naturelles, soit artificielles avec 5 cartes geographiques. I—II, Paris, 1829.

Един друг път се изкачва право на север, върви нагоре по течението на Тонца по левия ѝ бряг до излизането ѝ от планините към град Ямбол, старият Янполис, и пресича веригата на Балкана над град Селимния, разположен, както Кейшанлик, в подно-

жието на най-високите планини сред розови градини. Пролет млади български момичета се разпределят на групи в тези градини и берат всички разцъфнали рози, които отнасят в града в плетени кошници или араба, т. е. груби каруци, теглени бавно от биволи. Свежестта на тези берачки, елегантните им фигури и облекло, косите им, заплетени в дълги плитки, спускащи се по раменете им, и лекият воал, веещ се над главите им, напомнят на пътника сцени от пасторалния живот, така добре описани от древните автори. Понякога тези млади момичета оставят кошниците си на земята и танцуват в кръг при звука на кавала на някой овчар или като си съпровождат сами с песните си: това са най-красивите и най-добри селянки в Турция. Град Селимния изглежда доста добре населен и има също своя индустрия. Тук много добре обработват мед и дестилират розово масло, търсено в цяла Турция.

Писмо от Димитраки Хаджитошев от Враца до Хаджи Тошо Ценов от Оряхово от 15 декември 1808 г.

Печата се по Архив Хаджитошеви, I, 1751—1827; Съставители: Кирила Възвъзова-Каратеодорова, Зина Маркова, Елена Харбова, Васил Харизанов. Под ред. на *К. Възвъзова-Каратеодорова* и *З. Маркова*, С., БАН (под печат). Оригиналът се съхранява в ОИМ — Враца, ф. I, а. е. 1, л. 3.

1808 декемврия 15 ден, Враца

Благопочтено поздравление до ваша милос, хаджи бабако.

Ако имаш питати ради нас, фала богу сви сме купно у здраве. И немаме вамо що писати, само да знаеш, че си дойдоме мирно. И имамо малко саклет, илем како е кабил, проминашеме. На, гледай, та нагласи говедата и свилата прекарай у Влашка. И земи на во[е]водата що ти запреща [поръча] курк, кабил е [?], че ма пита земе ли ги. И язе му рекох зел е хаджията. И лено, гледай, та го прати. И да знаеш ради... [неразчетено], че нема работа. Косто си дойде от Пазарджик и едвам дал по 46 пари оката. И да обадиш на Абдията, че му е зело да прорастава житото. И поз[д]рави кир Янака и му обади ради жа[л]тиците, дорде са не дигне аскеро, защо е яко лошу по патищата. Не е кабил да се пратат сега, защо и жа[л]тици кой има не дава сеги, нити язе смея да питам [?]. Но са надам до три дни да стане калабалако е язе ста [вм. „ще“] соверши тогава тая работа защо сеги не е време, защо са е фанал свеки за себе си. И калабалако ще доде камто вазе, така се гласат. И ради полиците да знаещ, че ги са пратиле на Ашак Хасана, ама не знаят он прати[л] ли ги е на Ста[м]бол или не е. Нища да ида язе самси. Или некой човек ща прата при него, та ако не ги е пратил, а он да ги прати.

Будете у здраве совише. Димитраки хаджи Теодорович, ваше чедо.

[На с. 4 адрес:]

Сие писмо подати се на рука кир хаджи Тошу чесно ему ва руце у Хорехов.

Писмо от Йованчо Алтипармакоглу от София До Хаджи Тошо Ценов във Враца от 6 април 1812 г.

Печата се по Архив Хаджитошеви... Оригиналът се съхранява в ОИМ — Враца, ф. 1, а. е. 4, л. 30.

1812, април 6, София

Здравст[в]айю вашей милос, кир хаджи Тошо,

Ваше писмо приех сас турчино и що писуеш разумех, како сака агата 4 хилада гроша джереме. И писувате како кир Костадин да е дал 1500 гроша. Тука Димитракиназе каза, како истина сака агата 4 хилада, ала досега още ни е пара не е узел; което по що имам тамо язе стока не тре[бва] да дава никой пара за моето джереме — стоката сама може да са отплати.

Знайте како ма е викнал деспото владиката код неколцина хора похристиянла и оння лакардие свите остаха долу ликвидираха се.

Само сега есо иде на Мухти ефенди я човек сас Риджа Кехади заради тая стока. И надам са да сварши, което ви молим да фанете кираджия и да натоварите стоката у вазе що имам и у кир Костадинови, та да я испратите за Видин.

Пак по Великден щем дой[да] да са опростимо.

Щото има кир Димитраки и кир Статко да дават на Серез да ми пратя[т] [па]рите тука. Да пишеш да са платат на Серез.

И тако остаю Юванчо Алтипармакоглу.

[На с. 2 адрес:]

Кир х[аджи] Тошу одати се у Враца.

Писмо от Врачанския епископ Методий от Търново до Димитраки Хаджитошев във Враца от 2 ноември 1816 г.

Печата се по: Архив Хаджитошеви... Оригиналът се съхр. в НБКМ — БИА, ф. 40, а. е. 2, л. 77—78.

Мой епитроп, кир Димитраки, молитва и благословение от деспотия [вер. търновския митрополит Макарий] до вашея милости и до хаджиата.

Да знаеш, какво ми донесоха кавето и тутуна. Еси писал заради виното — да станат поповете мукает да го зберат. И поповете, кои д[ъ]ржи села, да излезат по селата да зберат захерето, кое село колку има да ми дава. Аз сам писал на поп Серафим — кое село неще да извриши работа да е запрено. И бахчарете думаха дават захере, ха[д]жиата стана кефил за них, а сега рекли — не дават. Да видиш тая работа; ако не дават, да са запрени.

Да станеш мукает да фанеш две-три кола да ми збереш се-пото на Крапец, защо зян стана. Това сено, що има на лазорова каща, да го дигнеш, да го туриш при ново сено, дека [е] у цер-ковата. Аку артиса нещу и ви турите на отлуканата.

И ако дойде Георги, ваш кумец, да идат да му кажеш молит-ва и благословение от мене. Да идат сас кир Йованча и сос ха[д]жи Йованча да фанат юнците какво думахме да са харни. Да даде кир Георги на негови говедаре да са научат.

И за попа Димо що си писал за парите даде ли, или не е. Ако не е дал и той нека збере защо и д[а] излезе по негови села, да сабере захерето и по други села. И един поп да ходи со Серафима.

1816 ноември 2

Врачански Методий и в Христа мо-литствувател.

[В оригинала датата и подписът са на гръцки].

[На с. 4 адрес:]

Подати ся на кир Димитраки со здраве ему благопочтено у Враца.

Писмо от Димитраки Хаджитошев от Новачене до Хаджи Йованчо Хаджитошев в Узунджово от 28 ? август 1817 г.

Печата се по: Архив Хаджитошеви..., Оригиналът се съхр. в НБКМ — БИА, ф. 40.

1817 а вг устос 28 ? ден, Но ва чене

Поздравлаю вашей милост, [Йо]ванчо. Брате, за више не ми е писмото, ами знай, брате, че ходихме [здраво] и мирно и сега у сторник владаме са у Враца. А тебе брате, за више немам що да ти пиша, нити да та уча. Само виш брате, ка[к] те господ учи, така работи. И ако е помогнал Господ да сте продале стока-та, а ти зе парите, яко недей харчи за стока да купуваш, защо яко харне знаеш, че имаме саклет за пари. Защото пашата ще да дойде до 10 дни и сака пари. И виш можеш, какво можеш, да си дойди[ш] посарчено, защо ега да ма завариш, че сакал па-шата да ма води мутлак. Така ми каза Мути ага на София.

Шей земи за дукяно сос пари до 1500 гро[ша]. А на вера уземи до 4 [х]иладе гро[ша], ако ти дават на вера сос ваде до Сливен; или вече виш, брате, ка[к] те Бог учи и ка[к] е добре. Са[мо] побарзвай да си дойдеш. И на гата земи 1 шам[а]дан алти, да е до 15 гро [ша] или 20.

Добро видение, да ни подари Господ видити се, буди еу здраве.

Димитраки ха[джи] Теодорович

[На същата страница на полето послепис:]

И кога са варнеш от панаиро, а тизе земи нашите пари от Зла-тица от Палазолията А[х]мета и от Сулумана Муратолията. Ако ти ги не дадат, а тизе ги дигни на аянино да ги [у]кове. Парите са 350 гро[ша].

Поз[д]рави на бая Нина и на Гена и на Йована и на сите

си дружина и на си достове, кои питат за нас. И земи за назе 2 или три кожи бохарски за калпаци, ако има и ако са на хесап.

Заповед на Великия везир до валията в Силистра от 1822 г.

Печата се по оДБИ, III, ДТДА, I (1564—1872), С., 1940 г., с. 68. Превод на *П. Дорев.*

Миналата година, поради въстанието (в Гърция — б. пр.) сливенският панаир не се състоя. Тази година под сянката на Н. В. Султана се възстанови редът и спокойствието. Получихме пис-мото Ви, с което ходатайствувате да се открие ӧвреме въпрос-ният панаир и да се изпратят до околиите по десния, сред-ния и левия ръкав на Румели (по черноморското крайбрежие, към Пловдивско и София и към Серско — б. пр.) по трите на-правления височайши заповеди за прииждането на търговци. Ва-шето писмо се представи на Н. В. Султана за одобрение.

Истина е, че определените за държавата приходи от Сливен идват главно от покупко-продажбата на стоки, които се донасят от търговци, а пък мнозинството на раята от Сливен и околности-те е българско и досега не се е проявило, както гръцката тайфа, в нищо противно на верноподанството. Одобрява се откриването на сливенския панаир, който докара благополучие на българ-ската рая и според излязлото ираде на Н. В. Султана се написа-ха височайши заповеди на десния, средния и левия ръкави, как-то и на други потребни лица. Съобщава Ви се горното.

29 джемази-юл-ахър, 1237 г.

23 март 1822 г.

III. БЪЛГАРСКОТО ЕЖЕДНЕВИЕ ПРЕЗ XVIII — ПЪРВАТА ЧЕТВЪРТ НА XIX в.

1. ДЕМОГРАФСКА ХАРАКТЕРИСТИКА

Из султанска заповед от 1705 г.

Печата се по: *И. Калудова*, Документи. . ., ИДА, 24, 1972, с. 210. Превод на И. Калудова от I. βασδραβελλη, op. cit.

До валията на Румелия и кадиите на Солун, Костур, Хрупища, Воден, Кичево, Бер, Скопие, Тиквеш, Струмица, Щип, Сервия.

Щом пристигне настоящият ми височайши ферман, да ви бъде известно, че от около две години някои от раите на казите Битоля, Лерин и Прилеп с Морихово се разпръснаха и разпиляха в споменатите кази и включените в тях села, поради което се стигна до намаление в документите на поголовния данък, които се издадоха съгласно с нареденото през миналата година. Беше изказано мнението, че да не изглеждат според баланса много поголовните данъци на тези раи, които през двете или трите години напуснаха родните си места и се преселиха в други кази, би трябвало да се преместят в старите им места. Бяха издадени и се изпратиха височайши фермани, според които, за да се установят и преселят в родните им места тези раи, трябваше да се отнеме една сума от документите от поголовните им данъци, а аяните на вилаета и останалите висши служебни лица да не измъчват и подтискат раите. . . Хората ти да установят с точност и да разпитат между цялото население кои раи са се установили в други кази от около две години и след като стане известен броят им, да се впишат в данъчните списъци, да се заяви и извести за тяхното успокоение, че е отпаднал поголовният данък, а вилаетите няма да ги измъчват повече чрез налагане на принудителни данъци. Сега трябва да се върнат и да се преместят в старите им места, като се забранява всяко възражение. Забранявам да се засягат в този случай отбелязаните в данъчните списъци раи от останалите райони.

Из трансилвански регистър от 1735 г.

Печата се по *Л. Милетич*, Заселението на католишките българи в Семиградско и Банат. — СбНУНК, 1897, XIV, с. 468—471. Превод на Л. Милетич. Допълнителен превод на М. Бур в Румелийски делници. . ., с. 318—320.

Списък на българите, живущи в селище Алвинц, окръг Фехер, Трансилвания, изготвен по заповед на Губернаторството на 31 август 1735 година. . .

Марко Качамаг. 30-годишен, сегашен съдия на българите, родом българин от Копиловец, от Турция, женен. В Седмиградско живее от 18 години, 9 години в Алвинц и 9 години в Сибиу. В Алвинц пребивава от 9 години. Не принадлежи към никоя компания, плаща само обикновена такса, годишно от 10 рейнски флорини. Търгува с волове с Унгария. През годината получил за 120 вола — 1200 рейнски флорини. Освен обикновената такса платил като общ данък за провинцията 40 рейнски флорини.

Михаил Прентич. 63-годишен, родом българин от Копиловец в Турция, женен. В Седмиградско живее 42 години, и то в Алвинц 35 години. Не принадлежи и не е принадлежал на никоя търговска компания, плаща само обикновената такса от 10 флорина. Търгува с волове с Унгария. Последната година от 140 продадени вола спечелил 300 флорини, но поради разбойнически грабежи 150 флорини загубил. Освен обикновената такса платил нея година като общ данък за провинцията 46 флорина.

Матей Качамаг(ов), 55-годишен, родом от Копиловец, Турция, по народност българин, женен. В Седмиградско живее 18 години, от които 9 в Сибиу и 9 в Алвинц, плаща такса само 10 флор., търгува с волове с Унгария. Надява се тая година да спечели от 80 вола до 300—400 флорина. Общ данък платил 27 флор.

Янош Молдован, 40-годишен, родом от гр. Баков, Молдавия, по народност маджарски сикул, женен за българка. Живее в Алвинц от 24 г. Понеже се оженил за българка, вписан бил преди 8 години в българската община, та плаща само таксата от 10 флорина. Не се занимава с търговия, а се прехранва с надница.

Марта Прентич, вдовица на Христофор Николандин, 50-годишна, родена в Копиловец, по народност българка, живее в Седмиградско, и то в Алвиц от 10 години. Нейните два зета Гашпап Банчич и Богдан Барбирович, които живеят в къщата ѝ, плащат такса от 10 флор.

Илия Каталенич, 18-годишен, син на покойния Василия Каталенич, по потекло от Турция, град Копиловец, по народност българин, неженен, роден в Алвинц.

Елисавета Митреконин, вдовица на Иван Менкин, 50-годишна, родена в Копиловец, българка. Живее в Алвинц 34 години.

Мария Гюракойчин, вдовица на Матей Юлиев, 60-годишна, бедна.

Маргарета Марко Стейелилик, вдовица, 50-г., поддържа я синът ѝ.

Ана Викенти Мариани Колекович, вдовица, 30-годишна, по потекло из Турция, град Копиловец, по народност българка. В Седмиградско, и то в Алвинц, живее 22 години. Зани-

мава се с белосване на платно, с което едвам себе си и детето си прехранва.

Катарина Бардичкин, съжителствува с Никола Балиджан — в отсъствието на съпруга, 25-годишна, живее в Алвинц 6 години.

Лука Херин, 50-годишен, из Турция, град Копиловец, българин, женен. В Седмиградско, именно в Алвинц, живее 22 години. Не се занимава с търговия, но със слугуване издържа себе си и семейството си.

Еван Риста, съжител на Василия Кристина, 35-годишен, родом от Фогараш, влах, взел казаната „българка", понеже мъжът ѝ отсъствувал, та плаща според нея само таксата от 10 флор. Има къща и търгува с волове, но слабо печели и едва изкарва, за да поддържа жена си и сираците на Василия Каталенич.

Мария Андричин Марцакокин, вдовица, 30-год., по потекло из Турция, град Копиловец, българка, живее в Алвинц 23 год. Поради голяма бедност не плаща нито обикновената такса от 10 флор. Занимава се с белене платно. Понеже не може на общата „сатега" да плати нищо, други, по-заможни българи плащат за нея.

Барбара Прентич, вдовица на Никола Полекотриктин, 21-годишна. Докато бил жив мъжът ѝ, търгувал с разни стоки, които донасял от Виена и от Липиска.

Мария Василкова, вдовица на Антон Барбирович, 36-год., българка от Копиловец, твърде бедна, та други милостиви хора плащат за нея таксата.

Разпитал съдията и за петима, които отсъствували:

Димитър Койкин, родом от Копиловец, българин, вдовец. В Алвинц живее 34 години. Няма никакви приходи и слугува за 60 флор. годишна заплата. Плаща в общинската каса 5 флор.

Стефан Поенич, родом от Копиловец, българин, женен. Живее в Седмиградско. 17 години, и то в Сибиу 8 години и в Алвинц 10 години. Търгува с волове.

Георги Гашпар, родом от Турция, от град Рушчук, българин, женен. Живее в Алвинц 2 години. Търгува с волове. Нея година продал 90 вола.

Антон Якин, от Копиловец, българин, женен. Живее в Алвинц 24 години. Търгува със стока, която донася от Виена и Липиска. Преди две години изгубил в търговията и сега слугува.

Лука Байкушев, родом от Рушчук, българин, женен, в Алвинц настанен отпреди 2 години. Търгува с пипер, цинобер и пр., едвам се прехранва...

Из „Пътешествието" на Еспри-Мари Кузинери от 70-те—90-те г. на XVIII в.

Печата се по *Б. Цветкова,* Френски пътеписи..., с. 359, 362, 364, 372, 391. Превод на Б. Цветкова от E. M. Cousinery, op. cit, I—II, Paris, 1831.

Гърците, древните пеласги и българите, дошли от Татария през Тракия, образуват мнозинството от това разнородно население. Гърците заемат горите и планините, които са ги заслонили от нашествието на българите по времето на завоеванието им, те (българите — б. пр.) продължават да живеят било в други планини, било в равнините, в които са се били настанили като завоеватели и където пък турците, също завоеватели, са ги запазили, понеже почти всички са земеделци.

В градовете гърци и българи са по-смесени било по носия, било по език и религия; но въпреки тези пътища на сближение те рядко се свързват помежду си в търговски сдружения или бракове. По селата те живеят съвсем отделно едни от други; там именно носията на българите се различава най-много от тази на гърците. Българинът, понеже все още е бил горд от победата си, оре с риза, антерия и широки потури, украсени с шевици от разноцветна вълна. Това облекло, винаги много чисто, има блясък и някакво изящество, особено лете; тогава шевицата се откроява на съвсем белите памучни платна, тъкани от жените във всеки дом.

Гъркът, докаран изобщо до по-бедна земя, носи не така широки и чисти дрехи и почти винаги без украса. Нито едните, нито другите дори в градовете не обуват обувки или ботуши, било жълти, били червени; те се задоволяват с черната кожа: ярките цветове са запазени за турчина победител.

В двете Мизии и в Тракия българите и гърците, изглежда, са по-сближени. Българският е общ език; всички жители го говорят от рождение. Но гърците пазят езика си в много градове на Тракия, като Филипополи и Селимна. Двете народности живеят и из различни села; в градовете гърците не са престанали да назовават „варварска" расата, която ги е подчинила.

... Между народностите, които съдбата е захвърлила в Македония, от които голям брой са станали турци, се забелязва една чисто българска народностна група, обитаваща Горна Ематия, разположена на запад от Аксиос, около развалините на Стоби. Тази област е населена с турци, които говорят всички помежду си български език. Не можем да се съмняваме, че тази група население е от скитски произход: нейното уединение в тази част на Македония, някога България, позволява да се разбере, че е от расата на другите българи, от които е обкръжена. Какви особени обстоятелства са заставили жителите да се предадат на ислямa?

...След като разгледахме търговията, манифактурите и управлението на град Солун, да опознаем селския хинтерланд. Щом се излезе откъм източната страна, се попада на земеделци, изцяло гърци, докато откъм западната страна се срещат само български поселници. Това рядко разделение датира от X в., епоха, когато българските владетели, като овладели страната, станали господари на западната част било чрез отстъпки, било чрез сила. Изглежда, че планините са благоприятствували за оттеглянето и независимостта на гърците, които не престанали

да се държат из различни части на Македония. Турското нашествие узаконило всичкото. Станали господари почти на всички земи, те поставили жителите от селата в положение на прости земеделци: гръцките и българските собственици са само редки изключения.

... От десети век насам почти цялата равнина, през която минава Стримон, и целият склон на планината Церцин са били заети, както и сега, от българите, които са се смесили с древните жители на страната и са ги научили на езика си. На юг и запад от Бизалтика българската народност изчезва. Намира се отново в Солунската равнина. Припомняйки си кулата на Сидес и три други почти подобни, разположени до Уренджик, за които вече споменах, не се съмнявах, че съседството на българите, които от десетия век насам постоянно са заемали по-голямата част от територията на Солун, е наложило подобни строежи и че в мирно време тези кули са определяли разделителната линия между народностите. Може да се приеме, че голямата кула, издигната сред града Верея и за която говорих преди, е също разделителен белег между българи и гърци, които бяха запазени свободни в този град въпреки нападенията на намиращите се в съседство господари от равнината.

Из Султанска заповед до войводата в Молдавско от 1794 г.

Печата се по ДБИ, III, ДТДА, I (1564—1872), С., 1940 г., с. 46—47. Превод на *П. Дорев.*

За връщането по домовете им на избягалите поради разбойнишки нападения християни от Станимака, както и да не им се позволява да се настанят там (във Влашко — б. пр.), се писа на тебе, който си споменатият воевода на Влашко.

След тези твърди и категорични заповеди царското ми найгорещо желание е и Исмаилската крепост, която биде завзета, отново да се поправи и съгради, да се въздигне крепка и здрава, да се настанят в нея нови войници, да се засели с християни и с това да се даде на крепостта нов блясък и благосъстояние.

Освен връщането по местата им на миналите по-рано в Молдавско християни от Исмаил и селата, в Молдавско има рая, от българска тайфа, която е избягала откъм Румели — разследва се, че от Румели към Влашко и Молдовско били минали 7—8 хиляди християнски семейства през средата на реджеб 1208 г. (нач. на февруари 1794 г.). От тая рая, както и от дошлите през миналата година в Молдавско хора, бях заповядал да вдигнеш от местата им около 1000 семейства, да им кажеш, че ще бъдат добре настанени в Исмаил, че ще се внимава за тяхното спокойствие и благоденствие, и да ги предадеш на Нуман бей (сега починал), бивш директор на сградите, да вземеш запис от него, че си му ги предал и колкото рая предадеш, да запишеш в един тефтер имената и отличителните им знаци, който тефтер да побързаш да изпратиш в Цариград.

Също така и за връщането на споменатата рая от Станимака бях ти изпратил миналата година към средата на м. реджеб височайша заповед да положиш извънредни усилия и спечелиш царската ми милост...

Из Географията на Костандас и Филипидес от 1797 г.

Печата се по Румелийски делници..., с. 81—82. Превод на *Н. Данова* от Gr. Kostantas, D. Philippides, Gheographia Neiteriki. En Vienni, 1791, 341—342.

... Дръстър, или Силистра е важен град на България, пашалък, седалище на митрополит, главен град на носеща същото име епархия. Добре е защитен от една крепост. Населява се от турци и българи.

Русе е красив търговски град на брега на Дунава, пристанище на България и Влахобогданско, тъй като и през него трябва да минават търговците, които излизат за Влахобогданско и Русия, а също и оттам за Турция. Населява се от християни и турци, като първите са по-многобройни. От всички крайдунавски градове само в този град жителите-християни са повече от турците.

Никопол е град на Дунава, вдясно на една малка рекичка, която се влива в него. Построен от император Траян след победата на Децибал. Преди е бил епископия, а след това беше почетен с митрополитско седалище. Сега обаче не е нито епископия, нито митрополия. Защитен е от крепост. Населението е от турци, които са много долни и чудовищни, а от много малко българи. Тук има една подземна църква, за която се твърди, че е построена от апостол Павел. Никопол е известен с кръвопролитната битка, която султан Баязид спечелил срещу унгарския крал Сигизмунд. Много мъдри гърци (казва един френски географ) въз основа на това поражение направиха предвиждането, че същата съдба ще постигне и Цариградската империя, та се оттеглиха в Италия. Тяхната поява в Италия (добавя същият) направи да се възроди изучаването на гръцкия език и да се възобновят науките на Запад.

Видин е град на Дунав, и той със силна крепост, пашалък, седалище на митрополит. Има до 15 хиляди къщи, населява се от турци и малко християни. Християните живеят отделно в едно предградие, което има едва 500 къщи. Там живее и митрополитът. В тази крепост, поради това, че е на границата, има поставени 12 000 еничари с царска заплата. Има обаче винаги над 20 000. Превземан е много пъти и отново връщан от австрийците и турците...

... Търново (Велико) е голям и естествено укрепен град, силен поради това, че е в камениста и стръмна от повечето страни

местност и заобиколен от една река. Той е войводство, някога митрополия на цяла България и седалище на царете ѝ. Сега е митрополитски град само на едноименна епархия и седалище на митрополит, който беше един от тримата, които се отделиха от Цариградската църква и станаха автокефални. Сега обаче е отново подчинена на Цариград и е с трима епископи. Градът е населен от турци и християни, като първите са много по-многобройни. В Търновска епархия се произвежда много и хубава коприна, която почти изцяло се изнася в Русия.

Близо до Велико Търново на разстояние около един ден и повече се намира Габрово, град с коло 10 000 къщи — всички християнски, български.

Между Велико Търново и Русе, които са на два дни разстояние, в едно равнинно и пусто място са запазени развалините на голям и величествен град. Казват, че това е бил Никопол, различен от онзи, който е на брега на Дунава. Идвайки от Велико Търново в Русе, минах през това място и си спомням, че се нуждаехме от доста време, за да го преминем. Спомням си още, че големите мраморни блокове, които виждах, и останалите развалини от този мъртъв град ми направиха голямо впечатление, макар че тогава бях и аз като онзи злощастен свещеник на Дзияс, който, като видял някакви пътешественици-европейци, дошли там, за да видят старините, им казал: „Тези стари мраморни ли дойдохте да видите?“ А те заради тази безпросветна и глупава ирония му отговорили: „Надявахме се, свети отче, да те видим с някоя книга на Златоуст или Василий в ръце, а не да предеш коприна като жена!“ — тъй като именно тази работа го намерили да върши...

Из „Военно пътешествие“ на Луи-Огюст Феликс Божур от 1794—1799 г.

Френският дипломат, политик и военен деец Божур, консул в Солун (1794—1799 г.), пътува многократно из българските земи. Пътеписите му са издадени през 1829 г., допълнени с нови наблюдения от 1817—1819 г. Подобно на други френски длъжностни лица и той изразява интересите на френската източна политика, но има редица точни и верни наблюдения и заключения. Печата се по *Б. Цветкова,* Френски пътеписи..., с. 425—427. Превод на М. Киселинчева от F. Beaujour, *op. cit.*, I—II, Paris, 1829.

България, ограничена на запад от Тимок, а на изток от Черно море, се издига от север към юг, от брега на Дунава до найвисокия гребен на Балкана, и, както Сърбия, тя представлява две големи тераси или може би две продълговати плата едно над друго, на първото от които се намират София, Лофча, Тирнова, Разград, Шумла, Провади и Варна и то се понижава през повече или по-малко стръмни наклони към северната страна на веригата или към крайбрежието на Черно море; другото се понижава посредством по-лек талус към бреговете на Дунава и оттам от Видин до Силистри образува различни басейни, където се

виждат главните крепости, ограждащи реката. И двете плата са прорязани от планини и набраздени от малки реки, почти всички поройни. Брегът, с който завършва България на изток и който очертава една вдлъбната линия от нос Емине до нос Калиакра, има почти права линия от нос Калиакра до устието на Дунава, която постоянно се понижава, наближавайки реката, и във вдлъбната ѝ част се намират само пристанищата Варна и Каварна, а отвъд нос Калиакра — Мангалия, Кюстенджа и малката крепост Кара-Хирман, прост четириъгълник в краищата с кули. Този провлак, притиснат между Дунав и Черно море, в наши дни станал обикновен театър на войните между русите и турците, би могъл да бъде отбраняван лесно срещу армия, преминала Дунава към Галац или Исакча, понеже там има четири военни линии, които биха могли да се заемат последователно. Една от тези линии продължава от крепостта на Мачин до Кара-Хирман, друга — от малкия град Расова до пристанището Кюстендже, трета — от градчето Кусгун до пристанището Мангали, четвърта — от укрепленията на Силистри до пристанището Каварна, като те всички създават препятствия, било естествени, било изкуствени: първата е защитена в центъра си от малкия град Бабадаг и четвъртата — от Базарджик. Тази последна линия особено има голямо значение, понеже се свързва, от една страна, чрез Базарджик с Варна, а, от друга — чрез Кайнарджи със Силистри и тя предлага на една армия, насочила се към Константинопол, оперативна база, опираща се едновременно на Дунава и на Черно море и което ѝ предоставя на това море едно пристанище, откъдето би могла да получава всичките си провизии. Базарджик, разположен между Силистри и Варна, пази България от изток, както София я пази от запад.

България днес е обезлюдена страна, понеже често е била опустошавана от войни, и няма повече от 500—600 хил. жители турци или християни върху площ близо три хиляди квадратни левги. При все това тя е много плодородна, предимно на зърнени храни и пасища. България е Долна Мизия на древните, докато Сърбия е Горна Мизия. Почти цялото ѝ население е концентрирано в градовете: в тях живеят турците, а българите или волгарите, по-точно казано, са разпръснати по селата. Тези народи, дошли по времето на император Теодосий от бреговете на Волга край тези на Дунава, откъдето са се разпространили от двете страни на Балкана, са запазили пасторалните нрави на своите прадеди: те бягат от градовете, където са потискани от турците, и живеят по селата, където отглеждат многобройни стада и се занимават със земеделие. Любовта към труда и вкусът към чистотата ги различават от другите жители на страната, а постоянните изтезания, на които са изложени, не им пречат да засяват нивите си, като че ли те сами ще събират плодовете им: това е най-добрата раса хора, които населяват Турция или поне найтрудолюбивата и най-търпеливата.

В наши дни България е станала кървав театър на войните на руските и австрийциите срещу турците. Първите се спускат натам по Прут, а вторите — по Дунава...

Султанска заповед до войводите на Влашко и Молдавско от 1813 г.

Печата се по ДБИ, III, ДТДА, I (1564—1872), С., 1940 г., с. 51—52. Превод на *П. Дорев.*

Раята от разградска околия, от околиите, градовете и селата по отсамния бряг на Дунава, която мина оттатък при предишното окупиране на тези места, е живяла разпръсната немила, недрага. Тъй като сега се сключи мир между Русия и Високата ми държава, всички трябва да се върнат и настанят по местата си. Категоричната ми царска воля е, щото споменатите околии пак да станат цветущи и благосъстоятелни, както са били. Назначи се специален чиновник от държавните ми служители, секретарят..., който е натоварен с пренасянето и настаняването на раята от споменатите околии по родните ѝ места, колкото и да е нейният брой.

Вие, които сте споменатите воеводи, при получаването на височайшата ми заповед да потърсите заедно със споменатия мубашир и с ваше съдействие останалите във Влашко и Молдавско християни и всичките да ги приведете на отсамната страна. В тоя смисъл да внимавате и се погрижете. Поведение, противно на горното, не отговаря на царската ми воля. Добре се погрижете, щото нито един човек от раята да не остане на отсрещния бряг. Избягвайте да вършите противното.

Средата на джемази-юл-ахър 1228 г.

(Средата на юни 1813 г.)

2. БИТ, НРАВИ И ОБИЧАИ

Из „Пътешествието" на Пол Люка от 1706 г.

Френският пътешественик Пол Люка, лекар по професия, издирва и грижливо събира стари ръкописи, монети, надписи и др. Старае се да опознае народите и земите, които посещава. По време на обиколките си из редица османски провинции минава на два пъти — през 1706 и 1717 г. — и през българските земи. Печата се по *Б. Цветкова,* Френски пътеписи, с. 269—270. Превод на *Б. Цветкова* от P. Lucas, Voyage du sieur Paul Lucas fait par ordre du roy dans la Grèce, l'Asie Mineure, la Macédoine et l'Afrique, I, Paris, 1712.

От Адрианопол, решен да поема път за Филипополис, наех една араба. Това е нещо като висяща каруца, теглена от три коня; платих за нея 5 жълтици. Така заминали на 24 май, след като вървяхме в равнината шест часа, пристигнахме същия ден в касабата Мустафа паша. Излезли оттам от зори, след шест часа път ние си починахме два [часа] в касабата Арман, откъдето

отидохме в [касабата] Узонжу. Там ни настаниха в една къща на християни, които се наричат българи. Намерихме там само жените. Те посрещат добре всекиго. Дават ечемик и сено на конете, приготвят каквото могат за ядене на пътниците. И при това всичко е евтино, защото за трима души и три коня ми струваше само 12 су.

На 26 заминахме от сутринта и видяхме наоколо чаровна страна, пълна със села, повечето от които принадлежат на същите християни; след 9 часа път отидохме да отседнем в Инималем. Това е голямо село, където минава едноименна река, която се влива в Марица. Приети бяхме там като предния ден само от жените. Трябва да признаем, че жените на тази страна няма защо да се показват, защото всички са много симпатични. Походката им е права, съпроводена с благородна гордост, примесена с любезност и мекота. При все че са само селянки, жестовете им и всичките им маниери са на хора над простолюдието. Мислех, че виждам вакханките на г. Пусен. Те изглеждат винаги пияни поради веселото им и разнообразяващо настроение. Облеклото им е само риза и някаква роба отгоре. Косите им са изцяло сплетени, висещи по гърбовете им и пълни с монети като пари от по 5 френски су и други по-големи и по-открояващи се. Главите им са покрити само с малка шапчица, също украсена; колиетата, които носят, са с по четири-пет низа. Ризите и робите им са доста отворени отпред и шията им е твърде открита. Те всички са с много красиви [шии] и не си дават много труд да ги прикриват. Най-сетне винаги са с открити лица. Къщите им са построени само от пръст и не са покрити с друго освен със слама. Но за селски къщи са чисти отвътре. Удивително е, че мъжете им почти никога не са в къщи; винаги са на полето да обработват земята, която за тях е от най-плодородните, или в града да работят друго според сезона. Това е, защото там все още господстват чистота и истинска вярност.

На 27-ми, след като удовлетворихме нашите приятни стопанки с 9 су за всичките им разноски, макар между друго те да ни дадоха и две много крехки пилета, тръгнахме покрай Марица, която ни бе отдясно. След като вървяхме 6 часа, си отдъхнахме от това в с. Баба. Оттам отидохме във Филипополис, където пристигнахме в три часа след обяд. Настанени бяхме там в един хан, както обикновено. Но понеже се разчу веднага, че съм лекар, изпратиха да ме търсят от страна на мюфтията и бея. Посетих ги. Те поискаха и единият, и другият лекарства за недъзите си. Обещах им такива и им дадох дори веднага. Те извършиха чудеса, особено виненият камък, който никога не е имал по-изключителен ефект, отколкото в този град. Така за кратко време ме взеха за най-големия лекар на земята.

На 30-и отидох да се поразходя около Филипополис. Той е съвсем без стени. Но е построен на три малки възвишения, които едва се държат и са на една линия. Очевидно тъкмо на тази

височина някога са били укрепленията му. На запад е Марица, която мие подножието на къщите. Тази река носи там всякакви кораби и следователно всякакви улеснения за живота. От другата страна има едно доста голямо предградие. В него се минава по красив дървен мост.

Има около 120 еврейски къщи. Но, общо взето, неговите граждани са почти всички християни. Има до 6 черкви. Това е единственият град в Турция, в който видях една камбана, която отбива часовете на деня, както са по тукашно време. Тя е в една кула, построена на [един от] трите хълма, за които говорих.

Из „Исторически сведения" на Г. Дриш от 1718 г.

Печата се по *Л. Милетич,* Стари пътувания през България, СбНУНК, 1891, 6, с. 95—96. Превод на Л. Милетич от Historia magnae legationis caesarae . . . , Viennae, 1721.

Когато някой българин иска да се ожени за някоя девойка, купува я от родителите ѝ срещу пари, които те ѝ дават като зестра. През първата година тя трябва да ги носи до тялото си, така че често пъти някои са натоварени като магарета. Всяка от тях мисли, че като носи повече пари със себе си, е по-хубава и по-добра от другите. Когато се извърши сватбата, булката се отвежда от своите приятели и роднини при съпруга си. При това някои плачат, други пеят, трети носят факли, някои сплитат косите на булката, а други ги разплитат. По такъв начин я завеждат при мъжа. Там тя остава цели 14 дена със закрито лице, което даже съпругът ѝ не може да открие през това време, макар че е вече брачно свързан с нея. Това му се разрешава само в определено време. Когато обаче преминат четиринадесетте дни, тя сваля покривалото и почва да се грижи заедно с мъжа си за дома.

Съдебен документ от 1728 г.

Печата се по повод, публикуван в Положението на. . ., Съст. и ред. *Н. Тодоров,* с. 88—89. Оригиналът се съхранява в НБКМ, Ор. отд. ОАК 37/27.

Раята на град Видин е подала на височайше име едно изложение, според което на техния празник на червените яйца [Великден], долни елементи от 8-те еснафа в този град заедно с други някои лекомислени хора, като развели знамена, въоръжени с пушки и строени в сейменски ред, противно на свещения шериатски закон тръгнали по улиците и пазарищата. Те изловили всички заварени вън от домовете им иноверци от раята и почнали да ги тормозят, заявявайки, че насила ще ги потурчат. Те съборяли стрехите и покривите им и по този начин си позволили всякакво насилие и тормоз. Представителите на 8-те еснафа: кожарски, абаджийски, бакалски, ахтарски, йеминджийски, ковашки, шивашки и бръснарски [изброени са имената на тези представители] в присъствието на мюбашира единогласно заявиха: „В нашия град, от покоряването му насам, в деня на кяфирския празник на червените яйца мюсюлманите по стар обичай устройват увеселение с илюминации, като потурчват един момък от кяфирското население. Обаче при това положение, след като е издадена забрана със задължителен за всички султански ферман, ако вдигнем знаме и посегнем на раята в деня на празника на червените яйца, задължаваме се, от днес нататък, да платим в полза на държавата: кожарите — 80 гроша, абаджиите — 80, бакалите — 200, ахтарите — 200, йеминджиите — 200, ковачите — 80, шивачите — 80, бръснарите — 80, като всички си поръчителствуваме взаимно. . .

Приписка от 1737 г.

Печата се по *Б. Цонев,* Опис на ръкописите. . ., I, с. 236.

Още турците воюваха против московците, когато дойдоха немците при Ниш, завзеха го и прогониха турците от Ниш и от градовете около него. Тогава беше владика и държеше престола на Самоковската епархия всеосвещеният архиерей кир Симеон, който тогава, в тия люти времена, се намери в мястото, наречено Дупница. Агаряните се втурнаха и оплячкосаха неговия дом така, щото в него не остана нищо. Те хванаха владиката, но не го заведоха пред управителя си, а го оковаха в много железни вериги и го хвърлиха в тъмница. В нея той прекара 23 дни. После го заведоха пред управителя си, а го оковаха в много железни то заповядва да го мъчат, за да се откаже от Христа. Но той претърпя като добър страдалец спасителев. След това го обесиха за шията на 21-вия ден от месец август. Това стана в годината 1737.

Приписка от 1738 г.

Печата се по *Б. Цонев,* Опис на ръкописите. . ., С., I, с. 168.

Тази книга литургия принадлежи на поп Вуче от Вакарел. Да работи за здраве на живите, а за душите на мъртвите. Бог да прости. У Хрелово. А който я изнесе, да е проклет от 318-те отци и от господа бога вседържателя. Писах аз, грешни поп Вуче от Хрелово, поп при попа Стоица. Тогава беше поражение. Тогава турците завзеха Ниш и избиха. . . християнския род. Мъжете избиха, жените заробиха, стоката — овце, говеда и коне — откараха. Взеха Ниш и тогава беше голямо изтребление. В годината 7246 (1738). . .

Из Султанска заповед от 1757 г.

Печата се по Refik, Istanbul Hayati, II, p. 182, doc. № 232. Превод, публикуван в Положението. . ., Съст. и ред. *Н. Тодоров,* с. 97—98.

Облеклото и въобще външният вид на немюсюлманските елементи — евреи и християни, живеещи в Цариград, седалището на великото халифатство и в околностите му, установен още от старо време, беше нагоден така, че, подчинявайки се на благонравието, да проличава тяхната немощ и мизерия. Обаче, макар това положение да беше нагодено според шериата и местните обичаи, от известно време насам поменатите хора превишиха границите на шериата и благоприличието, било по отношение на походката си, било по отношение на облеклото. Те почнаха да се обличат, въпреки подчиненото си положение, с широки дрехи, от разноцветни сукна, да носят индийски шалове и пояси, както и чакшири от тънко алено сукно, [предназначено] специално за мюсюлманите, както и кожуси от бялка и видра и разни други облекла. Също така те почнаха да яздят на коне, без да притежават за това височайши ферман, както и да се качват на лодки с по три чифта весла.

Освен това някои християни установиха едно нововъведение, като почнаха да надяват на главите си, въпреки установения обичай, едни чудновати калпаци, високи около половин аршин, което само по себе си представя нещо, заслужаващо порицание и отвращение както от шериата, така и от местния обичай.

Тия непозволени форми от гледището на вярата и политиката към подвластните ще трябва да бъдат забранени, понеже поменатите евреи и християни не са нищо друго освен една обикновена рая, та много естествено е, че и нейната външност и походка, шериатски и логически, ще трябва да отразяват до голяма степен тяхната немощ и мизерия. . .

Из пътните бележки на К. Нибур от 1761 г.

Карстен Нибур посещава през 1761 г. по поръчка на датското правителство Арабия, Персия, Сирия, Палестина, като на връщане минава през България. Настоящият откъс се печата по C. Niebur. Reisen durch Syrien und Palästins, III, Hamburg, 1837 г. Превод на *А. Иширков*, Бележки за пътя Русе—Варна в XVIII в. и за главните селища край него. ГСУ, III—IV, 1906—1907 г., с. 136.

На 23 юни, след $3^1/_2$ часа път, стигнахме до Ветово, едно село, където живеят главно мохамедани. По-голямата част от пътя минаваше през гори и поради постоянния дъжд беше много лошо. Моят ага квартируваше заедно с всички свои хора през цялото пътуване у християни, макар по-голямата част от жителите на селището да биваха мохамедани. Бедните селяни-християни трябваше да му доставят овце, кокошки, изобщо всички хранителни средства даром или срещу съвсем малка цена, ако не искаха да бъдат бити. Във Ветово, дето селяните не искаха да му донесат нищо и не се оставяха да ги бият, турците трябваше да отседнат в хана и тука прекараха с най-голяма пестеливост. Но те знаеха от по-рано, че в това село нямаше да им подарят нищо, и затова вчера бързаха и изминаха много път, за да не останат да нощуват тук и да се охарчат. Днес пътувахме още $3^1/_2$ часа до Черна вода, гдето живеят много българи, власи и гърци, които можаха да ни нагостят добре. Понеже моите спътници търсеха квартира у селяни, аз не можах тук, както и в другите села, да отида да спя сам в големия хан и затова отидох в една кръчма, дето имах малко спокойствие през нощта. Тук се събираха както мохамедани, така и християни, дори и еничарите от моята дружина. Някои се бяха така напили, че трябваше да ги носят в квартирите им.

Из „Дневника" на Р. Бошкович от 1762 г.

Дубровничанинът Руджер Йосип Бошкович, член на йезуитския орден, университетски преподавател и изтъкнат учен-енциклопедист, преминава през българските земи в средата на XVIII в., натоварен с дипломатическа мисия. С точността на научен наблюдател, прецизно и конкретно Бошкович предава впечатленията си от българската действителност през XVIII в. Печата се по *Р. И. Бошкович*, Дневник на едно пътуване, С., 1975 г., с. 30—31, 43. Превод на *М. Тодорова* от J. Boscowich, Journal d'un voyage de Constantinople en Pologne, fait a la suite de J. Porter. Lausanne, 1772.

1 юни

Тръгнахме в $10^1/_2$ часа сутринта за Канара. След $3^3/_4$ часа пристигнахме в Китрос — турско село, отвъд което спряхме за няколко часа, да се освежим. В $6^1/_2$ часа пристигнахме в българското село Коджатарла, а в $7^1/_2$ часа — в Канара.

Пътувахме през много красива местност, покрита със зеленина и цветя. Валя на няколко пъти. Срещнахме около 8 големи стада коне, всяко с повече от сто коня — някои водени от турци, други от татари. Караха ги за Цариград и ги пасяха покрай пътя.

Тъй като денят беше дълъг, а пътят — неравен и на някои места много кален (докато преди дъждовете беше, общо взето, добър), каруците пристигнаха късно и можахме да си легнем чак към 1 часа сутринта.

Канара е първото българско село, в което отсядахме. Състои се от около 100 къщи, няколко от които бяха определени за нас. Общо взето, къщите във всички български села са съвсем сиромашки, но много чисти. Стените са направени само от размесена кал и дърво. Най-хубавите къщи имат нещо като покрит малък трем, от който се влиза в доста тъмна стая, а от нея — в друга. Първата стая има в единия ъгъл голямо огнище, чийто комин е четвъртит и две стъпки широк. Дъждът минава лесно през него, ето защо огънят се кладе, като се слагат дълги цепеници, подпрени вертикално на стената под ъгъл. При горенето отдолу тези дървета се навеждат под тежестта си едновременно. Обикновено къщите нямат никакви прозорци, но имат две врати: едната води навън към трема, а другата — настрани. Оттук и през комина първата

стая получава малко светлина. Втората стая, която има две врати — едната за първата стая, а другата — за навън, е още по-тъмна. Вратите са ниски и тесни, а стаите, както и тремовете, са толкова ниски, че не можех да стоя изправен. Подът и таванът са почернели от пушека, а стената е добила жълтеникав цвят. Къщите са украсени с много груби завеси, закачени по дължината на гредите и върху стените по два-три реда една зад друга на известно разстояние. Покъщнината се състои от няколко рогозки, постлани на земята заедно с малки, доста тънки дюшеци, една покривка и малко кухненски съдове. В някои къщи подът е дъсчен, като една част от него е издигната една-две стъпки над земята и е широка от една до три стъпки, а в някои обикаля стаята по продължение на стената и служи за сядане. Жените носят за украшение турски монети, в по-голямата си част пари (стойността на които е малко повече от един френски сол или едно италианско байочо), прикрепени на шиите или забрадките им или разпръснати в плитките им, които се спускат отзад до средата на краката. Обикновено те ходят боси.

... Господин посланикът се настани в съвсем нова българска къща, която се състоеше от една голяма стая, хубава и много чиста. Другите се уредиха, както можаха най-добре в различни български къщурки. Малко след нашето пристигане [в с. Добрал] няколко момичета дойдоха да танцуват и пеят според своя обичай пред вратата на господин посланика. Те започваха танца си няколко пъти, като на края на всяко продължение хвърляха една кърпичка най-напред на министъра и на неговата съпруга, а после и на другите от компанията, за да поставят някоя и друга пара. Разходихме се, макар че мястото не беше много подходящо, после опитахме да уредим нещо за пътуването ни през следващия ден, но не успяхме.

Из съдебни протоколи от 1763 и 1775 г.

Печата се по Румелийски делници..., с. 257, 259. Превод на *Е. Грозданова* от оригинал, съхр. в НБКМ — Ор. отд., Вид. сидж., л. 16, док. II; Вид. сидж. 46, л. 52а, док. III.

Съпруг Никола, син на Стан от чифлика на Керим бей, обвързан с брак.

Съпруга Калина, дъщеря на Игнат от Кошово, обвързана с брак. [1763]

Из изявлението на Кънчо, направено пред шериатския съд и в присъствието на Бона: „Преди известно време посочената християнка Бона ми стана жена. Помежду ни се появиха несъгласия, раздори, крамоли... Развеждам се с нея. [1775]

Заповед на видинския управител от 1773 г.

Печата се по превод, публикуван в Положението..., Съст. и ред. *Н. Тодоров*, с. 101. Оригиналът се съхранява в НБКМ, Ор. отд., Видински кадийски регистър № 71, л. 105—6—1.

Получи се оплакване от страна на видинските мюсюлмани, с което те съобщават, че още от времето на завоюването на града било наредено, щото в общите градски бани да се къпят отделно един или два дена в седмицата само немюсюлманките, а през другите седмични дни — само мюсюлманките, понеже съгласно шериата било забранено при къпането в баните да се гледат голи жените мюсюлманки, жените еврейки, християнки и циганки. Тоя ред доскоро е бил спазван. Но тъй като от известно време тоя ред бил нарушен, то и къпането почнало да става общо. Те молят да се издаде заповед, с която да се запази старият ред на къпането. Затова заповядвам:

След справка в кадийските регистри да се възстанови старият ред на къпането, като еврейките, християнките и циганките се къпят седмично два пъти — в неделя и вторник, а през другите дни се къпят само мюсюлманките.

Из „Дневникът" на граф Д'Отрив от 1785 г.

Граф Александър Морис Д'Отрив е френски дипломат и политически деятел. Заемал дипломатическа длъжност в Цариград (1784 г.), а по-късно бил секретар на княза на Молдавия Маврокордато (1785—1787 г.). По време на пътуването си от Цариград до Яш през Източна България Д'Отрив си води дневник, пълен с живи, но не винаги точни наблюдения и описания. Печата се по *Б. Цветкова*, Френски пътеписи..., с. 334—335, 337. Превод на *Л. Генова* от Comte D'Hauterive, Journal inédit d'un voyage de Constantinople à Jassi, capitale de la Moldavie dans l'hiver de 1785.

Кирклисе е на границата на България. Турското му име (четиридесет черкви) сочи, че това място е било главен град на християнска провинция. На четири мили от него се среща още едно турско село [Ески Полос], преди да се стигне до Коджа Торла, първото българско и християнско село. Човек не може да си представи нищо по-бедно от вида на това селце, жалка собственост на началника на султанската конюшна, който всяка година се измъчва и измъчва по хиляди начини нещастните си подвластни, за да изтръгне от тях по 150 пиастра на колиба. Миналата година жителите, като не били в състояние да платят тази сума, отчаяни, решили единодушно да избягат, оставяйки на своя господар нивата и къщите. Веднага било наредено да преследват изселниците и няколко пушечни изстрели и хиляди удари с тояга ги върнали отново в робство. Техните къщи са от глинена пръст и имат особена форма. Един комин, направен като пчелен кошер, доста широк долу, заема един ъгъл, осветява къщата, която няма

други прозорци, през него влиза дъжд и сняг, прониква дневната и лунната светлина. В дъното на къщата е скрита една втора стая, нямаща друг изход освен малка врата, свързваща я с първата. Ето в това са настанени 30 същества — мъже, жени, деца, крави, биволи, овце, гъски, кози и т. н. Впрочем обстановката вътре не е толкова бедна, колкото се предполага в началото. По стените има много полици и куки, на които са наредени съдовете и домашната покъщнина. Българските дрехи са груби, но не са много прости. Във всяка къща има по два стана — единият за сукно, другият за платно. Мъжете изработват дрехите, жените шият ризите и бродират всичко с разноцветна вълна с доста вкус. Те нямат друго украшение освен един меден полукръг на ръката си и дребни монети, нанизани около врата им, по главата, ушите и на опашка, спускаща се от пояса до петите. Младоженките показват по този начин големината на зестрата си. Нищо не може да се сравни с жадността на малките момичета към тези пари; още от малки майките им ги учат да разберат, че само като ги събират, ще могат да си купят съпруг. Срещнах една, която носеше такова голямо количество монети, нанизани една върху друга като черупки, че беше изцяло покрита до талията. Имаше повече от десет хиляди, като се смятат тези по главата и опашката.

Облеклото на мъжете е почти същото като това на планинците от Оверн, с бродерия по бельото и ризата. Изглеждат помалко нещастни от нашите селяни; по характер изглеждат също по-кротки и по-общителни. На вид тялото им е сухо и слабо охранено, но са много пъргави. Очите им и целият им облик имат нещо от вида на козите; за тази прилика особено допринася плоската капа, покрита с гъсти, твърди черни влакна.

. . . Те са най-приятните от всички хора. Нашата домакиня е любезна, трудолюбива, чиста и хубава. Бащата е на 94 години. Една много хубава глава, много красива брада и най-сполучливият образ на старец, който не се е срещал от времето на Филимон. Той се чувствува добре, ходи за дърва, люлее едно тримесечно дете и пее, за да го забавлява. Той отговаря винаги надълго и говори самичък, когато не го питат. Видял е толкова везири, паши, войски, князе, които са отивали и са се връщали! Помни три войни между турците и русите. Бил е на 21 години, когато е свършила първата; но малко го интересува съдбата на двете империи, стига само да може да преживее един турчин от същото село. . .

Из впечатленията на Уилиам Хънтър от 1792 г.

Английският пътешественик Уилиам Хънтър минава през българските земи на връщане от свое посещение в Турция през 1792 г. Настоящите откъси са от книгата му W. Hunter, Travels in the year 1792 through France, Turkey and Hungary. . ., 1796. Превод, публикуван в Положението. . ., съст. и ред. *Н. Тодоров*, с. 121—122.

Превозните средства в България са неописуемо плачевни, а и лошото време допринася немалко за увеличението на трудностите ни, тъй като колите ни бяха толкова раздрънкани и така открити отвсякъде, че колкото и да се увивахме, ние бяхме все пак много малко защитени от суровия климат.

Селата, през които минахме, бяха в крайно мизерно състояние и ясно показваха последиците от едно корумпирано и тиранично управление. Въпреки че нашият ферман ни осигуряваше най-добрата квартира, каквато можеше да се намери във всеки град или село, ние никога не можехме да очакваме и половината от удобствата, които предлага една английска страннноприемница. Много пъти бяхме принудени да спим в обща стая, която биваше толкова малка, че всяка педя от пода се покриваше от дюшеците ни и ние едва можехме да се обърнем, без да нахлуем в територията на съседа. С нас имаше и няколко дами, за които това положение сигурно беше особено неприятно и неудобно.

Народът е така свикнал да бъде ограбван, че се е наплашил ужасно от чужденци и внимателно крие от тях дори предметите от първа необходимост.

През време на войната всичките богатства на тази нещастна страна били обрани от пашата и от другите управници, а данъците, събирани от тия мизерни села, са просто удивителни. Особено едно от тях — Каджармари, което има само 8 колиби и мнозинството от чиито жители имат само по една груба риза, за да покрият голотата си, плащало по хиляда гроша годишно. Кой може да чуе за такива злодейства и неволи, без да изпита възмущение и ужас? Тогава нека не обясняваме грубия характер на българите, за който вече споменах, с някакво естествено предразположение, но по-скоро с постоянната жестокост и потисничество на техните нагли управници. Защото човешката природа, когато се измъчва от постоянно потисничество, постепенно загубва кротостта и благоразположението си и по необходимост започва да изпитва чувство на недоверие и мъст. Въпреки че те са принудени често да се покоряват, вродената им любов към свободата още съществува и измамливите искри на надежда от време на време ги подбуждат към дейност. Те жадуват да се вдигнат и горят от желания да се освободят при удобен момент.

Вие вече сте добре запознати с произхода на турците. . . Сега те са един изтощен, суеверен, невеж и ленив народ, открит враг на изкуствата и науката, непреклонен противник на всеки полезен институт. Твърде глупави, за да могат да разбират, и твърде горди, за да се учат, или твърде надменни, за да се оставят да бъдат убедени, макар че са обкръжени отвсякъде с цивилизовани и просветени народи, тяхната привързаност към мнения, създадени от глупост и поддържани от предразсъдъци, не отслабва.

Във време на война необуздаността на войските е безгранична. Те принуждават търговците и дребните продавачи да продават стоките си на една трета от стойността и дори често им ги вземат,

без да платят нещо. Ако ли пък бедните нещастници си позволят да се оплачат, турците веднага ги наказват със смърт.

За правителството ще кажа само няколко думи. То е до крайна степен деспотично и потисническо. То отрича природния закон, справедливостта и разума и проявява все по-голяма несправедливост, тирания и порочност. То тъпче най-светите човешки права и правдини...

Из „Състоянието на Османската империя" на Абеси от 1792 г.

Печата се по Румелийски делници..., с. 251—252. Превод на *Л. Генова* от E. Abesci, L'état actuel de l'Empire Ottoman, I, Paris, 1792.

Турците смятат брака за свещен въпреки че няма религиозна церемония и не присъствува духовно лице. Кадията, т. е. местният съдия, свързва двете страни с граждански договор. Булката не присъствува. Баща ѝ или някой от роднините подписва вместо нея договора. Традицията е дала на тази церемония силата на закон. След като договорът е подписан, роднините на булката я отвеждат в къщата на мъжа ѝ, който я посреща, съблича я и я слага в леглото.

Има един вид по-низш брак, наречен капия. Договорът се сключва също пред кадията, но важи за ограничен срок и се уговаря една сума, която съпругът трябва да даде на жената, ако я отпрати след изтичането на срока. Тези бракове са били създадени за удобство на чужденците и пътешествениците, като се спази благоприличието.

Един мохамеданин има право да се ожени за жени от различни вероизповедания... Турчинът може да има четири законни жени. Ограничението е наложено не поради строгостта на закона, а поради разходите, които са големи, тъй като мъжът е длъжен да осигури средства на всяка една от жените си. Законът няма никакво отношение към привилегията, която турците казват, че са получили от небето — да имат толкова жени, колкото им харесват. Това зависи от волята на господаря и от неговите средства.

Забележително е, че незаконното съжителство на мъжа не предизвиква никога ревността на неговите жени, както става в християнските страни. Поне веднъж седмично съпругът е длъжен да посещава своите жени. Ако той не върши това, те са в правото си да се оплачат на кадията, който ще го застави да изпълни дълга си. Оплаквания от такъв характер са много чести всред низшите слоеве на населението. Пренебрегнатите съпруги от висшите слоеве знаят как да се удовлетворят. Изневярата на жената не опозорява мъжа в Турция — това засяга неговите роднини и предимно оня, който е подписал брачния договор.

Децата, родени от законните съпруги, се смятат за деца на

съпруга и са негови наследници. Родените от робини, остават роби, а след смъртта на бащата стават притежание на законните си братя, освен ако той приживе не е уредил положението им. Султанът не е задължен да се жени, но първите четири жени, които му родят деца, са султанки и негови съпруги.

Турците имат два вида развод. Те стават пред кадията, който ги регистрира. Първият разделя страните само по отношение на брачното легло. Вторият е пълна раздяла, при която съпрузите нямат вече никакви връзки. Мъжът е задължен да плати на жената сумата, която е посочена в брачния договор, а жената има право да се омъжи повторно. Ако след подобен развод и в случай, когато той е предизвикан от изневяра на жената, мъжът отново поиска да се свърже с нея, той е длъжен да се подчини на едно тежко условие: трябва да я види обезчестена от друг мъж в присъствието на кадията и някои свидетели. Но случаи от подобен род са редки...

Из „Пътешествието" на Оливие от 1793—1798 г.

Печата се по Румелийски делници..., с. 252—253. Превод на *Л. Генова* от G.-A. Olivier, Voyage.., I, Paris, 1801.

Законът не забранява на мюсюлманите да се женят за жена от друга религия, стига съпругите да се задължат да възпитават децата си в религията на бащата. Но същото е изрично забранено за жените-мюсюлманки, освен ако мъжът преди това не приеме мохамеданството. Законът наказва със смърт евреин или християнин, заловен някъде с мюсюлманка или по такъв начин, че да се предполагат плътски сношения между тях. Мъжът може да се спаси само като приеме мохамеданството и се ожени за тази жена, ако тя, разбира се, е съгласна и ако единият и другият вече не са обвързани с брак. В противен случай мъжът се наказва, а жената получава по-леко наказание — стига ѝ да заяви, че е била принудена или изнасилена, или да отрече, че се е случило между тях нещо неприлично.

Ако жената е женена, участта ѝ зависи от мъжа: неговото отмъщение може да се простре и до смъртно наказание. Но често страхът от родителите задържа ръката му, готова да накаже. Той се задоволява да изпъди жена си.

Въпреки че законът позволява на мюсюлманите да имат четири жени, малцина от тях вземат повече от една, тъй като те причиняват големи разноски. Освен това, затворени в харема, те не могат да живеят в съгласие и безпокоят мъжа със своите оплаквания и му създават неприятности с претенциите си. Прочее повечето от жените, омъжвайки се предварително изискват от мъжа обещанието да не се жени за друга, докато те бъдат живи или докато разводът не ги раздели... Ако мъжът спи един път

седмично с жена си (според задължението, което Мохамед е определил за всеки млад и здрав мюсюлманин), ако той ѝ дава облекло и храна според нейното положение и я пуска да ходи на баня, тя не може да иска развод. Но ако той би поискал от жена си същата благосклонност, която е свикнал да получава от мъжете-роби, разрешено ѝ е да се яви пред кадията, за да иска наказанието на мъжа и дори развод. Кадията ѝ го дава, ако родителите ѝ я подкрепят и ако истинността на оплакването се потвърждава от репутацията на мъжа. За да се спести на жената срамът да твърди с положителност подобно нещо в присъствието на съда, тя трябва да прибегне до условен знак: да обърне пантофите си.

Мъжът в никакъв случай не може да иска нищо от робините, които принадлежат на жена му; той има право само над ония, които е купил той. Много рядко той забравя това, защото жена му няма да пропусне да се оплаче и да го накаже.

Когато един мъж иска да има мир и щастие, той се ограничава само с жена си, или ако си позволява някои волности спрямо робините, които е купил, за да ѝ прислужват — той им заръчва да спазват спрямо нея най-голямо уважение и пълно подчинение.

Когато турчин се ожени за няколко жени, които имат същите права и същите изисквания, много рядко предпочитанията му не водят до ревност и кавги.

Из „Пътешествието" на Еспри-Мари Кузинери от 70-те—90-те г. на XVIII в.

Печата се по *Б. Цветкова,* Френски пътеписи. . ., с. 377—378. Превод на Б. Цветкова от E. M. Cousinery, op. cit., I—II, Paris, 1831.

Религиозната общност не пречи да се забележат по празниците различията в обичаите на българи и гърци. Българските жени никога не играят хоро с мъжете, докато при гърците винаги млад мъж води жените. Освен това в повечето от хора́та им те, както и българките, се държат за ръце или през кръста. Гърците играят под звуците на инструмент, а българките играят само като пеят.

В Пела българите имат, както гърците, древния обичай на общи трапези през големи летни празници. Щом слънцето намали жаркостта си, т. е. към 4 ч. след обяд, всеки глава на семейство пристига на мястото, определено за общи сборища, като носи ястията, които е наредил да се направят; сяда до вече насядалите други и поканва чуждите да споделят яденето му. Кара ги да сядат срещу него или от дясната му страна. На тези събрания не се допускат жени.

Аз присъствувах на тези празненства на деня на светите апостоли: на тях се чувствува повече добродушие и простота, отколкото на гръцките празненства.

Българките от Пела минават за много целомъдрени. Но има райони в Македония, където нравите на това население са твърде

различни. Обширността и плодородието на равнините при Солун и Пела задължават от незапомнени времена едрите собственици да се подсигуряват малко преди прибиране на храните с множество жътварки — планинки, които се пръскат из всички чифлици, разположени отсам и оттатък Аксиус.

Икономичността е наложила да се прибягва за тази цел до жителите на планините, съседни на град Дойран, разположен на границата на древната Македония. . .

След като се спазарят с хората, които всяка група е избрала за ръководители, тези девойки заминават на определения ден, водени от двама-трима младежи, и след немного дни вървеж в зависимост от разстоянието до чифлиците те стигат до определеното място.

Групите, определени за местата най-близки до град Солун, още с пристигането си и преди да започнат жътвата, влизат на големи тълпи в града; всяка девойка е така грижлива към външността си, както на големи празници; те всички носят поли, украсени с разноцветни ширити покрая, и косите сплетени на много ситни плитки. Като вакханките или другарки на Церера те отиват във всички гръцки, франкски и турски семейства, където желаят да бъдат въведени, и там ги приемат; там изпълняват с песни, хванати всички през кръста, едно албанско хоро, като подскачат на всеки три стъпки. Нищо не ги удивлява повече и не им доставя по-голямо удоволствие във франкските къщи от големите огледала, в които могат да се оглеждат от глава до пети. Като се приближават до тях, надават викове на удивление и радост и трудно се отделят от тях. След като направят покупките си поради това, че не могат да напуснат толкова рано един военен град, за да идат да спят по обичая им насред полето, те намират из керван-сараите стаи, в които им разстилат слама, и те лягат там, след като са поставили водачите си пред вратите.

Списък на помохамеданчени християни от казите на Румелия [1796—1798 г.]

Печата се по *П. Тивчев, И. Калудова,* Документи. . ., ВИС, 4, 1970, с. 73. Превод на *И. Калудова* от I. βα. ὀραβελλη, op. cit.

Коста Манол от [с.] Сухо [дн. о. Сохо, Лангадас], като прие исляма, бе наречен Ахмед.

3 ребиюлахър 1211 [6. IX. 1796] г.

Анастас Василко от с. Загливери [дн. с. Загливерион, Лангадас], като прие исляма, бе наречен Али.

11 ребиюлахър 1211 [14. IX. 1796] г.

Константин Тосьо от Филипопол, като прие исляма, бе наречен Ахмед.

9 джемазиюлевел 1211 [10. XI. 1796] г.

Никола Стоян от Кукуш, като прие исляма, бе наречен Мустафа.

27 джемазиюлахър 1211 [28. XII. 1796] г.

Рафаил Аврам от групата Арагона, като прие исляма, бе наречен Хасан.

19 реджеб 1211 [18. I. 1797] г.

Българинът Яно Митре от [с.] Карипци, Лангадас, [дн. с. Хлорономи, Солунско], като прие исляма, бе наречен Хасан.

29 шабан 1211 [28. I. 1797] г.

Българинът Стоян Митре от казата Енидже Вардар [дн. гр. Яница], като прие исляма, бе наречен Мехмед.

25 рамазан 1211 [4 III. 1797] г.

Българинът Ицко Петко от казата Енидже Вардар, като прие исляма, бе наречен Исмаил.

3 шевал 1211 [1. II. 1797] г.

Из летописните бележки на даскал Тодор Пирдопски за 1815—1826 г.

Печата се по *Б. Цонев,* Опис на ръкописите..., С., II, с. 314—346.

Нека бъде известно на всички, които четат и слушат, та да се чудят много за онова, което бог показа със своя гняв през нашите времена и години, което не е било откак този свят съществува. През 1814 г. дойде от бога наказание или чума от изток до запад, та измори половината от света. Защото и други път е настъпвала чума, но толкова свят не е морила като сега. А оттогава насам до 1820 [година], при проклетото султан Махмудово царство, даде бог мир... А от 1821 [година], да речеш от месец марта, излезе един дявол по Янинско — Али паша — срещу султана. И събра се против него царска войска, да речеш до 500 хиляди войска, та се биха много, но нищо не му сториха, защото укреплението му беше яко. И царската войска седя много време там, та изгориха села и градища, плениха и избиха християнския род, та стана ока брашно там по 60 гроша. Голям глад настана сред сиромасите. А после на 25 март излезе друг дявол във Влашко — *Влах бей,* та събра войска и ходеше, та обираше селата. Тогава се събра от цялата румелийска земя турска войска срещу него, та се биха, биха. И изгориха много села покрай Дунава и избиха и поробиха хората. Тогава изгориха и изтребиха Галац, Хуш и поразиха Букурещ, Кралово [Крайова], та стигнаха до Яш. Тогава отидоха проклетите арменци и чифути в Стамбул с плач пред царя и обвиниха християните, че са се сговорили да предадат турското царство на Московците. Та оттогава заповяда проклетият цар, та хванаха патриарха Григория Непиташ, извлякоха го от църквата от литургия и го обесиха на Възкресение на втория ден. На този ден едни избесиха, а други посякоха: 21 владици и протосингели, и калугери, и попове, и дякони и после обърнаха ножа срещу християните, та избиха бог знае колко хиляди, а малко българи, много гърци и арнаути — сè ги изчистиха от Старбул. А жени, деца издавиха в морето...

А друго: посякоха друг патриарх — старият Кирил в Одрин, и много калугери и дякони, и протосингели, и владици, и попове. Де що имаше из Едрене, избиха ги и ги хвърляха от моста в реката Тунджа. И после излезе мъчение на владиците: едни затваряха да ги мъчат и ги ограха, други избиха, други пък избесиха. По всички градове беше така. И никъде не се виждаше да има калугер, освен по манастирите. Тогава бяха погубени мнозина първенци по градищата и по селата. Тогава заповядаха, та събраха пушките по християните и много ги мъчиха за тези дяволски пушки. И избиха много люде по други места. Тогава не се виждаше нож или червен пояс, или хубава дреха по човека, ами все проста и съдрана. Тогава излезе войска от Стамбул да отиде в Морея, та изтребиха много села. После жителите на Морея бягаха по море и се завардиха на един остров, но много агарянски народ те погубиха там.

Тогава посякоха търновския владика, а от дяконите му едни се потурчиха. Едно малко дяконче много го мъчиха и после и него го потурчиха и го дадоха да се учи турска книга. Тогава побесняха турците по всички градища, взеха да маскарят жените и момите по улиците и да ги водят по лозята със свирци. Тръгна войска, та вървеше всеки ден. Голямо зло причиняваха, не можеше човек да им излезе насреща. Правеха каквото искаха: омаскарявaха жени и моми, убиваха мъже. Но бог и света богородица ни запазиха тук, защото аянинът беше добър. Тогава затвориха владиката в София и той седя много [време] затворен заедно с попове, с протосингели, с дякони и калугери и с чорбаджии и погубиха няколко чорбаджии. Тогава закараха в Стамбул владиката на Враца — Методий, вързан със синджир под кон. Тогава най-сетне едва не погубиха нашия владика Антим, но го ограха и му взеха всичко. Тогава какво голямо зло сполетя християнския народ — само бог знае. Човек не е възможно да изкаже това.

После моралиите се вдигнаха. Тогава царят прати силна войска, та се биха с моралиите цели две години, но нищо не можаха да сторят, та много агарянски свят погубиха и поробиха. Конското месо стана по 12 гроша оката и си изпоядоха кучетата. Тогава се потурчи даскал Панайот Паун[ов] от Етрополе...

IV. КУЛТУРНО-ДУХОВЕН ЖИВОТ

1. СЪСТОЯНИЕ НА БЪЛГАРСКАТА ЦЪРКВА

Берат на софийския митрополит Анастасий от 1703 г.

Печата се по *И. Кабрда*, Два берата на Софийския и Видинския митрополит от първата половина на XIX в., ИИИ, 7, 1957, с. 382—385. Превод на И. Кабрда от оригинал-препис, съхр. в НБКМ — Ор. отд., Соф. сид. № 269.

[Той]
[Ахменд, син на Мехмед] хан,
винаги победител]

Това е заповед на султанския славен и височайши знак и на хаканската блестяща и подчиняваща света тугра:

Тъй като по случай императорското и щастливо предсказано ми възшествие на високия и щастлив османски престол, което стана на десети ребиюлахир 1115 г. [23. VIII. 1703 г.] бях заповядал изобщо да се подновят бератите, сегашният патриарх на ромеите от Цариград и подведомствените му места, духовникът на име Гавриил, изпрати до престолния ми град молба. В нея той моли за подновяването на стария берат от страна на Високата ни порта, който притежава носителят на императорския ферман, духовникът на име Анастасий, който е понастоящем митрополит на неверниците от Софийския вилает и подведомствените му места, влизащи в неговата патриаршия. Заповядах да се вземе пешкеш и да се поднови берата. Тъй като на... ден от месец шабан 1115 г. [между 10. XII. 1703 и 17. I. 1704 г.] той бил внесъл в хазната в налични пари сумата от десет хиляди и двеста акчета, нужна за обичайния пешкеш, издадох отново този честит императорски берат и заповядах:

Поменатият духовник на име Анастасий да отиде и — според стария обичай и закон, както и съгласно с техните църковни постановления — да стане митрополит на неверниците, които живеят според досегашния ред в казите от софийската провинция и подведомствените ѝ места. Неверниците, малко и голямо, от местата, влизащи понастоящем в неговата митрополия, да признават казания духовник за свой митрополит. В делата, касаещи се до тяхната религия, да се обръщат към него и да не се отклоняват от правата му дума.

Когато реченият духовник уволни или назначи според техните църковни постановления свещеници и калугери, подведомствени на неговата митрополия и подлежащи на уволнение или назначение, никой друг да не се меси в това.

Когато поменатият духовник прибере за сметка на патриарха наследство, [останало] от починалите свещеници, калугери и калугерици, принадлежащо съобразно със стария обичай на патриарха, бейтулмалът, касамът и техните хора да не се намесват противно на обичая.

Ако почналите духовници и другите неверници завещаят според техните църковни постановления какво и да е на бедните, на тяхната църква или на патриарха, да се счита това за валидно и делото да се разглежда със свидетели-ромеи.

Без знание и разрешение на поменатия духовник [свещениците] да не венчавават противно на техните църковни постановления онези неверници, на които не се позволява да встъпят в брак.

Ако на някой зимми избяга жената или ако трябва някой зимми да се разведе или да вземе жена, освен реченият духовник, никой друг да не посредничи, нито да се бърка.

Изобщо по същия начин, както предишните софийски митрополити са владеели лозя, градини, чифлици, ниви, ливади, воденици, манастири и аязми, принадлежащи на техните църкви от старо време, както и вещи и добитък, завещани на другите църкви, да ги владее и стопанисва поменатият [митрополит].

В тази работа съвсем никой друг да не пречи, нито да създава препятствия.

Тъй да знаят и да имат доверие към височайшия знак.

Написано днес, на осемнадесетия ден от месец шабан 1115 г. [27. XII. 1703 г.].

В седалището на добре защитения град Костантиние.

Регистрирано на 3 шабан 1134 г. [19. V. 1722 г.]

[На полето четем:] Това е бератът на владика.

Султанска заповед до кадията в Русе от 1708 г.

Печата се по ДБИ, III, ДТДА, I (1564—1872), С., 1940 г., с. 35. Превод на *П. Дорев*.

Християнската рая от с. Чернево, русенска околия, дойдоха и със заявление молят да им се позволи да поправят разрушилата се църква св. Иван, която им била останала от деня на завоеванието на страната, в старите ѝ размери, без да я уголемяват или възвишават (дават се по направения оглед под-

робности за измерените дължина, широчина и дълбочина на сградата пр. — бел. прев.).

Написа се тая заповед, позволява им се да поправят само свода, лицето и мазилките във вътрешността на църквата и направят поправките на прозорците; никой да не им пречи на това.

Краят на шабан 1120 г.
(Средата на ноември 1708 г.)

Из Послание на монасите от Бачковския манастир от началото на XVIII в.

Печата се по *Вс. Николаев,* Едно неизвестно просително послание на Бачковския манастир до свободните християнски народи от началото на XVIII в., ИИИ, 6, 1956, с. 534—537.

До всичките православни християни, навсякъде, където се намират в благодатта на пресветия дух: най-първо до светейшия архиепископ, преосвещените митрополити, боголюбезните епископи, честнейшите протосингели, игумени, проигумени, преподобните свещеноиноци, богопочтените протоиереи и свещеници и дякони и до всичките хора на църквата, до благочестивите господари, князе, боляри, джелепи, мандаджии, чорбаджии и ортаци, кметове и кметици и синовете кметовски, хаджии, орачи, копачи, търговци, абаджии, терзии, златари, папукчии, кафтанджии, кожухари, бахчеванджии и други занаятчии и майстори и орфети и до всички христолюбиви християни. На големи и малки мъже и жени радост в господа [пожелава] светият царски и патриаршески манастир, който се нарича Бачково на пресветата наша владичица Богородица и приснодева Мария. Смиреният игумен йеромонах Григорий на същата света обител и цялото й братство во Христа се кланяме с лице до земя на вашето благочестие. И се молим на господа бога и на пречистата дева Богородица и на всичките светии за вашето дълголетие, телесно здраве и душевно спасение. А сега да знаете, благословени християни, колко пълно с лишения и много скръбно е нашето пребиваване поради сполитащите ни често беди от агарянската вяра и поради многото данъци през всички дни. И пострада тежко нашият свят манастир, а помощ нямаме отникъде: само се надяваме на премилостивия бог и на вашето християнско милосърдие. Поради това и за да помогнем на светия манастир, изпратихме нашия брат во Христе, смирения игумен Григорий йеромонах, когото изпращаме ние, всичките братя, които сме в манастира Бачково. Той е манастирският управител и него изпратихме при ваша милост, за да се подканите и вие, народ християнски, царски избраници, свет народ и божи хора. Бъдете подражатели на праведния Авраам в гостолюбието му и приемете нашия брат с усърдно гостолюбие в името на Христа във вашите домове, и ви молим да подарите милостиня от даденото вам от бога богатство според силата на топлото ви усърдие. Нека ви научи преблагият владика Христос, понеже сам той е казал в светото Евангелие да давате милостиня от принадлежащите вам имоти, за да си създадете да бъдете удостоени с вечния покой. И още казва: блажени милостивите, защото ще бъдат помилвани. Милостинята отваря небесните врати и всекиго въздига до божия престол, като му дава сила и смелост. Милостивият човек и в този живот има от бога много сила и помощ. Господ благославя милостивия човек, като го дарява с всяко изобилие на земните плодове: и пшеница, и вино, и масло, и мед, и всякакъв домашен добитък. На милостивия човек господ казва, че ще умножи притежаваното от него сребро и злато, а на онези, които го обичат [т. е. които обичат бога], ще кажем, че онзи, който прави милостиня заради бога, господ го закриля, защото е милостив, от всички видими и невидими [врагове] и от всякакви беди и лошавини. Господ поставя милостивия човек княз и господар и цар на много народи. На милостивия човек той подарява разум и голяма мъдрост и сила крепка, за да побеждава в битките враговете си. На милостивия дава и вечния живот при отделянето на душата от тялото и го вселява в небесното царство с Аврама, Исаака и Якова и с всичките светии. Поради това, милостиви християни, като дадете усърдни милостини, ще угодите на бога. Погрижете се за маслото в лампата, за да посрещнете годеника Христа; ще помогнете и на нас в тези времена на нищета и на насилие, защото не можем да издължаме светия манастир без ваша помощ, православни християни! Така е угодно на бога, който с милосърдието си е благоволил да даде опрощение на греховете...

Из „Дневника“ на Руджер Йосип Бошкович от 1762 г.

Печата се по *Р. И. Бошкович,* Дневник на едно пътуване, С., 1975 г., с. 31—32. Превод на *М. Тодорова* от J. Boscowich, op. cit., Lausanne, 1772.

Езикът на страната е диалект на славянския и понеже и езикът на Рагуза, моята роднина, е такъв, аз можах да бъда разбиран до известна степен и да схващам част от това, което се говореше. Религията е християнска. Свещениците са подчинени на епископи, които признават цариградския патриарх. Всеки свещеник в известен смисъл наема енорията си от своя епископ. Свещеникът на Канара беше млад мъж на 25 г., беше женен и вече с деца. Той беше родом от това село и ръкоположен, доколкото можах да разбера, в Цариград, но беше облечен като останалите селяни. Освен това село беше получил от владиците в Цариград още две други срещу 60 пиастри. Селя-

ните му плащаха по една пиастра при смърт, 10 пари за кръщене и 15 за женитба, а имаше и някои допълнителни доходи. Свещеникът отслужваше литургията си на гръцки, но неговото невежество, както и невежеството на енориашите му, беше невероятно. Те не знаеха нищо друго от своята религия освен дните за пост и празниците. Кръстеха се, почитаха някои икони, между които имаше ужасни, носеха християнски имена. Доколкото можах да забележа през краткото време, което прекарах с тях, като говорех на своя език, а карах също да ги разпитват на турски език, който обикновено разбират, те не знаеха нито „Отче наш“, нито верую̀то и изобщо не познаваха основните тайнства на религията. Казаха ми, че техният свещеник никога не е поучавал нито възрастните, нито децата, а всеки баща е натоварен да се занимава с обучението на своите деца. Впрочем те ми изглеждаха много добри хора.

Оставка на охридския архиепископ Арсений 1767 г.

Печата се по *Ив. Снегаров,* История на Охридската архиепископия-патриаршия от падането ѝ под турците до нейното унищожение (1394—1767), С., 1931, с. 515.

. . . С настоящата ми доброволна и непринудена оставка долуподписаният явявам, че тъй като не ми е възможно да уредя и поправя нуждите на Охридската архиепископия, които се явиха една след друга преди нас и в наши дни, и дадоха немалък повод на злодейците да нападнат името на архиепископията и да ощетяват и увреждат подчинените на Охридската архиепископия митрополии и нейната бедна рая, и тъй като не може иначе да се избави от техните ръце тамошната страна и всичкият християнски род освен чрез унищожението на архиепископията — поради това именно се отказвам от Охридската архиепископия, освен от предишната ми Пелагонийска епархия (която ще имам, докато съм жив за прехраната си и за удовлетворение на нуждите си). При такова съгласие със събратята ми свети архиереи се направи и настоящата ми доброволна и непринудена оставка, която трябва да се постави в свещения кодекс на Великата Христова църква...

Из „Дневникът“ на граф Д'Отрив от 1785 г.

Печата се по *Б. Цветкова,* Френски пътеписи..., с. 338—340. Превод на *Л. Генова* от Comte D'Hauterive, op. cit., 1785.

15-и, 16-и, 17-и ден — от Драгокьой до Киали (четири часа) — оттам до Шарви (осем часа) — оттам до Алфатар (девет часа).

Нека по-щастливи пътници от мене да опишат подробно тези три дни, употребени в преминаване през една от най-богатите страни в света, покрита със села, гори, долини, потоци и обработваеми полета. Моите злополуки от Добрал, студът и умората от седемнадесетдневното яздене на кон ме доведоха до такова състояние, че не можах да не използувам кола. Ето ме затворен в колата, обречен на стомашни болки, измъчван от повръщането поради друсане и от парчетата лед, които вятърът хвърля върху лошо покритата решетка на този вид карети, в която се чувствувам погребан. Един абат, който се чувствуваше по-добре от мен, видял, че тази равнина прилича на дъно на море, и несъмнено тук някога е имало голямо водохранилище. Що се отнася до мен, бих преминал Елдорадо, без да си отворя очите, и Либия, без да треперя. Следователно ще отмина без внимание и с мълчание Шингали, Киали, Ерубиалар, Кушуфлар, Шарви, села наполовина турски, наполовина български, където мюсюлмани и християни живеят заедно, без да се презират, сродяват се, пият заедно лошо вино и нарушават рамазана и постите. Те познават, както и техните свещеници, само кръстния знак или илмах, аллах и т. н. и при всичко това не са помалко честни хора.

През тези вечерни часове така приятни, когато студът навън и споменът за пътуването подчертават цената на хубавия огън и на удобния сламеник, върху който си изтегнат в очакване на вечерята, която сам си приготвяш, и съня, който не закъснява да дойде, понякога бяхме доста щастливи да можем да беседваме с нашите домакини, които не винаги са диваци, неспособни нищо да разберат. С по-малко предубеждение и малко снизходителност намирам, че техният начин на живот напомня патриархалното време. У тях съществува простота и добродушно гостоприемство, макар че не могат да предложат на пътниците дори козе месо, печено на жарава. Те не са нито богати, нито горди и ядат остатъците от вечерята на гостите си. Тези турци, толкова надменни другаде, които не можеш да накараш да отстъпят пред онези, които те наричат неверници, тук се оттеглят най-любезно и оставят на гърците креватите и покъщнината си, за да отидат да спят между два коня или на открито. Тези нещастници са доста далеч от цивилизацията, тъй като нямат нито една от страстите, които предразсъдъците правят тъй общи и неизлечими другаде. При това безразличие към двете религии, на които те познават само най-простите обреди, е любопитно да се отбележи едно влечение към мохамеданството, което всеки ден увеличава вероотстъпничеството дотолкова, че в България, която, от друга страна, не се обезлюдава, има десет пъти по-малко християни, отколкото преди четиридесет години.

Нито проповедниците, нито предразсъдъците вредят на християнството. Имамите и поповете се отнасят еднакво снизходи-

телно към браковете на вярващите от двете религии. Не е рядкост да се видят под един покрив чалмите и иконите, коранът и евангелието едно върху друго. Най-спокойно се изповядват две толкова различни религии, а на децата се оставя изборът на тази, която им е най-удобна. В деня, в който една от религиите приписва въздържане от някое ястие, позволено от другата, когато съпрузите са добросъвестни, същото ядене дава на всеки от тях това, което неговата религия му позволява. За вярване е, че в тези благоразумни семейства разликата във вкуса е тази, която решава по отношение мнението на децата. Чертите, отбелязани от леди Монтегю, отнасящи се до арнаутите, които, неопитни в споровете, за да се произнесат като добри познавачи на Мохамед и Исус Христос, решават да посещават джамиите и черквите, чествувайки еднакво петъка и неделята, се срещат и в Горна България, причинени от невежеството и простотата на един народ без възпитание и просвета. От друга страна, този религиозен скептицизъм, толкова тих и добродушен, ми се вижда твърде извинителен. В Унгария земята е била осквернена от кръвта на повече от един милион хусисти, якобисти, католици. Трансилвания още не се е възродила от обезлюдяванията, причинени от религията. Дори самата България е била гробница на множество безумци, които се стичали на тълпи, с хиляди, войници, свещеници, калугери, жени, деца, за да завоюват светите места, на които гладът, пустините, разбойниците не им дали дори възможността да достигнат дотам. Тези, които знаят това, ще се съгласят, че заслепеността, за която току-що говорих, създава много по-малко неудобства за спокойствието на хората, отколкото привилегията да вярваш в истина, която внушава непреклонното желание да се установи навсякъде правдата и да се защищава до смърт.

Нито една страна не е била толкова често окървавявана като тази. Откогато започва безкрайният поток от готи, хуни, херули, вандали и т. н. именно в Марцианопол дивото варварство на нецивилизованите народи побеждава за пръв път изтощеното варварство на изродените и грохнали империи. Племената от север струпани, заплашили да завладеят Европа, и християните се почувствували щастливи да отсрочат края на това нахлуване, подчинявайки се на един позорен данък. Тук великият Мурад напуснал уединението си, в което се бил оттеглил, уморен да царува и да завладява, радвайки се в мир на славата на своите успехи и на поражението на една голяма империя, за да отмъсти за клетвената дума, недостойно нарушена от слабия Владислав, когато един фанатичен свещеник беше успокоил по отношение страха от клетвонарушението. Тук най-сетне друго вероломство, по-ново и по-малко известно, е победило завинаги недостойното и малодушно доверие на един народ, старият фанатизъм на който не се поддържа вече. . . .

Из „Пътешествие“ на Еспри-Мари Кузинери от 70-те—90-те г. на XVIII в.

Печата се по *Б. Цветкова*, Френски пътеписи. . ., с. 375, 382—384. Превод на Б. Цветкова от E. M. Cousineri, op. cit., Paris, 1831.

Първото ни посещение бе при уважаемия митрополит, от когото Апостоли бе получил бащински грижи; той се хвалеше, че е повече грък, отколкото българин. Бях забелязал вече, че хората от тази нация (т. е. българите — б. пр.) се отъждествяват по-лесно с гърците, които населяват градовете с епископ и където следователно имат училища. Те, изглежда, се смятат по-изискани, когато следват гръцки училища и че там са придобили знания, които само българското образование не би могло да им даде.

Всички архиепископи във Водина, макар и гърци по народност, са задължени да научат български език; техният диоцез се състои от повече от сто села, чиито жители говорят само този език и турски. Тъй че ако архиепископът знае да говори само турски и гръцки, ще получи при обиколките си по-малко публични подаръци и доходите му ще бъдат по-малки.

Не ще навляза в подробности относно светската и религиозната администрация на един диоцез, населен изцяло с българи. Те не са в дружески отношения с гърците, освен само по религия, тънат в най-дълбоко невежество.

. . . Градът Серес е със значителна дължина и малка ширина; той е разделен на стар и нов град. Старият град носи името „варош“, което значи предградие в илирийския език. Турците си служат с думата „варош“ в различни европейски области, за да обозначат квартал, населен с християни; в Серес — те са гърци, българи и няколко еврейски семейства, които заемат този квартал. Над него се издига цитадела, днес изоставена, в която си личат развалините на древен храм и цистерните, разположени до една средновековна кула. Почти в центъра на цитаделата има малка черква, посветена на свети Атанасий, чиито още запазени стенописи изглежда, че се отнасят към XI—XII в.

Тази цитадела е защитена естествено и от стените си, които се свързват непосредствено с градските.

Фрагментите, които са още налице, ми се видяха древни и от много далечна епоха. Те са толкова солидни, че никой не е могъл да ги разруши, дори в самия Серес, където те притесняват много жителите, като се има пред вид, че пресичат в много квартали къщите. Строежът им се състои изцяло от големи камъни от сив гранит, събран от реката, миеща онази част от града, която е разположена към изток. Тези камъни всички са закръглени и затова слабо пригодени за строеж; но те са свързани с толкова здрав цимент, който устоява на силата на чука. Цялата настилка на древния и новия град идва от същата ре-

ка, която непрестанно влече с водите си отломки от скалите на планината Церцин. Тази планина е изцяло от гранит, повърхността й е покрита с растителна почва, която запазва голяма свежест чак до върховете си.

Безредието в разположението на кварталите в стария град и най-вече строежът на къщите върху старите стени разкриват големите сътресения, които Серес е претърпял през различни епохи. Може да се допусне, че древните му обитатели са го напуснали, че други са дошли после да се настанят и са построили тук-там колиби, облегнати на стените, които са превърнали в своя собственост след разрушението и забравата на по-ранншите постройки. Такъв е обликът често на старите градове на Гърция и Мала Азия, гдето с мъка съзираш как древните постройки с най-хубав градеж принадлежат на някакви варвари, които ежедневно допринасят за разсипването им. Мога да уверя, че никъде в Турция не видях по-силни доказателства за древни опустошения от поставянето на новите постройки върху развалините на древния Серес...

Из „Житие и страдание грешнаго Софрония"

Печата се по *Софроний Врачански,* Житие и страдание..., с. 5—6, 23—27, 30—32.

Аз, грешний, в человецех, родих ся село Котел от отца Владислава, а от матери Мариа, и положили первое имя мое Стойко. И като с'м бил три лета, преставили ся мати моя, и отец мои поял другую жено, що беше люта и завистрива, и родил сас нея мужескои дете, и токмо свое дете гледаше, а мене все отритваме.

И като бих девят години, подадоха ме книжное учение; понапреди не бе возможно да поиду на учение, почто повише болен и немощен бях. И като поидох на учение, голямо прилежание и остроумие имах, и вскоре изучих ся простое чтение. Понеже у Болгариа не има философское учение на славянски язик, наченах да учим по гречески язик и изучих октоих. Като начена псалтир, да прииде вест, както са преставил отец мои на Цариград от чумата в лето 1750.

Останах аз без отца и без матери. Тогива бях 11 години. Тогива ме узе старий моя наместо сина, почто не имаше чада, и придаде мя на занаят. И като бих седемнадесят години, престави ся и старий и стрина моя наскоро един сас други. Ала и стрин мой на Цариград умре, понеже бяха и двоицата джелепи...

Свещеник в Карнобатско

Имаше у моя енориа едно село, на име Шехлари. И тамо седяше султан, на име Ахмед Геряи, и имаше своя жена ханская дщеря. Той султан возлюбил една християнская девойка да я уземе за вторая жена от тоя село на едного Юван чорбаджи, що се призоваваше Кованджиоулу. А оная ханская дщеря не дава му позволение да уземе вторая жена. И тако держаше оная бедная девойка четири-пят години, нито я уземя, нито е подава позволение да ся ужени.

У един мя ден позоваща на Карнобат да венчая една свадба. И попитах, от где ест тая девойка. И они мя сказаха, като е девойка, що хочеше султану да я уземе за вторая жена, ала е подаде позволение сеги да се омужи, и тако я приведохме тука. — И аз поверувах и венчах их. След три дни разбрах, како гонил султан отца ея да го убии, а он побегнал, и уфатил брата ея и бил го много и углубил го. И аз тогава убоях се и прийдох в усумнение голямое. След това поидох на едно село, що се нарича Костен, тамо токмо има церква у все Карнобатскии кадилик, да служа литургиа в ден святих апостол Петра и Павла.

Прииде някои человек на име Милош, та ме позова зарад една борзая работа. И аз след обеда востанах и отхождахме сас того Милоша в пут наш. Гледаме на едном място, мало от путю далечко, мужие и жени жнут нива, и двойца турци седят при них на коне. Като минувахме у пут, позоваха ни да дойдем при них. Като приближихме, рече Милош: „Султану ест". И аз потекох да му целуна скуту. А он мя попита: „Ти ли си на тия села поп?" И аз отговорих: „Аз есм раб ваш". А он ми рече: „Ти ли венча Кованджиювая дщеря на Карнобат?" Отговорих: „Аз есм человек чуждинец, наскоро прийдох, и не зная коя ест Кованджиюва дщеря." А он той час вдигна пушка своя и удари мя сам тепеджику два путу по плящима моима. После извади пищол на мене, а аз като бях близу до него, фатих му пищолу. А он привика на человека своего: „Скоро дай въже да убеся того пезвенка!"

И той поиде и узе от моя кон юларя, що беше два ката, и фарли го на шия моя. И имаше тамо една верба древо, и той час възлезе он на вербата, и потегляше мя сас юларя нагоре. Ала руце мои, като не бяха сверзани, держах юларю и теглях надолу, и молях ся на султану да мя пощади. А он седяше на коня своего, викна на Милоша сас голям гняв и рече: „Прииди и вдигни того пезвенка, бре!" И Милош начена да му са моли зарад мене. Ала като го удари сас пушечни тепеджику по лицето, разкъса му чолестта. Тогива султано се обърна камто вербата лице свое и вдигна пушката на человека своего и викна му: „Защо не теглиш въжето, бре? Сега те свалям от вербата!" Он тегляше нагоре, ала и аз теглях надолу, почто руце мой не

биша сверзани. И като вдигна султану очи свои нагоре, Милош, другар мой, побегна, и не имаше кои да мя вдигне.

Тогива султану рече на человека своег: „Слези долу, да поидем на село и тамо да го убесим, да го видят вси человеци!“ И подадоха ми в ръце мой коня моего да го водя за ездата, и оная ме повлече сас въжето на шията ми, а султану идяше след мене и псуваше мя и думаши мя: „Коги аз тебе не убиа, ами кого да убиа? Да венчаиш ти моята жена сас гявурина!“ И аз молчах, почто бях отчаял себе от живение. Ала като ме водеше приз полето, беше трева и бурян до колене и не можах да ходя. Колико крати падах, а он теглеше въжето, в мале хочеше да мя придави. И султану, като идяше след мене и псуваше мя, чактися пищол узяда ми, ала не фати огн. После пак чактися и фати огн, ала и мя не сполучи, или на мене не фарли, почто беше пиан.

И като излязохме на пут, рече на человека свои: „Стои!“ И нии станахме. Тогива запрегна пушка своя насрещо мене близу и рече ми: „Гявур! Скоро сега приди на веру нашу, почто ето тои час хочеш да поидеш от тои свят!“ И аз какво да сторя? От смертнии страх изсохнаха ми устата и не можах да продумам. Токмо толкова му рекох: „А, ефенди, хич вяра сас пушка бива ли? Ама хочеш да убиеш едного попа, от свето похвала ли хочеш да приемниш?“ И он на много час держеше пушката насрещо мене и мисляше. После ми рече: „Разделяш ли оная невеста от мужа ея?“ И аз отговорих: „Воистину, кои час ида на Карнобат, разделям ги.“ „Заклени ся!“ рече. И аз що да сторя? От страх смертний заклях ся и рекох: „Вааллаги, биаллаги, разделям ги!“ Тогива ми помогна и неговии человек, и рече: „Ефенди, що трябва да ги разделя? Он токмо да ги афореса, тия сама хоче да побегне от него.“ Тогива рече на человека своего: „Кога е тако, опусти го да си поиде у пут свои.“

Писмо от епитропите поп Митрофан и поп Нектарий от Хилендарския манастир до Димитраки Тошев във Враца от 20 май 1803 г.

Печата се по Архив Хаджитошеви, I, 1751—1827... Оригиналът се съхранява в НБКМ-БИА, ф. 40, а. е. 2, л. 45—46.

Благородний и достопочтений господар кир Димитраки, нашему светому монастиру Хиландару милостивий благодетелю и помощниче; радуй ся о Господе, на премногая лета.

Со сим нашим монастирским писанием любезно вас поздравляем с молитвого и благословением от светаго монастиря нашего Хила[н]дара, да пребудет убо на вас и на почтенних домов ваших вовеки некончаемиа, амин.

По сих знанио творим вашему благородию, кир Димитраки, како пряхме 100-тех гроша чрез проигумена Ананиа и благодаримо. И паки молим да нас не заборавите и светий монастир, но да предстоявате и занапред и да помоществуете тамо духовнику нашему делом и словом ради испрошение милостини, такожде и за поклонници да приканите да приидут на поклонение, понеже ние вас имамо за втория ктитори и благодетели монастирския. За кое молим премилостиваго Бога и пречистую деву Богородицу и светим ктиторов наших Симеона и светителя Сава да вам дарует телесное здравие и душевное спасение; и да имате Авраамов, Исаков и Яков берекет на стока и на имение. Потом же и царствиа небеснаго да сподобите ся со всеми светими вовеки, амин. Впрочее остаем ся благонадежни вашего добраго желания у манастир Хиландар.

(1803) мая 20

Смирений епитропи Хилендарски: п. Митрофан, п. Нектарий с братиею

Писмо от Лаврентий—архимандрит на Зографския манастир, до Хаджи Тошо Ценов и Димитраки Хаджитошев във Враца от 10 февруари 1812 г.

Печата се по Архив Хаджитошеви, I, 1751—1827, ... (под печат). Оригиналът се съхранява в НБКМ-БИА, ф. 40, а. е. 3, л. 19—20.

Благороднейши господин хажи кир Тошо, милостивонадежний наш благодетел, здраствуйте и радуйте ся о Господе с любезним вашим сином кир Димитраки и со всеми домочадци, и со всею фамилиею на премногая и мирная лета!

Со сим нашим манастир[ском] писанием молитву и благословение препосилаем вашему христолюбию от светаго славнаго великомученика победоносца и чудотворца Георгиа само[й]исанаго и от нас любезное поздравление сотворяем.

При том же да знаете като престави ся о Христе брат наш отец Йоил, софийский протосингел. Той прежде смерти своея оставил у господина кир Йованча Видинлия Алтипармакоуглу тридесят кесии аспри и наричал му что да се направи сос них теблото [олтара] на новата наша церков. И заради това сам кир Й[о]ванчо дойде у манастир и упазарихом майсторете и започаша правити теблото. Но понеже дело велико ест, и горнята сума не стига да се соверши и позлати, того ради просим и молим ваше господство да изволите да ни поможете на тази работа, за кое поставляем ваше господство на тая ктиториа епитроп. И да се потрудите за любов светаго Георгиа да приканите ваши роднини и приятели да помогут и они нам на тое дело, яко да сос ваша помощ и настояние и милостиню совершит ся светое тебло. За кое имети бушете зде от нас у новата черков вечний ктиторений спомен и от Господа Бога во царствий небесном стократное воздаяние и на имение авраамское благословение...

Буюрултия, издадена от Юсуф паша на Враца на Димитраки Хаджитошев и други врачани от 16 август 1817 г.

Печата се по: Архив Хаджитошеви... Оригиналът се съхр. в НБКМ, Ор. отд., п. I, № 5.

[Превод от турски:]

Приносителите на буюрултията са от раите — жители на касабата Враца.

Тъй като е ясно, че споменатата касаба е под наше управление; и тъй като е очевидно старанието им да изпълнят и спазят неистинната християнска вяра, имат желание да отидат в манастира Рила, който понастоящем е в казата Дупница. Понеже от споменатата касаба ще заминат с десет каруци немюсюлмани и немюсюлманки, молат да им бъде издадена една буюрултия, за да не им се пречи по време на пътуването им, докато отидат и се върнат.

Понеже правото над бедните раи е поверено на всевишния необходимо те винаги да бъдат закриляни, то за да не бъдат оскърбявани и обиждани по време на пътуването им, се написа и издаде настоящата буюрултия и се предаде в ръцете на споменатите.

С божия милост, необходимо е да се действува съобразно буюрултията и по време на пътуването споменатите раи да не бъдат притеснявани.

Заповед. Написано на трети шевел [1]232 година (16 август 1817 г.)

Печат: Юсуф.

[На гърба — текст от Д. Хаджитошев на бълг. език:]

Буюрултия от Усуф паша, кога пойдеме на манастиро на Рила.

Писмо от Хаджи Параскева Хаджи Лека от Търново до първенците и чорбаджиите във Враца от 1 юни 1820 г.

Печата се по: Архив Хаджитошеви... Оригиналът се съхр. в НБКМ-БИА, ф. 40, а. е. 7, л. 56—57 (ст. № II А 234).

1820 юние 1 ден, Тарнуф

Почтени госпудари и чорбаджи, фсебратски целую вя.

Видях шу ми пишити за унази рабута, за агие Лофчю. Да знати, какво нема аслия, чи са се хорски хурти вити, ни трява да слушети. Анджек, аку усетим, дету е дал па за тази рабута можим да му ричем да ни са саващисва, напусту, защо хората си са хазлии от диспотие техни. И аку стани ихтиза, можим да ричем и на митрупулитя. И са надявам да на пуслуша, какво-ту на е слущял и дусеги. Да ни стават[т] таквизи в[р]ажи пу-мижду [ни], тува са молим. А вашия милус, да имати любоф и

сугласие помиждy си, да ни намерват рет агарениите. И да излязва сирумащат от пари, защо сига времиту каквоту гу и видите ние, християните, куга ни сме бирлик, тие тугава нахождат аралак, та на путапкуват каквоту щат. А коги сми наедно и имами любоф нищу нимогат да чинят.

И таку устаю во братский надеж[д]а ази, ваш дуброжелател:

х. Параскева х. Лека

[Подписът е на гръцки език.]

[На с. 4 адрес:]

Почтени госпудари и чюрбаджи врачевски и фсе удати се чесно уф Враца.

2. ПРОСВЕТА И КНИЖОВНОСТ

Слова на Тодор Врачански от втората половина на XVIII в.

Тодор Врачански е един от известните представители на българската духовна култура. В настоящия откъс са изложени негови схващания за учението, повлияни от просвещенските идеи на епохата. Печата се по *Б. Ангелов.* Съвременници на Паисий, с. 213—215.

Тиа речи рекох вам и на многих не бист угодно. Нъ и мали детие, егда учат книга, ненавидут и мразут на своего учителиа; карат ги и биет ги. Того ради и они ненавидат го. Егда научат добра да четут, забуварат како ги е бил и карал учител, нъ почнут да му блгодарут учителю своему. Такожде и нихни родителе многу будут му блгодарити, како добро научи нихна чеда на книжною мудрост.

И аз от б[ог]а поставлен есм учител над вами и длъжен есм вас учити, аще и да не е вам угодно. Ви един другому угаждаете. Егда седите да иадете и да пиете, и да се смеете, и да празнословите, и да творите некои подобни вещи, които не са угодни б[ог]у, тъкмо есу врагу угодни. Един другаго почитаете. И които вас прелащают, них любите и похвалиаете.

Аз же показую пут б[о]жи, показую вам покаиание, показую ц[а]рство и н[ебе]сное и въсегдашна радост и веселие безконъчно да имате. И паки мене ненавидите и мръзите на мене, нако горки и люти мучителе иавлиаю се вам. Тако творат и които са болни и имут телесни рани.

Егда диждут лекара да придет при них и да носит остри ножове и клещи и горки билавища да ги напаиает и да им режет гнили меса и да ги горит по рани, и они почнут да викат и да плачут от болест и ненавидут того лекара. И лекар хощет да речет на болните: „Аще не напою вас [с] тиа горки билиа и не гору ваши рани и не отрежу ваши гнили меса, не может да исцелеете ваши рани и без време хощете умрети.“

Толико радение имат лекар да излекует телесни рани и паки по времене хощет онова тело да изгниет у земли.

Аз же хощу души ваши да исцелю от грех, да имате нескончаема радост и веселие, и вие не можете да познаете свое душевное сп[а]сение, а вие мене ненавидите.

* * *

Аще кои имат некои дар от б[ог]а и възносит се над прочие ради того дара, подобаше ему от въси да имат собе до доле и недостоина да се наречет. Понеже си имал ест дар б[о]жи на себе, въси на него възирают, того ради подобает ему да се смирает, понеже учител нарекл се ест. Некои мудрец рекал ест: „Егда еси учител, не показуи чужда житиа, нъ от свое житие научи народа.“ Почто ми показуеши чужди исправлениа. Таково навикновение имат д[у]ша да се ползует от живо слово.

Аще ли не имаш дело и учиши, не будеши ползувати, нъ еще будеши простаго народа съблазнити. По-добро ест тебе млъчати и свои грех плакати, нежели да учиши и себе си да осуждаеши. Тако и които послушают твое учение, не могут да се ползуют. Тако ради рече пророк: „Грешнику же, рече б[ог], въскую ти проповедуеши оправданиа моиа?“ Видите ли страшно отвещание, които искат да учат, а да не имут ни едино исправление на себе. Такови много будут от простаго народа осуждени и укорени.

Имут обичае гръделиви учителе със свелико дързнование станут посреде народа и почнут от чужди словеса учити и проповедати, и помишлиают како да творут некое угодно дело. Аще ли же тихо и кротко скончают слово, не будут радостни и весели. Не люблют от тихое поучение да наслаждают д[у]шу свою, нъ люблют да услишут различни гласи, иакоже некои песни, да услаждают чувства своиа. И о том ни едина д[у]шевна полза не может бити, иако да похвални будем, а не да учим и да ползуем и на умиление приведем.

Егда учител в цр[ъ]кви учит и различни гласи показует, и със руками плещет, и радост бивает в цр[ъ]кви. Егда поидем в доми наши и приидет нам на помишлениее какови гласи и плескание слишахом в цр[ъ]кви. Того ради запрещаю, кои хощут да учут, кротко и тихо и умилено да учут.

Слово на Теофан Рилски от втората половина на XVIII в.

Теофан Рилски е представител на българската духовна култура през XVIII в. Настоящият разказ за народните поверия съдържа ценни сведения за духовния живот и бита на българите през XVIII в. Печата се по *Б. Ангелов,* Съвременници на Паисий, с. 225—227.

Услишите, богати и нищи, мужие и жени, услишите, стари и млади, услишите, праведни и грешни, услишите, посници и въздържници, услишите, смирени и гръделиви, услишите и не разлените се, понеже хощу сказати вам от светое писание. Понеже много человеци имат и нарицают се християне, тъкмо име Христово нарицают, а дело нихно въсе елинско. Како можеши такови да ги наречеши християне, понеже елинска дела делают. И говорат — едни дни имат зли, а други добри. И идут по самовили и по магесници, и предают себе врагу и бесу. Какови християне есу, които говорат: „Болен бех и отидох на самовила и оздравех.“ И твърдо веруют, како от магесница оздравял ест, и похвалиает магесници, а самаго бога и свети мужие, угодници божи, уничижает и похулиает. Какови християне есу, егда веруют, егда пропеет кокошка или врана, или друга некоиа птица, и говорат, това ест на добро, а това ест на зло. И веруют годи и птици, и тому ест среща добра, а тому ест зла; и сън веруют. И завезуют уста на влъци, на мечки, да им не иадут добиците, и творат магии, да им се премамат жито и кошаре и мляко от овци и от крави. И вечер не дают огин и завезуют младенци. И жени у петок въсаки грех творат, а не предут. Велики грех имут, егда работат у петок, нежели у неделю.

Какови християне есу, които не идут на духовника да се исповедут, нъ неисповедани причещают се. А други на исповед и покривают свои грех и причещают се. А други ни духовника искат, ни причещение. Како такива да ги наречеш християне? Магии и басни веруют, а исповед и причещение не веруют, како да ест велика таинства божиа. И говорат, како на тоиа свет ест наслаждение, а на онзи свет не веруют, како да имат суд и въздание.

Аще кому идет син на духовника, отец и матер его укарают. Аще ли идет да станет калугер, а они му рекут по-добре е да станет турчин нежели калугер. И друга по-велика и по-страшна хула на самаго създателя бога, страшна ест и такова хула исказати. Тако говорат: пет пръсти одолеют, сиреч магесници и вражалки и баснотворци одоляха богу, и толико снижаха божество и похулиха, а врага възвисиха и велика похвалиха и въсегда го почитают. Аще некои похулит на врага, они не дают да похулит и рекут ти: „Не бoиши ли се да не патиши некое зло?“ А егда похулиши на бога, нищо ти не говорат.

По-велика почъст имат на самовили и на магесници, нежели на светии и на духовници. И друга хула на бога говорат. Аще кому умрет чедо, или жена, или муж, или брат, и они рекут: „Господи, право не судиш. Почто оному и оному не умреха, нъ моите умреха? Кое зло сътворил есм?“ Како могу такива да ги наречем християне? Егда приидет им некоиа болест, а они творат магии, да истерат зло или от град, или от къща, или от село. А други носат при себе билавища и от змиини очи. Уфатат змиа жива и испечут иа и узмут очи, и зашиют ги на се-

бе, да ги чуват от зла. На змии и на гущере и на жаби и на билавища, и на буриане, на мухи, на гусеници велика надежда имат, да ги чуват от зло, а на въсем силнаго и на въсем могущаго бога ни една надежда не имат.

Други носат при себе от мрътва человека рука, да ги чуват от зло. Имат други — егда нещо оболеют, скору идут на магесница да искат лек; и она им дает обаиателна вода да се поливат, и речет им — напоите го тои и тои. И они, иако прелащени и помрачени от врага, запоюват го человечески пикоч; и от въси звери и скоти и смрад, и миши лаина, и други много смрадове запоюват болнаго и хранат го.

Много имах такова писувати, нъ погнуси ми се и не въсхотех.

Како можеши такива да ги наречеши христииане? От елини по-горше есу. Понеже елини бога не знаеха и никако не беха почули от закона, и паки толико смрадове и нечистоти не биха иали. А ниа, кръстани и миросани, иадеме такива гнусни и нечисти вещи. Како можеши да ги наречеши христииане? Светое евангелие учит нас да любиме, които ненавидат нас. Ми же и които любат нас ненавидиме ги. Како такива да ги наречеши христииане?

В цръква не хошут да идут да се помолат богу, а где имат игри бесовски и песни демонски, и празнословна и смехотворение, тамо идут. У цръква не хошут да идут, да не дадут някоему сиромаху някона аспра. Где свират и биият тапане, тамо не жалит що дает. Како такива да ги наречеме христииане? Със свирки играют и пиют, иакоже неверни елини твораху. Како да ги наречем христииане? Егда нещо съгрешут, един другому сказуют гнусни и срамни грехи; едни сказут, други се смеют. А духовнику не хошут да се исповедат. Какови христииане есу, които осквърниха светое кръщение? И никако не ги е грижа да го омиют със исповедание и покаяниание.

Речи ми, о человече, какови страх имаш и не хощеши да се исповедаши? Почто срамливаеши се и не исповедуеши своиа съгрешениа? Или боиши се да те не укорит духовник? Или се боиши да не скажет дурому твоиа съгрешениа? Никако не будет сътворити духовник. И он человек ест и акоже и тебе, и въси грешни есми, въси тело носиме. А ти почто боиши се, почто срамлиаеши се? Зажали се, въздъхни, заплачи се, иако пред бога речи своиа съгрешениа. Иакоже рече пророк Исаиа, иако от уст божи речи ти прежде прегрешениа твоиа, иако да оправдиши се; иави рану твою врачу, да исцелеют струпи твои. Речи и ни мало да не скриеши. Аще ли мало нещо остранет неисповедано, добре да знаеши, остал еси неисправлен.

Из Свищовски дамаскин от 1753 г

Печата се по *Л. Милетич,* Свищовски дамаскин. Новобългарски паметник от XVIII в. (1753 г.) — Български старини, 1923, № 7, с. 292—293.

Благословение отца духовнаго о господи всякому христианину, що е дал бог талант сермиа его да се грижете за душите ваши и да сеете у вашите души семе божествено коги ходите под закон господен, тогива се радва бог и ангели негови, а коги престъпите закон божие, тогива се грижа яде. Заради това написахме, братии мои, това поучение на ваше послушание, за да се не затриете сас зло пианство, като рече апостол Павел, оти пианици царство небесное не могат намери, амы им уготовано вечна мъка сас хайдуте и сас влъфи и сас курви. В пръвешние времен апроявлено быст от бога оты велики мъжие, дету богу утъкмеваха, са това пианство та си загубиха всичко. Зарие от царствоту сы разсипаха, владици владичество погубиха, силны силу изтръваха, юнацы на сабие се продадоха, а боляре засиромашиха: което щеха да са живи, много скоро измреха без божие сут наскоро. Пианицы умират като отроковицы, разумейте братие, ако некой в пианство умре, та е той сам себе си душманин и убийца и приношение, накокон ненавист богу, синко. В сегашнуе времена не събиръй се сас злы чловецы ни сас воиводи. У грех живееш и в мръсности, защо това сичко богу е мръзостно. Амы помните, что нам на думите наше добро. Знате, благословение христианы, малы и великы, защо без законо пианство им погубева и лудост струва и людие в грех намере: пианство царету пуста струва и людие в робство заводе, а на другы длъг наносе, и на хитры майсторе майсторията им загубева и избрекува им умът та не можат да смислят сас ръцете си каква работа да чинят. А другы людие болест и срамота и без почест и сиромашиа и зло струва, братиа свaжда, жены пъриясуват от мъжиете сы; чедата им в ратаиство заводе, нозете им бълны струва, ръцете им трипират, не могат да държат, очите им не могат да гледат. Пианство в черкова, брате, да не идеш да се молиш богу, книги да четеш, страх божи от сръдцето отпъжда, на смърт предава и в огн вечную проважда. Пианство хубост загубева, и на трезви смех струва. Кому млъвабикрию: кому присмих, бикрию; кому сыны очи, бикрию; кому ох, кому тежко и горку, бикрию: кой рано да еде, бикрие: кой сутрина много да спи, бикрие: кой поблъван лежи, бикрие: кого фета лижат, а той на знай, бикриа. Ето секы бикриа та е отлачен от бога и от люде и ублекува ся в раздрани дрехи. Амы колко можем да се оставем от това зло много винопианство!

Още слушайте апостола Павла, что каже на Тимофеа: мало въкушай вино да ти бъде на душата опасение. Братие, бъдете трезви, защо диавол борител, що се боре сас нас, та е трезвен, а ни е пиан. О горе и тежко кое се утъкмет на пианы и лижът като мрътви и от бога отлачен заради вино-пианство. И от светаго духа отделение смрада ради бикрийскаго. Думы божие немат в устата си техны, амы гнилости ради пианство. Ангел хранител плаче от винопиеницы, а от бесове веселят и радуват от би. . ., защо приносет диаволу корбан сас винопианство. Радува

се диавол и каже, оты се никуги ни радувам тъй и весела за корбане от погани човеци, каквоту от пианы християны, защо се у бикрие сички волы мой струват: курварства и кръвопроливание, преслушание, клетва и лъжа, високу думание и песны различни и други многу различни прилики. Сичко е тува диаволу на веселба по-зло е бикрия от поганика. Бог пази, а бикрие ненавиде и гнусева се защо диавол тъй рече, оти пиани, те са мой, а трезви, те са божии. И бесовете тъй рекоха: идеты и поучеты християните на пианство, защо са сички мои работи и воли у тех...

Из „История славяноболгарская" на Паисий Хилендарски от 1762 г.

„История славяноболгарская" от Паисий Хилендарски е първата българска възрожденска История на България. Тя е и един от първите програмни документи на зараждащата се националноосвобоодителна идеология през Ранното Българско възраждане. Второто „предисловие" и „послесловието" са оригинални, т. е. съставени са от Паисий без видими следи от заимствуване. Те отразяват някои от основните идеи на Паисий Хилендарски. Печатат се по изданието на Паисиевата история, осъществено от *Йордан Иванов* в 1914 г. по съхраняваната в Зографския манастир чернова-автограф на Паисий Хилендарски: „История славяноболгарская", собрана и нареждена Паисием йеромонахом... Стъкми за печат по първообраза *Йордан Иванов*, С., 1914.

Предисловие к хотещим читати и послушати неписания в историицу сию

Вънемлите ви, читатели и слишатели, роде болгарски, кои ревнуете усрдсвуете по своего рода и по свое отечество болгарское и желаете разумети и знати известно заради своего рода болгарского и за ваши отци и преотци, и царове и патриарси, и святих, како са исправо поживели и преишли. И вълм потребно и полезно ест да знаете известно деяния отец ваших, како що знают сви други родове и язици за нихен род и язик, имают истории и свакй книжник от них знает и сказует и хвалит се за свои род и язик.

Тако и аз вам написах по реду известно за ваш род и язик. Читайте и знайте, да не бивате от други родове и язици подметаеми и укораеми. Аз излиха поревновах по рода и по отечество болгарское и много труд сътворих събирати от различни книги истории, дондеже събрах и съвкупих деяние рода болгарского в книжицу сию ради ваша полза и похвала. Вам написах, кои любите знати за свои род и язик. Преписуите историицу сию и платите нека вам препишат, кои умеют писати, и имеите ю да се не погуби!

А кои не любат за свои род болгарски знати, но се обращают на чужда политика и на чужди язик и не радат за свои язик болгарски, но се учат четати и думати по грчки и срамат се да се наречат болгаре. О неразумне и юроде! Поради что се срамиш да се наречеш болгарин и не четеш на свои язик и не думаш? Или не са имали болгари царство и господарство? За толико лета царствували и били славни и чуени по сва земла и много пути от силни римлане и от мудри грци дан възимали. И давали им царове и кралеве свои царски дъщери в супружество да би имели мир и любов с цари болгарские. И от всего словенскаго народа наи-славни били болгари, прво се они царове нарекли, прво они патриарха имали, прво се они крстили, най-боле земла они освоили. Тако от свего народа славенскаго наи-силни и чесни били и први свети славенски от болгарски род и язик просиал, како за то по реду све в сию историю написах; и за то имеют болгари от много истории свиделтелство, защо е истина све за болгари, како и поменух.

Но от що се ти, неразумне, срамиш от свои род и влачиш се на чуж язик. Но са, рече, грци по-мудри и по-политични, а болгаре са прости и глупови и не имеют речи политични, за то, рече, лучше пристати по грци. Но вижд, неразумне, от грци има много народи по-мудри и славни. Дали оставя некои грък свои язик и учение и род, като ти, безумне, що оставлаш? Немаш никой прибиток от гръчка мудрост и политика. Ти, болгарине, не прелащай се, знаи свои род и язик и учи се по своему язику. Боле ест болгарска простота и незлобие. Болгари прости свакого у свои дом примают гощавают и даруют милостину, кои у них просат. А мудри и политични гърци то никако не творат, но и отнимают от прости и похищают неправедно и више грех, а не полза за нихна мудрост и политика приемлют. Или се срамиш пред мудри и търговци и славни на земли от свои род и язик, защо са болгаре прости и нема от них много трговци и книжници и хитри и славни на земли на това време, но са повече от них прости ораче и копаче и овчаре и прости занаятлии? Аз на то в кратце ти скажу: от Адама до Давида и праведнаго Иоакима, Иосифа обручника, колико биха праведни и святи пророци, патриарси, нарекоха се велики на земли и пред бога, не беше от них никои трговец или прехитр и грделив колко сегашни хитрци, що ги ти имаш за почест и чудиш се у них и влачиш се на нихен обичаи.

То аз видех от много болгари, защо тако деят, идат по чужди язик и обичаи, а на свои хулат. За то зде написах на они отцеругатели, кои не любат свои род и язик, а вам, кои ревнуете знати и слишати за свои род и язик, написах да знаете. Не са били наши болгарски царове и патриарси и архиереи без летописни книги и кондики. И за толико лета царствували и господствували на земли и имали са истории царски и кондики архиерейски, све извесно, и житиа и правила за святих болгарски много. Но не било в оно време щамби славенски, а човеци от небрежение не преписували. На мало се места таквиа кни-

ги обретало. А кога узели турци болгарска земла, напрасно погазили и попалили црква, монастири, царски и архиерески дворове. В то време чловеци от страха и ужаса бегали са да сахранат такмо свои живот и ва то луто време погубили се они истории царски и кондики за патриарси и архиереи болгарски, и на много свети житиа и правила. И нине не има они книги летописни, що са били пространо написани ради свего народа и цареи болгарски.

Аз много и книги и премного прочетох и взисках за много време прилежно и не возмогох никако обрести; у много истории рукописни и щамби по малко и редко и вкратце обретает се. И некоя кратка историа некои Маврубир латинин преписал от гръчка историа за болгарски царове, но весма кратко — едва се наиде нихни имена и кои по коего царствувал. Сам туи Маврубир написал: тако кажат грци от завист и ненавист, що имеяли на болгари. Не писали храбрие поступки и славная деяния цареи и народа болгарского, но в кратце и вапреки писали, како е ним било прилично да не им е срамота, за що ги много пути болгари побеждали и дан от них възимали. От того Маврубира и от много други истории сабрах за много време по прилика и поразпространих и съвъкупих сию историцу. Ако не и находи у многи книги и истории по мало и ва кратце написано за болгари, но не може сваки чловек имети они книги и читати и помнети, того ради разсудих и съвакупих све заедно.

Послесловие

Аз, Паисия, йеромонах и проигумен хилендарски, събрах и написах, от руските прости речи преведох на българските и славянски прости речи. Разяждаше ме постепенно ревност и жалост за моя български род, че няма наедно събрана история за преславните деяния от първите времена на нашия род, светци и царе. Така и много пъти сърбите и гърците ни укоряваха, че нямаме своя история. Аз видях по много книги и истории написани много сведения за българите. Затова положих много труд за две години да събирам по малко от много истории; и в немска земя повече с това намерение ходих. Там намерих Маврубировата история за сърбите и българите, накратко за царете, а за светците никак не писал. Бил латинин, не почита българските и гръцките светии, които просияли после, когато латините се отделили от гърците. Но и за сръбските светци пише лошо и скрива, и за българските никак не споменава. Така аз презрях своето главоболие, от което много време страдах, така и от стомах много време боледувах — това презрях поради голямото желание, което имах. И от много време погребаните и забравени неща едва събрах заедно — написах речи и думи. Не съм учил никак нито граматика, нито светски науки, но за простите българи просто и написах. Не се стараех според граматиката да нареждам речите и да намествам думите, но да събера заедно тая историйка.

И я съставих в манастира Хилендар при игумена Лаврентий, мой роден брат от една майка и по-стар от мене: той имаше тогава 60 години, а аз — 40. В това време Хилендар даваше данък на турците три хиляди гроша и беше задлъжнял 27 хиляди гроша. И имаше голям смут и несъгласие между братята. Затова не можах да изтърпя това в Хилендар, излязох и дойдох в Изограф и там намерих още много сведения и писания за българите. Прибавих и завърших казаните неща в тая историйка в полза на нашия български род, за слава и похвала на нашия господ Исус Христос. Нему подобава всяка слава, чест и поклонение и безначалния му отец и пресветия, преблагия и животворящия негов дух, сега и винаги във вечни векове. Амин.

Съдържание на Врачанския сборник от 1772 г.

Врачанският сборник със смесено съдържание от 1772 г. е дело на поп Тодор Врачански и Теофан Рилски. Съдържанието дава представа за тематичното разнообразие, заимствуванията и характера на църковните слова, проникването и характера на светските елементи и др. Печата се по *Б. Ангелов,* Съвременници на Паисий, II, С., 1964, с. 219—222.

1. Слово за Митаря и Фарисея [л. 5—16а].
2. Слово за блудния син — от Дамаскин Студит [л. 16а—23б].
3. Слово за второто пришествие, за свършването на света и за антихриста — от Дам. Студит [л. 23б—33а].
4. Слово за прогонването на Адам от рая — от Дам. Студит [л. 33а—37б]. Като добавка тук е разказът за Петър Скъперника [л. 37б—39а] — Просякът и самуна.
5. Слово в първата неделя на поста, как е започнало гонението на иконите — от Дам. Студит [л. 39а—53а]. За Лъв Армянин, Теофил, иконоборци и др.
6. Слово за втората неделя от великия пост [л. 53а—57б].
7. Слово за третата неделя от великия пост — поклонение на животворящия кръст — от Дам. Студит [л. 57б—61б].
8. Слово за четвъртата неделя от великия пост [л. 61б—62б]. Липсват два листа.
9. Слово за петата неделя от великия пост — останалата част само [л. 65а].
10. Слово за шестата неделя от великия пост — Връбница [л. 65б—69].
11. Слово за погребението на Исус, плач на Богородица и нейното слизане в ада [л. 69а—72б].
12. Слово за възкресение Христово — от Дам. Студит [л. 72б—77б].
13. Слово за Томина неделя — от Дам. Студит [л. 78а—82б].

14. Слово за неделя на мироносците — от Дам. Студит [л. 82б—88а].
15. Слово за неделя на разслабления — от Дам. Студит [л. 88а—92б].
16. Слово за неделя на самарянина — от Дам. Студит [л. 92б—98б].
17. Слово за неделя на слепия — от Дам. Студит [л. 98б—102б].
18. Слово за възнесение — от Дамаскин Студит [л. 102б—103; следват загубени листове — до л. 112, когато започва].
19. Слово за неделя на светите отци — от Дам. Студит [?] [л. 112—115 без начало].
20. Слово за 8 неделя след Пасха на св. Троица [л. 115б—120б].
21. Слово за неделя на всички светци [л. 120б—123б].
22. Слово за втора неделя след празника на всички светци [л. 123б—126б].
23. Слово за трета неделя [л. 126б—130].
24. Слово за четвърта неделя [л. 130—132б].
25. Слово за пета неделя [л.132б—134б, без завършек].
26. Слово за седма неделя [л. 137—138, без начало].
27. Слово за осма неделя [л. 138—142].
28. Слово за десета неделя [л. 142—145].
29. Слово за единадесета неделя [л. 145—147].
30. Слово за 12 неделя [л. 147—148].
31. Слово за 13 неделя [л. 148б—150].
32. Слово за 14 неделя [л. 150—151б].
33. Слово за 16 неделя [л. 151б—153б].
34. Слово за 17 неделя [л. 153б—155б].
35. Слово за 18 неделя [л. 155б—156б].
36. Слово за 19 неделя [л. 156б—158].
37. Слово за 20 неделя [л. 158—160].
38. Слово за 21 неделя [л. 160—162б].
39. Слово за 22 неделя [л. 162б—165].
40. Слово за 23 неделя [л. 165б—167].
41. Слово за 24 неделя [л. 167б—168б].
42. Слово за 25 неделя [л. 168б—171].
43. Слово за 26 неделя [л. 171—173б].
44. Слово за 27 неделя [л. 173б—174б, без край].
45. Слово за 28 неделя [л. 176а — без начало].
46. Слово за 29 неделя [л. 176б—177б, без край].
47. Слово за 30 неделя [л. 179а,б — без начало].
48. Слово за 31 неделя [л. 179б—183б].
49. Поучение за неделя пред въздвижение на кръста [л. 185б—186б].
50. Поучение за неделя след въздвижение на кръста [л. 183б—без край, липсват 2 л.].
51. Слово за неделя пред рождество Христово [л. 188—191].
52. Слово за неделя след рождество Христово [л. 191—193б].
53. Слово за неделя пред просвещение [л. 193б—195б].

54. Слово за неделя след просвещение [л. 196—199].
55. Слово за неделя пред рождество Христово [л. 199—209б, без край].
56. Слово за сретение Христово [л. 211—218б].
57. Слово за благовещение [л. 218б—224б].
58. Слово за въведение Богородично — от Дим. Студит [л. 224б—229].
59. Слово за успение Богородично — от Дам. Студит [л. 229—232б].
60. Слово за Николай Мирликийски — от Дам. Студит [л. 241—248].
61. Слово за рождество Христово — от Дам. Студит [л. 248—256].
62. Слово за Богоявление — от Дам. Студит [л. 256—261б, без завършек].
63. Слово за 40-те мъченици [л. 283—284б, без начало].
64. Житие на Алекси божи човек [л. 285—289б].
65. Житие на Йосиф Прекрасни [л. 289б—297, без лист 292].
66. Плач на пророк Еремия за запустяването на Ерусалим [л. 297—300, липсва лист 299].
67. Житие на Никифор Мъченик [л. 300—303б].
68. Повест душеполезна [л. 303б—304б].
69. Мъчение на Андроник и Наталия [л. 304б—305].
70. Слово от Йоан Златоуст за търпението [л. 305б—306. Тук на л. 306 е приписката на поп Тодор].
71. Житие на Варлаам и Йоасаф [л. 306—327. На л. 226а—227а е добавеният разказ за капоносците. Познатият текст].
72. Седем къси разказа-проповеди [л. 327—332].
73. Тълкуване на Отче наш [л. 332—333б]
74. Слово на гнева [л. 333б—334].
75. От книгата Левит [л. 334—336].
76. Йоан Златоуст — Слово за разграничаване от еретиците [л. 336—337б].
77. Слово за евреите [л. 337б—338].
78. Слово за пророка [л. 338а—338б].
79. Йоан Златоуст — Слово за търпение спрямо досаждащите ни [л. 338б—339б].
80. Йоан Златоуст — Слово за покаянието и изповеданието [л. 341—342].
81. Кратки слова за неделите — 1, 2 до 9 [л. 342б—349б].
82. Теодор Студит — Поучения седем [л. 349б—357].
83. Кратки поучения — Йоан Златоуст и др. [л. 357—358б].
84. Слово за Михаил и Гавриил [л. 359—367б, без край].
85. Поучения за Богородица [л. 369—378б; в това число и акатист, за сарацините и Цариград].
86. Следват: чудо на архангел Михаил в Хонес [л. 377], Слово за животворящия кръст [л. 379], мъчение на свети Георги Победоносец [л. 383], за Теодор Стратилат [л. 386], за апостоли-

те Петър и Павел [л. 386], Слова на Теодор Студит за неделите: митаря и фарисея, блудния син, сиропусна и др. [л. 393], Успение Богородично [л. 407], мъчение на Евстатий [л. 407], мъченица Марина [л. 410], мъченик Прокопий [л. 412], мъченик Пантелеймон [л. 418], великомъченик Мина [л. 424], мъченик Артемий [л. 430], петозарните мъченици [л. 437], за Пророк Илия [л. 443], преображение [л. 450], отсичане главата на Йоан Предтеча [л. 458], житие на Дим. Солунски от Дам. Студит [л. 467], житие на Козма и Дамян [л. 473], житие на цар Константин и майка му Елена [л. 478], мъчение на Теодор Тирон [л. 485], за апостол Филип [л. 489], Атанасий Александрийски [л. 491], за женската красота — от Йоан Златоуст [л. 498], Йоан Златоуст — как не бива да се обижда църквата [л. 500], Йоан Златоуст — слово за десетте деви [л. 505], Дам. Студит — за умрели да не се плаче много [л. 507], мисли от Дам. Студит, Йоан Златоуст, Григорий Богослов, Василий Велики [л. 510], из Лествицата на Йоан Лествичник [л. 512], и Симеон Нови Богослов [л. 520], Йоан Златоуст — за тези, които ще стават свещеници, епископи, калугери [л. 522], за неугодната богу молитва [л. 527], поучение за поста и въздържанието [л. 529], за високоумието [л. 530], пак слова от Йоан Златоуст [л. 533], за раждането на Йоан Кръстител [л. 541], други къси разкази [л. 544—551], за Дионисий Ареопагит притча за тялото и душата — от Кирил Туровски [л. 552—553], Йоан Златоуст за двора и змията [л. 553—556].

За враждата между българи и гърци, за турците [л. 553б]. Къси разкази [л. 556—560].

Из Географията на Костандас и Филипидес от 1791 г.

Печата се по Румелийски делници..., с. 343. Превод на *Н. Данова* от Gr. Kostandas, D. Philippides, op. cit, p. 256.

От тези 20 манастира Зограф и Хилендар са български и службата, и богуслужението им е на техния език. Най-забележителните всред всички тях са Ивирийската Лавра, Ватопед, Ксиропотами и споменатите два български. Във всички почти се намират библиотеки стари с различни ръкописни книги, от които много, и то най-хубавите, бяха взети от европейците. Светите отци малко се грижат за подобни работи...

Из Сборника на поп Пунчо от 1796 г.

Печата се по *Б. Ангелов,* Съвременници на Паисий, I, С., 1964, с. 160—161.

С богом почех писати сказание сие до конца на простато язика. Аз попа Пунчо от село Мокреш сия словеса савакупих

на едино место и на печат поставих. Пишу сия предисловия за свети мученици како пострадаху, Христа ради претерпаху толико муки и рани, и досади и друго. Млоги речи има избрании за свети преподобни отци и ангелом и архангелом и за всеку потребу, на всеки празник угодно уписах. От пролог царски произведох и от грьчки извод паки на простаго язика преписах и домислих аз, окаяни и много грешни ереи Пунчо. Да прочетут неразумеющи, да разумеют сия проста словеса.

Понеже и от братия наши свещеници или монаси млозина има не умеют проповедати типографена словеса. Того ради потщах се и аз и много труд положих на себе, да би ме премилостиви бог сподобил во царство свое и небесное. Того ради написах книгу сию на простаго язика ради прости людие, да разумеют таковое рукоделие и писание мое брате. И има млого речи неисправени, понеже не писа ангел господен, ни дух святи, но писа рука грешна човеческа; ни от свой памет измислих, но от божествени книги Христови произведох и написах и напечатах.

Но, о братия мои, возлюблени читатели, не мойте мене грешнаго проклинати, но бог да наставит братство всем вам. И благословете ме недостойнаго, понеже не от млого учение написах, ни от млого ортография, но от млого книголюбие и ревност, от сердци мое написах...

Из търновски църковен кодекс от началото на XIX в.

Печата се по *Ив. Снегаров,* Друг търновски църковен кодекс (за училища, енорийски църкви и манастири), РСУ — Богосл. фак., VI, XVIII, 1940—1941, 2, с. 20—24. Превод на Ив. Снегаров от гръцки език.

...

8) Обща равносметка на училището (с. 11)

Приход		Разход		
Гр. п.		Гр. п.		
4500	вноска на архиереите	1269	дадени от покойния х. Параскева за учители и др. разходи	
775	—„— на игумените			
300	—„— на свещениците			
6150	—„— на първенците	1678	дадени на учителя Йоан	
1321	—„— търговците и занаятчиите	728	дадени Пасхал	—„—
3591	26 чист приход от вноски, събрани от Димитър Протопапа, Сава и протосингела Дионисий. Цялата събра-	1950	10 дадени Георгий	—„—
		1266	26 дадени Стойно	—„—

	на сума е 4416 гр. и 26 п., но от нея се спадат 825 гр. на игумените и свещениците, понеже са минати погоре	433	26 за ремонт на у-щето
5871	7 събрани от х. Стати х. Георгиу	1083	11, от които 733 гр. и 11 п. в брой у х. Стати, 250 гр. дължими от ц. „Св. Константин“ и минати са сметка на х. Стати, и 100 гр. дължими от ц. „Възнесение“, минати също за сметка на х. Стати.
		14 100	дадени в заем с лихва на различни лица със записи, както се вижда (т. 3)
22 508	33	22 508	33

9) Паричното количество на училището в записи (с. 12)

гр.	
6000	дълг на х. Параскева х. Лека по 60%
3000	—„— на кир Димитър Протопапа
200	—„— на кир Генчо Николау по 50% със залог един негов дюкян
400	—„— на х. Стати х. Георгиу със същата лихва и също такъв залог
500	—„— на х. Петър Стою със същата лихва и залог
500	—„— на врачанския епископ Методий от 25. VIII. 1820 г. по 60%
250	—„— на секретаря кир Георгий Тафрали от 1. VII. 1820 г. по 50%
2000	—„— на кир Димитър Протопапа от 26. X. 1822 г. по 40%
1250	—„— на х. Димчо х. Георгиу от 20. XII. 1822 г. по 60%
14 100	
1083	училището има в брой и са минати на сметка на х. Стати
1000	у кир Сава със запис
16 183	
	От тази сума се спадат 500 гр., изплатени от врачанския епископ и 1083 като изхарчени или всичко
1583	
15 600	
2000	дълг на търновския митрополит Иларион със запис
500	дълг на драмския митрополит Дионисий
18 100	всичко

10) Главен годишен приход на училището (с. 12)

гр.	
720	годишна лихва от записа на х. Параскева за 6000 гр.
360	годишна лихва от записа на Дим. Протопапа за 3000 гр.
20	годишна лихва от записа на кир Генчо Николау за 200 гр.
40	—„— х. Стати х. Георгиу за 400 гр.
50	—„— х. Петър Стою за 500 гр.
60	—„— вратч. епископ (Методий) за 500 гр.
25	—„— Георгий за 250 гр.
160	—„— Димитър Протопапа за 2000 гр.
150	—„— х. Димчо х. Георгиу за 1250 гр.
500	годишна вноска на църквата „Горна Богородица“
500	—„— „Свети Константин“
200	—„— „Възнесение“
2300	—„— „Долна Богородица“
3085	

11) Равносметка на хаджи Стати за училището (с. стр.)

Взел		Дал	
гр. п.		гр. п.	
1083 11	останали върху него по сметката от 1. I. 1823. От тая сума се спадат 210 гр. гр. (150 гр. лихва за 3 г. от х. Петър и 60 гр. лихва за 3 г. от Генчо Николау), понеже не са получени	933	на елинския учител за времето от 1. I. 1823 г. до 1. V. 1824 г.
873	11 остават у Стати	593	24 на общия учител за същото време
193	10 от кутиите на 3-те църкви, на 1. VI. 1823 г.	29	за поправка на общото училище
250	от църквата „Св. Константин“	24	за кутии
100	от църквата „Възнесение“	50	на една бедна жена
500	от църквата „Света Богородица“	1000	на кир Сава със запис
720	лихва от х. Параскева за 6000 гр.	320	на общите учители за времето от 1. V. 1824 г. до 23. IX. (с. г.)
360	лихва от Дим. Протопапа за 3000 гр.		
160	лихва от същия за 2000 гр.		
150	подарил силиврийският митрополит		
50	от игумена на ман. „Св. Троица“		

гр.	п.		гр.	п.	
193	28	от кутиите на трите църкви, на 21. V. 1824 г.			
250		от църквата „Свети Константин“, стар дълг			
40		лихва за собствен дълг на х. Стати 400 гр.			
3840	9		3840	9	

12) Равносметка на елинския учител Георгий (с. 375)

гр.	п.		гр.	п.	
1600		има право да вземе за времето от 1. I. 1823 г. до 1. V. 1824 г., сир. за цели 16 месеци, по 100 гр. на месец	1348		гр. е взел от 1. I. 1823 г. до 1. V. 1824 г.
			415		се спадат като дължими нему по друга сметка
			933		взел срещу изработената си заплата
			667		има право да вземе за доизплащане
			1600		

13) Равносметка на общия учител Стойно (с. стр.)

гр.	п.		гр.	п.	
533	13	има право да взема за времето от 1. I. 1823 г. до 1. V. 1824 г., сир. за цели 16 месеца, по 400 гр. на година или по 33 гр. и 13 п. на месец	429		гр. е взел по разни сметки от 1. I. 1823 г. до 1. V. 1824 г.
			35		гр. и 16 п. се спадат като дължими нему по др. сметка
			393	24	взел е срещу изработената си заплата
			139	29	има право да вземе за доизплащане
			533	13	

14) Равносметка на училищния настоятел кир Евстатий (с. стр.)

Взел			Дал		
гр.	п.		гр.	п.	
1083	11	останали върху него по сметката от 8. I. 1823 г.	938		на елинския учител от 1. I. 1823 г. до 1. V. 1824 г.
193	10	от кутиите на църквите на 1. VI. 1823 г.	533	24	на общия учител за същото време

гр.	п.		гр.	п.	
250		от църквата „Св. Константин“	29		за (поправка) на общото училище
100		от църквата „Възнесение“			
500		от църквата св. „Богородица“	24		за кутии
720		лихва от х. Параскева за 6000 гр.	50		на една бедна жена
360		лихва от Дим. Протопапа за 3000 гр.	1000		на кир Сава със запис
160		от същия за 2000 гр.	667		на Георгий (учителя) за доизплащане
150		подарил силиврийският митрополит	3241	24	
50		от игумена на „Св. Троица“			
19	28	от кут. на ц. „Св. Богородица“ на 21 май			
74		от кутията на църквата „Възнесение“			
100		от кутията на църквата „Св. Константин“			
150		от хаджи Димчо лихва за 1250 гр.			
250		дълг на църквата „Св. Константин“			
110		от тях 20 гр. лихва от Генчо Николау, 40 също от хаджи Стати и 50 също от хаджи Петър Стою	1028	25	остават в брой у хаджи Стати
4270	9		4270	9	

V. ВЪОРЪЖЕНА БОРБА НА БЪЛГАРИТЕ XVIII — 20-ТЕ ГОДИНИ НА XIX ВЕК

1. ХАЙДУТСТВО

Из съдебен протокол в кадийски регистър от 1707 г.

Печата се по *Б. Цветкова,* Хайдутството в българските земи през 15/18 в., Т. 1, С., 1971 г., с. 294—297. Превод на Б. Ачков от оригинал в НБКМ, Ор. отд., ф. 148, а. е. 1.

Негово величество щестливият мой господар, който да е жив и здрав.

Пред вид на това, че в околностите на казата Кьопрюлю, спадаща към вилаета Румили, се подвизават множество хайдути разбойници, по-рано беше издаден височайши ферман да бъдат заселени по 30—40 семейства арнаути в селата Владодоровча, Тормак, Емтепаниче, Сопот, Смиловче, Хриос и Дреновче-и баля, спадащи към споменатата каза, за сигурността на същите села. С оглед на този ферман, задоволявайки се само с пазенето на проходите Спатаниче и Кармеш, при условие да не се изискват заплати и други неща от жителите на казата за сигурността и наблюдението на селото Владодоровча, на пътниците и за опазване населението на казата, аз заедно с петнадесет човека бяхме заселени в селото Владодоровча, за което ни беше връчен хюджет. За да не ми се пречи при извършване на службата, съгласно връчения ми свещен хюджет, моля да се благоволи и издаде височайши ферман. В случая правото на издаване ферман принадлежи на ваше величество, мой господарю. Ваш слуга Али бюлюкбаши.

За издаването на решение да се разгледа от господин дефтердара.

Деркенар на дадения ферман.

Деркенар на мевкуфата.

Съгласно регистъра на императорското съкровище. Споменатата молба-изложение, която се поднася, се отнася за крепостите и проходите в казите Самаков и Кьопрюлю, които не са били възложени на мартолосбашийството. През настоящата свещена година при условие да бъдат охранявани пътуващите през тези кази пътници излага се в молбата да се даде на молителя берат срещу извършване изцяло службата в името на

вярата по преследване на разбойниците, за които се задължава да ги докарва живи или мъртви. В казите Самаков и Кьопрюлю пандурбашийството изпълнява достойно службата за охраняване на населението и на проходите, без да изземва имуществото на пътниците и бедната рая под предлог на дължим бач и други подобни. При тези условия е бил даден берат на въпросния Местан Мехмед ага на 11 реджеб 1123 година (25 август 1711 г.) с императорски ферман, което обстоятелство е изразено в регистъра. Заповедта принадлежи на ваше величество, щастливи господарю. [Подпис нечетлив]

Споменатият излага в молбата си, че през настоящата свещена година, когато ще се проведе императорският поход, той щял да вложи голям труд, ако по благосклонност му се възложи пандурбашийството, което също така е било създадено в казите Кьопрюлю и Самаков. В изложението се моли, също и споменатите кази да бъдат включени в мартолосбашийство по гореизложения начин. Пред вид на това, че въпросните кази не са възложени на мартолосбашийство, господин главният дефтердар е направил своето уведомление. От даденото уяснение е видно, че се препоръчва включването. За това обстоятелство на 7 шабан 1123 г. (21 септември 1711 г.) е издаден императорски ферман, с който е издаден берат при горните условия, вписан в регистъра. Заповедта принадлежи на ваше величество, щастливи господарю.

Решение до кадията на Кьопрюлю, което се състои в следното. Понеже положението в околностите на споменатата каза, където има много хайдути разбойници, които са убили пътници и ограбили, нападайки разни села, то за опазване на двете кази се налага да бъдат наети 40—50 човека секбани. Като се има пред вид обаче, че местността в казите в по-голямата част е скалиста и с проходи, то не е възможно охраняването да се извършва с малък брой секбани. По този начин населението на споменените кази не е, както трябва, осигурено. Ето защо, ако в селата от споменатата каза, а именно: Владодоровча, Тормак, Степаниче, Свилови, Станисиловча, Хериос и Дреновиче-и баля, които са били опустошени от набезите на споменатите разбойници, бъдат заселени около 30—40 семейства албанци, при условие, че ще бъдат освободени от всякакви данъчни тежести, тогава несъмнено пътниците и населението в споменатата каза ще бъдат гарантирани от набезите на хайдутите разбойници. В този смисъл колективно бе отправена молба от населението за издаването на свещена заповед. Молбата е поднесена чрез валията на Румили, уважаемия везир Хасан паша и чрез кадията. Като се хвърли поглед в мевкуфатския регистър. . ., съхраняван в императорското съкровище, ще се види, че в селото Стоинче, спадащо към споменатата каза, са били записани дервентджии през шестдесет и четвъртата година. Отстрани в регистъра е отбелязано, че от останалите 50 броя села 32 са били

обложени с извънредни данъци. С оглед да не се претендира от страна на раята стари данъкоплатци да бъде освободена от плащане, то споменатите села, които са натоварени да издължават извънредни данъци, освен редовно задължените такива само групата албанци, която ще бъде заселена, ще дойде и ще поиска да се настани в жилищата и местата, намиращи се във владението на селата, които се споменаха по-горе. Въпросните албанци няма да се намесват във владението и жилищата на споменатите села, а ще обработват пустеещите и необработени земи. Те също ще обработват земите, които съгласно закона държателят на земята ще им разреши да обработват, като дават законния десятък и разни други налози. При условие, че домакинствата ще издължават тези свои данъчни тежести, те молят да бъдат освободени от плащане на текялиф-и йорфие и шака. В дадени места, където раите не са включени в плащането на извънредни данъци, ако във всяко село се заселят по тридесет до четиридесет семейства албанци, тогава разбойничеството и насилията, противни на закона, срещу бедната рая и пътниците ще бъдат невъзможни. Също така споменатите проходи, жителите на вилаета и пътниците ще бъдат, както трябва, опазени и защитени. Това се иска при условие да се постанови свещена заповед за вписване в мевкуфатския регистър в съгласие с изложението и направения доклад. В този смисъл и съгласно тези условия и желания е издаден височайши ферман...

Из съдебен протокол в кадийски регистър на гр. Видин от 1708 г.

Печата се по *Б. Цветкова,* Хайдутството..., т. I, С., 1971, с. 304—305. Превод на Б. Ачков от оригинал в НБКМ, Ор. отд., Видински кадийски регистър 38, л. 61-а, док. I.

Гордост на кадиите и съдниците, рудници на добродетели и слово, кадиите на Видин, Фетх юл-Ислям, Поломие, Белоградчик, Тимок и Бане, да се увеличи добродетелта им, и образецът между прославените и благородните дворцовият капуджибашия — видински назър, да се увеличи славата му, и гордост между равните и подобните аги на бойците от гарнизоните и други вилаетски аяни и дружебни лица, да се увеличава мощта им.

Щом пристигне документът, снабден с височайшия императорски знак, да се знае следното. Раите от населените места, спадащи към белградския аклям, са си взаимно гарантирали. Също така и раите на споменатите по-горе кази следва да си гарантират взаимно, та когато в някой пункт се появят хайдути разбойници и стане нужда последните да дойдат в селата им за хляб, незабавно да съобщават на най-близката до тях паланка или на пазачите на проходи, за да може хайдутите да бъдат заловени и докарани. Ако поради небрежност те не съ-

общят и ако евентуално преминаващи пътници претърпят някакви щети, тогава обезщетяването им за причинените щети ще падне съразмерно върху тези, които се си гарантирали един на друг. Издадените така хюджети следва да се съхраняват в белградската хазна. При това положение всеки един в границите и пределите на селото му ще охранява, както се следва, за което преди известно време от страна на моята държава беше издаден мой височайши ферман. Докато бяха издадени наредби в съгласие със споменатия ферман, венецианският търговец Михайло, когато пътувал откъм Босна за Ниш и оттам през Видин за вилаета Ефляк, преминавайки през Тимошката каза наблизо до мандрата на Кяфраджи Иван бил нападнат от лицата немюсюлмани Велко, Ипекчи Елианко и Хюрдезак (?) заедно с други 5 човека, които са му ограбили различни платове на стойност 3000 гроша.

Из съдебен протокол в кадийски регистър на гр. София от 1721 г.

Печата се по *Б. Цветкова,* Хайдутството..., Т. I, С., 1971 г., с. 324—325. Превод на М. Калицин от оригинал в НБКМ, Ор. отд., Софийски кадийски регистър 312/1, л. 22-б, док. II.

Гордост на най-прославените и най-великодушните, център на похвални и благородни действия, отличен с многото милости на вечния цар — императорския бостанджибашия — да продължи славата му!

Щом пристигне документът, снабден с височайшия императорски знак, да се знае [следното].

[Група] от около двадесет-тридесет души хайдути и разбойници са се събрали и тръгнали да бродят с байрак из Софийската каза и някои други места, като нападали къщите на хората, убивали ги, грабели и плячкосвали имота и храните им. Понастоящем са се пръснали и всеки се е укрил на [различно] място. Един от тях е заловен в едно истанбулско село — Ченгел, и на зададените му въпроси отговори следното: „Като се събрахме двадесет-тридесет хайдути, нападнахме къщата на един неверник в село Исланиче, Софийска каза. След това нападнахме едно село в Карловско, убихме един спахия и заграбихме четири кемера, петстотин гроша пари и други вещи. После като нападнахме друго едно село около Загра-и Атик, взехме още три кемера и петстотин гроша пари, а собственикът на къщата, която нападнахме, избяга. Нашият байрактар е неверникът на име Чавдархан. Сега той се намира между държавните овчари. Част от [хайдутите] са между държавните овчари в [местността] „Докуз агач". Останалите са бяхме събрали от различни места и броят ни се променяше."

Когато го запитаха за имената, отговори: „Това бяха Мехмед от Едирне и неверниците Стойко Чавдар, Иван Кулак, Буч-

кар Иван, Белчо, Караджа, Канлъ, Лазар, Карабаш, Бързак, Кара Бела и Суга. Имената на останалите не са ми известни“...

Из съдебен протокол в кадийски регистър от гр. Русе от 1736 г.

Печата се по *Б. Цветкова,* Хайдутството..., Т. I, С., 1971 г., с. 329—331. Превод на Б. Ачков от оригинал в НБКМ, Ор. отд., Русенски кадийски регистър R/52, л. 38-б, док. I.

Благородни министри, превъзходни съветници, устроители на света, уреждащи с остър ум делата на народа, завършващи сполучливо важните въпроси на хората, устроители на сградата на щастието и благополучието, съветници на „стълбовете“ на военните походи и величието, обкръжени с многото милости на всевишния цар, велики везири от дясното крило на Румили, отдясно и отляво докрая, нека всевишният бог продължи величието им, и най-велики между уважаваните емири, най-прославени между могъщите благородници, обладатели на сила и достойнство, притежатели на слава и великолепие, отличени с голямата милост на всевишния цар велики миримирани, да продължи щастието им, и гордост на кадиите и съдниците, рудници на добродетел и слово, кадиите, да се увеличи добродетелта им, и гордостта между подобните им мютеселими, кетхудаерлери, еничерски сердари, притежатели на мукатаи под форма на маликяне, войводи на хасови и вакъфски забити, годните за война честни бойци, вилаетските аяни и служебните им лица, да се увеличи мощта им.

Щом пристигне документът, снабден с височайшия императорски знак, да се знае следното. Поради настъпването на пролетния сезон, когато дърветата се разлистват, настъпва времето, през което започват да сноват хайдутите, разбойници нападатели по кръстопътищата и други безделници, които непременно трябва да бъдат изловени и наказани според както заслужават по закона. Пред вид на това, че една от грижите на населението е находящите се в района на подчинената ви територия пътища и друмища да бъдат прочистени, за да се осигури спокойствието на населените места и на хората, то ако разбойниците са много и са групи и се счете за подходящо нападението им, тогава всеки от вас да влезе във връзка със съответните по места забити. Налага се със задружни усилия разбойниците да бъдат изловени. За да си окажете един на друг помощ и сътрудничество, препоръчват се на споменатите по-горе, които сте прочути везири, при пристигането на настоящата ми свещена заповед в кръга на вашата власт, и вие останалите споменати ще следва да обедините силите си и задружно да действувате. Трябва да проверите и проследите, без да пропуснете нищо, в подведомствените ви кази местата, където се подвизават разбойниците. Когато ви се съобщи, че в някое място в границите на подчинената ви територия са се появили един, двама или повече разбойници, без да им давате възможност да се умножат и без да им се позволи да печелят време, веднага с обединени сили заедно с всички годни да носят оръжие ще следва да се насочите срещу тях и непременно да ги изловите. Същите ще следва да бъдат наказани съгласно изискванията на закона, за да бъдат унищожени физически заедно с тяхното предателство, като по този начин се премахнат и отстранят злочинствата им. Тогава ще бъдат осигурени пътниците и всички други божи раби. За спокойствието на населението няма да се скъпите в изразходване на сили и старания. Обаче по този повод да не бъдат напразно облагани с данъчни тежести тези, които нямат връзка с бунта и разбойничеството, както и бедните раи. Спрямо никого да не се упражняват никакви насилия и измъчвания, противни на свещения закон. Да се въздържате и да избягвате от несправедливи насилия и присвояване на имущества. Така че, ако се прояви небрежност от ваша страна за защита на подвластната ви област или пък не окажете [помощ] и не се отзовете на исканата помощ от околните ви споменати по-горе везири, вие, пък и останалите споменати по-горе, трябва да знаете, че абсолютно няма да бъдат взети под внимание оплакванията ви поради болест. Ако някой в територията ви бъде ощетен, тогава вие ще понесете причинените щети. Вие пък, които сте притежатели на „маликяне“, ще ви бъде отнета привилегията. Това не ще бъде достатъчно обаче и вие всички незабавно ще бъдете строго наказани. Вие пък, които сте мютеселими и други подобни забити, да знаете, че без колебание ще бъдете също наказани...

Султанска заповед от 1757 г.

Печата се по *Б. Цветкова,* Хайдутството..., Т. I, С., 1971 г., с. 364—366. Превод на М. Калицин от оригинал в НБКМ, Ор. отд., Софийски кадийски регистър 16, с. 10, док. II.

Благородни министри, превъзходни съветници, уредници на света, ръководещи с остър ум делата на народа, завършващи сполучливо важните въпроси на хората, устроители на сградата на щастието и благополучието, съветници на „стълбовете“ на военните походи и величието, обкръжени с многото милости на всевишния цар, високопоставени везири, разположени по централното крило на Румили, с неговата лява и дясна част — нека всевишният бог продължи величието им!

Най-благородни от емирите, най-велики между знатните първенци, властни и уважавани, притежаващи достойнство и блясък, облечени с многото милости на всевишния цар — благородните бейлербейове — да продължи щастието им!

Най-способни между мюсюлманските кадии, най-добри от управниците на правоверните, рудник на добродетели и на по-

ложително знание, приемници на знанията на пророците и небесните пратеници, доказателство на бога пред народа, отличени с многото милости на могъщия цар — нашите мъдри господа — да се умножат добродетелите им!

Гордост на кадиите и съдиите, рудник на добродетели и слово — кадиите и наибите — да се увеличава добродетелта им!

Гордост на подобните и равните на тях кетхудаери, еничерски сердари, държатели на маликянета, войводи, управители на хасове и вакъфи, боеспособни местни сили, ааните на вилаета и служебните лица — да се увеличава достойнството им!

Щом пристигне документът, снабден с височайшия императорски знак, да се знае [следното]:

Първоначалната ми заповед се отнасяше до взимане на бързи мерки за обезпечаване благосъстоянието и спокойното съществуване на населението в моята мирна, добре защитена страна. Пристигналият в щастливата ми столица по покана на Великото везирство най-благородният министър, превъзходният съветник, уредникът на света, ръководител на народите, моят верен и достоен за похвала велик везир Рагъб Мехмед паша, нека всевишният бог продължи величието му и увеличава непрекъснато могъществото и щастието му, е натоварен този път с уреждане делата на страната и с грижата за напредъка на населението. Поради това всички заповеди ще бъдат събирани у него и той ще взема мерки за тяхното уреждане.

Настъпването на пролетта през настоящата година и разлистването на дърветата спомага за укриване на разбойнически групи в планините. С идването на този сезон, когато е време да се съберат на групи най-различни видове разбойници по пътищата, шайки от хайдути и други размирници излизат от скритите места, появяват се тук-там и причинявайки щети, тормозят пътниците, населението и бедната рая. По този повод към всички вас са били отправяни различни мои свещени заповеди [в следния смисъл]: ако се чуе за различни видове разбойници или разбойнически сборища, за които по-рано нищо не е било съобщено и [такива] се появят някъде в границите на [районa] ви], да ги залавяте и безпощадно да ги наказвате според шериата. Да проявите необходимото внимание и сила при охраната на пътищата и друмищата, да правите всичко, което е по силите ви, за тяхната сигурност. Да внимавате и ако някъде се появят многобройни разбойнически чети, без отлагане да тръгвате срещу тях и като се свържете по най-подходящ начин с административните и военни власти на съседните области и действувайки в единство с тях, да ги залавяте и унищожавате. Като спазвате изискванията на закона, да прочиствате страната и да пазите сигурността на пътниците, населението и раята.

Настоящата моя свещена заповед е издадена и изпратена специално до вас — споменатите везири, и до вас, всички останали споменати, посредством Осман, един от агите на моя велик

везир, образец на подобните и равните нему — да се увеличи достойнството му!

2. БЪЛГАРИТЕ В АНТИТУРСКИТЕ ВОЙНИ И ВЪВ ВЪСТАНИЯТА НА БАЛКАНСКИТЕ НАРОДИ

Султанска заповед от 15—24 април 1704 г.

Печата се по *И. Калудова,* Документи..., ИДА, 24, 1972, с. 209. Превод на И. Калудова от І. βασδραβελλη, op. cit.

Превъзходният Хасан, владеещ под формата на арпалък Солунския санджак, вожд на превъзходните пълководци, най-велик от великите велможи, мъж издигнат и достоен за уважение, получил слава и величие, отличен с голямата милост на всевишния цар, да бъде трайна славата му; премъдър кадия на Солун, най-справедлив от мюсюлманските съдии, най-добър от управниците на правоверните, рудник на мъдрост и сигурно знание, издигащ знамената на свещеното право и на вярата, приемник на знанието на пророците, отличен с голямата милост на всепомагащия цар, да се увеличава добродетелта му.

Щом пристигне настоящият височайши мой ферман, да бъде известно, че ти, отличеният пълководец, подаде до портата на щастието ми прошение, излагайки, че данъкоплатецът — жител на Солун — сладкарят Никола, Киро и Пецо от Дойран са размирни елементи, както те осведомиха всички първенци и сановници, не живеят мирно, а се месят във въпросите на поголовния данък и в работите на събирача му, че освен това непрекъснато съзаклятничат против мир-и мираните и събирачите на поголовния данък с цел да създават смущения и разбойничества.

След това заповядах тези тримата да бъдат доведени пред императорския ми диван.

Щом пристигне настоящият ферман чрез...,[1] да действувате съгласно с издадения ферман и да доведете тримата данъкоплатци пред портата на щастието ми, като действувате съгласно с височайшата ми заповед.

Летописна бележка от 1737 г.

Печата се по *Б. Цонев,* Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София, I, С., 1923, с. 236.

...Еще турком воюющим спротив москалов, придоше немци на Ниш и пленише его; турки же одгнаше от Ниша и от окрстии его градов. Тогда владичествуюшу и престол държешу самоковские епархие всеосвещенному архиерею кир Симеону, ему же

[1] Името не е вписано в ръкописа.

обретешу се ва та люта времена ва месте рекомом Дупница. Агарени же устремижше се, дом его пленише, яко неостати ка нем ничему. Владику же ухватившe... и не ведоше пред игемона, но оковаше многими узами железними, васадише ва тамницу. Ва нем же пребист дни 23. Последи же отведоше его у Софию пред пашу, рекомаго Кипрли Огли. Он же повеле его мучити... потом повеси его... Се же бист в лето 1737. Ох, что за времена сия страдаше християни, мнит ми се яко нест било ни ва Диоклитиянова времена...

Султанска заповед до моллата в София и кадиите на съседните околии от 1738 г.

Печата се по ДБИ, III, ДТДА, I, С., 1940 г., с. 40—41, Превод на *П. Дорев.*

Съобщава ми се, че поради въстанието през миналата година на раята от знеполската околия, в съседство със София и поради приписваните ѝ деяния, сърцата на раята били обхванати от страх и трепет; и тъй като населението на споменатите околии — пирдопска (пиротска?), берковска, брезнишка, кюстендилска, криво-паланска и дупнишка — винаги е било потискано, то се изплашило, напуснало старите си огнища и се скитало немилонедраго.

Деянията на споменатата рая са извинени и опростени, всички могат да се завърнат в родните си места и да се занимават със земеделие и със своите работи; да се настанят по огнищата си и отсега нататък нито валията, нито местните жители, изобщо никое лице не трябва да споменава техните минали прегрешения и деяния, или пък да ги напада, а да се стараете да успокоите сърцата им. Това е моят ферман и изпращам тая височайша заповед.

При получаването ѝ — в тази епоха на справедливост — царската ми воля е категорична против всяко измъчване на раята както на слаби, тъй и на сиромаси; техните деяния и престъпления през време на въстанието, ако такива е имало, са напълно амнистирани; не взимайте повод да искате лихви за техните престъпления; нито валията, нито пък местен или външен човек отсега нататък да не ги закача, а да се старае да успокои сърцата им; да се вдигнат от местата, гдето се намират, и да се настанят в старите им огнища на земеделска работа и да добруват, да се избягва да се прави противното, царската ми заповед е излязла в този смисъл.

Средата на сефер 1151 г.

[Началото на юни 1738 г.]

Молба на двама българи до Карловацкия архиепископ Павел Ненадович от 1757 г.

Печата се по *Хр. Христов,* Документ за българската история от средата на XVIII в., ИПр, 1962, № 2, с. 65—70.

До Високопреосвещения и Превъзходителния г. г. Павел Ненадович, православен архиепископ карловачки и на целия [намиращ се] в държавата на техни Царско-кралски Величества славяносръбски и влашки народ, върховен митрополит и на двамата Царско-кралски Величества таен съветник, наш всемилостив баща и благодетел, покорно донесение [просба].

За това, което е вътре.

Високопреосвещени и Превъзходителни г. г. архиепископ и върховен митрополит, на нас особено баща и благодетел всемилостив.

С това наше най-ниско и всепокорно донесение известяваме, Ваша Екселенция, нашата немалка нужда, как страдаме в тежък арест и тъмница новосадска в продължение на девет месеца. То е поради трима проклети людски предатели: Синдикус, Сердан и Арсени, които нас осемнадесет измамиха и вербуваха в Московския полк [войска], говорейки ни: „Хайде, братя, на нас е дадена свобода от кралицата свободно от Турция да вербуваме хора за Москва. Ние и паспорт ще ви дадем." И така ние като скудоумни прелъстихме се и направихме, както казваха, не знаейки тяхното зло коварство. И те ни събраха за [една] седмица осемнадесет [души]. След това изведнъж дойде заповед от славния новосадски магистрат, [в която се казваше], че те нямат [право, разрешение] да ни водят, нито да ни пращат никъде, докато не се види дали всички сме от Турция и имаме ли паспорти. И така новосадските сенатори всички нас ни затвориха и ни поставиха под арест. И когато онези тримата горенаименовани Синдикус, Сердан и Арсени видяха какво ще стане с нас и че те са виновни за това, тогава всеки на своя страна се разбягаха, боейки се за себе си, а на всички в градския дом ни провериха имаме ли паспорти. У някого се намери, у някого не и така сенаторите от нас осемнадесет пуснаха шестнадесет, а нас двамата ни спряха под арест, понеже нямахме паспорти, че сме от Турция. [Ние трябваше] да чакаме, докато съберат Синдикус, Сердан и Арсени да ги питат как и по какъв начин са ни събрали. И после хванаха Сердан и го държаха под арест няколко дена, докато заловят и онези двама — Синдикус и Арсени. Но тях не можаха да заловят. Тогава Сердан даде откуп в пари и се освободи от арест. А ние, както горе казахме, има девет месеца как стоим в тежка тъмница гладни и жадни, голи и боси и окаяни като роби [каторжници] злочести. Нямаме никой свой, който би ни извадил [от тъмницата]. Съдиите не гледат по съвест, но по отплата съдят, а ние нямаме откъде да дадем откуп. Но сега прибягваме към Ваше Високопреосвещенство, ек-

селенция, с голям жалостен вик и неутешим плач и най-ниско коленопреклонение [ви молим] да кажете за нас на славния новосадски магистрат или да ни пусне, или да ни вземе живота, защото ни е невъзможно повече към това настоящите беди да търпим. И така, ако всемилостивият бог не ни помогне чрез Ваше Високопреосвещенство, екселенция, други никой, за което надяващи се оставаме и сме на Ваше Високопреосвещенство, екселенция, най-скромни и препокорни раби.

В Новосадската тъмница
13 март 1757 г.
Двамата изпод турска власт родом българи.

Пантелей Брашнев
Никола Станисавлев

Из автобиографията на Партений Павлович от 1757 г.

Партений Павлович от Силистра е един от най-изтъкнатите културно-духовни дейци и книжовници през XVIII в. Неговата автобиография е ценен извор за историята на епохата. Печата се по *Б. Ангелов,* Съвременници на Паисий, С., 1964, с. 203.

В моем отечестве Доростоле како агарианскиа доми невидимо от кого опаляха ся и сожигаха ся. Христианом же ни един дом. И стражи поставляха да би оуловили кого, но не можаха обрести или фати кого. Точию оклеветаха христиан неповинних, да они им то творят.

В оно время и сие случи ся там. Купца некоего грека, родом из Иоаннина, шведским кораблем по Дунаве из Беча пришедша; оклеветали его агаряни иако сходника или шпиона. И сице все имение его и куплю разграбили и самого напрасно и немилостиво убили.

И всем нам христианом тогда прещаха поробити, пленити и смерти предати. И различная оклеветания измишляха на нас. Тогда бо, вечения памяти, монарх всероссийский Петар Великий победил шведского краля Карола божиею, богоматере и всех светих помощию и молитвами под Полтавом. И под турецким защищением прибегшаго, гонил его московский император. И того ради, по 28 летной со шведи брани, почела бран со агаряни. И аще не би издали Мазеп царя Петра и Константин Бранкович, принципи оба и воеводи, един казачкий, иний же валахийский, мню да би одолени били агаряни.

Из съдебни протоколи от 1770 г.

Печата се по Румелийски дневници..., с. 322—323. Превод на *Е. Грозданова* от оригинал, съхр. в НБКМ — Ор. отд., ф. 142, а. е. 14.

Немюсюлманинът на име Янаки, син на един от жителите на Месембрия коджабашията Арслан — бил в град Измаилия заедно с неверниците — московци, като по този начин завързал приятелство с тях. Осведомен достоверно от мюсюлмани, вашият роб хасекията Мехмед залови споменатия немюсюлманин Янаки, когато той превозваше зърнени храни до Месемврия и го разпита. Както призна споменатият Янаки в присъствието на мюсюлмани, той бил в Месемврия заедно с петима души от московците, които трябвало да съберат тук зърнени припаси. Те носели сто и двадесет кесии пари. Донесената сума предлагали на владиката на Месемврия Макарий, на бащата на Янаки — коджабашията Арслан, на поп Янаки и на немюсюлманите хаджи Тодораки, хаджи Васил, и Велчовия син Стефан. Последните също обещали да закупят зърнени храни и да бъдат готови до март. . .

Из показанията на Константин, син на Жельо, жител на Месемврия:

. . . С моя кораб дойдоха от град Измаилия в Месемврия немюсюлманите от Месемврия — Янаки, син на Арслан, Панайот, син на Мойо, и немюсюлманинът Михалаки, заедно с един съдържател на механа, неговият сподвижник и един свещеник — и тримата от московците. Те носиха със себе си осем сребърни кандила и един сандък пари. Кандилата и сандъка с парите бяха занесени в дома на споменатия немюсюлманин Панайот, син на Мойо. С донесените пари бяха закупени 8 лодки вино и ракия и изпратени в Измаилия. След това бе предприето закупуване на зърнени храни. Закупувани бяха пшеница, брашно... Твърде често бяха закупувани ориз и тютюн и препращани в Измаилия. Дошлият от страна на московците свещеник, за който бе споменато, бе изпратен в посока към Бяло море...

Из показанията на привлечените под отговорност 8 души коджабашии от Месемврия:

. . . Ние извършваме превози до други градове и от 6 месеца насам едва сега се връщаме в Месемврия... Щом от шест месеца насам сме по други места и нямаме никаква представа, не ни е известно каквото и да било по посочения въпрос...

Из правителственото разпореждане:

. . . Споменатите владика и немюсюлмани да бъдат незабавно заловени, задържани при арестувания и намиращ се под следствие Янаки, син на коджабашията Арслан, и подложени на разпит в съда. Според издадения императорски ферман, ако петимата души, изпратени от Московията, се намират в пределите на империята, и те също така нека веднага бъдат задържани и арестувани. Да бъде незабавно изяснено на кого са предадени сто и двадесет кесии и от какъв вид са монетите, които да се издирят без остатък. Събраните, запечатани и закупени храни от какъвто и вид да са и на каквото и място да се намират, и тези зърнени припаси също така да се проверят и задържат.

Да се установят стойността и количеството на парите и зърнените припаси и да се заловят и затворят тези раи, в чиито домове са били предавани парите и припасите...

Псалм на ерусалимския патриарх Антимос от 1798 г.

Печата се по Румелийски делници..., с. 326—327. Превод на *Н. Данова* от Didaskalia Patriki. Syntethesia para tou makariotatou Patriarhou tis aghias poleos Ierousalim Kyr Anthimou. En Konstantinopolei, 1798, 13—16.

... Виждате съвсем ясно какво сътвори нашият господ, който е премъдър и чиято милост е безгранична, за да запази и пак невредима светата православна вяра на нас благочестивите, и за да спаси всички ни, издигна от нищожество това силно царство на османците на мястото на царството на ромеите, което беше започнало някак си да се разколебава в източноправославната си вяра. И извиси това царство на османците повече от всяко друго, за да докаже несъмнено, че всичко става по божия воля, а не със силата на хората, и за да увери всички вярующи, че по този начин благоволи да извърши великото тайнство — спасението, сиреч — на избраните народи. И така установи у нас всесилният господ това османско велико царство, което е власт от бога, за да бъде то за западните народи като спирачка, а за нас, източните народи — причинител на спасение... Първият отцепник от църквата, дяволът, изобрети през текущото столетие специална хитрина и измама, сиреч прочутата днес система на управление — свободата... Тези учения са противни на казаното в Светото писание и от светите апостоли, които ни заповядват да се подчиняваме на върховната власт... Измамнически са, братя християни, ученията за тези нови свободи и да внимавате! Запазете здрава наследената от бащите ни вяра и като последователи на Христос запазете непоклатимо покорството си към политическата власт... Не християни! Нека имаме твърдост и разум, нека да не загубваме заради лъжовна и несъществуваща свобода в настоящия живот неувяхващите венци на вечното блаженство. Нека не се вслушваме никак, за да засрамим неутешимо дявола и да се насладим на онези блага, които господ приготви от векове за всички, които го обичат...

Из донесение на цариградския патриарх Еремия до султана от XVIII в.

Печата се по Румелийски делници и празници..., с. 308—309. Превод на *М. Стайнова* от оригинал — препис, съхр. в НБКМ — Ор. отд., ОАК 24/30.

... Честити, могъщи мой султане. Ваше величество, бъдете здрав! Вашият покорен служител, гръцкият патриарх на Истанбул и подведомствените му провинции, Ви съобщава: Жителите

на с. Странджа, спадащо към Деркоска нахия, която е подчинена на нашата патриаршия, християнинът Стамат не си гледа собствените работи, а с лошото си поведение постоянно подбужда раята. Освен че предизвиква хули и оскърбления срещу служебните лица, той пречи за събирането на данъците за фиска и за изпълнението на изпратените от нас книжа относно верските ни обреди.

Назначените от нас епископи и свещеници са безсилни срещу злодеянията му и не могат да се справят — всеки се е отказвал и пристига тук [в Цариград], тъй като поради неговото подстрекателство и размирничество по никакъв начин не е възможно да бъдат събирани данъците на фиска. Многократно строго сме го предупреждавали по нашите верски канони, но не е било с трайна сила. Той също като по-рано размирничи и не е престанал да подбужда раята. Понеже се нуждае от изправление, молбата до моя милостив султан е: споменатият немюсюлманин Стамат да бъде задържан и изпратен като гребец в императорския морски арсенал, докато поправи поведението си. Моля за свещени заповеди в това отношение, като правото за издаване на ферман принадлежи на Негово величество, могъщия и честит мой султан. Покорният Ваш служител Еремия, гръцки патриарх в Истанбул. [Резолюция над текста] ... Да се впише в главното счетоводство — докато поправи поведението си, споменатият нека бъде поставен за гребец в императорския морски арсенал, за което да се издаде нареждане!...

Изложение на великия везир

Печата се по *Б. Цветкова,* Турецкие документы по истории болгаро-русских отношений в XIX в. Превод на Б. Цветкова от оригинал, съхр. в НБКМ—Ор. отд., ОАК 2/22. Превод от руски на Е. Иванова.

Щастлив, могъщ, милосърден и състрадателен, наш най-скъп брат, всеславен и всеизвестен мой господар, Ваше превъзходителство!

По време на престоя ми в Едирне [Адрианопол] на 11 ден от свещения месец шевал [9 ноември 1810 г.], в сряда, на път към султанската армия във връзка с даденото ми нареждане, пристигна и Вашата висока везирска писмена заповед за назначението ми в Търново, връчена ми от Ваш предан куриер. Като се запознах с това, което повелявате, в съответствие с Вашата заповед и подчинявайки ѝ се, счетох за свой дълг незабавното си отправяне по местоназначение. Но тия дни враговете на вярата и държавата — презрените кяфири [руските войски] заеха Селви [Севлиево] и — като привлякоха на своя страна раята в Шипченския Балкан и съседните райони — отрязаха пътя през Балкана. Затова прехвърлянето ми в Търново стана съвършено невъзможно. А местното население [турското], откривайки под-

лото намерение на неверниците да нападнат Казанлък и Стара Загора, изпадна в панически страх и реши да натовари домакинството си на каруци и да бяга в Едирне. Това се съобщава от самото население и от аянина на Стара Загора Хаджи Мехмед-ага, който моли да съсредоточим необходимото голямо количество войски в тези райони и да им помогнем. Ако Вие не благоволите да дадете разрешение за това, то няма съмнение, че неверниците със съдействието на раята ще достигнат и заемат Стара Загора. А ако при тия обстоятелства жителите на споменатия град пристигнат в Едирне, то и неговото население ще бъде обхванато от страх и ще се спусне към столицата, напускайки родните си места.

Пред вид всичко това шериатският съдия Мехмед-бей, упражняващ надзор над султанските войски в Едирне, молещият се за Вас Шериф-ефенди, началникът на бостанджиите Мехмед ага и други изтъкнати предводители и влиятелни лица единодушно се съгласиха да се изпрати специално изложение до н. превъзходителство главнокомандуващия с молба защитата на Казанлък и Стара Загора да се предаде на мене, дълбоко предан Вам, и — като групирам боеспособни войски в този район — да осъществя необходимите мерки за обезпечаване на отбраната. Аз от своя страна проверих гореказаното и положението се оказа точно такова, каквото го описват споменатите по-горе [сановници].

В случай че неверниците преминат споменатите Шипченски планини и се озоват от тази страна — не дай боже — то е съвсем ясно, че Едирне и прилежащият му район, обхванати от страх и ужас, ще се окажат под непосредствена опасност. Старозагорският аянин, който разполага само с няколкостотин души, няма да бъде в състояние да организира тамошната войска. Затова е много важно в тези дни на посочените места да се намира голямо количество войска за охрана. Отчитайки конкретните обстоятелства, в четвъртък, на 11 ден от м. шевал [9 ноември 1810 г.], аз се вдигнах от Едирне с намиращите се там два столични полка артилерия и един полк артилерийска прислуга и се отправих към Стара Загора. В нарочен доклад до Ваше великовезирско превъзходителство моля благоволението Ви за издаване на заповед, която да постави гореказаните полкове под мое командуване за охрана и защита на упоменатите места, както и за назначаване на интендант...

Макар моето изложение — израз на предаността ми — да няма оправдание, надявам се, след като узнаете, че е резултат от верността и желанието ми да Ви съобщя сегашните нужди, да окажете милост и проявите благосклонност по тоя въпрос. Молбата ми за това е повод да изразя истинската си преданост към Вас. След като прошението ми пристигне щастливо при Вас по волята на всевишния Аллах, молбата ми е и занапред да не ме лишавате от вашите сърдечни симпатии — мене, предания Вам.

11 шевал 1225 [9 ноември 1810 г.]
[Печат]: Мехмед Джеляледдин

Възвание на Софроний Врачански към българския народ от 1810 г.

Печата се по *В. Д. Стоянов,* Исторически материали по нововъзраждането на българский народ, ПСп, VI, 1883, с. 142—144.

Милостию божию Серафим архиерей болгарский,

Отечески молитствую вас, любезни чада мои, роде болгарский християни, що живеете у болгарскую землю, здраствуйте, радуйте са, понеже ето сега приходит радост общая на вся Болгария; ето сега наближава спасение и избавление ваши; ето сега видим и гледаме како прифтаса милост божия на бедного рода вашего, що е влял бог милост в сърце благочестивейшему и великому государю императору Александру Павлович и повдигнал его да избави вас от таковое турецкое варварское мучителство. И ето сега приближава до вас крестоносно его войнство — ваши християни братя да избавят вас от толикиа беди. Ето прииде оний светлий ден, що го чакате от четиристотин години. Но, о роде храбрий болгари и верний християни, стойте, крепите ся и не бойте ся и любезено дочакайте и усердно приемите тия братя ваши християни, що идат сас божия воля да избавят вас. Не бойте ся войнство христолюбиво, не бягайте от них и не поместайте ся от градове и от села и от доми ваши, но гледайте и потрудете ся да сготвите захеря, хляб, ечмик, сено, колико возможни есте, да почетете и угостите их по должности християнски и да не имате их каквото чужденци, но да имате их каквото единоверни братя ваши, нелестно [нефалшиво]. Да им послужите сас вярност и сас любов, понеже и они проливат кров свою за веру християнскую, за отечество свое и за светую църков божию, и за братию и сестри свои, зарад да упазят и да увардят их, да не упаднат и они у робство, каквото сте ви упаднали от несогласие, и от ненависти друг друга, и от това изпаднали сте у такова бедное состояние.

Того ради всякий християнин, колико недостаточен да буде паки потреб но ест, тому от уста своя да отдели хляб свой и да угости их, а не да бяга при душманите турци. Но, о чада християни наши, притеците и прилепите ся при това християнское войнство, почто они не бият и не убиват, каквото проклетни агаряни. И не има да буде вам начто пагуба, ни на стока, ни на имение, ни безчестие на лица ваши. И що дадете ечмен или сено, или добитак, все хоче изплатено да буде от государя. Он хочет покривати и защищати вас.

Ах, християни, не знайте ли колико гориха вас они мучители сас разгорени железа, колико пекоха чада ваши на рожени пред очи ваши, колико уграбиха и узеха стока и имения ваши, колико узеха синове и дщери ваши и изневериха их, ами това нели и до днес учинат вам това мучителство, ами защо да бягате при таковиа християнския душмани? Ето това страдание ваше вниде во уши благочестивейшего государя императора Александра Павловича и умилосердился на вас и возжелал да избави вас от таковое лютое мучителство. И питайте да узнайте има ли по другий царства таковое мучителство. Това ваше страдание по вся Европа известно бист и у всех газетах помянуто и написано мучение ваше. Ами по тая причина хоче ли паки да се обарне сърце ваше, да притечете до ония враги ваши и лютии мучители. Бягайте от них и притеците и сообщите ся със това христолюбивое войнство российское и имейте их каквото единороднии братя ваши и угостите и почетите их и камо хочут да пойдут праведно на пут, наставляйте их нелестно. Ала най-вече, християни, да се пазите от юдиное предателство, каквото от огня гиенского, да не буде и на тоя свят, и на оний, понеже веру свою християнскою предал ест на врага християнского. Ето така вярно ако послужите, надеим ся сас божия воля како по малое время хочете да имате радост и веселие и мир, но и тихо да живеете, що ми вси желаем вам това еже бити. Амин.

Софроний Архиерей Болгарский

Писмо от ген.-майор Турчанинов до врачани от 18 февруари 1811 г.

Печата се по: Архив Хаджитошеви... Оригиналът се съхр. в НБКМ — БИА, ф. 40, а. е. 7, л. 72.

[Превод от руски:]

Православни християни,

Да ви възнагради творецът за усърдието към вашите единоверци и събратя, които уведомихте за намеренията на неприятеля. Известявайте ни и занапред за действията му, но само истината. Сега търпете, ще настане времето. И ще дойде денят на радостта и веселието.

Да се изпрати на врачани, запознати с всичко.

Оставам завинаги ваш доброжелател
Генерал-майор Турчанинов

Кайнара, 18 февруари 1811 г.

Писмо от Димитраки Хаджитошев от Оряхово до Хаджи Тошо Ценов във Враца от 4 юни 1811 г.

Печата се по: Архив Хаджитошеви, I, 1751—1827... Оригиналът се съхр. в ОИМ — Враца, ф. 1, а. е. 1, л. 14—14.

1811 иуния 4, Хорехово

Почтено поздравление вашей милости, ха[джи] бабако,

Що си си пратил писмото, разумех що ми пишеш. От хаджи Неча още нема хабер никакав: 3 книги стана ка[к] му прата, а па ответ нема. И язе са чуда каква е тая работа. Илем на памет си нахождам язе, че не може да си оправи сос забитите работата. Защо писах и друга книга на кир Янака, а он ми прати хабер, а книга не смей да прати. И така ми прати хабер: до 4 дни да ми не прати книга, нити язе нему да мо я прати книга, дорде видим ка[к] ще стане работата; и после ща му прати писмо — така рекал.

А па сеги, а па у петок минувах сам си у Влашка. И дойде при мене капетано, и по[л]ковнико, и исправнико. Им ги дадох книга. И они я пратиха на Кралово [Крайова] до генараро. И многу сос них що [хо]ротува[х]ме сос них до вечерта. А никакъв джувап не дадоха. Салт ми рекоха, ако да не бешеш дошел днеска при назе ще[х]ме да бастисаме градо, защо дойдоха сос войски и сос 14 топове. И пратиха и они книга на генараро каквото сам язе хор[тувал] сос них за сичкото. Кога бе[х] у сабота, 8 сасато, зеха да викат мене накрай Дунаво. И чака ма една бутка [лодка]. Коги мина[х] они ма заведоха на ордията си [лагера си]. А оно дошел бил сам си сас генарар, що е с нат 15 генараре баш [вер. генералщабен]. И ми многу икрам стори. Яко са бил ресердил на агите, защо не са му пратиле книга, като са още влели в Хорехово. Илем я го предобри сос божие повеление и му варна от во[й]ската. И ма пита многу работи, и ми писа името, и кого знам у Кралово. Я му казах сичките си достове и он ги записа. И ми рече: „Иди седи на Хорехово, и язе ще диван да стора на Кралово, и ще ти прата писмо И ка[кто] ти пиша, така щете работи.“ И чакам писмо от него и от хаджи Неча. И кой час стигнат писмата, а ща дой[да] сам. И са надам да е на хаир.

И що ми си писал книга за юнчетата и за кравите, дай ги колку сакат.Иза цената веч, виш, ка те Господ учи и ка[к] се мош зговори. Илем ако са сос пари готови, или ако са хора харни, дай ги, та кусур що остаят, нека они да са живи и хайр[л]ии. А що са сакат дай сичкото са сос заман продава: защо виш, от една страна болес има на говедата, а па от друга страна време лошо и не се знае никой ка ще да стане.

И за свилата долабска: ако е Яко казган пиши му, нека донесе пари и щеме му я аливереса. Само си уваржи харно ра-

ботата. И така му пиши: че на Юсуф ага сичките работи са у нашите раце; като да знае, че хаджи Нечу са не знае, ама ако и он сака, и нему щем найде колайо.

Будете у здраве и со више, амин: Димитраки ха[джи] Теодорович.

И за ха[джи] Йованча Хаджитошев оти ми не си писал: дошел [л]и е, или не е?

И поздрави Осман ага и в[л]адиката [Врачанския Антим], и Статка [Евстатий Хаджитошевдимитриев] и сви.

И кога дойде книгата от генараро, я ща да дойда, че ща да хода на Берковица при агата, че го яко многу фалих при генараро и он яко хас стори.

[На с. 4 адрес:]

Сие писмо подати се почтенейшему господару хаджи Тошу Ценовичу чесному уздраве ва руце у Враца.

[И адрес на отделен лист, сгънат като плик:]

Почтенородному господару, кир хаджи Тошу, милостивейшеву нашему благодетелю, вручити са молитвено у Вратца.

Из писмо на Константин Дукас до Христо Панко от 1821 г.

Печата се по *Н. Тодоров,* Филики етерия и българите, С., 1965, с. 122—123.

Братски се прекланям на благородството,

Получих братското писмо и разбрах съдържанието. И тъй, след като и писмото Ви показах на княза и приносителя на писмото представих, ще се осведомите за всичко от него, което устно му е заповядано да ви каже.

Князът е много доволен от разумния ти начин и нататък поддържай приетото си поведение, за да притъпиш турците, че „нищо няма", и винаги да им казваш, че твоя милост е най-верният рая на султана. Обаче не би било зле по един деликатен начин да им казвате в разговор за нашите дела, че във всичко това, което става, изглежда да има пръст Русия.

Твоя милост, когато искаш, брате, и не правиш? И тъй Ви казвам, че ние след няколко дни ще изпратим няколко войници и преди пристигането ни един ден ще бъдете уведомени, за да имате точна представа за това, което ние ще извършим. Нямаше да е зле да организираш колкото може по-тайно и отсрещното място — Свищов, Търново, Габрово и околните селища, така че при първата заповед да са готови и те.

Брате, господин Панко, свещеното знаме на свободата е издигнато! Всички хора се стичат масово под него! Нужно е впрочем да направим невъзможното възможно, за да се вслушаме в гласа на отечеството: „Елате, мои верни чада! Радвайте се на плодовете на вашия труд!" Към това не би било излишно, ако ти би изпратил и отдясно, и отляво на отсрещните места край Дунава няколко души, за да донесат сигурни и точни сведения за настроенията им.

А когато получите сведения, че войската благополучно пристига там, тогава в същия час направете окопи както в Зимник, така и на отсрещните места на Дунава...

Удостоверение, издадено от Атинската община на Димитър Българина от Битоля — 1863 г.

Печата се по *Н. Тодоров,* Филики етерия и българите, с. 133—135.

Удостоверение

Долуподписаните удостоверяваме и потвърждаваме, че господин Димитриос Вулгарис от Битоля е взел участие във всички сражения за независимостта на Гърция от 1821 г., първо, с хаджи Христо, конник първа степен, в битката с Драмалис в Аргос, второ, в Дервенаки, околия Коринт, с Никитарас, също и в сражението при Стилида на Агиа Маринис с хаджи Христо и Аваринос при Агургя и Ризис в Дуброна, във Фундана, Василика, Дистомон срещу Омер паша, трето срещу Кютахи в Атина. С Николаос Криезотис в Користон, както и с Папазоглу в Тива — Месовуни. Също и при Милос Аргос. В Псара с Кавуратон.

И тъй през целия период до края на войната показа храбър войнишки характер, вярност, преданост, искреност и послушност пред своите началници.

По молба на споменатия Димитриос Вулгарис, който почина, даваме настоящото удостоверение на Хрисула, негова законна жена и съпруга на Димитриос Вулгарис, за да ѝ послужи, където трябва.

Атина, 30 август 1863 г.

Удостоверяват:

Хр. хаджи Петрос, Янис Костас, Н. Гиекас

Потвърждавам оригиналността на горните три подписа.

Атина, 10 септември 1863 г.

Кметът на Атина: Емануил Куцикарис

РЕЧНИК НА ОСМАНО-ТУРСКИТЕ ДУМИ И ТЕРМИНИ

Аба — груб вълнен плат, горна дреха от такъв плат.
Абаджия — производител на аба; шивач на дрехи от аба; продавач на аба.
Авариз (авариз-и дивание), аваризи — извънредни данъци, носещи разни имена, събирани главно по време на война, а впоследствие някои от тях станали редовни.
Ага — букв. господин, господар; обръщение за почтителност; в старо време — началник на еничарския корпус; в народните говори — бате.
Адет-и агнам — данък върху овце и кози.
Адет-и гулямие — сумата, която се събирала в повече като заплата на събирачите на данъци и която възлизала на определен процент от цялата сума от събраните данъци.
Аджеми оглани — специален корпус от помохамеданчени християнски момчета, обучени от най-ранна възраст във военно изкуство, от които се сформирали еничарските поделения и др.
Агаряни — помохамеданчени българи.
Агъл ресми (ресм-и агъл) — такса за кошари.
Азеби (правилно е азаби, от азаб) — пехотинци с леко въоръжение, предимно неженени, спадащи към т. нар. авангардни части, издържани от местното население, от което били избирани; в боевете били винаги на предна позиция; по-късно били включени и към морските войски.
Аклям (мн. ч. на калем) — канцеларии, отдели, бюра във финансовото ведомство в Цариград.
Акче — сребърна монетна единица, равняваща се на 1/3 от парата или 1/120 част от гроша.
Акшам — вечер, вечерна молитва.
Акънджия (от акънджи) — воин от специално сформирана лека конница с бойна задача да нахлуе чрез внезапен набег в неприятелските земи, опустоши, разграби и плени с цел да отслаби неприятеля и разузнае силите му (от тур. дума акън — набег, щурм, нападение).
Аладжа — вид пъстър плат.
Алай — полк, ескадрон; спахийско поделение на територията на един санджак.
Алайбей — командир на полк, съставен от спахийските роти в даден окръг с ленни владения.
Алемдар — знаменосец.
Ангария — принудителен труд, който бил налаган на раята от местния управител или от официалната власт по разни поводи.
Араба —кола.
Арз-и мемлекет — държавна земя, вж. арз-и мири.
Арз-и мири, мирийски земи — държавна земя; земя, придобита от държавата със завладяване чрез войни и оставена на собствениците ѝ с условието да плащат данък за нея.

Арзухал — молба, заявление.
Ариза — изложение, донесение, доклад.
Арнаут (арнауд) — албанец.
Арпалък — вид земевладение, отдадено на висше служебно лице за издръжка.
Асесбаши (асесбашъ) — началник на нощния караул по градовете и пазарищата, грижещ се за реда и спокойствието.
Асии — от аси, бунтовници.
Асл — съкратено от аслани (арслани), т. е. „лъвски", монети с изображението на лъв върху тях, съответствуващи на необезценените грошове.
Аспра — дребна сребърна монета.
Атар (от аттар) — търговец на билкови лекарства, мехлеми, помади и галантерийни стоки.
Аферим — браво, отлично.
Ахтарски еснаф (от аттарски еснаф) — сдружение на аттари, вж. атар.
Аязмо (аязма) — извор или малко езеро, обявено за свещени, около които се събират вярващите на поклонение.
Аян, аяни — първенци, видни граждани от висшите съсловия, представители на населението от някоя каза, област, район пред властта, имащи определящо мнение по всички въпроси от държавен характер; освен това могат да бъдат избирани в местните съвети и дори назначавани на управленчески длъжности.

Бад-у хава — общо наименование на цяла група от налози, събирани по определени поводи, като женитба, заселване, престъпление и др.
Байрам — име на два от най-главните религиозни мюсюлмански празници: голм байрам през месец рамазан, когато се пости, и малък байрам, наречен още курбан байрам, през месец зилхидже, когато се колят овни и се раздават на бедните; общо значение — празник, тържество.
Бач — налог за стоки, изнасяни на пазара или на пристигащи стоки по пристанища и панаири.
Беваб (от бевваб) — вратар, портиер, който се грижи за отваряне и затваряне на вратите в султанския двор; прислужник в тюрбе.
Бедел-и нузел (бедел-и нузул) — един от извънредните данъци, събиран в натура през време на война, впоследствие станал редовен и можел да бъде заменян с пари.
Безистен — голям покрит пазар за всякакви стоки.
Бей (бег) — общо значение — господин, благородник; титла, давана на уважавани люде, владетели на ленове и чифлици, богаташи, заемащи високи административни длъжности; бейове се наричали и племенните вождове в Анадола.
Бейлербей (бейлербег) — най-върховният управител на еялета (провинцията), който държи в ръцете си и гражданската, и военната власт в провинцията.
Бейлербейство — служба на бейлербей.
Бейлик — владение на бея или на друг владетел.
Бейтулмал — вж. бейт юл-мал.
Бейт юл-мал (бейтюлмал) — държавното съкровище на Османската империя.
Бейт юл-мал-и аме — приход в държавната хазна от имуществото на починали без наследници или от продажба на имуществото на неизвестни собственици.
Бекчия (от бекчи) — пазач, караул.
Бенак, бенак ресми — поземлен данък, който плащал селянин на своя владетел-феодал, когато обработвал по-малко от „чифт" земя.
Берат — заповед за назначаване на служба или за отдаване на ленно владение.
Берберин — бръснар.
Богазия — вж. богасъ.
Богасъ — некачествено памучно платно, използувано най-вече за подплата.
Бойлия — с дълга цев (за пушка).
Бостан ресми — налог за зеленчукова градина.

Бостанджии — въоръжени дворцови служители, пазачи на султанските градини; по-късно изпълняващи и полицейски функции.
Бостанджибаши — началник на бостанджиите.
Бохчаджия (от бохчаджъ) — търговец, който разнася и продава стока (главно платове), завита в бохча (вързоп).
Бугасия — вж. богасъ.
Буюндрук ресми (боюндурук ресми) — поземлен данък; смята се, че е за най-малоимотните селяни.
Буюрултия (от буюрулту) — писмена заповед, издавана от великия везир, валия или друг висш чиновник.
Бьолюк — част, група; военно поделение, равно на рота.
Бюлюк — вж. бьолюк.
Бюлюкбашия (бьолюкбашъ) — командир на бьолюк.
Бюрюме — 1) вид чалма, която имали право да носят само определени служители в султанския двор;
2) владетели на тимар с годишен доход над 3000 акчета и поради това с по-отежнени военни задължения.

Вакъф — имот (покрит или непокрит), подарен и завещан от собственика му за благотворителни цели за вечни времена.
Вакъфнаме — писмен документ за учредяването на вакъф, който се съставя в присъствието на кадията; нарича се още вакфийе.
Валия (от вали) — управител на вилает.
Варош — унгарска дума, навлязла в турския език, означава град: вероятно турците наричат така централната част на големите градове, а когато едно селище е укрепено със стени — тази част, която е извън крепостните стени.
Везир — най-висш държавен сановник в Османската империя, член на Дивана.
Верим — данък, общ термин за данък от какъвто и да е вид.
Вилает — най-голямата административна териториална единица в Османската империя.
Войнук, войнуци — категория зависимо немюсюлманско население, главно българи; грижили се главно за султанските конюшни и в мирно, и във военно време; определените за войнуци ежегодно изпълнявали тези си повинности, заради което били освободени от някои извънредни данъци.
Войнукбей — командуващ войнуците.

Гемеджи — моряк, служещ на кораб.
Грош (от гуруш) — сребърна монета, равна на 40 пари или 120 акчета.
Гулам-и мир — султански прислужник от военните придворни части.
Гулямие — вж. адет-и гулямие.
Гьондер (гюндер) — така се наричало най-малкото войнушко подразделение, група войнуци (от 3 до 7 души) образуват един гюндер.
Гюмрук — мито.

Даалии — общо име на размирнически групи, появили се в Османската империя в края на XVIII и началото на XIX в., които ограбвали и тероризирали най-вече българското население; наричали ги още кърджалии.
Далян (от итал. талян) — способ за ловене на риба чрез ограждане големи водни пространства с мрежа.
Дахалии — вж. даалии.
Девширме — така се наричал специалният закон за принудителното събиране на християнски момчета, за да бъдат отгледани, възпитани и обучени, за да попълват еничарския корпус и другите родове войска на султанската гвардия.
Дедербаш — най-старши.
Дербенджи — категория население, живеещо край проходите, задължено да ги охранява, заради което било освободено от някои от извънредните данъци.
Дервиш — основно значение — беден, нищ; правоверен, който, търсейки спасение на душата си, се уединява за прост и набожен живот; когато са група, образуват орден, увличайки последователи главно с политическа цел.
Дефтердар — най-главният финансов отговорник в Османската империя; в началото е бил само един и по значение е стоял на 4-то място след султана (велик везир, кадъ аскер и дефтердар); по-късно станали двама, а след това и трима дефтердари.
Дефтеркетхуда — началник по службата по разпределяне и регистриране на ленните владения в дадена област на Османската империя.
Дефтеркетхудалък — длъжността на дефтеркетхуда.
Деркенар — вписване в дясното празно поле на османските документи, най-вече на справки и резолюции.
Дефтер емини — началник на службата по регистрацията на всички ленни владения и всички други поземлени владения.
Дефтер-и хакани — службата по кадастъра в цялата Османска империя; също и регистъра, в който са описани подробно разпределенията на земите в Османската империя и промените, които стават с тях.
Дефтерхана (от дефтерхане) — финансовото ведомство на Османската империя; седалището на главния дефтердар.
Дещебани, ресм-и дещбани — пъдарщина, глоба за добитък, който пасе на непозволени места, чужди ниви и др.
Дещибане — вж. дещебани.
Джамия (от джами) — мюсюлмански храм.
Джарие метрукянеси — такса за правото да се държи робиня.
Джебеджии — оръжейници, вид войскови части, които имат задължението да се грижат, пазят и доставят различните видове оръжия.
Джелепи — търговци на едър и дребен добитък; в текста е в смисъл на притежател на овце; вж. джелепкешани.
Джелепкешани, джелепкешан-и агнам — овцевъди, притежаващи повече от 100 овце, поради което били натоварени от държавата да доставят редовно всяка година 1/10 част от овцете си за нуждите на държавата и армията срещу заплащане; били поощрявани, като били освободени от извънредните данъци; превърнали се в категория население, за което се водели отделни регистри с броя на овцете, които ежегодно развъждали.
Джемаат — 1) наименование на част от еничарските поделения;
2) общност, племенна група;
3) група от хора с еднакви верски или други интереси.
Джепхане — боеприпаси, снаряжение.
Джизие, джизие-и геберан — данък, събиран на глава от мъжкото немюсюлманско население, навършило 15-годишна възраст, наричан още хараджи; макар че в най-ранно време хараджът е имал много по-широко значение и се отнасял за много данъци; джизие е събирано също и от циганите-мюсюлмани.
Джизиедар — длъжностното лице, което е било натоварено да събира данъка джизие или пък да организира ежегодното му събиране.
Джурм-и джинает — вж. джюрм-ю джинайет.
Джюз — част, дял; всяка една от тридесетте части на корана.
Джюрм-ю джинайет — налог за извършени от населението престъпления, събиран от ленния владетел.
Диван — съветът на везирите начело със султана (диван-и хумаюн); също и всякакъв вид съвет в управителните и съдебните учреждения в Османската империя.
Диздар — началник на крепост.
Дикаджии (от дикиджи) — обущари на шити обувки.
Дирхем, драм — мярка за тегло, равна на 3,12 грама или 1/400 част от оката.

Доганджи башия — началник на доганджиите (категория население, което лови и отглежда соколи за султанския двор).
Докузлук (от докуз — девет) — вероятно памучен плат на стойност 9 гроша за един аршин.
Драм — вж. дирхем.
Дьонюм — мярка за повърхнина, равна на 919,3 кв. м.
Дюкян — магазин, бакалница.
Дюнюм акчеси (дьонюм акчеси, дьонюм ресми, ресм-и дьонюм) — вид поземлен данък, плащан от селянина на ленния владетел за правото да стопанисва временно земя повече от чифт, облагана на дьонюм.

Евкаф (мн. ч. на вакъф) — вакъфи.
Емин — управител, директор, контрольор.
Еминии (от йемини) — половинки обувки, леки, без токове.
Емир — началник, владетел на определена територия.
Емирнаме (емрнаме) — писмена заповед.
Еничари — вж. йеничари.
Еничари агасъ (от йеничери агасъ) — командирът на целия йеничерски корпус.
Еснаф — 1) занаятчия, производител на стоки, изработвани на ръка;
2) сдружение на производители на една и съща стока;
3) дребен търговец;
4) съсловие от занаятчии.
Ес-сеид — потомък от фамилията на Мохамед, добило значение на почетен епитет, поставян пред имената на изтъкнати люде; господин, предводител, началник.
Ефляклар (мн. ч. на ефляк) — власи.
Ешкенджия (от ешкинджи) — военнослужещ от ариергардни части, който участвува и във военните походи.

Забит — владетел на лен, тимариот; в по-ново време със значение на офицер; някои от забитите са били натоварени и с полицейски задачи.
Заим — притежател на зеамет (зиамет).
Зеамет (зиамет) — феодално владение с годишен доход от 20 000 до 99 999 акчета.
Зен берегчии (от зенберек — пружина) — хора, които правят пружини.
Еялет — най-голямата териториална административна единица, на която е била разделена Османската империя до края на 17 в.; след това получава названието вилает и по територия се намалява.
Заде — син; съставка към турските имена.
Зиамет — вж. зеамет.
Зияде-и джизие — джизие, събирано от раята, която е към вакъфските имоти.

Иджаре ве паре — букв. наем и пари.
Илмю хабер (илм-ю хабер) — удостоверение, разписка, личен документ, справка, документ.
Имам — мюсюлманско духовно лице, служещо в джамия и изпълняващо различните обреди.
Ираде — заповед.
Ислям — мюсюлманска религия, основаваща се на учението на Мохамед, мохамеданство.
Испендж — един от основните видове данъци, събиран от всеки пълнолетен немюсюлманин както в градовете, така и в селата, и от чергарските племена; макар че се числи към поземлените данъци, практически се е събирал и от занаятчии и др.
Испенч — вж. испендж.
Ифраз -- отделяне, разделяне.
Ичоглани — пажове в султанския дворец.

Йеминджийски еснаф — занаятчийско сдружение на обущари, производители на еминии (плитки обувки без токове).
Йемшаклък (от яшмаклък) — специален плат за направа на яшмаци, т. е. було, покривало.
Йеничари — войскови отряди, създадени по времето на Мурад I; от XVII в. се сформирали само от християнски момчета (аджеми оглани).

Кадиаскер — вж. кадъаскер.
Кадия — съдия, оглавяващ съдебната власт на дадена област; тъй като в техни ръце е било съдопроизводството, те се считали и за компетентни по всички административни и военни въпроси в района си, поради което властта им е била много широка.
Кадъаскер — върховен съдия в Османската империя: кадъаскерът участвувал пряко в султанския съвет (Дивана); в началото е бил един, покъсно станали двама — единият за Анадола, а другият за Румелия.
Кадълък — 1) длъжност на кадия;
2) районът, намиращ се под ведомството на един кадия.
Каза — административна териториална единица, подразделение на санджака.
Каймакам — управител на каза.
Калафатчи — служещ на кораб или пристанище със задължението да запълва дупките и цепнатините на плавателните съдове с кълчища, смола, зифт и др.
Калдъръм — каменна настилка на улица, тротоар.
Калфа — помощник на майстора в някой занаят; недостигнал още до майстор.
Калъч зиамет (кълъч зиамет) — основната част на зиамета без тази, която собственикът е получил като награда или друг повод в повече от основната част.
Калъч тимар (кълъч тимар) — основната, падаща се по право част на тимара без специалната част, дадена на собственика като награда; тази част, която обхваща до 3000 акчета годишен приход.
Канун — закон.
Кануннаме — законник, сборник от закони.
Капудан паша — главнокомандуващ цялата военна флота в Османската империя; министър на флотата.
Капуджия (от капъджъ) — основно значение вратар, портиер; пазач на врата в султанския двор; капуджиите били 1000 на брой и според важността на вратата се делели на по-важни и по-маловажни.
Капуджибашия (от капъджъ башъ) — началник на всички капуджии, началник на дворцовата стража; тъй като е била много важна длъжност, впоследствие се е превърнала в почетна титла, с която били титулувани и други лица.
Капукехая (от капъджълар кетхудасъ) — служебно лице в двореца за свръзка между султана и великия везир; церемониалмайстор.
Карабаш (от кара — черен, и баш — глава, т. е. черноглав) — монах, калугер.
Караколукчии (от каракуллукчу) — младши еничар, отскоро зачислен към еничарския оджак или орта и имащ задължения повече като прислужник.
Касаб — месар, касапин.
Касаба — малък град, градче.
Касам (от кассам) — чиновник в съда, извършващ процедури по наследствени дела.
Кауре (гяур) — неверници, немюсюлмани, гяури.
Кафтан акчеси — един от извънредните налози, които раята била длъжна да плаща на пристигащите по места висши държавни служители или военни.
Кафтан беха — вж. кафтан акчеси.
Качкун — сумата, която е получена от продажбата на безстопанствен добитък.

Кашмер — подигравка.
Кебе — груб вълнен плат.
Кервансарай — място, където спират за нощуване керваните; голям хан, страноприемница.
Кесим (от кесмек — режа, отсичам) — определена сума; определено по някакъв признак количество.
Кетхуда — в османската администрация означава пълномощник, представител на определена група, прослойка, съсловие, занаятчийско сдружение и други пред властта; означава още и заместник на везир, бейлербей, представител на военна формация и др.; управител, иконом, старейшина.
Кетхудаерлери — еничарски инспектори; представители на еничарите пред местните власти.
Кехая — вж. кетхуда.
Киле — мярка за зърнени храни с различно тегло в различните райони, от 50 оки (64 кг) нагоре.
Кираджия (от кираджъ) — който наема да превозва с кола срещу заплащане, наемател.
Колчии (от колджу) — въоръжени лица със задължението да се грижат за реда в селищата; пазачи, охрана.
Корин (от кору) — малки гори.
Кул — роб; данък за правото да притежаваш роб.
Куллук — робуване; работа, извършвана безплатно.
Кулоглан — еничар, който е приел еничарската служба по наследство от баща си и зачислен на негово място в същия оджак.
Кутни — пъстър плат от памук и коприна.
Кушакчи — майстор, който прави пояси от плат.
Къшлак — зимно пасище; място за презимуване на домашните животни.
Кюрк — кожух, кожено палто, шуба от кожа.
Кюркчи — шивач и продавач на кожуси и шуби, кожухар.
Кяфири — невярващи, немюсюлмани, гяури.

Ледре — мярка за тегло, равна на 310 грама (кантар ледре) и на 372 грама (везне ледре).
Лива — вж. санджак.

Мал-и гаиб и мал-и мефкуд — с тези два термина са означавани постъплението в държавната хазна, които идвали от конфискации на имущества, на които не можело да се установи или открие собственикът, на изпаднали в немилост висши държавни служители, а също и от имущества на починали без наследници; мал-и гаиб се отнася за изгубен добитък, а мал-и мефкуд за земя и други недвижими имущества.
Маликяне — една от формите на земевладение; земя, дадена от султана на заслужили военни и други за доживотно ползуване, която може да се унаследява и вакфира, без владеенето ѝ да е свързано с изпълнение на военни или други задължения.
Мартолос — военнослужещ от специална формация от християни, участвуващи във войните, а по-късно натоварени изключително със задължението да охраняват проходи, пътища и други в определен район, заради което са били освободени от някои данъци.
Мартолос башия — началник на мартолосите в дадена област.
Мах — месец.
Махала — място, квартал.
Махзар — колективна молба до висши органи на властта.
Маханджи, механджи (от мейханеджи) — кръчмар.
Мевкуфат, мевкуфат калеми — служба във финансовото ведомство (дефтерхане) на Османската империя, където се завеждали тези приходи от данъци от ленни владения, вакъфи и от други данъци, които се заделяли за издръжка на войската и други военни цели.
Мевкуфата кятиб (мевкуфат кятиби) — секретар, писар, деловодител в службата мевкуфат.

Мевлевиет — научна степен, давана на преподаватели в религиозните училища (медресета).
Мевляна — господин, титла, давана на висши лица от религиозната институция като кадии и други.
Медре — мярка течности, букв. ведро; данък, десятък най-вече за вино.
Медресе — мюсюлманско духовно училище.
Мезра — обработваемо място, нива, разработено място, което обикновено не е в землището на селото.
Мензил — пътна станция, кантон, където куриерите отпочиват и сменят конете; място за отсядане; къща.
Мера — общо селско пасище.
Месджит — малка джамия, строена обикновено от дърво, в която не се водят петъчните молитви; място за молитва на мюсюлманите.
Минаре — кула на джамия, от която в определени часове на деня мюезинът призовава правоверните за молитва.
Мир-и миран — управител на еялет, бейлербей.
Мирилива — (от мир-и лива) — управител на санджак, санджак бей.
Мискал — мярка за тегло, равна на 0,5 дирхема.
Михраб — определеното за имама място откъм южната страна на джамията.
Молла — лице, достигнало една от степените на мюсюлманската духовна йерархия, означаваща по-висока начетеност; студентите по теология също са били наричани молли.
Мубашир — нарочно лице, изпращано от султанския двор по разни места със специални поръчения, главно инспекционни; контрольор.
Мукатаа — фискален участък, т. е. приходоносен обект — земя, мина, солници, данъчен район, който държавата отдавала чрез търг на частни лица.
Муселем — вж. мюселем.
Мутафчия — който изработва торби, чували, постелки и други от нещавени кожи, козинар.
Мутеселим — вж. мютеселим.
Мухавъз — вж. мухафъз.
Мухафъз — началник на крепост, укрепление или военен гарнизон. Военнослужещ в крепост.
Мухтесиб — официален държавен чиновник по пазарните такси и мита в градовете със задължението да определя пазарните цени и контролира кантарите и мерките и въобще цялостна инспекция на пазара в даденo селище.
Мюд — мярка за измерване на зърнени храни, различна в различните области, равна приблизително на около 20 кг.
Мюдерис — преподавател в медресе (духовно мюсюлманско училище).
Мюдюр — управител на нахия (сборна община).
Мюлазимин (от мюлязъм) — военен чин, равен на лейтенант; стажант.
Мюлк — земя в пълна собственост.
Мюселем — военнослужещ от тилови войскови поделения, освободен от данъци.
Мютевелия — управител на вакъфски имоти.
Мютесариф — управител на санджак.
Мютеселим — в старо време заместник на бейлербея, по-късно специален чиновник в санджака, отговарящ главно за редовното събиране на данъците; обикновено мутасаръфите или управителите на казата са били и мютеселими; нерядко са били наричани и войвода.
Мюфтия — мюсюлманско духовно лице, компетентно да издава фетви.

Назар — вж. назър.
Назър — надзорник, инспектор, специално назначен чиновник в някоя област за контрол на финансовите и други дела.
Наиб — кадия в каза и малки градове.
Намаз — молитва.
Нарх акчеси — глоба при нарушение на специално нормирани цени на хранителни продукти.

Ниабет — заместничество (на управител или кадия).
Ниябет, ресм-и ниябет — парично облагане в полза на високостоящ управител (санджакбей или др.).
Нифрам (от нефир-и ам) — вдигане на крак всички годни да се бият в района на военните действия; мобилизиране на всички местни сили.
Нахия — административно-териториална единица, по-малка от каза и поголяма от община; сборна община, включваща понякога и повече от 15 села; околност, район.
Несиие — неизяснен термин във връзка с търговията със сол.
Нишанджия — една от най-високите длъжности в султанския диван; лицето, което е имало право да изписва султанската тугра върху заповедите, които излизат от султанската канцелария.
Нозула, незула, нузул (нузул или бедел-и нузул) — един от извънредните данъци, подобно на авариз, който е събиран натурално върху някои зърнени храни; впоследствие станал редовен данък.

Ода — 1) стая;
2) поделение от еничари;
3) казармено помещение;
4) канцелария (на учреждение).
Оджак — 1) огнище;
2) военна част (еничарски, юрушки или кавалерийски оджаци);
3) военен корпус.
Ойле намазъ — обедна молитва.
Оджаклък — вид поземлено владение, давано на военоначалници или на племенни вождове за военни заслуги; юртлук.
Ока — мярка за тегло, равна на 400 дирхема или 1283 грама.
Ондалък — десятък върху селскостопанските произведения и овцете.
Орда — вж. орта.
Ордуджия — помощно лице като занаятчия, снабдител и др., придружаващо войската по време на поход.
Орта — военно подразделение на еничарския корпус, съставено от 4 дружини.
Орфети (вер. от руфет) — занаятчийски сдружения.
Отлук хакъ — налог за сено.

Падишах — цар, султан, господар.
Пазарбашия — отговорник, застъпник на определена група от производители или на цяло тържище.
Пазвант — пазач, нощен пазач, караул, часовой.
Паланки — малки крепости, укрепени с ограда от греди и ров; селище, оградено с колове, малко селце.
Пандур — въоръжен пазач, стражар, обикновено от албански произход, охраняващ населени места, проходи, граници и др.
Пандурбашийство — началничество над пандури.
Папукджи — който изработва и продава чехли и пантофи.
Паша — титла, която се дава на висши военни (маршали, генерали и др.) и на висши административни лица (везири, управители на вилаети и др.
Пашалък — главният град, седалището на управителя на санджака.
Пенджик — паричен данък за правото да се притежава роб.
Пешкеш — подарък, това, което се дава по обичай на по-висшестоящо лице.
Примикир, примикюр (гр.) — титла на сановник, по време на Възраждането синоним на първенец, старейшина.
Пул — най-дребната монета, употребявана в Османската империя [1/3 от акчето].

Рая, раи — общо наименование на цялото градско и селско население, облагано с данъци; по-късно (XIX в.) под рая се разбирало само немюсюлманското население на империята.
Ренчбери — земеделци.

Ресм-и агъл — вж. агъл ресми.
Ресм-и арус и ресм-и арусане — данък за женитба, плащан от мъжете.
Ресм-и бенак — вж. бенак.
Ресм-и гердек — данък за правото на мъжете да се женят, сватбарина.
Ресм-и духан (димнина) — данък, който плащал всеки новозаселил се в дадено място за правото да установи свой дом.
Ресм-и йорфие — сборно име на няколко вида граждански данъци, основани не на религиозното право, а на султански заповеди.
Ресм-и мюджеред — данък за неженени, за ергенство.
Ресм-и райет — данък за правото да бъдеш поданик на Османската империя; налог, събиран обикновено от невладеещите земя и занимаващи се с търговия или др. занятие.
Ресм-и тапу — данък, плащан на ленния владелец за правото да се стопанисва парче земя и да се владее временно; също и таксата, която се плащала при издаването на тапия (документ за временно владеене на земя).
Ресм-и тапу-и земин — вж. ресм-и тапу.
Ресм-и чифт — основният поземлен данък, който плащал селянинът-мюсюлманин на своя спахия-владетел в пари; правото да се стопанисва земя на територията на лена; нарича се още чифт акчеси, чифт ресми и тасма акчеси.
Ресм-и хаймане — данък от лицата без постоянно местожителство.
Рикяб-и хумаюн — султанската свита (в най-широкия смисъл — от гвардията, охраната до най-приближените); терминът се употребява и за възшествието на султана и за самия трон.
Руз-и касъм — термин за деня 8 ноември, който съвпада с християнския празник Димитровден и се считал за начало на зимния сезон, когато счетоводните органи събирали, разпределяли и осчетоводявали данъците; този период свършвал на 6 май на следващата година, съвпадащ с Гергьовден, когато започвал летният сезон (руз-и хъзър).
Руфет — занаятчийско сдружение, еснафска задруга.

Сабах намазъ — утринна молитва.
Саларие, саларлък — допълнителен десятък, вземан наред с редовния и предназначен за големците (агите) в провинцията.
Саларлък — вж. саларие.
Санджак — административна териториална единица, подразделение на вилает; включва няколко кази.
Санджак-бей — върховен граждански и военен управител на един санджак, по-късно (18 в.) наричан и паша.
Сараи — дворци.
Сарач — който изработва кожени принадлежности за впрягане или яздене на коне.
Саридже (саръджа) — в миналото така са били наричани разбунтувалите се, непокорни войници и оттам нарицателно за непокорник, бунтовник; между народа се употребява и като водач на народно опълчение.
Сахтиян — фино обработена тънка кожа, боядисана и лакирана.
Сахиб-и арз — букв. господар на земята; ленен владелец, притежател на тимар, зиамет или хас; в негово право било да разрешава на селяните в неговия лен да продават помежду си ниви и ливади.
Сеймен — вж. секбан.
Сеймен башия (от секбан башъ) — началник на секбани.
Секбан — 1) военнослужещ от специално поделение на еничарски корпус, по-късно с жандармерийски функции;
2) пазител на султанските кучета.
Семитчия — който пече и продава симит.
Сердар — военачалник, началник на еничарско поделение или спахийски отряд.
Сиджил — кадийски регистър, в който кадията записвал както собствените си решения, така и документите, издавани от централната власт — писма, разпоредби, законни назначения, данъчни облагания и др.

Сиджилат (от сиджил — мн. ч.) — вж. сиджил.
Силяхдар — военнослужещ от т. н. гвардия на султана „силяхдари"; оръженосец; този, който се грижи и пази оръжието на султана или на друг високопоставен.
Спахия (от сипахи) — владетел на лен, тимар или знамет; докато владее лена той бил длъжен да участвува в завоевателните военни походи със собствено въоръжение и свои помощници (придружители); такова име носят и военнослужещите от конната гвардия на султана.
Субашия — 1) пълномощник на спахията да следи за реда в лена и да събира приходите му;
2) лице с полицейски функции по градовете;
3) помощник на санджак-бея.
Сувари — вж. сюварня.
Сура — глава от корана, всяка една от 114-те глави на корана.
Сюварня, сювари — конник, кавалерист; тъй като спахиите са били конни военнослужещи, в някои текстове е употребено в смисъл на спахия; сювари се наричат и капитаните на гемии.
Сюрсат — един от извънредните данъци, събиран в натура (зърнени храни) за военни нужди, по-късно станал редовен и можел да се замени с паричната му равностойност.
Сюрюджии — лица, които водят стада добитък; тези, които са отговорни за събирането на добитъка (едър и дребен) от джелепкешаните или от данъци и които отговарят за изпращането му на място; в миналото с това име са били наричани и изпратените да събират кръвния данък (девширме).

Тайфа — група, банда, команда, екипаж на кораб.
Тапия (от тапу) — документ за владеене на недвижими имоти от т. н. мирийски земи; крепостен акт.
Тапунаме — вж. тапия.
Тасма акчеси — вж. ресм-и чифт.
Татари ешкинджии — военнослужещ от ариергардните тилови части от татарски произход; ешкинджията е такъв вид тилов военнослужещ, който е изтеглен на редовна служба за попълнение; при отличие можел да получи и тимар.
Таксилдар — вж. тахсилдар.
Тахсилдар — бирник, събирач на данъци.
Тезкере — удостоверение, свидетелство, документ, бележка, записка.
Теке — обител на дервиши.
Текялиф-и йорфие — данъци, неспадащи към определените шериатски облагания, а които са определени със султански декрети и станали редовни.
Телхиз, телхис — кратко изложение от великия везир до султана по поставени от някого в писмен въпрос, молба, оплакване и др.; телхисът включва и предложение за разрешаване на въпроса.
Темесюк — документ с различно предназначение според случая, но най-вече за потвърждаване на собственост върху земя.
Терзия — шивач.
Тефтер (дефтер) — книга за вписване и регистриране, списък, тефтер; според характера на службата, в която са се водели дефтерите са най-различни; най-много са дефтерите с финансов характер.
Тефтердар — вж. дефтердар.
Тимар — вид ленно владение в Османската империя с годишен доход до 20 000 акчета.
Тимардефтердарлък — длъжността на тимардефтердар.
Тимардефтердар — чиновник, който води регистрите за счетоводството на тимарите в даден вилает.
Тимариот — притежател на тимар.
Топчии — артилеристи; военни отряди, обслужващи топовете в крепостите или на бойното поле.

Туг — флагче от конска опашка; емблема-символ за голям военен чин; носителят на три туга е най-висшият военен чин; туг се присъждал само на султана.
Тугра — калиграфски знак-монограм, съдържащ името на султана, който е на власт, и изразът „винаги победоносец"; туграта се поставя на всички официални документи на върховната власт и върху монетите; играе роля на държавен герб.
Туджар, тюджар — търговец.
Турнаджибашия — командир на 68-а орта на еничарския корпус, която е отглеждала кучета и хрътки за нуждите на султанските ловувания.

Уврат — стара мярка за повърхнина, равна приблизително на 1000 кв. м.
Улеми — учени-богослови, вещи в правосъдието и просветното дело.

Фередже — наметало с широки ръкави и яка: носи се от жени и от мъже-мюсюлмани.
Ферман — султанска писмена заповед, издадена от султанската канцелария и носеща отгоре туграта на султана.
Фетва — писмено мнение по въпрос от религиозно-правен характер, дадено след писмено запитване на кадията към по-висшестоящ познавач на мюсюлманското право (напр. мюфтията).
Филорджийски села — от „филори" — друго име на поземления данък испендж, т. е. села, обложени с този данък.
Фъланта — от немски флинте — кремъклия пушка.

Хазине дефтердар — чиновникът, който води регистрите за държавните приходи и разходи в даден вилает.
Хаинлар (мн. ч. на хаин) — предатели, изменници.
Хайдутбашия — главатар на хайдутите.
Хаймане — лице, което няма постоянно местожителство и бива обложено с данъци там, където бъде заварено.
Хака си (от хак — право) — т. е. правото си; това, което му се пада по право.
Хане — основно значение къща, домакинство; в данъчните регистри с хане се означава основната данъчна единица.
Харадж, харач — общо име на всички данъци върху немюсюлманските поданици, по-късно само за поголовния данък джизие.
Харадж-и мувазаф — поземлен паричен данък, събиран от немюсюлмани, собственици на земя.
Харадж-и мукасеме — поземлен натурален данък, достигащ понякога до 1/2 част от произведеното.
Хараджие, арази-и хараджие — земи, за които се плаща определен годишен паричен или натурален данък.
Харамия — разбойник, грабител.
Харач — вж. харадж.
Харман — времето, когато се извършва вършитбата; самото място за вършеене.
Хас — най-голямото феодално владение (с доход над 100 000 акчета годишно).
Хат-и хумаюн — султански наредби по важни държавни въпроси; послание на султана до чужди държавни глави.
Хатиб — лице, което чете и проповядва Корана в джамиите.
Хафъз — лице, което знае и цитира Корана наизуст.
Хергеле — кон, който още не е обязден или впрягап; стадо от такива коне.
Хесап — сметка.
Хизмет — основно значение — слугуване, служене; вид рента, принудителна работа в полза на феодален владетел.
Хисе, хиссе — дял, част, наследствен дял.

Ходжа — учител, наставник, преподавател, духовно лице, получило образованието си в духовно мюсюлманско училище.
Худжет, хюджет — протоколно съдебно решение, издавано само от кадията, с което се удостоверява право на владение върху движим или недвижим имот за влизане във владение чрез покупка или правото да се получава заплата или пенсия от държавен приходоизточник.

Чавуш, чауш — офицер от личната гвардия на султана; в двореца е имало много чауши, изпълняващи различни дворцови и правителствени поръчения; чауши се наричали и доверените лица на тимариотите; пълномощници пред властта; в по-ново време — подофицерски чин.
Чакшири (чакшър) — потури, беневреци.
Чакърджии — соколари, ловци на соколи.
Чалма — намотан около главата тюрбан при мюсюлманите, според вида на която се определяло кой към коя класа, секта или служба принадлежи.
Чапалък (от чапа — мотика) — земя, която може да се обработи от един човек за един ден.
Чардак — открита част на долен или горен етаж на къща с лице към двора.
Чаршия — пазар, място, където са съсредоточени много търговски магазини и занаятчийски работилници; улица или квартал с магазини.
Чаръкчъ — който прави и продава цървули.
Челтукчия — който сее и отглежда ориз; население, натоварено да обработва оризища срещу данъчни облекчения.
Черибашия — главатар, началник, командир на войскови отряд от спахии, войнуци, юруци или други; старейшина на циганите в даден район.
Чифлик — (от чифтлик) — 1) вид поземлено владение, което не е свързано с военни задължения;
2) лично стопанство на селянин-мюсюлманин в рамките на лена, към който принадлежи.
Чифт акчеси — вж. ресм-и чифт.
Чифт ресми — вж. ресм-и чифт.
Чоха — сукно, вълнен плат, по-тънък от абата.

Шака — облагания на местни управители, определяни произволно от тях.
Шалвари — горни широки гащи с голямо дъно, стеснени в долната си част; носят се и от мъже, и от жени.
Шафран — растение, което се използува за подправка на ястия и за получаване на жълта боя.
Шахинджии — ловци и гледачи на соколи за двореца.
Шейх — старейшина на племе или род, духовен водач на религиозна секта или орден.
Шейх юл-ислям — най-висшето духовно мюсюлманско лице в Османската империя; началник на духовните лица в цялата империя.
Шериат — съвкупност от религиозни мюсюлмански закони; мюсюлманско право; законът в Османската империя.
Шинди — сега.
Шира — гроздов сок; много често в турските документи се употребява в смисъл на вино.
Шуба-биниш — дълга мъжка горна дреха с широки дълги ръкави.
Шуба-джюбе — горна дълга дреха, носена от мюсюлмански религиозни служители и кадии.

Юрук, юруци — тюркско скитническо племе, преминало от Анадола на Балканския полуостров; било организирано като помощен военен отряд.
Юва (от яве) — такса за изгубен добитък; когато някой загуби домашно животно, при намирането му е длъжен да плати съответната такса за освобождаването му.
Юшур — десятък от земеделските произведения, животновъдството, бубарство, пчеларство и др., събиран от мюсюлмани и немюсюлмани.
Юшурие (арази-и юшурие) — земи, за които се плаща десятък от добива им.

Яйлак — лятно планинско пасище.
Яйлак хакъ — данък за използуване на пасище.
Ямаци (от ямак) — заместници, кандидат-военнослужещи в крепостни гарнизони и заместници на служещите от тиловите военнопомощни части; напр. войнуци — всеки войнук е имал двама или трима ямаци, които се редували да го заместват.
Ямурлук — горна дреха от дебел вълнен плат за предпазване от вятър, студ и дъжд.
Ясакчи — гавазин, слуга в консулство, телохранител.
Ятма — осн. значение — лягане; молитва преди сън.
Саябашия — войскови командир на пехотни части.

ПОКАЗАЛЕЦ НА ГЕОГРАФСКИТЕ ИМЕНА

Абаза, вж. Абхазия — 199
Абхазия, (Абаза), авт. обл. Абхазия, Грузинска ССР
Авлона (Авлония, Елвине дн. Вльора), гр. Албания — 21
Австрия — 31
Адрианопол вж. Одрин — 155, 257, 312, 327, 328, 342
Азербайджан — 328
Азиз бей (Ези бей дн. Паскалево) с. Толбухински окр. — 304
Азиз лер. — 15
Азиатска Сарматия, вж. Сарматия (Азиатска)
Азия — 10, 106, 127, 191, 196, 199, 271, 307, 323, 328
Айдин (Айдън) бивш санджак дн. Айдън, Турция — 15, 22
Айдос (дн. Айтос) — 20, 313
Айнос, гр., вж. Енос
Айтос, вж. Айдос — 277, 303
Акарнания — 155
Акерман, Аккерман (дн. Белгород-Днестровский) гр. Укр. ССР — 21
Акк оюн, с. — 272
Ак Данишменд (дн. Белопопци) с. Софийски окр. — 299
Акреб, махала на София — 70
Акрида, гр., вж. Охрид — 232, 233
Ак сарай, гр., Турция — 22
Аксиос, Аксиус, р., вж. Вардар — 161, 337, 355
Акча Казанлък, вж. Казанлък — 16, 101
Акче Клиса (Бяла черква, дн. Сопот) — 41
Акшехри (дн. Акшехир) гр. Турция — 22
Аладжа Хисар (дн. Крушевац) гр. СР Сърбия, Югославия — 21, 24, 206, 209
Аладжа Месчид, махала на София — 70
Албания — 16, 127, 157, 160, 199, 223
Алвинц (дн. Винцул де жос), гр. СР Румъния — 355, 336
Александрия, гр. Египет — 155
Алеп, вж. Халеб
Алъджа, с., Варненско, неустановено — 297
Алфатар, с. Силистренски окръг — 361
Амасия, гр. Турция — 115
Америка — 329
Анадола, Анадолу, Анатолия, област Мала Азия — 21, 22, 125, 191, 206, 296
Анатолия, вж. Анадола — 291
Англия — 328
Анкара, гр. Турция — 22
Анкона, гр. Италия — 327
Анхиало (дн. Поморие) — 82, 303
Арабия — 315
Араилъ (дн. Сушица), с. Пловдивски окр. — 40, 41
Арбанас, с., вж. Арбанаси
Арбанаси, с. Великотърновски окр. — 112, 290, 291
Аргос, гр. Гърция — 407
Арман, с., вж. Харманли — 342
Арменко, махала на гр. Прилеп — 69
Асаржук, с. (Ведрено) — 156
Атина, гр. Гърция — 407
Атон (Атос, Света гора, Монте Санкто), п-в Гърция — 8
Африка — 73
Ахрида, гр., вж. Охрид — 233
Ахтопол — 295
Ахъ Челеби (дн. Смолян) — 52, 283

Баба, с. Пловдивско, неуст. — 343
Бабадаг, гр. Северна Добруджа, дн. в СР Румъния — 20, 303, 341
Бабек, с. Благоевградски окръг — 63
Багдат (дн. Багдад), гр. Ирак — 34, 269
Базарджик, вж. Пазарджик — 313, 315, 341
Баков (Бакъу), гр. СР Румъния — 335
Бакянлу, с., Софийско, неуст. — 299
Балван, с., Софийско, неуст. — 302
Балван, мезра, Софийско, неуст. — 300
Бали, махала на Търново — 69
Балкан, вж. Стара планина — 75, 281, 289, 329, 340, 341, 401
Балкански полуостров — 31
Балтика — 328
Балх, гр. Афганистан — 31, 97
Балхие, вж. Балчик
Балчик (Балсик, Балхие) — 20, 303, 322
Балша, с. — 298
Бане (дн. Баня), с. Пловдивски окр. — 217, 218
Бане (дн. Соко Баня), гр. СР Сърбия, Югославия — 390
Банишор, махала на София — 70
Банка (дн. гр. Банкя) — 37
Банско — 63
Банчовци, с., Софийски окр. — 302, 303
Баня, с., Благоевградски окр. — 63
Баня, селище в Сърбия, неуст. — 206, 204
Барсаги, паланка, вж. Пазарджик — 176
Басарел (вер. Горни Пасарел), с. Софийски окр., днес изселено — 299
Батево, село в Родопите, неуст. — 238
Батковци, с., Софийски окр. дн. съставно на с. Драговищица — 37
Бдин, вж. Видин — 230
Беглик хан (Куршум хан) — 238
Безден, с., Софийски окр. — 298
Бейлер Чифтлиги (Беглер Чифтлик, Симеоново), с. дн. квартал на София — 299
Бейшехри (дн. Бейшехир), гр. Турция — 22
Бейчебран, с. (с. Огнен) — 140
Белатешиче (дн. Блатешница), с. Пернишки окр. — 149
Беласица, пл., вж. Орбелус
Белгия — 323
Белбусовци — 142
Белгород-Днестровский, гр., вж. Акерман
Белград, гр., СР Сърбия, Югославия — 34, 67, 74, 75, 94, 180, 201, 203, 204, 216, 239, 277—279
Белград, с., вж. Белоградчик — 147
Белиград, неуст. — 230
Белица, с. (дн. съставно на Хераково), Софийски окр. — 71, 72, 182
Белище, с. в Морновско, СР Македония, дн. в Югославия, неуст. — 192, 193
Бело, махала на София — 70
Беловидово (дн. Златоград) — 136
Беловода (Бела вода), с., дн. квартал на Перник — 148
Белоградчик (Белград) — 220, 390
Белопопци, с., вж. Ак Данишменд
Бендер (дн. Бендери), гр. Молдавска ССР — 21, 297, 306
Бер (Верея, дн. Верия), гр. Македония, дн. в Гърция — 28, 46, 334
Берковица (Беркофча, Беркофуджа) — 20, 75, 204, 218, 406
Берник (дн. Перник) — 300
Бесарабия — 327, 329
Бетихайар, махала на гр. Пирот — 124
Бешевиче, с., Видинско, неуст. — 218
Беч, вж. Виена — 239, 398
Близък Изток — 327, 328, 329
Биримирча (Биримирци), с., дн. квартал в София — 24, 294, 298
Бирмечлева, с., Софийско, неуст. — 300
Бистриче (Бистрица), с., Софийски окр. — 51, 218, 303
Битоля (Манастир), гр. в СР Македония, дн. в Югославия — 59, 86, 100, 119, 166, 407
Богдан, вж. Молдавия — 102
Богданлъ (вер. дн. Богданлия), с., Софийски окр. — 299
Богдановдол, с., Пернишки окр. — 298
Богледеч, с., вж. Погледец — 300
Богров (вер. дн. Долни Богров), с., Софийски окр. — 303
Богроф Мензил (вер. дн. Горни Богров), с., Софийски окр. — 298
Бодонь, вж. Видин — 20
Бонща (дн. Боище), с., Битолско, СР Македония дн. в Югославия — 123
Болу, гр. Турция — 22
Босна (СР Босна и Херцеговина), Югославия — 11, 21, 22, 127, 157, 159—162, 189, 199, 223, 231, 240, 314, 391
Босненско кралство — 8
Босфор, проток, вж. Фанале — 327, 329

Ботоп, с., вж. Потоп — 299
Бохемия (Боесн) — 237
Бохуна, с., Преспанско, Македония, неуст. — 166
Боянгьолю, канал на р. Дунав срещу гр. Мачин в Северна Добруджа, дн. в СР Румъния — 102
Бояна, с., дн. квартал на София — 24, 44
Брабант — 323
Браила — 306
Брайкьофча (дн. Бракьовци), с., Софийски окр. — 298
Браница (дн. Бреница), с., Врачански окр. — 290
Браничево, историко-географска област в СР Сърбия, Югославия — 146
Брезник — 280, 297
Бруса, гр., вж. Бурса — 127, 311, 313, 328
Буджак, турско наименование на Южна Бесарабия, Украинска ССР — 207
Будим, Будин (Буда), гр. на десния бряг на р. Дунав, дн. съставен на гр. Будапеща — 21, 34, 239, 240
Бузхане, махала на София — 70
Буковик, планина в СР Македония, дн. в Югославия — 225
Букурещ — 289, 356
Булгар, гр., вж. Ямбол — 13
Булгарофигон (дн. Бабаески), гр., Европейска Турция — 17
Бунархисар (дн. Пънархисар), гр., Европейска Турция — 295
Бургас — 303, 311, 322
Бурлеша, с., вж. Пролеша — 298
Бурса (Бруса), гр., Турция — 14, 31, 78
Бусманча (дн. Бусманци), с., Софийски окр. — 298
Буткьофча, с., Софийско, неуст. — 300
Бухара, гр., Узбекска ССР — 31, 97
Бухова (дн. Бухово), с., Софийски окр. — 298, 302
Бучина — и Кючюк (дн. Мало Бучино), с., Софийски окръг — 299
Бучино — и Кюмюрджи (вер. дн. Голямо Бучино), с., Софийски окр. — 299
Бучино — и Дербент (дн. Бучин проход), с., Софийски окр. — 299
Бучия (дн. Буче), с., Зайчарско, СР Сърбия, дн. в Югославия — 141
Бушкович, с., Софийско, неуст. — 300
България (Горна, Средна, Северна и Южна) — 7, 9, 10, 16, 17, 20, 33, 94, 117, 155, 156, 157, 159—161, 171, 175, 177, 181, 185, 186, 189, 190, 191, 194—197, 200, 232, 233—235, 263, 311—313, 315, 316—317, 327—329, 337, 339, 340—342, 349, 351, 363, 364, 366
Бяла река, с., Смолянски окр. — 136
Бяло море (Егейско море) — 399

Вавилон — 16, 199
Вакарел, с., Софийски окр. — 147, 172, 345
Валово (дн. Валево), гр., СР Сърбия, Югославия — 206
Ван, гр., Турция — 21
Ваничево, с., Турция — 39
Вардар (Аксиос, Аксиус), р. — 161, 198
Варна — 20, 61, 107, 190, 276, 291, 297, 303—306, 311, 317, 322, 327, 340, 341
Варна, р. — 107
Василика, с., Средна Гърция — 407
Ведрено, с., вж. Ветрен — 156
Велеград, столица на Великоморавската държава — 236
Велес (Кьопрюлю), гр. в СР Македония, дн. в Югославия — 198, 199, 240
Велики Преслав — 240
Венецианска република — 313
Венеция (Златна ябълка), гр., Италия — 314, 328
Вердекална (Вердикал), с., дн. квартал на гр. Банкя — 299
Верея — 338
Ветово, с. Русенски окр. — 346
Ветовци, с., СР Сърбия, Югославия, неуст. — 141
Видин (Бдин, Бодон) — 7, 12, 21, 103, 104, 111, 122, 142, 146, 197, 206, 218—220, 266, 277—279, 284, 287, 290—293, 317, 331, 339, 340, 344, 390, 391
Виево, с., Смолянски окр. — 136
Виена (Беч) — 336
Виетрон, с., вж. Ветрен — 176
Виза (Визе), гр., Турция — 21, 295
Византион (Цариград) — 197
Виница, с., вж. Кесриче — 61
Вирово (Юнус буюк, Юнус бюкю, Йорданово), с., дн. квартал на гр. Марица — 53
Витлово (дн. Рудозем) — 136
Витоша, пл. — 72, 73
Владодоровча., с., Велешко, СР Македония, дн. в Югославия — 388, 389
Влахия (Влашко, Велика Влахия, Кара Влашко, Ефляк), вж. и Цизалутанска Влахия — 7, 16, 28, 78, 116, 127, 157, 175, 191, 192, 203, 207, 230, 290, 292, 314, 327—330, 338, 341, 356, 405
Влахобогданско (дн. Влахия и Молдавия) — 339
Влахово, с., Смолянски окр. вж. Упорово
Воден (Едесийския град, дн. Едесса), гр., Македония, дн. в Гърция — 121, 334
Водна, с., Видински окр.
Войнугофча (дн. Вонеговци), с., Софийски окр. — 298
Волга, р., СССР — 234, 341
Волуяк, с., Софийски окр. — 151, 298, 303
Враждебна (Ивраждебне), с., дн. квартал на София — 300
Враз, вж. Враца — 20
Враня стена, с., вж. Юванне истена
Вратник, проход, вж. Железни врата
Враца (Враз, Уйвардже) — 15, 19, 20, 39, 168, 197, 227, 228, 290—292, 330—332, 357, 370, 371, 406
Вълчидръм, с., Михайловградски окръг — 218, 267
Вълчитрън, гр., Авт. обл. Косово, СР Сърбия, Югославия — 21, 206, 209
Върба, с., Пернишки окр. — 148
Върбица, местност в Рила планина — 247
Върбовка, с., Великотърновски окр. — 288
Върбово Влад — 15

Габрово, гр. — 188, 291, 340, 406
Габрово, с., вж. Габрово град
Гайтанево, с., Софийски окр. — 298
Галата, с., Варненски окр. — 61, 116, 127, 191
Галата, нос — 322
Галац, гр., СР Румъния — 317, 341, 356
Галипол, вж. Гелиболу — 191, 230, 231, 307, 328
Галиполско море (Мраморно море) — 157
Гаргуре, селище, СР Сърбия, Югославия, неуст. — 109
Гедик, местност в Средна Стара планина
Гелвие, бивша нахия (края на XV и нач. на XVI в.) в СР Сърбия, Югославия, по поречието на р. Църни Тимок — 141
Гелиболу (Галипол), гр., в Турция — 125
Генуа — 328
Герман (Джерман), р., ляв приток на р. Струма — 246
Германия — 181, 286, 313, 314, 316, 323
Гиляне (дн. Гниляне), с., Софийски окр. — 299
Гинча (Гинче, дн. Гинци), с., Софийски окр. — 24, 300
Голубац, гр., СР Сърбия, Югославия — 190
Голямо море (вер. дн. Черно море) — 20
Горна Бешковица (дн. Горна Бешковица), с., Врачански окр. — 39
Горна Вестница, с., Видинско, неуст. — 142
Горна Ематия, историческа област западно от р. Вардар, около древния гр. Стоби, СР Македония, дн. в Югославия — 337
Горна Инчелна стена, с. — 149
Горна Малина (Малинан баля), с., Софийски окр. — 318
Горна Мизия — 157, 341
Горни Богров, с., Софийски окр., вж. и Богроф мензил — 302
Горни Лозен (Лозене-и баля), с., дн. съставно на Лозен — 226
Горно Глогефче, с. — 306
Горно Езерово (вер. махала на гр. Смолян) — 137
Горно Ермелу, мезра, неуст. — 39
Горно Райче, с. — 149
Горно Руеново (дн. Момчиловци), с., Смолянски окр. — 136
Гостина (дн. Гостиня), с., Ловешки окр. — 32
Горубляне, с. — 58, 299
Градеч (дн. Градец), с., Софийски окр. — 298
Градешница (вер. с. Градешница, Битолско), СР Македония, дн. в Югославия — 166, 192, 193
Грамос, с., Костурско, Македония, дн. в Югославия — 120
Граница, с., Кюстендилски окр. — 241
Губислав, с., Софийски окр. — 57
Гунлан, историко-географска област вер. в Персия — 328
Гурмазова, с. — 300
Гуручешме, вж. Куручушме — 183
Гърдоман (Градоман), с., дн. квартал на гр. Банкя — 300
Гърция — 7, 8, 16, 17, 127, 159, 175, 181, 197, 229, 233, 333, 336, 366, 407
Гьореджи (Гьореджия, дн. Огняно-

во), с., Софийски окр. — 298
Гюл джами, махала на гр. Скопие
Гюл джами, махала на гр. София — 84, 213
Гюмюрджина (дн. Комотини), гр., Западна Тракия, дн. в Гърция — 136, 283, 284
Гяват (Гявато), с., Битолско, СР Македония, дн. в Югославия — 153

Дакия — 157, 186
Далмация — 11, 79, 157, 186, 232
Дамаск, гр., Сирия — 78
Дамиета, гр., Египет — 312
Дания— 31
Дарданели, проток — 73, 327—329
Дардания, Римска провинция — 232
Дая кьой, с. в Северна Добруджа, дн. в СР Румъния — 316
Дебър (Дебар), гр. в СР Македония, дн. в Югославия — 156
Делвине (дн. Делвина), гр., Албания — 21
Делиорман (Лудогорие), географска област в Североизточна България — 272, 275, 316
Дер-вади Дюдюкчи, община към с. Мустафа факъх, Варненско, неуст. — 304, 305
Дервенаки, проход (вер. в Пелопонес, Гърция) — 407
Дервент (дн. Голям Дервент), с., Ямболски окр. — 286
Дервент, пл. — 172
Деркос (дн. Теркос), гр., Турция — 295, 401
Джамии атик, махала на София — 70
Джамии кебир, махала на София — 70
Джамията при медресето Емир Сеид Халил кадъ, махала на Търново — 69
Джамията в Търновската крепост, махала на Търново — 69
Джаник, бивш санджак с център гр. Самсун, Турция — 7, 208
Джезаир(Джезаир-и бахр-и сефид), бивш вилает обхващащ островите край Малоазийския бряг в Егейско море — 21
Дженгер, с., неуст. — 39
Джума, гр., вж. Ески Джумая — 156
Джуровица, селище, вер. в Югославия, неуст. — 109
Диарбекир (дн. Диярбакър), гр., Турция — 21
Диване Даут, с., Софийско, неуст. — 299
Дивнак (Горно и Долно Дивяци, Крушевско), с., СР Македония, дн. в Югославия — 211, 212
Диване Муса куюсу, с., неуст. — 297
Дивотино, с., Пернишки окр. — 297
Димотика (дн. Дидимотихон), гр., Западна Тракия, дн. в Гърция — 284
Дираговищинча (дн. Драговищица), с., Соф. окръг — 299
Дистоман — 407
Добрал (дн. Прилеп), с., Бургаски окр. — 348, 363
Добрич — 272
Добриниче, вж. Добруджа — 102
Добродже, вж. Добруджа — 315, 316
Добруджа вж. (Добриниче, Добрудже)
Добромирка, с., Габровски окр. — 38
Доброславци, с., Софийски окр. — 166
Добърчин, с., Софийски окр. — 299
Доганово, с., Софийски окр. — 298
Дойран, гр., СР Македония, дн. в Югославия — 355, 395
Долна Ипчелна стена, с., Радомирско, неуст. — 149
Долна Малина, с., вж. Малина-и зир
Долна Мизия — 157, 341
Долно Драглище, с., Благоевградски окр. — 63
Долно Езерово (вер. махала на гр. Смолян) — 137
Долно Руеново (дн. Соколовци), с., Смолянски окр. — 136
Допи връх (вер. Дупни връх), с., Софийски окр. — 226
Доростол, вж. Силистра — 398
Драва, р., Югославия — 160, 161
Драгалефча (Драгалевци), с., дн. квартал на София — 52, 225, 298
Драгичева (дн. Драгичево), с., Пернишки окр. — 299
Драгой, Драгокьой (дн. Драгоево), с., Шуменски окр. — 306, 362
Драгоман, с., Софийски окр. — 182, 186
Драма, гр. в Македония, дн. в Гърция — 323
Дреновиче-и баля (вер. Дреново), с., Велешко, СР Македония, дн. в Югославия — 388, 389
Дринопол, гр., вж. Одрин — 152
Дръмша, с., Софийски окр. — 299
Дръстър, гр., вж. Силистра — 339
Дряново, гр. — 222

Дубровник (дн. Рагуза), гр., СР Хърватско, Югославия — 107—109, 176, 314, 316
Дуброна — 407
Дукакин, бивш санджак на територията на областта Дукакин в северна Албания и областта Косово поле в Югославия — 21
Дунав (Туна), р. — 7—9, 12, 26, 65, 74, 78, 79, 87, 102—104, 107, 115, 157, 158, 161, 163, 168, 170, 175, 188, 192, 197, 198, 216, 235, 289, 290, 314—317, 329, 339—342, 356, 398, 405, 407
Дупница (Дупниче дн. Станке Димитров) — 82, 178, 345, 370, 396
Дупниче, гр., вж. Дупница — 218
Дурбали (дн. Градини), с., Толбухински окр. — 297
Душан поп Стамат, махала на Търново — 70
Дюдюкчи, р., Варненско, неуст. — 304
Дюнкяркиз, област в Средна Европа, неуст. — 31

Европа — 97, 158, 199, 235, 270, 294, 364, 402
Европейска Турция — 271, 313, 321, 323
Европейски Югоизток — 200
Египет (Мисер) — 97, 99, 199, 315 329
Егридере (Паланка, Крива река, дн. Крива паланка), гр. в СР Македония, дн. в Югославия — 207
Едесийския град, вж. Воден
Едирне, Едрене, вж. Одрин — 74, 75, 145, 220, 357, 391, 401, 402
Ежово, с., Сярско, Македония, дн. в Гърция — 231, 243
Езерово, с. (вер. дн. квартал на гр. Смолян) — 136
Екрене (дн. Краневo), с., Варненски окр. — 61
Елдорадо (фантастична страна) — 363
Елешниче (дн. Йорданкино), с., Софийски окр. — 298
Елхадж Тимур, махала на гр. Хаджиоглу пазаръ — 86
Емин махмуд, махала на гр. Охрид — 78
Емине, н. — 341
Емтепаниче, с., вж. Степаниче — 388
Ениджe Вардар (дн. Яница), гр., Македония, дн. в Гърция — 356
Ениджeнските планини (южните склонове на Родопите по долното течение на р. Места), дн. в Гърция — 283
Енос (Айнос), гр. в Югоизточна Тракия, дн. в Турция — 317, 327
Епир, историко-географска област, Гърция — 155, 186, 232
Ерзерум (Ерзирум, Ерзурум), гр., Турция — 21, 34
Ерубиалар (дн. Становец), с., Шуменски окр. — 363
Ерусалим, гр., вж. Йеросалим — 199
Ески Джумая (Джума, дн. Търговище) — 276
Ески Загра, Ески Загора, Ески хисаръ Загра, вж. Стара Загора — 75, 289
Ески Полос, с., Лозенградско, Югоизточна Тракия, дн. в Турция — 349
Ески Стамбул, вж. Преслав — 20
Ески Ченге Балкан (дн. Средна Стара планина) — 187
Ески Хисар — 16, 39
Етрополе — 169, 226, 227, 357
Ефляк, вж. Влахия — 101, 103, 104, 218, 391
Еш, с., вж. Ешиловете — 289
Ешекли Кавадар, с., неуст. — 38
Ешиловете — 288

Жабяни (вер. дн. Жабляно), с., Пернишки окр. — 149
Железна, с., Михайловградски окр.— 162, 202, 203
Железни врата, дълга речна клисура на р. Дунав между Румъния и Югославия — 7
Железниче (дн. Железница), с., Софийски окр. — 299
Желен. о. — 299
Желява, с., Софийски окр. — 298
Жеравна, с., Сливенски окр. — 288
Жербе, гр., неуст. — 311, 312

Загливери (дн. Загливерион), с., Солунско, Македония, дн. в Гърция — 355
Загора, гр., вж. Стара Загора — 74, 239, 313
Загорие, историко-географска област, обхващаща Кулско и част от Видинско, Ломско и Белоградчишко — 142, 157, 180, 227, 228, 248
Заграи Атик, вж. Стара Загора — 391
Заграи Йенидже (дн. Нова Загора) — 16
Залцбург, гр., вж. Юзавена
Зара — 314
Зеамет, с., Никополско, неуст. — 87
Зелбун, с. — 266

Земляне, с., дн. квартал на София — 299
Зибра, селище в Югославия, неуст. — 314
Зимник (дн. Зимнич), гр., СР Румъния — 407
Зихна (Зигна, Зъхна, Зиляхово, дн. Неа Зъхна), с., Македония, дн. в Гърция — 322
Златарча, с друго име Милюфче — Ушовица, с., Радомирско, неуст. — 148
Златица (Излади, Ислади), дн. съставен на гр. Средногорие — 76, 332
Златна ябълка, гр., вж. Венеция — 239
Златово — 15
Златуша, с., Софийски окр. — 298
Зулфия, махала на гр. Охрид — 78

Ибраил, гр., вж. Браила — 104
Ибричево, с., Софийско, неуст. — 302
Ивановче (Ивановци), с., Тиквешко, СР Македония, дн. в Югославия — 131
Иваняне, с., дн. квартал на гр. Банкя — 299
Ивраждебне, с., вж. Враждебна — 50
Игнатича (дн. Игнатица), с., Врачански окр. — 299
Извор, с., Никополско, неуст. — 39
Измаил (дн. Исмаил), гр., Украинска ССР — 399
Източен Илирик, област, обхващаща части от Албания и Македония — 232
Илбасан (Конюх, дн. Елбасан), гр., Албания — 21
Илианче (Илиенци, Илиянци), с., дн. квартал на София — 300
Илийна, р., в Рила планина — 247
Илирик — 233, 235
Имарет, махала на София — 70
Индия — 97
Инеада, нос на Черно море, Югоизточна Тракия, дн. в Турция — 295
Инималем (Чешнигир ени махале, дн. Чешнигирово), с., Пловдивски окр. — 343
Ипек, гр., вж. Печ — 207
Иплавна, гр., вж. Плевен — 75
Ирак — 97
Исакча, гр., Северна Добруджа, дн. в СР Румъния — 102, 303, 316, 341
Искандер бей, махала на гр. Охрид — 78
Искендерие (дн. Шкодра), гр., Албания — 21
Искилион, гр., Турция, неуст. — 14
Ископие, гр., вж. Скопие — 92
Искър, р. — 87
Искърч (дн. Искрец), с., Софийски окр. — 300
Искюб, вж. Скопие — 19
Ислади, гр., вж. Златица — 75
Исланче, с., Софийско, неуст. — 391
Иславфче (вер. дн. Сеславци), с., Софийски окр. — 297
Исмаил, гр., вж. Измаил — 338
Иснебол, гр., вж. Изнебол — 75
Испания — 31, 181, 199, 316
Испек гр., вж. Печ — 206
Истамбул, Истанбул, вж. Цариград — 50, 104, 206, 216, 400, 401
Истър р., древно име на долното течение на р. Дунав — 235
Исфирлиг (Свърлиг, дн. Сврлиг), гр., СР Сърбия, Югославия — 142
Италианско море — 7
Италия — 32, 107, 108, 339
Ихтиман — 75, 309
Ищтип, гр., вж. Щип — 206

Йемен — 329
Йени Базар, гр., вж. Йени пазар — 314
Йениджe (вер. Нова Варош), гр., СР Сърбия, Югославия — 314
Йеникьой, вж. Ветрен — 103, 208, 294
Йени Пазар (Йени Базар, дн. Нови пазар), гр., Авт. обл. Косово, Югославия — 206, 209
Йергьоги (Йеркьоки, дн. Гюргево (Джурджу)), гр., СР Румъния — 32
Йерикьоки, вж. Йергьоги — 32
Йестра котелс, р., вж. Янтра — 188

Каварна (Карвуна) — 122, 191, 304, 305, 322, 341
Каджармари — 351
Кадъкьой (дн. Щръклево), с., Русенски окр. — 153
Казанлък (Акче Казанлък, Кейшанлик, Кизанлик) — 75, 76, 101, 214, 402
Казган, гр., вж. Котел — 273
Казълагач — 75
Кайнара, с., вж. Коинларе — 404
Кайнарджи (Кючюк Кайнарджи, дн. Кайнарджа), с., Силистренски окр. — 341

Кайро, гр., Египет — 99, 311, 312
Кайсерие (дн. Кайсери), гр., Турция — 22
Калиакра (Каяска), ант. крепост при нос Калиакра — 7, 341
Калкан Делен (Калканделен), гр., вж. Тетово — 19, 206
Калканджи, с., дн. квартал на София — 299
Калотина, с., Ихтиманско, неуст. — 182
Калофер — 280
Калугерово (Плужна), с., около Сухиндол, дн. изселено — 14
Камарокъ, с., Ямболско, неуст. — 116
Каменец (Каменица), с., дн. квартал на Велинград — 238
Канара (Горна и Долна Канара), с., Лозенградско, Югоизточна Тракия, дн. в Турция — 347
Кандия (дн. Ираклион), гр., о-в Крит, Гърция — 200, 329
Карабогдания, вж. Молдавия — 230
Карабулат, с., Софийско, неуст. 298
Карагьоз бей, махала на София — 70
Карадаг (вер. Караджа даг), пл., Сърнена Средна гора — 217
Караданишменд, махала на София — 70
Кара Келебек — 208
Караман, махала на гр. Видин — 293
Караман, Карамания, бивш вилает с център гр. Караман, Турция — 21, 22
Караси, бивш санджак с център гр. Балъкесир, Турция — 22
Кара су, Текфур гьол (дн. Меджидие), гр. в Сев. Добруджа, дн. в СР Румъния — 303
Кара Хамза, махала на гр. Охрид
Кара Харманлък, гр., вж. Карахирман — 322
Карахирман (Кара Харманлък, дн. Карахарман), с., в Сев. Добруджа, дн. в СР Румъния — 20, 341
Кара Хисар, махала на София — 70
Карахисар-Сахиб, бивш санджак с център гр. Афьон Карахисар, Турция — 22
Кара Ходжа, махала на гр. Охрид — 78
Караш, с., Варненски окр. — 218
Кара Шахин, махала на София — 70
Карвуна, вж. Каварна — 20
Каринабад, вж. Карнобат — 140
Карипци (дн. Хлорономи), с., Солунско, Македония, дн. в Гърция — 356
Карлово — 391
Кармеш, проход във Велешко, СР Македония, дн. в Югославия — 388
Карнобат (Каринабад) — 303, 367, 368
Карс, гр., Турция — 21
Касаблар, махала на София — 70
Касидония, област в Гърция — 176
Касан Ахмед, махала на гр. Търново — 69
Каспийско море — 328
Кастамону, гр., Турция — 22
Касъм паша, махала на гр. Търново — 69
Кафа (Кефе, дн. Феодосия), гр., Украинска ССР — 104
Кацело, пл. (възвишения, южно от с. Кацелово, Русенски окр.) — 176
Качиляне (Качиляне), с., Софийски окр. — 301
Качаник, гр., област Косово, Югославия — 207, 240
Каяска, вж. Калиакра — 107
Кейшанлик, гр., вж. Казанлък — 329
Керкеселесия, Керкелисе, гр., вж. Лозенград — 300
Кесриче (Кестрич, дн. Виница), с., Варненски окр.
Кефе, гр., вж. Кафа — 21
Кечидереси, р. в Казанлъшкото поле — 76
Киали (вер. Къялъ дере, дн. Каменяк), с., Шуменски окр. — 362, 363
Киева, с., СР Сърбия, неуст. — 19
Киево, бивша нахия северозападно от Тетевен — 39
Кизанлик, гр., вж. Казанлък — 313
Килия, гр., Украинска ССР — 230
Килючовче (дн. Клачовица), с., СР Сърбия, Югославия — 141
Кипровец, с., вж. Чипровци — 73, 74, 202, 235, 240
Кипър (Къбрьс), о-в — 233
Кирджали, гр., вж. Кърджали — 315
Киречкьой (Пейзаново, дн. Азвестохорион), с., Солунско, Македония, дн. в Гърция — 307
Кирк килисие, гр., вж. Лозенград — 349
Кирмикофча, с., вж. Кремикофча — 299
Кироска (Георгиевски) ръкав на делтата на р. Дунав — 107
Кирчова, гр., вж. Кичево — 19
Китай — 185
Китрос, с., Югоизточна Тракия, дн. в Турция — 347
Кичево (Кирчова, Кърчова), гр. в

СР Македония, дн. в Югославия — 334
Кладнича (дн. Кладница), с., Пернишки окр. — 298
Кладово (Фетислям), гр., СР Сърбия, Югославия — 20
Клисура, село в Берковско, дн. не съществува — 162, 185
Клисура, село в Югославия, вж. Куручешме — 202, 203
Клокотница, с., Хасковски окр. — 53
Книшава, пл. вж. Рила — 169
Коджа Ахмедлу, с., Софийско, неуст. — 300
Коджа Сиявуш паша, махала на гр. Охрид — 78
Коджа Тарла (дн. Коджатарла), с. в Югоизточна Тракия, дн. в Турция — 347, 349
Козлуджа (дн. Суворово), с., Варненски окр. — 271, 273, 303
Козник, нахия — 25
Койнларе (Кайнара, дн. Койнаре), с., Врачански окр. — 290
Кокаляне, с., Софийски окр. — 299
Колчар, махала на гр. Прилеп — 69
Конак, с., Търговищки окр. — 117
Кония, сан. — 22
Кономлати (дн. Кономлади), с., Костурско, Македония, дн. в Гърция — 166
Константиние, Константинес, Константинопол, гр., вж. Цариград — 60, 73, 79, 94, 106, 107, 154, 155, 183, 275, 297, 319, 322, 327, 328, 329, 341, 359
Констанца гр., вж. Кюстендже — 20
Конуш (Конюс, Конюса), с., Пловдивски окр. — 14
Конюх, гр., вж. Илбасан — 13
Копиловец (дн. Копиловци), с., Михайловградски окр. — 162, 202, 203, 335, 336
Копривац, крепостно селище при селата Горна и Долна Копривница, южно от гр. Бела Паланка, СР Сърбия, Югославия — 185
Коринт, гр., Гърция — 407
Користон — 407
Корова (дн. Драгиново), с., Пазарджишки окр. — 239
Коручешме, махала на София — 70
Косово, историко-географска област, Югославия — 10, 13, 206, 232
Костантово (дн. Костандово), с., Пазарджишки окр. — 238
Костен, с., Бургаски окр. — 367
Костендже, с., вж. Костенец — 75
Костенец (Костендже), с., Софийски окр. — 83, 238
Костимброд (дн. Костинброд) — 298
Костур, гр., Македония, дн. в Гърция — 119, 318, 334
Котел (Казган) — 288, 291, 366
Кочане (дн. Кочани), гр., СР Македония, дн. в Югославия — 132
Кочани, гр., вж. Кочане — 214
Кочибей, махала на гр. Охрид — 78
Кошава, с., вж. Кошово — 348
Кошакчи, махала на гр. Търново — 70
Кошарева (дн. Кошарево), с., Пернишки окр. — 150
Крайова, гр., СР Румъния, вж. и Карлово — 203, 204
Кралово (вер. Крайова), гр., СР Румъния — 356, 405
Кратова (дн. Кратово), гр., СР Македония, дн. в Югославия — 168, 214, 250
Крачъндол, с., Никополско, неуст. — 39
Кремиковци, с., — 167, 213
Крива река, с., вж. Егри дере — 169, 231
Криводол, с., 306
Крим, п-в, Украинска ССР — 65, 207, 208, 311
Крипиутц Ихтиу, вж. Малашевча — 172
Кръстогорие (Средни Родопи) — 135
Ксанти, гр., Западна Тракия, дн. в Гърция — 138, 230
Кубратова, с., Софийско, неуст. — 299
Куклен — 308
Кукуш (дн. Килкис), гр. в Македония, дн. в Гърция — 356
Кула (дн. Турну Мъгуларе), гр., СР Румъния — 78
Кула, с., Тутраканско, неуст. — 45
Кулоглу, махала на гр. Охрид — 78
Кулфалъ обасъ, мезра — 15
Куманича (Куманица), с., дн. съставно на гр. Нови Искър — 299
Куманова (дн. Куманово), гр., СР Македония, дн. в Югославия — 206
Кумарлу (вер. Кумаре), с., Серско, Македония, дн. в Гърция — 315
Кумарица, с., вж. Кумарича — 37, 166, 298
Куновица (Куновиса), пл., СР Сърбия, Югославия — 173, 185

Курд квопрюсю (Вълчи мост), местност край с. Райково (дн. съставно на гр. Смолян — 52
Курила (Курило), с., дн. съставно на гр. Нови Искър — 298, 302
Куриц, с., Самоковско, неуст. — 83
Куручешме (Гуручешме, дн. Клисура), с., Белопаланачко, СР Сърбия, Югославия — 183
Куршунлу, махала на София — 70
Кусгун (Кузгун, дн. Йон Корвин), с., Северна Добруджа, дн. в СР Румъния — 341
Кустин Дозак, махала на гр. Прилеп — 69
Кутлофча (Кутловия, Кутловица, Голяма Кутловица, дн. Михайловград) — 202, 203, 218
Кутлово (дн. Славейно), с., Смолянски окр. — 136
Кушофлар (вер. Чулфалар, дн. Тъкач), с., Шуменски окр. — 363
Къбрък, вж. Кипър — 21
Кърбовина, с., Софийско, неуст.[1] — 297
Кърк клисе, Кърк клиса, гр., вж. Лозенград — 21, 76
Кърова, с. в Средна Стара пл., неуст. — 215, 216
Кърчова — 211
Кършехри (дн. Кършехир), гр., Турция — 22
Кътне (Кътина), с., дн. съставно на гр. Нови Искър — 297
Кьопеклю (вер. Кьопеклий, дн. Градинарово), с., Варнески окр. — 304, 305
Кьопрюлю, гр., вж. Велес — 19, 388, 389
Кьостендил, гр. вж. Кюстендил — 21
Кюлевча, с., вж. Кюлефча — 306
Кюлефча (дн. Кюлевча), с., Шуменски окр. — 306
Кюркгюлер суку, махала на гр. София — 70
Кюстендже (Кюстенджа, дн. Констанца), гр., Северна Добруджа, дн. в СР Румъния — 322, 341
Кюстендил (Кьостендил) — 75, 131, 132, 207, 208, 209, 218, 241, 306, 310, 315
Кютахя (дн. Кютахия), кр., Турция — 270
Кючукоба, с., Софийско, неуст. — 298
Кянкъръ (Кянгери, дн. Чанкъръ), гр., Турция — 22
Кяфир хаджъ (дн. Благунци), с., Хасковски окр. — 308

Лайпциг (Липиска), гр., ГДР — 314
Лакатник, с., Софийски окр. — 298
Лангада (Ланказа, дн. Лангадас), с., Македония, дн. в Гърция — 355, 356
Лахана (дн. Лаханас), с., Македония, дн. в Гърция — 323
Лебенита, Лебевита (вр. Бельовица, Малко Белово), с., дн. квартал на гр. Белово — 179
Левант, общо име на страните, заобикалящи източната част на Средиземно море — 107, 108, 109
Левочево, с., Смоляиски окръг — 136
Лерин (дн. Флорина), гр., Македония, дн. в Гърция — 156, 334
Лесковац, гр., СР Сърбия, Югославия — 206
Лесковдол, с., Софийски окр. — 298
Лесново, с., вж. Орманлу
Лефка, пл., неуст. — 135
Лешница, местност край с. Владая — 246
Лешовиче, с., Ломско, неуст. — 218
Либия — 363
Ливада, с., СР Сърбия, неуст. — 172
Ливорно, гр., Италия — 327, 328
Линтоп (дн. Линотипи), с., Костурско, Македония, дн. в Гърция — 58
Липиска, гр., вж. Лайпциг — 336
Лихнидско, езеро, вж. Охридско ез. — 232
Ловеч (Ловча, Лофджа, Лофча) — 19, 20, 32, 39, 216, 217, 227, 75, 266, 280, 281, 282, 285, 340, 370
Лозен- и баля, с., вж. Горни Лозен — 299
Лозенград (Кърк клисе, Кърк клиса, Керкеселесия, Керккелисе, Кирклисе, Киркилисне, дн. Къркларе-

[1] Много възможно е в документа на староруски език това село да се прочете и като „Кърівина" и тогава с. Кривина, Соф. окр.

ли), гр., Югоизточна Тракия, дн. в Турция — 295
Лозене зир (Долни Лозен), с., Софийски окр., дн. съставно на с. Лозен — 298
Локорска (дн. Локорско), с., Софийски окр. — 300
Ломница, гора — 172
Лофджа, Лофча, гр. вж. Ловеч
Лукова (дн. Луково), с., Софийски окр. — 299
Лъжани, с., неуст. — 240
Любойно, с., Преспанско, СР Македония, дн. в Югославия — 166

Магерешки рудник, пл., СР Сърбия, Югославия — 218
Маден, р., Хасковско — 30
Маджарско, вж., Унгария — 79
Македония — 8, 9, 157, 197, 223, 230, 231, 232, 323, 337, 338, 354, 355
Мала Азия — 270, 327, 328, 366
Малашевци, с., вж. Малашевча — 172
Малашевча (Крипиутц Ихтну, Малашевци), с., дн. квартал на София— 298
Малинан баля, с., вж. Горна Малина — 298
Малинан зир (дн. Долна Малина), с., Софийски окр. — 298
Малита (Малатра), гр., Западно Черноморие , неус. 107
Маловище (дн. Маловища), с., Битолско, Македония, дн. в Югославия — 120
Манастир, гр., вж. Битоля — 120, 123, 153, 207, 211, 213, 214, 270
Манастири:
Арахангел, в бившия Видински санджак, нахия Черна река — 100, 50
Бачковски — 309, 360
Благовещение, в бившия Видински санджак, нахия Черна река — 50
Варовитец, вж. и св. Троица манастир
Ватопед, Ватопеди, в Света гора — 382
Виратна, в бившия Видински санджак, нахия Тимок — 300
Въведение Пречиста, в бившия Видински санджак, нахия Тимок — 180
Възнесение Христово (Беловски манастир), Пазарджишки окр. — 135
Дедовече, в Ломско — 150
Зограф (Згурах, Изограф), в Света Гора — 119, 221, 223, 226, 228, 379, 382
Иварийската лавра, вж. Лавра — 382
Изограф, вж. Зограф — 382, 379
Касинец, край Чипровци — 167
Кастамонит, Кастамонити, в Света Гора — 119
Каланева, в бившия Видински санджак, нахия Черна река — 800
Колугеровче, в бившия Видински санджак, нахия Кривина — 450
Ксириопотами, в Света Гора — 382
Лесново, ман. — 169
Лофче, в бившия Видински санджак, нахия Черна река — 500
Маркуца, във Влашко — 292
Петровден, в бившия Видински санджак, нахия Кривина — 150
Пречиста, във Видинско — 30
Пречиста, в бившия Видински санджак, нахия Черна река — 100
Рилска пустиня, вж. св. Ив. Рилски — 11, 248, 241
Рилски, вж. св. Ив. Рилски — 170, 223, 370
Руския (Русио), в Света Гора — 119
Сарандапор, в Осоговската планина — 231
Света Петка Молдавска, в Пловдивски окр. — 309
Света Петка, неуст. — 228
Света Торойче, в бившия Видински санджак, нахия Тимок — 150, 100
Света Тройца, във Великотърновски окр. — 168
Света Тройца (Варовитец), в Софийски окр. — 226
Света Тройца, до Враца — 227, 228
Свети Георги, в Пловдивски окр. — 150, 309
Свети Димитър, в бившия Видински санджак, нахия Кривина — 100
Свети Димитър, в Пиротско, СР Сърбия, дн. в Югославия
Свети Иван Рилски (Рилски, Рилска пустиня), в Кюстендилски окр.
Свети Илия, в Тетевенско — 228
Свети Йован, в Ломско — 150
Свети Кирик, в Пловдивски окр. — 309
Свети Никола, в бившия Видински санджак, нахия Черна река — 150, 180
Свети Никола, в бившия Видински санджак, нахия Тимок

Свети Спас, в Ломско — 50, 100
Седемте престола, в Стара пл., Софийски окр. — 135
Хилендари (хилендарски), в Света Гора — 368, 369, 379
Черепиш, във Врачански окр. — 291
Чума, в бившия Видински санджак, нахия Черна река — 400
Ягода, в бившия Видински санджак, нахия Черна река — 500
Манастирище, с., Софийски окр. — 299
Мангали, вж. Мангалия
Мангалия (Мангали), гр., Северна Добруджа, дн. в СР Румъния — 20, 303, 341
Мансур ходжа, махала на София — 70, 295
Мараш, гр., Турция — 21
Мариево, нахия — 192
Мариса, вж. Марица — 177
Марихова, вж. Морихово — 19
Марица (Мариса), р. — 8, 9, 10, 17, 71, 230, 307, 343, 344
Марна поле, махала на гр. Търново — 69
Марсилия, гр. Франция — 317, 323, 327, 328
Марцианопол, антично име на гр. Девня — 364
Маскалур, селище в Гърция, неуст. — 214
Маслово, с., дн. съставно на с. Обединение, Софийски окр. — 297
Махала Мехмед паша, с., Софийско, неуст. — 299
Махорач. кр. (дн. Мадара) — 190
Мачин, гр., Сев. Добруджа, дн. в СР Румъния — 102, 104, 303, 316, 341
Мека, гр., Саудитска Арабия — 76, 77
Меке, с., — 129
Мелас (дн. Сароски), залив, Егейско море, Гърция — 307
Мелник — 112, 113, 322
Менемон (дн. Менемен), гр., Турция — 14
Ментеше, бивш вилает в зап. Анадол с център гр. Мугла — 22
Мерджан Бунар, махала на София — 70
Месемби, гр., вж. Месемврия — 107
Месемврия (Месемби, Мизеврия, дн. Несебър) — 303, 399
Месина, гр., о-в Сицилия — 327
Месовуни, с., Гърция — 407
Месопотамия — 199
Мехомия, с., вж. Разлог — 63
Мешинча, с., Софийско, неуст. — 298
Мидия, гр. Югоизточна Тракия, дн. в Турция — 295
Мизеврия, гр., вж. Месемврия — 316
Мизия, вж. Горна Мизия и Долна Мизия — 191, 235, 337
Милешево (вер. Малешево), географска област в СР Македония, дн. в Югославия — 166
Милко, махала на гр. Прилеп — 69
Милюфче—Ушовиче, с., вж. Златарча — 148
Мирково, с., Софийски окръг — 239
Мирлан (Мерин), с. в бившия Силистренски санджак, неуст. — 20
Мировяне, с., Софийски окр. — 300
Мисер, вж. Египет — 238
Митровиче (дн. Косовска Митровица), гр., Авт. област Косово, Югосл. — 205
Михалич, с., Варненски окр. — 273
Михалово (дн. Михайлово), с., дн. квартал на гр. Банкя — 299
Мокреш, с., Михайловградски окр. — 382
Мокран (дн. Аврамов), с., Бургаски окр. — 117
Молдавия (Молдава, Молдавско, Богдан, Кара Богдан) — 127, 157, 289, 314, 327, 328, 335, 338, 342
Момчевица, местност в землището на с. Райково — 52
Мора, Морея, вж. Пелапонес — 21, 65, 135, 238, 357
Морава, р., вж и Цинабер — 157, 161, 172, 190, 235
Моравия — 236
Мориово, вж. Морихово
Морихово (Марнова, Марихова, Мориово), област, Прилепско, СР Македония, дн. в Югославия — 334
Москва — 170, 289, 397
Московия — 158
Мош, разклонение — канал от р. Дунав срещу гр. Силистра — 103
Мошина (дн. Мошино), с., дн. квартал на гр. Перник — 299
Мрамор, с., Софийски окр. — 303
Мраморница, с., неуст. — 19, 39
Муса кьой (дн. Мусачево), с., Софийски окр. — 46, 300
Мустафа паша (дн. Свиленград) — 342
Мустафа факъх, с., Варненско, неуст. — 304, 305
Мусул (дн. Мосул), гр., Ирак — 21
Мъглиш (дн. Мъглиж), гр. — 135

Мърчай (дн. Мърчаево), с., Софийски окр. — 299

Навпакт — 155
Наклбенд (вер. Налбант, дн., Биралци), с., Кайлярско, Македония, дн. в Гърция — 214
Невахи — и Ямбол, отделна каза в Одринския санджак, включваща селата източно от гр. Ямбол — 303
Неврокоп (дн. Гоце Делчев), гр. — 283
Неврокопско поле — 283
Неделичко, с., Плевенско, неуст. — 39
Несебър, вж., Месемврия
Нигде (дн. Нийде), гр., Турция — 22
Ниеболи, гр., вж. Никопол — 313
Нийболу, гр., вж. Никопол — 102—104, 153
Нийеболу, гр. вж. Никопол
Никея (дн. Изник), гр., Турция, Николец, мезра, Видинско, неуст. — 167, 222, 226
Николец — 142
Никопол (Ниеболу, Нийеболу, Нийболу) — 19, 20, 21, 32, 34, 39, 45, 78, 87, 105, 106, 109—111, 195, 196, 204, 207, 219, 230, 232, 244, 280, 281, 284, 285, 288, 306, 313, 339, 340
Нил, р. — 99
Нитрия (Нитриензе) — 237
Ниш, гр., СР Сърбия, Югославия — 34, 68, 75, 92, 94, 161, 201, 206, 208, 209, 239, 345, 391, 395
Нишава, р., СР Сърбия, Югославия — 9
Нова Бърда (Ново Бърдо), дн. Ново Брдо), с., СР Сърбия, Югославия
Нова села (вер. Ново село, Иени кьой), с., вж. Ветрен — 179
Нови Епир — 232
Нови Пазар, гр., Югославия, вж. Иени Пазар — 303, 306
Ново Брдо, с., вж. Нова Бърда — 209
Новосел, махала на София — 85
Новосел, Новоселци (дн. Елин Пелин) — 226, 298
Ново село Чардак (дн. с еднаква вероятност Голям Чардак и Малък Чардак), с., Пловдивски окр.

Обеля, с., дн. квартал на София — 298
Обрадовча, с., дн. квартал на София — 298
Овчиндол, с., Софийско, неуст. — 299
Оверн, гр., Франция — 350
Огинево, с. (дн. Чомаково) — 136
Огоста, р. — 168
Огой (дн. Огоя), с., Софийски окр. — 298
Оградище, с., Софийски окр. — 298
Окна, селище в СР Румъния, неуст., може би Окна-Сибилуй — 110
Одрин (Адрианопол, Дринопол, дн. Едирне), гр., дн. в Турция — 7, 8, 13, 17, 30, 31, 33, 67, 78, 127, 196, 284, 286, 308, 313—315, 317, 357
Окрида, гр., вж. Охрид — 232
Олт, р., СР Румъния — 78
Оплетна (дн. Оплетня), с., Софийски окр. — 300
Орбелус (дн. Беласица), пл. — 53, 72
Орешница (вер. дн. Орешец), с., Видински окр. — 142
Орман, с., вж. Орманлу — 299
Орманлу (Орман, дн. Лесново), с., Софийски окр. — 300
Орфано (Орфанион), с., в Македония, дн. в Гърция — 323
Оряхово (Рахова, Рахово, Олеховице, Хорехово) — 168, 197
Осеновлук (дн. Осеновлаг) с., Софийски окр. — 298
Осиково (дн. Полковник Серафимово), с., Смолянски окр. — 136
Осма, р., вж. Осъм — 41
Осман факъх (Осман фака, дн. Козлудуйци), с., Толбухински окр. — 304
Осман пазар (дн. Омуртаг) — 274, 288, 289
Османска империя — 34, 133, 208, 219, 271, 315, 316, 327, 329
Острава (вер. Острово, дн. Арнисса), гр. Македония, дн. в Гърция — 156
Осъм (Осма), р. — 245
Охатлар, с., Пловдивско, неуст. — 307
Охри, гр., вж. Охрид — 21, 78
Охрид (Акрида, Окрида, Охри, Юстиниана Прима), гр., СР Македония, дн. в Югославия 77, 78, 155, 157, 197, 222, 232, 233
Охридско (Лихнидско) езеро — 77, 232
Охри-заде, махала на гр. Охрид — 78
Очаков (Узи), гр., Украинска ССР — 304

Павлещенци (дн. Павлешенци) с., Кумановско, СР Македония, дн. в Югославия — 168
Павликян, с., Карловско, дн. не съществува — 41
Пазарджик (Барсаги, Базарджик, Татар Базар, Татар Базарджик, Татар Пазаръ, Татар Пазарджик) — 209, 238, 284, 330
Паланка, гр., вж. Егри дере — 168, 169, 207
Панджар, с., вж. Панчар — 51
Панония, вж. Моравия — 232
Панчар (Пачджар, дн. Панчарево), с., Софийски окр. — 298
Папуччу Драган, махала на София — 114
Париж — 31
Паша Игит — 15
Паша санджак, бивш санджак през XV—XVI в. включвал Софийско, Пловдивско, Родопите и част от Македония в Гърция и Югославия — 21, 307.
Пашиат, с. — 272
Пейзаново, с., вж. Киречкьой
Пела, античен град, столица на древна Македония, дн. Пела, Гърция — 354 355
Пелопонес (Мора, Морея), п-в, Гърция
Пера, квартал на Цариград — 107, 116
Персия — 93, 97, 115, 328
Петково, с., Смолянски окр. — 136
Петлян, с. — 15
Петреш, кр., неуст. — 190
Петрич, гр. — 217, 218
Петровода, мезра, неуст. — 39
Печ (Ипек, Испек), гр., Авт. област Косово, Югославия
Пещера, с., в Средни Родопи, неуст. — 136, 149, 238
Пилевне, вж. Плевен — 206
Пиреник, вж. Брезник — 75
Пирехоща, с., Ломско, неуст. — 218
Пирзерин, гр., вж. Призрен — 21
Пирлепе, гр., вж. Прилеп — 211, 212
Пирот (Шехиркьой, Шехиркьой), гр., СР Сърбия, дн. в Югославия — 9, 34, 94, 124, 183
Плаканичка махала, неуст. — 154
Плевен (Пилевне, Плевна, Иплавна, Плеуглие) — 20, 39, 87, 197, 240, 280, 283, 285, 287, 288, 290
Плевна, Плевне, вж. Плевен — 313
Плеуглие, вж. Плевен — 20
Пловдив (Плодин, Тримонциум, Филибе, Филипопол, Филипополи, Филипополис) — 34, 71, 75, 82, 135, 161, 164, 176, 206, 230, 242, 284, 307, 333
Плодин, вж. Пловдив — 238
Пловдивско поле — 75, 152
Плужина, с. — 14
Погледец (Погледеч, Богледеч), с., дн. квартал на София — 302
Погледеч, с., вж. Погледец — 51
Подвис, с., Смолянски окр. — 136
Подгумер, с., Софийски окр. — 298
Подивиензи — 237
Подуян, с., вж. Подуяне — 26
Подуяне (Подуян, Подуене), с., дн. квартал на София — 299
Пожарева (дн. Пожарево), с., Софийски окр. — 299
Полковник Серафимово, с., вж. Осиково
Поломие (дн. Лом) — 218, 267, 390
Полтава, гр., Украинска ССР — 398
Полша — 65, 105, 191, 316, 323
Поп Братан, махала на гр. Търново — 70
Поп Георги, махала на гр. Търново — 70
Поп Иван Божидар, махала на гр. Търново — 70
Поп Иван Костадин, махала на гр. Търново — 70
Поп Иван Лигор, махала на гр. Търново — 70
Поп Койо, махала на гр. Търново
Поп Калоян, махала на София — 70
Поп Койо, махала на гр. Търново — 70
Поп Койо Иван, махала на гр. Търново — 70
Поп Милко, махала на София — 70
Поп Милой, махала на София — 99
Поповяни, с. — 79
Потоп (Ботоп), с., Софийски окръг — 318
Почерненче (дн. Поцърненци), с., Пернишки окр. — 148
Правища (Правище, дн. Елефтериуполис), гр., Македония, дн. в Гърция — 8
Превалис, вж. Превалитания
Превалитана Акрида, вж. Превалитания — 233
Превалитания (Превалитана Акрида, Превалис), Римска провинция на Балканския п-в.
Преврат, вж. Провадия — 313
Препол (вер. Прнеполе), СР Сърбия, Югославия — 314
Преслав (Ески Стамбул, Ески Стамболлук) — 227
Призрен (Пирзерин), гр., Авт. област Косово, Югославия — 160, 161, 206, 207, 209.
Прилеп, с., вж. Добрал — 19

Прилеп, Пирлепе), гр. СР Македония, дн. в Югославия — 230, 334
Прилепска кетхуда, махала на гр. Прилеп — 69
Прими, с., неуст. — 166
Прищина, гр., Авт. област Косово, Югославия — 206, 207
Провад, гр. вж. Провадия — 20, 340
Провадия (Преват, Провад, Прогирх) — 33, 303, 304, 305
Прогирх, гр., вж. Провадия — 20
Прокупле (Юркюб), гр., СР Сърбия, Югославия — 107, 108
Пролеша (Бурлеша), с., Софийски окр. — 225
Пропонтида — 327—329
Прут, р., гранична между СССР и СР Румъния — 342
Псара, о-в, Гърция — 407
Пуста река, с., Битолско, СР Македония, дн. в Югославия — 211
Пустец (дн. Пустеци), с., Албания — 166

Раваница, с., неуст. — 230
Равна, с., Софийски окръг — 299
Рагуза, гр., вж. Дубровник — 159, 160, 161, 361
Радибожек — 149
Радоил (дн. Радуил), с., Софийски окр. — 83
Радомир — 82, 148
Радомирска околия — 273
Радуй, с., Пернишки окр. — 297
Разград (Хезарград, Хезар град) — 20, 275, 276, 288, 313, 340
Разлог (Мехония) — 58, 63, 238
Райково, с., дн. квартал на гр. Смолян — 52, 136, 137, 138
Райлово (Райловци), с., дн. съставно на с. Люлин, Пернишки окр. — 298
Райловци, с., вж. Райлово — 38
Райкилофча, с. — 149
Ракитово, гр. — 238
Ракофча-и кючюк (дн. Мала Раковица), с., Софийски окр. — 299, 300
Рано, с. — 166
Расова, гр., вж. Хърсово — 341
Расция, вж. Рашка — 186
Рахова, гр., вж. Оряхово — 20, 290
Рахова (Олеховоце), гр., вж. Оряхово — 12, 102, 103
Рахово, гр., вж. Оряхово — 39
Рашка (Расция), историко-географска област, СР Сърбия, Югославия — 189
Реброва (дн. Реброво), с., Софийски окр. — 298
Реван — 58
Река, планинска област в Северна Македония, дн. в Югославия — 153
Реселец, с., Плевенски окр. — 39
Ретин (дн. Редина), с., Софийски окр. — 300
Ризище, с., в бившия Видински санджак, неуст. — 142
Рика (вер. дн. Ракка), гр. Сирия — 21
Рила, р. — 169, 243, 247
Рила (Книшава), пл. 246
Рим, гр., Италия — 31, 162, 236, 237, 240
Ровине — 230
Родосто, гр., вж. Текирдагъ — 314, 317, 327
Романия — 195
Росико (Русико), гр., вж. Русе — 191, 192
Росита, р., вж. Росица — 244
Росица (Росита), р. — 244
Рудар, с., в бившия Никополски санджак, неуст. — 39
Румили (Урумели, Румелия) — 21, 206, 333, 338, 388, 389, 394
Румелия, вж. Румили — 28, 31, 36, 40, 45, 74, 75, 76, 97, 98, 112, 132, 284, 286, 296, 311, 327, 328, 329, 334
Русдере, с., Севлиевско неуст. — 217
Русджук, гр., вж. Русе — 313, 315, 317
Руса — 152
Русе (Росико, Русико, Русци, Русджук, Русчук, Рушчук) — 188, 287, 310, 339, 340
Русия — 16, 169, 170, 289, 316, 328, 339, 340, 342, 406
Русокастро, с., Бургаски окр. — 303
Русуллур, мезра — 15
Русци, гр., вж. Русе — 175
Русчук, гр., вж. Русе — 20, 45, 79, 153, 276, 277, 285, 291
Рушчук, гр., вж. Русе — 336
Рътак, с., неуст. — 168

Сагърлъ, с. — 298
Сайда, гр., Ливан — 199
Саксония, историко-географска област днес на територията на ГДР — 11
Салих (вер. Дъбене), с., Пловдивски окр. — 41
Самарканд, гр., Узбекска ССР — 97
Самоков — 63, 75, 83, 87, 100, 218, 280, 307, 315, 326, 388, 389

Самоковска баня (вер. Костенец баня, дн. Георги Димитров), бански курорт, Софийски окр. — 135
Самсун, гр., Турция — 7, 14, 104
Самунджиево (дн. Ботевград) — 280
Саранча, с., вж. Саранци — 300
Сардакия, гр., вж. София — 224, 231
Сардакийска област (Софийско) — 169, 225
Сарматия (Азиатска), обширна древна област в Източна Европа по поречието на р. Волга — 235
Сару Али — 15
Сарухан, бивш санджак в Анадола с главен град Маниса — 14, 22
Саръджа (вер. Валог), с., дн. съставно на с. Опанец, Толбух. окр. — 28, 297
Сатока, с. в Мориховско, СР Македония, дн. в Югославия — 192, 193
Света (вер. Света Петка), с., Битолско, Македония, вер. дн. в Югославия — 100
Света Гора, вж. Атон — 119, 221, 223, 226
Свети Тодор, с., Битолско, Македония, вер. дн. в Югославия — 44
Световрач (дн. Световрачане), с., Софийски окр. — 299
Свилови, с. във Велешко, СР Македония, Югославия, неуст. — 389
Свищов (Систов, Суншово) — 20, 79, 111, 281, 291, 406
Сводие (вер., дн. Своге)[1] — 39, 300
Севлиево (Селви) — 280, 281, 282, 283, 284, 285, 401
Седмиградско, историческа област, дн. в СР Румъния — 335, 336
Секирне (вер. Горна Секирна), с., Пернишки окр. — 150
Селви, гр., вж. Севлиево — 217, 401
Селимна, Селимния, гр., вж. Сливен — 312, 329, 330, 337
Селяник, гр., вж. Солун — 21
Семендере (дн. Смедерево), гр., СР Сърбия, Югославия — 49, 146, 206
Семирджен, махала на София — 70
Сервия, гр., Южна Македония, дн. в Гърция — 334
Серговец (Сергювец) с., дн. съставно на с. Първомайци, Великотърновски окр. — 38
Сердика, вж София — 235
Серес, гр., в Македония, дн. в Гърция — 8, 12, 98, 243, 268, 321, 322, 323, 333, 365, 366
Серо — 321
Сеслафча (дн. Сеславци, с., Софийские окр. — 298
Сибиу, гр., СР Румъния — 336, 335
Сивас (дн. Съвас), гр., Турция — 21
Сидес, неуст. — [illegible]
Силистра, с. — 20, 303, 304
Силистра (Силистре, Доростол, Дръстър) — 20, 21, 61, 102, 103, 104, 111, 118, 274, 297, 303, 307, 313, 339, 340, 341
Синайски пл. — 253
Синделци, с., Софийско, неуст. — 302
Синоп, гр., Турция — 104, 329
Сиракова, с. — 307
Сиришник (дн. Сирищник), с., Пернишки окр. — 75
Сиришник, нахия около днешното с. Сиришник на територията на бившия Кюстендилски санджак — 306
Сирия — 97, 199
Сирмиум (дн. Сремска Митровица), гр., СР Сърбия, Югославия — 160
Систов, гр., вж. Свищов — 313
Склавония, историческа област — 16
Скопие (Искиб, Ископие, Юскюб), гр., СР Македония, дн. в Югославия — 13, 114, 240, 310, 334
Скутари (дн. Юскюдар), азиатската част на гр. Цариград — 232
Слатин (вер. Дива Слатина), с., Михайловградски окр. — 163
Слатина, с., дн. квартал на София — 141
Сливен (Селимна, Селимния) — 76, 286, 298, 303, 315, 332, 333
Слимница, с., Преспанско Македония, неуст. — 166
Словакия — 11
Смедерево, гр., вж. Семендире 66, 232
Смиловче (Смиловци), с., Велешко, СР Македония, дн. в Югославия — 388
Смилян, с., вж. Смолен
Смирна (дн. Измир), гр., Турция — 311, 312, 323, 328
Смолен (дн. Смилян), с., Смолянски окр. — 136
Смолян, гр., вж. Ахъ Челеби — 136, 137, 138

[1] Почти еднаква е вероятността да се отъждестви и със с. Своде, Софийски окр.

Смочани (дн. Смочан), с., Ловешки окр. — 39
Соганлък, нахия, неуст. — 322
Соколовци, с., вж. Долно Руеново
Солун (Селяник), гр., Гърция — 7, 59, 77, 230, 238, 311, 321, 323, 334, 337, 338, 355, 395
Солунска равнина — 338
Сомовид (дн. Сомовит), с., Плевенски окр. — 39
Сонгурлар, махала на София — 70
Сопот, гр., вж. Акче клиса
Сопот, с., Велешко, СР Македония, дн. в Югославия — 388
Софийско поле — 87
София (Сардакия, Сердика, Средец, Улпианум) — 9, 24, 25, 26, 34, 37, 44, 46, 50, 51, 52, 57, 60, 62, 63, 66, 68, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 82, 83, 84, 85, 87, 92, 99, 101, 104, 105, 109, 110, 111, 114, 116, 151, 152, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 172, 180, 181, 190, 198, 206, 207, 208, 209, 216, 217, 218, 223, 224, 225, 226, 231, 239, 240, 250, 294, 297, 301, 315, 317, 318, 319, 331, 332, 333, 340, 341, 357, 358, 391, 396
Сохо, с., вж. Сухо
Сохотино, с., Преспанско, Македония, неуст. — 166
Сохуляне, с., Софийско, неуст. — 299
Спалатро (дн. Сплит), гр., СР Хърватско, Югославия — 314
Спатаниче, проход във Велешко, СР Македония, дн. в Югославия — 388
Средец, вж. София — 245, 262
Средна Липница, с., Великотърновско, дн. изчезнало — 38
Стамбул, гр., вж. Цариград — 330, 356, 357
Станимака (дн. Асеновград) — 120, 135, 239, 338
Станисиловча, с., Велешко, СР Македония, дн. в Югославия — 389
Стануловци, с., СР Сърбия, Югославия, неуст. — 141
Старавина, с., Мориховско, СР Македония, дн. в Югославия — 192, 193
Стара Дакия
Стара Загора (Ески Загра, Ески Загора; Ески Хисор-ъ Загра, Загора, Загра-и атик) — 75, 402
Стара планина (Балкана, Хемус) — 195
Стара река, р. в Западни Родопи — 238
Степаниче (Степанци, Емтепаниче), с., Велешко, СР Македония, дн. в Югославия — 389
Стилида, гр., Гърция — 407
Стоби, древно селище пир днешното село Градко, Велешко, СР Македония, дн. в Югославия — 337
Столник, с., Софийски окр. — 300
Странджа, с., Югоизточна Тракия, дн. в Турция — 401
Струма, р., вж. Стримон
Стримон (дн. Струма), р. — 322, 323, 338
Струмица (Уструмдже), гр., СР Македония, дн. в Югославия — 97, 334
Суишово, гр., вж. Свищов
Султанйери (вер. Крумовград), център на бившата каза Султанйери, включваща земи южно от Кърджали и западно от Крумовград — 283
Султаньоню, бивш санджак с център днешния град Султаньоню, Турция — 22
Суфийска джамия, мах., Ямбол — 13
Суха Клисура, с., вж. Клисуриса — 173
Сухо (дн. Сохо), с., Македония, дн. в Гърция — 355
Сушица, с., вж. Араплъ
Сушица, (Шушитче, Шахин, дн. Карлово)
Сърбия — 11, 16, 155, 157, 160, 161, 177, 181, 186, 199, 232, 233, 340, 341
Сърнево, с., Русенско, неуст. — 212
Съсърлъ, с. — 298
Сюнне (1 дн. гр. Сулина, СР Румъния; 2. Сулински ръкав на делтата на р. Дунав) — 317

Табан (дн. Сандрово), с., Русенски окр. — 45
Тайръ Вермиш, махала на гр. Търново — 69
Тарабалус (дн. Триполи), гр., Ливан — 21
Татария — 16, 311, 336
Татар Базар, Татар Базарджик, гр., вж. Пазарджик — 75, 179, 294
Татар Пазаръ, Татар Пазарджик, гр., вж. Пазарджик — 34, 66, 208
Ташкесен, с., вж. Саранци — 300
Теке махала, махала на гр. Охрид — 78
Теке Или (Текке), бивш санджак в Анадола с център гр. Анталия — 22

Текфур гьол (друго име на Кара су), вж. Кара су[1] — 303
Темешвар (дн. Тимишоара), гр. СР Румъния — 21, 204
Темско, историческа област, дн. в СР Сърбия, Югославия — 190
Терзи Муса — 15
Тернови, гр., вж. Търново — 313
Тетевене (дн. Тетевен) — 228, 229
Тетово (Калканделен), гр., СР Македония, дн. в Югославия
Тешелидже — 314
Тива, гр., Гърция — 407
Тиквеш, област в СР Македония по средното течение на р. Вардар, дн. в Югославия — 131, 334
Тимок, каза и нахия в бившия Видински санджак по поречието на р. Тимок — 390, 391
Тимок, р. — 340
Тирхала (дн. Трикала), гр., Гърция — 21
Тиса, р. — 232
Тисче (дн. Тича), с., Сливенски окр. — 117
Токмахлу, р. Софийско — 52
Толбухин, гр., вж. Хаджиоглу Пазарджик
Толна, неуст. — 60
Тонца, р., вж. Тунджа
Тормак, с., Велешко, СР Македония, дн. в Югославия, неуст. — 388, 389
Трабзон, гр., вж. Трапезунд — 21
Траболус (дн. Триполи), гр., Либийска Джамахирия — 238
Тракия — 10, 127, 156, 157, 191, 203, 235, 242, 307, 336, 337
Трансалпина, вж. Трансилвания — 198
Трансилвания (Трансалпина), историко-географска област, днес в СР Румъния — 11, 78, 118, 195, 196, 203, 335
Трансилванска Влахия — 189
Трапезунд (дн. Трабзон), гр., Турция — 77, 104, 222
Требич, с., дн. квартал на София — 166
Трескавец, с., Радовишко, СР Македония, дн. в Югославия — 166
Тръновци, с., СР Македония, дн. в Югославия
Трявна (Тревна), гр. — 279, 289, 291
Тузла, с., Сев. Добруджа, дн. в СР Румъния — 20
Тулча, гр., в Сев. Добруджа, дн. в СР Румъния — 20, 276, 303, 316
Туна, р., вж. Дунав — 45
Тунавча, с., СР Сърбия, Югославия, неуст. — 25
Тунджа (Тонца), р. — 13, 357
Тунос (дн. Тунис) — 238
Турна чаири, местност в Карловско
Турската земя — 18
Туртукай, гр., вж. Тутракан
Турция — 16, 27, 32, 33, 117, 157, 187, 196, 269, 289, 300, 316, 323, 330, 335, 336, 338, 344, 352, 366, 397
Тутракан (Тутраки, Туртукай) — 20, 45, 212
Тутраки, гр., вж. Тутракан — 313
Търговище, гр., вж. Ески Джумая
Търничевица (дн. Трънчовица), с., Плевенски окр. — 163
Търнова, гр., вж. Търново
Търнова, с., Софийско, неуст.
Търново (Търнова, Гарнуф, Тернови, дн. Велико Търново) — 7, 10, 20, 38, 109 110, 111, 112, 113, 147, 160, 195, 222, 227, 242, 243, 244, 248, 276, 280, 284, 287, 288, 291, 298, 339, 340, 370, 401, 406
Търново, с., Битолско, СР Македония, дн. в Югославия — 59

Угреша, гр., неуст. — 228
Угровлахия — 223
Удоляниче, с., Кочанско, СР Македония, дн. в Югославия — 132
Узонджу касаба, вж. Узунджово —
Узунджово (Узунджова, Узонджу касаба), с., Хасковски окр. — 312, 343
Уйвардже, гр., вж. Враца — 75
Улпианум, гр., вж. София — 73
Умур факъх, бивша каза с център с. Жегларци, Толбухински окр. — 303
Унгария (Маджарско) — 7, 9, 11, 16, 27, 113, 127, 157, 160, 161, 191, 197, 335, 364.
Упорово (дн. Влахово), с., Смолянски окр. — 136
Уренджик, с., неуст. — 338
Урумели, вж. Румили — 290, 291

Устово, с., дн. квартал на гр. Смолян — 136

Фанале (вер. дн. Босфор), проток — 107

[1] Днес съществува селище със същото име, но тук в публикуваните документи явно става дума за Кара су, т., гр. Меджидие.

Фереджик (дн. Фере), гр., Югозападна Тракия, дн. в Гърция — 17
Фетислям (Фетх-юл Ислям), гр., вж. Кладово — 390
Фехер, бивш окръг в Трансилвания приблизително на територията на днешния окръг Хунедоара, СР Румъния — 335
Филибе, Филипопол, Филипополи, Филипополис гр., вж. Пловдив — 8, 9, 14, 16, 40, 71, 75, 136, 177, 208, 231, 238, 269, 315, 316, 329, 337, 342, 343, 355
Филиповча (Филиповци), с., дн. квартал на София — 299
Фландрия — 200
Флора, с., Берско, Македония, дн. в Гърция — 46
Флорентин, с., Видински окр. — 197
Флоренция, гр., Италия — 199
Фогараш, гр., СР Румъния — 336
Франжопол, махала на гр. Прилеп — 69
Франция — 311, 317
Фундана, пл., Гърция — 407

Хазър Бей, махала на гр. Търново
Хаджи Исмаил, махала на София — 70, 294
Хаджи Караман, с., Софийско, неуст. — 302, 303
Хаджи Убенд, махала на гр. Прилеп — 69
Хаджи Хамза, махала на София — 46, 70
Хаджи Хамза, махала на гр. Охрид — 78
Хаджи Яхши, махала на София — 70
Хаджиоглу Пазарджик, Хаджи оглу Пазарджик (Добрич, дн. Толбухин). — 303, 304
Хазарград, вж. Хезарград — 92
Хазър Бей, махала на гр. Търново — 69
Хайдар паша, махала на гр. Охрид — 78
Хаймак, мезра — 15
Халеб (Алеп), гр., Сирия — 21
Халиджик, с., Варненско, неуст. — 272
Халил кадъ, махала на гр. Търново — 69
Хамза Факих, м. — 15
Хамид, бивш санджак в Анадола с център гр. Испарта, Турция — 22
Хан-и джедид (дн. Нови хан), с., Софийски окр. — 297
Ханджар, с. — 180
Харасник (дн. Расник), с., Пернишки окр. — 297
Харкова (дн. Хераково), с., Софийски окр. — 298
Харманли (Арман) — 53
Хас Биса, махала на София — 302
Хаскени, гр., вж. Хасково — 313
Хасково (Хаскени, Хаскьой, Язахей) — 16, 20, 76, 283
Хатун, бивша нахия в Югоизточна България, около Малко Търново — 303
Хебрус (Марица), р. — 307
Хезарград, гр., вж. Разград — 276
Хелеспонт, вж. Дарданели — 327, 328
Хемус, вж. Стара планина — 72, 73, 74, 147, 162, 235
Хериос, с., Велешко, СР Македония, дн. в Югославия, неуст. — 389
Херсонес, античен и средновековен град в чертите на днешния град Севастопол, Украинска ССР — 322
Хиос, о-в Гърция — 302, 311
Хирман — 341
Хисарджик, паланка при днешното градче Гроцка, СР Сърбия, Югославия — 206
Хлоро, махала на гр. Прилеп — 69
Хлуник, крепост в бившия Никополски санджак, неуст. — 32
Холандия — 316
Храбска (дн. Храбърско), с., Софийски окр. — 299
Хрелово (дн. Рельово), с., Софийски окр.
Хрнос, с., Велешко, СР Македония, дн. в Югославия, неуст. — 388
Хрупища (Хрупище, дн. Аргос Орестикон), с., Македония, дн. в Гърция — 58, 120, 334
Хръле (дн. Хърлец), с., Врачански окр. — 168
Худавендигяр, бивш санджак с център гр. Бурса, Турция — 22
Хуш (дн. Хуши), гр., СР Румъния — 356
Хървати, с., Преспанско, СР Македония, дн. в Югославия — 166
Хърватско — 127, 157
Хърсова, гр., вж. Хърсово — 103
Хърсово (Хърсова, Расова), гр., Северна Добруджа, дн. в СР Румъния — 303
Хърсовча (вер. дн. Росовци), с., Сврлишко, СР Сърбия, Югославия — 26
Хюсеинлу, с., Софийско, неуст. — 299

Царацово, с., Пловдивски окр. — 225
Цариброд (дн. Димитровград), гр., СР Сърбия, дн. в Югославия — 67, 72
Цариград (Истамбул, Истанбул, Константиние, Константинес, Константинопол, Византион, Стамбул), гр., Турция — 14, 15, 20, 26, 33, 67, 68, 78, 116, 127—129, 133, 144, 154, 199, 231, 232, 239, 278, 291, 295, 311, 313—316, 339, 340, 346, 347, 361, 366
Цепина (Чепино), област с едноименна крепост при с. Дорково, Западни Родопи — 239
Церцин, пл. — 338, 366
Циабер (дн. Морава), р., СР Сърбия, дн. в Югославия — 234, 235
Цибра, с. — 15
Циабрус (вер. Цибрус, дн. Цибрица, р. — 72, 73
Цибрица, р., вж. Циабрус
Цизалутанска Влахия — 202

Чаглиян (вер. Чъглаик, дн. Дипотамос), с., Югозападна Тракия, дн. в Гърция — 283
Чалъкавак (дн. Риш), с., Шуменски окр. — 305
Чаница (дн. Чайниче), с., СР Босна и Херцеговина, Югославия — 314
Чанъкиджъ (Чанакджъ), с., бившия Никополски санджак, неуст. — 39
Чардак, бивша каза в Североизточна България, северно от гр. Провадия, югозападно от Добрич — 225, 303
Чачка (дн. Чачак), гр., СР Сърбия, Югославия — 206
Чеканча (дн. Чеканчево), с., Софийски окр. — 298
Челенк, с., Варненско, неуст. — 61
Челобеч, с., вж. Челопечене — 298
Челопеч, с., вж. Челопечене — 50
Челопечене (Челопеч, Челобеч, Челобеч), с., Софийски окр. — 226
Чемерник (Чемерно), планина в СР Сърбия, Югославия — 171
Ченгел, село край Цариград — 300
Чепино, вж. Цепина — 238
Чепинци, с., вж., Чепинча — 136
Чепинча (дн. Чепинци), с., Софийски окр. — 299
Червен (Чернова, Чернови, Чернево), с., Русенски окр. — 227
Червена могила, с., Пернишки окр. — 148
Чермен — 16
Черменика, местност в Северна Македония — 153
Черква, с. — 303
Черна вода (с друго име Текфургьол), вж. Кара су
Черна вода, село между Русе и Варна, неуст. — 111, 112, 113, 347
Черна река, бивша нахия по поречието на р. Черни Тимок и бившия Видински санджак, дн. в СР Сърбия, Югославия — 141, 142, 218
Чернево, с., вж. Червен — 359
Черни дол, с. — 142
Черновец (Чертовец), с., дн. квартал на гр. Лясковец[1] — 38
Чернови, с., вж. Червен — 19, 212
Черно море, вж. и Голямо море — 20, 65, 77, 104, 106, 107, 157, 312, 314, 315, 317, 322, 327—329, 340, 341
Черчел (дн. Церецел), с., Софийски окр. — 300
Чико Манко, махала на гр. Прилеп — 69
Чипровец, с., вж. Чипровци — 161—163, 167, 201, 203, 235
Чипровци (Чипровец, Кипровец) — 112, 113, 160, 204
Чирмен, бивш санджак с център гр. Чирмен, унищожен през войната от 1912—1913 г. Намирал се в близост до днешното село Орменион, Югозападна Тракия, дн. в Гърция. Санджакът е обхващал земи северно от това селище. — 21, 76
Чирпан — 75, 313
Чокманово, с., вж. Очинево
Чукурова (дн. Чукурово), с., Софийски окр. — 298
Чуряк (дн. Чурек), с., Софийски окр. — 299
Чълдър, гр., Турция — 21

Шаварна, с., изчезнало, вероятно е било в местността Шаварна край с. Пордим, Плевенски окр. — 39
Шади, с. — 272
Шам, обширна област в Сирия с център гр. Дамаск — 21
Шар, планина в северна Македония, дн. в Югославия — 172
Шарви (Шарвъ, дн. Браничево), с., Шуменски окр. — 362, 363
Шахин, с., вж. Сушица — 40
Шехиркьой, Шехрикьой, гр., вж. Пирот — 26, 62, 142, 206, 303
Шехлари (Шихлари, дн. Раклица), с., Бургаски окр. — 367

[1] В изворовия материал това село неправилно е прочетено. Правилно е да се чете „Чертовец".

Шехрекьостю, махала на гр. Търново — 69
Шехризол (Шехризур), бивш вилает в Иракски Кюрдистан около градовете Киркук и Сюлеймание — 21
Шехшан, планина в Македония, неуст. — 214
Ширван (Ширван), област на западния бряг на Каспийско море, дн. в Азербайджанска ССР — 328
Шиджа-и Факих, махала на София — 70
Шиево, с., Македония, неуст.
Шингали (вер. Чегел, Дивдядово), с., дн. квартал на гр. Шумен — 363
Шипка, планина в Македония, Югославия, неуст. — 187, 213, 214, 216
Шума, с., Софийски окр. — 299
Шумен (Шумла, Шумну) — 15, 19, 20, 39, 190, 273, 276, 305
Шумла, гр., вж. Шумен — 313, 340
Шумну, гр., вж. Шумен — 90, 92
Шушитче, с., вж. Сушица — 40

Щенар, махала на гр. Прилеп — 69
Щип (Ищип), гр., СР Македония, дн. в Югославия — 240, 334

Ълъджа, наименование на Кюстендилската каза през XV в., а по-късно само югоизточната част от Кюстендилския санджак — 164

Ювание истена (вер. дн. Враня стена), с., Пернишки окр.
Юзавена (дн. Залцбург), гр., Австрия — 236
Юнус абдал (дн. Ионково), с., Разградски окр. — 275
Юнус бунар, с. — 272
Юнус буюк (Юнус бюкю), с., вж. Вирово — 53
Юнус войвода, махала на гр. Охрид — 78
Юргюб, гр., вж. Прокупле — 206, 207
Юскюб, гр., вж. Скопие — 21, 206, 209
Юскюдар, нахия и село в бившия Одрински санджак с център днешното с. Щит, Хасковски окр. — 284, 308
Юстиниана Прима, гр., Охрид

Ябланча (дн. Ябланица), с., Софийски окр. — 300
Ягодина (дн. Светозарево), гр., СР Сърбия, Югославия — 185
Язаджиоглу, махала на София — 70
Язахей, гр., вж. Хасково
Яйляни, село в Добруджа, неуст. — 297
Якоруда — 58, 63
Якорит, с., Самоковско, неуст.[1] — 306
Ямбол (Ямболи, Ямболу, Янболи, Янполис, Булгар) — 13, 62, 63, 116, 303, 315, 329
Янболи, Янболу, гр., вж. Ямбол — 75, 313, 314
Янек, неуст. — 239
Яния — 21
Янполис, гр., вж. Ямбол — 329
Янтра (Йестра Котелкс), р. — 216
Ярджилофче (дн. Ярджиловци), с., Пернишки окр. — 297
Яш, гр., СР Румъния — 356
Яялар (Голямо Яларе, дн. Русаля), с., Великотърновски окр. — 38

[1] Има вероятност да бъде идентифицирано с Якоруда.

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДИСЛОВИЕ 3

Дял първи

ОСМАНСКАТА ВЛАСТ В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ

I. ОСМАНСКА УПРАВЛЕНЧЕСКА СИСТЕМА В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ 7
1. Последици от османското завоевание 7
2. Военна и административна уредба 17
3. Кадийски институт и неговите задачи 22
4. Османски религиозни институции и техните функции 29
5. Военни и полицейски институции 32

II. АГРАРНИ ОТНОШЕНИЯ 36
1. Поземлена собственост и видове феодални владения 36
2. Селско земевладение 47
3. Феодална експлоатация 53

III. ГРАДСКО СТОПАНСТВО И ТЪРГОВИЯ 69
1. Облик и население на градовете 69
2. Занаятчийство 79
3. Вътрешна търговия и лихварство 90
4. Външна търговия 101

Дял втори

ОБЩЕСТВЕН ЖИВОТ НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД ПРЕЗ XV–XVII В.

I. БЪЛГАРИТЕ И ОСМАНСКАТА ВЪТРЕШНА ПОЛИТИКА 114
1. Народностна и религиозна дискриминация над българите 114
2. Османските опити за асимилация и борбата на българите срещу тях . 124

II. СТРУКТУРА И ОРГАНИЗАЦИЯ НА БЪЛГАРСКОТО ОБЩЕСТВО . 141
1. Категории население и социално разслоение 141
2. Елементи на вътрешно самоуправление 151
3. Български религиозни институции 154

III. БЪЛГАРИТЕ В ЕЖЕДНЕВИЕТО 171
1. Бит 171
2. Обичаи и нрави 181

IV. БОРБА НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД ПРОТИВ ОСМАНСКАТА ВЛАСТ. 189
1. Съпротивителни движения през XV в. 189
2. Бунтове и въстания през XVI в. 192
3. Политически движения и въстания през XVII в. 199
4. Хайдушко движение в българските земи 209

V. ДУХОВНА КУЛТУРА И КНИЖОВЕН ЖИВОТ 221
1. Книжовни и учебни средища 221
2. Историко-летописна книжнина 230
3. Книжовни творби 241

Дял трети

РАННО БЪЛГАРСКО ВЪЗРАЖДАНЕ

I. КРИЗА В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ 266
1. Промени в административното управление 266
2. Кърджалийство 275

II. НОВИ ЯВЛЕНИЯ В СОЦИАЛНИЯ И ИКОНОМИЧЕСКИ ЖИВОТ. 293
1. Промени в аграрните отношения 293
2. Развитие в градската икономика 308

III. БЪЛГАРСКОТО ЕЖЕДНЕВИЕ ПРЕЗ XVIII В. — ПЪРВАТА ЧЕТВЪРТ НА XIX В. 334
1. Демографска характеристика 334
2. Бит, нрави и обичаи 342

IV. КУЛТУРНО-ДУХОВЕН ЖИВОТ 358
1. Състояние на българската църква 358
2. Просвета и книжовност 371

V. ВЪОРЪЖЕНА БОРБА НА БЪЛГАРИТЕ — XVIII—20-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В. 388
1. Хайдутство 388
2. Българите в антитурските войни и във въстанията на балканските народи 395

РЕЧНИК НА ОСМАНО-ТУРСКИТЕ ДУМИ И ТЕРМИНИ 408
ГЕОГРАФСКИ ПОКАЗАЛЕЦ 422

ХРИСТОМАТИЯ
ПО ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ

Том 3

БЪЛГАРСКИЯТ НАРОД ПОД
ОСМАНСКО ВЛАДИЧЕСТВО.
РАННО БЪЛГАРСКО ВЪЗРАЖДАНЕ
(XV — 20-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В.)

Съставители:
Цветана Георгиева и *Димитър Цанев*

Рецензенти
Проф. *Николай Генчев*
Стефан Андреев
Редактор *Андриана Антонова Нейкова*
Художник *Катя Вълкова Маркова*
Художествен редактор *Николай Александров*
Технически редактор *Правда Колева*
Коректор *Райна Тонева*

Дадена за набор на 10. VII. 1982 г.
Подписана за печат на 23. XII. 1982 г.
Излязла от печат през декември 1982 г.
Формат 60/90/16
Печатни коли 28
Издателски коли 28
Условно издателски коли 31,55
Издателски № 25088
Литературна група II-6
Тираж 3585. Цена 2,48 лв.
КОД 02/9531472511/0618-35-82

Издателство *„Наука и изкуство"* — София
Печатница *„Александър Пъшев"* — Плевен